МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Журнал заснований у 1918 році

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Серія: Філологія. Журналістика

Том 33 (72) № 1 2022

Частина 3

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Головний редактор:

Казарін Володимир Павлович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри слов'янської філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.

Члени редакційної колегії:

Гадомський Олександр Казимирович – доктор філологічних наук, доктор габілітований гуманітарних наук в області мовознавства (Варшавський університет), професор, завідувач кафедри білоруських та українських досліджень Інституту славістики Опольського університету (Ополе, Польща);

Досенко Анжеліка Костянтинівна – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри слов'янської філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Свенцицька Еліна Михайлівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри слов'янської філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Семенець Ольга Сергіївна (відповідальний секретар) – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри зарубіжної філології Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Статкевич Лариса Павлівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри зарубіжної філології Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Ткаченко Тетяна Іванівна – доктор філологічних наук, доцент.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
(протокол № 12 від 18.03.2022 року)

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського.
Серія: Філологія. Журналістика» зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 24632-14572ПР від 04.11.2020 року)

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») зі спеціальностей 035 – Філологія, 061 – Журналістика відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Сторінка журналу: www.philol.vernadskyjournals.in.ua

ISSN 2710-4656 (Print)
ISSN 2710-4664 (Online)

© Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2022

ЗМІСТ

ЛІТЕРАТУРА СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ

Пуздрак Л. І.
ПОШУКИ НОВОЇ (ІНШОЇ) ІДЕНТИЧНОСТІ: ПРОБЛЕМА МІГРАЦІЇ
В ПОВІСТІ ГРАЖИНИ ПЛЕБАНЕК «PRZYSTUPA»..... 1

Чорний І. В., Чорна В. Л.
ВАТСОН У РОЛІ ХОЛМСА В РЕТРОДЕТЕКТИВАХ
КШИШТОФА БОХУСА З ЦИКЛУ «ВАХМІСТР»..... 6

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Бабаева Г. А.
«ПР***О***КЛЯТОЕ ПРОШЛОЕ» И ИЛЛЮЗИЯ НАСТОЯЩЕГО
В ПОВЕСТЯХ П. МОДИАНО «УЛИЦА ТЁМНЫХ ЛАВОК»
И «УТРАЧЕННЫЙ МИР»..... 12

Бабаева Ш. Г.
ТЕМАТИКА И СИСТЕМА ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ОБРАЗОВ
В РАССКАЗАХ АБДУЛЛЫ КАДИРИ..... 19

Васильянц О. С.
ЧЕРВОНА ШАПОЧКА, БІОНЖЕНЕРНІ СОЛДАТИ
ТА ВІЙНА З МІСЯЦЕМ: ТРАНСФОРМАЦІЇ КЛАСИЧНОЇ КАЗКИ
У РОМАНІ МАРІССИ МАЄР «SCARLET»..... 25

Гамбарова Г. Р.
ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
ДЕТСКОЙ ПРОЗЫ В СОВРЕМЕННЫЙ ПЕРИОД..... 31

Дроздовський Д. І.
РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «РОЗУМ» («МОЗОК»)
У РОМАНАХ «ПОРТРЕТ ДОРІАНА ҐРЕЯ» О. ВАЙЛДА
Й «СУБОТА» І. МАК'ЮЕНА: ТИПОЛОГІЧНЕ ЗІСТАВЛЕННЯ..... 37

Кравець О. М., Полякова К. О.
МОТИВ ЧОВНА В РОМАНІ ДЖУЛІАНА БАРНСА
«ІСТОРІЯ СВІТУ В 10½ РОЗДІЛАХ»..... 43

Мусаева Ф. В.
ВЫБОР НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ: ФАРХАД И ХОСРОВ..... 49

Науменко Н. В.
ФОРМОЗМІСТОВІ ОСОБЛИВОСТІ АЛЬБОМУ СТІНГА «THE BRIDGE» (2021)..... 54

Ніколенко К. С.
КОНЦЕПТ «ДІМ» У НАРАТИВНІЙ СТРУКТУРІ РОМАНІВ
Л. М. МОНТГОМЕРІ «ЕНН ІЗ ЗЕЛЕНИХ ДАХІВ»,
«ЕНН ІЗ ЕЙВОНЛІ», «ЕНН ІЗ ОСТРОВА ПРИНЦА ЕДВАРДА»..... 63

Свириденко О. М.
ГЕОРГ БЮХНЕР КРІЗЬ ПРИЗМУ ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ..... 70

Тахирли Абид
АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ ПОЭЗИЯ 1920-Х ГОДОВ
В ИССЛЕДОВАНИЯХ М. А. РАСУЛЗАДЕ..... 78

Чернявська О. К.
ЖАНР ХУДОЖНЬОЇ АВТОБІОГРАФІЇ:
ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕФЛЕКСІЇ.....84

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Горболіс Л. М.
СПЕЦИФІКА ВІДТВОРЕННЯ ОБРАЗУ ХУДОЖНИКА
В БІОГРАФІЧНИХ ТВОРАХ ПРО ВАН ГОГА.....89

Поліщук Л. Б
КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ БІБЛІЙНИХ ОБРАЗІВ, МОТИВІВ, СЮЖЕТІВ
У ТВОРАХ ЗАРУБІЖНИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ АВТОРІВ.....95

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Beskletna O. O., Mukhanova O. M., Shepelieva O. V.
TEXTS OF LOVE LETTERS AND THEIR GENRE
AND STYLISTIC CHARACTERISTICS.....100

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Жижченко Л. Б.
БАГАТСТВО ТА БІДНІСТЬ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ КАЗКАХ:
СЮЖЕТИ, ПРОБЛЕМАТИКА, ОБРАЗИ.....106

Пустовіт В. Ю.
АВТЕНТИЧНІ ФОЛЬКЛОРНІ МОТИВИ:
ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МІФОЛОГІЇ В СТАРШІЙ ШКОЛІ.....111

Грищенко І. В.
МОДИФІКАЦІЯ ПОБУТУВАННЯ ФОЛЬКЛОРУ В ІНФОРМАЦІЙНУ ДОБУ.....117

МОВИ НАРОДІВ АЗІЇ, АФРИКИ, АБОРИГЕННИХ НАРОДІВ АМЕРИКИ ТА АВСТРАЛІЇ

Гафарова Р. І.
АНАЛІЗ ВІРША-ГІМНУ КРИМСЬКИХ ТАТАР «АНТ ЕТКЕНМЕН»
(«Я ПОКЛЯВСЯ») НОМАНА ЧЕЛЕБІДЖІХАНА
В ІСТОРИЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ.....122

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Георгієвська В. В., Погребняк І. В.
КОМУНІКАТИВНІ КОНЦЕПТИ СЕМІОТИЧНОГО
ПОЛІКОДОВАНОГО ГІПЕРТЕКСТУ УКРАЇНСЬКОЇ
ІНТЕЛІГЕНЦІЇ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ.....129

Коваль А. С.
СУБ'ЄКТИ ОБ'ЄКТИВАЦІЇ ЖІНКИ В УКРАЇНСЬКИХ ВЕБСЕРІАЛАХ.....135

Кузнєцова Т. В.
СОЦІОКУЛЬТУРНІ ДЕТЕРМІНАНТИ
ОЦІННОГО СПРИЙНЯТТЯ МЕДІАТЕКСТУ 143

Полумисна О. О.
КОМУНІКАЦІЯ ТА СОЦІАЛЬНЕ СЛУЖІННЯ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ
ТА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКОВ ЛЮДЯМ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ.....149

Семенець О. О.
МАНІПУЛЯТИВНІ ДИСКУРСИВНІ ПРАКТИКИ ВИКОРИСТАННЯ КОНЦЕПТУ *'ПАТРІОТИЗМ'* ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ГРОМАДСЬКУ ДУМКУ (КРИТИЧНИЙ ДИСКУРС-АНАЛІЗ ТА СОЦІОЛОГІЯ)..... **155**

КНИГОЗНАВСТВО, БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО, БІБЛІОГРАФОЗНАВСТВО

Сафарова А. К.
ОРГАНИЗАЦИЯ ПРАВОВОЙ БАЗЫ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ В БИБЛИОТЕЧНОЙ СИСТЕМЕ КАК ПУТЬ РАЗВИТИЯ В БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЕСПЕЧЕНИИ ЯЗЫКОВОЙ КУЛЬТУРЫ..... **161**

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЖУРНАЛІСТИКИ

Абрамович С. Д.
«СЛОВО ПРО ЗАКОН ТА БЛАГОДАТЬ…» МИТР. ІЛАРІОНА ЯК ПАМ'ЯТКА ПРОТОПУБЛІЦИСТИКИ..... **166**

Бабенко В. С.
МАРКЕРИ ТІЛЕСНОСТІ В УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕРНЕТ-МЕМАХ..... **174**

Боровик Л. А.
ВИЗНАЧЕННЯ У ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ РОЛІ НАТО У КОСОВСЬКОМУ КОНФЛІКТІ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ..... **180**

Волик А. В.
ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ ОБРАЗУ УНІВЕРСИТЕТУ В МАТЕРІАЛАХ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ..... **187**

Загороднюк В. С., Соломахін А. Ф.
ДИНАМІКА ЖАНРУ ПОЛІТИЧНОГО ПОРТРЕТУ В ПУБЛІЦИСТИЦІ ДМИТРА ПАВЛИЧКА..... **195**

Любченко Ю. В., Третяк А. О.
СТВОРЕННЯ ОБРАЗУ ДІЙСНОСТІ В ТЕЛЕВІЗІЙНОМУ СЮЖЕТІ ЗАСОБАМИ МОНТАЖУ..... **203**

Партико З. В.
ТЕОРІЇ ЖУРНАЛІСТИКИ: ВПЛИВ І ЙОГО ПОРІВНЯЛЬНЕ ВИМІРЮВАННЯ **209**

Рогова Т. А.
СІМЕЙНІ РЕАЛІТІ-ШОУ: ВІЗУАЛЬНО-ВЕРБАЛЬНІ ПРИЙОМИ ВПЛИВУ НА ГЛЯДАЧА..... **217**

Fisenko T. V., Hilenko O. I.
THE FEMALE IMAGE IN JOURNALISM DURING THE KHRUSHCHEV THAW PERIOD (BASED ON THE MAGAZINE "MOTHERLAND")..... **223**

Ципердюк І. М.
«ВОЛЯ ДО ПРАВДИ ЗРОБИТЬ ВАС ВІЛЬНИМИ»: ЖУРНАЛІСТ СТАНІСЛАВ АСЄЄВ – В'ЯЗЕНЬ СУЧАСНОГО КОНЦТАБОРУ..... **228**

Яременко В. П.
РОЛЬ PR-КОМУНІКАЦІЙ СТУДЕНТІВ-СПОРТСМЕНІВ У ФОРМУВАННІ ІМІДЖУ СУЧАСНОГО УНІВЕРСИТЕТУ..... **235**

ПРИКЛАДНІ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Григораш С. М., Лесюк О. О.
ОСОБЛИВОСТІ РЕКЛАМНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗВО В СИСТЕМІ МАРКЕТИНГУ.....241

Гридчина В. В.
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМИ ЗВ'ЯЗКІВ З ГРОМАДСЬКІСТЮ
ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ТА НАТО.....249

Досенко А. К.
ХМАРНІ ТЕХНОЛОГІЇ:
ПРИКЛАДНІ ТЕХНОЛОГІЇ СУЧАСНИХ ПЛАТФОРМ.....257

Кутуза Н. В.
ФАКТОРИ МЕХАНІЗМУ ВПРОВАДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОГО ВПЛИВУ
В МАСМЕДІЙНОМУ ПРОСТОРІ: ТЕОРЕТИЧНІ ОРІЄНТИРИ 263

Посмітна В. В.
КОМУНІКАТИВНІ ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ МОБІНГУ
У ВІЙСЬКОВОМУ ДИСКУРСІ.....268

Сухаревська Г. В.
КОМ'ЮНІТІ – ОСОБЛИВА ФОРМА МЕРЕЖЕВИХ СПІЛЬНОТ:
СПЕЦИФІКА І АЛГОРИТМИ ДІЯЛЬНОСТІ.....274

СОЦІАЛЬНА ІНФОРМАТИКА

Бондаренко І. С., Санакоєва Н. Д.
ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ВИМІРИ
ВІТЧИЗНЯНОЇ МОДЕЛІ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ 280

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФІЛОЛОГІЇ ТА ЖУРНАЛІСТИКИ

Zolyak V. V., Horchikova A. O.
THE MAIN ASPECTS OF THE FUNCTIONING OF MODERN MEDIA
IN THE CONDITIONS OF CONTENT CONVERGENCE.....288

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....294

CONTENTS

SLAVIC LITERATURE

Puzdrak L. I.
THE SEARCH FOR A NEW (DIFFERENT) IDENTITY: THE PROBLEM
OF MIGRATION IN THE BOOK «PRZYSTUPA» BY GRAŻYNA PLEBANEK.....1

Chornyi I. V., Chorna V. L.
WATSON CHANGES ROLE WITH HOLMES
IN THE RETRO-DETECTIVES OF KRZYSZTOF BOCHUS
FROM THE SERIES "CAVALRY SERGEANT-MAJOR".....6

LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES

Babaeva G. A.
"THE CURSED PAST" AND THE ILLUSION OF THE PRESENT
IN THE TALES OF P. MODIANO "THE STREET OF DARK STORE"
AND "THE LOST WORLD".....12

Babayeva Sh. G.
THEME AND SYSTEM OF ARTISTIC IMAGES
IN THE STORIES OF ABDULLAH KADIRI.....19

Vasyliants O. S.
LITTLE RED RIDING HOOD, BIOENGINEERED SOLDIERS,
AND WAR AGAINST THE MOON: TRANSFORMATIONS OF THE CLASSIC
FAIRY TALE IN THE NOVEL «SCARLET» BY MARISSA MEYER.....25

Gambarova G. R.
GENERAL CHARACTERISTIC OF AZERBAIJAN CHILDREN'S PROSE
IN THE MODERN PERIOD.....31

Drozdovskyi D. I.
EXPLICATION OF THE CONCEPT "REASON" ("BRAIN")
IN WILDE'S "THE PICTURE OF *DORIAN GRAY"* AND MCEWAN'S "SATURDAY":
TYPOLOGICAL COMPARISON.....37

Kravets O. M., Poliakova K. O.
A MOTIF OF A BOAT IN THE JULIAN BARNES'S NOVEL
"A HISTORY OF THE WORLD IN 10½ CHAPTERS".....43

Musayeva F. V.
THE IMAGE OF THE ARTIST IN THE MASNAVI OF NIZAMI GANJAVI
"KHOSROV AND SHIRIN".....49

Naumenko N. V.
FORMAL AND SUBSTANTIAL SPECIFICATIONS
OF STING'S ALBUM "THE BRIDGE" (2021).....54

Nikolenko K. S.
THE CONCEPT OF "HOME" IN THE NARRATIVE STRUCTURE
OF L.M. MONTGOMERY'S NOVELS "ANNE OF GREEN GABLES",
"ANNE OF AVONLEA", "ANNE OF THE ISLAND".....63

Svyrydenko O. M.
GEORG BUCHNER THROUGH THE PRISM OF EPISTOLARY LEGACY.....70

Tahirli Abid
AZERBAIJANIAN POETRY OF THE 1920S IN M.A. RASULZADE.....78

Cherniavska O. K.
GENRE OF ARTISTIC AUTOBIOGRAPHY:
PROBLEMAL ASPECTS OF UKRAINIAN REFLECTION.....84

COMPARATIVE LITERATURE STUDIES

Horbolis L. M.
THE SPECIFICITY OF REPRODUCING THE ARTIST'S IMAGE
IN BIOGRAPHICAL WORKS ABOUT VAN GOGH.....89

Polishchuk L. B.
THE COMPARATIVE ANALYSIS OF BIBLICAL IMAGES, MOTIFS,
PLOTS IN THE WORKS OF FOREIGN AND UKRAINIAN AUTHORS 95

LITERARY THEORY

Beskletna O. O., Mukhanova O. M., Shepelieva O. V.
TEXTS OF LOVE LETTERS AND THEIR GENRE
AND STYLISTIC CHARACTERISTICS.....100

FOLKLORISTICS

Zhyzhchenko L. B.
WEALTH AND POVERTY IN UKRAINIAN FOLK TALES:
STORIES, PROBLEMS, IMAGES.....106

Pustovit V. Yu.
AUTHENTIC FOLK MOTIFS:
STUDY OF UKRAINIAN MYTHOLOGY IN SENIOR SCHOOL.....111

Hryshchenko I. V.
MODIFICATION OF FOLKLORE'S EXISTENCE IN THE INFORMATION AGE.....117

LANGUAGES OF THE PEOPLES OF ASIA, AFRICA, INDIGENOUS PEOPLES OF AMERICA AND AUSTRALIA

Gafarova R. I.
ANALYSIS OF THE POEM-HYMN OF THE CRIMEA TATARS «ANT ETKENMAN»
(«I SWORN») NOMAN CHELEBIDZHIKHAN IN HISTORICAL PERSPECTIVE.....122

THEORY AND HISTORY OF SOCIAL COMMUNICATIONS

Heorhiievska V. V., Pohrebniak I. V.
COMMUNICATIVE CONCEPTS OF THE UKRAINIAN INTELLIGENTSIA
SEMIOTIC POLYCODED HYPERTEXT OF THE LATE XIX – EARLY XX CENTURY.....129

Koval A. S.
SUBJECTS OF OBJECTIFICATION OF WOMEN IN UKRAINIAN WEB SERIES.....135

Kuznietsova T. V.
SOCIO-CULTURAL DETERMINANTS OF MEDIA TEXT EVALUATION.....143

Polumysna O. O.
COMMUNICATION AND SOCIAL SERVICE OF THE ROMAN CATHOLIC
AND GREEK CATHOLIC CHURCHES FOR PEOPLE
WITH DISABILITIES IN UKRAINE.....149

Semenets O. O.
MANIPULATIVE DISCURSIVE PRACTICES OF USING
THE CONCEPT OF *'PATRIOTISM'* AND THEIR INFLUENCE ON PUBLIC OPINION
(CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS AND SOCIOLOGY)..... **155**

BOOK SCIENCE, LIBRARY SCIENCE, BIBLIOGRAPHY

Safarova A. K.
ORGANIZATION OF THE LEGAL BASIS OF INFORMATION SERVICE
IN THE LIBRARY SYSTEM AS A WAY OF DEVELOPMENT IN THE LIBRARY
AND INFORMATION SUPPORT OF LANGUAGE CULTURE..... **161**

THEORY AND HISTORY OF JOURNALISM

Abramovych S. D.
"A WORD ABOUT THE LAW AND GRACE…"
BY MITR. ILARION AS A NOTE OF PROTOPUBLICISTRY..... **166**

Babenko V. S.
MARKERS OF PHYSICALITY IN UKRAINIAN INTERNET MEMES..... **174**

Borovyk L. A.
DEFINING IN MASS MEDIA THE ROLE OF NATO
IN THE KOSOVO CONFLICT: LESSONS FOR UKRAINE..... **180**

Volyk A. V.
MEANS OF CREATING OF THE UNIVERSITY IMAGE
IN THE MATERIALS OF SPECIALIZED MEDIA..... **187**

Zagorodnik V. S., Solomakhin A. F.
DYNAMICS OF THE POLITICAL PORTRAIT GENRE IN JOURNALISM
OF DMYTRO PAVLYCHKO..... **195**

Liubchenko Y. V., Tretiak A. O.
CREATING AN IMAGE OF REALITY
IN A TELEVISION BY MEANS OF EDITING..... **203**

Partyko Z. V.
THEORIES OF JOURNALISM: INFLUENCE
AND ITS COMPARATIVE MAGNITUDE..... **209**

Rohova T. A.
FAMILY REALITY SHOWS:
VISUAL AND VERBAL TECHNIQUES TO INFLUENCE THE VIEWER..... **217**

Fisenko T. V., Hilenko O. I.
THE FEMALE IMAGE IN JOURNALISM DURING THE KHRUSHCHEV
THAW PERIOD (BASED ON THE MAGAZINE "MOTHERLAND")..... **223**

Tsyperdiuk I. M.
«WILL FOR THE TRUTH WILL MAKE YOU FREE»:
JOURNALIST STANISLAV ASEYEV –
PRISONER OF THE MODERN CONCENTRATION CAMP..... **228**

Yaremenko V. P.
THE ROLE OF STUDENTS-ATHLETES' PR-COMMUNICATION
IN SHAPING THE MODERN UNIVERSITY IMAGE..... **235**

APPLIED SOCIAL AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES

Hrygorash S. M., Lesiuk O. O.
FEATURES OF ADVERTISING ACTIVITY
OF INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION IN THE MARKETING SYSTEM. **241**

Grydchyna V. V.
COMPARATIVE ANALYSIS OF THE SYSTEM OF PUBLIC AFFAIRS
OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE AND THE MILITARY
PUBLIC AFFAIRS NATO..... **249**

Dosenko A. K.
CLOUD TECHNOLOGIES: APPLIED TECHNOLOGIES OF MODERN PLATFORMS..... **257**

Kutuza N. V.
FACTORS OF THE MECHANISM OF INTRODUCTION OF COMMUNICATIVE
INFLUENCE IN MASS MEDIA SPACE: THEORETICAL REFERENCE POINTS..... **263**

Posmitna V. V.
COMMUNICATIVE MEANS OF COUNTERING MOBBING
IN MILITARY DISCOURSE..... **268**

Sukharevska H. V.
COMMUNITY IS A SPECIAL FORM OF NETWORK COMMUNITIES:
SPECIFICS AND ALGORITHMS OF ACTIVITY..... **274**

SOCIAL INFORMATICS

Bondarenko I. S., Sanakoieva N. D.
INFORMATION AND COMMUNICATION DIMENSIONS
OF THE UKRAINIAN MODEL OF E-GOVERNANCE..... **280**

CURRENT ISSUES OF PHILOLOGY AND JOURNALISM

Zolyak V. V., Horchikova A. O.
THE MAIN ASPECTS OF THE FUNCTIONING OF MODERN MEDIA
IN THE CONDITIONS OF CONTENT CONVERGENCE..... **288**

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS..... **294**

ЛІТЕРАТУРА СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ

УДК 821.162.1-31.09:008-022.215-054.72(=162.1)(100)
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/01

Пуздрак Л. І.
Львівський національний університет імені Івана Франка

ПОШУКИ НОВОЇ (ІНШОЇ) ІДЕНТИЧНОСТІ: ПРОБЛЕМА МІГРАЦІЇ В ПОВІСТІ ГРАЖИНИ ПЛЕБАНЕК «PRZYSTUPA»

Емігранти кінця XX століття – початку XXI часто не можуть впоратися з невідомими їм суспільними нормами, соціальним тиском, поведінкою та ідентичністю (культурною приналежністю), які характеризують нову країну поселення. Відтак, доцільним є крізь призму еміграційної літератури дослідити шляхи збереження «свого» для емігранта та способи розуміння «чужого».

У статті зображено, як молоді особи під час еміграції в процесі соціалізації асимілюються з групами, в яких вони живуть. Виростаючи в новій культурі, вони краще пізнають її, розуміють її позитивні та шкідливі впливи, ознайомлюються з конкретними ментальними рисамі, які можуть прийняти чи відкидати. Емігранти вивчають певні значення, які спільнота надає тим чи іншим символам, універсаліям. А отже, вони починають функціонувати відповідно до стандартів щонайменше двох громад (відповідно, країни виселення та країни поселення). Соціальні цінності та норми в таких індивідів чи в спільнотах перекриваються і взаємопроникають одна в одну, що робить необхідним розглянути проблему бікультурної ідентичності у емігрантів на прикладі творів польської еміграційної літератури.

Також у дослідженні на основі творів сучасної еміграційної літератури розглянуто й еволюцію образу – від емігранта до бікультурала. У статті показано, що культурна ідентифікація емігранта передбачає трансформування певних особистих та соціальних меж, а отже доведено, що розуміння своєї культурної ідентифікації у емігранта стає важливим елементом їх психологічної та соціально-культурної адаптації.

Також проаналізовано різні способи, за допомогою яких мультикультурні люди (емігранти) вирішують як свої повсякденні проблеми, так і питання, пов'язані з культурною ідентичностю та системою цінностей.

Ключові слова: *еміграційна література, ідентичність, бікультуралізм, освоєння «чужого».*

Постановка проблеми. Останнім часом проблема соціалізації людини значно розширилася завдяки дослідженням закономірностей «входження» людини в чуже соціокультурне середовище. Майже всі сучасні країни є багатонаціональними, а наростаючі міграційні процеси змушують більшість пристосовуватися до етнічних меншин. Не дивно, що наукова рефлексія сьогодні включає ряд теоретичних моделей, що пояснюють приватні проблеми соціалізації в поліетнічному середовищі (наприклад, проблема формування етнічної або культурної ідентичності). Проте актуальною та не зовсім дослідженою залишається проблематика пошуку нової (іншої) ідентичності у літературознавчих дисциплінах, що і зумовлює актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В еміграційній літературі проблема культурної ідентичності заслуговує особливого місця, оскільки описує приналежність емігранта до певної культури чи групи. Саме поняття «ідентичність» використовують донині в різних гуманітарних науках, зокрема в етнології, психології, соціальній антропології, а також у культурних дослідженнях. Проблематика еміграційної літератури входить у сферу зацікавлень таких польських дослідників: Євгенія Прокоп-Янєц, Йоланта Пастерська, Анна Насєловська, Ева Доманська. Окремі аспекти проблеми бікультуралізму ставали об'єктами студій Мєчислава Домбровського, Юлії Крістевої, Ханни Ґоск. Важливим науковим дослідженням еміграційної літератури є праця Ґаліни

Філіповіч «Polska literatura emigracyjna – próba teorii», де авторка розглядає теоретичні питання еміграційної літератури після 1989 р.

Формулювання цілей статті. Відтак ставимо собі за мету – на основі літературознавчого аналізу повісті Гражини Плебанек «Przystupa» [4] розглянути проблему пошуку ідентичності польських емігрантів, дослідити основні етапи їх адаптації та (не)можливе досягнення двокультурної ідентичності (бікультуралізму).

Постановка завдання. Задля досягнення мети роботи ставимо перед собою такі завдання**:** у теоретичному аспекті дослідити поняття «міграційна література», «ідентичність», «бікультуралізм»; за допомогою літературознавчих методів проаналізувати вище зазначену повість; визначити особливості адаптації героїв у світлі сучасної еміграції; окреслити шляхи досягнення бікультурної ідентичності у героїв твору.

Виклад основного матеріалу. Найчастіше поняття «ідентичність» вказує на усвідомлення емігранта своєї приналежності до певної групи, що дозволяє йому визначити своє місце у соціокультурному просторі, а також використовується для відрізнення емігранта як категорії «іншого» чи «чужого» від категорії «свого» за допомогою окремих ознак [5, s. 17].

У сучасних психологічних концепціях ідентичність слід розглядати як багатовимірну та гнучку конструкцію. Це означає, що ідентичність не є чимось статичним, постійним, а, навпаки, вона постійно розвивається і змінюється в певних періодах людського життя [7, s. 145].

Найпопулярнішою теорією визначення ідентичності є двовимірна модель етнічної ідентичності [1, s. 420]. Ця концепція ґрунтується на припущенні, що індивід різного ступеня ототожнення може ідентифікувати себе як з однією, так і з двома етнічними спільнотами. У разі біетнічного середовища соціалізації емігрант може поєднувати високий/низький рівень ідентифікації зі «своєю» етнічною групою та високий/низький рівень ідентифікації з «чужою» етнічною групою. Можливі 4 комбінації, які відображають різні варіанти включення особи до чужого середовища:

1) моноетнічна ідентичність, що збігається з офіційною етнічною приналежністю (сильна ідентифікація з «своїми», слабка – з «чужими», тобто відокремленість);

2) моноетнічна ідентичність, що не збігається з офіційною етнічною приналежністю (сильна ідентифікація з «чужими», слабка – зі «своїми», тобто асиміляція);

3) біетнічна ідентичність (сильна ідентифікація як з «чужими», так і з «своїми», тобто двокультуровість чи бікультуралізм);

4) маргінальна ідентичність (слабка ідентифікація як з «чужими», так і зі «своїми», відсутність належного рівня оволодіння нормами та цінностями обох культур).

У нашому дослідженні повість Гражини Плебанек «Przystupa» розглянемо не лише як художній текст, приклад еміграційної літератури, а насамперед як текст культури, джерело знань про шведське суспільство. Слід зазначити, що повість «Przystupa» підтверджує думку польської дослідниці еміграційної літератури Анни Кроненгберг [2, s. 135] про те, що жінки в еміграції виходять за межі суспільних, сімейних, релігійних та культурних вимог та рамок і обирають пошук власної, часто відмінної життєвої дороги.

Головна героїня повісті Пшиступа покидає рідне селище зі словами «*Muszem jechać...*» [4, s. 4] і вирушає до Варшави. Слід зазначити, що вдома дівчина ніколи не почувала себе захищеною (після одруження батька з молодою жінкою, дівчина є відкинутою, стає об'єктом сексуальних втіх багатьох односельчан). Самотність, незахищеність та неперспективніть стали основними причинами виїзду Пшиступи: *To, że w końcu uciekła ze swojej wsi, mogło się wydawać oczywiste – większość dziewczyn wyjeżdżała, bo nie miały co tu robić, zostawały tylko te, które zaszły w ciążę i powychodziły za mąż... I znów, jak w dzieciństwie – była sama. Aż w końcu zrozumiała, że musi stąd odejść* [4, s. 4].

Маломовність і мовчазність молодої дівчини не дозволяють їй попрощатись з батьком та мачухою: *Może i chciała coś powiedzieć, zamiast tego popatrzyła tylko na niego zza brudnej szyby i poddała się szarpnięciom autobusu* [4, s. 14].

У Варшаві, куди приїхала Пшиступа, у домі відомих на всю країну поп-музикантів дівчина з перших днів стикнулась з найбільш поширеною проблемою для емігрантів – проблемою комунікації. Незважаючи на те, що героїня все ще перебувала у Польщі і спілкувалась рідною мовою, почувати себе «вдома» заважав їй сільский акцент, якого вона надзвичайно соромилась і приховувала: *Wiejski akcent wyskoczył z niej, jak wtedy w kościele... – Jakby cięgiem patrzyły, to kiedy by żyły? – dokończyła, czując, jak się czerwieni* [4, s. 38]. Тому дівчина з огляду також і на свою професію гувернантки та сільське походження практично ні з ким не розмовляла, «*może jedno zdanie na miesiąc*» [4, s. 41]. Задля більшої впевненості у собі дівчина, прибираючи вдомі, вчить англійську від вчителя, який займається з хазяйкою дому, та робить

значні успіхи у її вивченні. Вивчаючи іноземну мову, яка є престижною та поширеною серед усіх верств населення, дівчина таким чином гарантує собі більш привілейоване становище не лише у домі, де працює, але і у світі.

Через помилку хазяйки дому Пшиступа вирушає на поромі до Швеції. Оскільки дівчина почувала себе чужою у Варшаві, для неї не було проблемним питанням виїзду до Швеції: *Wzruszyła ramionami. Miałaby jechać sama? Przecież nie znała nikogo w tej Szwecji! Byłaby obca...Tu też była obca* [4, s. 85].

У Швеції героїня потрапляє у сім'ю польських емігрантів Хирів, які, на перший погляд, підтримують польські звичаї і традиції (*Ja tu polską kuchnię preferuję. Bo ta ich do niczego się nie nadaje* [4, s. 104]), проте з іншого – розуміємо, що підсвідомо вони зневажають усіх молодих дівчат, що приїхали з Польщі задля заробітку, та влаштовують таких до себе на роботу не задля підтримування контактів з поляками, а лише задля економії свого бюджету: *Bo jak zobaczą, że j esteś obca, to doniosą, że robisz na czarno. Szwedzi już tacy są, jo!* [4, s. 106]. Усіх гувернанток з Польщі емігранти у Швеції польського походження зневажливо називають словом «dziewczyny», не запам'ятовуючи ані їхніх імен, ані деталей біографії: *Rozmowa pań zeszła na «dziewczyny», panowie tymczasem zajęli się kwestiami technicznymi* [4, s. 108]. Дівчат-емігранток, які працюють не офіційно, вважають дурними, що не мають свого власного, приватного життя, а живуть лише життям своїх працедавців: *Nie interesuje mnie reportaż z życia pracujących na czarno. Ona wyciąga z wanny kłęby nie swoich włosów, grzebie w patyczkach do uszu z cudzą woskowiną* [4, s. 344], *Poza tym, sprzątaczki są głupie* [4, s. 344]. Польща для шведів є країною бідною, куди після виїзду ніхто не повертається (*tam się nie wraca, stamtąd się tylko ucieka!* [4, s. 352]) проте екзотичною, магічною, релігійною та містичною: *Wspomniała o jakiejś swojej kuzynce czy babce, starej kobiecie ze wsi. Pewnie chodzi nocą, zbiera zioła, bezzębna wiedźma z białymi włosami...* [4, s. 344].

Наступний дім, який прибирає Приступа, – це дім пані Слабої, полячки, яка з матеріального зиску вийшла заміж за чоловіка фіна. Пані Слаба перебувала під тиском чоловіка-тирана і єдине, за що переживала, щоб у Швеції та в Польщі ніхто не здогадався про сімейні клопоти: *To cichy kraj, Nayana, tu nikt się nie kłóci, tu wszyscy żyją cicho, Nayana, tu nikt się nie kłóci, tu nikt nic...* [4, s. 162]. Цікавим є той факт, що шведська мова для пані Слабої після десятиліть життя у Швеції все ще є чужою, тяжкою, незвичною, глухою: *«Szwedzkie słowa są ciężkie – powiedziała kiedyś Samotnemu. – Przyciskają do ziemi jak kamienie. Milczenie jest wolnością, dlatego tak tu cicho». Śmiał się, gdy mówiła, że tu kobiety rodzą bez wrzasków, nawet psy na ulicach nie szczekają, klaksonów też nie słychać* [4, s. 204]. Проте для шведів мова поляків є надто шумною, шиплячою, а також такою, яка свідчить про бідність поляків: *Po jakiemu mówi? Pewnie «szszsz» – domyślił się Krokodylek. – Tak, tak, tam u nich bieda piszczy* [4, s. 305].

Пані Слаба практично не виходила з помешкання (крім як вихід на закупи та до костелу), не комунікувала з іншими, не адаптувалась до іншого життя. Розуміла лише, що вартувало би їй змінити свої умови проживання, проте не знала як: *Być może zastanawiała się nad swoim życiem, bo ciągle mówiła sama do siebie. Czy po tym, jak «złapała Pana Boga za nogi», Fina, i wyjechała do Szwecji, gdzie zaczęła drugą część życia – drugie dziecko, drugi mąż, nowy dom, kraj, język – nadszedł czas na trzecią część?* [4, s. 178], *Zastanawiała się tylko, czy na trzecią część życia ma wracać do kraju czy zostać tu, bo choć mówiła o sobie uparcie «jestem Polką», tak naprawdę była już kimś innym* [4, s. 203].

Цікаво, що головні герої твору зовнішньо хотіли бути подібними на Шведів. Наприклад, Пшиступа у домі Хирів носила куртку від попередньої гувернантки, щоб не виділятись стилем. Усі емігранти одягались не яскраво та однаково, щоб не вирізнятись від інших шведів: *W takie kolory nikt tu się nie ubierał, kto chciałby się aż tak wyróżniać? Tu ludzie upodobniali się jeden do drugiego, tak było lepiej, wystarczająco dobrze* [4, s. 227].

Для усіх емігрантів будь-яка адаптація інших емігрантів виглядає як брехня, нетипова поведінка і удавання себе за інших: *Jest tu kilkanaście lat i udaje Szwedkę* [4, s. 244]. Практично усі герої-емігранти з Польщі зневажливо ставляться до шведів, шведської кухні, традиції та устрою країни: *Na wszystkim tu oszczędzają, poganie, jak wariatów wypuszczają ze szpitali, bo pieniędzy im szkoda na żywienie tego tałałajstwa* [4, s. 240], *Ja tu polską kuchnię preferuję. Bo ta ich do niczego się nie nadaje* [4, s. 104]. Типово призвичаїтись до іноземного життя пробує лише одна героїня твору – американка Ган, у якої теж працює Пшиступа: *Gun starała się jak dawniej: czytała prasę szwedzką i światową, pytała Boba o zdanie w kwestiach polityki zagranicznej, omawiała z gośćmi posunięcia rządu Gorana Perssona i uważała, by nie dotykać kontrowersyjnych tematów* [4, s. 312].

Задля висновку нашого дослідження ми керуємось теорією адаптації американського дослідника Калерво Оберга (створеній у 1954 році) [3, S. 177–182]. Тож, щоб краще зрозуміти ідентичність героїв повісті, ставимо собі такі запитання: які етапи переживань і емоцій проходить кожен емігрант- герой повісті?

1. Ейфорія від руху – «медовий місяць» («honeymoon»).

Проїхавши тисячі кілометрів, емігрант нарешті може розслабитись і насолоджуватись новим життям. У цей момент рівень критичного мислення про навколишню реальність падає. Емігранту тут все подобається: нові люди, нова робота, нова їжа. На цьому етапі емігрант ще не є «своїм», проте відчуття «іншості» та «чужості» не приносить йому особливого дискомфорту.

Зазначимо, що у повісті, яку ми аналізуємо, ми не знаходимо жодного персонажа, у кого спостерігали би такий тип адаптації. Герої або вже пройшли згаданий тип адаптації, або через складні умови життя у Швеції ніхто з них не відчув ейфорії після прибуття в нову країну.

2. Поступова фрустрація («frustration»).

Спогади про минулу країну свіжі, емігрант починає порівнювати їх з новим місцем проживання – і часто це порівняння не на користь нової країни поселення. В основному це пов'язано з невідповідністю очікувань щодо країни та реальності. Сім'я Хирів відчуває поступове розчарування. На тлі від'їзду у родини виникають негативні емоції, оскільки здатність спілкуватися в іншій культурній системі ще не розвинена і не доведена до звичного рівня. На цьому етапі у героїв присутнє сильне відчуття відчуженості та відсутнє почуття «дому». Саме тому сім'я ненавидить як корінних жителів Швеції, так і емігрантів, які приїхали з Польщі (оскільки останні також мають шанс швидше прижитися в країні, де родина Хирів почуває себе чужими).

На цьому етапі адаптації у емігранта присутнє госте відчуття «чужості», «іншості».

3. Пристосування («adjustment»).

На третьому етапі адаптації емігрант поступово вирішує накопичені проблеми, у нього з'являються перші близькі знайомі серед місцевого населення, у нього покращуються стосунки з колегами на роботі через можливість комунікації в іншій системі культурних цінностей. Пшиступа, Олівія та Бернадетта (інші польські емігранти, які працюють гувернантками у Швеції) переживають період пристосування. Пшиступа знайомиться з Олівією та Бернадеттою згодом, мешкає разом з ними у власниці шведської квартири, пані Стасі. Дівчата разом ходять до костелу, допомагають один одному на роботі. Повсякденні проблеми уже не викликають у них таких труднощів, зникає тривога і з'являється можливість спробувати щось нове, зникає хворобливе бажання триматися тільки того, що є знане, зрозуміле і своє. Описаний тип адаптації передбачає поступове формулювання у емігранта відчуття «згодом я зможу стати «своїм», зараз я є «іншим», проте більше ніколи не буду «чужим».

4. Бікультуралізм («acceptance»).

На останньому, четвертому етапі адаптації емігрант повністю адаптується до навколишнього світу, йому легко взаємодіяти з людьми, повсякденні ситуації вже не викликають неприємних відчуттів, багато рутинних процесів емігранти доводять до автоматизму.

На нашу думку, лише у дочки пані Слабої, Наяни, ідентичність характеризуємо як двокультурну (тобто бікультуралізм). Дівчина, яка народилася в Польщі, зуміла повністю адаптуватися до життя у Швеції. Вона цікавиться як польською, так і шведською культурою, у неї немає проблем у спілкуванні з поляками та шведами: *Tego dnia Nayana wpadła ze szkoły podekscytowana. Była rocznica śmierci Astrid Lindgren* [4, s. 191], *Jak ono się nazywa po polsku? – pstryknęła palcami Nayana. – Jesion?* [4, s. 171].

Наяна відчуває, що їй подобається країна, але при цьому тверезо оцінює її позитивні та негативні сторони, не порівнює Швецію з Польщею (де народилась і провела 12 років свого життя). Навіть якщо у Наяни виникає непорозуміння при спілкуванні з людьми в новій країні, це не викликає у неї страху і роздратування (на відміну від інших героїв).

При характеристиці адаптації Наяни слід згадати педагогічне дослідження Агнешки Сухоцької та Івони Круліковської, які говорять про ідентичність так званого «глобального підлітка»: «Сьогодні уніфікується ідентичність молодого покоління підлітків, виникає категорія «глобального підлітка», ідентичність яких значно меншою мірою формується національними та державними цінностями, а більшою мірою – масовою культурою і ідеологією споживання. З'являється феномен так званої «ідентифікації в оренду» *(«tożsamości do wynajęcia»),* без укорінення, без фундаменту, без почуття приналежності, з почуттям «вдома» скрізь і ніде [6, s. 75].

Висновки та пропозиції. Відтак, розуміємо, що на когнітивному рівні після пізнання влас-

ного «я» людина здатна розділити світ за допомогою дихотомії «свої-чужі». Так, ідентифікуючи себе як представників одного лінгвокультурного суспільства, жителі нової для емігранта країни будуть однозначно маркувати емігранта, представника іншої культури, як чужого, оскільки його поведінка, норми, цінності і мова будуть відрізнятися від того, до чого вони звикли.

Отже, на основі аналізу поведінки героїв повісті ми розуміємо, що всі герої-емігранти (залежно від матеріального достатку, віку та соціального становища) опісля виїзду різною мірою стикаються з поняттями «свій», «інший», «чужий». Комусь важливо пройти всі етапи адаптації задля досягнення бікультурної ідентичності (а отже, найбільш прийнятного способу бути «своїм»), комусь – через певні життєві обставини (незадоволеність ситуацією в країні, якістю свого життя та розвитку, перспективами чи їх відсутність у майбутньому) – адаптація і, відповідно, поступове досягнення бікультуралізму не протікають гладко і послідовно або, незважаючи на роки життя за кордоном, можуть взагалі не наступити.

Перспективою нашого дослідження є подальше вивчення шляхів інтеграції та адаптації емігрантів на основі текстів сучасної польської літератури задля формування цілісної картини сучасної міграційної літератури та визначення специфіки еміграційної лінвокультури у сферах сучасної гуманітаристики.

Список літератури:

1. Berry J. W., Poortinga Y. H., Segall M. H., Dasen P. R. Cross cultural psychology: Research and applications. Cambridge : Cambridge University Press, 2002. 610 p.
2. Kronenberg A. Migracje kobiet – między emancypacją a wyzyskiem. *Studia historica gedanensia*. 2017. Tom VIII. S. 125–140.
3. Oberg K. Culture Shock: Adjustment to New Cultural Environments. *Practical Anthropology*. 1960. № 7. S. 177–182.
4. Plebanek G. Przystupa. Warszawa : Wydawnictwo W.A.B, 2007. 400 s.
5. Popielarczyk-Pałęga A. Tożsamość narodowa, tożsamość etniczna, identyfikacja narodowa jednostki. *Łódzkie Studia Teologiczne.* 2008. № 3 (27). S. 15–29.
6. Suchocka A., Królikowska I. Kreowanie tożsamości kulturowej jako wyzwanie XXI wieku. *Colloquim.* 2014. № 4. S. 73–88.
7. Szymański M. J. Konstruowanie tożsamości w warunkach zmiany społecznej. [w] *Tożsamość w warunkach zmiany społecznej*. Red. M. J. Szymański, Z. Melosik. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogiki Specjalnej, 2016. 246 s.

Puzdrak L. I. THE SEARCH FOR A NEW (DIFFERENT) IDENTITY: THE PROBLEM OF MIGRATION IN THE BOOK «PRZYSTUPA» BY GRAŻYNA PLEBANEK

Emigrants in the late 20th and early 21st centuries are often unable to cope with the social norms, social pressures, behaviors, and identities (cultural affiliations) that characterize the new settlement country. Therefore, it is expedient to explore through the prism of emigration literature the ways of preserving «one's own» for the emigrant and ways of understanding «another's».

The article shows how young people during emigration in the process of socialization assimilate with the groups in which they live. Growing up in a new culture, they get to know it better, understand its positive and harmful effects, get acquainted with specific mental traits that they can accept or reject. Emigrants learn certain meanings that the community attaches to certain symbols, universals. Consequently, they begin to function according to the standards of at least two communities (respectively, the country of eviction and the country of settlement). The social values and norms of such individuals or communities overlap and interpenetrate each other, which makes it necessary to consider the problem of bicultural identity among emigrants on the example of works of Polish emigration literature.

Also, the study on the basis of works of modern emigration literature considers the evolution of the image – from emigrant to bicultural. The article shows that the cultural identification of an emigrant involves the transformation of certain personal and social boundaries, and thus proves that the understanding of their cultural identity in the emigrant becomes an important element of their psychological and socio-cultural adaptation.

It also analyzes the different ways in which multicultural people (immigrants) solve both their everyday problems and issues related to cultural identity and values.

Key words: *emigration literature, identity, biculturalism, mastery of «foreign».*

УДК 821.162.1
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/02

Чорний І. В.
Харківський національний університет внутрішніх справ

Чорна В. Л.
Державний біотехнологічний університет

ВАТСОН У РОЛІ ХОЛМСА В РЕТРОДЕТЕКТИВАХ КШИШТОФА БОХУСА З ЦИКЛУ «ВАХМІСТР»

Стаття присвячена творчості сучасного польського письменника Кшиштофа Бохуса. Розглянуто романи «Вахмістр» (2020) та «Вахмістр. Кінець гри» (2021), що складають мініцикл історичних детективів, які є приквелом до тетралогії письменника про радника Кристіана Абеля, у якому показано історію знайомства героя зі своїм вірним помічником вахмістром Густавом Кукулкою. Романіст використовує аналогічні художні прийоми, що й у попередніх ретродетективах. Події відбуваються у великому місті (Данцигу/Гданську), колізія романів базується на якійсь таємниці, що має подвійне дно (містичне і реалістичне), і, нарешті, рушійною силою сюжету є кохання героя до прекрасної жінки. Основною відмінністю дилогії від тетралогії є те, що на місці сищика (Абеля/Холмса) опиняється його вірний помічник (Кукулка/Ватсон), який розкриває кримінальні злочини не зовсім законними методами. Відтак дещо змінюються і акценти в базовій для архітектоніки романів тріаді. Скупішими стають описи місцевого колориту з огляду на недостатню освіченість головного героя. Поетизація старовини зустрічається лише в тих розділах, де йдеться про Абеля, який милується пам'ятками Данцига. Містико-релігійне забарвлення злочинів не вводить Кукулку в оману й герой майже одразу знаходить раціональне пояснення того, що відбувається. Жінка, в яку закоханий герой, не є фатальною красунею, яка пов'язана зі злочинами і згубно впливає на сищика, а навпаки слугує для нього рятівницею, допомагаючи зберегти людяність. Кукулка, пройшовши складну школу життя від звичайного підлітка-злодюжки до обпаленого війною воїна і підофіцера поліції і виробивши свій власний кодекс честі, стає втіленням мрії читача й самого автора про надгероя, який змагається зі злом, не зважаючи на загальноприйняті правила та заборони.

Ключові слова: *роман, ретродетектив, цикл, місцевий колорит, сюжет, образ, образна система, герой.*

Постановка проблеми. Одним із поширених елементів архітектоніки детективного твору є присутність у ньому не тільки головного героя-сищика, який розплутує кримінальні загадки, а й фігури супутника, що допомагає герою успішно вирішувати завдання і долати всілякі перешкоди. Ця традиція бере свій початок від творів класика кримінального жанру А. К. Дойла, де поруч з Шерлоком Холмсом практично завжди знаходиться його вірний літописець і помічник доктор Ватсон, набуває поширення в добу «золотого віку» детективу в творах А. Крісті (капітан Гастингс поряд з Еркюлем Пуаро), Ж. Сіменона (інспектори Лука, Лапуент, Жанв'є з команди комісара Мегре), Р. Стаута (помічник Ніро Вульфа Арчі Гудвін), Е. С. Гарднера (помічник Перрі Мейсона Пол Дрейк), і збереглася й в сучасній детективній літературі, наприклад, в українському детективі в творах А. Кокотюхи (дантист-львовознавець Шацький при адвокатові Климі Кошовому), В. Івченка (біограф Івана Підіпригори граф Осика-Маєвський).

Як не дивно, в той час, коли постаті головних героїв детективних творів інколи стають об'єктом дослідження літературознавців, розвідок, присвячених їхнім супутникам майже немає. А тим часом ці персонажі відіграють значну роль як у розвитку сюжетів кримінальних романів, так і в організації їхньої композиції. Зазвичай вони виконують функції хронікерів, фіксуючи те, що робить герой. Інколи дають сищикові поради або збирають для нього інформацію, яка потім стає предметом аналізу інвестигатора. Проте трапляється й таке, коли супутники сищика раптом опиняються на його місці, проводячи самостійне розслідування. Так би мовити, Ватсони стають Холмсами. Саме з таким випадком ми стикаємось у дилогії сучасного польського письменника Кшиштофа Бохуса «Вахмістр», яка є продовженням, вірніше прикве-

лом до циклу ретродетективів про радника Кристіана Абеля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, пов'язані з організацією образних систем творів детективного жанру, не так часто привертають до себе увагу літературознавців. Аналізуючи детективи, дослідники найчастіше звертаються до їхньої проблематики, жанрових ознак, відтворення епохи (якщо мова йде про історичні детективи), особливостей розслідування злочинів, колізій, конфліктів тощо. Коли мова йде щодо персонажів кримінальних романів, то вчені насамперед вивчають образи головного героя/героїв та його/їх найпоказовіших опонентів-злодіїв. На другорядних персонажів, до яких чомусь віднесено й образи супутників/помічників інвестигатора увага літературознавців майже не розповсюджується. Звичайно, вони згадуються, проте лише побіжно. Наприклад, у класичному нарисі К. Чуковського «Про Шерлока Холмса», присвяченому творчості А. К. Дойла, мова йде виключно про головного героя детективних оповідань англійського письменника. Доктора Ватсона дослідник лише цитує, наводячи вислови цього персонажа з характеристиками сищика з Бейкер-стріт. Багато дослідників взагалі вважають образ Ватсона «технічним», який слугує або задля поділу оповіді на окремі фрагменти (В. Шкловський), або для створення фону, на якому краще видно винятковість головного героя (Ю. Юрасова) [3, с. 119]. Спростовуючи цю думку, сучасна українська дослідниця Л. П. Расевич, яка присвятила дисертаційне дослідження (2016) образу Шерлока Холмса [3], Ватсонові також приділяє не так багато уваги, зосереджуючись тільки на «іміджевотворчій сюжетно-композиційній ролі» цього персонажа [3, с. 118].

Цікаві спостереження щодо образу супутника Еркюля Пуаро капітана Гастингса зробила М. П. Тугушева в книзі «Під знаком чотирьох». Зіставляючи Гастингса з Ватсоном, вона зауважує: «Треба визнати, що він не такий скромний, як Ватсон, який обрав собі роль реєстратора пригод Шерлока Холмса з посильною в них участю. Гастингс сам хоче бути Шерлоком Холмсом, тому що у нього, знаєте, «талант на дедукцію», як простодушно повідомляє він читачеві <…>. Гастингс не тільки позбавлений скромності Ватсона, але і його чарівності, і просто дивно, яким терплячим буває Пуаро з цим дурним і настирливим упертюхом. Але Пуаро теж, немов Холмсу, треба когось просвітлювати і наставляти в мистецтві розслідування «таємничих подій» [4, с. 153]. Таким чином акцентується обставина, що інколи помічник може/хоче посісти місце героя-сищика. На жаль, дослідниця обмежилась лише констатацією цього прийому детективних романів.

Сучасний польський історичний детектив (польською «kryminał retro») залишається маловивченою цариною для літературознавства. Досліджуються лише поодинокі явища, насамперед, доробок найзначніших авторів, які уславились на цій ниві, як от Марек Краєвський [8]. Творчість Кшиштофа Бохуса, який успішно працює в жанрі як психологічного, так і історичного детективу, вже також починає цікавити дослідників. З'явилось кілька розвідок, у яких аналізуються романи письменника з циклу про Кристіана Абеля. Твори з циклу «Вахмістр», написані й видані нещодавно, поки що практично не досліджено. Існують лише мережеві відгуки та кілька інтерв'ю письменника польським часописам, у яких він торкається питань поетики цих книжок. А тим часом дилогія заслуговує, як на нашу думку, уважного прочитання і осмислення професійними дослідниками, оскільки репрезентує певну жанрову модифікацію сучасного польського ретродетективу.

Постановка завдання. У цій розвідці, що продовжує цикл наших статей з опанування сучасного польського історичного детективу, розпочатий роботами про твори Кшиштофа Бохуса [6], Річарда Цвірлея [7] та Іди Змєєвської, ми розглянемо художню своєрідність циклу К. Бохуса «Вахмістр». Аналіз цих творів допоможе нам розширити уявлення щодо сучасного історичного детективу [1] в цілому і польського ретродетективу в такому його жанровому різновиді, як нуар, зокрема, а також поглибити знання про особливості архітектоніки творів детективного жанру [2].

Виклад основного матеріалу. Ретродетективна дилогія «Вахмістр», як її схарактеризував сам автор, є «літературною прелюдією» до тетралогії про радника Абеля [12, с. 90]. Події романів «Вахмістр» (2020) та «Вахмістр. Кінець гри» (2021) відбуваються взимку 1929–1930 рр. за кілька років до подій, описаних у романі «Чорний манускрипт». Кристіана Абеля щойно переводять до нового місця служби, де він знайомиться зі своїм майбутнім вірним помічником у розплутуванні складних кримінальних загадок вахмістром Густавом Кукулкою. Місцем, де розгортається оповідь, виступає Вільне місто Данциг – улюблений край письменника. «Завжди повторюю, – зазначає Бохус, – що Помор'я є моєю Землею Обітованою. Я там народився і повсякчас туди повер-

таюсь. Це походження вважаю даром небесним. Адже Помор'я з його космополітичним минулим, багатошаровою історією та чудовими пам'ятками є ідеальним місцем декорацій для моїх книжок у стилі ретро» [11, с. 17].

Данциг/Гданськ у дилогії, за словами романіста, «чорний, атавістичний і ненажерливий водночас. Сюжет щільний, сповнений несподіваних змін ситуації, показаний з різних перспектив. У «Вахмістрі» я намагався створити настрій певної напруженості й тривожності, який характерна для романів жанру нуар. Вийшла книга, у якій читачі знайдуть мої улюблені теми: кримінальні загадки і коди для втаємничених, темну атмосферу та увагу до реалій епохи, жахливі злочини та заплутані змови, великі пристрасті і хворі захоплення» [12, с. 91]. Таким чином, авторське визначення жанру дилогії – романи нуар. Як бачимо з наведених Бохусом художніх прийомів, він вважає нуар саме жанром, а не стилем. Хоча у «Вахмістрі» жанрові ознаки поєднуються зі стильовими засобами. Взагалі, питання щодо визначення суті нуару досить складне, що вдало показано С. О. Філоненко у її цікавій роботі «100 відтінків чорного: нуар як жанр і стиль у сучасній масовій літературі». Дослідниця порівнює зразки нуару в кінематографі й літературі, роблячи слушні висновки щодо нетотожності цих двох явищ.

«Вахмістр» і «Вахмістр. Кінець гри» в жанровому плані відповідають не всім ознакам, вказаним С. О. Філоненко. Відповідність першим трьом пунктам у текстах Кшиштофа Бохуса можна угледіти (похмурі часи «Великої Депресії», нічне життя великого міста, низка жорстоких злочинів), особливо відносно атмосфери, відтворюваної в книжках: «Моральні оцінки, як правило, розмиті: жорстокість і несправедливість світу, тотальна корумпованість влади просто змушують героя вдаватися до насильства задля захисту самого себе чи близьких, часом задля помсти. Читача схиляють співчувати герою, не бездоганному в моральному сенсі; власне, позитивним героєм вважається той, хто вижив у фіналі» [5, с. 26]. Інші три пункти, виокремленні дослідницею, в дилогії значно інтерпретовано. Герой романів Густав Кукулка не є маргінальним злодієм, скоріше нагадуючи персонажів «крутого детективу» – персонажів Раймонда Чандлера та Міккі Спіллейна, які не добирають засобів задля влаштування своїх проблем. Жінка поряд з героєм існує, проте не фатальна, а така ж знедолена, як і її партнер. Вона не знищує Густава, а намагається врятувати його від чорного відчаю, в провалля якого той поволі котиться. Та й соціальні й родинні норми вахмістром не заперечуються. Він змагається з окремими проявами соціальної несправедливості, не намагаючись щось змінити в системі докорінним чином.

Сюжети романів дилогії будуються за тією ж формулою, що й частини тетралогії про Абеля: місто – таємниця – кохання. Всі події відбуваються у великому місті, яке виступає у романах Бохуса майже самостійним персонажем. Письменник багато уваги приділяє як описам речових реалій змальованого часу, так і відображенню соціальних відносин, звичаїв і звичок: «Хочу підкреслити, що я дуже обережно підходжу до змалювання реалій тих часів, соціальних настрої, топографії описуваних місць і навіть архітектурних деталей» [11, с. 18]. Проте зображення місцевого колориту дещо змінюється в порівнянні з тим, як це було в тетралогії. Змінився головний герой. Замість аристократичного, рафінованого інтелектуала Абеля, очима якого сприймалось Вільне місто Гданськ, прийшов Густав Кукулка – виходець із простого народу. Йому не властива, як Кристіану, рефлексія при спогляданні відомих пам'яток архітектури та живопису, оскільки він не обізнаний на історії мистецтва. Він просто констатує наявність тої або іншої будови, звертаючи увагу на другорядні деталі: бруд, колір, кількість поверхів тощо. Поетизовані, сповнені власного ставлення до пам'ятки описи в дилогії подаються або від особи автора, або знову ж таки у сприйнятті Абеля: «Він знайшов місце біля вівтаря з картинами Антона Мюллера. Розіп'ятий Ісус, вже примирившись зі своєю долею, дивився вниз на купку скорботних вірних. Абель завжди розмірковував, ким була та жінка, яка пристрасно обіймала підніжжя хреста, уособлюючи весь біль після смерті Іскупителя. Кого помазав на цю роль великий Антон? Марію чи Марію Магдалину? Хто страждав більше: мати чи улюблениця, молода жінка, якій він був особливо дорогий? На задньому плані художник розмістив панораму Гданська XVII століття з його набережними, вежею костьолу Св. Марії та Нагірною брамою. Ніби краєвидом Страстей Господніх були не суворі мури Єрусалиму, а луки біля шляхетного міста Гданська» [9, с. 41]. Показово, що описи ці відіграють певну роль у сюжеті твору. Так, наприклад, у наведеному уривку намічено конфлікт між Матір'ю, уособленою в образі настоятельки монастирської школи сестри Бернадетти, яка лише вдає святість, та її вихованками – жертвами розпусти розбещених можновладців, яких символізує Марія Магдалина.

Таємниці, що стають стрижнями детективних колізій у романах дилогії, традиційно для творів

Бохуса отримують подвійне дно. Спочатку злочини мають містико-релігійне забарвлення, яке потім набуває природного пояснення. Зникнення молодих красунь-блондинок у романі «Вахмістр» Абель з Кукулкою спочатку пов'язують з діяльністю таємного расистського ордену, яким керує напівбожевільний хірург професор Ленц. І лише поступово з'ясовується, що дівчата стають рабинями для вдоволення сексуальних фантазій сенатора-маніяка Ренне. У романі «Вахмістр. Кінець гри» низку зухвалих пограбувань помешкань заможних містян, на перший погляд, пов'язують також з діями підпільної релігійної організації, оскільки на місцях злочинів грабіжники залишають клаптики паперу з цитатами з Біблії, а після скоєння пограбування діляться частиною здобичі з бідними людьми. Тривале розслідування приводить сищиків до банди звичайних волоцюг, які маскувались під робінгудів. Як завжди в Бохуса, коріння злочинів має соціальне підґрунтя й викликане безкарністю пануючої верхівки, яка паразитує на суспільстві.

Кохання виступає в дилогії визначною рушійною силою. Тут немає, як зазначалось вище, фатальних красунь, які штовхають героя на безумства й злочини. В обох романах дилогії зображено стосунки Кукулки з однією й тією ж жінкою – Марленою Боем, яку герой покохав з першого погляду: «Що він мусив їй сказати? Що відтоді, як він її побачив уперше, завжди засинав із її образом перед очима? І що грім вразив його просто так, без великого дзвону та особливих сповіщень? Його, кого до цього вражали тільки на боксерських поєдинках» [9, с. 328]. Марлена стає для Густава дороговказною зіркою, що виводить героя з найпохмуріших ситуацій, допомагає йому зберегти людяність. Впродовж всієї оповіді Марлена ніби змагається з іншою жінкою, яка відіграє важливу роль у житті Кукулки і яку умовно можна вважати «фатальною». Це сестра вахмістра, що втратила розум після зґвалтування. Заприсягнувшись будь-що помститися за неї, Густав йде до мети, використовуючи всі дозволені й недозволені засоби. «Він пролив багато крові, але це було необхідно. Він був то винен Ельці. Смерть за смерть, страждання за страждання. Коли справедливість забуває про вас, ви повинні нагадати про неї самі» [10, с. 321]. Поступово він втрачає зв'язок з реальністю, майже втрачаючи людську подобу й розум. Саме Марлена рятує героя від останнього кроку за межу розівтілення: «Вона знала одне. Він належав їй. Таким, яким він був: незграбним у рухах, спонтанним, загадковим, трохи грубим. Поглинений таємницями, до яких навіть вона не мала доступу. Тільки з ним відчувала себе в безпеці. Вперше переконалася, що на світі є чоловік, для якого вона найважливіша. Вона, Марлена Боем, двадцяти восьми років, яка не знала кохання до нього. Життя підносило їй лише часи, удари та розчарування. Щастя було зарезервовано для інших. Завдяки ж йому вона вже була не одна» [10, с. 307].

Головною відмінністю дилогії від циклу про радника Абеля стає зміна героя. На перший план замість сищика виходить його вірний помічник. Умовно, доктор Ватсон стає Шерлоком Холмсом. «Коли я писав перші чотири томи серії, – зазначає Бохус, – мені здавалося очевидним, що точка зору радника Абеля була провідною та конститутивною рисою циклу. Абель: методичний, трохи холоднокровний і проникливий поліцейський грав у цьому дуеті головну роль. Кукулка виконував роль його броньованого кулака, людини для особливих завдань, яка в разі потреби виходила за межі слідства. Так було до тих пір, поки на горизонті не з'явилася ідея романів з вахмістром на першому плані. А потім виявилося, що Кукулка, який досі перебував у тіні свого покровителя і бездумно виконував його накази, має що запропонувати й сам» [11, с. 18]. У використанні цього прийому, як зазначає сам письменник, він не самотній. Ним користуються і деякі колеги Бохуса по цеху, наприклад, Річард Цвірлей. У циклі Цвірлея про Антона Фішера в розслідуванні деяких злочинів, пов'язаних, насамперед, з діяльністю представників офіційних структур, головний герой інколи підміняється другорядним персонажем, переважно злодієм Толеком Грубінським, якого не стримують межі закону [7].

Саме такий герой, не стримуваний умовностями закону, й потрібний був Бохусові, який, за його зізнанням, трохи втомився від дещо закомплексованого Абеля. Кукулка «не такий розумний, як Абель, – порівнює обох своїх героїв автор, – проте має багато інших якостей, яких не вистачає раднику. Він розуміє мову сили і може нею користуватися, тому що його університетом була вулиця. Більше того, він може правильно використовувати цю свою якість. Прийнявши абелівську філософію (є провина – має бути покарання), він насичує її іншим, специфічним змістом. Дотримується принципу, що мета виправдовує засоби, особливо коли закону не вдається протистояти безжальним, цинічним бандитам. І водночас задовольняє якусь приховану в кожному з нас елементарну тугу за перемогою добра над злом, яке на наших очах, у тій чи іншій формі, запанувало над навколишнім світом» [11, с. 18].

У тетралогії Кристіана й Густава показано вже як добре зіграний дует. Вони органічно доповнюють один одного. Аналітичний розум Абеля, здатний вибирати єдину правильну версію з кількох, поєднується з грубою безжальною силою Кукулки, не обтяженого якимись моральними засадами. У «Вахмістрі» Бохус показує витоки цього дуету. Фігура Густава Кукулки отримує власну історію, показано ґенезу цього характеру. Причому історія ця викладається автором не одразу, а поступово. Якщо в першій частині дилогії міститься оповідь про нещодавнє минуле героя, що пережив трагедію зі зґвалтуванням гаряче любимої сестри, то в другій розповідається про більш ранній період його біографії – дитячі та юнацькі роки. Кукулку виховала вулиця. Потрапивши до підліткової банди, переживши багато карколомних пригод з друзями дитинства, Густав рішуче зрікся свого минулого і вирішив почати нове життя, перейшовши на бік Закону. Проте досвід, набутий у банді, став йому в нагоді. «Кукулка знав діалект, яким повсякденно користувалися злочинці, – мову цинізму й сили. Він знав, що таке бруд і сморід. Не нюхав світ через парфумовану хустку. Був як п'ята колона в поліцейській формі» [10, с. 44].

Ще однією школою життя для Густава стала війна. Кукулка вийшов з пекла Першої світової загартованим і з певними твердими переконаннями. В цьому він почасти нагадує героїв-помічників з класичних зразків детективного жанру. І Ватсон, і Гастингс також у минулому були на військовій службі. Так само, як і персонажі ретродетективного циклу Річарда Цвірлея Фішер, Ашмутат, Грубінський. Війна перетворює хлопців на справжніх чоловіків. Звісно, якщо вони мають міцний моральний стрижень, який тільки загартовується у полум'ї війни. Кукулка, повернувшись до мирного буття, сформулював для себе тверде життєве кредо: «Йди вперед, пробиваючись кулаками. Відповідай на кожен удар, ніколи не підставляючи іншу щоку. Залиш це тим вівцям зі святими образами в руках. Завжди сплачуй свої борги. Чоловіче братство – єдине, у що варто вірити. Немає Бога, є лише фальшиві Месії... Ця віра врятувала йому життя в окопах, коли він, як і мільйони інших приречених, щодня плескався в багнюці, лайні та власному страху. Все або нічого. Якщо вірність, то до болю. Довіра до товариша по зброї. Затулить тебе власними грудьми, якщо й ти, коли прийде час, не будеш вагатися» [9, с. 326]. Познайомившись з Абелем, вахмістр спочатку не сприймає того серйозно, відчуваючи різницю між ними. Радник надто «правильний», як на його думку, надто освічений. Проте ця різниця не стає непереборною прірвою. З часом вони придивляються й потроху притираються один до одного. Абель визнає, що методи помічника інколи бувають дієвішими за його власні. Особливо за умови розслідування злочинів, пов'язаних із сильними цього світу. Тому Абель-Холмс у дилогії мимоволі поступається місцем Кукулці-Ватсону, віддаючи вахмістрові головну роль. Зміна акцентів на фігурах сищицького дуету дозволила авторові реалізувати улюблену ідею щодо невідворотності покарання за злочини. Як би високо не знаходився злодій на соціальних щаблях, майже завжди знайдеться месник на кшталт «брудного Гаррі» [12], який наведе лад своїми методами, хай і не зовсім законними.

Висновки і пропозиції. Міні-цикл історичних детективів Кшиштофа Бохуса «Вахмістр» є приквелом до тетралогії письменника про радника Кристіана Абеля, де показано історію знайомства героя зі своїм вірним помічником вахмістром Густавом Кукулкою. Романіст використовує аналогічні художні прийоми, що й у попередніх ретродетективах. Події відбуваються у великому місті (Данцигу/Гданську), колізія романів базується на якійсь таємниці, що має подвійне дно (містичне і реалістичне), і, нарешті, рушійною силою сюжету є кохання героя до прекрасної жінки. Основною відмінністю дилогії від тетралогії є те, що на місці сищика (Абеля/Холмса) опиняється його вірний помічник (Кукулка/Ватсон), який розкриває кримінальні злочини не зовсім законними методами. Відтак дещо змінюються і акценти в базовій для архітектоніки романів тріаді. Скупішими стають описи місцевого колориту з огляду на недостатню освіченість головного героя. Поетизація старовини зустрічається лише в тих розділах, де йдеться про Абеля, який милується пам'ятками Данцига. Містико-релігійне забарвлення злочинів не вводить Кукулку в оману й герой майже одразу знаходить раціональне пояснення того, що відбувається. Жінка, в яку закоханий герой, не є фатальною красунею, яка пов'язана зі злочинами і згубно впливає на сищика, а навпаки слугує для нього рятівницею, допомагаючи зберегти людяність. Кукулка, пройшовши складну школу життя від звичайного підлітка-злодюжки до обпаленого війною воїна і підофіцера поліції і виробивши свій власний кодекс честі, стає втіленням мрії читача й самого автора про надгероя, який змагається зі злом, не зважаючи на загальноприйняті правила та заборони. Будучи першою спробою наукового осмислення історичних детективів Кшиштофа Бохуса з циклу «Вахмістр», наше дослідження не могло охопити

всі проблеми, пов'язані з цими творами. Можливі подальші розвідки, предметом яких можуть стати проблематика, поетика дилогії, особливості архітектоніки романів, топоекфразис у них. Перспективним було б зіставити цей міні-цикл ретродетективів Бохуса з творами Річарда Цвірлея про Антона Фішера, оскільки в них перегукуються деякі теми і є схожі за функціями персонажі.

Список літератури:

1. Валуева Н. Historical mystery : исторический детектив и/или ретро-детектив. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Сер.: Літературознавство.* 2014. Вип. 2 (2). С. 27–36.
2. Осьмухина О. Ю. Образ героя-детектива: специфика интерпретации литературой и современным кинематографом. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. 2019. Т. 12. Вып. 2. С. 389–393.
3. Расевич Л. П. Шерлок Холмс А. Конан Дойля як інтерпретація «міфу надлюдини» у форматі мідлітератури : дис. … канд. філол. наук: 10.01.04 / Кам'янець-Подільський національний університет. Кам'янець-Подільський, 2016. 217 с.
4. Тугушева М. П. Под знаком четырех. О судьбе произведений Э. По, А. К. Дойла, А. Кристи, Ж. Сименона. М. : Книга, 1991. 287 с.
5. Філоненко С. О. 100 відтінків чорного: нуар як жанр і стиль у сучасній масовій літературі. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: філологія : зб. наук. ст.* Бердянськ : БДПУ, 2014. Вип. II. С. 24–31.
6. Черный И. В. Город-тайна-любовь как основа поэтики исторических детективов Кшиштофа Бохуса. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Т. 31. № 3. Ч. 2. С. 194–201.
7. Черный И. В. Злодеи-сыщики и полицейские-злодеи в ретродетективах Рышарда Цвирлея. *Philological science and education: transformation and development vectors : Collective monograph*. Vol. 2. Riga, Latvia : "Baltija Publishing". 2021. P. 338–354.
8. Bajda A. Intelektualne walory powieści kryminalnych (na przykładzie twyrczości Marka Krajewskiego). *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. 2015. № 6. С. 3–7.
9. Bochus K. Wachmistr. Warszawa : Skarpa Warszawska, 2020. 350 s.
10. Bochus K. Wachmistr. Dogrywka. Warszawa: Skarpa Warszawska, 2021. 336 s.
11. Krzysztof Bochus: ludzie pozostają ciągle tacy sami: O sztuce, brudzie i ulicznym uniwersytecie z Krzysztofem Bochusem rozmawia Adam Podlewski. *Pocisk*. 2021. № 59/60. S. 14–19.
12. Zły podoficer: o złu, które kwitnie w czasach kryzysu, Gdańsku noir i bohaterze, który wymierza sprawiedliwość na własną rękę z Krzystofem Bochusem, autorem Wachmistrza, kryminału, który właśnie się ukazał na rynku, rozmawia Rafał Bielski. *Skarpa*. 2020. № 10. S. 90–92.

Chornyi I. V., Chorna V. L. WATSON CHANGES ROLE WITH HOLMES IN THE RETRO-DETECTIVES OF KRZYSZTOF BOCHUS FROM THE SERIES "CAVALRY SERGEANT-MAJOR"

The article is devoted to the work of modern Polish writer Krzysztof Bochus. The novels "Cavalry Sergeant-Major" (2020) and "Cavalry Sergeant-Major. The End of the Game" (2021) are examined; they form a mini-cycle of historical detective stories, which is a prequel to the tetralogy of the writer about the adviser Christian Abel, in which the story of the hero's acquaintance with his faithful assistant cavalry sergeant-major Gustav Kukulka is shown. The novelist uses the same artistic techniques as in his previous retro-detectives. The events take place in a big city (Danzig/Gdańsk); the collision of the novels is based on a mystery that has a double bottom (mystical and realistic), and finally, the driving force of the plot is the hero's love for a beautiful woman. The main difference between the dilogy and the tetralogy is that in the place of the detective (Abel/ Holmes) is his faithful assistant (Kukulka/Watson), who investigates the criminal offenses by the illegal methods. As a result, the accents in the basic triad for the architecture of novels are changed in a way. The descriptions of local color become more restrained due to the lack of education of the main character. The poeticization of antiquity is found only in those sections where Abel admires the sights of Danzig. The mystical and religious coloring of the crimes does not mislead Kukulka and the hero almost immediately finds a rational explanation for what is happening. The woman, the hero is in love with, is not a fatal beauty who is involved in the crime and has a detrimental effect on the detective, but on the contrary, she serves as a life-saver for him, helping to preserve the humanity. Kukulka, after passing through the hard school of life from an ordinary teenager-thief to a war-torn soldier and non-commissioned police officer and developing his own code of honor, becomes the embodiment of the reader's and author's dreams of a superhero fighting evil, despite generally accepted rules and prohibitions.

Key words: *novel, retro-detective, cycle, local color, plot, image, image system, hero.*

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

УДК 82
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/03

Бабаева Г. А.
Бакинский славянский университет

«ПРОКЛЯТОЕ ПРОШЛОЕ» И ИЛЛЮЗИЯ НАСТОЯЩЕГО В ПОВЕСТЯХ П. МОДИАНО «УЛИЦА ТЁМНЫХ ЛАВОК» И «УТРАЧЕННЫЙ МИР»

Ця стаття присвячена творчості видатного сучасного французького письменника Патріка Модіано. Точніше, критичного аналізу зазнали, головним чином, дві його повісті – «Вулиця темних лавок» і «Втрачений світ». Встановлено ключову концепцію, що об'єднує як названі повісті, і багато інших його творів. Вона полягає в наступному: герої в пошуках втраченого коріння, рідних і близьких, друзів або колег по роботі, у своїй уяві вирушають у минуле. Об'єктивно представляється, що мандри героїв Європою відбуваються у певний час (хоча в повістях Модіано воно ніколи точно не вказується), однак, постійна плутанина в датах змушує читачів задуматися про те, що вони лише умоглядно «вирушають у минуле». Цей процес продиктований конкретними причинами. За задумом автора, герої шукають у минулому документальні свідчення сьогодення. Ось чому у поданій статті певну увагу приділено не лише особам, а й речам, фотографіям документам, довідкам, альбомам тощо. Проте невдовзі, під час розповіді з'ясовується, що минуле порожнє і безбарвне. З одного боку, вони обтяжені спогадами про період фашистської окупації, через що думка автора та його героїв принципово збігаються: епоха минулого – найганебніша в Європі. З іншого боку, пошуки втраченого коріння безрезультатні, вони завершуються фіаско (смертю чи зникненням). Людей, яких герої повістей Модіано шукають у минулому, не існує, інформація про них навіть з урахуванням речей, що залишилися, та інших атрибутів мізерна або невірна. І відповіді на поставлені питання вони також не знаходять. Справжній сюжет був би надуманим, якщо не враховувати суб'єктивний підхід Модіано до обраної тематики як письменника – типового представника європейського постмодернізму, що знайшло ясне обґрунтування в цій статті. Тим часом «прокляте» минуле, в якому є тіні, а не живі люди, «не відпускає» героїв. Вони перетворюються на примар, фантомів.

Ключові слова: *повісті модіано, постмодернізму, минуле і сьогодення, ілюзія, смутний час, ганебна епоха, окупація, тимчасові переходи, міражі.*

В истории современной французской литературы есть писатели, которые завоевали популярность у себя на родине и даже за её пределами, благодаря крепкой привязанности определённому художественному направлению. К примеру, широко известные во французской литературе писатели Жан Пьер Аметта и Жан-Мари Руар, обращаясь в своём творчестве к военному прошлому, поднимали тему вины и ответственности. Она же тесно была связана с темой памяти и антонимичной ей – беспамятства. Фабула большинства их повестей состоит из нескольких ключевых эпизодов борьбы французов против фашизма. Как правило, авторы мало говорят о классовой природе Второй Мировой войны, тем не менее с большой художественной силой, ярко и убедительно показывают, что слепая и безжалостная машина нацизма не может нести простым людям ничего, кроме страданий, горя и гибели.

Обращаясь к военному прошлому, эти художники слова в первую очередь акцентировали своё внимание на наиболее острых проблемах, волнующих человечество после Второй Мировой войны. Лейтмотивом творчества Ж. Аметты становится иезуитство некоторых рефлектированных героев, которых беспрестанно мучает память о прошлом. Например, в «Юности в нормандском городке» герои внутренними мучениями буквально дово-

дят себя до исступления воспоминаниями о зверских разрушениях французских деревень и городов. Его коллега по перу и единомышленник Руар также обращается к аналогичным темам, только, в отличие от первого, с определённой долей фатализма пишет о роковой предопределённости гибели героев. Так, в его центральном романе «Канун войны» именно фатум управляет всеми поступками действующих лиц. Самоистязание принимает несколько иные формы, нежели у Ж. Аметты; оно постепенно переходит во внутренние борения и сомнения.

Последователь идей Ж. Аметты и Ж. Руара – замечательный французский писатель, Лауреат престижных Гонкуровской и Нобелевской премий Патрик Модиано в ряде своих произведений также обращается к событиям Второй Мировой войны. Но его творчество имеет ярко выраженные отличительные особенности. Попытаемся их выявить, обосновать и проанализировать на материале названных повестей. В этом мы видим главную цель нашей статьи. Прежде всего подчеркнём, что, в отличие от Аметты и Руара, Модиано не даёт возможности своим героям, образно выражаясь, «раствориться в прошлом». В названных повестях они, на ассоциативном уровне отправляясь в прошлое, сжигают за собой все мосты. Очень часто складывается даже впечатление, что герои каждый раз тщательно за собою «заметают следы», словно подчищая недоработки людей, ранее встречавшихся им на жизненном пути. Особый подход к военной теме ощущается и в рамках следования постмодернистским приёмам. Скажем, как ни тяжелы скитания и терзания героев в большинстве романов Аметты и Руара, реальность военных буден почти нигде не подменяется иллюзией, миражом. Это совершенно нехарактерно для творчества Модиано, в которых последний приём оказывается стойким и убедительным. Кроме того, индивидуальность почерка автора «Улицы тёмных лавок», «Утраченного мира» и других произведений ясно проявляется в том, что игровая техника становится доминирующей. Примечательно, что ещё задолго до того, как во французской литературе и культуре постмодернизм оформился как направление, Ницше писал, что вокруг ответственного за свои идеи философа всё не столько стандартизируется и упорядочивается, сколько «грохочет, качается, от чего людям становится не по себе. В этой сумятице мы и обитаем» [5, с. 454–455]. Приходится исследовать, что и как именно «грохочет и качается». Таковы условия игры. В эту игру постмодернисты играют поистине мастерски. А П. Модиано к тому же, в отличие от некоторых современников-единомышленников, во-первых, максимально насыщает эту игру мистикой. Во-вторых, смотрит на прошлое созерцательно-ироническим взглядом. В-третьих, ловко рассеивает внимание читателей камуфляжем, парадоксами в поведении героев. Но именно эта алогичность поступков, совершаемых персонажами повестей в абсурдных ситуациях, «несообразность» их действий подтверждает замысел писателя.

В чём же он заключается? Попытаемся глубже разобраться в этом вопросе, опираясь на фабулу заявленных в нашей статье повестей П. Модиано. Прежде всего подчеркнём: каким бы ни был замысел повести, в них не следует искать традиционных героев, положительных или отрицательных. Вкратце заметим, что такого хрестоматийного деления в европейском постмодернизме вообще не существует. В лучшем случае, на некоторых из них возможно с определённой литературной натяжкой навесить ярлык «герой рефлектирующий», который находится как бы на стыке реалистической чёрно-белой логики. И то не всегда и не при всех обстоятельствах. Так что ассоциировать главных персонажей повестей Модиано можно только с учётом размытости традиционно жанровых границ. В то же время это положение вовсе не заглушает центральной темы двух названных повестей – поиск утраченных корней, родственных связей, некогда существовавших в прошлом. Относительно близком, как правило, в пределах нескольких десятилетий, но очень важных как для подтверждения авторской концепции истории, так и для тех выводов, которые делают его «ищущие» герои. Однако отношение Модиано к прошлому далеко не однозначно. Общая целевая установка, реализуемая в интересующих нас повестях, следующая: центральные герои (Ролан Ги «Улица…»; Эмброуз Гайз «Утраченный мир») тяготятся настоящим, которое их морально угнетает. Успокоение они пытаются найти в прошлом. Но в период поисков утраченных родственных связей, выясняется, что прошлого не существует. Точнее, по мысли автора, оно иллюзорно, нет в прошлом ничего реального и отыскать истоки собственной биографии, равно как и корни родных и близких не представляется возможным. По этой причине и будущее для них непредсказуемо. Оно настолько туманно, что Модиано набрасывает только его контуры. Парадоксальность мышления и выводов писателя заключается в том, что герои просто не доживают до планируемого ими будущего, так как

поиски в прошлом не увенчаны успехом, а в настоящем существовать они не в состоянии. В определённый момент повествование в двух повестях неожиданно обрывается исчезновением (растворением в небытии) главных действующих лиц. Финалы открыты, дальнейшая судьба персонажей неизвестна, выводы должен сделать только сам читатель. Необходимо пояснить, что такого рода мистические мотивы вполне допустимы в рамках европейского постмодернизма, направления, которому Модиано предан всецело.

То, что в указанных повестях Модиано намеренно «отправляет» своих героев в прошлое, не подлежит сомнению. Но, оказывается, автор желает не только развлечь читателя мистико-детективным сюжетом, но и отстоять свою точку зрения на военные события. Например, непосредственно перед созданием «Улицы...» он сам это пояснил. На эту тему писатель рассуждает в одном из своих интервью (1975 год). «Я одержим буквально прошлым, предысторией любых событий. Но для меня прошлое вместе с тем означает признание существования «смутной, постыдной эпохи оккупации», «некоего кошмара» фашизма. Мы же ощущаем себя частью этого «фашистского кошмара» [3, с. 4]. Более того, Модиано связывает эпоху фашистской оккупации, вызывающую у него справедливое омерзение, с общим упадком современной ему французской литературы. Рецидивы прошлого и настоящего проявятся в скором будущем. И он продолжает в том же интервью: «…современным признаком такого «кошмара прошлого» становится «невнятность», точнее, состояние «невнятной» литературы, «хилой», «обеднённой» и «обездвиженной», лишённой подлинной глубины», в основном возникающей при столкновении с наиболее значительными событиями наступившей новой эпохи» [3, с. 5].

Представляется важным подчеркнуть, что для писателя тезис «прошлое важнее, чем будущее», вовсе не абстрактный. Он своевременен и актуален в том смысле, что лучшее будущее, за которое на первый взгляд пытаются бороться или, во всяком случае, зацепиться герои пусто и беспросветно. Намечаются только блёклые очертания этого будущего. В действительности же оно завершается уже современным этапом, точнее, фактами «постыдной эпохи» (по выражению самого Модиано), в которой «всё агонизирует». Надежды на просветление почти не остаётся.

Примечательно, что нередко в моменты наибольшей опасности и эмоционального перенапряжения (а Модиано очень часто испытывает характер личности в экстремальных ситуациях) все так называемые «пытливые и ищущие» герои двух повестей и некоторых других его произведений теряют прежние ориентиры и внутренне расслабляются. У них уже не хватает сил для новых рывков в своих поисках (Улица…). В такие минуты личность, по мысли Модиано, характеризует усталость, опустошённость души («Утраченный мир»), стремление к пустопорожнему времяпровождению, покою («Смягчение приговора»), лени, отрешённости ото всех насущных проблем («Августовские воскресенья») и т. д. В такие дни у главных персонажей Модиано, как правило, притупляется бдительность, снижается способность к сосредоточению, появляется пагубное желание забыться. Так они постепенно, но неуклонно становятся обречёнными на бессмысленное существование, а поиск утраченных корней в конечном итоге оказывается безнадёжным.

Таким образом, в отличие от ряда современных французских писателей-единомышленников, Аметты и Руара, в том числе, у Модиано более узкий и специфичный взгляд как на историю в целом, так и связь диктатуры фашизма с литературой. И хотя классовых иллюзий автор нигде не питает, гибель одного человека во время войны превращается у него во вселенскую катастрофу. В данном случае, отражённой на состоянии литературы, которую он так намеренно принижает, называя слабой, незащищённой, «невнятной», «хилой» и т. д. по цитированному из его интервью. Собственно говоря, сам Модиано видит в себе именно того писателя, который уже целиком и полностью принадлежит новой эпохе. А обращается автор ко времени военной оккупации, главным образом, по той причине, что наблюдает в них признаки той трагической и к тому же недалёкой от его собственной жизни «смутной атмосферы». А это отсвет уже наших дней, он-то и завораживает французского прозаика.

Так оправдываются переходы (точнее, перескоки) из одной эпохи в другую, то есть из прошлого – в настоящее, становясь творческим кредо. П. Модиано многократно любил повторять, что своим главным сюжетом в первую очередь считает время – в широком и глубоком смысле этого слова – то есть зависимость прошлого от настоящего. В этом, на наш взгляд, заключается как сила, так и слабость художника. Сила в том, что Модиано, как нам кажется, мастерски использует известный в теории современного литературоведения «принцип бумеранга». Скачки из прошлого в настоящее ярче подчёркивают безрадостное

будущее. По крайней мере, на взгляд автора. Пессимистом в прямом значении Модиано, конечно, назвать нельзя. Но контуры светлого будущего видятся ему весьма туманно и проблематично. Слабость, по нашему мнению, в стандартизации писательской задачи, излишней категоричности, которая нарочито декларирует такие стилистические признаки его прозы, как заданность, повторы, константность, жёсткость, статику и т. д.

Анализируя две повести, нетрудно прийти к выводу, что правильно истолковывать их жанр надо с большой осторожностью. Прежде всего, не надо доверяться «Я» автора, к примеру, он играет с местоимениями чуть ли не в каждой своей повести. Критики установили, что доподлинно автобиографична разве что «Семейная хроника». И только по той причине, что в ней приведены документальные факты из жизни родителей Модиано и все тончайшие подробности их взаимоотношений. Но поразительно, что даже в этой, казалось бы, исключительной автобиографичности и откровенности тоже наблюдается постмодернистская «игра в невидимое», не осязаемое и не осуществимое. Так, поражает способность героя-рассказчика вспоминать в «Улице…» о том, чего никогда он сам не видел, да и не мог видеть, – «несколько тех лет, которые столь много для меня значили, – признаётся автор, – хотя они моему рождению и не предшествовали» [4, с. 5]. Вот так, в основание творчества П. Модиано положена игра с реальными и вымышленными именами, причём, это не столько его мировидение, сколько потребность души.

Например, в «Семейной хронике» герой-рассказчик встречается с неким Д. в Лозанне (1965 год). И следует обратить внимание на магию дат. Под литерой Д. скрыт герой, который во время войны (1941–1944) был фашистом и работал в гестапо на территории Франции. Между тем автор, родившийся в 1945 году, его без труда узнаёт. То есть дитя на втором году жизни знает и помнит человека. Игра цифрами – воплощённое в реальность неосуществимое – здесь налицо. «В какие же годы это произошло?» – вдруг спросил Ги (центральный герой повести «Улица тёмных лавок») по поводу одной важной для него встречи. На что его собеседник Эртер отвечает: «Не знаю, да все мы путаемся всегда в датах». И далее уже совершенно откровенно с игровым запалом: «До потопа – во всяком случае [4, с. 3].

Словесная эквилибристка, путаница в датах, беспрестанные переходы из одного времени в другое, тем не менее держат читателя в драматическом напряжении, потому что они словно сами становятся невольными участниками военных событий. В «Утраченных корнях» про**к**лятое прошлое тесно связано с антонимичными темами памяти и беспамятства. Причём, они неотделимы от познания, процесса поисков ускользающей реальности. Один из видных писателей и одновременно исследователей европейского постмодернистского романа А. Бергсон писал, что эти темы, словно две стороны медали, во-первых, противостоят друг другу, во-вторых, напротив, соединяют тяжёлое военное прошлое и призрачное настоящее. Модиано делает особую ставку именно на этих переходах, словно перепрыгивая из одной эпохи в другую, чаще отделённую между собой двумя или тремя десятилетиями. В то же время эти временные перескоки связаны исключительно с поиском родовых корней.

Всё вышеуказанное заставляет задуматься над тем, какова себестоимость возврата к прошлому, которого в действительности нет. Вполне прозрачно писатель даёт понять, что многие из перечисленных и других героев жили в «про**к**лятом прошлом», образно выражаясь, дышали одним ядом пропитанным воздухом с оккупантами или шовинистами всех мастей. Отношение к ним Модиано однозначно ненавистническое. Но есть и вторая сторона этого прошлого, которое герои всеми правдами и неправдами пытаются забыть. Вместе с тем персонажи Модиано не могут укорениться в иллюзорном настоящем и нередко задаются вопросом: «А что если это самое про**к**лятое прошлое и настоящее, как миражи, перемешаны?» [7, с. 86].

Если встать на эту точку зрения, то приходится признать следующий факт: Модиано выстраивает собственную концепцию исторического времени как бы вслед философским рассуждениям Бергсона. В двух параллельных мирах настоящее неотделимо от прошлого, с одной стороны, а с другой – является его неделимой составляющей. Парадокс? Да. Но в этом, собственно говоря, и заключается парадоксальность мышления Модиано. Таким было мнение и выдающегося философа М. Хайдеггера. Кстати сказать, с учётом того, что Модиано творчески заимствовал некоторые его философские положения, укажем: он под прошлым понимает «тотально сосуществует с нашим настоящим, это та же самая константа, тот контекст, который дает основу для движения в будущее» [6, с. 337].

Небезынтересно в этой связи заметить, что взгляды Хайдеггера и Модиано во многом совпа-

дают. По Хайдеггеру, «прошлое глядит в настоящее». Память героев повестей П. Модиано не отделить от времени. В своё время о таком явлении писали М. Хайдеггер, А. Бергсон, Е. Головаха, А. Кроник и некоторые другие известные учёные. Только выступали они чаще не с литературоведческой, а с философских позиций. Но в отличие от пристрастий Хайдеггера, Бергсона, Головахи, Кроника, равно как и традиционной градации художественных направлений во Франции и Европе в целом, для Модиано отправление героев в прошлое является идеей-фикс. Достаточно вспомнить, как в «Семейной хронике» герой поясняет, что память родилась до него. И вообще он был уверен в том, что жил именно в Париже в период фашистской оккупации. Разумеется, это не так, и категория памяти подводится под игру. Даже если речь идёт о конкретной документации: фотографиях, дневниках, бланках со счетами людей, в разные времена посещавших гостиницы. С их помощью героями и восстанавливаются события давно ушедших лет.

Азербайджанский учёный Н. Дж. Мамедханова по этому поводу пишет: «Герой-рассказчик в «Улице…», который имеет немало схожих автобиографических черт, явно проигрывает в воображении модели прошлой жизни и судьбы своего родителя. По ходу повествования то воедино соединяется с тем персонажем, то отдаляется решительно от него. И можно поэтому считать, что желание Модиано во что бы то ни стало отыскать корни родного отца в прошлом является тот нынешней надеждой, которая становится опорой его современной веры, мироощущения в целом» [1, с. 264].

Из этих слов следует, что в модиановских произведениях воспроизводится не столько психология героев, сколько память. Причём, многоуровневая, существующая на пересечении нескольких текстовых слоёв. Тем самым происходит взаимопроникновение друг в друга разных уровней. Мы имеем в виду память самого героя-фантома, который пытается вспомнить то, что ему необходимо и, напротив, забыть, что невыгодно или неперспективно. Второе чаще побеждает, так что беспамятство перекрывает реальную память на лица (первый уровень). В то же время это ещё и память других, например, вещей, то есть знаковой информации (второй уровень). Третий уровень героев – покинутых и отринутых судьбой, на которых с наибольшей силою сказалось давление «про**о**клятого прошлого». Модификации памяти или беспамятства в творчестве Модиано, на наш взгляд, весьма примечательны: они носят не последовательно-линейный, а скачкообразный характер. Другими словами, память героев его произведений избирательная – от писем и фотографий – к погоне за людьми-призраками.

На одной из них нам хочется остановиться. В «Улице тёмных лавок» эти вещественные реликвии волею судеб оказываются главным связующим звеном между «про**о**клятым прошлым» центрального действующего лица Ги Ролана и иллюзорным настоящим. В «Утраченном мире» проводится та же идея. Автором используются телефонные справочники, фотографии, почтовые открытки. По ним, как по ступеням памяти, происходит переход из прошлого в настоящее. Таким путём герои восстанавливают старые адреса, а автор в то же время уточняет, что это поиск «тёмного, загадочного про**о**клятого прошлого». Как это ни удивительно, но таким путём герои повестей Модиано как бы самоутверждаются. К примеру, Ги Ролан воссоздаёт свою личность именно по обрывкам памяти других. А в «Утерянном мире», как и в «Улице…» центральные действующие лица заново обретают своё «Я», периодически обращаясь к справочникам, архивам, старым альбомам. Для них это в первую очередь приметы памяти прошлого.

Одновременно с тем, как писал академик М. Бахтин, прошлое отличается неуравновешенностью, неустойчивостью, и этот феномен лишний раз подтверждают сюжеты произведений Модиано. Практически во всех его повестях и романах переходы из прошлого в туманное настоящее хаотичны, подобны лабиринту с множеством разных ходов. Как правило, они сопровождаются нестандартными сюжетными ходами. Причём, главные герои – Ролан, Патош, Хмара, Эмброуз Гайз, Дениз и другие нередко стоят перед проблемой выбора. Заметим: не нравственно-этического, как это часто наблюдается во многих произведениях мировой литературы, а на бытовом уровне. То есть, куда свернуть на дороге, на кого бросить взор и т. п.

Герои Модиано в ходе поисков родовых корней прошлое теряют, а к настоящему тоже не приходят. «Про**о**клятое прошлое» осталось позади, а впереди – только мираж. Поэтому герои беспрестанно путают два временных пласта. Так автором создаются парадоксальные ситуации. Кто-то из случайных прохожих видит в Ги Степу Джагорьева, затем, присматриваясь, понимает, вспоминает, что последний не мог физически не мог оказаться в Париже в данное время. («Он – и прошлого»).

И прохожий говорит: «А теперь вы мне напоминаете другого... одного клиента, когда мы работали в отеле Кастилия, он всегда очень поздно возвращался...» [4, с. 28]. Точно также и другой герой – садовник в имении Люца имел возможность по логике предположить, что Ги Ролан происходит из древнего аристократического рода и должен быть ему знаком. Однако не узнает своего бывшего хозяина.. Путается в своих воспоминаниях и показаниях жокей из «Улицы…»: «Педро... Извините, вы не Педро Макэвой?... Педро... Ты меня не узнал?» [4, с. 187]. И вновь признаёт, что обознался: «Педро, каким же было твоё подлинное имя? [4, с. 193].

Характерных примеров с путаницей имён, профессий, времени проживания в том или ином городе очень много в названных и других повестях Модиано. Цепочка памяти напоминает детскую игру в «хоровод с закрытыми глазами», в которой один участник должен вслепую опознать другого. Истины здесь нет. Есть только игра именами. Но не будем забывать, что она накрепко вплетена в тему прошлого и настоящего, времён, которых, как видим, в реальности не существует.

Такую необычную игру разными временными периодами необходимо объяснять созданием Модиано особого специфического эффекта живого и так называемого действующего прошлого. То есть прошлого как живого организма, существующего для автора в каждый конкретный момент. Например, б**о**льшая часть повествования «Утраченного мира» посвящена совместным поискам главного героя Гайза со своим компаньоном Т. Карпантьери некоего господина Жоржа Майо. Выясняется, что Майо – это прошлое, причём, настолько отдалённое, что Модиано записывает его в разряд так называемого «давно прошедшего времени». По официальным сводкам, Майо несколько лет тому назад умер, однако он, словно призрак-фантом, появляется в разных районах Парижа. Так автором создаётся парадоксальный игровой эффект оживающего прошлого. Мистика, входя в реальность, превращает мертвеца в живого, сближая прошлое с настоящим, точнее, сокращая между ними дистанцию.

Тем самым ощущается присутствие прошлого на авансцене нынешней жизни Гайза и Майо. С одной стороны, это достоверные факты, сообщаемые автором со слов воспоминаний главного героя. С другой стороны, реальность Майо в современных условиях также призрачная, зыбкая, ненадёжная. И даже в репликах героев недосказанность переходит в некую нравственно-эстетическую категорию. Впрочем, в данных обстоятельствах выполняемую немаловажную эмоциональную и смысловую функции. Например, в результате многочасового преследования Эмброузом Гайзом – Майо у читателей неожиданно может возникнуть ощущение, что первый гоняется за «невидимкой». В этом весьма увлекательном процессе «гонки-преследования» автором умело используется типично постмодернистская деталь, которую исследователь современной литературы В. Курицын называет «незримой реальностью».

Показательно, что большинство событий, «опрокинутых в прошлое», вновь возвращают читателей к временам «постыдной эпохи» оккупации. Модиано нигде и никогда не забывает о том, что память героев обременена страданиями. Только, будучи выраженным писателем-постмодернистом, он не говорит об это прямо. Вскрыть классовую природу «пр**о**клятого прошлого» не входит в его задачу. Вместе с тем, как верно подметила Н.Б. Маньковская, внимательно изучившая поэтику «Ночного дозора», «это проклятье ушедших в небытие прошлых десятилетий, которое герои пытаются возродить, даёт о себе явственно знать в умолкнувших голосах» [2, с. 69]. Притом, мотив прислушаться к ужасам прошлого, к агонии старого мира, звучит не только в «Ночном дозоре», но и в «Утерянном мире». Проходит он в подтексте «Улицы…», «Августовских воскресений» и затихает лишь в «Смягчении приговора». Лишь в последнем Модиано предоставляет своим страждущим героям в вечно обновляющемся мире получить небольшой, хотя и призрачный, но всё же шанс на выживание. Тяжело отпускает от себя «проклятое прошлое». Вот и приходится героям проживать не свою, а чужую жизнь, на ходу придумывать то, чего не было, хотя документальные свидетельства, казалось бы, этому ясно противоречат. Итак, приходим к выводу, что память и противостоящий ей процесс – беспамятство, как ярмо «проклятого прошлого» нависает над героями повестей Модиано. И, как видим, они включают в себя огромную и разнообразную палитру красок. Здесь не только слова, реплики, признания и поступки персонажей, но даже вещи воистину становятся источниками впечатлений, переживаний, раздумий. Такое происходит, по замыслу автора, ввиду необходимости восстановить судьбу, варианты возможных событий, идентифицировать героев. Это, кстати сказать, и основной пафос произведений, а также способ существования персонажей.

Настоящий сюжет был бы, по всей вероятности, надуманным, если не учитывать субъективный подход Модиано к избранной тематике как писателя – типичного представителя европейского постмодернизма, что и нашло ясное обоснование в данной статье. Между тем «проклятое» прошлое, в котором есть только тени, а не живые люди, «не отпускает» героев. Они превращаются в призраков, фантомов. Беда усугубляет тем, что они не могут существовать и в настоящем, которое также является им в призрачном виде. Будущее же беспросветно. Таким образом, в статье прослеживается мысль: система трёх времён в повестях деформирована, подлинная реальность подменена иллюзией, происходит причудливо-игровое совмещение эпох, свидетельствующее о парадоксальности мышления автора.

Список литературы:

1. Мамедханова Н. Дж. Французский роман 70–90-х годов XX века. Поиски новой концепции жизни и героя. Баку : Элм, 2001. 327 с.
2. Маньковская Н. Б. Париж со змеями. Введение в эстетику постмодернизма. М. : Просвещение, 1995. 320 с.
3. Модиано П. Интервью Ж.-Л. Эзину. – Трофимова Ю. С. Особенности художественной целостности тотального романа Патрика Модиано. Автореф. : дисс. … канд. филол. наук. Москва, 2007, 25 с.
4. Модиано Патрик. Повести. Улица тёмных лавок. Утраченный мир. Августовские воскресенья. Смягчение приговора. М. : Радуга, 1989. 415 с.
5. Ницше Фр. Сочинения в двух томах. Т. 1. М. : Мысль, 1996. 829 с.
6. Хайдеггер М. Пролегомены: К истории понятия времени. Томск : Томский педагогически институт, 1998. 384 с.
7. Modiano P. Quartier perdu. Paris, 1984. 182 p.

Babaeva G. A. "THE CURSED PAST" AND THE ILLUSION OF THE PRESENT IN THE TALES OF P. MODIANO "THE STREET OF DARK STORE" AND "THE LOST WORLD"

This article is dedicated to the work of the outstanding modern French writer Patrick Modiano. More precisely, two of his novels, "Street of Dark Shops" and "Lost World", were subjected to critical analysis. A key concept has been established that combines both the named stories and many of his other works. It consists in the following: heroes in search of lost roots, relatives and friends, friends or work colleagues, go to the past in their imagination. Objectively, it seems that the wanderings of the heroes throughout Europe take place at a certain time (although it is never specified in Modiano's stories), however, the constant confusion in the dates makes readers think that they are only speculatively "sent to the past". This process is dictated by specific reasons. According to the author, the heroes are looking for documentary evidence of the present in the past. That is why in the presented article a certain attention is paid not only to individuals, but also to things, photographs, documents, references, albums, etc. However, soon, during the course of the story, it becomes clear that the past is empty and colorless. On the one hand, they are burdened with memories of the period of the fascist occupation, which is why the opinions of the author and his heroes coincide fundamentally: the era of the past is the most shameful in Europe. On the other hand, the search for lost roots is inconclusive, they end in a fiasco (death or disappearance). The people whom the heroes of Modiano's novels are looking for in the past do not exist, information about them, even taking into account the remaining things and other attributes, is scarce or incorrect. And they also do not find answers to the questions posed.

Key words: *Modiano novel, postmodernism, past and present, illusion, troubled times, shameful era, occupation, temporary transitions, mirages.*

УДК 82
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/04

Бабаева Ш. Г.
Институт литературы имени Низами Гянджеви
Национальной академии Наук Азербайджана

ТЕМАТИКА И СИСТЕМА ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ОБРАЗОВ В РАССКАЗАХ АБДУЛЛЫ КАДИРИ

У статті аналізується проза видатного представника сучасної узбецької літератури XX століття Абдулли Кадірі на основі його різних оповідань. Розповіді Кадірі цінні реалістичним зображенням подій, які зіграли вирішальну роль долях узбецького народу на початку XX століття. Більшість оповідань, включених у дослідження, було написано на сімейно-побутову тему. Однак А. Кадірі не тільки торкнувся сімейно-побутових питань у цих оповіданнях, а й пролив світло на важке життя узбецького народу на початку XX століття. Проза письменника, який у групі оповідань описує питання колективізації сільського господарства в Туркестані, багата на єдність і паралелізм історичної та художньої правди. Найважливішою рисою оповідань Кадірі є синтез історичності та художності. Письменник у своїх оповіданнях створював різні теми, сюжети і композиції, він зумів залишитися в пам'яті народу як безсмертний майстер прози, хоча і змінилися роки і століття. У статті було досліджено колоритний сюжет оповідань Абдулли Кадірі, різні образні системи, сучасні та реалістичні теми, своєрідний стиль та мову, підхід дослідників того часу до його оповідань та інші питання. Внаслідок впливу фольклору та зразків прози класичної літератури, а також реалістичної прози світової літератури в узбецькій літературі на початку 1920-х років стали з'являтися різні твори у всіх прозових жанрах. У ці роки багато творів були написані в жанрі оповідання у короткій та сучасній прозовій формі. Відомо, що в минулому реалістична проза, в сучасному розумінні, не була повністю сформованою в узбецькій літературі, реалістичні романи та оповідання не створювалися. Однак це не означає, що раніше в узбецькій літературі не було взагалі прози. Узбецька література, що має багату історію і давні традиції, має безліч прекрасних зразків в області прози.

Ключові слова: *XX століття, узбецька література, Абдулла Кадірі, проза, оповідання, стиль.*

Введение. Зарождение прозы в узбекской литературе относится к началу XX века. Возникновению и развитию новой прозы способствовали специфические особенности литературы, существовавшие в то время. «Художественные картины в «Кысас ул-Анбия» Насреддина Рабгузи (XIII–XIV вв.), фрагменты прозы А. Навои (XV в.), приключения, описание географических условий и пейзажей в «Бабурнаме» З. Бабура, (XVI в.), рассказы Ходжи в «Гульзаре» (XVII век), аллегорические сказания в «Зарбулмасале» Гюльхани указывают на то, что уникальная прозаическая традиция в узбекской литературе продолжается с древних времен» [8, с. 24]. Проза нашла свое отражение также и в фольклоре, особенно в дастане «Алпамыш». Однако большинство появившихся в прошлом прозаических произведений были написаны в романтическом стиле и во многом отличались от современной реалистической прозы. А. Гадири в своих рассказах обличал пережитки прошлого, устаревшие традиции и верования, а Г. Гулам пропагандировал новый образ жизни и традиции в своих рассказах «Храбрец», «Часы», «Охота в Элатии», «Эшанабад». Рассказы Шакир Сулеймана «Ох», «Убийца», «Судный день», «Попугай», «Девушка», Х. Алимджана «Ядовитое сердце», Гейрати «Нищенка», «Хашар», Зариф Башара «Шелковое платье», С. Айни «Палачи Бухары», Моминджан Мухаммаджана «Попытки жизни» также отражали реалии эпохи. Главной темой, объединяющей эти рассказы, является описание победы нового над старым. Высшей целью мастеров прозы этого периода было создание образа нового человека – образа «положительного героя».

Проза 1930-х годов. В узбекской литературе проза 1930-х годов отличалась новым духом и новой формой. Следует отметить, что проза 1920-х годов заложила прочный фундамент для дальнейшего развития новой литературы. В итоге в 1930-х годах узбекская проза развивалась в соответствии с основными требованиями

жизни в богатом творчестве таких писателей, как С. Айни, А. Гадири, А. Чолпан, Айбек, Г. Гулам, А. Каххар, ими был создан ряд реалистических произведений во всех жанрах прозы. Именно в этот период достигнут значительный прогресс и в жанре романа, масштабно, в эпической форме отражавшего действительность. Романы А. Чолпа «Ночь и день», С. Айни «Рабы», Т. Айбека «Святая кровь», А. Каххара «Сараб» считаются ценными произведениями искусства, написанными на исторические темы. «В истории литературы роман А. Каххара «Сараб» стал в узбекской литературе первым романом на современную тематику. В этом романе изображена социальная жизнь 1920-х годов, в особенности идейно-политическая борьба здесь отразилась на примере судеб людей разной природы» [8, с. 28]. Прозаические произведения, созданные в 20–30-е годы XX века, и сегодня сумели сохранить свою значимость и художественную ценность.

Абдулла Кадири, благодаря своим художественным задаткам, стилю и богатству языка стал большим писателем и за свою короткую жизнь завоевал известность у широкого круга читателей. Писатель, попробовавший себя в поэзии и драматургии, также прославился в истории узбекской литературы своими прозаическими произведениями – рассказами и романами. «Несмотря на то, что А. Кадири в своем литературно-художественном творчестве создавал произведения в области поэзии, публицистики, драматургии, литературной критики, завоевавшие доверие людей того времени, он в целом явился творцом новой узбекской прозы в полном смысле этого слова. Он создавал шедевры в основных жанрах прозы, таких, как рассказы, романы, которые стали образцом нашей национальной литературной истории» [1, с. 42–43]. Хотя рассказы, написанные автором в первые дни его творчества, были сухими, информативными и стилистически слабыми, он был мастером, всегда жившим творческими поисками.

Первая мировая война, начавшаяся в 1914 году, втянула Россию в кровопролитную битву и обострила ситуацию в Туркестане. Экономический и политический кризис в стране, массовые протесты среди людей, в частности, рабочее восстание 1916-го года, события Февральской революции 1917-го года оказали сильное влияние на общественно-политические взгляды и творческую позицию Кадири. Стихи, первые рассказы и пьесы Абдуллы Кадири были написаны еще до революции. За короткое время Кадири написал множество отличающихся друг от друга рассказов: «Жувонбоз», «Улокда», «Жинлар базми», «Шубха» и другие. Кадири, попробовавший себя в разных жанрах, в 1915 году написал рассказ «Жувонбоз». Автор отмечает, что «в эти годы, исходя из реальной ситуации, я написал свой рассказ «Жувонбоз», подобный существующим повестям и романам, и не найдя издателя, издал его сам» [4, с. 18]. Из темы, стиля рассказа и выражаемых ею идей видно, что авторский рассказ «Жувонбоз» (“Juvonboz”) написан под влиянием драмы Махмудходжи Бехбуди «Падаркуш». Основной целью здесь являются изображение моральных отклонений, как следствие жизненных трагедий, и критика подобных случаев.

В рассказе освещаются жизнь отца Рауф бека, матери Салихи, сына Садуллы. В нем речь идет о погубленной жизни Садуллы, который воспользовался тем, что его отец Рауф бек был занят торговлей в другом городе, забрал его деньги, расточил его имущество, не завершив образования, стал кутить и стал алкоголиком. Его образ олицетворяет юношу, который, не считаясь с родителями, проявляя к ним равнодушие, в итоге встал на преступный путь и был отправлен в ссылку в Сибирь. То есть молодой Садулла стал причиной трагедии, как для себя, так и для своей семьи: «Садулле было 24 года. Он не знал о письме, присланном отцом; с тех пор, как он вышел из медресе, взяв 150 отцовских сумов (узбекские деньги) и растратив их с Рахимджаном в чайханах и пивных, раз в десять или пятнадцать дней он появлялся или не появлялся дома» [2, с. 520].

В рассказе имеется несколько недостатков: социальные корни событий не раскрыты полностью, язык рассказа – искусственный и далек от живого народного языка и т. д. На основе этого рассказа автор на примере Садуллы, купеческого сына, ясно описывает недостатки молодых людей своего времени, их безнравственность и образ жизни, обреченный на трагический конец. Написание этого рассказа стало очень важным событием в творчестве писателя и заложило основу создания рассказов со стороны А. Фитрата и Чолпана, и в целом реалистических прозаических произведений в узбекской литературе XX века. Также, с повестью «Жувонбоз», писатель впоследствии приобрел опыт написания реалистических рассказов, таких как «Улокда», «Жинлар базми» и «Шубха». Повесть «Улокда», написанная в 1915 г. и изданная отдельной книгой в 1916 г., публиковалась в разные годы (1923, 1936, 1969 гг.) в различных изданиях и в сборнике всех произведений А. Кадири (1995, 2019 гг.).

Этим произведением Кадири создал рассказ, совершенно отличный от других по своему содержанию и сути. Айбек считает «Улокда» большим достижением не только А. Кадири, но и всей узбекской прозы 10-х годов XX века. Писатель своими рассказами сделал большой шаг к реализму. Рассказ считается прекрасным эстетическим образцом повествования в узбекской литературе. Этот рассказ, повествующий о событиях реальной жизни, по сюжету и композиции состоит из четырех частей, каждая из которых отличается своей художественной идеей и сюжетом. В рассказе раскрываются старые узбекские национальные традиции, древние ценности и человеческий дух, оставшийся под их влиянием. В то же время, здесь описаны чувства и переживания 12–13-летнего Сабита, его духовный мир, как в художественном, так и в нравственно-эстетическом плане.

Рассказ «Жинлар базми» был опубликован в 1921 году в журнале «Шарк чичеи» [7]. В некоторых исследованиях эта история интерпретируется как рассказ, написанный в виде памфлета. Однако сам автор проясняет это, отметив, что неправильно считать сатирой каждый смешной момент в рассказе. Этот рассказ, как и рассказы «Жувонбоз» и «Улокда», является жизненно-художественным произведением, отражающим события реальной жизни, чувства и переживания людей. По сути, авторский рассказ «Жинлар базми» по манере изложения входит в серию совершенно реалистичных произведений. В рассказе в художественной форме обобщается связь между необычными, экстраординарными событиями, то есть отношениями между демонами и людьми, чувства и эмоции человека в данной ситуации: «Когда мой отец стал рассказывать эту историю, я испугался и стал молить Аллаха: «Не води меня к таким демонам». Вчера моя тетя пришла к нам домой. Обычно вечером, после ужина, отец, мать и тетя сидели, пили чай и говорили о прошлом. Начался разговор об этих демонах. Мой отец, однако, не постеснялся говорить о «пире демонов», который он видел. Как я уже говорил выше, эта история с отцом меня очень напугала, поэтому я тут же встал и лег под одеяло. Отец, улыбаясь, заговорил со мной» [2, с. 829–830]. Весь рассказ представляет собой описание необыкновенного события, произошедшего с семьей Асар ага, его душевного состояния, моментов страха и паники.

Произведения, написанные Абдуллой Кадири в 1930-е годы, как по тематике, так и по существу, отличаются от образцов прозы, написанных в начале его творческого пути. Так, в 1935 году, спустя много времени после рассказов «Жувонбоз», «Улокда», «Жинлар базми», писатель написал рассказ «Шубха». Этот рассказ очень важен с точки зрения описания жизни узбекского народа в зимовье и классового противостояния в 1930-е годы. Такие образы, как Фазиев, Зухуров, Тойчибаев, Халдаров, Халыков, поддерживают и демонстрируют другую жизнь. Эти образы, воспевающие колхозную жизнь и новую эпоху, дают всестороннее изображение существующего положения.

В рассказе «Абид Катман», написанном в 1934 году, рассказывается о коллективизации сельского хозяйства в Туркестане в 1930-е годы. «Обогативший свой творческий опыт историческими темами, выдающийся писатель Абдулла Кадири свое очередное крупное произведение «Абид Катман» посвятил современной теме – коллективизации сельского хозяйства в Узбекистане в 1930-е годы. В общей сложности он опубликовал много очерков и рассказов на эту тему» [9, с. 73]. В повести описывается создание колхоза «Четан», деятельность здесь крестьянина Абидина, а также позиция таких негативных образов, как Берди Татар и муллы Хатиба и муллы Мохсуна в ходе событий. Главный герой произведения Абид является крестьянином из средних слоев. Трудолюбивый и талантливый Абид известен в селе под прозвищем «Катман». На протяжении всего произведения убедительно изображено усердие Абида в колхозных делах, его зачисление в колхоз и последующее становление его одним из руководителей колхоза.

Автор гуманистически подошел и к отрицательным героям в этом произведении, обличая их сатирическим языком. Используя критику в нужном объеме и в нужных местах, Кадири оценивает все образы по их характерам, поступкам и поведению, подходу к событиям. «Борьбу сил колхоза «Четан», не желающих идти на компромисс друг с другом и принципиальных в своих целях, автор описывает с большим воодушевлением. Однозначно события в произведении отражаются с идеологической точки зрения. Поэтому частое повторение в произведении фразы «колхоз – благо, колхоз – верный путь» и представление ее в виде идеи звучит как своего рода лозунг и реклама. Несомненно, это было связано с требованиями идеологии прежнего советского строя» [5, с. 279].

У повести «Абид Катман», занимающей особое место в творчестве Кадири, имеется и ряд недостатков. Отсутствие в повести полного описания перехода деревни к социалистическому строю, недостаточное освещение острой классовой борьбы

вокруг строительства колхоза, схематичность подхода писателя, а также серьезные недостатки в описании главного героя повести являются недостатками произведения. К примеру, неверным является то, что писатель описывает главного героя как человека с неординарными качествами. Ведь при создании и описании героя писателю необходимо было учитывать типичные черты среднего крестьянина того времени. Следует отметить, что повесть комментировали многие ученые: Иззет Султанов, Адиль Ягубов, Омарали Норматов. Более подробно анализ повести дан в статье проф. О. Норматова «Истина Абида Катмана».

В этой статье ученый представил новую интерпретацию образа Абида Катмана, исходя из текста произведения и среды 90-х годов, соответствующего повести «Абид Катман», в особенности. В целом это произведение, в котором писатель описал историю и социальную среду страны, социологически вульгарно было интерпретировано в 30-е годы. В оценке кадироведения 60-х и 70-х годов «Абид Катман» расценивался как шаг вперед в идеологическом и творческом развитии, как доказательство усвоения современной темы с художественной точки зрения.

Сложность всех поставленных в произведении проблем и их комплексное решение лишний раз доказывает мастерство писателя. Этими произведениями – повестью «Абид Катман» и рассказом «Шубха» писатель раскрыл суть классовых противоречий в период коллективизации, сумел отразить реалии времени как есть, и донести их до народа.

Одним из малоизученных произведений Кадири является рассказ «Я тоже борюсь с солнцем» («Қуёш билан ҳам курашаман»). В рассказе описывается жизнь узбеков в 1930-е годы, особенно быт, связанный с выращиванием хлопка, жизнь людей, которые его собирали. Главным героем рассказа является Полагур-Розик, и все события происходят с его участием: «По мнению некоторых, настоящее имя «Каллахома» было Розиг, и, вероятно, ему было дано множество прозвищ за его необычайное творчество. Господин называл его настоящим именем Розиг, некоторые же звали его Каллахом» [6, с. 13].

В рассказе оценивается художественное мастерство А. Кадири в изображении человека. Известно, что и в других произведениях писатель описывает своих героев в схожем стиле, обобщая их характерные черты. В рассказе дается цельное описание летнего пейзажа, солнечных лучей, удушающего воздуха, горячего пота, стекающего с лиц бегунов. В произведении различные шутки между бегунами, их беспристрастные перебранки, сарказм обеспечивают искренность рассказа. По нашему мнению, этот рассказ является пробой пера автора до повести «Абид Катман». Абид Катман и Полагур-Розик в определенной степени близки друг другу своей отвагой, трудолюбием, силой и индивидуальным характером. В «Абид Катман» создано множество разных образов.

От начала и до конца в событиях здесь принимают участие Молла Абид, Берди Татар, Рафигов и другие персонажи. В произведении также имеется большое количество второстепенных героев. Большинство из них активны на протяжении всего хода событий. Однако в рассказе «Я тоже борюсь с солнцем» герои не такие активные, как здесь. Такие образы в рассказе, как Полагур, Бадал, Юнус Ата, бригадир Ислам и Аваз, появляются во второй половине произведения. Эта индивидуальность и это своеобразие дают основание говорить о том, что повесть представляет собой самостоятельное произведение с неповторимой поэтической структурой. Автор с легкостью добавляет рассказ «Я тоже с солнцем борюсь» к повести «Абид Катман». Автор преследует при этом ряд целей: во-первых, тематика обоих произведений одинакова и в целом отражает положение крестьян, во-вторых, в описании части про руководство бригадира Ислама Абид Катман упоминается как член колхоза «Четан», в-третьих, в начале рассказа Полагур шутя упоминает имя одного из персонажей «Абид Катман»а. Этот метод помогает воспринимать содержание рассказов в смешанном виде.

Рассказ А. Кадири «Я тоже борюсь с солнцем» был опубликован в 3-м номере журнала «Узбекская советская литература» в 1932 году, позже он с этим названием вошел в одноименную повесть «Абид Катман». «Важным фактом является то, что в журнале «Советская литература Узбекистана» будет опубликован рассказ автора «Я тоже борюсь с солнцем». Однако этот рассказ не переиздавался в авторских сборниках; даже его название не вошло в список произведений. Общий пафос повести близок к «Абид Катман»у. Несомненно, что этот его рассказ является продуктом труда аналогичного творческого пути писателя» [3, с. 91].

Рассказ «Я тоже борюсь с солнцем» представлен исследователями не как часть повести, а как самостоятельное произведение с отдельным сюжетом и композицией. Другим доказательством того, что произведение носит законченный харак-

тер, является тот факт, что автор завершает рассказ словом «Конец» («Конец». Абдулла Кадири, Ташкент. 20 июля 1932 г.). Оригинальный текст рассказа также несколько отличается от повести Абида Катмана. Предполагается, что автор написал этот рассказ раньше рассказа «Абид Катман», повествующего о современной сельской жизни, крестьянском образе жизни. Некоторые слова и выражения в рассказе позже были отредактированы, при необходимости сокращены, были также внесены некоторые изменения для соответствия общему пафосу прозы Кадири. Сюжет и композиция рассказа «Я тоже с солнцем борюсь» позволяют подойти к этому тексту как к отдельному произведению, включить его в список других небольших прозаических произведений автора – рассказов, и опубликовать в виде самостоятельного рассказа.

Творчество Абдуллы Кадири сыграло важную роль в формировании современной реалистической прозы в узбекской литературе 1920–30-х годов. В этот период А. Кадири не ограничился написанием рассказов, но и заложил плодотворные основы жанра романа в узбекской литературе, представил ценные образцы прозы в истории литературы XX века. В целом, прозаические произведения и рассказы, написанные А. Кадири, являются одним из главных литературных событий, развивающих узбекскую национальную прозу. В целом автору удалось отразить цели и идеи современной литературы, стремящейся изменить в лучшем направлении образ жизни и духовный мир народа.

При анализе рассказов А. Кадири мы видим параллелизм традиций рассказа, богатства тем и сюжетов, существовавших в азербайджанской литературе начала XX века, с узбекской прозой. Параллелизм тем и сюжетов, мира образов, описания событий, стилистических особенностей прозы Дж. Мамедгулузаде, А. Хагвердиева, Ю. В. Чеменземинли, Дж. Джаббарлы и других в начале XX века находят свое подтверждение и в рассказах Кадири. Писатели сочиняли прозаические произведения, направленные против общественных пороков времени, отсталых традиций, трудностях периода коллективизации, описывая указанные проблемы в разных регионах страны. Единственной целью писателей, объединенных одним литературным направлением в разном пространстве и времени, было обличение и уничтожение силой пера пороков общества.

Выводы. В данном исследовании рассматривается авторская проза Абдуллы Кадири, то есть рассказы, поэтические особенности этих рассказов, их актуальность сегодня. Эти рассказы подтверждают параллельность творческих идей и их реализации в творчестве Абдуллы Кадири с азербайджанской литературой. Проза Абдуллы Кадири подтверждает наличие азербайджано-узбекских литературных связей в XX веке и их большое значение для азербайджанской литературы. При изучении сложившихся литературных отношений между двумя братскими народами в начале XX века, представляет важность исследование творчества Кадири в разных направлениях.

Список литературы:

1. Boltaboyev H. Adabiyot ensiklopediyasi (Atamalar, istiloxlar, simolar, asarlar va naşrlar). – Toshkent, “MUMTOZ SO`Z”, 2015. С. 42–43.
2. Qodiriy A. Tanlangan asarlar / nashrga tayyorlash: X. Qodiriy. – T. : “Sharq”, 2019. – 864 bet, c. 520.
3. Қодирий А. Қуёш билан ҳам курашаман // Қатагон қурбонлари ва уларнинг адабий-бадиий ҳамда публицистик мероси. – Т., 2015. 128 бет, с. 91.
4. Qodiriy H. Otam haqida. – T., 1983. – С. 18.
5. Quliyev E. Türk xalqları ədəbiyyatı // Təkmilləşdirilmiş və yenidən işlənilmiş 4-cü nəşr. – Bakı, “Elm və təhsil”, 2017, 632 стр. С. 279.
6. Каримов Б. Бир ҳикоя қисмати // Қатагон қурбонлари ва уларнинг адабий-бадиий ҳамда публицистик мероси. – Т., 2015. – 128 стр. С. 13.
7. “Sharq checaqi” jurnoli. – T., 1921.
8. Saydulla Mirzayev. “XX asr o'zbek adabiyoti”. – T. : “Yangi asr avlodi”, 2005-yil. 418 стр.
9. Ülvi A. Özbək ədəbiyyatı (ədəbi portret cizgiləri, araşdırmalar, müsahibələr, yol qeydləri). – Bakı, “Elm və təhsil”, 2016. – 314 стр.

Babayeva Sh. G. THEME AND SYSTEM OF ARTISTIC IMAGES IN THE STORIES OF ABDULLAH KADIRI

The article analyzes the prose of Abdulla Qadiri, a prominent representative of modern Uzbek literature of the 20th century, based on his various stories. Kadiri's stories are valuable for their realistic depiction of events that played a decisive role in the fate of the Uzbek people in the early twentieth century. Most of the stories included in the study were written on family and everyday topics. However, A. Kadiri not only touched upon family and everyday issues in these stories, but also shed light on the hard life of the Uzbek people at the beginning of the 20th century. The prose of the writer, in a group of stories describing the issues of collectivization of agriculture in Turkestan, is rich in unity and parallelism of historical and artistic truth. A more important feature of Kadiri's stories is the synthesis of historicity and artistry. The writer in his stories created different themes, plots and compositions; he managed to remain in the memory of the people as an immortal prose master, although years and centuries have changed. The article explored the colorful plot of Abdullah Kadiri's stories, various figurative systems, modern and realistic themes, a peculiar style and language, the approach of researchers of that time to his stories, and other issues. As a result of the influence of folklore and prose samples of classical literature, as well as the realistic prose of world literature, various works in all prose genres began to appear in Uzbek literature in the early 1920s. During these years, many works were written in the genre of the story in a short and modern prose form. It is known that in the past, realistic prose, in the modern sense, was not fully formed in Uzbek literature, realistic novels and stories were not created. However, this does not mean that before there was no prose in Uzbek literature at all. Uzbek literature, which has a rich history and ancient traditions, has many excellent examples in the field of prose.

Key words*: *XX century, Uzbek literature, Abdulla Kadiri, prose, story, style.

УДК 821.111-3-34.09(73)
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/05

Васильянц О. С.
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

ЧЕРВОНА ШАПОЧКА, БІОНЖЕНЕРНІ СОЛДАТИ ТА ВІЙНА З МІСЯЦЕМ: ТРАНСФОРМАЦІЇ КЛАСИЧНОЇ КАЗКИ У РОМАНІ МАРІССИ МАЄР «SCARLET»

Казки існують так само довго, як і саме людство. Раніше вони надавали тлумачення різноманітних звичаїв та ритуалів багатьох громад. Часто вони розповідалися для того щоб подарувати надію пригніченим та підготувати слухачів до різних випробувань і страждань, які б вони мали долати протягом усього свого життя. Тому, на жаль, не кожна казка мала щасливий кінець. До того ж багата кількість із них мала певні попередження та розповідала про погані наслідки, які можуть трапитися через неправильну поведінку. За словами дослідника казок Джека Зіпса, великий ряд казкових оповідань, з якими ми знайомі на сьогодні, мають коріння в «особливої боротьбі за олюднення звіриних варварських сил, які специфічно тероризували наш розум і суспільство». Варіації знайомих казок існують у багатьох культурах по всьому світу; це ті самі історії, знайомі кожному, але розказані вони абсолютно по-різному. Казки залишаються актуальною та потужною формою оповіді, адже їх можна інтерпретувати й переказувати, роблячи їх доступними для кожного покоління. І з кожним наступним поколінням зміст казки змінюється та розвивається, роблячи можливим зображати поточні соціальні установки.

Традиційні казки, які відомі нам зі збірок Шарля Перро та братів Грімм, складаються з комбінації магічних і реалістичних елементів. Тому можливості авторів, які звертаються до так званих fairy tale retellings є безмежними.

У даній статті досліджується другий роман Марісси Маєр «Scarlet», який продовжує серію книг під назвою «Хроніки Місяця». Його дія продовжує розвиватися у футуристичному майбутньому, але основні події відбуваються вже у Франції. Марісса Маєр майстерно переплітає декілька популярних жанрів, включаючи young adult, фентезі, кіберпанк, наукову фантастику та антиутопію, розповідаючи історії декількох рас: простих людей, андроїдів, кіборгів та «лунатиків». У романі присутні всі сюжетні елементи, які варто було б очікувати від ретеллінгу казки про Червону Шапочку. Це і молода жінка у червоному одязі, це і подорож до бабусі, це і вовк із сумнівними мотивами.

Таке неочікуване поєднання жанрів, які переплітаються із класичним казковим сюжетом, робить роман «Scarlet» відмінним матеріалом для дослідження.

Ключові слова: *брати Грімм, Марісса Маєр, Місячні Хроніки, ретеллінги казок, Червона Шапочка, Шарль Перро, фемінізм.*

Постановка проблеми. Казка про Червону шапочку є однією з найбільш провокаційних та довго існуючих серед усіх інших. На жаль, неможливо простежити, звідки походить історія про Червону Шапочку, але фольклористи припускають, що вперше вона з'явилася в Африці чи Азії. До того ж невідомо, коли саме у казці з'явилися ті самі мотиви, дослідженням яких займаються багато науковців протягом років. Це і той самий червоний плащ, і вовк (який у деяких версіях виступає у ролі перевертня, людожера або ж будь-якого іншого звіра, який відповідає певній географічній території), а також припущення про наявність сексуального контексту.

Літературна історія Червоної Шапочки почалася в 1697 році з публікації «Le Petit Chaperon Rouge» Шарля Перро. Це та сама версія казки, з якою більшість із нас знайомі ще з дитинства. Припускається, що Перро вилучив жорстокі та вульгарні аспекти попередніх версій казки. Наприклад, він позбувся від згадок акту канібалізму, адже в одній з попередніх версій Червона Шапочка зустрічається з перевертнем, який подає їй їжу, приготовлену із плоті її бабусі. Таке рішення є обґрунтованим, тому що Перро писав для буржуазної аудиторії Версальського палацу, але ряд літературознавців стверджують, що така адаптація казки позбавила її смислу. Але головний намір Перро полягав у тому, щоб поділи-

тися із молодими жінками моральним уроком: «дівчата, які запрошують незнайомих чоловіків у свої кімнати, заслуговують на те, що вони отримують». Перро хотів розповісти (чи то нав'язати) молодим читачкам певну модель поведінки, аби на негативному прикладі Червоної шапочки вони зрозуміли, як має поводитися «хороша дівчина». Критики стверджують, що Перро «повністю зіпсував зміст застережливої історії», і замість того щоб попередити дівчат про небезпеку хижаків, Перро застерігає їх від задоволення власного сексуального бажання: «такий символічний ритуал, зображений в оригінальній народні казці про сильну молоду жінку, збентежив і роздратував Перро, а його ворожість до язичницької народної традиції та страх перед жінками можна помітити у всіх його казках» [5, с. 30; 4, с. 29].

Після того, як казка Перро була перекладена багатьма європейськими мовами, інші письменники використовували її як шаблон, вводячи все нові і нові елементи. У 1800 році Людвіг Тік опублікував «Leben und Tod des kleinen Rotkäppchen» («Життя та смерть Червоної Шапочки), представляючи фігуру героїчного мисливця, який рятує їй життя. Версія Крістіана Шнеллера, опублікована у 1867 році, є більш грубою та жорстокою, адже вовк перетворюється на людожера, який замінює колодку на дверях бабусі нутрощами жінки і зберігає її кров, зуби та щелепи у кухонній шафі. У 1812 році брати Грімм записали «Rotkäppchen» («Червона шапочка»), зберігаючи не тільки фігуру мисливця, представлену Тіком, і порятунок Червоної Шапочки. Вони також надали Червоній Шапочці можливість продемонструвати більш активну роль у всій історії.

Версії «Червоної шапочки» Шарля Перро та братів Грімм були видані багатьма екземплярами та мовами. Тому зовсім не дивно, що вони встигли поєдналися з іншими усними та письмовими варіантами даної казки, створюючи ще більше інтерпретацій з багатьма різними значеннями. Саме тому дослідження трансформацій класичної казки у літературі є актуальним, адже всі вище зазначені факти свідчать про гнучкість оригінальних оповідань, які можна переказувати, перечитувати й переосмислювати. Наприклад, Анджела Картер переосмислила дану оповідь, щоб викрити мізогінію Перро та прославити жіночу сексуальність [3, с. 155]. До того ж велика кількість авторів, які працюють у рамках жанру young adult, також звертаються до образу Червоної шапочки. Рейчел Вінсент у своєму романі «Red Wolf» розповідає історію Адель, дівчини, яка приймає форму вовка, аби захистити жителів свого села від небезпек, які ховаються у темному лісі. Елана К. Арнольд також звертається до сюжету класичної казки у своєму романі «Red Hood». У ньому мова йде про головну героїню на ім'я Бізу, яка проживає в Сієтлі та знаходиться під опікою своєї бабусі. Але одного вечора під час повного місяця на неї нападає вовк. Така кількість різноманітних ретеллінгів казки про Червону Шапочку і робить дослідження трансформацій у романі «Scarlet» вагомою проблемою сучасного літературознавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених як О. Веселовського, Р. Волкова, Е. Мелетинського, А. Нікіфорова, В. Проппа та Н. Фрая розглядається феномен казки та розвиток даного жанру в цілому. Але, на жаль, наразі відсутні фундаментальні праці, які б досліджували розквіт ретеллінгів класичних казок. Тому існує величезна необхідність розглянути приклади використання класичних казкових сюжетів та елементів у творах сучасної зарубіжної літератури.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей трансформацій образів і елементів класичної казки про Червону Шапочку у другому романі «Scarlet» із тетралогії Марісси Маєр «Хроніки Місяця».

Виклад основного матеріалу. Події другого роману у серії книг «Хроніки Місяца» відбуваються у Франції. Марісса Маєр пояснює це своїм бажанням розгорнути події історії саме у тій країні, де відбувалися якісь незвичайні події, в яких приймали участь вовки (чи то перевертні). Саме тому головні герої проживають у південній частині Франції (точніше, у її сільській місцевості), де у XVIII столітті жив Жеводанський Звір і тероризував вбивствами мирних жителів. Протягом трьох років невідома істота вбила більше ста людей, а єдине, чому вдалося вбити звіра, – це срібна пуля.

Головна героїня роману «Scarlet», Скарлет Бенуа, мешкає на фермі у Франції разом із своєю бабусею. Авторка описує головну героїню як щиру та спонтанну дівчину, яка спочатку щось робить, а вже потім думає про наслідки своїх дій. До того ж Скарлет не довіряє новим знайомствам, адже їй завжди потрібен певний час, щоб довіритися якій-небудь людині.

Коли бабуся Скарлет зникає, а поліція відмовляється продовжувати її пошуки, головна героїня вирішує зайнятися власним розслідуванням. Таким чином, Маєр використовує феміністичну

трансформацію образу Червоної Шапочки, яка повністю готова узяти всю відповідальність за пошуки бабусі на себе. Їй не потрібно будь-яка допомога, аби врятувати бабусю, яка, у свою чергу, була військовим пілотом та врятувала Сіндер, головну героїню першого роману, від її злої мачухи. Незважаючи на те що деякі називають її «*tender morsel*» (тим самим, роблячи пряму алюзію на епізод із класичної казки, коли вовк спостерігає за Червоною Шапочкою, ховаючись у тіні), Скарлет – не є здобиччю для Вовка, який тільки і мріє, щоб з'їсти її на обід [1, с. 117].

Їй щастить познайомитися із містичним незнайомцем, якому відомі деякі подробиці щодо викрадення її бабусі. Він називає себе Вовком та має схильність до насильства та жорстокості, як і справжня тварина. Спражнє ім'ям Вовка – Зе'єв Кеслі; він є колишнім оперативником Місячної армії, а на момент початку історії бере участь у вуличних боях. Маєр описує його як сильного та застрашливого персонажа, але незважаючи на це, Вовк часто поводит досить тихо і скромно у компанії інших людей, виказуючи певні характеристики інтроверта. В результаті він починає піклуватися Скарлет та захищати її у будь-якій небезпечній ситуації, а дівчина також закохується у нього.

Відносини між Вовком та Червоною Шапочкою можуть здатися дещо нудними для тих, хто захоплюється різноманітними ретеллінгами даної казки. У цьому випадку є доречним згадати романтичний фільм жахів 2011 року «Червона Шапочка», події якого відбуваються у невеличкому селі, яке тероризую перевертень. Події розгортаються навкруги головної героїні Валері, яка намагається зрозуміти, хто саме є тим самим перевертнем, а її підозра падає на її коханого Пітера, який працює дроворубом. Тому можна сказати, що більшість ретеллінгів класичної версії казки про Червону шапочку працюють за одним і тим самим планом. Тому наразі варто згадати класичну казку братів Грімм у деталях, аби визначити усі відмінності між класичною версію та її новою трансформацією.

Червону Шапочку, образ якої був записаний відомими казкарями, можна назвати пречудовою і доброю дитиною. Її бабуся навіть дарує їй оксамитову шапочку, щоб показати усю силу своєї любові до неї, адже хоче, щоб онука знала про всю силу її почуттів. Марісса Маєр вирішує не відходити від традиції із подарунку, яка представлена у версії казки братів Грімм. Тому бабуся Скарлет, Мішель Бенуа, дарує їй червоний светр (худі). Його капюшон ідеально натякає на типові ілюстрації Червоної Шапочки, на яких вона зображена у червону плащі.

Незважаючи на те що Червону Шапочку можна назвати прекрасною дитиною, неможливо сказати, що ця дівчина відрізняється особливою слухняністю. Перед тим як відправити дочку до бабусі, мати говорить їй, щоб вона йшла тихенько, не звертала з дороги, аби не впасти і залишити пляшку цілою і неушкодженою. Червона Шапочка, звичайно, відповідає, що вона зробить саме так, як велить їй мати, але все ж таки звертає з вірного шляху. Скарлет Бенуа також не вирізняється бажанням робити те, що кажуть їй інші; вона навіть готова вступити у бійку, щоб захистити свою точку зору: *«My grandma's not crazy!» She grabbed the front of his shirt. "Is that what you told the detective? When he questioned you? Did you tell him she was crazy?" "Of course I told him she was crazy!" he yelled back, the stench of alcohol flooding over her. She squeezed the fabric until her fists ached»* [2, с. 18]. До того ж ніхто не відправляє Скарлет на пошуки її бабусі. Вона намагається знайти її власними силами, адже вважає, що бабусю викрали, а мова не може навіть йти про те, що вона добровільно покинула свою онуку. Тому не можна не звернути увагу на те, що у головної героїні другої частини «Хронік Місяця» немає матері. Марісса Маєр не згадує про ту жінку, яка подарувала Скарлет життя, а говорить лише про її батька, сина Мішель Бенуа. Вперше знайомство читача з ним відбувається, коли одного разу дівчина повертається з роботи та бачить, що батько бігає будинком, перевертаючи його догори дригом, аби щось знайти. Скарлет помічає опіки на його тілі та розуміє, що його катували. Батько, у свою чергу, розповідає про те, що ті люди, які катували його, викрали й бабусю Скарлет. Єдине, що він пам'ятає про них, – це те, що у кожного з них було татуювання на передпліччі. Скарлет одразу ж згадує, що точно таке саме тату є у Вовка. Тому цьому етапі варто перейти до аналізу сюжетної лінії, яка пов'язана саме з цим персонажем.

У казці братів Грімм перша зустріч Червоної Шапочки із вовком відбувається у лісі. Дівчина прислухається до поради матері бути ввічливою і поводиться з Вовком занадто чемно. Вона навіть розповідає йому, який шлях він має обрати, щоб дійти до будиночку її бабусі. Може здатися, що у дівчини зовсім відсутній інстинкт самозбереження, так само як і у Скарлет. В одному із епізодів вона починає захищати Лінн Сіндер перед іншими людьми, які наполягали на тому, що ця кіборг-дівчина тільки і робить, що спричиняє

повний хаос: «*Scarlet shoved Roland hard with both hands. He stumbled back into Émilie, who'd been trying to get in between them. Émilie screamed and fell back onto a table in her effort to keep Roland from crushing her. Roland regained his balance, looking like he couldn't decide if he wanted to smirk or snarl. "Better be careful, Scar, or you're going to end up just like the old–" Table legs screeched against tile and then the fighter had one hand wrapped around Roland's neck, lifting him clear off the floor»* [2, с. 20]. І саме в цей момент з'являється він, хлопець, з яким її нещодавно познайомила подруга, Емілі. Звичайно, це і є Вовк, який вперше рятує Скарлет від розгніваної юрби.

Наразі варто знову повернутися до татуювання Вовка. Спочатку хлопець розповідає Скарлет про те, що такі татуювання присутні у кожного, хто був частиною однієї групи, членом якої він же не є, тому він точно знає, що це саме вони і викрали бабусю Скарлет. Майже наприкінці історії Вовк розкриває свою таємницю, розповідаючи своє справжнє ім'я та те, що він був оперативником Місячної армії, біоінженерним солдатом, який раніше слугував Королеві Левані. Можна навіть сказати, що він є не зовсім людиною, а його звірині інстинкти дійсно є інстинктами справжнього вовка. Але перед тим як поділитися своїм головним секретом, Вовк із Скарлет вирушають на пошуки її бабусі до Парижу. Саме у цьому епізоді створюється незвична трансформація відносин Вовка та Червоної Шапочки. Незважаючи на те що Зе'єв раніше працював на Королеву Левану і був своєрідним злодієм, їх шляхи із Скарлет не розминаються. Він не кидає її, аби першим дістатися її бабусі. Це роблять інші солдати, з якими Вовк працював раніше. І коли вони прибувають до того місця, де повинна була знаходитися Мішель Бенуа, Скарлет дійсно знаходить її. На жаль, усе відбувається за тим самим сценарієм, який був представлений братами Грімм. Один із біоінженерних солдатів із спецармії Королеви Левани вже чекає на Скарлет, будучи замаскованим під її бабусю. Дівчина розуміє те, що перед нею сидить ніхто інший, а солдат, але їй все одно доводиться розповісти усе, що вона знає про Принцесу Селену, адже він починає маніпулювати нею і погрожувати вбити її родину. Біоінженерний солдат із підрозділу Королеви Левани стає тим самим Вовком, який має з'їсти Червону Шапочку, але замість цього він кидає її за грати. Це відбувається через те, що вона причетна до Мішель Бенуа, а та, у свою чергу, причетна до врятування Принцеси Селени (Лінн Сіндер). Адже саме бабуся Скарлет протягом восьми років ховала Сіндер у себе, а вже потім Лінн Гаран (вітчим Лінн Сіндер) перетворив її на кіборга.

Час знову повернутися до Зе'єва, який постає вже не тільки Вовком. Він бере на себе роль Мисливця, який врятовує Червону Шапочку від небезпеки. Для того щоб дати Скарлет можливість зустрітися із бабусею, він проникає до її тюремної камери і цілує, непомітно передаючи їй підроблений чіп особистості. Саме завдяки цьому дівчині вдається зустрітися із бабусею, яка розповідає їй про те, що Сіндер насправді є Принцесою Селена, законною спадкоємицею престолу Місяця, і про те, що Скарлет має її знайти. Якщо у братів Грімм Мисливець рятує і Червону Шапочку, і її бабусю, то у «Хроніках Місяця» саме Мішель Бенуа рятує свою онуку. Коли до тюремної камери вривається один із солдатів на ім'я Рен (можна сказати, що він і є той самий вовк, котрий бажає з'їсти і Червону Шапочку, і її бабусю), Мішель жертвує собою, аби врятувати Скарлет: *«Ran howled and dropped her grandmother into a heap, then flung Scarlet off his back. She collapsed against the wall, but she barely felt the impact, her attention falling on her grandmother's limp, bandaged form. "Grand-mère!" Their gazes met and she could see, in an instant, that her grandmother would not be moving again. Her dry lips managed to stammer– "Ru…" But nothing followed. Her eyes lingered open, eerily empty»* [2, с. 289].

В одному із наступних епізодів також відбувається переплетіння двох казок, Попелюшки та Червоної Шапочки. Нарешті Лінн Сіндер зустрічається із Скарлет Бенуа. Це відбувається в якнайкращий для цього момент, адже у Зе'єва і одного із біоінженерних солдат, Рена, зав'язується справжня бійка, у ході якої Вовк вбиває чоловіка. Після цього у Вовка починаються деякі проблеми із використанням його магічних сил, і Сіндер, думаючи, що хлопець хоче нашкодити Скарлет, вистрілює у нього із пістолету з транквілізатором: *«Stop this, Wolf. You're not one of them anymore. His brow twitched, but his resentment seemed to fade. His expression held pain and desperation and mute anger–but not for her. "He's in my head," he said, his voice a rumbling growl. "Scarlet. I can't..." He looked away, face scrunching. Scarlet traced her fingers along his face. The same jaw, the same cheekbones, the same scars, all splattered with blood. She brushed her fingers through his wild hair. "Just stay with me. Protect me, like you said you would." Something whooshed by her ear and thudded into Wolf's neck»* [2, с. 300]. Всі герої, включаючи

Сіндер, Скарлет і Вовка, покидають Землю, при цьому дізнаючись про те, що Принц Кай вирішив одружитися із Королевою Леваною, аби зупинити атаку з Місяця на планету Земля.

Висновки і пропозиції. Таким чином, можна виділити наступні трансформації класичної казки про Червону Шапочку, які наявні у другому романі із серії книг Марісси Маєр «Хроніки Місяця»:

1. Образ Зе'єва «Вовка» Кеслі можна сприймати не тільки як інтерпретацію образу Вовка, а також як і інтерпретацію образа Мисливця, який рятує Червону Шапочку і її бабусю від дикої тварини. Зе'єва також не можна назвати справжньою людиною. Він є біоінженер ним солдатом, який має звірині інстинкти.

2. Ще одним Вовком можна назвати Рена, котрий дійсно вбиває бабусю Скарлет, а потім намагається вбити і саму дівчину.

3. Мішель Бенуа дарує своїй внучці не оксамитову шапочку, а червоний светр (худі).

4. У Скарлет немає матері, тільки батько і бабуся.

5. Дівчина відправляється до бабусі не для того, щоб віддати їй свіжі пиріжки, а для того, щоб знайти її та врятувати від Місячної армії.

6. Вперше Скарлет зустрічається з Вовком не у лісі, а в кафе, куди вона доставляє продукцію з їхньої з бабусею ферми своїм постійним клієнтам.

7. В бабусю Червоної Шапочки переодягається не Вовк, а один із оперативних Місячної армії, аби Скарлет розповіла йому все, що їй відомо про Принцесу Селену.

8. На жаль, Мішель Бенуа не була врятована Мисливцем. Вона приносить себе в жертву, щоб її онучці Скарлет вдалося покинути в'язницю.

9. Вовк не намагається з'їсти Червону Шапочку. Єдиний раз, коли Вовк нападає на Скарлет (точніше, так здається Лінн Сіндер) – це той момент, коли у нього починаються проблеми з контролем своїх магічних сил.

10.Зе'єв постійно рятує Скарлет – то від розгніваної юрби, то від Рена, одного із оперативників оперативника Місячної армії.

Марісса Маєр представляє неочікувану трансформацію усім відомої казки про Червону Шапочку, яка відбувається через тисячі років після нашого сьогодення. Беручи за основу давню легенду про Жеводансього Звіра, вона створює образи біонженерних солдатів, які тероризують як і Місяць, так і Землю. До того ж авторка знову використовує феміністичні мотиви, роблячи Червону Шапочку сильним жіночим протагоністом, яка готова боротися за справедливість без жодної сторонньої допомоги. Марісса Маєр також грається з персонажем Зе'єва Кеслі, створюючи зовсім протилежний класичному образ, поєднуючи у ньому образи Вовка та Мисливця. Подальшим матеріалом для дослідження можуть стати наступні частини тетралогії, які розповідають трансформовані історії таких класичних казкових персонажів як Рапунцель та Білосніжка.

Список літератури:

1. Grimm Brothers. The Fairy Tales of the Brothers Grimm. Read Book LTD, 2013. 418 p.
2. Meyer, M. Scarlet. Feiwel & Friends, 2013. 464 p.
3. Poemer, M. Angela Carter and the Fairy Tale. Wayne State University Press, 2001. 269 p.
4. Zipes J. Fairy Tales and the Art of Subversion. Routledge, 2011. 288 p.
5. Zipes, J. When Dreams Came True. Classical Fairy Tales and Their Tradition. Routledge, 2007. 336 p.

Vasyliants O. S. LITTLE RED RIDING HOOD, BIOENGINEERED SOLDIERS, AND WAR AGAINST THE MOON: TRANSFORMATIONS OF THE CLASSIC FAIRY TALE IN THE NOVEL «SCARLET» BY MARISSA MEYER

Fairy tales have been existing for as long as humanity. Once, they explained the customs and rituals of various communities. They were often told to give hope to the oppressed or to prepare people for multiple trials and challenges they would have to overcome throughout their lives. For this reason, not every fairy tale had a happy ending. In addition to this, many of them had some warnings and presented the aftermath of certain misbehavior. According to fairy tale researcher Jack Zipes, many of the fairy tales with which we are familiar have roots in «specific struggles to humanize bestial barbaric forces that have terrorized our minds and communities in concrete ways». Variations of different fairy tales exist in many cultures all over the world. These are the same stories that everyone is familiar with, but they are told completely differently. As a result, fairy tales remain a powerful form of narrative, as they can be interpreted and retold to make them clear to every generation. Generations change, the fairy tale's content evolves and makes it possible to portray current social attitudes.

Traditional fairy tales, which we know thanks to Charles Perrault and the Brothers Grimm, consist of a combination of magical and realistic elements. Therefore, the possibilities of authors who turn to the so-called fairy tale retellings seem endless.

This article examines Marissa Meyer's second novel, «Scarlet», from the book series called «The Lunar Chronicles». It takes place in a futuristic future, but the major events are all about France. Marissa Mayer perfectly combines several popular genres. These include young adult, fantasy, cyberpunk, science fiction, and dystopia. Furthermore, she tells us stories of several races: ordinary people, androids, cyborgs, and "lunatics". The novel contains all the plot elements that one would expect from the fairy tale retelling of «Little Red Riding Hood». These are a young woman in red clothes, a trip to her grandmother, and a wolf with a dubious motivation.

Such an unexpected combination of genres, which is intertwined with a classic fairy-tale plot, makes the novel «Scarlet» an excellent research material.

Key words: *Brothers Grimm, Charles Perrault, fairy tale retellings, feminism, Little Red Riding Hood, the Lunar Chronicles, Marissa Mayer.*

УДК 82-3->087.5
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/06

Гамбарова Г. Р.
Институт литературы имени Низами Гянджеви
Национальной Академии Наук Азербайджана

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ДЕТСКОЙ ПРОЗЫ В СОВРЕМЕННЫЙ ПЕРИОД

Дитячій літературі у сучасному літературному процесі приділяється певна увага, вживаються заходи, здатні послужити розвитку цієї літератури, що грає виняткову роль у вихованні підростаючого покоління, формуванні творчих здібностей особистості. Хоча письменники й створювали цікаві, пізнавальні дитячі оповідання та казки, на жаль, літературна критика досі не провела послідовного аналізу дитячої літератури, не розглянула її теоретичних та естетичних проблем. Мета статті – розкрити загальні характеристики, ідеї та проблеми сучасної дитячої прози, визначити їхню значущість для дітей. Як теоретичну та методологічну основу дослідження були використані матеріали, присвячені вивченню сучасної дитячої прози. Оскільки предметом дослідження є загальний характер дитячої прози в сучасних умовах, у статті використано такі методи, як аналіз, індукція та дедукція. На сьогоднішній день написано багато дитячих оповідань та казок. Їхня основна особливість у порівнянні з поетичними зразками минулих років полягає в тому, що сучасні дитячі письменники пишуть прозові твори не в стандартному стилі чи сюжеті. Хоча провідною лінією їхніх робіт часто було зображення природного ландшафту, вони також звертаються до різноманітних тем та мотивів, що перегукуються із глобалізованим світом. Аналіз зазначених питань з нового погляду є важливим фактором, що визначає новизну дослідження. Результати дослідження: дитяча проза, що є важливою частиною азербайджанської дитячої літератури, зазнала багатого історичного розвитку і зберегла свої художні риси, ідеї та теоретичну актуальність у наш час. В результаті проведеного дослідження зроблено висновки про те, що в наш час написано багато дитячих оповідань та казок, дитяча література, особливо дитяча проза, не досягла бажаного рівня з точки зору впливу на аудиторію, дослідники не приділяють цьому напрямку належної уваги, є представники літератури, які зацікавлені у розвитку дитячої літератури та приділяють їй постійну увагу.

Ключові слова: *азербайджанська дитяча література, проза, сучасний період, ідея, проблема.*

Введение (постановка задачи). Детская литература, которая является важной частью азербайджанской литературы, всегда находилась в центре внимания поэтов и писателей. Практически все они в свое время обращались к детской литературе и сумели создать на эту тему как исследовательские, так и художественные произведения. Детские рассказы и сказки, написанные в наше время, следует изучать с точки зрения общих проблем того времени. Ведь одна из важных задач детской литературы – формирование мировоззрения детей, воспитания их как реальных граждан, и потому необходимо правильно определить роль детской прозы, исходя из этих задач.

Цель статьи. В современном литературном процессе детской литературе уделялось определенное внимание, проводились мероприятия, способные послужить развитию этой литературы, играющей исключительную роль в воспитании подрастающего поколения, формировании личности. Хотя писатели и создавали интересные и познавательные детские рассказы и сказки для детей, к сожалению, литературная критика не проводила должного последовательного анализа детской литературы, подробно не рассматривала теоретические и эстетические проблемы этой литературы. Цель статьи – раскрыть общие характеристики, идеи и проблемы современной детской прозы, определить значимость этих произведений для детей.

Использованная методология и методы. В качестве теоретико-методологической основы исследования были использованы материалы, посвященные изучению современной детской прозы. Поскольку сегодня предметом исследования является общий характер детской прозы, в статье использованы такие методы, как анализ, индукция и дедукция.

Степень изученности проблемы. Цикл статей литературоведа Эльнары Акимовой «Проблемы современной детской литературы» посвящен теоретическим, научным и методологическим проблемам детской литературы. Здесь раскрывается общая картина развития современной детской прозы, состояние детской поэзии, особенности детских стихов, предстоящие здесь задачи и т. д. [1]. Говоря о детской литературе, академик Иса Габиббейли отмечает, что детская литература имеет большой потенциал с точки зрения служения высшей цели художественной мысли. Ведь детская литература – это первое окно детей в жизнь и мир [3, с. 4–5]. Учебник Захида Халила и Физули Аскерлы «История детской литературы» целиком посвящен изучению истории развития детской литературы [11]. Али Мирзоев написал книгу по детской литературе и затронул актуальные вопросы в этой области [2]. Гара Намазов – автор ценных исследовательских работ по детской литературе [5]. Х. Мустафаева и А.Халилова провели интересное исследование по изучению современной детской литературы. Однако эти исследования носят более конкретный характер. В нашей статье мы изучили общие характеристики современной азербайджанской детской прозы.

Обзор современной детской литературы. С приходом к власти общенационального лидера Гейдара Алиева Азербайджан вошел в новую эпоху социального развития. В конце 1990-х – начале 2000-х годов система образования Азербайджана стала интегрироваться в Европу. Перед отечественной детской литературой встали новые насущные задачи и проблемы для решения. Исследователи, которые изучают детскую литературу и заботятся о ее судьбе, не остались равнодушными к этому вопросу и выразили свое мнение, опубликовав различные научные статьи и монографии с целью поиска решения проблем.

В целом использование классических произведений и национальных фольклорных мотивов в детской литературе конца 1990-х – начала 2000-х годов ценилось так же высоко, как и в предыдущие годы. «Причина в нас самих» Исмаила Шихлы, «Мир сказок» Рафика Юсифоглу, «О, великий творец!» Ильяса Эфендиева, «Столица страны огней» Захида Халила, «Самые маленькие сказки мира», «Орхан» и его друзья», Гашам Исабейли «Ой-ёй-ёй», «Эльнур, Акил и то, что с ним случилось», «Я приехал в село Хальса», «Самур на коне» – все это – литературные произведения исследуемого периода. В этих рассказах и повестях авторы привнесли в литературу новые детские образы, вели сюжетные линии с учетом возраста, мировоззрения, мышления читателей, которые будут читать эти произведения, и отразили социокультурный характер жизни общества.

Воспитание молодого поколения в национальном духе, формирование у него чувства патриотизма, свободы и национальной борьбы было одной из актуальных проблем литературы в годы независимости. «орел Ходжалы», «Летучий змей», «Маленький разведчик» Захида Халила, «Меч Бэтмена» Агиля Аббаса, «Узеир Гаджибеков не может родиться в палатке», «Узники» Эльчина Гусейнбейли, «Вдоль тутового дерева», «Мы вернемся в село, когда взойдет солнце», «Камень, попавший за пределы родины» Аламдара Гулузаде, «Испытание голодом» Гашама Исабайли, «Старый ребенок» Кямрана Назирли и другие произведения дают широкое художественное описание Карабахской трагедии. Художественное раскрытие образов и сюжетов соответствует возможностям детского восприятия, дано в форме определенного эстетического мышления.

При рассмотрении современной детской литературы становится очевидным внимательное отношение к этой области ведущих литературных критиков. Так, в интервью, опубликованном в журнале «Азербайджан», академик Иса Габиббейли, касаясь актуальных проблем детской литературы, подчеркнул, что литературной общественностью были предприняты определенные шаги для решения целей и задач и детской литературы и усиления ее значимости.

В современный период независимости проводились различные конкурсы, направленные на развитие детской литературы и повышение качества в этой сфере. Подобные меры принимаются для усиления внимания к этому виду литературы и определения ее проблем.

Сегодня написано много образцов прозы и поэзии, также опубликовано много книг по детской литературе. Публикуемые образцы можно найти в журналах «Адабийят газети», «Азербайджан», «Улдуз», на страницах детских журналов «Голубь», «Радуга», «Волшебный мир». Авторы Рейхан Юсифгызы, Севиндж Нуругызы, Гульзар Ибрагимова, Эльвира Мамедова, Мина Рашид, Афсана Лачин, Севиндж Эльсевер, Сахиб Фатиев, Гашам Наджафзаде, Гачай Кочарли, Гулия Джафарова предоставили юным читателям свои рассказы и сказки.

Общая характеристика произведений детской прозы. Писатель, пишущий произведения для детей, должен быть достаточно широко знаком

с миром ребенка, знать его психологию, и в то же время уметь изучать и раскрывать процессы, происходящие в окружающем его мире, раскрывать характер влияния этих процессов на мир детей. Писатель должен подойти к событиям, которые он описывает, с точки зрения зрителя, передать тему и идею таким образом, чтобы ребенок мог их понять, читая произведение. Большинство прозаических произведений, которые мы анализировали, соответствуют этим принипам, и могут сыграть определенную положительную роль в формировании детского мышления, мировоззрения, положительных человеческих качеств, в особенности дружбы и дружеского общения.

Среди них рассказы Рейхана Юсифгызы «День рождения», «Почему смеялся Архимед». Зейнаб, главная героиня рассказа «День рождения», приглашает своих одноклассников в гости на свой день рождения, но она появляется перед ними не в соответствии со своим возрастом. Дети, которые видят Зейнаб в этой ситуации, начинают посмеиваться над ней. Зейнаб очень расстроена и не знает, что делать. Однако ее одноклассница по имени Арзу помогает решить эту дилемму и объясняет всем, что они придумали игру, чтобы развлечь своих друзей и товарищей.

Хотя рассказ автора краток, на самом деле он основан на интересной сюжетной линии с точки зрения воспитания детей. Здесь, в нашем глобализированном мире, в век науки и высокоточных технологий, желание детей выглядеть старше своего возраста не одобряется, взамен им прививается важность и необходимость дружбы, любви и сострадания. Хотя рассказы Рейхана Юсифгызы, как и другие ее произведения, прививают детям нравственные идеи, автор их не навязывает, а исподволь приводит к необходимым выводам. Напротив, давление автора вообще не ощущается.

Среди произведений, способных обогатить духовный мир детей, мир воображения, следует упомянуть рассказ Севиндж Нуругызы «Новый год в лесу». В ней рассказывается об украшении елки, которую дети в Новом году украшают снежинками и лесными зверями в лесу. Писатель ярко описывает первое знакомство Ёлочки со снежинками. Севиндж Нуругызы также подготовила различные небольшие книги с картинками для маленьких детей. Эти книги, предназначенные для изучения отдельных букв, содержат статьи по каждой из них. Например, в своей книге «Выучим букву Б» [8], автор, чтобы научить детей букве «Б», приводит рассказы и стихи, в которых преобладает эта буква («Посмотри на флаг», «Рыбка и большой кит»). Здесь также можно найти загадки и заблуждения, которые дают возможность развить логическое мышление и сформировать языковые навыки детей. На наш взгляд, издание этих книжек может стать большим подспорьем для маленьких детей в освоении письма при подготовке к школе. Среди образцов детской литературы всегда выделяются произведения, имеющие глубокое нравственно-просветительское содержание. Примерами могут служить «Крылатые друзья» Эльвиры Мамедовой, «Конец верблюда-вора» Захида Халила и «Полиция чистоты» Афсаны Лачин. В этих работах мы видим то, как можно удержать ребенка от вредных привычек и привить ему положительные качества [4].

Указанным авторам удалось в определенной степени решить проблемы, поставленные ими перед собой в своих работах. Язык этих произведений прост, авторская идея передана детям в виде сказочного, творческого решения. В итоге ребенок не устает, ему интересно течение событий.

В «Крылатых друзьях» орлица-мать рекомендует орленку найти крылатых друзей. Орел, который бродит по многим местам, считает своими друзьями листья яблони и паруса корабля. Называя книги на языке главного героя крылом всех людей, автор побуждает детей к науке и знаниям, вызывает в них интерес к чтению книг, стремление стать в будущем образованными и знающими людьми.

Использование таких образов, как Туз из стоматологической полиции, Нэк – из полиции по ногтям, Хейе – полиции по волосам, в серии рассказов под названием «Полиция чистоты» имеет большое поучительное значение [4].

В рассказе «Конец верблюда-вора» автор не только объясняет отрицательные стороны предательства друга, но и повествует об этом через сюжетную линию, которую он проводит в произведении, рассказывая детям о причинах верблюжьей жадности. Этот рассказ также привлекает внимание своим нравственным и воспитательным содержанием.

Тема Карабаха в детской прозе. Тема Родины, Карабахской войны – одна из актуальных тем в литературе последних лет. Это видно как в прозе, так и в стихах. В рассказе Гашама Наджафзаде «Улица 26 февраля» автор обращается к детям с призывом не забывать Ходжалинскую трагедию, кровавую память о Карабахе и навсегда запечатлеть это в своей памяти. В то же время эти произведения прививают любовь к Родине и воз-

вращенным когда-то оккупированныя территориям. Написаны также произведения, которые способствуют формированию чувства любви, внимания и сострадания также и к животным, всему живому на свете. Эти произведения будут способствовать заботе о живых существах окружающей среды. Эти вопросы затронуты в «Улице 26 февраля» Гашама Наджафзаде и «Медведи и охотники» Гашама Исабейли [6].

В «Улице 26 февраля» в отношении детей к животным подчеркивается важность внимательного отношения не только к животным, но и ко всему живому и неживому, что может сыграть важную роль в будущей заботе детей об окружающей среде, в том числе социальной: На нашей улице заболела кошка, которая свернулась калачиком у подножия стены. Айдан быстро побежала домой и принесла сосиски и хлеб. Она аккуратно нарезала все и положила перед кошкой. Эльнара побежала и принесла толстое шерстяное одеяло и обернула им кошку. Все дети заботились о маленьком белом котенке. Дети вообще решили кормить столько кошек, сколько их было на улице. Дети не оставляли их голодными. Они по очереди кормили их каждый день. Когда было холодно, по очереди несли их домой» [6, с. 133].

Детская литература как художественное средство формирования детской нравственности. Состояние Луны, описанное в рассказе Гашама Исабайли «Медведь и охотники», вдохновляет детей быть более внимательными к животным, по крайней мере, не быть к ним равнодушными. Когда медведь видит охотников, он становится агрессивным, ведь они стреляют и хотят поймать его. У медведя тоже есть чувства и эмоции, которые писатель умело передал детям.

В процессе исследования в журнале «Улдуз» нам попадались и произведения детской прозы. Вот образцы рассказов Рейхан Юсифгызы: «Изумруд», «Два брата», «Мистер Бэббидж», «Сирень в хрустальной вазе», «Я и моя бабушка». Главный герой «Мистера Бэббиджа» Фарид встречает в своей комнате старика в странном платье. Мужчина представляется создателем компьютера. Он говорит, что сожалеет о создании этой вещи. Потому что «дети больше не читают книги, ничего не узнают нового, ни о чем не размышляют. Они используют компьютеры только для развлечения» [12, с. 54]. Этими словами автор передает своим читателям свои переживания по поводу массовго засилья в сознании детей компьтерных игр и социальных сетей. Интернет, который является глобальной проблемой нашего времени, вынудил детей, которые пристрастились к нему, меньше читать и держаться подальше от книг.

Различные сказки опубликованы в сборнике сказок «Вечер сказок», изданном в журнале «Улдуз» Афсаны Лачин. Это «Жалоба на буквы», «Ногул», «Красочная Радуга», «Солнечная бабушка», «Цветок», «Малыш Молния», «Полиция», «Дедушка-земля», «Художник» и другие. Наименование образов в сказках у Афсаны Лачин как естественных существ заслуживают похвалы с точки зрения пробуждения у детей интереса к окружающей среде. Однако в этих сказках, предназначенных для маленьких детей, есть и несоответствующие детскому возрасту выражения. В сказке «Звезда-сестра» главный герой Улдуз использует слова «моя возлюбленная далеко, я жду ее пути, я живу мечтой, что она упадет на землю».

Важное преимущество книги Орхана Адыгезала «Сны без преград» [9] перед другими книгами для детей в том, что это произведение отражает проблему адаптации детей с ограниченными возможностями здоровья в обществе. Эта работа написана с целью психологической мотивации детей и играет важную роль в формировании у них уверенности в себе и высокой самооценки. Нихад, у которого в результате несчастного случая возникли проблемы с ногой, сумел вернуться к своей прежней жизни только после прохождения различных процессов реабилитации и восстановления.

В книге Нармин Махмудовой «Первая летчица Востока – Лейла Мамедбекова» [7] рассказывается о Лейле Мамедбековой, первой летчице Азербайджана и всего Востока. Однако, хотя книга о Лейле ханум, автор написала эту книгу в форме, подходящей для детского языка. Другими словами, информация доставляется детям более простым удобным и способом.

В газете «Адабийят» опубликованы различные рассказы Гашама Исабейли, который почти все свое творчество посвятил детям. Примеры тому – «Аууу», «Медведь и охотники», «История слуги со свечой» и др. Среди детских литературных образцов прошлого года также широко распространены произведения, написанные в фантастической манере, воздействующие на детское воображение.

В «Колесе дьявола» одного из современных писателей Севиндж Эльсевер [10] события основаны на загадочном исчезновении семерых детей на карусели. Их ищут все родственники. Эти дети появляются в необычном месте. Дети, летящие на

ковре-самолете, путешествуют в разных странах, приземляясь, где хотят.

Дети, выбирающие «Королевство Англии», летят в Англию, затем – в Спарту. Гюлер и Керим делятся с детьми информацией, которую они узнали в школе: «В 1829 году, через год после принятия устава школ Южного Кавказа, в Северном Азербайджане были открыты уездные школы. Первая школа была открыта в Шуше, а уже через два года аналогичные школы открылись в Нухе и Баку. Позже начали создаваться первые светские мусульманские школы. Одним из первых проектов светской мусульманской школы был предложен Аббасгулу ага Бакихановым. К сожалению, его проект не был принят» [13, с. 65]. Ковер спускается также и в Шушу. Отрадно, что автор не забывает наши освобожденные земли и держит их в центре внимания. Здесь детям передается кровная память о нашей истории, тем самым формируется у них чувство привязанности к земле, Родине. Композиция произведения также имеет интересную структуру. Описанные здесь представления времени и пространства различаются. Автор переносит детей как в прошлое, так и в будущее, описывает их в разных местах, их участие в различных событиях. Богатое фантастическими элементами произведение отличается новаторством.

В рассказе Захида Халила «Люди страны треугольника» дети отправляются в путешествие в необыкновенный мир, а в фантастическом рассказе «Кресло короля» критикуется честолюбие и высокомерие. В 2018 году юная писательница Гулия Джафарова написала и издала детский роман «Ветер. Принц ветряной сферы». Произведение выполнено в жанре фэнтези, примеров которого в азербайджанской литературе очень мало. Главный герой произведения Ветер считается первым национальным супергероем в азербайджанской литературе. Богатая история, национальные духовные ценности и традиции нашего народа передаются читателю через интересный стиль, на примере Ветра, Света, Умая, Эрлика, Кайра хана, птицы Симург, Ягмура, Азера бабы и других персонажей [13].

В 2018 году были опубликованы две книги Захида Халила. Одна из них называется «Королевский трон». Есть детские сказки с разным содержанием. Среди них – «Круглый клубок», «Читающий Когуш», «Шляпа», «Пловец Турал», «Красная шапочка и волк», «Пряди солнца в море», «Конь Турала», «Два граната» и другие.

Написание произведений с использованием фольклорных мотивов, сказок и загадок всегда было актуально в нашей литературе. Захид Халил использует разные пословицы, отличные от языка местных жителей в своем рассказе «Город пословиц», чтобы привить детям эти примеры из нашего фольклора. В итоге дети легче усваивают эти пословицы, читая рассказ: «Потому что улицы этого города измерены сто раз и один раз проведены прямо, как стрела. Со двора доносился запах свежеиспеченного хлеба. Хлеб здесь выпекали очень хорошо. Ведь они просят выпечь хлеб пекаря. Молодые и старые люди здесь в одинаковом здравом уме. Все внимательно слушают друг друга и не забывают ни слова: ведь разум силен не возрастом, а головой» [13, с. 274].

Выводы. Исследование показало, что хотя детская литература, особенно детская проза, не достигает сегодня желаемого уровня, и исследователи не уделяют этому направлению должного внимания, есть представители литературы, которые вносят свой вклад в ее развитие. В детской литературе сегодня преобладают рассказы. Авторы, затрагивая различные темы и мотивы в своих рассказах, в каждом произведении анализируют актуальную проблему, создавая высокохудожественные произведения с содержанием, отвечающим интересам детей. Удачный выбор сюжета, последовательная структура сюжетной линии, близость к духу и самосознанию детей формируют интерес к этим произведениям и тем самым определяют их важную роль в формировании и развитии личности маленького читателя.

Список литературы:

1. Akimova E. Uşaq ədəbiyyatının ciddiyyətinə xələl gətirənlər: məsuliyyət kimin üzərinə düşür // ”Ədəbiyyat qəzeti”, 17 avqust, 2020.
2. Mirzəyev Ə. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı : Elm, 1999, 340 s.
3. Həbibbəyli İ. Uşaq dünyasında ədəbiyyat və uşaq ədəbiyyatı. “Ədəbiyyat qəzeti”.2020, 5 iyun. S. 4–5.
4. Məmmədova E. Qanadlı dostlar // “Azərbaycan” jurnalı, 2018, № 12, s. 127.
5. Namazov Q. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2007, 444 s.
6. Nəcəfzadə Q. 26 Fevral küçəsi. “Azərbaycan” jurnalı, 2018, №12, s. 133.
7. Mahmudova N. Şərqin ilk qadın təyyarəçisi – Leyla Məmmədbəyova. Bakı : TEAS Press nəşriyyat evi, 2018.
8. Nuruqızı S. “B” hərfini öyrənək. Bakı : Təhsil nəşriyyatı, 2018.

9. Adıgözəl Orxan. Əngəlsiz arzular. Bakı : TEAS Press nəşriyyat evi, 2018.
10. Elsevər Sevin. Şeytan çarxı. Bakı : "Kitabsevərlər", 2018.
11. Zahid Xəlil, Əsgərli Füzuli. Uşaq ədəbiyyatı. Bakı : ADPU nəşriyyatı, 2007).
12. Yusifqızı Reyhan. Mister Bebbic // "Ulduz" jurnalı, 2018, № 9, s. 54.
13. Zahid Xəlil. Kralın kreslosu. Bakı: "3 alma", 2018, s. 274.

Gambarova G. R. GENERAL CHARACTERISTIC OF AZERBAIJAN CHILDREN'S PROSE IN THE MODERN PERIOD

A certain attention is paid to children's literature in the modern literary process, measures are being taken that can serve the development of this literature, which plays an exclusive role in the upbringing of the younger generation, the formation of the creative abilities of the individual. Although the writers created interesting, informative children's stories and fairy tales, unfortunately, literary criticism has not yet conducted a consistent analysis of children's literature, has not examined its theoretical and aesthetic problems. The purpose of the article is to reveal the general characteristics, ideas and problems of modern children's prose, to determine their significance for children. As a theoretical and methodological basis for the study, materials devoted to the study of modern children's prose were used. Since the subject of the research is the general nature of children's prose in modern times, the article uses methods such as analysis, induction and deduction. To date, many children's stories and fairy tales have been written. Their main feature, in comparison with the poetic samples of the past, is that modern children's writers do not write prose works in a standard style or plot. Although the leading line of their work was often the depiction of the natural landscape, they also appeal to a variety of themes and motives that resonate with the globalized world. The analysis of these issues from a new point of view is an important factor determining the novelty of the study. Research results. Children's prose, which is an important part of Azerbaijani children's literature, has undergone a rich historical development and has retained its artistic features, ideas and theoretical relevance in our time. As a result of the study, it was concluded that in our time many children's stories and fairy tales have been written, children's literature, especially children's prose, has not reached the desired level in terms of impact on the audience, researchers do not pay due attention to this area, there are representatives of literature, who are interested in the development of children's literature and give it constant attention.

Key words*: *Azerbaijani literature for children, prose, modern period, idea, problem.

УДК 821.111.091(07)
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/07

Дроздовський Д. І.
Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка
Національної академії наук України

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «РОЗУМ» («МОЗОК») У РОМАНАХ «ПОРТРЕТ ДОРІАНА ҐРЕЯ» О. ВАЙЛДА Й «СУБОТА» І. МАК'ЮЕНА: ТИПОЛОГІЧНЕ ЗІСТАВЛЕННЯ

У статті розкрито специфіку репрезентації концепту «розум» у романах «Портрет Доріана Ґрея» (1890) О. Вайлда та «Субота» (2005) І. Мак'юена. В аспекті типологічного зіставлення проаналізовано тематично-змістовий комплекс «розум» («мозок») як один із ключових у філософському вимірі обох романів, які зараховано до жанрового різновиду інтелектуального роману. Простежено трансформації в ставленні оповідачів та персонажів до розуму, виявлено спільні та відмінні риси світогляду персонажів у романі «Портрет Доріана Ґрея», який написано наприкінці XIX ст., і в постпостмодерністському романі «Субота» І. Мак'юена. Наголошено на центральності концепту розуму для життєсвіту головних героїв. Проаналізовано концепт двосвіття як один із чинників романтичного світогляду та експлікацію в його лоні субконцепту розуму. Окреслено вияви романтичного світобачення персонажів у романах «Портрет Доріана Ґрея» і «Субота» й наголошено на типологічних і генетичних зв'язках між світоглядно-філософською парадигмою постпостмодернізму, філософією доби Модерну та романтизму. Шляхом квантитативного аналізу досліджено частотність уживання лексем «мозок» і «розум» у романі «Портрет Доріана Ґрея», що засвідчує важливість філософії «розуму» для концептосфери твору, системи мотивів і сюжетної проблематики аналізованого твору. Висловлено припущення, що роман «Портрет Доріана Ґрея» міг бути одним із архітекстуальних творів, що визначили світогляд Генрі Пероуна, протагоніста роману «Субота» І. Мак'юена й загалом сформували раціонально-позитивістське ставлення письменника. Наголошено на важливості подальшого компаративістичного та інтертекстуального дослідження романів «Портрет Доріана Ґрея» й «Субота» в аспекті виявлення контактологічних зв'язків. Здійснене дослідження типологічних зв'язків уможливлює репрезентацію концепту розуму в динаміці британського роману кін. XIX – поч. XXI ст. і визначає філософські кореляції й форми типологічних зв'язків між британським постпостмодерністським романом і романами інших культурно-історичних періодів Великої Британії.

Ключові слова: *розум, мозок, сучасний британський роман, постпостмодернізм, романтизм, «Портрет Доріана Ґрея», «Субота».*

Постановка проблеми. Одним із аспектів дослідження світоглядно-філософських параметрів роману є вивчення генетичних, контактологічних і типологічних зв'язків твору зі знаковими романами попередніх культурно-історичних періодів певної літератури.

Важливим романом доби Модерну в англійському й загалом європейському літературному контексті є твір «Портрет Доріана Ґрея» (1890) О. Вайлда, у якому концепти «мозок» і «розум», що визначають тематично-змістовий комплекс «Розум», доволі частотні в плані уживання. Зазначений комплекс у романі О. Вайлда сформований системою світоглядних настанов персонажів і оповідача, явлених у площині художнього світу, які визначають важливість інтелектуального осягнення дійсності. Поведінка персонажів, їх реакції на оточення детерміновані інтелектуальними настановами, які виявляють форми скепсису, гедонізму, снобізму тощо, проте є світоглядними надбудовами й засвідчують інтелектуалізм роману О. Вайлда. Поведінкові моделі й соціальні ролі персонажів значною мірою визначені інтелектуальним рівнем героїв і ставленням оповідача роману «Портрет Доріана Ґрея» до важливості розуму (ролі мозку) в житті персонажів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що вивченню контактологічних і типологічних літературних зв'язків в українському літературознавстві присвячено роботи Д. Наливайка, М. Ільницького, Л. Грицик, В. Будного та ін. науковців. Дослідження еволюційної динаміки англійського інтелектуального роману представлено в працях Ю. Давидова, Н. Жлуктенко,

С. Павличко, Н. Павлової та ін. Філософсько-світоглядні аспекти романтизму й літературних творів Модерну, які інкорпорують романтичні чинники до власної естетичної та філософської парадигми, експліковано в роботах Б. Шалагінова.

Постановка завдання. Визначити концепт «розум» (і пов'язаний із ним або ж тотожний йому концепт «мозок», який актуалізує важливість раціонального пізнання світу, увагу до мозкових процесів як чинника, що визначає поведінку й світогляд та ін.) як один зі знакових у семіосфері британського роману поч. XXI ст., зокрема в дискурсі романістики І. Мак'юена. Для аналізу обрано роман «Субота» (2005), у якому увага до мозку детермінована професійною діяльності протагоніста Генрі Пероуна.

Виклад основного матеріалу. Інтелектуальний роман Великої Британії набуває виразної автономності в дискурсі жанрових модифікацій англійської літератури XX ст., на чому наголошують Ю. Давидов [2], Н. Жлуктенко [3], С. Павличко [6] та ін. У постпостмодерністському романі поч. XXI ст., зокрема в романі «Субота» І. Мак'юена, концепт «мозку», мотив сприйняття дійсності й опис цього процесу на нейрофізіологічному рівні є центральним з огляду на фах головного героя. Характеризуючи Генрі, оповідач зауважує: «Він не сумнівається, що з часом кодувальні механізми стануть відомими, хоча, можливо, й не за його життя. І так само, як цифрові коди копіювання життя, які містяться в ДНК, так само й найголовніші таємниці мозку будуть колись відкриті. Але навіть коли це станеться, залишиться чудо, що звичайна вогка речовина може витворювати яскраве внутрішнє кіно думки, зору, звуку і дотику, організоване в живу ілюзію безпосереднього теперішнього моменту власним «я», ще однією яскраво витвореною ілюзією, що нависає над усім, наче привид. Чи буде колинебудь з'ясовано, як матерія стає свідомою? Він не може навіть почати уявляти собі задовільного пояснення, але знає, що воно прийде, таємниця буде розгадана <…>. І це вже відбувається, роботи ведуться в лабораторіях зовсім недалеко від цієї операційної» [4, с. 230]. Крім того, в романі І. Мак'юена наявні форми медикалізованого бачення дійсності: «Хвороба прогресує малесенькими непомітними ударами в малих кровоносних судинах мозку. В сумі своїй інфаркти зумовлюють погіршення пізнавальних здатностей, розриваючи мережі нервової системи» [4, с. 149].

Важливою рисою англійського/британського інтелектуального роману є теза про моральний характер таких творів, про «гру розуму», яка підштовхує реципієнтів до моральних висновків, а отже, про залучення царини морального до філософсько-світоглядної тканини твору. Не входячи в простір дискусій про відмінності між філософським та інтелектуальним романом, а також про особливості експлікації категорії «морального» (або ж «імморального») в дискурсі лорда Генрі в романі О. Вайлда, зазначимо, що моральні аспекти світосприйняття відіграють важливе значення і для персонажів роману «Портрет Доріана Ґрея», і для протагоніста «Суботи». Категорія «moral sense» експлікована також в англійському постмодерністському соціальному романі, на чому в монографії «Британский социальный роман в эпоху постмодернизма» (2013) [5] наголошує Віра Новикова. Категорія «moral sense» властива світогляду Генрі Пероуна, який прагне осмислити наслідки тероризму, глобальних протистоянь, причинених релігійними відмінностями. Фанатизм, як вважає Пероун, може призвести до глобальної катастрофи. Подібного способу світосприйняття дотримується й лорд Генрі, холодний в оцінках і далекий від пафосу та фанатичного служіння. Мистецтво для нього – ресурс гармонізації, об'єкт насолоди, але який не може робити людину власним рабом.

Однією з ключових у романі «Портрет Доріана Ґрея» О. Вайлда постає дихотомія «відчуття – розум (мозок)», яка уможливлює сприйняття дійсності: «Часом Доріан дивився на цілу історію людства просто як на літопис свого власного життя – не того, що втілювалось у конкретних вчинках і обставинах, а того, яке творила його **уява** і до якого вабили Доріана його **мозок та пристрасті**» [1]. «Чому, скажімо, ладан – нагонить на нас містику, сіра амбра – розпалює **пристрасті**, фіалка – пробуджує **згадки** про мертві романи, мускус – каламутить **мозок**, чампак – розкладає **уяву**?» [1]; «Хтось сказав, що найбільші події світу відбуваються в людському **мозкові**. І так само слушно, що й найбільші гріхи світу чиняться в людському **мозкові** і тільки в **мозкові**. Та й ви самі ж, містере Ґрей…» [1].

О. Вайлд у романі «Портрет Доріана Ґрея» експлікує феноменологічну проблему світосприйняття. Аспект, під яким письменник через репліки персонажів (лорда Генрі, Безила, Доріана) художньо виявляє принципи світосприйняття, має стосунок до романтичних традицій, передусім ідеться про лінію світорозуміння, експліковану в лоні німецького романтизму. У романі представлено кілька інтерполяцій дискурсу німецького

романтизму, зокрема через згадування музики Вагнера. Часто вживана в романі лексема «мозок» засвідчує увагу письменника до гносеологічних проблем, які мають нейрофізіологічний характер (медикалізоване уточнення філософського дискурсу). Поруч із цією лексемою в українському перекладі Р. Доценка 102 рази згадано лексему «розум» та спільнокореневі з нею слова (32 рази трапляється слово «мозок» у різних відмінках, а також похідна лексема «мозковий»), наприклад: «Доріан з гострою насолодою зводив людські думки й пристрасті до функції якої-небудь клітини сірої речовини **мозку** чи білого нервового волокна» [1]; «Життя – це все нервові волокна й клітини **мозку**, де одна за одною народжуються пристрасті й потаємні думки» [1]; «Він спостерігав її з тією дивною зацікавленістю в буденних речах, яку ми намагаємось пробудити в собі, коли нас страхає щось дуже важливе, або коли нас бентежать нові, непевні ще почуття, або коли якась моторошна думка несподівано облягає **мозок** і закликає здатись...» [1].

Гносеологічні аспекти художнього світу роману О. Вайлда виявляються у висловлюваннях, що стосуються *затуманеного* сприйняття дійсності. У романі експліковано мотив *роздвоєння*, зумовленого пізнанням сенсуалістичним (емоційно маркованим) і розумовим, що апелює до концепції *чистого розуму* І. Канта. У теорії І. Канта одним із рівнів сприйняття реальності її перцепція розсудком/здоровим глуздом. На цьому рівні ще не є можливим сприйняття *піднесеного*, проте можливе пізнання *прекрасного*. У романі поняття «здоровий глузд» згадано доволі часто. Щодо розсудливості, то цю рису в романі представлено як у позитивному ключі, так і в негативному, тобто *амбівалентно*. Водночас саме часте вживання в романі лексеми «мозок» дає підстави розширити уявлення про інтелектуальний роман як важливий жанровий різновид англійського роману в XX ст., а також жанровий різновид, який значною мірою представлений у парадигмі інваріантів роману в XXI ст, тобто в період постпостмодернізму.

Актуалізація нейрофізіологічної проблематики й експлікація лексеми «мозок» у романі «Субота» засвідчує, що в постпостмодерністському романі також представлена гносеологічна дихотомія, яку репрезентовано в романі «Портрет Доріана Ґрея». Мозок набуває автономного характеру для персонажів. Водночас і в романі «Портрет Доріана Ґрея», і в романі «Субота» наявний образ реальності, яка не піддається повному поясненню в парадигмі раціонального знання, яке будується на емпіричних фактах і дослідах. Часом оповідач відмовляється від медикалізованого пояснення того, що відчуває Генрі або інші персонажі. У «Суботі» протагоніст здатний відчувати стан, наближений до переживання «піднесеного», під час операцій, у праці, що наближає до пізнання складнощів людської фізіології, зокрема в ділянках мозку: «…в міру того, як прокладається шлях до потрібної ділянки, Пероун відчуває надлюдську снагу до роботи, більше схожу на пристрасть» [4, с. 15].

Лорд Генрі в літературознавчій рецепції роману «Портрет Доріана Ґрея», яка нараховує майже столітню історію, є персонажем, наділеним розумом, який доцільно схарактеризувати як цинічний. Він виявляє приклад софістичного мислення, здатного обґрунтовувати те, що перебуває за межею традиційної моралі. Світогляд лорда Генрі підважує традиційний англійський вікторіанський світогляд і репрезентує потяг до гедонізму. Варто звернути увагу на скептичний бік світосприйняття персонажа, його прагнення стриманості в оцінках мистецьких явищ, персоналій, подій тощо.

Генрі в романі «Субота» та само виявляє скептичний погляд на світ, зумовлений тим, що персонажеві видається, що він не зможе пізнати в світі нічого нового. Протагоніст роману І. Мак'юена має те саме ім'я, що й персонаж роману О. Вайлда. Генрі Пероун відчуває втому від людей, оскільки за жестикуляцією кожного може виявити невралгічні хвороби: «Правда ж полягає в тому, що Бекстер, як було продемонстровано зараз, це особливий випадок – людина, яка переконана, що не має майбутнього, а тому не зважає на наслідки. І це тільки оболонка. Всередині ж знаходяться унікальні патологічні відхилення, індивідуальне вираження його стану – імпульсивність, слабкий самоконтроль, параноя, різкі зміни настрою, депресія, <…>. І воно керує Бекстером зараз. Поки що немає явних розумових порушень – спершу йдуть емоції разом із фізичною координацією. Будь-хто, маючи значно більше сорока повторень CAG всередині незрозумілого гена чи четвертої хромосоми, приречений на таку долю у свій власний особливий спосіб» [4, с. 191].

Інші люди навколо Пероуна розподіляються автоматично на пацієнтів із різним ступенем тієї чи тієї хвороби, що має стосунок до нейропроцесів. Пероун розуміє, що може маніпулювати людьми, оскільки фактично має «суперсилу». Водночас у кожній ситуації, на думку персонажа, стається те, що дететрміноване не лише

генетикою, а й випадковістю: «...Пероун не може переконати себе, що лиш молекули й дефектні гени тероризують його сім'ю і зламали ніс його тестю. Винуватий також і сам Пероун. Він образив Бекстера на вулиці в присутності його помагачів і зробив це, коли вже здогадався про його стан» [4, с. 193]. Розуміючи захворювання інших, Пероун знає, на які важелі натиснути, щоб змусити своїх «пацієнтів» виконувати його волю. По суті, поведінкова модель, репрезентована в романі «Субота» І. Мак'юена, типологічно подібна до моделі, яку експліковано в романі «Портрет Доріана Ґрея». Пероун скептичний і часом цинічний, і, як і Лорд Генрі, він знається на прекрасному, має естетичний смак і шанує поезію, а отже, попри свій фах, не є дистанційованим від світу мистецтва, як і персонаж у романі О. Вайлда.

Одним із ключових мотивів роману «Портрет Доріана Ґрея» є мотив неодномірності людини й реальності (людина в романі О. Вайлда має душу, розум (мозок) і хист (натхнення, професійні вподобання, які також формують ідентичність): «Доріане, відтоді як я познайомився з вами, ваш образ має надзвичайний вплив на мене, ваша врода підкорила собі все моє єство: і мою **душу**, й **мозок**, і **хист**». Реальність автономного мистецького світу абсолютизується в романі О. Вайлда, а реальність фізично-соціального життя набуває другорядного значення. Реальність картини «оперативно» реагує на зміни фізичної дійсності й віщує трагічні події, які стаються в житті персонажів (зміна на картині позначає смерть Сібіл від отрути). Мотив роздвоєності дійсності та потреба у віднайденні її повноти (як єдності фізичного та містичного) є важливим маркером романтичного мислення, на чому зауважує Б. Шалагінов [8], досліджуючи форми світогляду, реалізовані в лоні німецького романтизму. Романтичне двосвіття в романі «Портрет Доріана Ґрея» співіснує з цинічним розумом лорда Генрі, який виявляє скепсис до традиційної моралі та соціальних норм, утверджуючи в житті принцип мистецького гедонізму. Лорд Генрі репрезентований як персонаж-цинік із розумом, здатним бачити й пояснювати феномени як амбівалентні. Традиційно таке мислення трактують як приклад софістичного розуму, водночас він – один із персонажів, який бачить дійсність максимально об'єктивно, наголошуючи на важливості мозку в тверезому пізнанні дійсності, а не «туману почуттів а емоцій».

Генрі в романі «Субота» І. Мак'юена належить до персонажів, котрі бачать дійсність навколо себе системно й можуть пояснити в принципі будь-що: від тремору в руках нападника до релігійних зіткнень і терористичних атак. Такий світогляд будується на, по суті, позитивістському мисленні (М. Бівіл називає це *квазіпозитивізмом* [9]), яке сприймає людину як біохімічний об'єкт, діяльність якого детермінована нейронами, гормонами та ін. біохімічними чинниками. Водночас, маючи такий медикалізований погляд на світ, Генрі не відмовляється від мистецтва, в його рефлексіях поезія є об'єктом розмислів, причому як із медичного, так і феноменологічного погляду. Генрі може бути цинічним і водночас схильним до гедонізму, як і лорд Генрі. В романі, проте, немає властивого романтичному світобаченню двосвіття, одним із компонентів якого є містична дійсність із логікою процесів, що не піддаються раціональному поясненню (зміни на картині).

Генрі Пероун розуміє, що людина сприймає світ в силу специфіки власних нейрофізіологічних процесів, порушення яких може призводити до викривленого розуміння реальності та пояснення окремих її явищ. Якщо в романі «Портрет Доріана Ґрея» акцентовано на роботі мозку («Клітину за клітиною увесь його мозок посіла одна думка, і несамовита жага життя, найстрашніший з людських інстинктів, розворушила й стрепетнула кожен його нерв, кожну його жилку» [1]), то в романі «Субота» медичні рефлексії постають науково вичерпними й більш ускладненими. Поезія для Генрі Пероуна належить до явищ, які досі не знаходять наукового пояснення, зокрема в аспекті важливості з погляду еволюції. Генрі вважає, що поезія мусить виконувати певну важливу для мозку роль у плані витворення нових нейронних зв'язків у результаті пошуки художніх метафор.

Висновки і пропозиції. Англійська література Модерну актуалізує інтерес до розуму/мозку як чинника сприйняття. Мозок репрезентований у романі «Портрет Доріана Ґрея» О. Вайлда як антипод емоційному, що впливає на світосприйняття, поведінку, прийняття рішень та ін. когнітивні процеси. На думку лорда Генрі, емоції під час сприйняття подій деформують візію дійсності. В романі О. Вайлда актуалізовано роль інтелектуального первня, який може протистояти хаосу емоційних переживань. Розум здатний вивищувати людину над абсурдом, проте сам по собі він перетворюється на явище, яке має імморальний характер, якому властивий цинізм і софістичність (у побутовому розумінні цього поняття). Розум лорда Генрі в романі «Портрет Доріана Ґрея» цинічний і гострий, персонажеві властивий гедонізм, що передбачає отримання

від життя максимальних задоволень, незалежно від того, чи шлях здобуття насолоди має моральний, чи аморальний характер.

У романі «Субота» І. Мак'юена представлено комплекс мотивів, які в типологічний спосіб пов'язані з романом «Портрет Доріана Ґрея» О. Вайлда. Передусім ідеться про хаотичність як рису реальності, що існує навколо протагоніста. Генрі Пероун сприймає вияви агресії як особливу поведінку людей, котрі мають нейрофізіологічні розлади, генетичні захворювання тощо. Генрі також властивий погляд на світ, який уможливлює панорамне схоплення ситуації, аналіз поведінки людей в аспекті виявлення їх хвороб. Відповідно, персонаж роману має особливий статус у суспільстві, що вивищує його над іншими. Генрі Пероун володіє знанням, а отже, має владу над іншими, подібно до лорда Гені й митців, яких у романі «Портрет Доріана Ґрея» наділено здатністю створювати особливі об'єкти, наділені прекрасним, тобто красою, не поділеною в собі. Генрі Перуон, подібно до лорда Генрі, розмірковує про красу мистецтва, прагне зрозуміти феномен поезії, подібно до того, як лорд Генрі й Доріан розмірковують про живопис. У висловлюваннях лорда Генрі й Доріана вбачаємо вияв романтичної філософії, зокрема ідеї, експліковані в лоні німецького романтизму про двосвіття. Поезія для Пероуна наділена особливою автономністю, в ній реалізовано здатність створювати нові нейронні зв'язки, що виявляються в доборі слів, які витворюють свіжі образи (метафори та ін. художні фігури).

Зазначене вище дає підстави окреслити форми типологічного зв'язку в лоні англійського Модерну й британського Постпостмодерну, засвідчуючи розвиток сюжетно-мотивних комплексів, експлікованих у романі «Портрет Доріана Ґрея» О. Вайлда, в романі «Субота» І. Мак'юена.

Типологічна подібність світоглядних орієнтирів лорда Генрі та Генрі Пероуна дає підстави 1) стверджувати про представленість жанру інтелектуального роману в його постпостмодерністському інваріанті; 2) виявляти типологічні збіги між персонажами двох романів, що репрезентують одну світоглядну парадигму, яка має різні репрезентаційні інваріанти з огляду на зміну філософської матриці в кінці XIX і на початку XXI ст. Увага, яку приділяє Генрі Пероун мозку, подібна до того значення, яке мозок відіграє у світоглядній парадигмі роману «Портрет Доріана Ґрея».

Список літератури:

1. Вайльд О. Портрет Доріана Ґрея: Роман: Для ст. шк. Віку; пер. з англ. та прим. Р. Доценка. Київ: Школа, 2003. Електронний ресурс. – Режим доступу: https://javalibre.com.ua/java-book/book/592
2. Давыдов Ю. «Интеллектуальный роман» и философское мифотворчество. *Вопросы литературы*. 1977. № 9. С. 127–171.
3. Жлуктенко Н. Ю. Английский психологический роман XX века. Київ : Выща школа, 1988. 157 с.
4. Мак'юен І. Субота; пер. з англ. В. Дмитрук; Львів : Кальварія, 2007. 256 с.
5. Новикова В. Г. Британский социальный роман в эпоху постмодернизма: монография. Нижний Новгород : Изд-во ННГУ им. Н. И. Лобачевского, 2013. 369 с.
6. Павличко С. Д. Лабіринти мислення. Інтелектуальний роман сучасної Великобританії. Київ : Наукова думка, 1993. 104 с.
7. Павлова Н. С. «Интеллектуальный роман». *Зарубежная литература XX века : учебник для вузов*; под. ред. Л. Г. Андреева. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Высшая школа: Академия, 2000. С. 194–215.
8. Шалагінов Б. Б. Романтичний словник: до історії понять і термінів раннього німецького романтизму. Київ : Видавничо-поліграфічний центр НаУКМА, 2010. 136 с.
9. Beville M. Getting Past the 'Post-': History and Time in the Fiction of David Mitchell. 2015. Режим доступу: https://www.sic-journal.org/ArticleView.aspx?aid=353

Drozdovskyi D. I. EXPLICATION OF THE CONCEPT "REASON" ("BRAIN") IN WILDE'S "THE PICTURE OF *DORIAN GRAY*" AND McEWAN'S "SATURDAY": TYPOLOGICAL COMPARISON

In the paper, the author has analyzed the specifics of the representation of the concept of "mind" ("brain") in the novels "The Picture of Dorian Gray" (1890) by O. Wilde and "Saturday" (2005) by I. McEwan. In terms of typological comparison, the thematic and semantic complex "mind" ("brain") has been analyzed as one of the key in the philosophical dimension of both novels, which are included in the genre variety of the intellectual novel. The transformations in the attitude of narrators and characters to the mind have been traced, common and distinctive features of the characters' worldview have been discussed in the novel "The Picture of Dorian Gray", written in end of the XIX Century, and in the post-postmodern novel "Saturday" by I. McEwan. The key role of the concept of reason for the life of the main characters has been emphasized. The concept of the twofold

world as one of the factors of the romantic worldview and the explication of the subconcept of mind have been analyzed. The manifestations of the romantic worldview of the characters in the novels "The Picture of Dorian Gray" and "Saturday" have been outlined and the typological and genetic connections between the worldview and philosophical paradigm of postmodernism, philosophy of the Modern, and Romanticism have been emphasized. The frequency of using the tokens "brain" and "mind" in the novel "The Picture of Dorian Gray", which testifies to the importance of the discourse of "mind" for the conceptual sphere of motives and plot design of the analyzed work have been spotlighted. It has been suggested that "The Picture of Dorian Gray" may have been one of the texts that determined the worldview of Henry Perowne, the protagonist "Saturday", and impacted the writer's positivist worldview in general. The importance of further intertextual research of the novels "The Picture of Dorian Gray" and "Saturday" has been emphasized. The findings make it possible to study the concept of reason ("brain") in the dynamics of the British novel in the end of the XIX – early XXI Centuries and establish philosophical correlations and forms of typological connections between the British post-postmodern novel and the novels of other cultural periods of Great Britain.

Key words: *mind (reason), brain, the contemporary British novel, post-postmodernism, Romanticism, "The Picture of Dorian Gray", "Saturday".*

УДК 821.111'06–31Барнс.09
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/08

Кравець О. М.
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Полякова К. О.
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

МОТИВ ЧОВНА В РОМАНІ ДЖУЛІАНА БАРНСА «ІСТОРІЯ СВІТУ В 10½ РОЗДІЛАХ»

У статті проаналізовано функціонування мотиву човна в романі сучасного британського письменника Джуліана Барнса «Історія світу в 10½ розділах». Визначено, що мотив човна виявляється експліцитно у розділах «Пасажири без квитків», «Незвані гості», «Та, яка вижила», «Кораблетроща», «Три прості оповідки», «Угору за течією». Виявлено, що мотив човна, який уособлює складний життєвий шлях людини, і загалом, людської цивілізації, відіграє важливу сюжетотвірну функцію в романі: герої подорожують водним простором за допомогою різних плавучих засобів (Ковчег, круїзний лайнер, моторка, фрегат, пліт). В інших розділах твору («Релігійні війни», «Гора», «У дужках», «Проект "Арарат"») мотив човна виражено імпліцитно.

Перший розділ роману, «Пасажири без квитків», є іронічним «прочитанням» біблійної історії про Потоп і Ноїв ковчег та ключем до розуміння загальної концепції твору. Мотив човна у цьому розділі корелює із мотивами смерті («плавуча в'язниця», «плавуча труна») й спасіння (Ноєв Ковчег), асоціюється із міфологічними уявленнями про лімінальний стан (вмирання-відродження бога сонця), що надає йому амбівалентного символічного значення. У другому розділі «Незвані гості» мотив човна також пов'язаний із мотивами спасіння (круїзний лайнер «Свята Єфимія» є алюзією на біблійний Ковчег) і смерті (лайнер виявився місцем загибелі пасажирів). Місце прибуття лайнера (місто Кносс) також набуває міфологічних конотацій (лабіринт Мінотавра).

У розділі, «Та, яка вижила», мотив човна по-різному реалізується у реальному та в уявному світах головної героїні. В уявному світі Кетлін Ферріс човен забезпечує їй порятунок від війни на острові (кореляція із Ковчегом: Кет, як Ной, бере з собою на борт пару тварин). Однак у реальному світі човен, який пливе по хвилях у невідомому героїні напрямку, стає місцем її символічної смерті – вона втрачає розум. У п'ятому розділі, «Кораблетроща», мотив човна пов'язано із мотивом чудесного спасіння екіпажу фрегату «Медуза» і філософськими роздумами щодо біблійного сюжету про Потоп. У розділі «Три прості оповідки», у кожній із трьох окремих історій оприявлено свій варіант мотиву човна, який також корелює із мотивами спасіння і смерті («Титанік», «кит-човен», в'язниця). У розділі «Угору за течією» мотив човна подано ретроспективно і співвіднесено із мотивом смерті (один з акторів гине).

У результаті дослідження засвідчено, що у романі Дж. Барнса мотив човна, який корелює з мотивами спасіння і смерті, функціонує експліцитно або імпліцитно, створюючи міфологічну картину світу твору.

Ключові слова: *міфологічний мотив, міфологічна картина світу, роман, літературознавство, Джуліан Барнс.*

Постановка проблеми. Проза сучасного британського письменника Джуліана Барнса виявляє характерні для постмодернізму тенденції. Фрагментарність сюжетно-композиційної будови багатьох романів письменника («Історія світу у 10½ розділах», «Папуга Флобера», тощо) відображає постмодерністську недовіру до глобальних ідей, яка призвела до виникнення епістемологічної невпевненості, відсутності конкретних орієнтирів пізнання світу, який постає як хаос, тенденцію до дрібнення й реконструкції метанаративів. Дж. Барнс ставить під сумнів авторитет метанаративу історії, виявляє, що вона не може дати відповіді на важливі онтологічні питання щодо сенсу людського буття і, загалом, людської цивілізації. Тож, звернення письменника до міфологічного світогляду й міфологічних структур у романах: «Історія світу в 10½ розділах», «Метроленд»,

«Англія, Англія», «Дивлячись на сонце») є спробою письменника по-іншому подивитися на історію людства і осягнути Всесвіт у всіх його проявах, що зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературна спадщина Дж. Барнса привертає увагу багатьох зарубіжних, вітчизняних і російських дослідників. Науковці аналізують творчість письменника у контексті провідних ідей постмодернізму (Дж. Мартін, О. Дойчик, Н. Велігіна), досліджують особливості тематики, проблематики, стилістики і виявляють жанрову своєрідність текстів автора (М. Мозлі, М. Пейтмен, Ф. Голмс). Літературознавці також застосовують культурологічний і біографічний методи аналізу (П. Шилдс, В. Гвінері). Продуктивними є історичний і компаративістський підходи до вивчення творчості письменника (М. Бахтіна, Є. Колодінська, Н. Владимирова, О. Месянжинова), герменевтичний (Д. Радченко, О. Тупахіна).

Постановка завдання. Однак у науково-критичному дискурсі недостатньо праць, присвячених системному вивченню саме міфологічної складової у творах Дж. Барнса, а також відсутні дослідження, присвячені ґрунтовному вивченню міфологічного мотиву човна у романі Дж. Барнса «Історія світу в 10½ розділах».

Метою статті є виявлення і аналіз одного з провідних мотивів роману Дж. Барнса «Історія світу в 10½ розділах». **Об'єктом** дослідження є роман Дж. Барнса «Історія світу в 10½ розділах» (1989). **Предметом** дослідження є мотив човна у творі Дж. Барнса «Історія світу в 10½ розділах».

Виклад основного матеріалу. «Історія світу в 10½ розділах» (1989) є одним із найвідоміших і найбільш знакових романів Дж. Барнса, який викликав дискусії у літературознавчих колах. Сюжетно-композиційна структура роману є доволі нестандартною: твір складається з десяти новел і одного розділу-«інтермедії». Ця художня особливість стала причиною наукових суперечок стосовно визначення його жанрової приналежності: дослідники розглядають «Історію світу…» або як роман, або як збірку новел. На нашу думку, низка провідних мотивів, що надає розділам єдності, є одним із чинників, що зумовлює визначення «Історії світу…» як роману. Одним із основних мотивів, що виявляється майже в усіх розділах твору, є мотив човна. Найбільш повно реалізація мотиву човна проявляється у розділах роману «Пасажири без квитків», «Незвані гості», «Та, яка вижила», «Кораблетроща», «Три прості оповідки», «Угору за течією».

Перший розділ твору, «Пасажири без квитків», є іронічним «прочитанням» біблійної історії про Потоп і Ноїв ковчег та ключем до розуміння підтексту наступних розділів і загальної концепції роману. У першому розділі оповідь ведеться від особи черв'яка-шашіля. Зі слів цього оповідача, Ной постає фанатичним тираном, а його сім'я – купою розбещених, жадібних до різних насолод егоїстів.

Образ Ковчега є амбівалентним, адже первинним його призначенням було спасіння живих істот. Однак через примхи Ноєвої родини корабель став місцем страждань і загибелі багатьох тварин. Тож, Ковчег, що описується як невелика флотилія, постає як «плавуча в'язниця», «плавуча труна», тобто як темний, закритий, тісний і сповнений смороду простір, що асоціюється із міфологічним місцем символічної смерті персонажів. Образ човна у міфології пов'язується з лімінальним станом, зі смертю та зі спасінням. Зокрема, згідно міфологічних уявлень, за допомогою човна душі померлих потрапляють до потойбічного світу, міфологічний цикл вмирання-відродження бога сонця, відтворює процес його повернення з потойбіччя саме у човні. У цьому розділі дрейф корабля у бурхливому і небезпечний морі, з поганим керманичем (Адмірал Ной не вмів як слід керувати Ковчегом) уособлює складний життєвий шлях людини, і загалом, людської цивілізації.

У другому розділі «Незвані гості» круїзний лайнер «Свята Єфимія», який прямує до грецького міста Кносс, із затишного притулку для відпочинку (алюзія на біблійний Ковчег) перетворюється на місце загибелі пасажирів. Мотив човна знову асоціюється зі смертю, причому, як духовною (головний персонаж, Франклін Г'юз – журналіст і гід, стає одним із заручників терористів, зраджує власні принципи і гине як особистість, перетворившись зі спасителя на речника вбивць), так і фізичною (терористи розстрілюють майже всіх пасажирів лайнеру). Місце прибуття лайнера, місто Кносс, також набуває міфологічних конотацій, оскільки там, згідно давньогрецькій міфології, знаходиться лабіринт Мінотавра, якому щорічно приносили в жертву афінських юнаків та дівчат. Відповідно, пасажири лайнеру асоціюються з жертвами, яких доставляли у Кносс на кораблі.

Імпліцитні відсилки до біблійного сюжету про Ноїв ковчег також наявні у цьому розділі. Головний герой, спостерігаючи за людьми, які піднімаються на борт лайнера «Свята Єфимія», іронічно підмічає : «Усякій тварі по парі» [1, с. 56]. Знову вини-

кає і образ човна у стані дрейфу: «І хто <…> керує кораблем, який <…> ходить повільними, широкими колами?» [1, с. 56]. Відсутність керування, загубленість у морському просторі знову асоціюється із слабкістю і безпорадністю людини у ворожому і невідомому світі. Таким чином, у цьому розділі мотив човна набуває міфологічних конотацій і корелює з мотивами смерті і спасіння.

У розділі «Релігійні війни» мотив човна, на відміну від попередніх частин роману, виявляється імпліцитно. У цій частині твору йдеться про абсурдний суд над шашелями, що «підточили» трон єпископа у церкві невеликого французького містечка Маміроль Безансонської єпархії. Єпископ впав і увередився розумом. Божевілля персонажа є символічним: хисткість його фізичного і психічного стану є відображенням хисткості духовного вчення. Мотив човна знову опосередковано виникає у дискусії щодо присутності шашелів на Ковчезі: мамірольці вважали, що черва не могла подорожувати на ньому: «Як Господь у віковічний своїй мудрості пустив би на корабель твар, чиї щоденні звички могли призвести до кораблетрощі й лютої загибелі і людей, і всіх Божих створінь?.. Із чого виснувати можемо, що шашіль на Ковчезі присутня не була» [1, с. 84]. У цій промові мамірольців Ковчег постає сакральним місцем, що має принести порятунок. До того ж, судно асоціюється з безпечним притулком у бурхливому морі життя, саме тому воно вважається давнім християнським символом церкви.

Події четвертого розділу, «Та, яка вижила», сконцентровано навколо образу Кетлін Ферріс, яка захворіла на параною. З дитинства чутлива до природи і страждань живих істот, вона важко переживає будь-які екологічні катастрофи. Тварини були єдиною розрадою у житті жінки, адже шлюб не приніс їй сімейного щастя. Після аварії на Чорнобильській АЕС Кетлін намагається врятуватися від радіації і ядерної війни, що, на її думку, невдовзі почнеться. Узявши з собою кота і кішку, жінка тікає з міста на моторці.

Мотив човна у цьому розділі виражений експліцитно, по-різному реалізуючись у реальному та в уявному світах головної героїні. У реальності втеча Кет не мала успіху: жінку знайшли десь «за сотню миль на схід від Дарвіна» [1, с. 124], де вона плавала колами, і відправили до психіатричної лікарні. У своїх галюцинаціях Кет пережила довгий дрейф у відкритому морі і, врешті-решт, опинилася на безлюдному острові. В уявному світі героїні човен приносить їй порятунок, оскільки доставляє на острів, де вона може сховатися від війни та цивілізації. Тож, образ човна набуває символічних рис Ковчегу: Кет, як Ной, бере з собою на борт пару тварин. Однак, у реальному світі човен, який пливе по хвилях у невідомому героїні напрямку, стає місцем її символічної смерті – вона втрачає розум. Божевілля героїні асоціюється зі смертю, адже позначає загибель її особистості.

П'ятий розділ, «Кораблетроща», складається з двох частин. У першій розповідається про страшну долю і чудесне спасіння екіпажу фрегату «Медуза», який внаслідок кораблетрощі змушений був рятуватися на замалому для великої кількості людей плоті й дрейфувати у відкритому морі, сподіваючись на порятунок. Друга частина присвячена роздумам автора про роль катастрофи у мистецтві і про картину живописця Жеріко «Пліт "Медузи"», а саме: про історію її створення, про те, що саме на ній зображено, і чому художник обрав саме такий варіант втілення сюжету на полотні. Мотив човна в цьому розділі виявляється амбівалентним: пліт, що мав урятувати людей, став для більшості з них місцем агонії, моральних і фізичних страждань, загибелі. У частині, що містить роздуми про картину Жеріко, мотив човна реалізується опосередковано. У філософських роздумах про тенденції у мистецтві автор звертається і до провідного образу Ковчегу. Він аналізує те, яким чином митці у своїх працях відтворюють історію Ноя, і відзначає традицію, яку заклав митець Відродження Мікеланджело і продовжили інші художники: концентруватися на зображенні «приречених, а не на спасенних» [1, с. 155]. Таким чином, митці починають більше цікавитися долею і станом приречених до загибелі, втілюють у картинах мотив відсутності порятунку, втрати надії на спасіння.

Шостий розділ, «Гора», розповідає історію життя фанатичної прочанки Аманди Ферґюссон, яка вирішила зійти на гору Арарат, де мав осісти Ноєв ковчег, і помолитися за спасіння душі свого батька-атеїста. Мотив човна у цьому розділі виражений імпліцитно: наче відлуння з попереднього розділу, згадується картина Жеріко «Пліт "Медузи"», Аманда шукає на Араараті сліди Ковчегу. Мета героїні – знайти святиню і забезпечити спасіння свого батька, але, натомість, вона знаходить власну смерть.

Сьомий розділ, «Три прості оповідки», який розділено на три окремі історії з різними героями і сюжетами, поєднує в єдине ціле мотив човна. Перша частина розділу повістує про визначну подію в житті старого Лоренса Біслі, якому пощастило врятуватися з потопаючого «Титаніка». Корабель стає для пасажирів труною, але,

водночас, човнами є і рятувальні шлюпки, на яких з приреченого судна тікають ті, кому судилося вижити, і серед них – головний герой, що перевдягнувся в жіночий одяг заради спасіння. Надалі «Історія порятунку» дублюється в пародійному аспекті: Лоренс Біслі хоче взяти участь у зйомках фільму про катастрофу «Титаніка» і, незважаючи на заборону режисера, проникає на палубу бутафорського судна разом із масовкою. Однак хитрість Біслі помічають і виводять його зі знімального майданчика, так йому вдруге за життя вдалося «урятуватися» з «Титаніка».

У другій частині розділу подано біблійну історію пророка Йони, який провів три дні у череві кита через те, що відмовився нести мешканцям міста Ніневії пророцтво про майбутнє Боже покарання. Мотив човна виражено імпліцитно: функцію човна виконує кит, опис його черева як темного, сирого, тісного й повного смороду місця перегукується з описом Ковчегу з першого розділу роману. Як і Ковчег, Кит асоціюється з плавучою труною і в'язницею, як і Ковчег, він «дрейфує» у водному просторі. Кит рятує Йону від загибелі у відкритому морі, таким чином, черево кита виявляється місцем його символічної смерті, спокути провини перед Богом й переродження. Мотив «кита-човна» акцентується оповіддю про матроса Джеймса Бартлі, якого проковтнув кашалот, але врятували матроси рибацького судна «Східна зоря».

Події третьої частини розділу пов'язані з круїзним лайнером «Сент-Луїс», на якому з Німеччини перед початком Другої світової війни тікають 937 євреїв. Втеча лайнером мала забезпечити їм спасіння від переслідувань нацистського режиму, але невдовзі виявилося, що жодна країна не приймає біженців. Таким чином, судно, яке було для євреїв надією на спасіння, перетворилося на в'язницю, подальша доля цих людей склалася по-різному. Мотив човна у цій частині проявляється експліцитно і корелюється одночасно зі спасінням і зі смертю.

Восьмий розділ, «Угору за течією», є взірцем експериментів Дж. Барнса з жанровою формою твору і являє собою низку листів, які головний герой, кіноактор Чарлі, надсилає своїй коханій. Чарлі разом із знімальною групою занурюється у джунглі і зупиняється у таборі поряд із племенем туземців, щоб провести зйомки фільму про життя двох ченців. Однак під час зйомок трапляється нещасний випадок, і Чарлі зі своїм другом Меттом опиняється на некерованому плоті в бурхливій річці. Туземці, що мали допомагати акторам, не прийшли на допомогу, і Метт загинув. Зазначимо, що сучасність у цьому розділі тісно пов'язана з минулим: фільм, у якому знімалися Чарлі і Метт, був заснований на реальних подіях. Головними героями фільму були два ченці-місіонери – Фермен і Антоніо. У баченні туземців, актори злилися зі своїми ролями, тож, як припустив Чарлі, вони, знаючи, що насправді трапилося з ченцями двісті років тому, вирішили або з точністю відтворити події минулого, або вбити того з ченців, хто ворожо ставився до індіанців. Тож, в історії ченців Фермена і Антоніо двохсотрічної давності мотив човна так само знаходить свій прояв і асоціюється зі смертю.

«У дужках» («Parenthesis», або «Интермедия» у російському перекладі) – маленький за обсягом розділ твору, який не входить до загального переліку розділів, подано як філософські роздуми. Російський варіант перекладу заголовку («Интермедия») відбиває специфіку розділу, який постає в якості своєрідної з'єднуючої ланки між діями основної «драми». Мотив човна у цьому розділі проявляється імпліцитно: у згадках про Колумба, а також у роздумах про літературне мистецтво. Образ письменника порівнюється з керманичем корабля, а його творіння – із некерованим човном : «Якщо письменник відчуває спокусу повчати, то йому варто уявити морського капітана в парадній формі, який бачить, що насувається шторм <…>, капітан може переконувати не лише себе, а й деяких пасажирів – тільки от чи випливе їхній хисткий світ кудись, залежить не від нього, а від шалених вітрів і похмурих припливів, від айсбергів і стрімких рифів у несподіваних місцях» [1, с. 248].

Дев'ятий розділ, «Проект "Арарат"», повістує про історію Спайка Тіґлера, мандрівника і авіатора, який долучився до космічного проекту «Меркурій» і опинився на Місяці, де нібито почув голос Бога, що велів йому відшукати Ковчег. Мотив човна у цій новелі виражений імпліцитно: головною метою героїв є пошук міфічного човна, що стає для Спайка спасінням, адже надає його життю сенс і пошану громадськості.

Десятий розділ, «Сон», який є заключним, зображує образ «осучасненого» Раю, в якому герой прокидається після власної загибелі, обставини якої не викриваються. Усі його бажання виконуються, він досягає найкращих результатів у будь-якій справі, але, врешті-решт, відчуває сум і нудьгу: існування здається йому одноманітним. Наприкінці новели герой дізнається, що після довгих років, а іноді й тисячоліть усі мешканці Раю обирають нову смерть. Тож, життя видається

удавано ідеальним для людини, тому і мотив човна як уособлення бурхливої долі людини у цьому розділі відсутній.

Висновки і пропозиції. Отже, провідний мотив, що виявляється майже в усіх розділах роману Джуліана Барнса «Історія світу в 10½ розділах» твору, є мотив човна, який набуває міфологічних конотацій. Мотив човна виявляється експліцитно у розділах роману «Пасажири без квитків», «Незвані гості», «Та, яка вижила», «Кораблетроща», «Три прості оповідки», «Угору за течією». Мотив човна, який уособлює складний життєвий шлях людини, і загалом, людської цивілізації, відіграє важливу сюжетотвірну функцію в романі: герої подорожують водним простором за допомогою різних плавучих засобів (Ковчег, круїзний лайнер, моторка, фрегат, пліт). В інших розділах твору («Релігійні війни», «Гора», «У дужках», «Проект "Арарат"») мотив човна виражено імпліцитно.

Перший розділ роману, «Пасажири без квитків», є іронічним «прочитанням» біблійної історії про Потоп і Ноїв ковчег та ключем до розуміння загальної концепції твору. Мотив човна у цьому розділі корелює із мотивами смерті («плавуча в'язниця», «плавуча труна») й спасіння (Ноєв Ковчег), асоціюється із міфологічними уявленнями про лімінальний стан (вмирання-відродження бога сонця), що надає йому амбівалентного символічного значення.

У другому розділі «Незвані гості» мотив човна також пов'язаний із мотивами спасіння (круїзний лайнер «Свята Єфимія» є алюзією на біблійний Ковчег) і смерті, причому, як духовною (головний персонаж, журналіст і гід Франклін Г'юз, зраджує власні принципи і гине як особистість, перетворившись зі спасителя на речника вбивць), так і фізичною (терористи розстрілюють майже всіх пасажирів лайнеру). Місце прибуття лайнера (місто Кносс) також набуває міфологічних конотацій (лабіринт Мінотавра).

Мотив човна по-різному реалізується у розділі «Та, яка вижила». В уявному світі Кетлін Ферріс човен забезпечує їй порятунок від війни на острові (кореляція із Ковчегом: Кет, як Ной, бере з собою на борт пару тварин). Однак у реальному світі човен, який пливе по хвилях у невідомому героїні напрямку, стає місцем її символічної смерті – вона втрачає розум.

У п'ятому розділі, «Кораблетроща», мотив човна пов'язано із мотивом чудесного спасіння екіпажу фрегату «Медуза» і філософськими роздумами щодо біблійного сюжету про Потоп. У розділі «Три прості оповідки», у кожній із трьох окремих історій оприявлено свій варіант мотиву човна. У першій історії мотив човна корелює з мотивом спасіння головного персонажа, Лоренса Біслі, з тонучого «Титаніка». Проблему міфологізації історії висвітлено в іронічному дискурсі: суспільна думка перетворила головного персонажа Біслі на героя. У другій частині також виявляється взаємодія міфу і історії: чудесне спасіння матроса Бартлі, якого проковтнув кашалот, корелює з біблійним сюжетом про пророка Йону. Човен у цій «оповідці» знову виступає місцем символічної смерті, а також внутрішнього переродження героя. У третій частині розділу круїзний лайнер «Сент-Луїс» виявився плавучою в'язницею для євреїв, що сподівалися урятуватися від нацистського режиму.

У розділі «Угору за течією» мотив човна подано ретроспективно і співвіднесено із мотивом смерті. Актори під час зйомок потрапляють у таку саму ситуацію, яка сталася з їхніми героями двісті років тому, і опиняються у бурхливій річці на некерованому плоті, внаслідок чого один з акторів гине.

В інших розділах роману («Релігійні війни», «Гора», «У дужках», «Проект "Арарат"») мотив човна виражено імпліцитно. У розділах «Гора» і «Проект "Арарат"» героїня першого розділу гине на горі у пошуках Ковчега, герой останнього присвятив життя пошукам Ковчега. В «Релігійних війнах» Ковчег згадується як сакральне місце.

У розділі «У дужках» доля письменника порівнюється з долею капітана некерованого судна. В останньому розділі роману, «Сон», мотив човна відсутній: герой помирає і опиняється у Раю, його шлях скінчений, паралель між людиною і кораблем у бурхливому морі життя більше не є актуальною.

Перспективу дослідження вбачаємо у подальшому вивченні міфологічного підґрунтя романів Дж. Барнса, що поглибить розуміння специфіки художнього світу творів письменника.

Список літератури:

1. Барнс Дж. Історія світу в 10½ розділах / Джуліан Барнс; перекл. з англ. Г. Яновської. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 352 с.

2. Бахтина М. А. Интерпретация исторического в творчестве Дж. Барнса (романы «История мира в 10½ главах», «Англия, Англия», «Предчувствие конца») : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.01.03 «Литература народов стран зарубежья» / М. А. Бахтина. Воронеж, 2013. 24 с.

3. Затонский Д. В. Модернизм и постмодернизм: Мысли об извечном коловращении изящных и неизящных искусств / Дмитрий Владимирович Затонский. Х. : Фолио; М. : ООО «Издательство АСТ», 2000. 256 с.

4. Западное литературоведение XX века: Энциклопедия; М., Intrada, 2004. 560 с.

5. Кэмпбелл Д. Тысячеликий герой. The Hero with thousand faces / пер. с англ. А. П. Хомик. К., М. : Ваклер; Рефл-бук; АСТ, 1997. 384 с.

6. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа. Режим доступу до видання: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/melet1/

7. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 1 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. К. : ВЦ «Академія», 2007. 624 с.

8. Лотман Ю., Минц З., Мелетинский Е. Литература и мифы / Мифы народов мира; Энциклопедия. М., 1980. Т. 1. С. 220–226.

9. Муратова Я. Ю. Мифопоэтика в современном английском романе: Дж. Барнс, А. Байет, Дж. Фаулз : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.01.03 «Литература народов стран зарубежья» / Я. Ю. Муратова. М., 1999. 27 с.

10. Руднев В. П. Словарь культуры XX века / В. П. Руднев. М. : Аграф, 1999. 384 с.

11. Тупахіна О. В. Поетика постмодерністської притчі у творчості Джуліана Барнса : автореф. дис. на здобуття вч. ступ. канд. філол. наук: спец. 10.01.04 «Література зарубіжних країн» / О. В. Тупахіна; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2007. 22 с.

Kravets O. M., Poliakova K. O. A MOTIF OF A BOAT IN THE JULIAN BARNES'S NOVEL "A HISTORY OF THE WORLD IN 10½ CHAPTERS"

The article is devoted to the analysis of functioning of a motif of the boat in Julian Barnes's novel "A History of the World in 10½ Chapters". It's defined that a motif of the boat is revealed explicitly in such chapters of the novel as "The Stowaway", "The Visitors", "The Survivor", "Shipwreck", "Three Simple Stories", "Upstream!". The motif of the boat, which represents a hard way through the man's life and the life of the human civilization overall, is detected to play an important part in making plot in the work: characters travel through the water space by different types of craft (the Ark, a cruise ship, a motorboat, a frigate, a raft). A motif of the boat appears implicitly in other chapters of the novel ("The Wars of Religion", "The Mountain", "Parenthesis", "Project Ararat").

The first chapter of the novel, "The Stowaway", is an ironic interpretation of the biblical myth about the Flood and Noah's Ark. It is a key to understanding a general concept of the novel. In this chapter a motif of the boat correlates with motifs of death ("prison ship", "coffin ship") and salvation (Noah's Ark) and is associated with mythological ideas of liminal state (dying-and-rising deity), thereby it has an ambivalent symbolic meaning. In the second chapter, "The Visitors", a motif of the boat is also related with motifs of salvation (the cruise ship "Saint Euphemia" is an allusion to the Noah's Ark) and death (the ship has appeared to be the place of death for its passengers). The ship place of destination (Knossos) also gains mythological connotations (the Labyrinth where Minotaur lived).

In the chapter "The Survivor" a motif of the boat is presented differently in the real world and imagination of the protagonist. In the Kathleen Ferris's imagination, the boat provides her a salvation from war and gets her to a safe island (there is a correlation with the Noah's Ark: Kathleen takes to the motorboat a couple of animals, like Noah did). However, in reality the boat, which sails in the unknown direction, becomes a place of her symbolic death – she lost her mind. In the fifth chapter, "Shipwreck", a motif of the boat is associated with a motif of the wonderful salvation which happened to the crew of the frigate "Medusa" and philosophical discussion about the biblical story of the Flood and its reflection in art. In the chapter "Three Simple Stories" a motif of the boat is showed differently in every story and is also related with motifs of salvation and death ("Titanic", a whale which replaces a boat, a cruise liner which turns into a prison ship). In the chapter "Upstream!" a motif of the boat is showed retrospectively and associated with a motif of death (one of the actors dies).

As the result, it's affirmed that in the Julian Barnes's novel a motif of the boat, which correlates with motifs of salvation and death, functions explicitly or implicitly and creates a mythological view of the world.

Key words: *mythological motif, mythological view of the world, novel, literary criticism, Julian Barnes.*

УДК 82
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/09

Мусаева Ф. В.
Бакинский славянский университет

ВЫБОР НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ: ФАРХАД И ХОСРОВ

У статті аналізується образ досконалої людини, майстра своєї справи Фархада у масневі твори азербайджанського поета Нізамі Гянджеві (1141–1209) «Хосров і Ширін». Хоча в народі були відомі легенди про кохання Фархада та Ширін, чому Нізамі Гянджеві написав твір, що прославляє любов Хосрова та Ширін? Чому Нізамі Гянджеві не вибрав його головним героєм, незважаючи на те, що існує безліч топонімів, пов'язаних з любов'ю Фархада і Ширін і навіть місцем їхньої могили, що збереглися від найдавніших часів до наших днів? Вважається, що могили Фархада та Ширін досі збереглися на території сучасної Туреччини. Чи є образ Фархада, що часто зустрічається в класичній ісламській літературі як до, так і після Нізамі Гянджеві, історичною особистістю, подібною до сасанідського правителя Хосров Парвіз? Слід зазначити, що після Нізамі Гянджеві образ Фархада зображений у творах багатьох класиків Сходу. У більшості цих творів він представлений як художник, майстерний архітектор; а у «Фархаднам» азербайджанського поета Аріфа Ардабіллі (1311–1392) він представлений як спадковий правитель, шах, що вивчив архітектуру і ремесло. У масневі Нізамі Гянджеві «Хосров і Ширін» Фархад любить Ширін, але приречений на трагічну долю. У цій роботі також вивчається вплив історичних відомостей та легенд, твори великого іранського поета Абулькасім Фірдовсі (940–1020) «Шахнамі» на образ Фархада, відтвореного в «Хосрові і Ширін» Нізамі Гянджеві; проводяться паралелі з долею Фархад із азербайджанського фольклору; розглядається питання про зведення сасанідського правителя Хосрова Парвіза на рівень досконалості релігійним поетом Нізамі Гянджеві, незважаючи на негативне ставлення Хосрова Парвіза до ісламу та його пророка.

Ключові слова: *класична ісламська література, легенда, Фархад, Хосров, Ширін, художник.*

Постановка проблемы. Как один из первых совершенных образов художников в мировой литературе, Фархад [11, с. 8] является одним из самых ярких образов в «Хосрове и Ширин» Низами. Он представлен не как эпизодический персонаж, а занимает почетное место в галерее главных образов, который совершенно необходим для раскрытия замысла произведения [3].

Когда Низами начинает повествовать о Фархаде, выделяет в произведении отдельный раздел под названием «Дастан о Фархаде и Ширин». В этом разделе он приглашен в замок Ширин для проведения молочной реки в ее покои. Он быстро справляется с этой непростой задачей. Фархад, слышавший за кадром рекрасную речь Ширин, безумно влюбляется в обладателя этого голоса. Он избегает всех, чтобы люди не судачили о его любви. Тем не менее вскоре его любовь становится легендой среди людей. Когда Хосров узнает о ее любви, он приглашает его к себе во дворец. Во время этой встречи Хосров осознает, ничто не способно заставить Фархада отказаться от этой любви: ни золото, ни богатство, ни запугивание не способны стать преградой его чувствам. Хосров обещает, что если сможет подняться на гору великого Бусутуна, то приведет Фархада к его мечте. Фархад ставит встречное и более трудное условие перед ним: чтобы Хосров отказался от Ширин, когда Фархад проробут гору и проведет дорогу. Хосров вынужденно соглашается с ним. Вскоре Хосров обнаруживает, что Фархад справляется с этой сложной задачей. Тогда его посыльный отправляется к Фархаду с ложным сообщением о том, что Ширин мертва. Тот не выдерживает этой новости и умирает.

Цель работы – выяснить причины того, почему Низами Гянджеви в произведении «Хосров и Ширин» представляет Фархада, которого он создал с большой симпатией, как не главного героя, а всего лишь как эпизодический образ.

Изложение основного материала. Таким образом, в произведении Фархад представлен как личность, который не будучи из шахского сословия, по всем параметрам во много раз превосходит шаха благородного происхождения. Осознавая это, Ширин глубоко тронута. Хотя она не влюблена в Фархада, но когда узнает о его смерти, хоронит с почестяит и со слезами. И в этом эпизоде произведения, как и в «Путешествии» Эвлии Чалаби, подчеркивается мысль о том, что Фархад – чужеземец, пришлый.

«Важно оплакивать смерть незнакомца,
Пусть мир всегда плачет о Фархаде» [7].
(Ağlamaq vacibdir qərib ölmüşə,
Ağlasın Fərhada dünya həmişə). В этих строках Низами выразил заботливое и теплое отношение в к *qərib* (гариб – чужеземец) в устной народной литературе тюркских народов. В целом можно обращает внимание параллелизм и сходство судьбы Фархада в этом произведении с фольклорными мотивами изгнания, полная печали и скорби, широко используемая в азербайджанской устной народной литературе.

Следы Фархада в исторических источниках. Арабский писатель XIX века Абу Джафар Мухаммад ибн Джарир ат-Табари впервые упоминает Хосрова и Ширин в исторических документах. Его знаменитый труд «Тарихи-Табари» по инициативе Мансура ибн Нуха Самани был переведен на персидский язык известным саманским историком X века Абу Али Мухаммадом ал-Балами и дополнен многими эпизодами и сведениями. Примером тому может служить информация о Фархаде, его любви к Ширин и его трагической гибели. Исследователи также считают, что Белами был первым автором, написавшим рассказ о Фархаде и Ширин до Низами Гянджеви [9]. Заметки о Фархаде как реальной исторической личностью, а также о его архитектуре засвидельствованы в историческом труде «Китаби-муджмалат-таварих в-ал-кисас», записанном в XII веке. Свое мнение по этому поводу высказывает автор «Китаби-муджмалат-таварих в-ал-кисас»: «…в его (Хосрова) гареме жили двенадцать тысяч женщин. Среди них были Марьям, дочь Румского императора, Бахрам-дохт, Гурдуя и красавица Ширин. В него влюбляется Сипахбод (полководец) Фархад… Парвиз наказывает его, приказывая прорубить гору (Baləmi, издательство Bahar, стр. 1090–91). Анонимный автор «Китаби-муджмалат-таварих в-ал-кисас» (ок. 520/.1226), относит Фархада к периоду как каянов (Моджмал, издательство Bahar, стр. 25, 92), так и Хосрова. В царствование Парвиза (стр. 79, 96), Парвиз назначил его героем-воином и командующим войском (сепахбадом). Говорят, что он влюблен в Ширин. В результате его следы до сих пор вынуждены выполнять работу, оставленную на горе Бисутун» [6].

Впервые изображение Фархада в несколько измененной версии – как сасанидского персонажа – встречается в истории Табари Балами, переведенной на персидский язык: «...эта и есть та наложница (Ширин), в которого влюбился Фархад. 1090–91). царствования Парвиза (стр. 79, 96), Парвиз назначил его героем-воином и командующим войском (сепахбадом). Говорят, что он влюбился в Ширин» [9].

Одним из авторов, предположивших, что Фархад (как и Меджнун), ставший архетипической фигурой в классической литературе мусульманского Востока, имел реальным прототипом, был в XVII веке Эвлия Чалаби, путешествовавший во многие регионы Ближнего и Среднего Востока, в том числе Кавказ, и записавший увиденное, свои впечатления.

В своем «Путешествии» он пишет, что около Румской крепости, построенной в Амасье Фархадом [4, с. 526], имелись гора и пролив, названные Фархад [4, с. 526]. В разделе «Визит Фархада» автор подчеркивает, что Фархад не местный, а иностранец, как было отмечено выше: «Говорят, что этот (т. е. Фархад-М. Ф.) из Амалики. Только амасийцы утверждают, что умер как мусульманин. Он был похоронен на вершине высокой горы в Амасье, обращенной к кибле. Ведьма, которая стала причиной самоубийства Фархада, сказав: «Ширин мертва», была похоронена между Фархадом и Ширин. Странно то, что на могилах Фархада и Ширин растут два больших цветка и обвивают друг друга. Но эта ведьма и тут мешает им.» [4, с. 528]. ("Bunun (yəni Fərhadın-M. F.) Amalika'dan kalma olduğu söylənilir. Fəqət Amasiyalılar Müslüman olaraq öldüyünü iddia edərlər.Amasiyanın qiblə tərəfinə baxan yüksək dağın təpəsində dəfn olunub. "Şirin öldü" deyə Fərhada özünü öldürtdürən ifritə qarı da Fərhad və Şirin arasında basdırılıb.Qəribə olan budur ki, Fərhad ilə Şirinin məzarları üzərində iri iki gül bitib bir-birinə sarılırkan bu ifritə qarının üstündə bitən tikanlar aralarına girib bunları bir-birindən ayırır. Əcəyib bir sirdir. Bu dünyada və axırətdə buluşmalarına əngəl olmuş ifritədir."). Из этих заметок и описаний могил видно, что Эвлия Чалаби считает его реальной исторической личностью, ссылаясь на эти факты. Этот описание также показывает, что описание могилы возлюбленной повторяется и тесно переплетается как в классической поэзии, так и ашугской литературе.

Фархад как мифологический образ. О мифологической основе образа Фархада написано немало. Например, существует народная легенда о том, что скульптор Фархад влюбился в Ширин, сестру Мехин (Мехмене) Бану, правительницы провинции Эрзен, однако Мехин Бану воспротивилась этой любви, потому что сама влюблена в Фархада. Правитель Амасьи Ормузд, с целью помочь Фархаду, идет войной на Мехина (Мех-

мене) Бану. В это время в Ширин влюбляется и сам сын Ормуза. Побежденная Мехмане Бану покидает свою страну. Увидев, собственный сын влюбился в Ширин, Ормузд-шах поручает ему трудную задачу провести воду, прорубив гору. Фархад с большим искусством справился с этой задачей. Тогда правитель через старуху передал известие о смерти Фархада Ширин. Поверив этому ложному известию, Фархад подбросил в воздух свою кувальду и погибает по ударом собственной кувальды. Ширин, получившая известие о смерти Фархада, покончила с собой кинжалом. Двое влюбленных были похоронены вместе. Согласно легенде, каждую весну на могиле Фархада вырастает красный цветок, на могиле Ширин – белый цветок, а посреди обеих могил вырастает терновый куст [5]. Этот миф в некоторых моментах очень перекликается с описанием Эвлия Чалаби в его «Путевом дневнике». В частности, описание цветов, растущих на могилах влюбленных, в «Путевом дневнике» повторяет циркулирующие в фольклоре мотивы.

В мифологии и фольклоре тюркских, как и у всех народов мира, любимый герой наделен необычайной силой и мудростью. Низами тоже подчеркивает эти черты своего литературного образа Фархада. «Слоновью силу» его Фархада можно сравнить со «слоновьей силой» Гараджа Чобана из дастана «Китаби-Деде Горгуд» [14, с. 62]. Идеи и художественная ткань произведений Н. Гянджеви восходят от народного творчества к древним шумерским традициям. Произведения Низами включают «Авесту», средневековую пехлевийскую литературу, «Китаби Дада Горгуд», персидскую и арабскую литературу того периода, древние источники, христианские и еврейские источники, «Священный Коран», мусульманскую литературу того периода и устный фольклор [14, с. 621]:

По древнейшим копиям,
Я только украсил его своим собственным стихом.
Из старейших исторических трудов-
еврейских, христианских и пехлеви,
Я выбрал самые изящные слова [7, с. 54].
(Ən köhnə nüsxədən əsas alaraq,
Onu öz şeirimlə bəzədim ancaq.
Ən qədim tarixi əsərlərdən mən,
Yəhudi, nəsrani, pəhləvilərdən
Ən incə sözləri əlimə aldım)

Низами Гянджеви был знатоком мифологии народов мира, в частности с мифологией и фольклором Востока. «Литературно-художественная информация, которая исходит из мудрости народа, стремления к истине и справедливости превращается в искусство, в сочетании с мудростью Низами становится философским явлением. Каждом из этих слоев, ярусов представляет собой отдельный тип модели мира, в различных же комбинациях элементов, таких как разный сюжет, композиция, образ, мотив, воссоздается еще один тип [13, с. 9]. В европейской культуре эпохи Возрождения много написано об обращении к древнегреческой и римской мифологии. «Как видно из европейской модели Возрождения, мифы имеют определенную актуальность в контексте Возрождения. Однако актуальность мифов здесь не в том, что они являются доминирующим сознанием. Важной особенностью европейского Возрождения является его опора на гуманизм античных мифов, идеализированных Средними веками как носители абсолютного добра в отрицании абсолютного зла. В этом смысле Ренессанс был пробуждением античности, возрождением «античного мифа» [13, с. 9].

Почти во всех своих произведениях Низами выражал недовольство своим временем и окружающим его обществом, писал, что предшествовавший ему период был более справедливым.

Сейфеддин Рзасой пишет об обращении Низами и художников эпохи Возрождения к мифам античности: «Поэзии Низами, да и восточной поэзии в целом характерна идеализация прошлого. Во всех случаях прошлое воспринимается как идеальный этап со своейственной ему порядком. Прошлое есть пример идеального. Миф есть структурная мысль, представляемая этой мыслью модель мира состоит из ритмической организации сакрального инварианта в виде профанных цепочек, сакральное профанное повторяется как наслоение, иными словами, структура обыденного мира повторяет структуру сакрального мира» [34, с. 9]. Но, конечно, не это являетися главной причина обращения Низами к прошлому.

Образ Фархада в творчестве поэтов до и после Низами. Как отмечает видный ученый Азада Рустамова, имя Фархада упоминается как символ любви в произведениях многих поэтов до Низами. В поэме «Шахнаме» великого Фирдовси также упоминается военачальник по имени Фархад среди полководцев Хосрова. Персоязычный азербайджанский поэт XII века Хагани Ширвани (1120–1199) упоминает Хосрова, Ширин и Фархада в нескольких местах. В этих стихах поэт восхищается величием Хосрова, самоотверженностью Ширин и мастерством Фархада. Хагани упоминает его также в своей поэме «Руины

Мадайна». «Низами выставляет против царя своего героя из числа трудящихся и выдвигает очень смелую для своего времени мысль, как-то о превосходстве труда и искусства над царством. ... Эта сцена несколько видоизменена в произведениях последователей Низами. Хосров Дахлеви, Ариф Ардабили, Наваи и другие поэты избегали сравнения великого шаха с простым батраком. Описав Фархада как принца, они сопоставляют двух людей равного происхождения» [2, с. 13].

Любовь Фархада и Ширин в творчестве Низами или любовь Фархада? Хотя Низами известна эта легенда, его выбор Хосрова, а не Фархада в качестве главного героя для своего произведения, можно объяснить четырьмя причинами. Во-первых, исторические источники свидеьельстсуют, что третью жену Хосрова II действительно звали Ширин.

Вторая причина в литературном воплощении принципов «каким должен быть правитель?» в традиции «литературы зерцал» литературы, популярного диликтического жанра произведений Низами, предназначена для воспитания принцев (“mirror for pinces”). «В эпосах позднего Средневековья и раннего Нового времени прославляются и представители простонародья. Эпос также является зеркалом общественной жизни и культурных ценностей (семейных отношений, правил общества, правил, которым нужно следовать, религиозных обычаев и т. д.), которые были приписаны во время написания, или новой формой литературы мудрости), хотя и не напрямую» [8, с. 63]. Эти произведения Низами выполняют функцию «литературы зерцал» для царей и князей своего времени: они учат их правильному образу жизни, верности в любви, справедливому управлению и благим нравам в целом. В творчестве Хосрова и Ширин поэт часто олицетворяет отца Хосрова, Ормузда, в лице Хосрова поучает отпрысков правителей. На наш взгляд, в этом контекстке для правителя естественно выбрать Хосрова.

С другой стороны, причину, по которой Фархад не был выбран главным героем в творчестве Низами, можно объяснить влиянием «Шахнаме» иранского поэта Фирдовси. Хотя в творчестве Фирдовси упоминается имя Фархада, в основном речь идет о великой любви Хосрова и Ширин. Как отмечал в своем исслндовании «Диванная литература» Искандер Пала, «иранское влияние в диванной поэзии способствовало обращению поэтов к героям «Шахнемэ». Они являются образцом для подражания для диванной поэзии». Хотя турецких героев десятки, но каждый поэт подобен герою Шахнаме... эти герои, ставшие легендарными людьми, являются образцом и образцом для подражания для диванной поэзии» [10, с. 50].

Четвертую причину, по которой Низами выбрал Хосрова главным героем своего маснави, можно объяснить любовью поэта к пророку Мухаммеду и его религии. Исламские исторические источники утверждают, что Пророк написал письмо Хосрову, приглашая его принять ислам. Тот разорвал письмо и отверг предложение. После того, как Хосров Парвиз был убит свобственным сынгм в конце поэмы, автор добавил еще одну главу, которая называется «Причины распада Хосровского царства». Так поэт утверждает в своем произведении, что Пророк Мухаммед призвал Хосрова к исламу:

Человек, который не спит по ночам
Сказал: «Таков случай Хосрова:
Однажды ночью луна пролила серебро на землю,
Хосров увидел Мустафу во сне.
На арабском коне, с раскрытыми бровями,
С ниспадавшими волосами
Он сказал мягко:
«О храбрец, прими ты Ислам и отрекись от куфра».
«Даже если мою голову снесут, – сказал Хосров,
Я не сверну с моего пути» [7, с. 459–460].

Низами тонко намекает на связь этого отказа Хосрова Парвиза пророку с трагическим концом его судьбы за то, и призывает людей извлечь из этого урок:

От чуда великого Мухаммеда
Многие извлекли такой урок.
Но многие жестокие люди,
Так и остались без урока [7, с. 466].

Таким образом, Н. Гянджеви, сделав Хосрова главным героем, как бы напоминает, что Хосров, проявлявший неуважение к пророку ислама, в итоге был «наказан». Тем самым великий поэт выполняет свою нравственную миссию перед лицом ислама, желая преподнести людям урок. Уделяя особое внимание этому пункту, Мамед Амин Расулзаде писал: «…Низами – правоверный мусульманин. Для него невозможно не вплетать в свой текст постисламские повествования. Вот почему поэт наказал Хосрова Парвиза за его неуважение к письму пророка Мухаммеда» [12, с. 11].

Выводы. Итак, образ Фархада, к которому Низами относится с большим уважением в своем масневи «Хосров и Ширин», имел и мифологические, и исторические прототипы. Некоторые сведения о следах Фархада в истории имеются в исторических документах X–XII веков. Гроб-

ницы Фархада и Ширин, описанные Эвлией Чалаби в XVII веке, до сих пор сохранились в современной Турции. Подчеркивая несколько раз, что ему были известны легенды о Фархаде в регионе (в том числе и в тюркских землях), Низами с большой любовью вводит в повествование образ Фархада в свою поэму «Хосров и Ширин». Несмотря на то, что ему известны легенды и исторические сведения о Фархаде и Ширин, есть несколько причин, по которым он выбрал главным героем Хосрова, а не Фархада. Первую из этих причин можно объяснить тем, что поэт отдает предпочтение историческим источникам и фактам, а вторую, как отмечают многие исследователи, сильным влиянием мотивов и образов «Шахнаме» Фирдовси на исламскую литературу. При этом, на наш взгляд, одной из причин было то, что поэту было важно писать о жизни правителей, а не художников, чтобы наставлять правителей своего времени, согласно канонам дидактического жанра mirror for princes. Низами Гянджеви также хотел «поучать» противников ислама и пророка Мухаммеда на примере Хосрова и старался достойно выполнить свой нравственный долг перед господствующей в своей местности религией ислама.

Список литературы:

1. Amalika // http://tr.yenisehir.wikia.com/wiki/Amelika
2. Araslı H. Ölməz məhəbbət dastani. – В книге: Nizami Gəncəvi. *Xosrov və Şirin*. Bakı : Lider, 2004.
3. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. B., Elm, VI cilddə, II c, 2007.
4. Çələbi E. Səyahətnamə. Cild 1, 2. İstanbul: Ucdal nəşriyyat, 2015.
5. Ferhat ile Şirin kimdir? Hikayesi nedir? // www.mailce.com/ferhat-ile-sirin-kimdir.html/comment-page-1
6. Fərhad // https://az.wikipedia.org/wiki/F%C9%99rhad
7. Gəncəvi N. Xosrov və Şirin. Bakı: Lider, 2004.
8. Qeybullayeva R. Epos tarix və mif qovşağında: "Kitabi Dədə Qordud" və "Nibelunqlar haqqında nəğmə" əsasında. Bakı: Mütrəcim, 2016.
9. Moayyad H. Farhād. Encyclopedia Irannica. Last Updated: December 15, 1999 Last Updated: December 15, 1999 // http://www.iranicaonline.org/articles/farhad%20
10. Pala İ. Divan ədəbiyyatı. L&M Yayıncılık, 2002.
11. Paşayev A. Nizami Gəncəvinin poetik adlar aləmi (Poetik antroponimika). Bakı : Mütərcim, 2010.
12. Rəsulzadə M. Ə. Azərbaycan şairi Nizami. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. Bakı, 1991.
13. Rzasoy S. Nizami poeziyası: mif tarix konteksti. Bakı, 2003.
14. Təhməzova E. Nizami Gəncəvinin əsərlərində tarixə fəlsəfi baxış. Tarixin fəlsəfəsi: Retrospektiv və perspektiv. AMEA Fəlsəfə İnstitutu "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2018.
15. Гейбуллаева Р. Звездный персонаж Шах Аббас, жертвоприношение и звездные метаморфозы в повести «Обманутые звезды» М. Ф. Ахундова // Annual Scholarly Journal of Literary Theory and Comparative Culture. Tbilisi, Sjiani, 2014, pp. 61–74.

Musayeva F. V. THE IMAGE OF THE ARTIST IN THE MASNAVI OF NIZAMI GANJAVI "KHOSROV AND SHIRIN"

This paper analyzes the image of a perfect man, craftsmen Farhad in the masnevi of Azerbaijani poet Nizami Ganjavi's (c. 1141–1209) work "Khosrov and Shirin". Although the legends about the love of Farhad and Shirin were known and circulated among the people, why did Nizami Ganjavi instead write a work glorifying love of Sasanian ruler Khosrov and Shirin? Why didn't Nizami Ganjavi choose Farhad as the main character, despite the fact that there are many toponyms associated with the love of Farhad and Shirin; even the place of their grave, preserved from ancient times to the present day? It is believed that the graves of Farhad and Shirin are still preserved in the territory of modern Turkey. Is the image of Farhad, often found in classical Islamic literature before and after Nizami, a historical figure similar to the Sasanian ruler Khosrow Parviz? After Nizami Ganjavi, the image of Farhad is depicted in the literary works of many Islamic Eastern classics. In most of these works, he is presented as a skilled architect. "Farhadname" by Azerbaijani poet Arif Ardabilli (c. 1311–1392) presents him a hereditary ruler, a shah who studied architecture and craft. In Nizami Ganjavi's masnevi "Khosrov and Shirin" Farhad loves Shirin, but is doomed to a tragic fate. This work also investigates the influence of historical manuscripts and legends, as well as the work of the great Iranian poet Abul-Qasem Firdowsi's (c. 940–1019/1025) masnevi "Shahnameh" on the image of Farhad, reproduced in "Khosrov and Shirin" by Nizami Ganjavi; the issue of raising the Sasanian ruler Khosrov Parviz to the level of perfection by the religious poet Nizami Ganjavi, despite the negative attitude of Sasanian ruler Khosrov Parviz towards Islam and its prophet; parallels are drawn with the fate of Farhad from Azerbaijani folklore.

Key words: *classical Islamic literature, legend, Farhad, Khosrov, Shirin, artist.*

УДК 821.111-14.09:784-051Стінг]02
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/10

Науменко Н. В.
Національний університет харчових технологій

ФОРМОЗМІСТОВІ ОСОБЛИВОСТІ АЛЬБОМУ СТІНГА «THE BRIDGE» (2021)

У статті розглянуто формальні та змістові особливості нового альбому Стінга «The Bridge» (2021) з урахуванням авторських інтенцій, виражених у концептосфері самотності, відокремленості, фізичного та духовного нездоров'я, соціального дистанціювання людей одне від одного, але з другого боку – пошуку «мостів» між культурами, епохами, країнами та народами. Із точки зору поетичної мови, прикметною особливістю пісень альбому «The Bridge» є питальна інтонація, котра подеколи визначає композицію цілого вірша й відтак відкриває перед реципієнтом нові когнітивні обрії, прилучаючи його до співтворчості та апелюючи до власного емоційного досвіду.

Індивідуально-авторську концепцію людини як всесвіту у всесвіті, як деміурга свого довкілля у ліриці Стінга з нового альбому підкреслює доречне та шанобливе користування інтертекстуальними мотивами. Це передусім біблійні концепти (речові та сюжетні деталі Книги Числа, Другої Книги Царів, чотирьох Євангелій), філософеми, зокрема античні (трактування образів води) та юнгівські – «архетип», «Персона», «тінь», «синхронність», «автономний комплекс». Вони не лише виступають для автора допоміжними рушіями творчого процесу, а й самі стають непересічними поетичними образами, набуваючи нових значень у співаному творі.

Загалом поєднання різних формозмістових чинників у новому витворі Стінга становить багату культурологічну панораму. Романтична тенденція творення та «упізнавання» символів, імпресіоністичне прагнення зафіксувати мить і передати враження реципієнтові, символістичний містицизм, елегійність і замріяність, експресіоністська напруженість новелістичного ґатунку, «постмодерні» несподівані образні ходи, гра з архітворами світового мистецтва та співудари оповідних площин – усе це зумовило становлення індивідуальної культури розуміння світу, проявленого в досвіді співака.

Ключові слова: *пісня, творчість Стінга, форма, зміст, образ, символ, сюжет.*

Постановка проблеми. Основою архітектоніки пісенного вірша є розміщення і логічний зв'язок образів-емоцій, розвиток думки, перехід від одного почуття чи переживання до іншого. Градації образів і почуттів у ліриці дуже схожі на зміни тональностей, темпів, інтенсивності звучання, характерні для музичних творів, – відхилення, модуляції, контрапункти, прикраси-мелізми, динамічні відтінки. У ліриці захоплюють антитези, контрастність образів, підкреслення не тільки змін у русі переживань, настроїв, а й їхніх суперечностей, протистояння між ними. Стінг – самобутній англійський поет-пісняр, який є водночас і ліриком, і епіком. У численних текстах він розкриває насамперед свій світ, але завжди співвідносить виливи власних, індивідуальних переживань, настроїв, роздумів із настроями людей, близьких йому за світоглядом, переконаннями, ставленням до життя. Пісенна творчість Стінга, широко знана в Україні, лише зараз стає предметом комплексних культурологічних студій, і тому тема цієї роботи є актуальною та своєчасною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовне монографічне дослідження музичного та віршового стилів Стінга належить англійському науковцеві Кристоферу Ґейблу (2009), який скрупульозно розглядає доробок співака у діахронії, від альбому до альбому, починаючи від «Outlandos d'Amour» і завершуючи сольним «Sacred Love». Водночас у поле зору бразильського письменника та дослідника сучасної рок-музики Марко Андре Бріонеса наразі потрапив лише альбом «The Police» 1983 року «Synchronicity» (монографію видано у 2021 році). Однак і його проаналізовано ретельно, передусім з урахуванням юнгівського психоаналітичного підґрунтя: концепту «синхроністичність» як синоніма «*подібних або однакових думок, снів тощо, які одночасно виникають у різних людей і в різних місцях*» [13, p. 66].

За останні роки діапазон україномовних досліджень сучасної англійської пісенної лірики значно

розширився. Проблему індивідуального стилю літературної творчості англомовних поетів-піснярів ґрунтовно висвітлено в роботах Ганни Коломієць «Рок-поезія: міф, ритуал і американська традиція у творчості Джима Моррісона» (2004), «Т. С. Еліот у творчому просторі американської рок-культури 1960-х» (2006), К. Савицького «Лінгвостилістичні аспекти прозаїзації англомовних пісенних текстів» (2004). У захищеній 2019 року кандидатській дисертації зі спеціальності «мистецтвознавство» Ірина Вавшко виокремлює жанр «рок-балади» і відповідно до цього генологічного маркера аналізує великий ряд знакових явищ пісенної культури наших днів.

Із приємністю можна констатувати, що дедалі більша кількість українських науковців і митців долучається до дослідження власне творчого доробку Стінга. Харків'янка Олена Стецкович – професійний викладач вокалу – бере до уваги передусім музичні особливості творів співака, еволюцію індивідуального стилю, що його поділяє на три періоди й послідовно окреслює специфіку кожного з них. Головним у її розвідках є висновок про вихід стилю Стінга за межі поп-музики та подальше тяжіння до синтезу академічних і етнічних традицій [7, с. 79], що й зумовило унікальність його доробку та водночас актуальність досліджень у цій галузі.

Заслужений артист України, старший викладач Київського університету культури О. Шпортько у статті «Музична мова пісень із репертуару Стінга» акцентує на таких основних творчих векторах митця, як «значна увага саме до вербального тексту» [9, с. 71] та синтез різних жанрово-стильових парадигм у межах однієї, навіть короткої пісні [9, с. 73]. Ще раніше – 2013 року – в Чернівцях вийшла друком праця Людмили Полянської, присвячена семантиці мовної метафори у поезії Стінга; об'єктом її стала пісня «Windmills of Your Mind» на музику француза Мішеля Леграна [6, с. 229].

З великим зацікавленням українська спільнота шанувальників всесвітньовідомого співака чекала на вихід його нового альбому з архетипною назвою «The Bridge» («Міст»), і 19 листопада 2021 року відбулася його прем'єра – спершу на відеохостингу YouTube, а далі й на музичних сайтах www.muzofond.fm, www.sefon.me тощо. Доти, впродовж вересня-жовтня, було випущено два промо-сингли – «If It's Love» та «Rushing Water» із офіційними відеокліпами, що набрали по 2 мільйони переглядів за 4 місяці. Неабияке захоплення викликав і 30-хвилинний концерт у паризькому Пантеоні 27 листопада 2021 р., під час якого в супроводі камерного ансамблю було виконано п'ять із десяти пісень нового альбому.

Формулювання цілей статті. Мета цієї роботи – на основі текстуального аналізу ліричних творів, які увійшли до нового альбому Стінга «The Bridge», установити їхні проблемні константи, виявити жанрові характеристики, особливості поетичної мови, окреслити місце та роль інтертекстуальної, передусім біблійної, образності.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Спроба пізнати Всесвіт – одна з небагатьох речей, які дещо підносять людське життя над рівнем фарсу та надають йому рис високої трагедії», – писав нобелівський лауреат С. Вайнберг [16]. Тільки самовідданий пошук точного й сильного слова, радість знайденої гармонії слів дасть можливість кожному читачеві або слухачеві творів Стінга наблизитись до істини, певною мірою зрозуміти Всесвіт сучасної англійської літератури і своє місце в ньому.

Католицьке виховання, яке ще замолоду отримав майбутній рок-виконавець у коледжі Святого Катберта, не могло не позначитися на стилеві його поезій. Різновидами пісенної лірики релігійного спрямування у доробку Стінга є твори-інтерпретації біблійних текстів (П'ятикнижжя Мойсеєве, Екклезіаст, Євангелія, Дії та Послання Апостолів, Апокаліпсис). Ці інтерпретації відбуваються на рівні як змістовому, так і формальному – синтез притаманних біблійним першотворам мовних конструкцій та образних висловів із їхніми авторськими модифікаціями, перефразування цитат. Та все це зроблено з великою повагою до автентичних текстів [5, с. 138].

Оригінальне найменування четвертої частини Мойсеєвого П'ятикнижжя (у християнській традиції «Числа») з давньоєврейської перекладається «В пустелі». Композицію його складають переважно переліки (списки воїнів із кожного з 12-ти юдейських племен, дані щодо перепису єврейського народу відразу після виходу з Єгипту та через 40 років, приписи щодо відправлення Богослужби, видів і кількості жертовних тварин для кожного окремого обряду тощо) та юридичні настанови. Оповідним концентром книги є мандрівка євреїв Аравійською пустелею та подальше освоєння ними Землі Обітованої [3].

Тому це дослідження доцільно розпочати з третьої за порядком пісні альбому «The Bridge» із промовистою назвою – «The Book of Numbers». З перших рядків твору актуалізується наскрізний для альбому (як і для всього доробку Стінга) натурфілософський символ – вода. Склянка «чистої,

мов кришталь» води, що її простить утомлений вічною мандрівкою персонаж вірша, відсилає до одного з сюжетів біблійної Книги Чисел – «добування води з каменю»: чуда, яке сотворив Мойсей, аби напоїти народ (Чис., гл. 20, ст. 10–11). У наші дні цьому чуду є таке пояснення: попри тривалу посуху, дощова вода збирається біля підніжжя гір під крихкою оболонкою з піску та вапна, яку досить розбити, щоб дістатися до води та втамувати спрагу [8, с. 306].

Забігаючи наперед, варто зауважити, що ряд образів із Книги Чисел міститься й у романтичній віршованій повісті «Captain Bateman»: ув'язнений герой живе лише на хлібі та брудній воді (яка в біблійному інваріанті є символом випробування подружньої вірності – випробування, яке герой не витримав), мріє він про м'ясо (ремствування саме про м'ясо стало причиною масової загибелі ізраїльтян) або ангела, який прийде йому на допомогу.

У «The Book of Numbers» наявна така цікава деталь: шинкар, наливши подорожньому води та допомігши йому роздягтись, у розмові з ним тримає руку на книзі «Числа» – «чорному томі», з невідомих причин відокремленому від Біблії. Своєю чергою, вжитий у мові ліричного оповідача концепт «search in the wilderness» відсилає до згаданої вище оригінальної назви «В пустелі», з тією відмінністю, що мандрівник усе життя шукав не Обітованої Землі, а просто місця, де би прихилити голову. І тут можна стверджувати про схожість «Книги…» з малознаною в Україні композицією Стінга «Dead Man's Rope» («Мотуз вішальника»), записаною в 2003 році. Лейтмотивом цього твору виступає постійний піший рух (*I just keep walking, like I've been walking for a thousand years*), який співвідноситься з межовим станом «поміж найтемнішими страхами та найдорожчими надіями», що в ньому опинився ліричний оповідач:

Now I'm suspended between my darkest fears and dearest hope

Yes I've been walking, now I'm hanging from a dead man's rope… [14]

Численні речові деталі (колодязі, дзеркала, дім, постіль) у «Мотузі…» перетворюються на символістичні концепти вічного руху, котрий, урешті-решт, закінчується поверненням додому:

All this wandering has led me to this place

Inside the well of my memory, sweet rain of forgiveness

I'm just hanging here in space [14]

Тим часом у «The Book of Numbers» фінал відкритий: подорожній обіцяє розповісти одну притчу з «Чисел», за текстом – невідомо, яку саме (побіжно згадуючи про «дурнів на престолі»); наприкінці йде з шинку, не попрощавшись.

Опісля «Книги Чисел» варто повернутися до першої композиції альбому – «Rushing Water» («Біжуча вода»). Тут біблійна символіка (зокрема, алюзія до історії про пророка Йону у череві кита) переплітається з інтерпретацією образу води у його античному тлумаченні – передусім концепцією Фалеса Мілетського. Згідно з думкою грецького філософа, вода є першоосновою світу, а розмаїття всіх речей можна пояснити видозміною проявів першооснови: застигаючи, вода перетворюється на землю, а розріджуючись – на повітря [10, p. 1017]. Думку цю підтримували багато інших мислителів – і сучасників Фалеса, і послідовників. «У воді існує лише сьогодення, жодних ознак минулого чи майбутнього. Вода – це звук життя, звук, який утворюється завжди», писав Герман Гессе у романі «Сиддартха». «Потрібне низходження людини до вод, аби викликати оживлення води», стверджував К.-Г. Юнг у трактаті «Архетип і символ» [11, p. 173].

К. Гейбл, аналізуючи у своїй монографії баладу Стінга «The Wild Wild Sea» 1991 року, визначає хронотоп моря, океану як аналоги юнгівського поняття «колективного підсвідомого», як джерела походження цілого світу [12, p. 61–62]. Разом із тим, науковець акцентує й на архетипній двоїстості образу води, яка виступає як творчою, так і руйнівною стихією. У «Біжучій воді» року 2021-го творче начало уособлене жінкою, що виходить із ріки (символічний аналог давньогрецької Афродіти), названою займенником-апелятивом «you», а руйнівне – показаною в наукових концептах товщею води океанічної:

This is the sound of atmospheres,
Three metric tonnes of pressure,
This is the sum of all my fears,
Something I just can't measure… [14]

Передусім впадає в око, що в наведеній цитаті непарні рядки становлять майже повну панториму – більшість слів у них співзвучні. За словами самого Стінга, «рима – це різновид чародійства», а панторима й поготів: це ще більш очевидно, якщо врахувати, що автор навряд мав на меті побудувати особливу звукову секвенцію. Крім цього, третій рядок перегукується зі словами пісні «Mad about You» (1991) «This is the sum of our ambition…», якими підсумовано опис руїн міста в пустелі, колись величного та пишного [5, с. 142]. Не можна не помітити, що у творі, написаному 30 років тому, ключовим є протиставлення топосів **землі** та **води** («*every*

star's a grain of sand, / The leavings of the dried-up ocean…», «*all my kingdoms blown to dust / and fallen to the sea*». 14), котре у «Rushing Water» вирішується на користь останньої.

Про архетипність образу води у Стінга свідчать навіть римові пари до слів, пов'язаних із цієї стихією: *water – daughter* (вода-дочка), *river – deliver* (ріка-воля, вільний плин води).

This is the sound of rushing water, / Flooding through my brain,

This is the sound of God's own daughter, / Calling out your name...

І хоча якими б зужитими видавалися ці рими, однак саме через них реципієнт може оприявнити жіночу сутність води в різних культурах (якщо, висловлюючись математичними категоріями, «винести за дужки» перифраз «God's own daughter»):

Ease into the water / Flooding through your brain
Ease into the water / Calling out your name [14].

Поєднання старо- та новозавітної символіки, хоча й контекстуально-спровоковане, зумовлює незвичайний сюжет пісні «The Hills on the Border» («Прикордонні пагорби», сьома за порядком). Назва її відсилає до вищезгаданої Книги Числа, де саме пасмо пагорбів було кордоном держави моавитян – одного з племен-автохтонів Землі Обітованої, котрі були данниками ізраїльтян. Та можливо трактувати цей хротоноп ширше – природний кордон як перешкоду для зв'язку, а відтак і для спілкування (що є актуальним у час пандемії коронавірусної інфекції). Власне, у пісні Стінга про це говорять супутні концепти:

Oh, the hills on the border,
'Bout ***this time of the year****,*
When the ***mists*** *seem to gather,*
In the ***valley*** *of your* ***fears*** [14].

Прикметно, що «Valley of Fear» («Долина жаху») – це назва останнього роману А. Конан Дойла з циклу про Шерлока Холмса, де ключовими для розуміння сюжету деталями є шифрована записка, ужитий для її розгадування щорічник «Альманах Віттакера», вибагливі комбінації чисел та знаків, речі, які слугують доказами для викриття злочинця. І, власне, подібними деталями сповнена й пісня Стінга, у якій виступає лейтмотив багатьох його ранніх творів, зчаста неоромантичного та символістичного забарвлення, – Тінь. Свого часу, обґрунтовуючи природу архетипу Тіні, К.-Г. Юнг писав: «*Тінь персоніфікує все, що людина відмовляється визнавати в самій собі, й усе, що вона прямо чи опосередковано в собі пригнічує…* [Водночас] *тінь включає низку позитивних якостей, наприклад реалістичне сприйняття дійсності, творчі імпульси тощо*» [13, p. 141].

Саме Тінь стає супутником ліричного персонажа, пропонуючи йому допомогу (рефрен «*Let me share of your burden, / The lifetime you will carve, / And the gravestone that you carry / Will be a burden halved*»), а потім віщуючи долю на картах. У цій останній сюжетній лінії, окрім алюзії до архітвору Стінга «Shape of My Heart», прочитується любовна історія царя Давида (Друга Книга Царів), тільки зі зміненими акцентами:

…This card is a woman,
You will love but not possess –

але Давид таки узяв кохану Вірсавію за дружину, і вона стала матір'ю його наступника Соломона;

…and this card's a man you'll murder,
But you'll never confess –

Давид не сам убив Урію, чоловіка Вірсавії, а віддав полководцеві наказ поставити того в небезпечному місці; надалі таки покаявся у скоєному, про що говорять деякі з його псалмів. Тому, власне, ліричному героєві Стінга й не вдається порозумітися зі своїм alter ego – він не вірить у його ворожіння та не дозволяє нести свою ношу.

Наступні три пісні – «If It's Love», «Loving You» та «For Her Love» – формують низку образів і ситуацій із внутрішнього життя персонажа, спільною для яких є притаманна цілому альбомові питальна інтонація.

Великим викликом було і є написати пісню на таку архетипну тему, як любов, – адже завжди існує ризик «скотитися» у штампованість або нудність. Та Стінг цієї спокуси щасливо уникнув. У всіх попередніх альбомах можна знайти бодай одну пісню – образ **любові**, де саме це слово не вживається, але її сугестують символи, зокрема й природні (наприклад, птахи у «I Was Brought to My Senses», альбом «Mercury Falling», 1996; троянда у «Desert Rose», альбом «Brand New Day», 1999) [5, с. 61]. Приблизно так про це ще на початку 70-х років XX століття писав литовський поет Е. Межелайтіс: «*Люблю» повинно бути не в тексті…, а у підтексті. Адже саме собою «люблю» – це ще не доказ, а лише твердження. Тому в доброму вірші почуття в'ється сонячним потічком через луки та поля книжкових сторінок. І почуття поета пробуджує благородні почуття у душі читача*» [4, с. 227].

І хоча для Стінга, судячи з непоодиноких його інтерв'ю за останні роки, найкраща любовна історія має ґрунтуватися на сюжетній лінії «I love her but she loves someone else» (є в нього й пісня

з такою назвою – одна з наймелодійніших в альбомі «The Last Ship» 2013 року), у доробку митця є чимало винятків із цього правила – наприклад, уже хрестоматійні «Fields of Gold», «The Secret Marriage», «I Was Brought to My Senses», «Practical Arrangement».

Історія світової літератури свідчить: у різні часи та в різних країнах поети порівнювали кохання з недугою. Пісня «If It's Love» з нового альбому Стінга – варіація на зазначену тему, водночас і новаторська її видозміна: «симптомом» недуги є усмішка, котра невідомо звідки з'являється на обличчі ліричного персонажа. Ситуація настільки несподівана, що герой відразу звертається до лікаря – «поясніть, що мені болить» (*Can you explain what's ailing me…*), і на це отримує таку відповідь:

If it's love, it has no season, / If it's love, there is no cure,

If it's love, it won't see reason, / And of this you can be sure.

If it's love, you must surrender, / If it's love that's turned you 'round,

If it's love, the odds are slender, / If it's love, you're sunk without a trace,

One case can bring you down [14].

Привертає увагу просодичне вирішення теми. Дольникові рядки заспіву, котрими, так само як і медичними концептами (*symptoms, ailment,* далі також *diagnosis, prescription*), символізується неспокій героя, змінюються у приспіві чітким чотиристопним хореєм із анафорою «If it's love…», а апострофні скорочення (*it's, that's, won't, 'round, you're*) надають рефренові розмовних інтонацій. І всі зазначені чинники наближають текст пісні до дитячої поезії.

Не менш цікава наративна структура: від показу «я-оповідачем» подиву і діалогу з лікарем у першому куплеті та приспіві, друга строфа адресується реципієнтові, позначеному займенником «you», як бажання поділитися широкою гамою почуттів і спонукати його прислухатися до свого серця:

You smile and your heart skips abeat,

You hear a church bell chiming,

A sound that's ringing in your ears,

Will set your heartbeat climbing… [14].

Стінг стверджує: «Я не перший і не останній, хто порівнює кохання з невиліковною хворобою… "If It's Love" – це мій внесок у розвиток канонічної теми, де метафоричні симптоми, діагнози та вияви відвертої слабкості не що інше, ніж символи усім знайомих почуттів, які й змушують нас гірко усміхатися» [15]. Проте саме усмішка – ключовий концепт, за допомогою якого усуваються всі розбіжності (*the odds are slender*), нівелюються всі негативні моменти. Не випадково за мотивами цієї пісні у перші ж тижні після її виходу знято не лише відеокліп, а й мультфільм (https://www.youtube.com/watch?v=PxkjEw1jg58&ab_channel=StingVEVO). А з суто музичного погляду, завдяки мажорній тональності та бадьорому темпоритмові, вона надається до порівняння хіба що з «Love Is the Seventh Wave» («The Dream of the Blue Turtles», 1985) та «One Fine Day» («57th & 9th», 2016), почасти з написаними у стилі кантрі «I'm So Happy I Can't Stop Crying» («Mercury Falling», 1996) і «Fill Her Up» («Brand New Day», 1999), на тлі домінантного для Стінга баладного та медитативного наповнення пісень.

Наступна (четверта за порядком) композиція «Loving You» – погляд на почуття з іншого боку. Твір побудовано як діалог ліричного персонажа з коханою, в якому оприявнюються всі наявні та символічні іпостасі образу жінки: дружина, мати, супутниця, помічниця. Водночас і в цьому тексті прозирає «любовний трикутник», що його Стінг вважає за найцікавіший мотив вірша про кохання:

We made vows inside the church / To forgive each other's sins

But there are things I have to endure

like the smell of another man's skin… [14].

Зазначений твір – вірогідне продовження теми, заданої в альбомі «57th & 9th» (2016) піснею «If You Can't Love Me». У цій останній увагу привертає співзвуччя *through – truth*, рима неточна, але важлива для розуміння тексту. Первинне значення прислівника *through* – «через», «крізь», і в такій іпостасі він бере участь у компонуванні ряду фразових дієслів англійської мови (*to be through, to get through* тощо) зі спільним знаменником «пройти через…», як правило, важкі випробування [5, с. 129]. А для ліричного героя «If You Can't Love Me» – це випробування правдою, точніше, її відсутністю у словах співрозмовниці, чия брехня змушує його відчувати просто-таки фізичні муки:

I've listened 'til my head would spin,

I don't want half of anything…

Звідси й асонанс *love – leave*, частотний в англомовних піснях про любов:

*If you can't **love** me this way,*

*Then you must **leave** me* [14].

А вже у 2021 році ця дилема набуває протилежного знаку в рефрені, який повторюється по два-три рази:

If that's not loving you, / I don't know what is.

If that's not loving you, / Then tell me what it is… [14].

Так, кохана жінка готова стати дружиною ліричному героєві та матір'ю його дітям – та надто вже міцний «запах іншого чоловіка» з її недалекого минулого. За текстом пісні, здолати його може лише архетипна вода, цього разу уособлена в образній метафорі [6, с. 229], водночас незвичайній, постмодерній – *дощі*, краплі якого на гілках порівнюються з новонародженими дітьми:

I pray the waters of forgiveness, / Will rain down on you and me,

Just like newborn babies, / In the cradle of a tree.

And we will walk in righteousness, / We will walk in rain and thunder…

Тому-то цілком органічна у вірші алюзія до римо-католицької вінчальної Богослужби (прийняття подружньої згоди), яка, своєю чергою, є 6-м стихом 19-ї глави Євангелія від Матвія:

And what God has joined together here,

Let no man put asunder (Що Бог сполучив, людина хай не розлучає)

І тому чотириразове повторення строфи «*If that's not loving you, / I don't know what is. / If that's not loving you, / Then tell me what it is…*» наприкінці пісні не викликає відчуття монотонності, а дозволяє відчути щораз нову інтонацію, з якою вони проспівуються, і звернутися до власного емоційного досвіду.

За спостереженнями літературних критиків, одним із помітних ґанджів сучасної любовної лірики є «підміна почуттів поясненнями» [2, с. 323]: не маючи що сказати про свої внутрішні переживання, поет починає перелічувати, якою буває любов. Та зовсім не такою є шоста за списком пісня «For Her Love», у якій ліричний оповідач Стінга намагається, умовно кажучи, йти *ab ovo usque a mala*, від самого початку – з'ясувати, що має зробити (або чого не має робити) чоловік, аби здобути прихильність коханої жінки. У цій пісні очевидною є алюзія до юнгівського «автономного комплексу», вираженого, зокрема, у баченні праці, творчості як живої істоти, що росте в душі людини. Та запитання так і лишаються відкритими упродовж усього вірша:

What would a man not do? / What would a man not say?

What would a man not agree to? / What would he not betray?

Where would a man fear to trespass?/ Where would a man not stray?

What crime would a man not admit to?

What price would a man not pay?.. [14]

Прикметно, що у виспівуванні один рядок тексту випадає на два такти розміру 4/4, унаслідок чого утворюється пауза, під час якої реципієнт і сам може обдумати відповідь на кожне запитання. Ціла низка анафоричних фраз, сполучених наскрізною римою на /eɪ/, реалізується у приспіві не стільки у вигляді відповідей, скільки припущень, які й самі постають запитаннями:

(For her love...) / He's got no money but his head's up in the stars,

(For her love…) / He'll spray her name across a streetcar,

(For her love…) / If he can't read between the lines up there on Mars,

(For her love…) / He'll find some meaning in a street light… [14]

Іншими словами, діапазон можливих учинків, що їх має здійснити чоловік на честь коханої, варіюється від чистого хлоп'яцтва (написати фарбою з балончика ім'я жінки на стіні трамвая) до важкої роботи задля купівлі нового будинку: «*He'll find a job, he'll work his fingers to the bone… He'll save his money, buy a place to call their own*». Провідною тут є синтаксична структура умовного речення першого типу – на позначення події, котра швидше відбудеться, ніж ні, але за певних обставин.

Не відходить Стінг у новому альбомі й від традицій оповідної поезії. Свідченням тому є три пісні, що їх теж можна розглядати як сюжетну цілісність:

- п'ята за списком «Harmony Road», експресіоністична віршована новела про життя типового передмістя зі складною криміногенною обстановкою;
- восьма – «Captain Bateman», оригінальний сюжет про в'язня, котрий отримує свободу не вельми чесним способом, пообіцявши доньці тюремника одружитися з нею, але свого слова не дотримавши;
- дев'ята – «The Bells of St. Thomas», витончена медитація на тему подружньої зради, прикрашена екфрастичними алюзіями до витворів живопису (фрески П. П. Рубенса у Соборі Святого Томи), архітектури (показ самого собору ззовні) та музики (елементи звукопису, передусім складені внутрішні рими до імені *Thomas – on us, upon us, from us*). «Пісня, варта Греммі та Оскара», – стверджують критики, зазначаючи її кінематографічність [15].

Варто придивитися уважніше до проблематики та поетики вірша «Harmony Road». За текстом оригіналу, це назва шосе, яка на перший погляд видається насмішкою:

The street where we live is commonly known as being the wrong side of town,

They look down their noses at you, like they're entitled to keep you down,

Our street has its social issues and violent crime by the bucket load,

They laughed when they named it Harmony Road [14]

Оксиморонне звучання тексту підсилюється завдяки непізнаванному під час першого прослуховування музичному розмірові 5/4 – на фоні того, що востаннє до такого експерименту з метрами Стінг удавався ще в 1999 році (пісня «Big Lie Small World») – та довгому дольникові як символові занепокоєння. Довгий дольник попервах справляє враження тісноти віршового ряду і відтак видається складним для виспівування, однак саме він працює на створення говірної, речитативної інтонації в ліро-епічній оповіді [5, с. 117–118]:

They say where you're born will have an effect on how you turn out in life,

So how can you make a living when all you have is a pocket knife?

You don't have the choice to run from another violent episode,

Welcome to life here on Harmony Road [13].

Співіснування в тексті актуальної та віртуальної реальностей увиразнюється застосуванням дієслів у формі майбутнього часу, а також нанизуванням мотивів із пісень попередніх років – «They Dance Alone», «Island of Souls», «Stolen Car», «Never Coming Home»:

One day we'll make a break, / Get out of here, make no mistake,

We'll steal a car, find a happy song on the radio,

And never come back to Harmony Road.

На увагу заслуговують і римові пари в цитованій строфі, точна «break – mistake» та анаграмна «radio – Road», де перше слово включає всі звуки другого, але наголошені дифтонги не збігаються: /ˈ**reɪdɪəʊ** – **rəʊd**/. Таке поєднання виступає ще одним концептом дисгармонії у пісні. З наступних рядків стає зрозумілою складність життя у хронотопі Harmony Road, передусім через закриття містоутворюючого підприємства та, внаслідок цього, безробіття:

You walk down the hill and past the old factory shuttered for 20 years,

There used to be work but you wonder how you'll ever get out of here,

If I had a song in me I would pay off all of the debts I owed,

I'm all out of tune on Harmony Road.

І тут спостерігаються алюзії до ранніх пісень, зокрема «Low Life» та «We Work the Black Seam». Дедалі очевидніший контраст між дійсністю та мрією, в котрому перебувають ліричний оповідач та його супутниця, в останніх рядках перетворюється на замкнене коло, знаменуючи собою Wendepunkt історії:

But then in our dreams are we to be haunted by what we left behind?

That road has a way of pulling you back if ever you give it mind…

Врешті-решт, катарсичне звучання пісні зумовлено усвідомленням персонажами нерозривного зв'язку з хоча й незатишним, але все-таки рідним простором, про що свідчить повторення останнього рядка:

No matter the riches and all the places where we may have strode,

We'll always belong to Harmony Road.

We'll always belong to Harmony Road [14].

Усі проблематичні та формотворчі концепти альбому зосереджено у його останній, заголовній пісні – «The Bridge» («Міст»). Характерно, що «бриджем» Ірина Вавшко називає одну з компонент рок-балади, поряд із «вступним розділом» і «строфою»: тут «бридж» – семантично відповідна строфі музична імпровізація, соло на гітарі, скрипці, ударних тощо [1, с. 103]. Символічний «міст» – потужний і нерозривний зв'язок не лише між берегами рік, а й ідеями, культурами, континентами, епохами. Тому й у Стінга він одразу постає саме таким – метафоричним, «не сталевим, не камінним»:

They say there's a bridge out there, out there in the mist,

Some will deny it's there, others will tell you it don't even exist…

(*Кажуть: є на світі міст, десь у далечі імлистій.*

Хтось не вірить: скаже – міт, просто вигадка без змісту…

Переклад автора статті).

Контрастним концептом до лейтмотивної деталі у пісні постає «повінь», хоча й не названа, але показана кількома словами: «drowned fields» (затоплені луги), «ridge» (гірський хребет), «higher ground» (узвишшя), «swollen river» (ріка, що вийшла з берегів). Вона, як і недосяжне пасмо гір у «The Hills on the Border», і нескінченна подорож у «The Book of Numbers», і складність буття у «Harmony Road» – символ перешкод у спілкуванні, дедалі більшого дистанціювання людей одне від одного. Змінити цю ситуацію здатен лише метафоричний міст:

...now the city's all but drowned, and here up on the ridge,

Some will seek the higher ground, / Some of us the bridge [14].

Поезія ця, певною мірою, й зорова: перші рядки двох із трьох строф – багатостопні довгі дольники, які поступово скорочуються, викликаючи в уяві образ мосту саме «в далечі імлистій», видного тільки наполовину. А з точки зору лексикології, тут наявний цікавий омонімічний факт. У першому ж рядку «*They say there's a* ***bridge*** *out there, out there in the* ***mist***» слово «**mist**» (імла) збігається у звучанні з українською лексемою «**міст**», а у другій строфі з'являється її польський (або чеський) аналог «**most**» – міжмовний омонім для тієї **більшості**, котра не бачить шляху до порятунку («*the bridge is deep inside the mind, invisible to* ***most***»). Звісно ж, така секвенція – суто випадкова гра слів, але притому надзвичайно важлива для розуміння семантики поняття «єдність, єднання» у тексті пісні.

Висновки. Провідні теми у творчості Стінга – осягнення людиною свого місця у довкіллі, її відповідальність за себе та за інших, родинні стосунки, релігійність як форма поновлення та підтримання зв'язку зі світом, повернення до джерел. Кожна з цих тем отримала свою образно-символічну систему, в зіставленні яких можна прочитати спільні архетипні мотиви: «дім», «храм», «море», «мати», «батько», «жінка», «дитина», «серце», «душа», «любов». Авторський задум чітко артикульовано формотворчими константами. Пісенні тексти Стінга вирізняються великою *композиційною* варіативністю; вони засвідчують можливості *класичного чи некласичного розміру, римових секвенцій, наскрізних рим, синтаксичних повторів* уплинути на перебіг ліричної оповіді та подальше сприйняття її читачем чи слухачем.

Ситуація невизначеності, у яку потрапив цілий світ унаслідок епідемії коронавірусу на початку 2020-х років, далася взнаки у художньому часопросторі нового альбому Стінга «The Bridge», де основним формальним елементом стала питальна інтонація. Часто вона виступає анафоричною (*How many times…, If that's not loving you, / Then tell me what it is…, What would a man not do…*) і відтак зумовлює композицію цілого вірша: «Rushing Water», «Loving You», «For Her Love». А отже, очевидним виявляється проблемний вимір – пошук істини та надія, подеколи примарна, її знайти. Такі концепти, своєю чергою, актуалізуються в мовних конструкціях майбутнього часу та умовного способу (у піснях «Loving You», «Harmony Road», «For Her Love», «Captain Bateman»), з переважанням модального дієслова «will» над «would», що символізує оптимістичні настрої ліричних персонажів кожної пісні.

Осягнути концептосферу нового альбому Стінга реципієнтові допомагає звертання до глибинних пластів духовності. Як і впродовж усього 45-річного творчого періоду, у 2021 році сходження до прототекстів Святого Писання у співака виявляється як на формальному, так і на змістовому рівнях. На ґрунті стилізацій біблійного віршування, інтерпретацій сюжетики та образності Книги Книг виникають пісні, які через осмислення подій давнини показують бачення нинішнього світу та пророцтва щодо майбуття людини («The Book of Numbers», «Rushing Water», «Loving You», «The Hills on the Border», почасти навіть «Captain Bateman» і «The Bells of St. Thomas»).

Слідом за Т. С. Еліотом, котрого високо цінував, Стінг сприймає віршування як гру розуму, калейдоскоп вражень і почуттів, але й він сам витворив такий стиль, у котрому матеріалізуються не лише головні концепти його світогляду – занепокоєння внаслідок зміщення духовних орієнтирів світу на тлі зміни тисячоліть (а в контексті пандемії – ще й відокремленості, самотності, невизначеності), а й способи віднайдення первозданної гармонії. Робить він це передусім через синтез поетичної мови та музики, виступаючи їх творцем і перетворювачем.

Список літератури:

1. Вавшко І. В. Музична поетика рок-балади : дис. … канд. мистецтвознавства (17.00.03). Київ, 2019. 213 с.
2. Киреева А. Б. Классики пишут сегодня. Москва : Сов. писатель, 1989. 336 с.
3. Книга Числа / переклад Івана Огієнка. URL: http://www.my-bible.info/biblio/ukrainskaya-bibliya/chisla.html (дата звернення 07.01.2022).
4. Межелайтис Э. Б. Контрапункт: Лирические этюды. Ночные бабочки. Мир Чюрлёниса / авториз. пер. с лит. Москва : Известия, 1972. 448 с.
5. Науменко Н. В. Образи його серця… Формозмістові домінанти пісенної лірики Стінга : монографія. Київ : Видавництво «Сталь», 2019. 256 с.

6. Полянська Л. Семантичні типи метафор у піснях Стінга. *Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, присвяченої Дню науки (17–19 квітня 2013 року). Філологічні науки*. Чернівці: Чернівец. нац. ун-т, 2013. С. 229–230.

7. Стецкович О. В. Стильова еволюція авторської творчості Стінга. *Культура України.* 2021. № 2. С. 73–80.

8. Сто загадок древнего мира. Харьков : Клуб семейного досуга, 2018. 384 с.

9. Шпортько О. В. Музична мова пісень із репертуару Стінга. *Актуальні питання гуманітарних наук. Серія: Мистецтвознавство*. 2020. Вип. 36, том 3. С. 70–74.

10. A Dictionary of Greek and Roman biography and mythology. By various writers / ed. by William Smith. 1813–1893. URL: https://quod.lib.umich.edu/m/moa/acl3129.0003.001/1025?page=root;size=100;view=image (дата звернення 09.01.2022).

11. Doyle D. J. Transhumanism and Religion. In: *What Does It Mean to Be Human? Life, Death, Personhood and the Transhumanist Movement*. Anticipation Science. Vol. 3. Springer, Cham, 2018. P. 149–177. https://doi.org/10.1007/978-3-319-94950-5_8

12. Gable C. The Words and Music of Sting. London: Greenwood Publishing Group, 2009. xix, 170 p.

13. Jung C.-G. Über die Entwicklung der Persönlichkeit. *Gesammelte Werke*. Bd. XVII. Berlin, 1922. 454 s.

14. Sting (Sumner G. M.). Lyrics. URL: www.sting.com/discography.album (дата звернення: 29.11.2021).

15. Sting (Sumner G. M.). The Bridge. Soundbites. URL: www.sting.com/discography.album/457/albums (дата звернення: 07.01.2022).

16. Weinberg S. Quotes. URL: https://www.brainyquote.com/quotes/steven_weinberg_130161 (дата звернення: 23.01.2022).

Naumenko N. V. FORMAL AND SUBSTANTIAL SPECIFICATIONS OF STING'S ALBUM "THE BRIDGE" (2021)

The author of this article examined the formal and substantial specifications of Sting's new album "The Bridge" (2021), regarding the writer's intentions revealed in the concept sphere of loneliness, separation, physical and mental unhealthiness, people's social distancing, but, on the other hand, – searching for 'the bridges' between cultures, époques, countries and nations. In terms of poetic language, the prominent feature of the majority of songs from "The Bridge" is the interrogative intonation that determines the composition of the whole verse and therefore opens the new cognitive horizons to a recipient, involving the one into mutual creativity and appealing to one's own emotional experience.

Individual conception of a human as 'the universe within the universe' and the demiurge of one's world in Sting's lyrics from the new album is outlined by the expedient and respectful usage of intertextual motifs. First, they are Biblical concepts (things and plot details of the Book of Numbers, the II Book of Kings, and four Gospels); then, they are philosophemes – antique (interpretations of Water image) and Jungian (archetype, person, shadow, synchronicity, autonomous complex). In Sting's verses, all of the noticed are not only the additional factors to propel the creative process, but also the extraordinary poetic images attaining the new meanings in the song lyrics.

In general, the various formal and substantial features in Sting's new release are combined into the diverse culturological panorama. Romantic tendency to create and recognize the symbols; impressionistic aspiration to fix the moment and to impart the impression to a recipient; symbolist mysticism and elegiac engrossment; expressionist novelistic acuteness; postmodern unexpected imagery trends and narrative collisions – this all has conditioned the development of individual culture of the world comprehension revealed in the singer's experience.

Key words: *song, Sting's works, form, substance, image, symbol, plot.*

УДК 821.111(71)
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/11

Ніколенко К. С.
Львівський національний університет імені Івана Франка

КОНЦЕПТ «ДІМ» У НАРАТИВНІЙ СТРУКТУРІ РОМАНІВ Л. М. МОНТГОМЕРІ «ЕНН ІЗ ЗЕЛЕНИХ ДАХІВ», «ЕНН ІЗ ЕЙВОНЛІ», «ЕНН ІЗ ОСТРОВА ПРИНЦА ЕДВАРДА»

У статті розглянуто поетикальні особливості й специфіку художнього втілення концепту «дім» у наративній структурі романів канадської письменниці Л. М. Монтгомері «Енн із Зелених Дахів», «Енн із Ейвонлі», «Енн із Острова Принца Едварда». Встановлено, що у творчості Л. М. Монтгомері яскраво виявилися риси регіонального роману, а саме: розгортання дії у конкретному впізнаваному регіоні; відображення географічних, топографічних, екологічних, соціально-економічних особливостей краю; змалювання специфіки побуту, суспільних звичаїв і традицій, мови й культури жителів певної місцевості; настанова на індивідуальне сприйняття реальності, переплетення історичних фактів і вигадки, відомого й невідомого, приватного, національного й загальнолюдського.

Концепт «дім» у творах мисткині є багатошаровим, полісемантичним, відкритим, динамічним, він здатен нарощувати й поєднувати у собі різні смисли, інтегруючись з іншими концептами (родина, людина, виховання, жінка тощо), визначаючи концептосферу письменниці. Для втілення даного концепту Л. М. Монтгомері використовує механізми наративної заміни, романтичні образи, мотиви, символи (пов'язані з фольклором, фантастикою, міфологією), алюзії та ремінісценції, автобіографічні елементи та ін. Творчо переосмисливши здобутки митців – представників британського романтизму (А. Теннісона, В. Скотта, Р. Бернса та ін.), Л. М. Монтгомері вводить їх у контекст сучасного життя, по-своєму інтерпретує, нерідко із використанням авторської іронії та критичних оцінок наратора.

У романах Л. М. Монтгомері відображено особливості канадської природи, життя її рідного м. Кевендіша, суспільні звичаї, ідеали й цінності канадського суспільства кінця XIX – початку XX ст. Реальні топоніми, пов'язані з о. Принца Едварда (Шарлоттаун, Кінгспорт, Нова Шотландія), нерідко поєднуються із вигаданими (Долина Фіалок, Кришталеве Озеро, Білий Шлях Зачудування тощо). Водночас концепт «дім» у романах канадської письменниці обумовлений не лише конкретним фізичним простором, але й мотивно-тематичними комплексами «любов», «природа», «дружба», «творчість», «сім'я», «ідентичність».

Ключові слова: *канадська література, Л. М. Монтгомері, роман, регіональний роман, концепт, образ, мотив, символ.*

Постановка проблеми. Творчість канадської письменниці Люсі Мод Монтгомері (Lucy Maud Montgomery, 1874–1942) відіграла значну роль у становленні національного канадського роману. У її творчості поєдналися елементи різних жанрів: сімейно-побутового роману, роману виховання, регіонального роману та ін. Незважаючи на те, що серія романів «Енн із Зелених Дахів» ("Anne of Green Gables," 1908–1942) стала бестселером у різних країнах і привернула увагу численних зарубіжних дослідників (M. H. Rubio, E. Waterston, E. R. Epperly, C. S. Ross, B. Lefevbre), в українському літературознавстві концептосфера творчості Л. М. Монтгомері залишається не достатньо дослідженою, що зумовлює актуальність даної наукової розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відчуття локальності у різних його вимірах стало істотною рисою канадського національного світосприйняття. На думку літературознавця Нортропа Фрая, центральним у канадській літературі є не так питання «Хто я?» (англ. "Who am I?"), як питання «Тут – це де?» (англ. "Where is here?") [9, p. 220], що визначило специфіку естетичних пошуків канадських митців від XVIII ст. і дотепер. Проте якщо в листах, мемуарах і щоденниках перших поселенців описи географічних локацій зазвичай ґрунтуються на фактологічному матеріалі, то письменники кінця XIX – початку XX ст. відходять від буквального розуміння простору як місця із «чіткими кордонами, характеристиками та історією» (П. Гілберт) [7, p. 12], натомість надають перевагу символічній інтерпретації. Уза-

гальнення сутнісних характеристик рідної місцевості, трансформованих і вписаних у фікційну реальність, дало можливість канадським митцям створити унікальні просторові образи, наділені специфічним комплексом значень, які утворюють особливий мікрокосм (Маріпоза С. Лікока, Ейвонлі Л. М. Монтгомері, Горизонт С. Росса, Манавака М. Лоренс та ін.). Репрезентуючи тло, на якому розгортаються людські взаємини, простір у творах цих канадських письменників водночас наділений власними характером і динамікою, а отже, здатний безпосередньо впливати на почуття, переживання, вчинки персонажів. Слід зауважити, що «наративізація» (М. Л. Райан) і міфологізація простору є поширеним смислотворчим прийомом у канадському романі, тому незважаючи на те, що образи митців певною мірою укорінені в реальності (а отже, являють собою своєрідні «когнітивні карти» відповідної канадської місцевості), вони тим не менш виходять за межі конкретного містечка або села й набувають ширшого, загальнонаціонального значення. На думку П. Демерс, "The exercise in conceptualizing this national terrain necessarily involves the social and imaginary elements of space" [7, p. 12].

У післямові до першого видання «Літературної історії Канади» (1965) Н. Фрай звернув увагу на потужну роль «пасторального міфу» (англ. *pastoral myth*) в канадській літературі: "The nostalgia for a world of peace and protection, with a spontaneous response to the nature around it, with a leisure and composure not to be found today, is particularly strong in Canada" [9, p. 836]. Дослідник зауважив, що цей міф знайшов яскраве відображення у творах, де змальовано життя маленького містечка та його мешканців (романи Л. М. Монтгомері, С. Лікока, Л. Емона, В. Мітчелла), і характеризується прагненням зобразити «ідеал» суспільного життя, красу канадської природи, перевагу «примітивного й інстинктивного над цивілізованим і конвенційним» [9, p. 837].

Н. Ф. Овчаренко у монографії «Міфологема Землі в канадській і українській прозі» (1996) [5] слушно зауважила, що антитеза «місто – село» стала знаковою для канадського «роману прерій» межі XIX–XX ст. Якщо сільське життя у творах цього періоду нерідко зображувалося в ідеалізованому світлі й асоціювалося із «райським садом», вільним і щасливим існуванням на рідній землі, то місто поставало своєрідним його антиподом, утіленням жорстокості, бездушності й зіпсованості. «Мотив саду став до певної міри константою міфу про землю, що виріс на ґрунті канадських прерій. <…> Міф саду в канадській літературі характеризується поширенням так званої пасторальної образності й більшою чи меншою мірою вираженими етичними міркуваннями з приводу постійного самовідновлення природи, її самовдосконалення, тоді як людина і витвори її рук старіють» [5, с. 27]. Із цією думкою важко не погодитися, оскільки вона відкриває простір для подальших досліджень канадського роману у його конкретно-історичних різновидах.

Постановка мети дослідження. Метою даної статті є виявлення поетикальних особливостей і специфіки художнього втілення концепту «дім» у наративній структурі романів канадської письменниці Л. М. Монтгомері «Енн із Зелених Дахів» ("Anne of Green Gables," 1908), «Енн із Ейвонлі» ("Anne of Avonlea," 1909), «Енн із Острова Принца Едварда» ("Anne of the Island," 1915).

Виклад основного матеріалу. У творчості Л. М. Монтгомері приналежність (англ. "belonging") до певної місцевості є концептуальною смислотворчою якістю протагоністів, яка виявляється найбільш очевидно вже на паратекстуальному рівні. Порівнявши назви романів, котрі входять до серії «Енн із Зелених Дахів» ("Anne of Green Gables" (1908), "Anne of Avonlea" (1909), "Anne of the Island" (1915), "Anne of Windy Poplars" (1936), "Anne's House of Dreams" (1917), "Anne of Ingleside" (1939), "Rainbow Valley" (1919), "Rilla of Ingleside" (1921), "The Blythes Are Quoted" (2009)), можемо визначити чітку темоpематичну структуру, якої дотримується авторка при формулюванні заголовків: спочатку подається «вихідна інформація – найменування дійових осіб і передісторія подій, а потім інформація нова, актуальна – виклад найбільш важливих у сюжетному аспекті фактів. Ця ядерна інформація представляє собою деякий початковий семантичний запис, вихідну формулу авторського задуму, котра може бути розгорнута в цілісний текст» [1, с. 43]. У назвах шести із дев'яти романів даної серії ім'я протагоністки (Енн) є темою, а локація – ремою.

У контексті загальних тенденцій розвитку канадської літератури творчість Л. М. Монтгомері високо оцінив відомий канадський літературознавець А. МакМехан, який був її викладачем у коледжі Делхаузі: "In 1924, after his pupil was world-famous, MacMechan praised her writing in his as a good example of Canadian "regionalism" [16, p. 82]. Справді, маємо підстави твердити, що у творчості Л. М. Монтгомері яскраво виявилися риси регіонального роману, а саме: розгортання дії у конкретному, впізнаваному регіоні; відобра-

ження географічних, топографічних, екологічних, соціально-економічних особливостей краю; змалювання специфіки побуту, суспільних звичаїв і традицій, мови й культури жителів певної місцевості; настанова на індивідуальне сприйняття реальності, переплетення історичних фактів і вигадки, відомого й невідомого, приватного, національного й загальнолюдського.

Ідентичність Енн Ширлі тісно пов'язана із місцем її проживання та спільнотою, до якої вона належить, – відповідно, перехід до кожної нової локації сигналізує про зміни в житті героїні та новий етап її духовної еволюції. Якщо спочатку дівчина «належала» до невеличкої садиби Зелені Дахи, то згодом усвідомлює себе мешканкою рідного містечка Ейвонлі й ширше – цілого острова Принца Едварда. Таким чином, розширення географії у наративній структурі романів Л. М. Монтгомері корелює з процесом дорослішання героїні і набуття нею нових соціальних ролей (донька/учениця (Зелені Дахи) – вчителька (Ейвонлі) – студентка коледжу (о. Принца Едварда)). Водночас слід зауважити, що таке розширення не є лінійним процесом, а радше набуває форми концентричних кіл: персонажі можуть полишати рідні місця й повертатися до них у наступних романах, їхні образи можуть поглиблюватися і уточнюватися на підставі здобутого ними досвіду тощо.

Головною концептуальною стихією, у якій живуть і діють персонажі романів Л. М. Монтгомері, є невелике містечко Ейвонлі (англ. *Avonlea*), розташоване на о. Принца Едварда (Канада). Цей образ став результатом спостереження, узагальнення й систематизації вражень Л. М. Монтгомері від тих місцевостей, де вона проживала в роки своєї юності (зокрема м. Кевендіш (Канада)). Ґрунтовне знання авторкою істотних характеристик довколишнього середовища, відображення специфічних сенсорних вражень (аудіальних, візуальних, ольфакторних тощо), увага до деталей природного світу (кольори, форми, ландшафт, флора, фауна) у поєднанні з відображенням духу маленького містечка дало можливість мисткині відтворити ментальну модель канадської провінції. "Maud's feeling for the place where she was raised was one of the most enduring loves of her life. It was the site of intense pains and pleasures. <…> She would immortalize Cavendish in her fiction, making it an idyllic setting for her heroines. As previously mentioned, the picturesque "Green Gables" was based on the home of her elderly cousins, David Macneill and his sister Margaret, a house which Maud often visited by walking through her beloved Lovers' Lane. However, the spiritual centre of the fictional "Green Gables" came from her grandparents' home. "Anne," like Maud, wanted to be valued in spite of the fact she was a girl." [16, p. 50].

Аналізуючи серію романів «Енн із Зелених Дахів» із точки зору наратології, необхідно відзначити, що автобіографічні елементи відіграють важливу роль у конструюванні даного романного наративу: так, Л. М. Монтгомері щиро любила м. Кевендіш і нікому не дозволяла негативно висловлюватися про своє рідне містечко. Її героїня Енн Ширлі, своєю чергою, «ніколи не мала теплих почуттів до Чарлі Слоуна, та він був із Ейвонлі, і ніхто чужий не мав права глузувати з нього» [4, с. 52]. На думку Б. Лефева, прочитання щоденників Л. М. Монтгомері як інтертексту дозволяє відкрити нові виміри творчості письменниці й зауважити паралелі між художнім світом, зображених у романах про Енн, і реальним життям м. Кевендіша (і ширше – цілого канадського суспільства) наприкінці XIX – на початку XX ст. [10]. У біографії "House of Dreams: The Life of L.M. Montgomery" (2018) дослідниця Л. Розенберг підкреслила, що любов до рідного містечка відіграла важливу роль у формуванні світогляду та самоідентифікації мисткині, що згодом відобразилося у її прозовій та поетичній творчості: "Maud was fiercely passionate about Cavendish, her childhood home base. However much she might privately criticize the village, she never let an outsider say a word against it. <…> "I was very near to a kingdom of ideal beauty," she claimed" [14, p. 24].

Краса м. Ейвонлі слугує ідеальним тлом для розгортання романтичних переживань Енн, надаючи їй широкий «простір для уяви» (англ. *scope for imagination*). Слід акцентувати на тому, що при зображенні цієї краси наратор зазвичай переходить на мовну і перцептивну точку зору головної героїні – таким чином, читач сприймає канадську природу «очима» Енн Ширлі (у поетизованому, дещо навіть ідеалізованому, романтичному вимірі). «Лагідні відблиски» променів надвечірнього сонця, «затишні фермерські обійстя», «довжелезне шатро, зіткане з білосніжного запашного цвіту» яблуневих дерев [3], що постають перед Енн під час її першого візиту до Ейвонлі, символізують гостинність і гармонійність природного світу, готового сприйняти протагоністку як свою органічну частину. На думку Х. Беллон та Е. Епперлі, середовище, в якому опиняється Енн Ширлі, сприяє розкриттю її творчого потенціалу через натхненне і поетичне осмислення природних образів [6, p. 26; 8, p. 21].

Садиба «Зелені Дахи», змальована як напрочуд прекрасний, ідеалізований простір, у якому героїня нарешті має можливість знайти сім'ю і розуміння, стає духовним центром Ейвонлі. "This rhapsody of light, colour, and sound is the poetic wish-fulfilment of the beauty-starved, love-starved orphan. It is also an invitation to the reader to 'come home,' as well. In responding to the images, as Anne responds to the scene itself, we participate in the lush beauty of 'home,' a place where the commonplace is revealed to be compounded of the richest colours and the miracle of sentient trees and houses" [8, p. 30]. Таким чином, у першому романі цієї серії Зелені Дахи становлять семантичне ядро концепту «дім», навколо якого концентруються відповідні образи (сад, поле, струмок, пагорб), мотиви (мотив сирітства, пошуку молодою людиною свого місця у світі), символи (троянда, лілія, фіалка тощо). Можливість ідентифікувати себе як мешканку «Зелених Дахів» стає ключовою в контексті пошуку Енн свого місця у світі й становлення її як особистості: "Anne of no-where has become Anne of Green Gables" [15, p. 26].

Водночас образ Зелених Дахів не є статичним: через зміну колористики (зелений – сірий), пір року (літо – зима), природних явищ (цвітіння дерев – опале листя) він відображає плин часу і поступове дорослішання героїні, старіння і смерть її близьких: "…an old country farmhouse, once ***green***, rather ***faded*** now, set among ***leafless apple orchards***. There is a brook below and a December fir wood beyond, where I've heard harps swept by the fingers of rain and wind. There is a pond nearby that will be ***gray*** and ***brooding*** now. <…> There will be a little room upstairs over the porch, where ***old dreams*** hang thick, and a big, fat, glorious feather bed which will almost seem the height of luxury after a boardinghouse mattress" [13]).

Слід відзначити, що концепт «дім» у романах Л. М. Монтгомері тісно пов'язаний із концептом «мрія». Зелені Дахи стають не лише прихистком для маленької сирітки, у якої «ніколи не було дому», але й безпечним простором для її творчості, мрій і сподівань: невипадково мотив пошуку «простору для уяви» (англ. *scope for imagination*) стає повторюваним у наративній структурі романів про Енн. Це простір, у якому живуть чарівні міфічні істоти (феї, дріади, привиди), герої народних і літературних казок (зокрема казок Г. К. Андерсена, Я. і В. Ґрімма), поетичних творів епохи романтизму (А.Теннісона, В. Вордсворта, Р. Браунінга та ін.). "In this first book, Montgomery sets the pattern for her later books by foregrounding the house as a place of safe retreat in which the imagination can dream" [15, p. 26].

У подальших творах про Енн Л. М. Монтгомері створила цілу галерею «романтичних» образів дому, що уособлюють тепло, розуміння, творчість, дружбу і любов. «Дім мрії» з'являється у назві п'ятого роману серії «Енн із Зелених Дахів», присвяченого новому етапові життя героїні після одруження із Гілбертом Блайтом ("Anne's House of Dreams"). У романі «Енн із Ейвонлі» будинок Лаванди Льюїс, який сама господиня називає «Прихистком Луни», постає перед очима Енн «мовби з казки чи дивовижного сну» й безпосередньо асоціюється із казковими образами (ельфи, троянди, папороть, принц, принцеса, чарівне відлуння) та мотивами (зачаклована принцеса, котра чекає на свого принца; юрмисько ельфів, котрі передражнюють людей тощо). Дім Патті на Спофорд-авеню в Кінгспорті стає «будиночком мрії» для Енн та її подруг – студенток коледжу; він постає як чарівний простір, котрий «там виріс, напевне, ще тоді, коли Спофорд-авеню була звичайною сільською вуличкою. Так, саме *виріс* – він не був там *зведений*» [4, с. 54]. Водночас мрії та сподівання Енн і її подруг також впливають на дім Патті й надають йому нових обрисів, змінюючи характер ментальної репрезентації цього простору: "I shall leave here my ***fancies*** and ***dreams*** to bless the next comer," said Anne <…> She wondered ***if old dreams could haunt rooms*** – if, when one left forever the room where she had joyed and suffered and laughed and wept, something of her, intangible and invisible, yet nonetheless real, did not remain behind like a voiceful memory" [13]. Подруга Енн Філіппа Гордон вважає дім Патті «найдомашнішим місцем» у своєму житті – «домашнішим навіть за рідний дім» [4, с. 126] ("It's the homiest spot I ever saw – it's homier than home" [13]). Слід акцентувати на тому, що кожен із будинків, де проживає Енн (або її близькі), відіграє важливу роль у розгортанні сюжету й таким чином наділений ніби власним характером і динамікою, прямо або опосередковано впливаючи на почуття й переживання персонажів, які перебувають у тому просторі.

У межах художнього простору о. Принца Едварда реальні топоніми (Шарлоттаун, Кінгспорт, Нова Шотландія) нерідко поєднуються із вигаданими (Долина Фіалок, Кришталеве Озеро, Білий Шлях Зачудування тощо). Механізм наративної заміни, активно застосовуваний Л. М. Монтгомері у серії романів «Енн із Зелених Дахів», виконує важливу смислову функцію, слугуючи засобом дослідження героїнею нового про-

стору і адаптації в ньому. Замінюючи «звичайні», «немилозвучні» назви (the Avenue, Barry's Pond) незвичайними і «романтичними» (the White Way of Delight, the Lake of Shining Waters), нерідко запозиченими Енн із художніх творів або придуманими самостійно, героїня немовби «присвоює» ці локації собі. У такий спосіб вона вибудовує власну творчу реальність, котра ніби «накладається» на звичайний, буденний світ, описаний в романах, і безпосередньо взаємодіє з ним. "When I don't like the name of a place or a person I always imagine a new one and always think of them so. There was a girl at the asylum whose name was Hepzibah Jenkins, but I always imagined her as Rosalia DeVere. Other people may call that place the Avenue, but I shall always call it the White Way of Delight" [12, p. 26].

Світогляд Л. М. Монтгомері сформувався під впливом найкращих зразків британської романтичної традиції, що знайшло безпосереднє відображення у її творчості. У романах «Енн із Зелених Дахів», «Енн із Ейвонлі», «Енн із Острова Принца Едварда» знаходимо алюзії та ремінісценції, пов'язані із творчістю А. Теннісона ("It was Anne's idea that they dramatize ***Elaine***. They had studied Tennyson's poem in school the preceding winter, the Superintendent of Education having prescribed it in the English course for the Prince Edward Island schools" [12, p. 307]), Р. Бернса ("Speaking of romance <…> we've been looking for ***heather***" [13]), Дж. Г. Байрона ("Yes, I feel like Byron's '***Childe Harold***' – only it isn't really my 'native shore' that I'm watching. <…> Nova Scotia is that, I suppose. But one's native shore is the land one loves the best, and that's good old P. E. I. for me" [13]). Характерні особливості романтичного світовідчуття, такі як романтична туга, усвідомлення самотності героя-романтика як творчої особистості, розчарування в суспільних ідеалах і цінностях (влада, гроші, розваги), оспівування краси природи як джерела натхнення, «…велетенська всевладна хвиля самотності й туги за домом» [4, с. 25], яскраво втілені в образі головної героїні.

Водночас необхідно відзначити, що здобутки романтизму у творах Л. М. Монтгомері переосмислені достатньо критично, з використанням авторської іронії. Зіставлення трагічних і піднесених образів, мотивів, символів із елементами буденного життя сприяє досягненню комічного ефекту: "The cows swung placidly down the lane, and Anne followed them dreamily, repeating aloud the battle canto from ***Marmion***" [12, p. 317]; "In a very few moments it was necessary for ***Elaine*** to scramble to her feet, pick up her cloth of gold coverlet and pall of blackest samite and gaze blankly at a big crack in the bottom of her barge through which the water was literally pouring" [12, p. 309]; "Over the head of my bed there is a picture of ***Robby Burns*** standing at Highland Mary's grave, shadowed by an enormous weeping willow tree. Robby's face is so lugubrious that it is no wonder I have bad dreams" [13].

Прибувши до Зелених Дахів у віці одинадцяти років, маленька сирітка Енн Ширлі знайшла там справжній дім і люблячу родину. Однак згодом проблема пошуку своєї батьківщини й дому своїх батьків набуває для неї важливішого значення, тому під час навчання у коледжі Енн вирішує відвідати м. Болінброк (Нова Шотландія), де вона народилася. У будинку її батьків давно живуть зовсім інші люди, і він ніколи не стане для героїні по-справжньому рідним. Проте, знайшовши старі листи, якими обмінювалися її батько й мати, Енн відчуває, що істинна цінність полягає у їхніх довірливих і люблячих стосунках, щирих почуттях, любові до своєї доньки й один до одного: "I've FOUND my father and mother. Those letters have made them REAL to me. I'm not an orphan any longer. I feel as if I had opened a book and found roses of yesterday, sweet and beloved, between its leaves" [13].

Важливу роль у наративній структурі романів Л. М. Монтгомері відіграють традиційні фольклорні образи й символи, широко використовувані в романтичній поезії (троянда, фіалка, лілія тощо). Проте канадська письменниця надає цим символам нового звучання, інтерпретуючи їх у контексті сучасного життя і розширюючи спектр конотацій, асоційованих із ними. Зокрема, образ троянди є багатозначним: він утілює не лише традиційне романтичне бачення кохання молодих людей (історія про Естер Грей, котра померла молодою: «Заплющити очі й ***заснути навік поміж троянд***, із усмішкою найдорожчого, коханого – я думаю, це дивовижно!» [2, с. 109])), але й кохання у більш зрілому віці (любовна історія панни Лаванди й Стівена Ірвінга: «І хай ця історія була ***дещо запізніла, мов троянда, розквітла не в червні, а в жовтні***, та все одно – це була троянда, що вся складалася з духмяного, золотого аромату – і золото мерехтіло в самім її серці» [2, с. 249]), творчість і поетичне світосприйняття (зустріч Енн і Діани з відомою письменницею – авторкою «Трояндового саду»), а також зв'язок поколінь і любов Енн до рідних і близьких (духовний зв'язок і взаєморозуміння між Енн і Метью Катбертом: «Сьогодні я ходила на цвинтар: ***посадила в Метью на могилі трояндовий кущ*** <…> Узяла пагінець від куща, який при-

везла колись давно із Шотландії його мати… Метью завжди найбільше любив ці троянди – такі маленькі й духмяні, з колючими стеблами» [3, с. 301]).

Простір, у якому перебуває Енн Ширлі, віддзеркалює процес її дорослішання і поступові зміни в характері героїні. Якщо на початку роману «Енн із Зелених Дахів» кімнатка героїні постає холодною і порожньою, із чистими побіленими стінами, що «аж відлякували своєю голизною» [3, с. 33] ("The whitewashed walls were so painfully ***bare*** and ***staring*** that she thought they must ***ache over their own bareness***. <…> The whole apartment was of a ***rigidity*** not to be described in words, but which sent a ***shiver*** to the very marrow of Anne's bones" [12, p. 38]), то наприкінці твору вона «сповнилася чогось нового, живого, жвавого, і це щось просотувало її всю й не залежало від підручників, суконь і стрічок, ба навіть від щербатого блакитного глека із квітучими яблуневими гілочками на столі. Немовби всі мрії, яким уві сні й наяву віддавалася її життєлюбна мешканка, раптом набули видимої, хоч і нематеріальної форми й оповили голі стіни прозорими розкішними гобеленами з веселки й місячного сяйва» [3, с. 168] ("Yet the whole character of the room was altered. It was full of a ***new vital, pulsing personality*** that seemed to pervade it and to be quite independent of schoolgirl books and dresses and ribbons, and even of the cracked blue jug full of apple blossoms on the table. It was as if all the ***dreams***, sleeping and waking, of its vivid occupant had taken a visible although unmaterial form and had tapestried the bare room with ***splendid filmy tissues of rainbow and moonshine***" [12, p. 224–225]).

Висновки. Отже, концепт «дім» у романах Л. М. Монтгомері пов'язаний не лише із конкретним фізичним простором, але й із ідеями сім'ї, ідентичності, моральних і духовних цінностей. Незважаючи на те, що Енн Ширлі періодично від'їжджає із Ейвонлі (наприклад, до Кінгспорту з метою навчання в коледжі або до Болінброку з метою відшукати будинок своїх батьків), Зелені Дахи стабільно залишаються духовним центром її світу, де панує «щира, ніжна любов» [4, с. 60]. Відкритість героїні до світу літератури й культури зумовлює особливості її романтичного світогляду, тому в наративній структурі серії романів «Енн із Зелених Дахів» важливу роль відіграють романтичні образи, теми, мотиви, символи.

Список літератури:

1. Горелов И. Н., Седов К. Ф. Основы психолингвистики: учебное пособие Москва : Лабиринт, 2001. С. 43.
2. Монтгомері Л.-М. Енн із Ейвонлі. Львів : Урбіно, 2020. 272 с.
3. Монтгомері Л.-М. Енн із Зелених Дахів. Львів : Урбіно, 2020. 320 с.
4. Монтгомері Л.-М. Енн із Острова Принца Едварда. Львів : Урбіно, 2020. 272 с.
5. Овчаренко Н. Ф. Міфологема Землі в канадській і українській прозі. Київ : Київська правда, 1996. 198 с.
6. Ballon H. M. The Bildungsroman in Recent Canadian Fiction. A thesis … for the degree of Master of Arts. Montreal: McGill University, 1977. 125 p.
7. Demers P. Women's Writing in Canada. Toronto : University of Toronto Press, 2019. P. 12.
8. Epperly E. R. The Fragrance of Sweet-Grass: L. M. Montgomery's Heroines and the Pursuit of Romance. Toronto : University of Toronto Press, 2014. 275 p.
9. Frye N. Conclusion to the First Edition of Literary History of Canada. *Literary History of Canada: Canadian Literature in English*. Toronto: University of Toronto Press, 1965. P. 821–849.
10. Lefebvre B. Ambivalence, Belonging, Citizenship: Ideology and the Represented Child in Twentieth-Century Canadian Fiction in English. A Thesis … for the Degree Doctor of Philosophy. Hamilton: McMaster University, 2006. 234 p.
11. Montgomery L. M. Anne of Avonlea. London : Puffin Books, 2009. 400 p.
12. Montgomery L. M. Anne of Green Gables. London : Puffin Books, 2008. 464 p.
13. Montgomery L. M. Anne of the Island. URL: https://www.gutenberg.org/files/51/51-h/51-h.htm (дата звернення 09.12.21).
14. Rosenberg L. House of Dreams: The Life of L. M. Montgomery. Crawfordsville : Candlewick Press, 2018. 227 p.
15. Ross C. S. Readers Reading L. M. Montgomery. *Harvesting Thistles: The Textual Garden of L. M. Montgomery*. Canadian Children's Press, 1994. P. 23–35.
16. Rubio M. H. Lucy Maud Montgomery: The Gift of Wings. Anchor Canada, 2010. 720 p.
17. Ryan M.-L. Space. *Handbook of Narratology*. Berlin : Walter de Gruyter, 2009. P. 420–433.

Nikolenko K. S. THE CONCEPT OF "HOME" IN THE NARRATIVE STRUCTURE OF L.M. MONTGOMERY'S NOVELS "ANNE OF GREEN GABLES", "ANNE OF AVONLEA", "ANNE OF THE ISLAND"

The article aims to explore poetical peculiarities of the concept of "home" in the narrative structure of L. M. Montgomery's novels "Anne of Green Gables," "Anne of Avonlea," and "Anne of the Island." Praised by Alexander MacMechan as a vibrant example of Canadian "regionalism," L. M. Montgomery's writing remains a valuable source of information about Canadian society in the late 19th – early 20th century, and Canadian women's daily life and experiences during that time. Not only did the author succeed in capturing the vividness of Canadian nature, geography and landscape, but she also provided her own brilliant, frequently ironic take on societal values and beliefs of that time. By exploring the concept of "home" in her works, L. M. Montgomery provided her own interpretation of the problem of Canadian identity, both in terms of individual experience and in terms of the whole nation.

By utilizing original texts as well as Ukrainian translations by Anna Vovchenko, we were able to determine that "home" in L. M. Montgomery's works is a multifaceted, polysemantic, open and dynamic concept, enriched with multiple levels of meaning. Some common strategies utilized by L. M. Montgomery to manifest this concept and incorporate it into the overarching narrative structure include: renaming "commonplace" topoi (e.g. the Avenue becomes the White Way of Delight in Anne's poetic interpretation); introducing Romantic imagery (elves, fairies, dryads), motives (an orphaned child searching for a home, love and acceptance), and symbols (roses, lilies, violets), which are often closely related to folklore, fantasy, and mythology; alluding to well-known works of Romantic poetry and prose (e.g. "Marmion" by Walter Scott, "Lancelot and Elaine" by Alfred Lord Tennyson, poetry by Robert Burns etc), with these allusions often providing an extra layer of meaning and interpretation to the surface level of the text; utilizing and transforming certain autobiographical elements, which may be identified through reading L. M. Montgomery's journals as an intertextual source; etc. Themes and motives of love, nature, friendship, creativity, family, identity are also tightly connected to the concept of "home."

Key words: *Canadian literature, L. M. Montgomery, novel, regional novel, concept, image, motive, symbol.*

УДК 821.112.2-6.09
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/12

Свириденко О. М.
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

ГЕОРГ БЮХНЕР КРІЗЬ ПРИЗМУ ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ

У статті зазначається, що починаючи з 90-х років минулого століття, з'являється низка ґрунтовних досліджень, у яких здійснено спробу багатоаспектного аналізу письменницького епістолярію. Частина цих досліджень присвячена епістолярним доробкам окремих митців чи окремим явищам у національній епістолярній традиції. У цьому контексті вирізняються наукові студії, у яких здійснено спробу цілісного розгляду епістолярного жанру в українській літературі. Тобто маємо ґрунтовні дослідження, які у своїй сукупності цілісно прописують історію та специфіку письменницького листування в Україні. Водночас стверджується, що дослідники фактично обходять увагою західноєвропейську епістолярну традицію. Це стосується, зокрема, й епістолярію Г. Бюхнера, який до сьогодні не перекладений українською мовою і не простудійований вітчизняними літературознавцями. У статті зазначається, що бюхнерівська епоха в суспільно-політичному сенсі була «проміжним часом». Двадцяті роки у Європі історики назвали епохою реставрації. Розгромивши наполеонівську Францію, європейські монархи мали намір по можливості перекреслити у своїх країнах наслідки французької революції. Їхні основні зусилля були при цьому спрямовані на придушення всіх рухів в низах суспільства, підтвердження чому знаходимо в епістолярній спадщині Г. Бюхнера, який брав активну участь у політичному житті Німеччини. Свідченням громадських устремлінь Бюхнера-студента є листи до рідних. Проте достовірність цих свідчень – проблема складна: Навколо цієї кореспонденції створилася специфічна атмосфера проблематичності, невизначеності, навіть конспіративного маскування, оскільки Г. Бюхнер не мав можливості вільного вислову свого «я», прагнучи про спокій рідних, які були стурбовані його радикалізмом. У дослідженні зазначається, що з листів Г. Бюхнера куди частіше чути голос громадянина, аніж людини як індивіда. У багатьох листах митця присутній культ громадянського служіння, громадянської жертовності. Натомість інтимний епістолярій митця вражає своєю вишуканістю, розкриває світ його внутрішніх любовних переживань, вражає читача ліризмом і шляхетністю почуттів.

Ключові слова: *лист, громадянський пафос, інтимний епістолярій.*

Постановка проблеми. Георг Бюхнер (1813–1837) – відомий німецький поет та драматург, «герой не свого часу», як його часто називають сучасні критики. Сучасник Й. В. Гете і Г. Гейне, він мислив настільки революційно, що виявився куди ближчим читачам століття XX, аніж XIX. У XX столітті його було проголошено невизнаним генієм, пророком від літератури, чиє ім`я носить найпрестижніша в Німеччині літературна премія. Творчість Г. Бюхнера мала вплив на подальший розвиток європейської літератури, зокрема на творчість натуралістів і неоромантиків, надто таких митців, як Ф. Ведекінд, Ґ. Гауптман, Б. Брехт; німецьких експресіоністів, представників «театру абсурду» (насамперед А. Адамова та Е. Йонеско).

Він був сином лікаря, братом лікаря та натураліста Людвіґа Бюхнера. Г. Бюхнер навчався в університетах міст Страсбурга та Гіссена, де вивчав природничі науки і практичну медицину. Г. Бюхнер відомий як автор памфлету «Der Hessische Landbote», що містив крамольний епіграф: «Мир – хатам, війна – палацам». За створення цього політичного памфлету його розшукувала поліція. У 1834 році Г. Бюхнер брав активну участь у революційному повстанні в місті Гіссен, де за зразком французьких революційних гуртків заснував «Товариство прав людини». У 1835 році він втік до Страсбурга, щоб врятуватися від арешту. У Страсбурзі він взявся за вивчення нової філософії, насамперед Декарта та Спінози. У цей же час Г. Бюхнер працював на дослідженням «Про нервову систему карася-вусача». У травні 1835 року за матеріалами свого дослідження він виступив із доповіддю у страсбурзькому Природничо-науковому товаристві і був обраний членом-кореспондентом товариства. У цьому ж таки році його робота була опублікована, а в листопаді 1835 року Г. Бюхнер отримав повідомлення з Цюриха, що філософський факультет Цюрих-

ського університету має намір присвоїти йому за це дослідження ступінь доктора філософських наук (ступінь було присвоєно в серпні 1836 року). У листі до рідних про цей період свого життя Г. Бюхнер писав так: «Из Швейцарии я получил очень приятные вести. Возможно, что еще до Нового года мне будет присвоена степень доктора наук на философском факультете Цюрихского университета; в этом случае я смогу со следующей весны, после пасхи, начать чтение лекций. В двадцать два года от человека вряд ли можно требовать большего...» [1, с. 303]. Біографи Г. Бюхнера підтверджують, що з нього міг «вирости» непересічний учений. У жовтні 1836 року Г. Бюхнер прибув до Цюриха. Тут він отримує дозвіл на читання лекцій. Проте 19 лютого 1837 року, фактично відразу після початку читання свого курсу порівняльної анатомії, Г. Бюхнер помирає від епідемічного висипного тифу.

Г. Бюхнер відомий як автор лише трьох драматичних творів. Перед останньою мандрівкою до Страсбурга він створив у Дармштадті впродовж кількох тижнів драму «Смерть Дантона» (1835), яка вважається одним з перших зразків сучасної драми. У Страсбурзі Г. Бюхнер здійснив переклад п'єс В. Гюго «Лукреція Борджіа» та «Марія Тюдор» (1835). У рукописах, окрім філософських робіт і фрагментів поетичних творів, митець залишив комедію «Леонс та Лена» (опублікована у1839 році), яка сповнена дотепів, гостроти та різкої іронії, а також фрагменти повісті «Ленц» (1835) про німецького письменника Я. Ленца, який був представником руху «Буря і натиск». Вершинним твором Г. Бюхнера називають п'єсу «Войцек» (1837). Поетична спадщина митця була видана його братом під заголовком «Nachgelassene Schriften» (1850).

Але як письменник Г. Бюхнер був забутий на тривалий час. Поверненню літератора до читача сприяло критичне видання усіх творів Г. Бюхнера («Sämtliche Werke und handschriftlicher Nachlass», 1879, Франкфурт-на-Майні) з біографією, яка була написана австрійським митцем Карлом-Емілем Французом.

Уперше деякі листи Г. Бюхнера були опубліковані в 1850 році в першому виданні його творів. Повне зібрання листів, які (а насамперед ті, що були адресовані рідним та нареченій) збереглися лише в уривках, було опубліковане у другому виданні творів Г. Бюхнера у 1879 році.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Починаючи з 90-х років минулого століття, з'являється низка ґрунтовних досліджень, у яких здійснено спробу багатоаспектного аналізу письменницького епістолярію. Частина цих досліджень (маємо на увазі праці І. Григоренко, Т. Заболотної, М. Пангелової, І. Котяш та ін.) присвячена епістолярним доробкам окремих митців (йдеться про Панаса Мирного, І. Франка, С. Черкасенка, В. Винниченка, У. Самчука та ін.) чи окремим явищам (наприклад, вивчення епістолярної літературної критики, яке здійснила Л. Вашків) у національній епістолярній традиції. У цьому контексті вирізняються наукові студії, у яких здійснено спробу цілісного розгляду епістолярного жанру в українській літературі. Мовиться про дисертації М. Назарука, В. Кузьменка, Г. Мазохи, А. Ільків. Тобто маємо ґрунтовні дослідження, які у своїй сукупності цілісно прописують історію та специфіку письменницького листування в Україні. При цьому дослідники фактично обходять увагою західноєвропейську епістолярну традицію. Це стосується, зокрема, й епістолярію Г. Бюхнера, який до сьогодні не перекладений українською мовою і не простудійований вітчизняними літературознавцями, що й зумовило вибір теми пропонованого дослідження.

Формулювання цілей статті – проаналізувати життєвий і творчий феномен Георга Бюхнера крізь призму його епістолярної спадщини.

Виклад основного матеріалу. Епоху, до якої Г. Бюхнер увійшов як письменник (драма «Смерть Дантона» з'явилася в 1835 році), К. Гуцков поіменував «проміжним часом»; інший німецький письменник, сучасник Г. Бюхнера К. Іммерман, назвав її «епохою послідків». Обидва ці визначення, як легко помітити, при тлумаченні епохи виходять не з її власних внутрішніх характеристик, вони підкреслено відносні. Прагнучи вказати на найбільш характерні риси свого часу, вони теж відсилають нас назад, до певного попереднього етапу. Йдеться про етап романтичний.

Ця атмосфера ще зберігала свою привабливу силу в пору дитинства та юності Г. Бюхнера. У Дармштадтській гімназії (він вступив до неї в 1825 році) Г. Бюхнер читав передромантичних «бурхливих геніїв» – поетів «Бурі та натиску» – і геніїв романтичних, сам дотримувався усіх крайнощів романтизму – складав меланхолічні елегії, оспівуючи руїни старовинних замків, записував свої роздуми на полях твору, що трактує проблему самогубства. Але іноді раптом у розпливчасті юнацькі мрії вривався чіткий і сильний звук, провісник власне бюхнерівського голосу: у шкільному творі про Катона Утичного (1830) пафос громадянськості поєднується з тверезою, хоча ще й дещо

незграбною логікою думки, вже тут відчувається, що цьому поетові дано у спадок «вітійства грізний дар», що романтичний культ героя постає у нього як культ громадянської жертовності.

Окрім романтичного, крізь душу вразливого юнака йшов також інший струмінь. Коли Г. Бюхнер слідом за своїми вчителями-романтиками починає студіювати В. Шекспіра, він не тільки захоплюється поезією високих пристрастей, а й значно серйозніше сприймає демократичний, плебейський елемент шекспірівської драми. Культ В. Шекспіра фігурує і в листах митця. «Бедняга Шекспир был писец по профессии, работал целый день и мог сочинять только ночью, а я, недостойный завязать ему шнурки на башмаках, живу гораздо лучше...» [1, с. 319], – писав Г. Бюнер у листі від 20 січня 1837 року з Цюриха.

Дослідження Й. Г. Гердера і романтиків у царині фольклору також вражають Г. Бюхнера. Але й народну творчість він сприймає не розумом філософа і не чуттям естета, а серцем громадянина. Коли він пізніше стане створювати для своїх драм супровід із народних пісень, йому будуть згадуватися пісні переважно трагічні, що йдуть не від патріархальних «поселян», а від стражденних трудівників, які потом і кров'ю поливають чужу землю.

«Земне тяжіння» від початку нейтралізувало в Г. Бюхнерові романтичне відштовхування від дійсності. Однолітки згадували згодом, що йому не подобався Ф. Шиллер – він здавався надто риторичним, пишномовним. Цей імпульс тверезості, реалістичності йшов до нього вже від сім'ї. Його батько був лікарем-хірургом, і тверезий, практичний сенс багато в чому визначав атмосферу будинку. Заняття природничими науками ще більше сприяли формуванню у Г. Бюхнера переважно матеріалістичної системи переконань.

Таким же «проміжним часом» була бюхнерівська епоха і в сенсі суспільно-політичному. Двадцяті роки у Європі історики назвали епохою реставрації. Розгромивши наполеонівську Францію, європейські монархи мали намір по можливості перекреслити у своїх країнах наслідки Французької революції та реставрувати потріскану будівлю феодалізму. Їхні основні зусилля були при цьому спрямовані на придушення всіх рухів в низах суспільства, будь то національно-визвольна боротьба або повстання сільської та міської бідноти. Про подібні факти Г. Бюхнер писав у одному зі своїх листів від 1833 року: «Мы только что получили известие, что в Нейштадте солдатня силой разогнала собрание безоружных людей, причем несколько человек были убиты ни за что ни про что. Говорят, подобные случаи были во всей прирейнской Баварии. Ну что же, либеральной партии жаловаться не приходится: око за око, зуб за зуб. Время покажет, кто сильней» [1, с. 269]. Але і будь-яка радикальність у буржуазному вільнодумство припинялася з тією ж послідовністю. Уже незабаром це вільнодумство було відтіснене в гранично вузькі межі розпливчастого лібералізму, особливо в Німеччині, країні, яка щонайменше смакувала ідеями буржуазного прогресу. Опозиційні настрої тут виявилися роздробленими буквально за кількістю клаптевих німецьких князівств і виражалися лише у формі лояльно-конституційних мрій ліберальної інтелігенції та націоналістично налаштованого студентства (буршеншафти). Цю бідність залишкової німецької опозиційності Г. Бюхнер в одному зі своїх листів охарактеризував хльостким афоризмом: «Люди готові піти у вогонь, якщо горить пунш!».

Але наскільки мізерною, розпорошеною, роз'єднаною була опозиція в Німеччини, настільки ж неподільним було панування реакції: національна роздробленість не заважала міцній круговій поруці влади. Ця порука існувала і у загальноєвропейському масштабі: міжнаціональний апарат Священного союзу на чолі з Меттернихом пильно стежив за проявами вільнодумства у всій Європи. Один із найбільш вражаючих наскрізних мотивів у листах Бюхнера-емігранта – страх, що влада чергового «суверенного» князівства чи держави видадуть його до рук дармштадтської влади. «Вчера опять арестовали двух студентов – маленького Штамма и Гросса» [1, с. 273], – писав він листі від 1 листопада 1833 року, окреслюючи загальну атмосферу того часу. У листі до батьків від 19 березня 1834 року, писаному із Гісена, Г. Бюхнер констатував: «Гораздо серьезнее обстоит дело с расследованием деятельности студенческих союзов; по крайней мере тридцати студентам грозит исключение. Я готов под присягой подтвердить безвредность этих заговорщиков. Но правительство ищет, чем бы заняться; только того и ждет, чтобы кто-нибудь из этих юнцов споткнулся случайпо или подергал цепь, на которой сидит!» [1, с. 280].

Французька липнева революція 1830 року сколихнула зачаровану реакцією Європу і особливо в душах німців породила найрайдужніші ілюзії. Свідченням громадських устремлінь Бюхнера-студента є листи до рідних. Проте достовірність цих свідчень – проблема дуже складна: їх треба з най-

більшою обачністю залучати як головних свідків під час реконструкції бюхнерівської системи переконань. У літературі про Г. Бюхнера є випадки прямо протилежних тлумачень тих самих висловлювань у листах. Річ у тім, що у листах до рідних Г. Бюхнер не до кінця залишавався самим собою. Його батько з самого початку був стривожений радикалізмом поглядів сина, і Г. Бюхнер постійно прагнув заспокоїти рідних. В результаті навколо цієї кореспонденції створилася специфічна атмосфера проблематичності, невизначеності, навіть конспіративного маскування.

Це особливо помітно у листах, що належать до періоду участі Г. Бюхнера в революційному таємному суспільстві у Гісені. З якою відчайдушно-спокійною винахідливістю Бюхнер складає безневинні легенди про своє життя в Гісені. Ще перебуваючи у Страсбурзі, у червні 1833 року Г. Бюхнер писав батькам: «Конечно, я всегда буду действовать в соответствии со своими принципами, но в последнее время я понял, что социальные преобразования могут быть вызваны лишь насущными потребностями народных масс, что вся возня и все громкие призывы отдельных личностей – бесплодное и глупое занятие. Они пишут – их не читают; они кричат – их не слушают; они действуют – им никто не помогает... Отсюда вам должно быть ясно, что я не стану вмешиваться в гисенские провинциальные интриги и революционные шалости» [1, с. 271]. Згодом у Гісені на нього чекали дні переслідування, гарячкової гри в хованки з поліцією, страху за життя і, на щастя, вдалої втечі. «Какая благодать избавиться от постоянного тайного страха преследований и ареста, – в Дармштадте опасения мучили меня непрестанно…» [1, с. 290], – писав він у листі з Вайсенбурга.

Але й у всіх інших листах додому, що стосуються його політичних поглядів, майже завжди присутній форсований тон легкої зневаги, применшення, він накладається шаром, що важко відрізнити, на взагалі властиву характеру Г. Бюхнера іронічність. «Меня называют насмешником. Правда, я смеюсь часто, но не над тем, каков тот или иной человек, а лишь над тем, что он человек вообще; а это – не его вина, и я при этом смеюсь над самим собой тоже, поскольку разделяю его судьбу» [1, с. 277], – писав Г. Бюхнер у листі від лютого 1834 року. Тож бюхнерівські листи треба розглядати у загальному контексті його долі, його особи та його творів.

Більше того, окремі листи (як, наприклад, лист батькам від 3 серпня 1834 року) Г. Бюхнера мають конспіративний характер. Митець був свідомий того, що його листи, як і листи різних адресатів до нього, можуть потрапити до рук поліції. Подібне сталося в Гісені в серпні 1834 року: «…Задержали лишь несколько писем от В[ильгельмины] (?), Мюстона, Л[амбосси] и Б[ёккеля1, написанных по-французски, – вероятно, ищут переводчика, чтобы прочел. Такое обращение меня возмутило; дурно делается, как подумаешь, что самые святые тайны мои в руках этих грязных людишек» [1, с. 285].

Тон легкої зневаги та применшення відчувається у листі Бюхнера до батьків від 4 грудня 1831 року із Страсбурга. Описуючи прибуття у Страсбург Джиморино Раморино, польського генерала, учасника польського визвольного повстання проти Росіїв 1830–31 роках, якого європейська інтелігенція вітала як героя національно-визвольної боротьби польського народу, Г. Бюхнер писав: «Наконец появился Раморино в сопровождении группы всадников. Один из студентов произнес приветственную речь, Раморино отвечал ему; потом говорил солдат национальной гвардии. Гвардейцы окружили карету и повезли ее, выпрягши лошадей; мы с флагом стали во главе процессии, а впереди всех шел большой оркестр. Так мы вступили в город, сопровождаемые огромной толпой народу, с пением «Марсельезы» и «Карманьолы»; повсюду раздавались крики: «Vive la liberté!», «Vive Ramorino!», «À bas les ministres!», «À bas le juste milieu!». В городе была иллюминация, дамы махали из окон. Затем Раморино вышел на балкон и благодарил, толпа кричала «виват», и на том комедия окончилась» [1, с. 265].

Подібний тон відчувається і в листі до рідних від грудня 1832 року: «Для политического сочинения у меня уже нет времени, да и не стоит труда: ведь все это – не более чем комедия. Король и палаты правят, а народ аплодирует и платит» [1, с. 267].

Своїми листами Бюхнер неодноразово прагнув заспокоїти батьків. Скажімо, у листі від травня 1833 року він писав: «За меня вам нечего беспокоиться; я не поеду во Фрейбург (мовилося про бунт фрейнбурзьких студентів після закриття університету з політичних міркувань – О. С.) и не стану принимать участие в собраниях, как не сделал этого и в прошлом году» [1, с. 269].

Культ громадянського служіння, громадянсько жертовновності присутній у багатьох листах Г. Бюхнера. Так, в епістолі від грудня 1831 року, писаній із Страсбурга, митець емоційно конста-

тував: «Настроение здесь ужасно воинственное; если дело дойдет до войны (після відколу Бельгії від Голландії в результаті революції 1830 року Голандія розраховувала з допомогою Росії повернути владу над Бельгією, але повстання в Польщі зіпсувало ці плани – О. С.), то в Германии начнется вавилонское столпотворение, и бог знает чем вся эта волынка кончится: либо полной победой, либо полным поражением» [1, с. 266]. Використання алюзій, надто алюзій до історичних подій, біблійної історії, є типовим для Бюхнера-адресанта. У такий спосіб він дошуковувався аналогій між давноминулими подіями та подіями у європейській історії, зокрема в історії Німеччини. Уживаний в цитованому листі біблеїзм демонстрував песимістичне ставлення Г. Бюхнера до ситуації в тогочасній роздробленій Німеччині. Прогнозована ситуація нагадувала автору вавилонське стовпотворіння. Він передбачав сум'яття, безладдя, метушню, відсутність єдиної підпорядкованості при великому скупченні народу, що не розуміє один одного. Водночас у цьому ж таки листі він демонстрував власну готовність йти на самопожертву: «Но если русские перейдут через Одер, я возьмусь за оружие, даже если бы мне пришлось воевать на французской земле» [1, с. 266].

Біблійні алюзії наявні і в інших листах. «Вся революция распалась на либералов и абсолютистов; необразованный и бедный класс неминуемо поглотит ее. Противоречие между бедными и богатыми – вот единственный рычаг революции в мире. Один лишь голод может породить богиню свободы, и только Моисей мог бы стать нашим спасителем, наслав на нас семь казней египетских» [1, с. 295], – писав адресант, апелюючи до П`ятикнижжя, де описано Десять кар єгипетських. Утім, якщо Мойсей просив кари для гнобителя, Бюхнер натякає на необхідність кари для гноблених.

Критичний погляд на гноблених породжує наступні сентенції: «Накормите крестьян досыта – и революция погибнет от апоплексического удара. Курица в горшке каждого крестьянина убьет галльского петуха» [1, с. 295], – писав адресант, уміщуючи алюзію на Французьку революцію, адже гальський півень – одна із символічних емблем Франції.

За своїми суспільно-політичними переконаннями Г. Бюхнер, як свідчить епістолярій, був переконаним радикалістом. У листі до батьків від 5 квітня 1833 року він писав: «Вот мое мнение: в наше время помочь может только насилие. … Молодежь упрекают в применении насилия.. Да разве мы не подвергаемся насилию непрестанно? Родившись и выросши в темнице, мы уже не замечаем, что сидим в мрачной яме, окованные по рукам и ногам, с кляпом во рту. … Если я не принимал участия в том, что произошло (йшло про невдале повстання у Франкфурті – О. С.), и не стану участвовать в том, что, может быть, еще случится, то не потому, что боюсь или не одобряю происшедшего, но лишь оттого, что считаю любое революционное выступление в данный момент предприятием, обреченным на неуспех, и не разделяю ослепления тех, кто считает немцев народом, готовым бороться за свои права» [1, с. 268–269].

Листи Г. Бюхнера пронизані їдкою зневагою до правлячої європейської верхівки: «Смилуйся, господи, над светлейшими олухами, помазанниками божьими; надеюсь, что на земле над ними никто не смилуется», – писав він у листі від грудня місяця 1831 року. Подібні настрої звучать і в епістолі від 16 травня 1832 року, яка адресована рідним: «В политическом отношении интересно лишь то, что здешние республиканские франты ходят в красных шляпах, а у господина Перье (Казимир Перьє – французький прем'єр-міністр при Луї-Філіппу – О. С.) была холера, но, к сожалению, не забрала его» [1, с. 266].

Водночас із листів Г. Бюхнера чітко вичитується те розчарування, яке він починає поступово відчувати. Будучи прихильником революційних зрушень, він розуміє їхню передчасність і приреченість на поразку в Німеччині. Він не зрікається своїх політичних принципів, проте починає сумніватися в тому, чи матиме його революційна діяльність сенс. Г. Бюхнер залишається на тій таки хвилі романтичного піднесення, проте він уже налаштований не на перемогу, а на героїчну жертовність. Тверезий погляд на хід історії не озброїв, а, навпаки, обеззброїв Г. Бюхнера. Така реакція, на думка А. Карельського [2, с. 10], характерна саме для романтика. Тут, за спостереженнями дослідника, ми підходимо до найтрагічнішої риси бюхнерівської дилеми. Тут, у цій цезурі між квітнем і червнем 1833 року, на цьому відрізку пізнання, як видно, вперше зіштовхнулися романтична піднесеність і найбільша що не є матеріалістична, земна істина [2, с. 10].

Особливо відвертим у вислові своїх розчарувань Г. Бюхнер був у листах до нареченої. Йдеться про Луїзу Вільгельміну (Мінну) Егле, яка була донькою страсбурзького священника Йоганна Якоба Егле, в домі якого Бюхнер жив під час свого навчання в Страсбурзі. Так, у листі від лис-

топада 1833 року з Гісена Бюхнер писав: «Я изучал историю революции и совершенно раздавлен дьявольским фатализмом истории. В человеческой природе я обнаружил ужасающую одинаковость, в человеческих судьбах – неотвратимость, перед которой ничтожно всё и вся. Отдельная личность – лишь пена на волне, величие – чистый случай, господство гения – кукольный театр, смешная попытка бороться с железным законом; единственное, что в наших силах, – это познать его; овладеть им невозможно. Теперь я не такой глупец, чтобы преклоняться перед парадными рысаками истории, перед ее столпами и остолопами. Я приучал себя к виду крови. Но я не палач. Надо – вот одно из тех слов, которыми был проклят человек при крещении. Отвратителен афоризм: надобно прийти соблазнам, но горе тому человеку, через которого соблазн приходит. Что это такое в нас лжет, убивает, крадет? Мне страшно думать дальше» [1, с. 274]. До розчарування суспільно-політичними реаліями додавалася туга за нареченою, яка лишилася в Страсбурзі: «Если б только я мог прижать свое холодное, измученное сердце к твоей груди! … С тех пор как я перешел через Рейнский мост, я будто умер, во мне не возникает ни единого чувства. Я – автомат; у меня вынули душу» [1, с. 274]. У іншому листі до Мінни Егле Г. Бюхнер писав: «Работать не могу: мною овладела тупая тоска, едва освещаемая мыслью. Все во мне погибает; нет исхода моей душе – ни крика боли, ни вопля радости, ни гармонии блаженства. Немота – вот мое проклятие. Я тебе уже тысячу раз говорил: не читай моих писем – все вялые, холодные слова! Найти бы один чистый и верный звук, излить тебе в нем душу – но нет, вместо этого я влеку тебя за собой в сумятицу своих кошмаров» [1, с. 279].

І лише в поодиноких листах до рідних Г. Бюхнер дозволяє собі оголити своє внутрішнє «я». Так, у листі від квітня 1834 року він писав: «В Гисене я был внешне спокоен, но впал в глубокую меланхолию; к тому же политическая обстановка ужасно меня стесняла: стыдно быть рабом среди рабов в угоду растленной княжеской династии и аристократическим подхалимам, состоящим на государственной службе. В Гисене я попал в ужаснейшие условия и заболел с горя и отвращения» [1, с. 273].

Оголений нерв адресанта проступає і з листів до А. Штьобера. «Только и умеем, что кричать! Наши стоны под пыткой, неужели они, проникая в просветы облаков и уносясь все дальше ввысь, доносятся до слуха божества лишь замирающим мелодичным вздохом? Неужели мы – жертва в раскаленном чреве Периллова быка, смертный стон которой сливается с ликующим ревом божественного зверя, пожирающего себя в пламени?» – емоційно констатував адресант [1, с. 279]. Співвідносячи сучасне з минулим, апелюючи до давньогрецького міфу про Перилаєва бика, адресант створює алюзію, яка розкриває його ставлення до сучасного стану речей в Німеччині. «Пишу тебе последнему, потому что не хотел терзать тебя своим мрачным настроением; я и так уверен, что вы оба мне сочувствуете. Я написал несколько писем нашим общим друзьям; может быть, тебе их показывали; я там жалел себя и насмехался над другими; можешь себе вообразить, как мне было плохо. Я не хотел тащить и тебя в больничную палату, потому и молчал» [1, с. 275], – писав Г. Бюхнер у листі до А.Штьобера від 9 грудня 1833 року. «Я смеюсь над собственной глупостью и стараюсь не забывать, что, в сущности, все равно на этой земле делать нечего, остается переливать из пустого в порожнее» [1, с. 276], – читаємо в цьому ж таки листі.

Проявом психологічної інтроспекції є листи Г. Бюхнера до брата. У листі до В. Бюхнера від 2 вересня 1836 року він описує свій психологічний стан, вдаючись до алюзії до XIII глави «Поезії і правди» Й. В. Гете. «У меня очень хорошо на душе, кроме тех дней, когда у нас тут обложной дождь или северо-западный ветер. Тогда я превращаюсь в человека, который вечером, перед тем как лечь в постель, сняв один носок, размышляет, не повеситься ли ему на собственной двери: уж очень трудно снять второй...» [1, с. 315], – писав він.

Оригінальні алюзії знаходимо в листах до друзів. Оригінальним у цьому плані є лист ід 24 серпня 1832 року із Дармштадту до братів Августа та Адольфа Штьоберів, фольклористів та літераторів, друзів Бюхнера по Страсбурзькому університету. Опинившись далеко від звичного товариства, Г. Бюхнер, очевидно, потерпав від самотності, про що свідчить використана ним алюзія. Адресант апелює до «Листів з Понта», які писав друзям римський поет Публій Овідій Назон, перебуваючи на засланні на березі Чорного моря. «Не прошло и трех недель, как я расстался с вами, но уже готов писать вам epistolas ex ponto!» [1, с. 267] – писав він. Подібне використання алюзії дає підстави стверджувати, що епістолярна манера Г. Бюхнера має спільні риси з манерою романтичною, адже і в Г. Бюхнера, і в романтиків алюзія невіддільна від образу самого автора пов`язана із процесом його самопізнання.

Вишуканою поезією у прозі постає інтимний епістолярій Г. Бюхнера. Мовою кохання для нього стає французька. Тож на французьку він переходить, коли звертається до Мінни Егле. «Je baise les petites mains, en goûtant les souvenirs doux des Strasbourg. Prouve-moi que tu m'aimes encore beaucoup en me donnant bientôt des nouvelles» [1, с. 274] (Цілую рученьки, насолоджуючись ніжними страсбурзькими спогадами. Доведи мені, що ще любиш: напиши мені якомога швидше), – читаємо в листі від листопада 1833 року.

Французькою митець звертається до коханої і в листі від березня 1834 року: «Nous ferons un peu de romantique, pour nous tenir à la hauteur du siècle; et puis me faudra-t-il du fer à cheval pour faire de l'impression à un coeur de femme? Aujourd'hui on a le système nerveux un peu robuste. Adieu» [1, с. 282] (Ми займемося романтикою, щоб бути на рівні століття. Як ти думаєш, чи потрібна буде мені підкова на щастя, щоб справити враження на серце жінки? Нервова система у людей нашого часу досить міцна. Прощавай).

Поетизуючи кохання, Г. Бюхнер порівнює квіти, подаровані коханою, з Далай-ламою, який не помирає, а перевтілюється кожного разу в душу нового обранця: «У нас весна, можно заменить твои фиалки свежими, но они бессмертны, как лама» [1, с. 273]. Для Г. Бюхнера, яка опиняється вдалині від коханої, її листи стають єдиним порятунком: «Я жажду писем. Один, как в могиле; когда рука твоя вернет меня к жизни?» [1, с. 278]. Туга закоханого митця сягає крайньої межі. Він порівнює її з божевіллям, а відвідини нареченої у Страсбурзі – з вознесінням на небеса у дилижансі: «Люди говорят, что я сошел с ума, потому что я сказал, что через шесть недель воскресну, но сначала вознесусь на небеса в дилижансе. Прощай, милая, и не покидай меня. У тебя есть соперница – моя тоска» [1, с. 278].

Листи до коханої Г. Бюхнер також сприймає як своєрідні візити до неї: «Я же возвращаюсь к тебе! Взгляни, я посылаю тебе поцелуи, подснежники, примулы, фиалки, первые робкие взгляды земли в пламенный лик юноши-солнца. Полдня я сижу, запершись с твоим портретом, и говорю с тобой. Вчера утром я обещал тебе цветы, вот они» [1, с. 281].

Ліризуючи оповідь, Г. Бюхнер вплітає в тканину листа поетичні твори. Так, у листі від березня 1834 року він уміщує поезію Ленца «Сільське кохання», вперше опублікований в «Альманасі муз» у 1798 році: «И вот наконец я подхожу к тебе и пою старую колыбельную:

«И становилась все слабей,
Тоскуя о любви своей.
Бессонной ночью, светлым днем
О нем лишь думала одном» [1, с. 281].

Поетичний текст з'являвся в епістолі у момент крайньої емоційно-психологічної напруги адресанта. Інкорпорована в епістолярний текст поезія поглиблювала психологічно-емоційну наповненість листа, посилюючи регістр його звучання й тональність.

У листах Г. Бюхнера до Мінни Егле, писаних із Цюриха, досить часто натрапляємо на вишукані літературні алюзії, покликані розкрити світ внутрішніх переживань адресанта. Так, у листі від 13 січня 1837 року митець порівнює себе з Абеляром, середньовічним філософом-схоластом і теологом, який закохався у свою ученицю і втік із нею: «Все время вижу тебя сквозь рыбьи хвосты и лягушачьи лапки. По-моему, это еще трогательнее, чем рассказ про Абеляра, как он чувствовал Элоизу у самых губ, едва раскрыв их для молитвы. Становлюсь сентиментальнее день от дня, все мои мысли плавают в опирту» [1, с. 318].

Типовими для інтимного листування Г. Бюхнера є жартівливі нотки: Так, у листі до Мінни Егле від 27 січня 1837 року остання постає як зла дівчинка: «Ободрить меня может только твоя жизнерадостность, божественная непосредственность, милое легкомыслие и все твои другие гадкие свойства, злая девочка. Addio, piccola mia!» [1, с. 320].

Висновки і пропозиції. Отже, листи Г. Бюхнера є насамперед свідченням його громадянських устремлінь. Проте достовірність суспільно-політичних свідчень митця в листах до рідних – проблема складна. Навколо цієї кореспонденції створилася специфічна атмосфера проблематичності, невизначеності, навіть конспіративного маскування, оскільки Г. Бюхнер не мав можливості вільного вислову свого «я». Із листів автора куди частіше чути голос громадянина, аніж людини як індивіда. Листи ілюструють культ громадянського служіння, яким керувався у своєму житті Г. Бюхнер, його готовність на громадянську жертовність. Натомість інтимний епістолярій митця вражає своєю вишуканістю, розкриває світ його внутрішніх любовних переживань, вражає читача ліризмом і шляхетністю почуттів.

Список літератури:

1. Бюхнер Г. Пьесы. Проза. Письма. М. : Искусство, 1972, 384 с.
2. Карельский А. Георг Бюхнер. Бюхнер Г. Пьесы. Проза. Письма. М. : Искусство, 1972. С. 3–72.

Svyrydenko O. M. GEORG BUCHNER THROUGH THE PRISM OF EPISTOLARY LEGACY

The article notes that since the 1990s, a number of thorough studies have emerged that have attempted a multifaceted analysis of the writer's epistolary. Part of this research is devoted to the epistolary works of individual artists or individual phenomena in the national epistolary tradition. In this context, scientific studies stand out, in which was made an attempt to consider comprehensively the epistolary genre in Ukrainian literature. That is, we have thorough research, which together prescribe the history and specifics of literary correspondence in Ukraine. At the same time, it is argued that researchers are in fact ignoring the Western European epistolary tradition. This applies, in particular, to G. Buchner's epistolary, which has not yet been translated into Ukrainian and has not been studied by domestic literary critics. The article notes that the Buchner era in the socio-political sense was an "intermediate time". Historians have called the twenties in Europe an era of restoration. After defeating Napoleonic France, the European monarchs intended to cross out the consequences of the French Revolution in their countries. Their main efforts were aimed at suppressing all movements in society, as evidenced by the epistolary legacy of G. Buchner, who took an active part in German politics. Letters to relatives are evidence of Buchner's student aspirations. However, the reliability of this evidence is a complex problem: around this correspondence created a specific atmosphere of problematic, uncertain, even conspiratorial disguise, because G. Buchner did not have the opportunity to express his "I" freely, seeking peace of mind for his relatives who were concerned about his radicalism. The study notes that the letters of G. Buchner are much more often the voice of a public figure than a person as an individual. In many of the artist's letters there is a cult of civic service, civic sacrifice. Instead, the intimate epistolary of the artist impresses with its sophistication, reveals the world of his inner love experiences, impresses the reader with lyricism and nobility of feelings.

Key words: *letter, civil pathos, intimate epistolary.*

УДК 82-94(5)
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/13

Тахирли Абид
Институт литературы имени Низами Гянджеви
Азербайджанской Национальной Академии Наук

АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ ПОЭЗИЯ 1920-х ГОДОВ В ИССЛЕДОВАНИЯХ М. А. РАСУЛЗАДЕ

М. А. Расулзаде, прапороносець незалежності Азербайджану, зробив винятковий внесок також і у становлення та розвиток національної літератури нового періоду. Його послідовна і самовіддана діяльність у цьому терені стала ширшою, різноманітною і цілеспрямованою після встановлення радянської влади в Азербайджані та спроб більшовицької ідеології застосувати в літературному і культурному житті надуманий, вигаданий радянський літературний метод і концепцію соціалістичного реалізму, що не виправдала себе. Хоча М. А. Расулзаде жив у еміграції, він уважно стежив за літературним процесом у країні, глибоко та всебічно аналізував художні твори, статті, думки та рецензії, оцінював їх з погляду соціальних та літературно-естетичних вимог. Він нещадно і різко критикував тих, хто використовував літературну спадщину як засіб класової боротьби в мистецтві та літературі, тих, хто ліз зі шкіри, щоб позбавити національних ідеалів представників цих духовних сфер, а також усього народу. Він висловлював свої концептуальні погляди на теоретичні проблеми класичної та сучасної художньої спадщини і тим самим зробив значний внесок у сучасну літературну критику та теорію. Викриваючи внутрішні риси та методи роботи ненависних ворогів національної літератури, автор закликав азербайджанську молодь до боротьби, не відхилятися від вірного шляху у ті дні, коли під брудними чоботями ворога впала наша незалежність, а національна культура та тюркський дух зазнали нападок. Водночас статті, написані в цьому контексті, дають підстави зробити певні припущення про літературно-теоретичне уявлення про еміграцію, що суперечить радянському літературознавству. Науково-теоретична спадщина М. Е. Расулзаде представляє велику цінність як методологічна основа сучасних дослідників.

Ключові слова: *М. Е. Расулзаде, еміграція, літературознавство, теоретичні проблеми класичної та сучасної художньої спадщини.*

Актуальность проблемы. Исследования М. А. Расулзаде о поэзии, опубликованные в журнале «Ени Қафкасия» (Стамбул, 1923–1927 гг.), занимают особое место в творчестве этого известного мыслителя и политического деятеля. Отметим, весь комплект журнала был издан в виде 4 книг по случаю 100-летия Азербайджанской Демократической Республики [1]. Заслуги автора в этом направлении еще ждут своих исследователей.

Примечательно то, что М. А. Расулзаде, говоря о художниках как классического, так и нового времени, с завидным мастерством связывает тему с проблемой свободы и независимости, оценивает силу художественного слова в его служении национальным идеалам и национальным ценностям.

Степень исследованности проблемы. Среди литературных теоретиков, близко рассматривавших проблематику творчества М. Э. Расулзаде, следует отметить Никпура Джаббарлы [5] и Вагифа Султанлы [4]. Жизнь и творчество подробно рассмотрены рядом исследователей, в том числе А. Балаевым [16], Ф. Алекперовым [15], Н. Ягублу [6; 10; 14], М. Агаевым [13], Ш. Курбановым [11] и Эльчином [8].

Цель и задачи исследования. В данной статье поставлена задача определения основных идей, высказанных М. Э. Расулзаде о современной ему литературе и искусстве в свете его художественного идеала и социально-политических взглядов. Для этого был проанализирован сборник «Ени Қафкасия» (Стамбул, 1923–1927 гг.).

Оценка творчества классиков и современных писателей и поэтов. М. Э. Расулзаде говорил о выдающихся представителях классической азербайджанской литературы XII века, при этом он умело связывал тему с делами и устремлениями современных ему деятелей национальной поэзии, разоблачая при этом большевистскую критику и метод советского литературоведения, служивших коммунистической идеологии. В статье «Хагани Ширвани» [3, с. 226] М. А. Расулзаде

отмечает, что средневековые поэты не стеснялись увещевать правителей: «Может ли советская критика показать нам хотя бы одного художника, критиковавшего советское руководство? Те 800 советских критиков, которые злятся на вас от прежних «притеснений», почему не говорят о зверствах, совершенных над поэтами? Хотелось бы спросить у героев, рассказавших о трагедии Фелеки Ширвани и заточении Хагани:

– Где поэт свободы Гусейн Джавид, что случилось с народным поэтом Ахмадом Джавадом?..

И не только Джавид, и не только Джавад…

…Когда мы видим носителей угнетения и произвола 800-летней давности, неизбежно приходит на ум азербайджанская народная фраза: Кто зло творит, безобразный!..» [3, с. 227].

В «Новом Кавказе», являющемся бесценным источником в изучении литературно-теоретической мысли нашей эмиграции, не потерявшей своей народности, современности и актуальности, труды об эмигрантской литературе разнообразны по содержанию, форме и объему. Помимо статей, посвященных литературно-теоретической проблеме, есть и статьи по социально-экономическим, общественно-политическим вопросам, которые содержат также некоторые литературоведческие положения, и это не случайно. Статьи такого рода дают обширное представление о сложности и бесперспективности советской литературно-теоретической концепции и методологии, о преследованиях, запугиваниях и арестах, пытках и притеснениях национальных поэтов и писателей. Все это проистекает из культурной политики.

Творческая деятельность Магомеда Эмина Расулзаде в журнале «Ени Кафкасия», выступившего в 1913 г. со статьей «Нужна критика» и писавшего, что «литература правит» [2, с. 255], раскрылась в различных СМИ того времени; он написал значимые литературно-теоретические статьи в многочисленных периодических изданиях, таких, как «Икбал», «Водопад», «Жизнь», «Проницательность», «Открытое слово» и так далее.

Одним из наиболее ценных и значимых образцов эмигрантского литературоведения в «Новом Кавказе», является «Амеле харси» Магомеда Эмина Расулзаде в Азербайджане [1, т. I, с. 170]. В начале статьи автор пишет, что большевики хотели изменить все, в том числе буржуазную культуру, и для этого они «изобрели» «пролетарскую школу», которая освободила бы литературу от буржуазного рабства как по форме, так и по содержанию и создать литературу, которая превзошла бы существующую литературу.

М. А. Расулзаде намерен говорить о «вкладе» этой литературной школы в русскую литературу, не о грубом применении так называемого метода к футуризму, кубизму, имажинизму, а о влиянии так называемой «пролетарской культуры» на азербайджанскую литературу. Автор подчеркивает, что это национальная и демократическая литература, извлекающая выгоду из независимости и демократических традиций, смешанных с народничеством, и сожалеет, что «красное вторжение» отбросило эти традиции и арестовало и убило передовых мыслителей и редакторов. поле оставлено посредственностям (которые неизвестно откуда взялись, как возникли, и которые ничего не стоит – Т. А.)» [1, т. I, с. 70].

М. А. Расулзаде очень серьезен в своих суждениях и является мастером обоснования своих взглядов, ссылаясь на конкретные факты и примеры, он вскрывает безобразные и тривиальные стороны насильственно созданной новой литературы, ее далекую от искусства, лживую и классовую сущность. Поэтому в статье дается комплексное представление о содержании, направлении, понятиях, классификациях, категориях и понятиях литературоведения того периода.

Статья М. А. Расулзаде «Сопротивление турецкой культуры русскому коммунизму» мала по объему, в то же время далека от предрассудков, уникальный стиль и метод исследования, новизна, глубокое содержание, значительный литературный и политический смысл и значение, серьезный теоретический анализ, похвальные научные выводы являют хороший пример не только эмиграционной литературы, но и азербайджанского литературоведения в целом. Подчеркивая значение литературы и учебников по литературе в народном образовании, газета «Коммунист» критикует слабую роль уроков литературы в советских школах в плане привития коммунистической идеологии, ссылаясь на нехватку учителей, перенявших марксистско-ленинские методы. Газета с сожалением заключает, что уроки литературы находятся «в руках представителей старой идеологии, а учителя словесности во всех районах, особенно в гимназии, незнакомы с новой пролетарской литературой и литературными течениями» [1, т. IV, с. 114]. Коммунистическая газета жалуется, что в школах преподают поэтов-классиков, что они «всегда «ходят» вокруг турецких поэтов и что учителя абсолютно не считаются с «народной и революционной литературой».

М. Э. Расулзаде пишет, что газету «Большевик» возмущало то, что на уроках литературы учителя смотрели не в сторону России, а Турции. Указывая, откуда взялась такая позиция и озабоченность газеты и большевистской партии в целом, автор указывает, что коммунисты придают идеологическую окраску тюркской литературе, интересу и склонности к тюркизму, утверждают, что это вредно для языка Октября и основам революции.

М. А. Расулзаде сообщает, что в газете «Ени фикир», издаваемой в Тбилиси (Грузия), опубликован сборник «революционных мотыльков», то есть поэтов, «служащих культуре трудящихся». Автор анализирует стихотворение «Помнишь ли», приведенное в сборнике и «мало похожее на поэтический образ». Он профессионально оценил этот образец, написанный одним из «бунтующих поэтов и писателей», по имени Муршид, служивших «рабочей культуре», по содержанию, стилю и мастерству, и подверг его резкой критике, заявив, что это произведение должно быть предметом насмешек и иронии: поэт видит «болезнь» своей возлюбленной, данной ей «судьбой», но которую при этом он соблазнил (обманул, предал – Т. А.), поцеловав свою возлюбленную у дверей ее дома, поцеловав в городском саду, «предавшись любви» с ней в лодке, «развлекшись» на лугу, но неизвестно, будет ли его «поступок» таким невинным, если он осмотрит себя у опытного врача, прежде чем обвинять кого-то еще?!» [1, т. IV, с. 114].

М. Э. Расулзаде, нейтрально относящийся к произведениям сборника стихов, справедливый и объективный в своем анализе и выводах, с иронией пишет, что здесь есть эпизоды, начинающиеся с «поцелуя» в начале и кончающиеся «могилой» в конце. Это показывает, что стихотворение «Помнишь ли» было как минимум «темой» соразмерной, поскольку автор обращает внимание на то, что сборник является более разоренным и с изъянами как по форме, так и по содержанию, и обосновывает свое мнение, приводя надлежащий пример из простейшего подражания средневековой диванной газели в данном сборнике:

Я в пустыне любви, Кааба в моем стихемейхане,

Вдруг стал далек от прочих всех, приют мой разорен.

Находясь на противоположной стороне большевистской веры и созданной по его заказу литературы, автор избегал предвзятой критики и занимал четкую, честную и принципиальную позицию в оценке произведения. Одно из стихотворений сборника аллегорично. Овцы разговаривают с художником. М. Э. Расулзаде пишет: «…поэт сказал овце так, и животное ответило ему:

«Наша старая одежда, шерсть – для тебя предмет гордости,

Но в пустыне ты труслив, как воробей» [1, т. I, с. 171].

После цитаты М. А. Расулзаде не анализирует и не комментирует этот простой и бессмысленный набор слов, не «казнит» стихи, имеющие ущербное содержание, слабый и унылый сюжет, а только спрашивает, как воробей держится в пустыне?, приводя лишь известное выражение и тут знаменитый «El-məna fi bətnü ş- şair» (прекраснейший смысл стихотворения находится в душе поэта – Т. А.).

Стихотворение «Плохой ветер» в сборнике также проанализировано М. А. Расулзаде. Он пишет: «…если хочешь знать истинность слова, то будь мыслящим, креативным». Будучи поэтом-большевиком, автор описывает этот ветер как «злой ветер» и говорит:

«Не верьте в этих отсталых и невежественных, они тоже неверные» [1, т. I, с. 171].

Отмечая, что поэт, создававший «новую литературу» под угрозой и подстрекательством деспотического большевистского режима, называя также советский строй «реакционным», а ее создателей – «неверными», М. Э. Расулзаде указывает на бесперспективность такой литературы.

М. Э. Расулзаде, рассматривая стихотворения сборника, делится своими выводами, создавая при этом достаточно полное впечатление о «рабочей культуре» и «новой литературе»: По этим небольшим цитатам читатели сами оценят «силу» «литературы», представленной как «революционная поэзия». Наша задача состояла в том, чтобы «дать пример «гениальности» «героев времени», претендующих на лидерство на Востоке» [1, т. I, с. 171].

Хотя статья «Ахмед Джавад в плену!...» [1, I, с. 178] подписана как «Новый Кавказ», язык и стиль этой статьи, а также очевидная любовь автора к наследию Ахмеда Джавада, глубокое знание творчества поэта, знание сборников Ахмеда Джавада, средств массовой информации, в которых он публиковался, русской литературы и русской эмигрантской прессы и ряда других свидетельств дает полную уверенность в том, что автором статьи был Магомед Эмин Расулзаде. Из предисловия к статье видно, что известие об аресте Ахмеда Джавада, искреннего переводчика самых сокровенных чувств и переживаний азербайджанского народа, потрясло всех в Стам-

буле: «В то время как мы были опечалены этим печальным известием, нас также давило чувство моральной ответственности за то, что в качестве причины для арест приводились мы. Может, это были стихи, опубликованные в «Ени Кафкасия»?..

М. А. Расулзаде подчеркивает, что шесть стихотворений Ахмада Джавада, опубликованные в журнале – «Османским мученикам», «Наш национальный флаг», «Не плачь», «Я посадил цветок», «Откуда ты пришел», «Возьми флаг «стали «призраком» азербайджанского большевизма. Они опередили свое время». При этом он подчеркивает, что эти произведения совершенны по идейному, национальному, художественному и стилистическому содержанию. Статья завершается интересным и внушительным обращением не только литературоведа, но и самоотверженного гражданина к поэту независимости: «Бедный Ахмед Джавад! О поэт угнетенной нации! Мы хотели показать и гордиться своим духовным богатством в нашей национальной сокровищнице, цитируя ваши произведения. Ссылаясь на ваши произведения, мы никогда не предполагали, что вы будете привлечены к ответственности в этом отношении. Хотя мы знали, что большевики очень жестоки и безжалостны, мы не могли себе представить, что они поднимутся в дикости до такого уровня. Видимо, мы были неправы, прости нас, поэт, прости нас, мы тебя помним!» [1, т. I, с. 179].

В статье «Борьба за народное чувство» М. А. Расулзаде раскрывает сущность коммунистического строя, идеологию и методы большевистского литературоведения, определяет и критикует цели, а также обосновывает свои теоретические взгляды на искусство и мастерство художественного творчества на конкретных примерах. М. Э. Расулзаде разоблачает силой своего пера жестокие нападки на творчество поэтов независимости, «национальный дух и идеи», «жестокость и нетерпимость русского насилия в отношении моджахедов», «нападки на прессу», «нападки на речи»: «Один из учеников написал стихотворение в стенгазету, висевшую в одной из бакинских школ. Сюжет представляет собой описание красивой девушки: глаза голубые, щеки красные, покрывало зеленое. Увидев цвета на картинке, инспектор с подозрением посмотрел на ребенка:

– *Bu nədir, yazmışsan, deyə sormuş*. Что здесь ты написал? Он вопросил.

– *Duyğumu yazdım, deyə cavab vermiş*. Тот ответил: описал я чувства.

– *Nədən oraq və çəkic haqqında bir şey yazmırsan*? Про серп и молот что ж не написал?

– *Oraq və çəkic mənə ilham vermir*! – *demiş*. Так не вдохновило же меня все это!

Не дозволялось ученику, не вдохновленному серпом и молотом, учиться за счет страны Советов, а маленького поэта, вдохновленного национальным колоритом, исключили из школы» [1, т. 5, с. 204]. Атака большевиков на национально-нравственные ценности, на литературу, ее создателя и носительницу,то есть народ, на самом деле мотивировалась намерением режима создать пролетарскую литературу и культуру. Известно, что коммунистические идеологи были против сегодняшней азербайджанской литературы, стоящей на триединстве: Джавид-Джавад-Джаббар: (все) против национальной литературы. Мохаммед Джалил, заместитель уполномоченного по вопросам образования и директор педагогического института, сказал студенту, что эта литература нам не нужна, а если не можете создать новую национальную литературу, то закроем институт совсем» [1, т. 5, с. 204].

Обширная и содержательная статья М. Э. Расулзаде «Революционные песни или тюремные поэмы» [3, с. 203–208] дает возможность оценить профессионализм автора, уровень его совершенных литературных теоретико-эстетических взглядов, а также оценить литературную панораму современности, ознакомиться с особенностями вновь образованных течений и направлений. С другой стороны, это представляет большой интерес с точки зрения наблюдения за растущей с каждым днем борьбой азербайджанской молодежи за свободу со все большей решимостью и самопожертвованием, с любовью к независимости и под гнетом мрачной деятельности ЧК. При чтении этой статьи создается впечатление, что М. Э. Расулзаде находится не в зарубежье, а в мрачной темнице ЧК в одном ряду со своими соратниками, в центре всех литературных событий.

Автор проявляет гневное, но беспристрастное отношение к процессам, происходящим в советской литературно-культурной, общественно-политической жизни, резюмируя свое исследование на уровне серьезных и завершенных научно-теоретических результатов. М. Э. Расулзаде основывает свою статью на письмах, посланных из страны в «Новый Кавказ» и опубликованных там стихотворных отрывках. Автор письма пишет, что «хотя в стихах много искажений с точки зрения правил словесности (литературных правил – Т. А.), я думаю, что это не стихи, а искренний крик души против тоталитаризма, в чем и заключается их истинная ценность» [3, с. 203]. Критик соглаша-

ется с автором письма, но также пишет, что наряду с жалобой есть и высказывания, пылающие огнем мести. Эти стихи – праведный глас поэтов, «задавленных цепями рабства», «оплакивающих свое состояние, понимающих свою боль и желающих доказать, что они вправе плакать». Отмечая, что в условиях советского режима плакать и писать запрещено, М. Э. Расулзаде убежден, что «в случае обнаружения авторов названных стихов наказанием является если не смерть, то заключение или ссылка». Чем жестче критика, тем мужественнее, искреннее, рассудительнее М. Э. Расулзаде, тем настойчивее он в своих мыслях, тем увереннее он в себе как мастер убеждения. На вопрос одного из чекистских заключенных другому: «Зачем ты написал?» человек, который жалуется на угнетение и унижение, которое его окружает, отвечает на вопрос стихотворением под названием «Не пиши»:

...Çınladır afakı bir bayquş səsi. Голос совы раздражает его.

Acı bir fəryadla bağırır: *"Yazma*" горьким криком: не пиши! [3, с. 205].

То, что говорит отвечающий, звучит еще острее, с большей надеждой, с большей уверенностью, с большей решимостью. Он признается, что иногда его пугает крик совы, и подлые убийцы душит его своими жестокими руками, кусают, сбивают с ног, раздавливают и проливают кровь:

Bəlkə hər şey yapar; fəqət o şeytan (Возможно все, однако этот дьявол)

Bir cənnət var, orada bir şey yapamaz! (Не может сделать ничего в раю!)

O cənnət ideal, bəkçisi iman; (Рай тот идеален, там сидит пророк)

İman olan yerdə şeytan yaşamaz! (3, s. 206). (И если там пророк, нет места там чертям!)

М. Э. Расулзаде не скрывает своей любви и симпатии к поэтам, которые прославляют его родные идеалы, «предпочитают потерять тело, но не совесть», «чей стиль и выражение являются продуктами нового метода обучения и школы», и присоединяется к ним и вроде бы с ними заодно говорит:

Dinlərkən bayquşun mənhus nəfəsini: (Прислушиваясь к отвратительному дыханию совы:)

Bütün varlığımla söylüyoram yaz! (Всем своим существом говорю, пиши!) [3, с. 206]

Он говорил, что его бесконечная любовь к борцам за свободу, которые десятками и сотнями подвергаются пыткам и насилию в тюрьмах, и в целом к национальной литературе вообще вытекала из общественно-политических, идейно-исторических процессов, он всем сердцем верил в предназначение и силу искусства стать горнилом свободы народа...» [3, с. 208].

В монографии «Современная азербайджанская литература», посвященной изучению, критике и пропаганде литературных произведений, созданных в нашей стране в 20–30-е годы, М. Э. Расулзаде упоминает значимых представителей национальной поэзии – это Ахмед Джавад, Гюльтекин, Алмас Йылдырым, Али Юсиф, Санан, Яйджилы Керим и др. Он глубоко и объективно анализировал и оценивал их произведения, выдвинул научно-теоретические положения в соответствии с их идеями, содержанием, языком, стилем, художественными достоинствами. Анализ отличается новым подходом и оценкой, а именно: научно-теоретическим и идейно-эстетическим осмыслением художественной мощи авторов, их идейного мира, национального образа мышления, философской глубины и гносеологического содержания поэтов-певцов независимости. Этим подходом автор отличался от советской критики, чем принес значительный вклад в азербайджанскую, в том числе эмигрантскую литературную теорию и критику. Эти качества и определяют актуальность, долговечность, оригинальность и силу литературного наследия М. А. Расулзаде.

Ряд исследователей, особенно компетентных и авторитетных исследователей азербайджанской эмигрантской литературы, подробно изучали вышеприведенную книгу, и потому мы сочли возможным на ее анализе подробно не останавливаться [4; 5].

Выводы. Подводя итог сказанному по теме, приходим к выводу, что Магомед Эмин Расулзаде, работая с 1920-х годов над соотношением творческих проблем национальной литературно-теоретической, художественно-эстетической мысли с общественно-политическими событиями, оставил ценное наследие, отличающееся своеобразным языком, стилем анализа и критики, мастерством научной классификации. Литературно-теоретические встречи великого мыслителя, обладающего уникальным талантом, удивительным стилем мышления и уникальным интеллектом, являются богатым источником для становления и развития азербайджанского литературоведения в период независимости. Его историческая концепция азербайджанской литературы привлекает внимание своим солидным, высоким научным уровнем и имеет научно-методологическое значение в определении основных направлений нашего современного отечественного литературоведения.

Список литературы:

1. «Новый Кавказ». 4 книги. Подготовили: Явуз Акпынар, Сельджук Туркилмаз, Йылмаз Озкая. Издательство TEAS Press, Стамбул: 2018 г.
2. Расулзаде М. А. Том II 1909–1914 гг. Профессор Ширмамед Гусейнов, собравший, переведший с арабского алфавита на латиницу, и автор предисловия. Баку : Ширваннешр, 2001.
3. Институт литературы имени Низами Гянджеви Национальной Академии Наук Азербайджана. Азербайджанская библиотека эмигрантской литературы (серия книг). Я кожу. Мохаммад Амин Расулзаде. Избранное из литературного и научного наследия эмигрантского периода. Баку : Вяз, 2016. 356 с.
4. Султанлы Вагиф. Любовь к независимости. Баку : Наука и образование, 2014. 252 с.
5. Джаббарли Никпур. Азербайджанская эмигрантская поэзия (рецензии и портреты). Баку : Наука и образование, 2014.
6. Ягублу Насиман. Мохаммад Амин Расулзаде. Баку : 1991 г.
7. Вагиф Султанлы. Литературный мир Мохаммада Амина Расулзаде. Баку : издание БГУ, 1993.
8. Эльчин. Мохаммад Амин Расулзаде. Баку : 1994 г.
9. Султанлы Вагиф. Он пассажир на трудной дороге. Баку : Азернешр, 1996.
10. Ягублу Насиман. Борьба за национальную независимость Азербайджана и Мохаммед Амин Расулзаде. Баку : 2001 г.
11. Гурбанов Шамиль. Мохаммад Амин Расулзаде. Баку : 2001 г.
12. Ализаде Ахунд Хаджи Солтан Мухаммад Амин Расулзаде и ислам. Баку : 2003 г.
13. Агаев Независимый. Мохаммад Амин Расулзаде. Баку : 2006 г.
14. Ягублу Насиман. Роль Мохаммеда Амина Расулзаде в азербайджано-польских отношениях. Баку : 2007 г.
15. Алекперов Фаиг. Мировоззрение Мохаммада Амина Расулзаде. Баку : 2007 г.
16. Балаев Айдын. Мохаммад Амин Расулзаде. Баку : 2011 г.

Tahirli Abid AZERBAIJANIAN POETRY OF THE 1920s IN M.A. RASULZADE

M. A. Rasulzade, the standard-bearer of the independence of Azerbaijan, also made an exceptional contribution to the formation and development of the national literature of the new period. His consistent and selfless activity in this field became more extensive, diverse and purposeful after the establishment of Soviet power in Azerbaijan and the attempts of the Bolshevik ideology to apply in literary and cultural life the far-fetched, fictional Soviet literary method and the concept of socialist realism that did not justify itself. Although M. A. Rasulzade lived in exile, he closely followed the literary process in the country, deeply and comprehensively analyzed works of art, articles, opinions and reviews, evaluated them from the point of view of social, literary and aesthetic requirements. He ruthlessly and sharply criticized those who used the literary heritage as a means of class struggle in art and literature, those who went out of their way to deprive representatives of these spiritual spheres, as well as the entire people, of national ideals. He expressed his conceptual views on the theoretical problems of the classical and modern artistic heritage and thus made a significant contribution to modern literary criticism and theory. Exposing the internal traits and methods of work of the hated enemies of national literature, the author called on the Azerbaijani youth to fight, not to deviate from the right path in those days when our independence fell under the dirty boots of the enemy, and the national culture and Turkic spirit were attacked. At the same time, the articles written in this context give grounds to make certain assumptions about the literary-theoretical conception of emigration, which contradicts Soviet literary criticism. Scientific and theoretical heritage of M. E. Rasulzade is of great value as a methodological base for modern researchers.

Key words: *M. E. Rasulzade, emigration, literary criticism, theoretical problems of classical and modern artistic heritage.*

УДК 821.133.1«17».09
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/14

Чернявська О. К.
Університет митної справи та фінансів

ЖАНР ХУДОЖНЬОЇ АВТОБІОГРАФІЇ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕФЛЕКСІЇ

У статті аналізуються українські літературознавчі студії, присвячені теоретичному осмисленню жанру художньої автобіографії. Основну увагу зосереджено на двох питаннях: термінологічному апараті дослідження жанру художньої автобіографії та питанні статусу і місця автобіографії в системі художньо-документальних жанрів. Акцентовано на доцільності використання терміну «мемуарна автобіографія», як такого, що фокусує увагу на потужному мемуарному компоненті у його тісному взаємозв'язку з домінуючим автобіографічним началом. Цей термін видається науково коректним, оскільки на перший план виводить видову генологічну ознаку – автобіографію – і другим планом уточнює її супутні жанрові особливості – наявність мемуарного компоненту. Таке формулювання вдало відображає специфіку творів, у яких опис особистої долі автобіографічного героя супроводжується зовнішньо-подієвими деталями його життя. Формулювання подібного типу мають широкі можливості для відображення розмитості та рухливості меж автобіографічного жанру, його високу здатність до синтезу з іншими жанрами.

Іншим досліджуваним аспектом є питання статусу і місця автобіографії у системі художньо-документальних жанрів. Стверджується продуктивність розгляду автобіографії як самостійного жанру, не підпорядкованого жанровому полю мемуарів – тобто автобіографії як специфічної художньої форми оповіді про себе з власними жанровими та сюжетотворними особливостями. Слід говорити про синтезування, взаємовплив, перетікання, накладання, контамінацію жанрів автобіографії та мемуарів і спосіб такої взаємодії визначатиме жанровий вигляд конкретного художнього твору.

Перспективною для розкриття специфіки автобіографії розглядається концепція метажанру. У межах цієї концепції метажанр представлений розгалуженою системою жанрів, багаторівневим утворенням, генологічну матрицю якого утворюють автобіографія, мемуари, листи, щоденники, записні нотатники, некролог. Іншими компонентами матриці можуть бути не тільки різні жанри, а і комунікативно різносферні елементи. Метажанр у такій трактовці є новочасною образною моделлю, проте видається можливим її застосування не тільки до сучасної автобіографії, а і до класичних її зразків.

Ключові слова: *автобіографія, мемуари, жанр, метажанр.*

Постановка проблеми. Від завершення минулого століття і дотепер жанр художньої автобіографії незмінно знаходиться у мейнстрімі літературного процесу. Про це свідчить кількість авторів, що працюють у цьому жанрі: це письменники (Е. Гілберт «Їж, молися, кохай» (2006)), політики (М. Тетчер «Автобіографія» (2013)), відомі у різних сферах люди – Р. Бренсон «Втрачаючи невинність» (1999), Ш. Осборн «Моя автобіографія» (2005), М. Обама «Становлення» (2018), Д. Біркін «Щоденник мавпочки» (2019) і це далеко не вичерпний перелік.

Причини популярності автобіографії одні дослідники вбачають у «використанні автофікції як специфічної форми постмодерного письма» [11, с. 40], інші пов'язують її із завданнями і потребами літератури [3, с. 243].

Наведені спостереження є слушними, та видається важливим ще один аспект. Сучасна автобіографія існує у контексті епохи «постправди», епохи повсюдного використання соціальних медіа. Відтак при подачі інформації акцент робиться не на самому факті, а на способах його медійного оформлення та інтерпретацій. Сучасний читач живе у дуже насиченому інформаційному потоці, де межа між фактом і вимислом нестійка, де різні інтерпретації одних і тих же подій спрямовуються на маніпулювання його думками, почуттями і навіть діями. За таких реалій читач шукає сталі орієнтири, одним з яких є автобіографія як «людський документ», побудований на фактологічній основі. Читач скеровує свій інтерес на життя *реальної* людини, *реальні* події, *реальні* почуття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературознавці не лишаються осторонь ключових тенденцій, що видно з низки робіт, виданих останніми роками у Європі [21–27]. Українські спеціалісти також активно працюють у цьому напрямку. Від початку незалежності напрацьовано певний масив наукових розвідок про автобіографію у формі дисертацій [1; 5; 10], монографій [2; 17] та статей [4; 7; 9; 11; 19; 20]. Жанр художньої автобіографії досліджується на матеріалі національних літератур із застосуванням різних підходів: дискурсивного, наратологічного, синергетичного, літературознавчі підходи доповнюються психоаналітичним, соціологічним, гендерним.

Активно працює наукова школа О. А. Галича, яка досліджує автобіографію у контексті корпусу нефікційної літератури. Представниця цієї школи Т. Ю. Черкашина здійснює вивчення жанрової системи нефікційного письма і місце автобіографії у цій системі. Дослідниця оперує поняттями «мемуари», «автобіографія», «мемуарно-автобіографічна проза». Вона акцентує увагу на двох генологічно важливих моментах: невпорядкованому використанні термінів «мемуари» та «автобіографія» і зарахуванні мемуарів, автобіографії та мемуарно-автобіографічної літератури до мемуаристики [18, с. 6].

Незмінну цікавість колег викликають роботи А. Г. Цяпи [13–15]. Він досліджує специфіку автобіографічного жанру через призму комбінування історико-літературного та філософського інструментаріїв. Застосовує до автобіографії концепцію М. Бахтіна щодо позазнаходжуваності автора. Дослідник яскраво демонструє естетично-філософський механізм об'єктивації автобіографічного героя. Художність автобіографії, слушно зазначає він, проявляється через відокремлення, відрив автора-творця від створеного за власною подобою героя [13, с. 4]. Позиція автора як відстороненого споглядача породжує зовнішню точку опори, яка виконує завершальну естетичну функцію [14, с. 177].

Концепція позазнаходжуваності впевнено доводить свою ефективність щодо автобіографії, оскільки розкриває її художню природу і надає можливість дослідити інстанції автора, оповідача та героя. Її застосовують й інші дослідники [1; 5]. Проте у сучасних роботах щодо головних рис автобіографії можна зустріти твердження на кшталт «тотожності автора, наратора та головного героя твору» [10, с. 6]. Тим більш дивними виглядають подібні твердження у професійній справочній літературі, яка за визначенням має демонструвати зважений академічний підхід до трактування термінів. У Літературознавчій енциклопедії (2007) автобіографія визначається як «літературно-документальний жанр, головним героєм творів якого вважається сам автор» [6, с. 19]. Подібні випадки надзвичайно актуалізують необхідність створення грунтовного літературознавчого видання, яке відображало би сучасні виважені підходи до трактування термінів та концепцій.

Помітними в українських літературознавчих студіях є роботи О. А. Рарицького. Він тлумачить автобіографію подвійним чином: як великий художній твір, що відображає ключові події та етапи духовного формування особистості. Поряд із цим традиційним тлумаченням дослідник пропонує цікавий підхід – зарахувати до автобіографії малі наджанрові генологічні утворення, які є синтезом ділової та художньої автобіографій. Такий підхід продиктовано визнанням того факту, що письменницькі автобіографії українських шістдесятників (В. Стуса, Н. Світличної, Григора Тютюнника, В. Діденка) складно вписуються в усталені та загальновизнані норми [8].

Роботи О. А. Рарицького акцентують надзвичайну гнучкість автобіографічного жанру: здатність автобіографії вбирати та адаптувати не тільки різножанрові, а й комунікативно різносферні елементи. Ця здатність, як переконливо показує дослідник, демонструє, що автобіографія є самостійним художнім явищем і має розглядатись відокремлено від масиву мемуарної літератури [8].

Постановка завдання. Отже, як бачимо, українські автобіографічні студії ставлять низку проблемних питань, які потребують наукової уваги та дослідження. Це насамперед «невиробленість вітчизняного понятійно-термінологічного апарату» [16, с. 212], на що звертають увагу не тільки Т. Ю. Черкашина, а й інші дослідники. Це питання щодо статусу та місця автобіографії в системі художньо-документальних жанрів. Дослідити їх у межах однієї статті, звичайно, не є можливим. Проте можливо сфокусуватись на конкретних аспектах. **Метою даної статті** є аналіз поглядів українських літературознавців на: 1) термінологічний апарат дослідження жанру художньої автобіографії та 2) статус і місце автобіографії в системі художньо-документальних жанрів.

Виклад основного матеріалу. Т. Ю. Черкашина комплексно аналізує українську спогадову літературу та її жанрову парадигму [18]. Автобіографія розглядається нею як самостійний жанр з власними структурними, тематичними та поетологічними ознаками. Дослідниця правомірно вказує на генологічну близькість автобіографії

до інших форм художньо-документальної літератури: мемуарів, щоденників, записок. Акумулюючи досвід європейських та вітчизняних автобіографічних студій, акцентує увагу на найбільшій генетичній близькості автобіографії до жанру мемуарів. Виявляє низку типологічних ознак, що є спільними для обох жанрів – документальність, фактологічність, ретроспективність, наявність двох часових планів (тоді і тепер), суб'єктивність, концептуальність, екзистенційність [18, с. 6].

Для впорядкування вітчизняного понятійно-термінологічного апарату Т. Ю. Черкашина пропонує термін «мемуарна автобіографія» [16, с. 212]. Вжитий вслід за А. Г. Тартаковським [12], цей термін видається науково коректним, оскільки на перший план виводить видову генологічну ознаку – автобіографію – і другим планом уточнює її супутні жанрові особливості – наявність мемуарного компоненту. Таке формулювання вдало відображає специфіку творів, у яких опис особистої долі автобіографічного героя супроводжується зовнішньо-подієвими деталями його життя. Термін «мемуарна автобіографія» корелює з іншими подібними визначеннями, наприклад, «сповідальна автобіографія» [5]. Формулювання подібного типу мають широкі можливості для відображення розмитості та рухливості меж автобіографічного жанру, його високу здатність до синтезу з іншими жанрами.

Автобіографія осмислюється більшістю українських спеціалістів саме як самостійний жанр, а от щодо її місця в системі художньо-документальних жанрів думки дослідників різняться. Представники школи О. А. Галича розглядають автобіографію як різновид мемуарного письма, при цьому не заперечуючи її жанрову самостійність. Вочевидь, вони розвивають концепцію самого О. А. Галича, який до генологічної системи мемуаристики відносить листи, щоденник, записні книжки, нотатки, літературний портрет, есе, некролог, автокоментар [2, с. 46–48]. До цього масиву Т. Ю. Черкашина додає автобіографію [18]. О. А. Рарицький не погоджується із зарахуванням автобіографії до кола мемуарної літератури. Автобіографія, як і інші форми художньо-документальної літератури, «жодною мірою не вписуються в систему винятково мемуарних жанрів [9, с. 43–44], – вважає дослідник. «Усі вони за певних обставин можуть існувати повноцінно й окремо і слугують незаперечним свідченням жанрових узаємодій, реконструкцій, перекомпонувань у своїй новій якості» [9, с. 43–44]. Твердження О. А. Рарицького видається дуже слушним, особливо якщо врахувати ключові відмінності між максимально близькими між собою жанрами – автобіографією та мемуарами. Автобіографії властивий фокус авторської рефлексії на «я» автобіографічного героя, тоді як мемуари фокусуються на історичних подіях та персоналіях. Автобіографія зображує «я» на тлі епохи, мемуари – епоху і «я» у її контексті. В автобіографії самооб'єктивація є первинним фактором сюжетоутворення, в мемуарах таким фактором є об'єктивація інших. Все це – відомі відмінності між двома жанрами, але їх сюжетоутворююча функція є ключовою для кваліфікації автобіографії саме як самостійного жанру, не підпорядкованого іншому жанру. Особистісне начало може комбінуватись із суспільним і в такому разі матимемо мемуарну автобіографію. Суспільне начало може комбінуватись з особистісним – у такому разі матимемо автобіографічні мемуари (визначення Т. Ю. Черкашиної). Тобто слід говорити про синтезування, взаємовплив, перетікання, накладання, контамінацію жанрів автобіографії та мемуарів і спосіб такої взаємодії визначатиме жанровий вигляд конкретного художнього твору.

Зняти дискусійність питання щодо статусу та місця автобіографії в системі художньо-документальних жанрів може концепція метажанру О. А. Рарицького. Він трактує художньо-документальну літературу як метажанр, оскільки вона «виявляє різножанрові сегменти, оформлені в єдине й завершене художнє ціле» [9, с. 43]. Метажанр є розгалуженою системою жанрів, багаторівневим утворенням, в межах якого жанри взаємодіють та взаємодоповнюються. Автобіографія, за О. А. Рарицьким (як і епістолярій, мемуари, щоденники, записні нотатники, некролог) є компонентом цієї генологічної матриці. Її іншими компонентами можуть бути не тільки різні жанри, а і комунікативно різносферні елементи. Метажанр у трактовці О. А. Рарицького є новочасною образною моделлю, проте видається можливим її застосування не тільки до сучасних автобіографій, а і до класичних її зразків. Автобіографія у цьому сенсі є вдалим матеріалом для побудови концепції. Вона не існує у «чистому» виді і водночас органічно взаємодіє з різними літературними жанрами і не тільки документального ряду. Наприклад, «Сповідь» Ж.-Ж. Руссо, яку вважають початком (Ф. Лежен) або важливою віхою (Ж.-Ф. Міро, С. Хюбьє) у становленні жанру автобіографії у європейській літературі. «Сповідь» можна розглядати як таку, що належить до метажанру, генологічну матрицю якого складають автобіо-

графія, сповідь, а також мемуари, листи, роман виховання, шахрайський роман. У центрі матриці знаходяться автобіографія та сповідь, як жанри, що головним чином формують сюжет, специфіку інстанцій автора, оповідача та героя, читацьку інстанцію. Поряд із центром матриці розміститься жанр мемуарів, у межах якого показано сучасників Руссо: Дідро, д'Аламбера, Гольбаха, Вольтера, найвищу знать Франції. Периферійну зону генологічної матриці «Сповіді» утворюватимуть листи, що ілюструють перебіг подій у сьомій та восьмій книгах, роман виховання та шахрайський роман. Концепція метажанру О. А. Рарицького, як бачимо, може бути аплікована як до сучасних, так і до класичних зразків автобіографії. Звичайно, вона потребує подальшого дослідження і перевірки художнім матеріалом.

Висновки і пропозиції. Отже, українські літературознавчі студії ставлять проблемні питання щодо генези та специфіки жанру художньої автобіографії. Одним з них є питання термінології, яка найточніше відобразила б гнучкість та рухливість меж автобіографії. Видається доцільним використання терміну «мемуарна автобіографія», як такого, що акцентує увагу на потужному мемуарному компоненті у його тісному взаємозв'язку з домінуючим автобіографічним началом. Іншим проблемним аспектом є питання статусу і місця автобіографії у системі художньо-документальних жанрів. Продуктивним є розгляд автобіографії як самостійного жанру, не підпорядкованого жанровому полю мемуарів. Автобіографії як специфічної художньої форми оповіді про себе з власними жанровими та сюжетотворними особливостями. Також перспективною для розкриття специфіки автобіографії є концепція метажанру. У межах цієї концепції метажанр розглядається як розгалужена система жанрів, генологічну матрицю якого утворюють автобіографія, мемуари, листи, щоденники, записні нотатники, некролог. Концепція метажанру чекає подальшого розвитку та перевірки конкретним художнім матеріалом.

Список літератури:

1. Гаврилів Т. І. Феноменологія художньої ідентичності. Автореферат дис. доктора філологічних наук 10.01.04 та 10.01.06. Київ, 2009. 39 с.
2. Галич О. А. Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, ґенеза, перспективи. Луганськ : Знання, 2001. 246 с.
3. Даниліна О. Автобіографія як метажанр сучасної української прози (на матеріалі тексту Артема Чеха «Цього ви не знайдете в Яндексі»). *Українознавчий альманах.* 2012. Вип. 9. С. 242–245. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2012_9_64
4. Даниліна О. В. Автобіографія як метажанр у творчості Оксани Забужко. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки.* 2013. № 3. С. 52–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_fi_2013_3_12
5. Ковальова О. К. Специфіка автобіографізму в сповідальному циклі Ж.-Ж. Руссо («Сповідь», «Діалоги: Руссо судить Жан-Жака», «Прогулянки самотнього мрійника») : автореферат дис. ... канд. філол. наук: 10.01.04 Дніпропетровськ: АМСУ, 2008. 20 с.
6. Літературознавча енциклопедія: у 2-х т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. К. : Академія, 2007. Т. 1. 607 с.
7. Музика Т. Автобіографічний синерген Василя Барки. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство.* 2016. № 8. С. 102–106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnufll_2016_8_20
8. Рарицький О. А. Автобіографії шістдесятників: художній та фактологічний модуси сприйняття. *Питання літературознавства.* 2014. Вип. 89. С. 295–318. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pl_2014_89_29
9. Рарицький О. Художньо-документальна проза як метажанр: проблема рецепції та інтерпретації, особливості вияву й функціонування. *Слово і час.* – 2014. № 11. С. 37–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sich_2014_11_7
10. Сіверська С. Ф. Наративні особливості автобіографічної прози кінця XX – початку XXI століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 Тернопіль, 2011. 20 с.
11. Скляр Н. В. Синтез фактуальності й фікціональності та автофікція в площині автобіографічного тексту. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка.* – 2011. № 3 (214). С. 44–50.
12. Тартаковский А. Г. Русская мемуаристика XVIII – первой половины XIX в. М., 1991.
13. Цяпа А. Г. Автобіографія як проекція творця та національної літературно-культурної традиції (Улас Самчук, Еліас Канетті) : автореф. дис. … канд. філол. наук. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. 23 с.
14. Цяпа А. Г. Критика Михайла Бахтіна на полях дослідження автобіографічного жанру. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна.* Том 44. 2009. С. 172–179.
15. Цяпа А. Г. Термінологічна парадигма автобіографічного жанру. *ВІСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка.* Вип. 26. 2006. С. 129–132.

16. Черкашина Т. Ю. Мемуарна, автобіографічна, мемуарно-автобіографічна проза: термінологічний аспект. *Вісник Житомирського державного університету.* Випуск 1 (73). Філологічні науки. 2014. С. 210–214.

17. Черкашина Т. Ю. Мемуарно-автобіографічна проза: українська візія : монографія; за наук. ред. О. А. Галича. Харків : Факт, 2014. 380 с.

18. Черкашина Т. Ю. Українська мемуарно-автобіографічна проза XX ст.: жанрова, структурна та ідейно-художня еволюція. Автореферат дис. … доктора філологічних наук. Київ : 2015. 40 с.

19. Шевців Г. До питання дослідження жанру художньої автобіографії в німецькому літературознавстві. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність.* 2018. Вип. 12. С. 62–71.

20. Шевців Г. М. Сучасний стан дослідження автобіографічної проблематики в гуманітарних науках. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Сер.: Літературознавство.* 2013. Вип. 1 (1). С. 149–156. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzl_2013_1(1)__22

21. Allamand C. Le «Pacte» de Philippe Lejeune ou l'autobiographie en théorie : édition critique et commentaire. Paris : Honoré Champion, 2018. 236 p.

22. Dictionnaire de l'autobiographie. Écriture de soi de langue française. /Françoise Simonet-Tenant (dir.), avec la collaboration de Michel Braud, Jean-Louis Jeannelle, Philippe Lejeune et Véronique Montémont. Paris : Honoré Champion, 2017. 848 p.

23. Handbook of Autobiography / Autofiction / Edited by Martina Wagner-Egelhaaf, Berlin / Boston : Walter de Gruyter GmbH, 2019. 2199 p.

24. Lecarme-Tabone E., L'autobiographie des femmes. *Fabula-LhT*, n 7, 2010. URL: http://www.fabula.org/lht/7/lecarme-tabone.html

25. Lejeune Ph. Autogenèses, les brouillons de soi, 2, Paris: Les Éditions du Seuil, coll. Poétique, 2013. 432 p.

26. «Moi public» et «Moi privé» dans les Mémoires et les écrits autobiographiques du XVIIe siècle à nos jours /sous la dir. de Rolf Wintermeyer, en collab. avec Corine Bouillot Mont-Saint-Aignan, Publications des Universités de Rouen et du Havre, 2008. 443 p.

27. Plamondon J.-F. Figurations autobiographiques. Turin: Libreria Stampatori, 2011. 196 p.

Cherniavska O. K. GENRE OF ARTISTIC AUTOBIOGRAPHY: PROBLEMAL ASPECTS OF UKRAINIAN REFLECTION

The article analyzes Ukrainian literary studies devoted to the theoretical understanding of the genre of artistic autobiography. The main focus is on two issues: the terminological apparatus of the study of the genre of artistic autobiography and the status and place of autobiography in the system of artistic and documentary genres. Emphasis is placed on the appropriateness of using the term 'memoir autobiography' as one that focuses on a powerful memoir component in its close relationship with the dominant autobiographical component. This term seems scientifically correct, because it brings to the fore a specific genealogical feature – an autobiography – and in the background clarifies its accompanying genre features – the presence of a memoir component. This formulation successfully reflects the specifics of works in which the description of the personal destiny of the autobiographical hero is accompanied by external events of his life. Formulations of this type have ample opportunities to reflect the blurring and mobility of the boundaries of the autobiographical genre, its high ability to synthesize with other genres.

Another aspect studied is the status and place of autobiography in the system of art and documentary genres. The productivity of considering autobiography as an independent genre, not subordinated to the genre field of memoirs – that is, autobiography as a specific artistic form of a story about yourself with its own genre and plot features. We should talk about the synthesis, interaction, flow, overlap, contamination of the genres of autobiography and memoirs, and the method of such interaction will determine the genre of a particular work of art.

The concept of the meta-genre is considered promising for revealing the specifics of the autobiography. Within this concept, the meta-genre is represented by an extensive system of genres, multilevel structure, the genealogical matrix of which consists of autobiography, memoirs, letters, diaries, notebooks, obituaries. Other components of the matrix can be not only different genres, but also communicatively diverse elements. The meta-genre in this interpretation is a modern figurative model, but it seems possible to apply it not only to modern autobiography, but also to its classical examples.

Key words: *autobiography, memoirs, genre, metagenre.*

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 82.091+75
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/15

Горболіс Л. М.
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

СПЕЦИФІКА ВІДТВОРЕННЯ ОБРАЗУ ХУДОЖНИКА В БІОГРАФІЧНИХ ТВОРАХ ПРО ВАН ГОГА

У статті в порівняльному аспекті досліджується специфіка відображення образу всесвітньо відомого художника Вінсента Ван Гога в романі «Жага до життя» американського письменника І. Стоуна та життєписі «Ван Гог. Іскріння» швейцарського письменника Ф. Пажака. З'ясовано, що в обох творах відомості про життя і творчість Ван Гога представлено повно, в хронологічному порядку, з акцентом на культурний, економічний стан Голландії, Франції, Англії, особливості розвитку світового мистецтва. Інтермедіальний сегмент – один із обов'язкових у творах про життєтворчість художника – у кожному з творів має свою специфіку. У романі І. Стоуна картини Ван Гога подано із зазначенням їхніх назв, із описом їх композиції, кольору, техніки виконання, часом із процесом їх написання тощо. Ф. Пажак представляє мальовану біографію, де авторський текст логічно супроводжується якісно виконаними авторськими графічними малюнками (інколи це копії робіт Ван Гога).

Інтертекстуальну та інтермедіальну складові обох творів складають назви населених пунктів, де жив і працював Ван Гог, імена художників, назви творів (живописних, літературних), праць із історії мистецтва, дат, що фіксують події, детально описана творча лабораторія, колоритно наповнені фрагменти психології творчості митця тощо. У подачі образу протагоніста повість «Жага до життя» вирізняється діалогічністю та емоційністю нарації, а життєпис «Ван Гог. Іскріння» – стриманістю представлення матеріалу.

У творах І. Стоуна та Ф. Пажака художньо представлено Ван Гога як вразливу, часом суперечливу та неврівноважену натуру, одержиму мистецтвом, як талановитого митця, котрий наполегливо шукав свій стиль, колір (поєднання кольорів), композицію полотна, настроєвість, був переконаний у необхідності чуттєвого відображення свого героя (простого селянина, робітника). Галерея другорядних героїв допомогла письменникам художньо відобразити емоційну складову творчого процесу Ван Гога, внутрішні структури художника, зауважити на складних стосунках протагоніста зі світом.

Ключові слова: *біографічна проза, порівняння, інтермедіальність, інтертекстуальність, концепція героя, художник, кольористика.*

Постановка проблеми. Постать талановитої людини – завжди таємниця, яку ніколи вповні не можна осягнути. Вінсент Ван Гог належить до тих митців, чия життєтворчість цікавить не одне покоління учених – мистецтвознавців, психологів, літературознавців, філософів. Доробок цього непересічного голландського художника важливий як органічна складова культурно-мистецького життя Європи і світу, як інформаційно місткий корпус фактів про емоційні стани, періоди і психологію творчості, етапи мистецького становлення талановитої особистості, як модель протиборства загальноприйнятого (і не завжди перспективного) і нового, ще вповні не осягненого. У світовій літературі про життя і мистецький доробок Ван Гога йдеться у творах, призначених різним віковим групам: Г. Уайт-Сміт, С. Найфі «Ван Гог. Життя» (у двох томах), Дж. Роддам «Це Ван Гог», М. Берд «Зоряна ніч Ван Гога та інші оповіді» тощо. Твори «Жага до життя» американського письменника І. Стоуна і «Ван Гог. Іскріння» швейцарського письменника Ф. Пажака художньо презентують життя і творчість Ван Гога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському літературознавстві новітнього часу вивченню художньо-документальної літератури присвячені праці І. Акіншиної, О. Галича, Р. Гром'яка, О. Дацюка, М. Ільницького, О. Скна-

ріної, Т. Черкашиної, А. Черниш та ін. Так, скажімо, дослідники зауважують про жанрову специфіку, своєрідність романного мислення, роль документів, фактів у біографічній прозі [2; 7], О. Андріяшик зауважує про спільне та відмінне між біографічною літературою та творами non-fiction, підкреслюючи, що художня біографія має концептуального героя [1], Л. Рева акцентує на психологічних аспектах в зображенні постаті митця в біографічному романі [5], А. Черниш зауважує про стильову неоднорідність, різноплановість біографічної прози, її зорієнтованість на жанровий підвид твору [8].

Специфіка вивчення біографічного роману про життя митців (скульпторів, композиторів, живописців, музикантів та ін.) полягає в тому, що літературний текст містить обов'язкову інтермедіальну складову – маркований іншим мистецтвом сегмент. Інтермедіальним стратегіям літературної творчості в українському і зарубіжному літературознавстві присвячені студії Т. Бовсунівської, В. Будного, О. Ганзен-Льове, Л. Генералюк, Т. Гребенюк, У. Вайсштайна, М. Ільницького, Е. Касперського, С. Маценки, О. Мацяк, Н. Мочернюк, М. Попржецької, І. Раєвські, Ж. Сезнека, А. Хамінова та ін. На сьогодні дослідники активно цікавляться екфразисом, що виникає на міжмистецькому пограниччі літератури й живопису, є словесним транслюванням творів візуальних мистецтв, що «часом супроводжується описом окремих технічних прийомів автора твору, його манери чи стилю» [3, с. 51]. Н. Мочернюк, досліджуючи багатовекторні й різногранні контакти літератури й живопису українських письменнників-художників міжвоєнння, означує й описує різновиди інтермедіальних референцій, які можуть у літературних творах перетинатися й узаємодіяти: 1) пряме включення інформації про малярство як основний фах, безпосереднє відображення малярського досвіду, що вибудовується на автобіографізмі; 2) мистецькі інкорпорації (включення екфразисів); 3) використання «поетики» живопису, малярських принципів у літературному тексті [3, с. 61–66]. Зазначені дослідницею різновиди інтермедіальних референцій слушно залучати і в процесі порівняльного аналізу обраних творів І. Стоуна та Ф. Пажака.

Мета статті – виявити і схарактеризувати спільне, відмінне і своєрідне в художньому змалюванні образу Ван Гога на різних рівнях організації обраних для аналізу художніх текстів.

Виклад основного матеріалу. Роман «Жага до життя» І. Стоуна та життєпис «Ван Гог. Іскріння» Ф. Пажака є інформаційно важливими матеріалами для комплексного розуміння розвитку культури, багатоманітних зв'язків творчої людини й епохи. Твори формують доволі повний образ непересічної особистості, талановитого художника, який у кожному творі має свій авторський вектор художньої подачі. І. Стоун пояснює, що головним джерелом для написання «Жаги до життя» стало тритомне видання листів (1927–1930) Ван Гога до брата Тео. Більшу частину матеріалів автор зібрав у Голландії, Бельгії. Франції. І якщо трапляються в повісті певні неточності чи вигадки, то вони не порушують логіки викладу: «…в одному чи двох випадках я описав дрібні епізоди, в істинності яких я впевнений, хоча і не можу підтвердити це документами, – зокрема коротку зустріч Ван Гога з Сезанном у Парижі» (переклад мій. – Л. Г.) [6, с. 469].

У своїй книзі «Ван Гог. Іскріння» Ф. Пажак відтворює маловідомі та хибно витлумачені епізоди з життя художника; це писана й мальована біографія, що має виразні риси графічного роману, адже густо ілюстрований чорно-білими малюнками автора, що або копіюють роботи Ван Гога, або вдало ілюструють викладовий матеріал роману Ф. Пажака. Ракурс подачі образу художника конкретизує на паратекстуальному рівні й запропонований до першої частини твору епіграф – рядки з «Літературного щоденника» 1905 р.: «Щодо Ван Гога – то це одне з тих створінь, що їх я обожнюю, неймовірне, трохи схиблене, поза будь-якими суспільними рамками, понад посередністю буденного життя. Такі створіння трапляються нечасто. Зустрівши одне з них, варто не випускати його з думок і любити! Це примушує нас іти уперед, позбавляє щоденного трибу, силоміць вимиває із нас тих митців і письменників, для яких – на жаль! – мистецтво і література більшою чи меншою мірою перетворюється на грошолюбство» [4, с. 5].

Обидва твори – «Жага до життя» І. Стоуна, «Ван Гог. Іскріння» Ф. Пажака – спільнять 1) документальний матеріал, маркований живописом (у різний спосіб), щільно «погрупований» навколо образу Ваг Гога; 2) художньо задекларована прихильність авторів до головного героя – талановитої особистості, самотнього шукача свого місця в світовому мистецтві, часто неврівноважену людину, інакшу своїми поглядами на життя, творчість, місце і значення в мистецтві. Завдяки глибокому розумінню внутрішніх структур Ван Гога письменникам І. Стоуну та Ф. Пажаку удається майстерно оперувати часом, беручи на себе відповідальність озвучити вже відоме всьому світу: вони ніби випереджають зображені у романі

події і в окремих фрагментах твору, пов'язаних із етапами випробувань художника, прогнозують перспективу всесвітнього визнання таланту цього митця та його неперебутної творчості. Це виразніше простежується у життєписі «Ван Гог. Іскріння», де автор перебуває ніби «збоку» подій, є наратором, що володіє цінною (з майбутнього, з перспективи) інформацією. Принагідно зауважу, що продумані, концептуально вмотивовані ідея, образи (головного та другорядних героїв) у біографічному творі максимально збільшують довіру читача до викладеного.

Твори І. Стоуна та Ф. Пажака вибудувані на реальних фактах із біографії Ван Гога, культурно-мистецького життя Франції, Голландії, Англії, формують основу потужної інтертекстуальної платформи, фіксованої за допомогою дат, назв населених пунктів, вулиць, готелів, помітних подій мистецького життя Європи, фрагменти листів, відгуків критиків, прізвищ художників – це надає творам переконливості, подієвої стрункості. Щільність таких фактичних даних у життєписі Ф. Пажака значно вища, тому твір не позбавлений рис публіцистичної стриманості. Завдяки документальному сегменту образ головного героя у життєписі «Ван Гог. Іскріння» реалізується за допомогою зовнішніх показників (подій), тоді як у романі І. Стоуна переважає внутрішня подієвість – динаміка почуттів, переживань, емоційних станів. Це одна з ключових відмінностей аналізованих творів.

Архітектоніка обраних для студіювання творів корелює з розділами: «Лондон», «Боринаж», «Еттен», «Гаага», «Нюенен», «Париж», «Арль», «Сан-Ремо», «Овер» – у І. Стоуна; «Я забув Вінсента», «Дитинство, юність, шал», «Салон Бебе», «Я – пес», «Роздратування», «І закортить музичнішого життя…», «У відважному прагненні дивитися сонцю просто у вічі…», «Смуток тривалістю всього життя», «Вінсент» – у Ф. Пажака. В обох творах назви розділів фіксують етапи життя і творчості Ван Гога, формування його майстерності, поглядів на мистецтво, його сенс і призначення.

Головний герой біографічних творів І. Стоуна і Ф. Пажака – талановита особистість із тонкою душевною організацією, з непереборним бажанням реалізуватися в мистецтві, вразлива, добра, чутлива до горя й болю інших, із загостреним відчуттям справедливості. Драматизм образу, складність характеру персонажа в обох творах розкриваються за допомогою внутрішніх і зовнішніх конфліктів, межових ситуацій. Доба, в яку жив і творив Ван Гог, представлена доволі повно, з акцентом на економічний стан, культурний розвиток країн – це тло, що на ньому розгортаються творчі пристрасті неординарного художника, який бачить світ по-особливому, намагається перенести відчуття, настрої, болі свої, і тих, кого зображує, – простих селян, незаможних робітників, – на полотно, акцентувати на досконалості, внутрішній і зовнішній логіці фігури людини. Головний герой у творах І. Стоуна і Ф. Пажака протистоїть світу, що засвідчують описані епізоди життя Ван Гога – він бореться з побутовими проблемами, безгрошів'ям, голодом, хворобами, людською ницістю, байдужістю, злом.

Погляд Ван Гога на людину, глибоке проникнення в композицію полотна, напружена робота з кольорами, тривалий пошук техніки письма, постійне утвердження правильності своєї думки в мистецтві, жваві, часом із найвищою амплітудою емоційності дискусії з художниками, глибокі, відкриті для розмислів, щоб показати суперечливість і неординарність натури Вінсента, філософські сентенції (як-от: «Щоб іти в цьому світі правильним шляхом, потрібно жертвувати собою до кінця» (переклад мій. – Л. Г.) [6, с. 22], «Мистецтво тим дороге, Вінсент, що воно дає художникові можливість виразити себе» (переклад мій. – Л. Г.) [6, с. 39] тощо) складають основу інтелектуального письма І. Стоуна. Усе, що причетне до творчості Ван Гога у творі Ф. Пажака, змальовано стриманіше, з меншим ступенем емоційності.

Повість І. Стоуна насичена численними діалогами – це її прикметна ознака; ідеться не лише про діалоги Ван Гога з рідними, селянами, художниками та ін., а символічно – про діалог зі світом, який його не приймав, не розумів, глузував із нього. Такий болісний діалог допомагав протагоністові пізнавати себе, осягнути свою інакшість, унікальність, знайти сили протистояти; він важливий для утвердження позиції – митця і людини, для пошуку зони комфорту, для самозахоплення та самозаперечення.

Інтермедіальна складова – основа творів І. Стоуна і Ф. Пажака – реалізується у кількох площинах: екфрастичні фрагменти, мистецька «цитатність», словесні описи творів художника в літературному тексті, професійна лексика (світло, акварель, олія, етюд, колорит, тінь, палітра, пензлі, імпресіонізм, фігура тощо), художньо відображена психологія творчості. У творах детально описані картини чи процес їхнього написання – «Їдці картоплі», «Скорбота», «Землекоп, «Соняшники», «Спальня художника в Арлі», «Нічна тераса кафе», «Червоні виноградники в Арлі», «Кипариси» тощо. Чимало

полотен шанувальники творчості Ван Гога мають самотужки розпізнати в повісті І. Стоуна. Такий підхід автора помітно активізує інтелектуальний дискурс літературного твору. Екфрастичні фрагменти увиразнюють особливості становлення і розвитку майстерності Ван Гога – від писаних вугіллям і теслярським олівцем чорно-білих малюнків (рання творчість) до серій картин із кипарисами, соняшниками (це творчість сформованого художника) чи зображеними полем жовтої пшениці, синім небом, чорними птахами та дорогою в нікуди (це одна з останніх картин Ван Гога) [див.: 6, с. 403–404, 414, 428, 462]. У повісті «Жага до життя» цей промовистий матеріал логічно вмонтовується в емоційні структури протагоніста, підкреслюючи його самотність, одинокість та несхожість із іншими.

І. Стоун і Ф. Пажак відтворюють усі етапи творчості Ван Гога: споглядання об'єктів зображення, задум, муки творчості, віднайдення ідеї (концепції), формування композиції картини, ретельний пошук техніки письма, кольорів виконання, що важливо для розуміння «болісної виразності його картин» (переклад мій. – Л. Г.) [6, с. 222].

Інтермедіальна складова в життєписі «Ван Гог. Іскріння» представлена більш наочно – чорнобілими малюнками Ф. Пажака, що не лише ілюструють поетапність формування майстерності Ван Гога, але й «рухають» події життя героя, увиразнюють концепцію роману, безповоротну, щоправда, виснажливу ходу Вінсента до вершин мистецтва і визнання. Це мальований життєпис, у якому вдало поєднано слова (оповідь) і малюнки, що дзеркально відображають один одного. У романі І. Стоуна поруч із заявленими темними кольорами, характерними для ранньої творчості (коли митець писав вугіллям і теслярським олівцем образи шахтарів, селян, а також складні умови їхньої праці, убоге житло), автор апелює і до різноколірності, щоправда, у змалюванні природи, наприклад, неба, що відсвічувало золотисто-бузковими тонами [див.: 6, с. 260]. Варто наголосити на смисловій багатоплановості таких кольорових акцентів у біографічній повісті, адже вони презентують два основні кольори імпресіоністів, твори яких імпонували Ван Гогу. Логіку таких кольорових украплень у пейзажах, що, підкреслю, виграннюють образ протагоніста, підтверджують промовисті рядки в повісті: «Він спостеріг, що достатньо покласти трішки жовтої фарби, щоб жовтий колір зазвучав на полотні на повну силу, якщо поруч із ним буде бузковий» (переклад мій. – Л. Г.) [6, с. 265].

Мистецька лабораторія Ван Гога у творах І. Стоуна і Ф. Пажака доповнюється інформацією про 1) художників Гогена, Дега, Ренуара, Делакруа, Сезанна, Мане, Моне, Піссаро – протагоніст або характеризує твори, манеру письма цих митців [див.: 6, с. 212], або безпосередньо спілкується з художниками; 2) письменників Мопассана, Толстого, Золя, Бальзака, Гюго та їхні твори, що їх Ван Гог із захопленням читав, щоб глибше пізнати людину, її болі, страждання, радощі і потім зуміти перенести людську екзистенцію на своє полотно, у свої образи, адже, переконував він батька, щоб малювати людей і жанрові сцени, потрібно не лише володіти технікою малювання, але й глибоко вивчати літературу [див. про це: 6, с. 116]. Митець має відчувати те, що пише, помічати найменші деталі, заглиблюватися в образи. Ван Гог умів відчувати «сховану красу найубогішого житла» (переклад мій. – Л. Г.) [6, с. 250].

Цікавими й важливими для формування техніки малювання, композиції, кольористикп картин, пропорційної присутності світла й повітря, побудови образу тощо були книги з мистецтва, історії, а також робота з натурщиками. Наприклад, із книги Ш. Барга перемальовував етюди, щоб набути вміння відображати перспективу, заглибитися у суть жіночої природи, що синтезує божественне і гріховне, допомагали книги французького історика і публіциста Ж. Мішле. Ван Гог був переконаний: «Щоб змальовувати життя, потрібно розбиратися не лише в анатомії, треба осягнути, що людина відчуває і що вона думає про світ, в якому живе. Той, хто знає лише своє ремесло і нічого більше, здатен бути лише дуже поверховим художником» (переклад мій. – Л. Г.) [6, с. 116]. Вінсент бував у музеях, де насолоджувався полотнами художників [див. про це: 4, с. 132], зрозумівши, що акварель більш прийнятна для передачі миттєвих вражень [6, с. 212], згодом художник підготував себе до олійних фар, активно залучив до своїх полотен повітря і сонце (загальновідомо про домінування жовтих барв у творах Ван Гога) і продовжував наполегливо й безупинно експериментувати з технікою, узгоджувати шість основних кольори, знаходити правильні ракурси, наголошувати на суттєвому, неординарному. Скажімо, Вінсент спостеріг, що у його майстерні в батьківському помешканні в Нюенені світла було стільки, як у хижках селян і ткачів, тобто вповні достатньо для малювання представників саме цих соціальних верств. Після тривалих експериментів із фарбами він виявив, що, змальовуючи тіло, в жодному разі не можна

застосовувати берлінську блакитну фарбу, бо тоді тіло не має ознак життя, стає ніби дерев'яним, що тони на його полотнах мають бути набагато щільнішими і різкішими, що своїми полотнами він хотів сказати людям щось таке, що є в музиці [див.: 6, с. 391].

Міцними, тривалими й щирими були стосунки Вінсента з братом Тео, який працював у мистецькій галереї в Парижі і допомагав Вінсентові не лише фінансово, але й у мистецькому становленні. Скажімо, цінними були його поради придивлятися до імпресіоністської манери письма художників, проте не наслідувати її, а творити власну, самобутню, вибудувану на багаторічних шуканнях гармонії кольору, способах фіксації людської екзистенції. І. Стоун і Ф. Пажак у своїх творах описують базові характеристики творчості Вінсента Ван Гога: без сонця немає живопису; пишучи, треба бачити душу героя, відчувати і передавати рух і ритм сонця, що випромінює світло і пекучі могутні хвилі, колоска, який прагне розкритися, випустити новий паросток, яблука, під шкіркою якого пульсує сік, а з серцевини хоче вирватися і знайти собі ґрунт насінина [див. про це детальніше: 4, с. 395]. Своєрідним підсумком художньо зображеної «ходи» Ван Гога до самореалізації є у романі І. Стоуна прикінцева сцена імпровізованої виставки творів Вінсента (влаштованої ним самим) у помешканні брата Тео [див.: 6, с. 447–448], а в життєписі Ф. Пажака висновкова частина «Вінсен» [4, с. 261–262].

Висновки. Образ художника Вінсента Ван Гога у біографічному романі «Жага до життя» І. Стоуна, життєписі «Ван Гог. Іскрінння» Ф. Пажака представлено масштабно, у широкому біографічному контексті, з акцентуванням на психологію творчості митця, із застосуванням інтертекстуальної та інтермедіальної складових, що допомагали письменникам художньо відобразити еволюцію майстерності Ван Гога від ранніх спроб до сформованої манери письма, що реалізується в комбінуванні кольорів, настроєвосоті, композиції полотен тощо. Емоційна діалогова складова Ваг Гога зі світом у повісті І. Стоуна відрізняється від стриманої подачі художнього матеріалу в життєписі Ф. Пажака.

Список літератури:

1. Андріяшик О. Література нон-фікшн. *Літературна Україна.* 2011. 3 лютого. С. 11.
2. Галич О., Дацюк О., Мороз Л. Художня біографія : проблеми теорії та історії : монографія. Рівне : Азалія, 1994. 94 с.
3. Мочернюк Н. Поза контекстом: Інтермедіальні стратегії літературної творчості українських письменників-художників міжвоєння : монографія. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2018. 392 с.
4. Пажак Ф. Ван Гог. Іскріння / Пер. з фр. І. Рябчия. Київ : Нора-Друк, 2018. 270 с.
5. Рева Л. Українська літературна біографіка кінця ХХ – початку ХХІ ст. *Слово і Час.* 2009. № 11. С. 98–105.
6. Стоун И. Жажда жизни. Повесть о Винсенте Ван Гоге / Пер. с анг. и послес. Н. Банникова. Москва : Правда, 1988. 480 с.
7. Черкашина Т. Мемуарно-автобіографічна проза ХХ століття: українська візія. Харків : Факт, 2014. 380 с.
8. Черниш А. Жанрово-стильові особливості роману-біографії у творчості Михайла Слабошпицького : монографія. Суми : ВВП «Мрія», 2015. 172 с.

Horbolis L. M. THE SPECIFICITY OF REPRODUCING THE ARTIST'S IMAGE IN BIOGRAPHICAL WORKS ABOUT VAN GOGH

In the article, in a comparative aspect, we explored the specifics of the image of the world-famous artist Vincent van Gogh in the novel «Lust for Life» by the American writer I. Stone and the biography «Van Gogh. Sparking» by the Swiss writer F. Pajak. It was found that in both works information about the life and work of Van Gogh was presented fully, in chronological order, with an emphasis on the cultural and economic state of Netherlands, France, England, and the development of art world. The intermediate segment is the obligatory one in the works about the artist's life; each of the works has its own specifics. In I. Stone's novel Van Gogh's paintings were presented with their names, with a description of their composition, colour, technique, sometimes with the process of their painting, etc. F. Pajak presented a painted biography, where the author's text was logically accompanied by high-quality author's graphic drawings (sometimes these were copies of Van Gogh's works).

The intertextual and intermediate components of both works were contained the names of the localities where Van Gogh had lived and worked, the names of artists, the names of works (paintings, literature), works on the art history, dates that recorded events, detailed description of the creative laboratory, colorful fragments

of creative psychology artist, etc. In presenting the image of the protagonist, the novel «Lust for Life» was characterized by dialogic and emotional narrative, but the biography «Van Gogh. Sparking» – by the restraint of the material presentation.

In the works of I. Stone and F. Pajak, Van Gogh was artistically presented as a vulnerable, sometimes controversial and unbalanced person, obsessed with art; as a talented artist who persistently searched for his own style, colour (combination of colours), composition, mood; was convinced of the need sensual reflection of his hero (simple peasant, worker). The gallery of minor characters helped the writers to artistically depict the emotional component of Van Gogh's creative process, the artist's internal structures, to notice the protagonist's complex relationship with the world.

Key words: *biographical prose, comparison, intermediality, intertextuality, hero's conception, artist, colouristics.*

УДК 82.091:[821(477):821(100)]:291.1
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/16

Поліщук Л. Б
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ БІБЛІЙНИХ ОБРАЗІВ, МОТИВІВ, СЮЖЕТІВ У ТВОРАХ ЗАРУБІЖНИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ АВТОРІВ

У даній роботі основна увага зосереджена на дослідженні компаративного аналізу Біблійних образів, мотивів та сюжетів у творах зарубіжних та українських авторів.

Невичерпним джерелом віковічної мудрості, добрими друзями і порадниками приходять в наше життя книги. Та тільки одну з них називають Книгою книг. Це – Біблія. Її значення в житті людства, її популярність ні з чим не зрівняти. Вона – найважливіша священна книга іудаїзму (Старий Заповіт) та Святе Письмо християнства (Старий і Новий Заповіти).

Немає у світі книги, яка б стільки разів переписувалася та перевидавалася. Її друкують величезними тиражами в різних країнах світу. Майже всі народи, що населяють нашу планету, мають переклади Біблії різними мовами.

Впливаючи протягом століть на духовне життя країн та народів, де

домінуючими релігіями є іудаїзм та християнство, Біблія проповідує ідеї морального вдосконалення, добра, боротьби зі злом.

Роль Біблії в історії людства надзвичайно важлива. Мораль, звичаї, духовне життя, уявлення про світ і людину в ньому, життєві цінності, етичні та естетичні ідеали – все це формувалося під впливом Книги книг. Та і сама культура європейських народів розвинулась і сформувалась завдяки життєдайному джерелу Божого слова.

Важливим є специфіка вивчення унікальної природи взаємодії Біблії й художньої літератури, оскільки біблійні образи і мотиви присутні в образотворчому мистецтві, літературі, філософії. Без знання Біблії неможливе повноцінне засвоєння курсу літератури – і давнього її періоду, і XXI століття, адже українські і зарубіжні письменники часто зверталися до цієї скарбниці мудрості, запозичували óбрази, мотиви, використовували цитати, афоризми.

Поставлена мета і задачі роботи визначили вибір методів і прийомів

дослідження. Матеріал аналізувався з використанням порівняльного методу (природно-порівняльний, історико-типологічний, історико-генетичний).

Ключові слова: *Біблія, образ, письменник, сюжет, мотив, зарубіжна література, українська література.*

Постановка проблеми. Прищеплюючи високі гуманістичні ідеали, духовно збагачуючи, Біблія розкривала в людині здібності і таланти, ставала тією рушійною силою, що пробуджувала натхнення, спонукала митців до підкорення недосяжних досі вершин у різних сферах творчості. Ця велична книга надихала зодчих на спорудження світлих споруд-храмів, композиторів – на створення високодуховної, хвилюючої музики, сповненої любов'ю, милосердям і добротою. Вона покликала до життя безліч творів живопису, графіки, скульптури. З Біблії митці черпали теми, сюжети, образи, виражаючи за їх допомогою свої етичні та естетичні ідеали, своє розуміння ролі людини в світі, своє ставлення і до божественного, і до земного.

Однак чи не найвидатнішу роль відіграла Біблія у розвитку літератури. Адже вона сама є видатною літературною пам'яткою світової культури. Не дивно, що біблійні твори ставали взірцями для наслідування письменниками і поетами різних народів світу. Біблія – скарбниця, з якої письменники черпають художні образи, символіку, сюжети, теми і мотиви.

Аналіз досліджень. Проблему використання біблійних образів, сюжетів, мотивів у художній літературі досліджували О. Глазова, В. Грановський, І. Артеменко, О. Вишневський, Є. Куніна, В. Домашівець, А. Стебельська, Ю. Султанов, О. Ярославський, А. Белень, Д. Брилінський, О. Петрончук, І. Лубенко та інші вчені.

Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю дослідження Біблійного тексту в компаративному аспекті, враховуючи сучасні тенденції української та зарубіжної літератури.

Мета дослідження. Порівняти особливості трактування та використання біблійних образів і мотивів в зарубіжній та українській літературі.

Завдання дослідження визначаються поставленою метою і полягають в наступному: з'ясувати стан вивчення даної проблеми в науково-методичній літературі; проаналізувати особливості використання і трактування біблійних образів і мотивів в світовій літературі; порівняти специфіку використання і трактування біблійних образів і мотивів зарубіжній та українській літературі.

Об'єкт дослідження – є Біблія як шедевр світової культури.

Предметом дослідження є твори зарубіжних і українських авторів на біблійні сюжети та із використанням біблійних образів та мотивів.

Виклад основного матеріалу. Компаративістика – порівняно молода оригінальна наука. Термін «компаративістика» – латинського походження (лат. Comparativus – порівняльний). Ця наука має такі, згідно з предметом її вивчення, різновиди: порівняльне вивчення літератури, фольклору, філософії, мистецтва тощо.

В 1955 році створено Міжнародну організацію літературної компаративістики з центром у Парижі. У колишньому Радянському Союзі компаративістика зазнавала критики як «буржуазна наука» (М. Конрад, В. Вервес, В. Жирмунський, І. Неупокоєва та ін.) Навіть термін «компаративістика» не вживали. Вважалось, що ця наука нехтує соціальними та ідейними факторами взаємодії літератур.

І все-таки, повністю відмовитись від паростків новітньої наукової думки було неможливо. Праця словацького вченого Д. Дюришина «Теорія літературної компаративістики» (1975) з'являється в російському перекладі під назвою «Теория сравнительной литературы». В Україні провадять свою діяльність порівняльно-історичні студії. Одна з них створює п'ятитомне видання «Українська література в загальнослв'янському і світовому літературному контексті».

Компаративний аналіз можна проводити, досліджуючи довільно взяту пару творів світової літератури, де зустрічаються персонажі з Біблії.

(Наприклад: «Мойсей» І. Франка і «Втрачений рай» Дж. Мільтона). «Головні герої»: «*Се Мойсей, позабутий пророк, / Се дідусь слабосилий, / Що без роду, без стад і жінок / Сам стоїть край могили. / Все, що мав у життю, він віддав / Для одної ідеї / І горів, і яснів, і страждав / І трудився для неї / Із неволі в Міцраїм свій люд / Вирвав він наче буря….*» [6, с. 12]. «*О! Найпрекрасніше з творінь, найкраща і остання / Із Божих праць, що вищістю своєю / Неперевершена – оком куди не кинь: / Свята і мудра, добродушна й мила…*» [3, с. 231]. «Патріотичні переживання автора»: «*Невже повік уділом буде твоїм / Укрита злість, блудлива покірність / Усякому, хто зрадою й розбоєм / Тебе скував і заприсяг на вірність? / Невже тобі лиш не судилось діло / Щоб виявило твоїх сил безмірність?*» [6, с. 5]. «*Там щастя й радість, тут непомірний жах. / Пекельний світ!*» [3, с. 9]. «Оптимістичність фіналу творів»: «*Ще момент – і прокинуться всі / З остовпіння тупого, / І не знатиме жаден, що вмить / Приступило до нього. / Ще момент – і Єгошуї крик / Гірл сто тисяч повторять, / Із номадів лінивих ся мить / Люд героїв сотворить.*» [6, с. 94]. «*…рушати з тобою – / Залишитись тут; без тебе зостатись – / Іти без бажань; для мене, єдиний, / Ти – все на землі…*» [3, с. 325].

Спільне: в обох творах теми запозичені з Біблії, кожен з авторів переповів біблійні сюжети у віршованій формі рідною мовою. Хоча, на перший погляд, між історією Адама і Єви та історією Мойсея – нічого спільного, але саме устами Мойсея Всевишній розповів про Адама і Єву у «Бутті». Обом творам значною мірою притаманні елементи автобіографії. І «Мойсей» і «Втрачений рай» – написані уже зрілими письменниками. Це – монументальні твори.

Не зважаючи на трагічний фінал – смерть Мойсея та вигнання з раю, – поеми, фактично, мають оптимістичний характер: у Мільтона Чоловік та Жінка – найпрекрасніші на землі творіння, у Франка – справа Мойсея не померла разом з ним, його народ знайшов прихисток і спокій.

У творах наявна патріотична навантаженість. Кожен з письменників сповнений любові і відданості своєму народові, відчуває тривогу за майбутнє рідного краю.

Відмінне: запозичення з Біблії кожним з письменників пере інтерпретовані по-своєму. Зображаючи, по суті, свою епоху з її проблемами Франко і Мільтон вдалися до двох різних сюжетів: про створення світу і життя перших людей та про пророка Мойсея, що у своєму П'ятикнижжі доніс людству істину.

Поети мали різні релігійні переконання: для пуританина Мільтона релігійні ідеї були єдиновірними і служили центральним, головним поштовхом для творчості; для соціаліста (за своїми поглядами) Франка – така тематика – виключення із правила.

Мільтон довго виношував ідею написання «Втраченого раю», заздалегідь планував написання цього твору, а у Франка ідея написання «Мойсея» виникла зненацька, але зовсім не при-

меншує цінності цього твору. Герої «Втраченого раю» за своєю природою бунтівні, енергійні, вся поема пронизана духом свавілля, непокори, У «Мойсеї» звучать ноти песимізму, розчарування, інертності.

Поеми написані різними мовами, але кожен з авторів намагався наблизитись до тієї давньоєврейської, якою і написано Біблію у формі, близькій до вірша.

Найпростіше проводити паралелі між парами творів зарубіжної та української літератури, які об'єднує спільність назви: Дж. Мільтон «Самсон-борець» – Леся Українка «Самсон», Дж. Г. Байрон «Каїн» – Іван Франко «Смерть Каїна».

Але ми оберемо дещо інший шлях: будемо порівнювати змалювання одних і ти х же біблійних персонажів у творах зарубіжної та української літератури.

Сили добра: Бог (Гете «Фауст», Т. Шевченко «Марія», «Якби ви знали паничі», «Юродивий», М. Булгаков «Майстер і Маргарита», Данте «Божествена комедія»).

Бог незримо присутній у всіх творах світової літератури, але, пам'ятаючи заборону «не промовляй ім'я Бога даремно!», майстри слова рідко вдаються до зображення Всевишнього як звичайної дійової особи. Таке «виключення з правил» можна зустріти швидше в зарубіжній, ніж українській літературі. Господь у «Фаусті» Ґете звик до лестощів, він непогано ставиться до всіх, навіть до Мефістофеля: «*Таким, как ты, я никогда не враг. / Из духов отрицанья ты всех мне / Бывал мне в тягость плут и весельчак*» [5, с. 126].

Він самовпевнений, і ладен навіть битись об заклад з силами темряви, якщо йому того заманеться.

Зі Святої Трійці (Бог Отець, Бог Син і Бог Дух Святий) на сторінках книг найчастіше зустрічається образ Сина Божого Ісуса Христа. Причому це спроби переповісти євангельський сюжет з такою точністю, ніби автор сам спостерігав за розвитком подій і може пояснити все, що століттями було покрито туманом таємниці (Т. Шевченко «Марія», М. Булгаков «Майстер і Маргарита»).

В переважній більшості творів герої, вустами авторів лише звертаються до Бога. Данте «Божественна комедія»: «*Скажи, Юпітере, ти ж бог чудес, / Що дав себе за людство розіпнути, – / Чи поглядаєш ти сюди з небес, / Чи, може, десь готуєшся звернути / З глибин своїх думок таке на нас, / Чого ми й не спроможемось збагнути?*» [2, с. 203].

Такий же осуд божої бездіяльності і байдужості до людських справ зустрічається і в Т. Г. Шевченка: «*А ти, всевидящеє око! / Чи ти дивилося звисока... / І не осліпло. Око, око! / Не дуже бачиш ти глибоко! / Ти спиш в кіоті!*» [8, с. 508–509]. «*А може, й сам на небесі / Смієшся, батечку, над нами. / Та, може, радишся з панами / Як править миром*!» [8, с. 483].

В цих випадках ми бачимо, що хоча вірші мають різну форму, написані у різних країнах, у різний час (у Данте ми бачимо звичайну для тих часів плутанину античної та християнської міфології (Юпітер – Христос), але спільного – більше. Цей збіг пояснюється не тільки тим, що Шевченко добре знав твори Дантє і залишив численні згадки про нього у віршах і в «Щоденнику» , а й тим, що у обох країнах за часів цих поетів панували схожі суспільно-політичні умови.

Діва Марія (Данте «Божественна комедія», Шевченко «Марія»).

Продовжуючи проводити паралелі між творчістю Данте і Шевченка, порівняємо молитви, звернуті поемами до Діви Марії: «*Все упованіє моє / На тебе, мій пресвітлий раю, / На милосердіє твоє / Все упованіє моє / На тебе, мати, возлагаю. / Святая сило всіх святих, / Пренепорочная, благая! / Молюся, плачу і ридаю: / Воззри, пречистая, на їх / Отих окрадених, сліпих Невольників. / Подай їм силу Твойого мученика сина, / Щоб хрест-кайдани донесли / До самого, самого краю. / Достойнопітая! благаю! / Царице неба і землі! / Вонми їх стону і пошли Благий конець, о всеблагая!*» [8, с. 521]. «*О приснодіво, доню свого / Сина, Сумирне й найвеличніше з сердець, / Надіє вічного добра єдина! / Подарувала людству ти вінець / Облагородження, і стати твором / Сам навіть не погребував Творець. / В тобі спахнула світовим простором / Любов, і на чолі її горить / Правічна квітка перед мирним зором. / Вгорі тут – ласки полуденна мить, / Внизу ж, хоч де б ти смертних не поїла, / Із тебе сподівання струменить. / Така, владарко, в тебе міць і сила, / Що спроба полетіти, летячи / Без тебе, буде, певна річ, безкрила*» [2, с. 492].

Найтепліші слова сказано обома авторами. Але у Данте суть всього уривка складає возвеличення чеснот Богородиці, у Шевченка – це слізне прохання не за себе, а за інших.

Ангели (Данте «Божественна комедія», Шевченко «Марія», Ґете «Фауст»).

Данте, давши цілу ієрархію ангелів у раю, поширену в світоглядних уявленнях його часу, описує їх теж дуже детально: «*Всі лиця кольору були жаркого, / А крила – золоті й убір такий, / Що снігу не знайти ніде такого. / Вони від пелюс-*

ток на пелюстки / Лили і мир, і пал в горі та долу, / Їх беручи із божої руки. / Ширяючи між східцями престолу, / Ї кліткою, полки святих можуть / Не заважали зору й ореолу: / Господні сяйні сили в світ ідуть / В тій мірі, щоб йому відповідала / Й завад ніколи тут не може буть.» [2, с. 483].

У Ґете три архангели нагадують завзятих панів у палаці господаря: «*Мы, ангелы твои Господни, / Окинув взором весь предел, / Поем, как в первый день, сегодня / Хвалу величью божких дел.*» [5, с. 328].

В поемі Шевченка «Марія» архангел – аж надто земний, хоча і сяйливий: «…*А Гость розумний / Умитий в кущі виходжав / В одному білому хітоні, / Мов намальований, сіяв...*» [8, с. 525].

Отож, у першому випадку описано тільки небо, яким воно є в уявленні Данте, у другому небо – наближене до життя земного, в третьому – життя земне возвеличене до рівня неба, до Святого Письма.

Сили зла – мають різні імена і їх можна зустріти серед персонажів здебільшого зарубіжної літератури (Дж. Мільтон «Втрачений рай», М. Лермонтов «Демон», М. Булгаков «Майстер і Маргарита», Данте «Божественна комедія», Ґете «Фауст», І. Франко «Мойсей»). Демон у Лермонтова – це той, кого ніхто не любить. Він ще пам'ятає час, коли був ангелом і дуже страждає від самоти. Мефістофель у Ґете – по-німецьки пунктуальний, діловий. Він із Господом в непоганих стосунках.

Диявол у Мільтона – заздрісник, бунтівник. В Господові його не влаштовує те, що «у величі трону держава його, саме лиш тиранство панує давно» [1, с. 23].

Група чаклунів, не справжніх працівників цирку, на чолі з Воландом у Булгакова – похмурі ловці душ людських, обманщики.

Люцифер у Данте – покараний Богом володар Зла, поміщений у Пекло, в нього величезні крила, три голови, а в кожній пащі – по грішникові. Один з цих грішників – Іуда: «*Володар найсумнішої з держав / Був до середини грудей в крижині* [2, с. 117]. «*Якщо він на творцеву благодать / Звести смів погляд «повний люті й крові», / То скільки зла від нього треба ждать*!» [2, с. 176].

На відміну від цих яскравих образів Мойсей І. Фрапка чує лише Голос, але ніхто не сумнівається, чий то голос.

Інші образи Біблії. Ієфай (Данте «Божественна комедія», Леся Українка «Дочка Ієфая»).

У безсмертній «Божественній комедії» Данте радить: «*В обітах, смертні, будьте ви тверді, / Але не обіцяйте необачно, / Як сталось Ієфаєві-судді, / Що не сказав: «Вчинив я непробачно», – / А зле вчинив...*» [2, с. 358].

У Лесі Українки прямого осуду в словах немає, осуд назріває до кінця вірша. Але дочка Ієфая не пробує виблагати порятунку. Вона покірна долі і, водночас, горда людина: «*...Схилюсь, мов квітка, на жертовний камінь, / Бо знатиму: хоч би сто літ жила, / Такої пісні вже б не заспівала…*» [7, с. 92].

В обох випадках відчувається гіркота в словах, адже Данте згадує Беатріче, а Леся відчуває свою приреченість.

Пекло і Рай (Данте «Божественна комедія», Шевченко «Іржавець», «Кавказ», Дж. Мільтон «Втрачений Рай»).

Детально описавши і Пекло і Рай, Данте відокремлює їх від ефемерного світу людей: *«... Ніщо не вічне, я ж на всі віки / Лишайте сподівання всі, хто входит*» [2, с. 32]. Шевченко ж бачить справжнє Пекло і оманливий Рай у стражданні ошуканої України: «…*В нас дери / Дери та дай, / І просто в Рай, / Хоч і рідню всю забери!*» [8, с. 263]. «*Якби розказати / Про якого-небудь одного магната / Історію-правду, то перелякать / Саме б пекло можна. А Данта старого / Полупанком нашим можна здивувать.*» [8, с. 423]. Рай у Мільтона – сповнений неспокою. Тут лише любов Адама і Єви, що помагає не зневіритись.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз матеріалу дозволив дійти висновку, що у всіх творах світової та української літератури, де зустрічаються образи й мотиви Біблії, можна знайти і спільні, і відмінні риси. Причиною наявності спільних рис є те, що всі митці мали спільне першоджерело.

Причин відмінностей декілька:

Особистість автора. Якими б особливими письменники не були, всі вони – люди. І як немає двох зовсім однакових людей, так і однакових письменників теж не може бути. Кожен бачить сюжети творів по-своєму.

Особливості пануючої в країні релігії. Більшість світових класиків європейського письменства – католики. Більшість людей в Україні – православні християни.

Різниця між цими двома релігійними напрямками може бути зведена до такої думки: в католиків Бог – для людини, у православних християн людина – для Бога. У творах українських письменників відчувається психологія сумирної богобоязливої людини. Це характерно і для менталітету українців. У творах класиків зарубіжжя можна

спостерігати ставлення до Бога, як до порадника, що може наблизитись до людини, розуміти і прощати гріхи. Звідси – розкутість, нехарактерна ні нам, ні нашій літературі.

Вимоги часу. Кажуть, книги перевіряються плином часу. Але буває так, що в певні проміжки часу ставлення до книг починає диктувати держава. За радянських часів нові твори, де згадувалась Біблія, просто знищувались, а твори класиків старанно «виправлялись». Право на існування мали лише ті твори, де біблійні персонажі становили тло давньої легенди, казки («Вій» Гоголя, або змальовували Пекло та Рай в сатиричному світлі («Енеїда» Котляревського).

Тому обрана тема значно краще може бути прослідкована в творах зарубіжних письменників, ніж їх братів по перу з України.

А Біблія не підвладна часові. Все нові і нові покоління звертаються до неї, як невичерпного джерела мудрості, вселюдської любові. Як сказав Г. Сковорода: «Сія Книга вічная, Книга Божія, Книга Небесная» [4, с. 702].

Список літератури:

1. Глазова О. Біблія у шкільному курсі «Література народів світу» : методичні рекомендації для вчителів. Київ : Ленвіт, 1998. 175 с.
2. Да́нте Аліг'є́рі «Божественна комедія» / пер. з італійської і коментар Є. А. Дроб'язка. Харків : Фоліо, 2017. 607 с.
3. Джон Мільтон «Втрачений рай» / пер. з англ. О. Жомніра. Київ : Видавництво Жупанського, 2019. 360 с.
4. Енциклопедія історії України: у 10 т. / гол. ред. В. А. Смолій. Київ : Наукова думка, 2012. Т. 9. С. 607–944.
5. Йо́ганн Во́льфганг фон Ґете «Фауст». Москва : Хорвест, 2008. 464 с.
6. Іван Франко «Мойсей». Нью-Йорк : Видавництво Чорторийських, 1966. 94 с.
7. Леся Українка Вибрані поезії. Київ : НБУ для дітей, 2017. 111 с.
8. Шевченко Т. Г. Кобзар. Київ : Дніпро, 1981. 613 с.

Polishchuk L. B. THE COMPARATIVE ANALYSIS OF BIBLICAL IMAGES, MOTIFS, PLOTS IN THE WORKS OF FOREIGN AND UKRAINIAN AUTHORS

This paper focuses on the study of comparative analysis of biblical images, motifs, and plots in the works of foreign and Ukrainian authors.

Books come to our life as an inexhaustible source of eternal wisdom, good friends, and advisers. But only one of them is called the Book of Books. This is the Bible. Its importance, its popularity can not be compared with anything. It is the most important sacred book of Judaism (Old Testament) and the Holy Scriptures of Christianity (Old and New Testaments).

No book in the world that has been rewritten and republished so many times. It is printed in huge numbers in different countries around the world. Almost all the nations that inhabit our planet have translations of the Bible in different languages.

The Bible preaches the ideas of moral improvement, good, the fight against evil, influences on the spiritual life of countries and peoples where the dominant religions are Judaism and Christianity.

The role of the Bible in human history is extremely important. Morality, customs, spiritual life, ideas about the world and man in it, life values, ethical and aesthetic ideals – all this was formed under the influence of the Book of Books. The culture of European nations itself has developed and was formed due to the life-giving source of God's word.

The specifics of studying the unique nature of the interaction between the Bible and fiction are important, as biblical images and motifs are present in the fine arts, literature, and philosophy. It is impossible to master the course of literature without knowledge about the Bible – its ancient period, and the XXI century, because Ukrainian and foreign writers often turned to this treasure trove of wisdom, borrowed images, motifs, used quotes, aphorisms.

The set goal and objectives of the work determined the choice of methods and techniques of research. The material was analyzed using a comparative method (natural-comparative, historical and typological, historical-genetic).

Key words: *Bible, image, writer, plot, motive, foreign literature, Ukrainian literature.*

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

UDC 811.111'25:070(043.3)
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/17

Beskletna O. O.
National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

Mukhanova O. M.
National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

Shepelieva O. V.
National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

TEXTS OF LOVE LETTERS AND THEIR GENRE AND STYLISTIC CHARACTERISTICS

The article focuses on the concept of epistolary text and explores the genre and stylistic characteristics of the texts of love letters. It is stated that epistolary discourse manifests the sphere of interpersonal communication – the interaction of two or more subjects, consisting in the exchange of messages between them of a substantive or emotional nature and representing the realization of an individual's special need in contact with other subjects. The concepts of "epistolary text" and "epistolary genre" play an important role in modern epistolography. An epistolary text is considered as a conceptually, informatively and pragmatically significant written speech work, the categorical features of which are polythematic, standard structure, special role of presupposition and sender's involving factor. Epistolary genre as a form of organization of a written work implies the presence in the texts of general external and internal (substantive) features, namely: a certain structure, the author's orientation to the interlocutor, the author's strong commitment to a particular point of view, the ability to denote real world situations or objects, goal-setting, the presence of the sender's goal to influence the addressee, reflecting the specifics of individual worldview in the psycho-linguistic complex. The term "love letter" is defined as a subgenre of the genre of the intimate letter and, more broadly, the epistolary genre in general. A love letter is viewed a written text of a person (sender) who has feelings of love and passion for the object (addressee) of his love in order to communicate with him/her at a distance. Thus, the sender is a person in love, the addressee is the object of his/her love. For the genre-stylistic classification of letters, the classification of love letters is chosen as the basis, which defines the following subtypes in terms of content and direction: actually love, intimate-friendly and family-intimate letters.

Key words: *classification of love letters, epistolary discourse, epistolary genre, epistolary text, epistolary style, love letter.*

Problem statement. Appeal to the problem of considering the features of the implementation of the category of addressing in the texts of the epistolary genre is due to the importance of the anthropocentric paradigm in modern linguistics, which puts forward the position of the subject as the central semantic category of the text. Having originated in ancient times, speech works in the format of writing have always been actively used by society. In the sphere of modern communication, the epistolary is widely present, in a variety of genre manifestations: from the "classic" private letter to modern emails, business correspondence, advertising letters. This fact indicates the importance of the epistolary genre for speakers of different language strata and a certain degree of its formation. Fiction prose adopted many features of "intimate" epistolary literature as a written form of everyday speech, including love letters.

From the point of view of linguistics, a love letter as a type of text has its own characteristics. A subtle and complex interweaving of oral colloquial and book-written speech took place in it. An unconstrained or, conversely, highly solemn manner of address was entrenched in generally accepted, conditional epistolary forms.

Analysis of recent research and publications. Epistolary discourse manifests the sphere of interpersonal communication – the interaction of two or more subjects, consisting in the exchange of messages between them of a substantive or emotional nature and representing the realization of an individual's special need in contact with other subjects (A. Bodaliev, T. Kabanova, A. Leontiev, M. Makarov, O. Zuieva and others). Therefore, the key among the constant functions implemented regardless of the type of the epistolary text and the conditions for its existence is the communicative function. The deployment of the epistolary discourse in a typical area of communication determines the appearance of discursively conditioned functions. The speech component of the epistolary discourse is the epistolary text – a conceptually, informatively and pragmatically significant written speech work, the categorical features of which are considered to be polythematic, standard structure, a special role of presupposition and addressing factor. The essential and generally recognized variety of the epistolary text is a kind of writing in diverse textual variants of the genre canon (N. Belunov, A. Kurianovich, V. Kuzmenko, V. Zdorovega and others).

A number of researchers (Ch. Bally, I. Bartsevich, Yu. Belchikov, L. Bulakhovsky, Ch. Weise, T. Vinokur, K. Dolinin, A. Efimov, L. Ketsba, A. Lesskis, R. Meyer, N. Pototskaia, L. Shcherba, L. Spitzer and others) distinguish epistolary style along with various functional styles. At the present stage of the study of epistolary texts, there are authors who, recognizing the existence of a special epistolary style, suggest that it is realized in the totality of epistolary genres peculiar to it only. The correlation of the epistolary with the concept of genre unites the views of such linguists as A. Akishyna, N. Belunova, A. Gvozdev, I. Galperin, T. Zorina, A. Kozhyn, N. Logunova, E. Petrishcheva, E. Rizel, D. Rosental, I. Sukhanova and others.

Formulation of the purposes of the article. This study aims to consider the concept of epistolary text and explore the genre and stylistic characteristics of the texts of love letters.

Presentation of the main material. Any utterance bears the imprint of the speaker's personality and focuses primarily on the "individual style", i.e., on the original use of verbal signs in the construction of the message. Some types of statements are unfavorable for the reflection of the inner world: military commands, business documents and other messages in which the code is as formalized as possible [3, p. 42]. Other types of statements, on the contrary, fully reflect the author's inner world. This applies mostly to literary texts. The letter in this regard shows the incredible flexibility of the form for the transmission of information, it is able to broadcast a standard set of codes, devoid of any personal intonations, as well as grows into an artistic text [17]. It is thanks to the letters, according to N. Sapozhnikova [16], that a person can enter "the sphere of culture as a kind of chronological accumulator, which reduces existential flows into a single culturological layer", capturing the personality at a particular time, offering the next readers of letters "a manifestation of the personal I at the level of preservation of historical memory and a variety of ways to encode it at different times" [16, p. 4].

If the sender's personality is presented as a complex hierarchy" consisting of general cultural, "group and strictly individual codes, then group and individual codes will be transmitted in private epistolary communication [12]. This means that the rules of combining signs in the text and their semantic content will be largely individual, and will be able to depart from the general cultural norm. It is with the help of epistolary texts that we can not only consider the inner world of the individual, but also see the dominants of a certain stratum of the cultural era; through the thesaurus of the individual, we are able to reconstruct most of the reality that surrounds people.

The love letter has its own unique language, i.e., it has a certain closed set of meaningful units and rules of their connection, which allow conveying certain messages [13, p. 31]. As the epistolary text is based on natural language, it is complicated by one or more secondary structures that organize the syntactics of expression, regulate the choice of language and even the graphic image of the letter. These secondary structures are constantly being studied by linguists: their characteristics allow us to distinguish epistolary texts from the array of messages circulating in culture. However, with the distinction between epistolary and other texts there are difficulties of a theoretical nature: currently, in the framework of linguistics a common understanding of the epistolary text has not been fully developed yet. In this study, we exploit the definition of O. Kuryanovich, who states that the epistolary text is a conceptually, informatively and pragmatically significant written speech work,

the categorical features of which are as follows: polythematic, standard structure, special role of presupposition and sender's factor [11].

Epistolary communication can be considered a kind of textural communication, where not only the semantics of word usage, but also the form (letter format) acquire a regulatory function. With the help of the form of "materialization" of the letter is carried out, the acquisition of "the subject's self", "their body". The whole epistolary text is "imbued" with a sacred, symbolic sound. It embodies a kind of conventional ritual communicative event: it is not just a way of communication, but also a tool of effective influence. The letter, belonging to the reactive (dialog) language register, is initially a "charged" response. Letters, as J. Derrida argues, create and set in motion a local narrative situation: "You are biased in advance, you distort everything I say" [19, p. 13].

The concept of "genre" is considered essential in epistolography. There are many different approaches to its definition, motivated by interest in the problem of genre not only in modern literary criticism but in linguistics as well. Genre theory is one of the most important areas of theoretical findings, in particular, in the history of literature. And genre is a general concept that reflects the most important properties and connections of different phenomena; it is a set of formal and substantive features of the work [1, p. 19]. It is worth mentioning that the concept of genre came from literary studies to linguistics and is associated with stylistic features that shape the specifics of a literary form.

There are different approaches to defining the genre. One of them is the historical-theoretical approach, according to which the genre is viewed as an aspect of the study of a work of art. R. Welleck and A. Warren in their work "Theory of Literature", which has become a classic, point out that the genre can be considered a group of literary works, which theoretically reveals the general external (size, structure) and internal (mood, attitudes, ideas, in other words, theme and audience) forms [18, p. 248]. Taking into account the aforementioned definition, a letter can be called an epistolary genre, because a letter represents a "clear structure, subject and addressee" [20, p. 92], where the addressee is equated to the "audience". As reported by the researcher K. Nyholm, the term "genre of the letter", in its turn, is regarded as a synonym of the term "epistolary genre", which provides for the interchangeability of these terms [21, p. 211]. M. Bakhtin has stated that "the letter is a secondary speech genre that combines various primary subgenres: greetings, wishes, suggestions, thanks, reproaches, etc." [2, p. 248]. There is no single classification of genre types of writing. Thus, V. Kuzmenko distinguishes epistolary article, open letter, epistolary pamphlet [10, p. 194]; V. Zdorovega focuses on open letters, messages, letters without addresses, appeals, statements, greetings [6, p. 7–15]. Some scholars emphasize that the epistolary genre is a "subgenre" that is moving from everyday life to literature. Others oppose this point of view, defining epistolary as a separate genre that reflects the full range of literary changes (style, direction, ideas) [14]. There are varieties of letters that are determined by their genre affiliation: the genre of biographical writing, the genre of letters of request, the genre of friendly or love letters. Often such subgenres are not identified when compiling the text of the letter.

Structural and organizational forms of writing, which arose historically and can be described in this case by the concept "form of the work", is for epistolary discourse one of the main and most important factors. Epistolary discourse finds a kind of formalized embodiment in correspondence. It should be noted that the British-American approach to the concept "genre", defines it as a sample, form of organization of the type of a text [1, p. 23], which confirms the validity of the epistolary genre. Based on this definition, we can present the relationship between epistolary genre and epistolary text as follows: epistolary genre (form of organization of a written work) forms the specifics of epistolary discourse of a set of texts, each of which is a separate epistolary sample of the text and a set of texts characteristics of the individual style of the author of the letter.

There is a need to distinguish between the letter as a semi-literary written genre of everyday communication and the letter in the artistic text. M. Bakhtin in his work "The Problem of Speech Genres" captures the dual nature of writing and correspondence in the literary text, noting the simultaneous genre "primacy" (as a semi-literary written genre of everyday communication) and "secondary" (as a genre in the literary text) of writing, and the presence of letters both at the level of the inner world of the literary text (as a way of communication of the characters and as a part of the material world) and at the level of the text (as compositional speech forms) [2].

The ratio of external and internal at the level of the plot organization is realized as the parallel existence and development of two plots: the plot of correspondence and the plot of real life

of the characters. The structure of time and space in a literary text, which involves letters as well, can also be described through the opposition "external / internal". Another feature of such a text, presented at the level of both object and subjective organization of the work is the functioning of the letter as a subject detail, as "things", and the moment of "externalization" is fundamentally internal and private. The presence in the lives of the heroes of the sheets of paper enclosed in envelopes means materialization, the embodiment of "immaterial relations", their existence in the inner world of the work, along with many other things and objects that surround the heroes.

Despite the certainty of the epistolary genre as a whole, the subgenre of love letters still remains an open topic for researchers, covered mainly within intimate epistolary [7; 15; 19; 20]. The genre of intimate letters belongs to the genre of love letters as a whole, because "intimate discourse is broader than the discourse of love, because it includes the level of special intimacy between parents and children, between spiritually tied like-minded friends" [7, p. 155]. As L. Zarytska states, intimate epistolary is correspondence that concerns the personal life of the addressee, their relationships with loved ones and in which their feelings and secret thoughts are revealed [5, p. 5]. I. Horoshko has expanded this definition, noting the stylistic and emotional-mood similarity between the letter and the internal monologue [4, p. 55]. After all, according to L. Kanevska, the letter is a kind of artistic inner speech, which contains a direct reflection of the mental state of the character [8, p. 14].

A. Ilkiv [7] believes that the genre nature of intimate writing involves an enhanced emotional flow. The peculiarities of the genre of intimate correspondence, according to the researcher, are due to the fact that love is difficult to verbalize, because in the love experience the dominant emotional sphere suppresses human mental activity, and rational sphere is responsible for speech. Therefore, the stylistics of the text of love letters acquires signs of unspoken, broken phrases, allegory, and real images are recoded into a complex semiotic system of love codes, symbols, archetypal images [7, p. 27]. The scholar distinguishes between the genres of intimate correspondence of the Romantic era and the Modern era. According to her, genre modifications of romantic intimate writing arose due to the "merging" of the epistolary genre with other documentary and artistic forms. Such genre modifications include: 1) letter of confession; 2) prayer letter; 3) epistolary criticism and epistolary publicism; 4) diary letter [7, p. 215–221].

Intimate letters of modern era are characterized by the introversion, transcendence of emotional connection, some forms of male and female narration, sketchiness, fragmentation, mobility of changing topics of discussion with such basic genre and style modifications of intimate writing as: 1) art letter (a letter with elements of poetry in prose ("letter in a letter", prayer letter, short story letter, letter-sketch, letter-literary tale); 2) autobiography in letters; 3) epistolary criticism; 4) epistolary publicism [7, p. 333–350].

Ukrainian linguist I. Horoshko distinguishes "love epistle" and interprets it as an intimate monologue that recreates the most secret emotions of the addressee in love and his deep feeling of heartfelt affection for the object of romantic admiration (not necessarily the addressee) [4, p. 55]. L. Rupenko considers a letter of confession of love as an immanent genre variety of intimate epistolary, and notes that it is used witin love and intimate family correspondence [15, p. 28]. Among the genre features of such letters, the researcher calls increased emotionality, expression of feelings to the addressee, which is manifested both in vocabulary and stylistic choice (figurative means, syntactic design, such as exclamatory sentences, pauses, colons, etc.). The author's position in such a narrative discourse is designed to fully reveal his true self [15, p. 28–29], but, as a rule, love letters do not always contain direct confessions of feelings, they are often full of omissions, hints, as well as doubts and requests to dispel these doubts.

So, despite the fact that there are different approaches to defining an intimate love letter, there is still no fixed definition of the notion under study. The concept of "falling in love" is not equivalent in scope to the concept of "love". The former is considered as being imbued with feelings of love, passion for someone. Based on the definition provided, we can state that a love letter is a written text of a person who feels feelings of love and passion for the object of his/her love in order to communicate with him/her at a distance. Thus, the sender is a person in love, the addressee is an object of love.

In this paper, we regard the genre-stylistic classification of love letters, proposed by L. Zarytska, who, on the grounds of the strength of the emotional flow in the expression of love feelings, has divided them into the following subtypes: actually love, intimate-friendly and family-intimate letters [5, p. 5–6]. Let us consider each of the mentioned type in more detail.

1. Actually love letters are characterized by the most powerful burst of feelings

and expression of emotions, as well as deep sincerity, straightforwardness and persuasiveness of the sender, who above all want to win or regain the affection of a loved one. In addition, these texts best represent the characters of senders in love, because in them, according to M. Kotsiubynska, "as few masks and as many faces" [9, p. 38]. In fact, love letters can be a mental imbalance of the sender because of his/her obsession with personal happiness.

2. Intimate-friendly love letters emphasize the importance of joint actions, common interests, they contain support, they exchange advice and so on. Most often, the sender fills the addressee with positive life energy. It is these letters that reveal the important character traits of the senders. The fact that lovers write intimate and friendly letters testifies to their caring nature.

3. Family-intimate love letters often reveal the nature of the senders, who turn to a husband or wife, with priority for family happiness and well-being. Emotionally, they are more restrained than actually love letters, and more sensitive than intimate-friendly love letters.

It should be stressed that love, sincere sympathy, as well as understanding and care are the main components of the emotional tone of all the types of love letters aforementioned, which, in its turn, unites them and helps to reveal the psychology of their authors.

Therefore, the love letters not only have become the basis for the plots of epistolary novels, but also have given impetus to the development of such novels as a separate genre. Among the love epistolary heritage of both prominent people and laypersons, unknown ones, some of their epistolary dialogues have given rise to other texts – fiction. Household epistolary has become the plot basis of novels, in addition, individual fragments of letters mosaically and fairly organically fit into the outline of a fictional text, which can indicate the longevity of the literary tradition through a combination of genetically different texts: documentary and fiction. It is also important that love letters illustrate the way people of different social statuses, genders and ages communicate, which allows them to be used as cultural objects in the period in which they are written. The process of birth of new texts on the basis of love letters is continuous, because each generation finds in them a context consistent with its perceptual level, therefore, the megatext of love letters is unlimited in the literary space.

Conclusions. The major conclusions drawn as the result of the study can be summarised as follows. The concepts of "epistolary text" and "epistolary genre" play an important role in modern epistolography. An epistolary text is a conceptually, informatively and pragmatically significant written speech work, the categorical features of which are polythematic, standard structure, special role of presupposition and sender's involving factor. Epistolary genre as a form of organization of a written work implies the presence in the texts of general external and internal (substantive) features, namely: a certain structure, the author's orientation to the interlocutor, the author's strong commitment to a particular point of view, the ability to denote real world situations or objects, goal-setting, the presence of the sender's goal to influence the addressee, reflecting the specifics of individual worldview in the psycho-linguistic complex. The term "love letter" is defined as a subgenre of the genre of the intimate letter and, more broadly, the epistolary genre in general. A love letter is a written text of a person who has feelings of love and passion for the object of his love in order to communicate with him/her at a distance. Thus, the sender is a person in love, the addressee is the object of his/her love. For the genre-stylistic classification of letters, the classification of love letters is chosen as the basis, which defines the following subtypes in terms of content and direction: actually love, intimate-friendly and family-intimate letters.

The scope of further research lies in studying the specifics of translating different types of English love letters into Ukrainian.

References:

1. Александер Л. Лингвокультурологические особенности єпистолярного дискурса (на прим мере писем композиторов). Диссертация. М., 2016. 170 с.
2. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров. Т. 5. М. : Русские словари, 1996. 360 с.
3. Володин А. Н. Семиосфера эпистолярного наследия Я. А. Басова: поликодовость и метатекстуальность. Диссертация. Симферополь, 2018. 173 с.
4. Горошко І. Любовні епістоли у прозі Івана Франка: психологічний аспект. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2015. Вип. 62. С. 54–63.
5. Зарицька Л. В. Жанрово-стильові особливості епістолярію Івана Франка (на матеріалі інтимного листування). Автореферат. Львів, 2011. 19 с.

6. Здоровега В. Й. Багатоманіття документалізму і проблема жанрів. *Радянське літературознавство.* 1983. № 9. С. 7–15.

7. Ільків А. Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини XIX – початку XX століть. Дисертація. Івано-Франківськ, 2016. 410 с.

8. Каневська Л. В. Психологізм романів Івана Франка середини 80–90-х років. Автореферат. К., 2004. 17 с.

9. Коцюбинська М. Х. Листи і люди. Роздуми про епістолярну творчість. К. : Дух і література, 2009. 582 с.

10. Кузьменко В. І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років XX ст. К. : НАНУ, 1998. 306 с.

11. Курьянович А. В. Способы реализации волюнтативных коммуникативных установок в эпистолярном тексте. *Вестник ТГПУ*. 2009. Вып. 4. С. 21–25.

12. Лотман Ю. М. Статьи по семиотике культуры и искусства. СПб. : Академический проект, 2002. 544 с.

13. Лотман Ю. М. Структура художественного текста. Анализ поэтического текста. СПб : Азбука, 2016. 704 с.

14. Погребняк І. Епістолярний жанр у діахронній проекції. *Синопсис: текст, кінотекст, медіа.* 2015. № 1 (9). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm_2015_1_3

15. Рупенко Л. Лист-зізнання в коханні як один із жанрових різновидів в інтимному епістолярії Івана Франка. *Сучасна філологія: теорія і практика.* Одеса, 2016. С. 27–31.

16. Сапожникова Н. В. Эпистолярный дискурс как хроно-аккумулятор исторической памяти (на материалах русского эпистолярного наследия XIX века). *Вестник Нижневартовского государственного университета*. 2008. № 1. С. 3–8.

17. Тынянов Ю. Н. Литературный факт. *Поэтика. История литературы. Кино.* М. : Наука, 1977. С. 255–290.

18. Уэллек Р., Уоррен О. Теория литературы. М. : Прогресс Язык, 1978. 326 с.

19. Derrida E. The Post Card: From Socrates to Freud and Beyond. University of Chicago Press, 1987. 552 p.

20. Mann G. Der Brief in der Weltliteratur. Wir alle sind, was wir gelesen. Berlin : Verlag der Nation, 1991. 282 s.

21. Nyholm K. Textsortenvarianten und Textsortenwandel am Beispiel des deutschen Briefs. Ginkgobaum. 1995. № 13. S. 202–216.

Бесклетна О. О., Муханова О. М., Шепелєва О. В. ТЕКСТИ ЛЮБОВНИХ ЛИСТІВ ТА ЇХ ЖАНРОВО-СТИЛІСТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

У статті зосереджено увагу на понятті епістолярного тексту та досліджено жанрово-стилістичні особливості текстів любовних листів. Вказується, що епістолярний дискурс маніфестує сферу міжособистісного спілкування – взаємодію двох або більше суб'єктів, що полягає в обміні між ними повідомленнями змістовного чи емоційного характеру та представляє реалізацію особливої потреби індивіда в контакті з іншими суб'єктами. Поняття «епістолярний текст» і «епістолярний жанр» відіграють важливу роль у сучасній епістолографії. Епістолярний текст розглядається як концептуально, інформаційно та прагматично значущий письмовий мовленнєвий твір, категоріальними ознаками якого є політематичність, стандартна структура, особлива роль пресупозиції та екстралінгвістичного чинника – залучення відправника. Зазначено, що епістолярний жанр як форма організації письмового твору передбачає наявність у текстах загальних зовнішніх і внутрішніх (змістовних) ознак, а саме: певної структури, орієнтації автора на співрозмовника, твердої прихильності автора до певної точки зору та його здатність позначати реальні ситуації чи предмети світу, цілепокладання, наявність у відправника мети впливати на адресата, відображаючи специфіку індивідуального світогляду в психолінгвістичному комплексі. Термін «любовний лист» визначається як піджанр жанру інтимного листа і, ширше, епістолярного жанру взагалі. Любовний лист – це письмовий текст особи (відправника), яка відчуває почуття любові та пристрасті до об'єкта (адресата) свого кохання, щоб спілкуватися з ним на відстані. Для жанрово-стилістичної класифікації листів за основу обрано класифікацію любовних листів, яка за змістом і спрямованістю визначає такі підтипи: власне любовні, інтимно-дружні та сімейно-інтимні листи.

Ключові слова: *класифікація любовних листів, епістолярний дискурс, епістолярний жанр, епістолярний текст, епістолярний стиль, любовний лист.*

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 821.161.2343:17.023.34
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/18

Жижченко Л. Б.
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

БАГАТСТВО ТА БІДНІСТЬ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ КАЗКАХ: СЮЖЕТИ, ПРОБЛЕМАТИКА, ОБРАЗИ

Стаття присвячена аналізу духовно-етичної проблематики багатства і бідності у фольклорній казковій прозі, особливостям інтерпретації проблемно-тематичної площини багатство / бідність у світлі ментальних особливостей українців. Під час аналізу казок «Щастя одного бідняка», «Два брати», «Убогий і багатий», «Багатство і Щастя», «Багатство», «Про щастя» доведено, що в українських народних казках можна простежити модель сприйняття образів бідної та багатої людини етнічною спільнотою. Чарівні та соціально-побутові казки демонструють різні словесно-художні підходи до втілення образів багатія та бідняка і до вираження метальних настанов українського народу щодо природи і цінності багатства. У чарівних казках про збагачення бідняка людина проходить через випробування фізичних, розумових і моральних якостей. Якщо ініціація відбувається успішно, то герой здобуває право на володіння багатством. У побутових казках збагачення обумовлено щасливим випадком. Персонажі соціально-побутових казок, які стали власниками певних статків, наділені високою моральністю дій і вчинків, які постають із християнських чеснот. Зміст українських народних казок засвідчує, що матеріальне багатство не є визначальною цінністю українського менталітету, а бідність – не найгірше зло. Уявлення українського народу про багатство, зафіксовані в казках, тяжіють до розширення цього поняття за допомогою таких духовних складових, як спокій, здоров'я, рівновага, милосердя, щастя, любов. Перспективою подальшого дослідження теми є доповнення корпусу текстів аналізованих казок і включення до сфери наукових пошуків творів української неказкової фольклорної прози.

Ключові слова: *категорії багатства / бідності, патерн, чарівна казка, соціально-побутова казка, сюжет, ініціація, трикстер.*

Постановка проблеми. Багатство і бідність є невід'ємними складовими образу світу економічних відносин, що зазнає еволюційних змін упродовж усього людського життя. На його становлення здійснюють вплив різноманітні джерела соціокультурної інформації, такі як художня словесність і фольклор. Фольклорна словесно-художня інформація утворює систему кодів – патернів, які виконують когнітивно-узагальнюючу та психологічно-регулятивну функції в площині адаптації людської свідомості до соціально-економічних реалій. Як слушно зазначає І. Грищенко, «маючи в арсеналі сформовані моделі структурованої фольклорної інформації, користувачі мають можливість краще, швидше пристосовуватися до життя, витрачати менше часу для адаптації у тій чи тій ситуації, у прийнятті важливого рішення, ідентифікації процесу, який відбувається» [1, с. 272]. Отже, наукове осмислення категорій «багатство» й «бідність» у фольклорному контексті має важливе значення для виконання практичних завдань гуманізації суспільства та удосконалення критеріїв якості життя індивіда.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема багатства і бідності у творах українського фольклору потребує комплексного дослідження. На матеріалі пареміологічних одиниць слов'янських мов було здійснено лінгвокультурологічний аналіз концептів «багатство – бідність» (І. Патен, Г. Малиновська, З. Коцюба). Афористичний характер і притчевий потенціал текстів паремій найчастіше є об'єктом дослідження мовознавців. Поодинокі розвідки, присвячені власне фольклорним аспектам аналізу пісенно-поетичних і прозових народних творів, не вичерпують усього комплексу нерозглянутих

питань. Так, наприклад, розвідка Я. Гарасима «Соціоекономічна опозиція «багатий / бідний» і морально-етичні імперативи етносу (на матеріалі українських та польських пісень XIX століття)» присвячена дослідженню корпусу пісенних текстів, обмежених певними хронологічними рамками. У монографії Л. Мушкетик «Персонажі української народної казки» авторка зазначає, що «характерною для казок є опозиція бідний / багатий, кожному члену цього протиставлення приписується постійна позитивна чи негативна оцінка (часто етичного плану)» [3, с. 283]. Проте проблемно-тематична площина «багатство / бідність» у фольклорній прозі, зокрема в казці, ще залишається недостатньо дослідженою.

Мета нашої статті – розглянути проблему багатства / бідності в світлі української ментальності на матеріалі казкової прози. **Завдання:** 1) визначити словесно-художні моделі образів бідної та багатої людини в українській народній казці; 2) дослідити особливості сприймання українською етнічною спільнотою явищ проблемно-тематичної площини багатство / бідність; 3) проаналізувати ідейно-змістове наповнення категорій «багатство» і «бідність» в українському казковому фольклорі.

Виклад основного матеріалу. Питання бідності та багатства завжди були актуальними в контексті становлення і розвитку світової культури. Розуміння природи будь-якого явища, зокрема опозиції «багатство – бідність», і формування відповідного ставлення до нього, відбувається через розуміння етнічного менталітету. Як справедливо зазначив А. Юревич, «до ядерної частини менталітету слід включити і ментальні репрезентації всіх основних елементів національної культури – від народних казок до найбільш значущих для народу літературних творів…» [4]. Фольклорна казка відбиває погляди певного етносу на природу, буття соціуму і життя людини. Зберігаючи ознаки національної ідентичності, казки відтворюють традиції та звичаї певної культури, особливості психології певного народу. Отже, «індивідуальні уявлення… про казкових бідняків та багатіїв будуть нести в собі відображені елементи національної культури, ставлення… народу до цих категорій людей» [2, с. 47]. І в чарівних, і в соціально-побутових українських народних казках можна простежити модель сприймання образів бідної та багатої людини етнічною спільнотою.

Цікавим прикладом є чарівна казка «Щастя одного бідняка», у якій народна уява створила образ людини, яка пізнає гіркоту бідності, долає важкі випробування, здобуває багатство і владу, залишаючись доброю й людяною. З перших рядків казкової розповіді соціальні маркери окреслюють статус героя – бідний сирота. Не тільки відсутність хоча б мінімальних стартових можливостей, які має кожна дитина за наявності обох батьків, не тільки екзистенційна самотність, але й сам факт фізичного існування був під загрозою: мачуха морила хлопця голодом, бо, «як видно, хоче із світу звести» [5, с. 235]. Сюжетно-композиційною зав'язкою казки є діалог з чарівним помічником – бичком, якого випасав сирітка. З'ясувалося, що бичок може врятувати дитину від голоду. Задоволення елементарних фізичних потреб (угамування голоду) є першою сходинкою на довгому шляху до подолання життєвих перешкод. Наступний етап – зустріч зі смертельною небезпекою, яка закінчується для хлопця перемогою. Тут йому також допомагає чарівна тварина (битва вже зміцнілого бика з мідним, срібним та золотим биками). У такий спосіб відбувається ініціація героя, що завершується прощанням із чарівним помічником і початком його входження в доросле життя.

Довгий шлях хлопця-сироти до життєвого успіху обумовлений не тільки підказками-настановами бичка-помічника та наявністю чарівних речей, а також його особистою вдачею, властивостями характеру, які допомагають вижити у світі непростих стосунків. Природна доброта в фіналі також винагороджується. Коли хлопець розпрощався з бичком, то потрапив на службу до царя і доглядав його сад. Парубка покохала молодша царська донька і, незважаючи на невдоволення батьків, вийшла заміж за царського слугу. Відтоді для героя розпочалися справжні життєві випробування. Старших доньок із чоловіками-принцами цар оселив у палаці, а молодшу із садівником – у свинарнику; старших принців цар запросив на полювання, а зятя- садівника допускати до участі в родинному дозвіллі не хотів, і тільки на прохання молодшої доньки неохоче погодився дати йому іржаву рушницю. Але неприязнь царя і зневага та хитрість старших зятів не стали колишньому сироті на заваді до щастя, а навпаки допомогли довести свою вправність, розум і кмітливість . Спритний бідняк зумів навіть поставити кожному принцові тавро на спину, бо його швагери не тільки втратили розум і пильність, але й почуття власної гідності.

Кульмінаційний момент казки – прозріння царя щодо істинного єства свого молодшого зятя і жорстоке покарання бездарних, брехли-

вих та безвідповідальних принців, які виявилися неспроможними цінувати царські дарунки і царську милість. Happi End у розв'язці є цілковито закономірним: «А молодший зять-садівник дістав усе царство. Він жив собі щасливо, у любові з молодшою царівною, та й дуже любив усіх простих людей» [5, с. 245].

Безперечно, володар царства – людина багата. Примітно те, що в народній уяві багатство не розглядається безвідносно до його власника як носія певних моральних чеснот. Позитивної конотації образ багатства набуває тоді, коли блага отримує достойна людина, що може змінювати соціальний статус, рід занять, спосіб життя, але порядність для неї завжди є величиною постійною. Герой казки був сиріткою-пастушком, садівником, царським зятем, відважним воїном і врешті-решт царем. На його шляху поставали не тільки важкі випробування, але й спокуси. Чарівний ріг бичка, що асоціюється із міфічним рогом достатку, давав можливість власнику тварини завжди бути ситим. Але хлопець не став звичайним споживачем. На відміну від чоловіків старших принцес, яких і згубила споживацька психологія, він обрав шлях розвитку і пройшов його з гідністю. Щоб вижити у складних життєвих ситуаціях і довести своє право на кохання і щастя, бідна людина, якою від народження і був герой казки, мусить продемонструвати неабиякий розум, що диктує логічні раціональні вчинки, сміливість, активність, підприємливість і, звичайно, щирість і доброту. Важкі обставини, перепони, життєві труднощі для бідняка є необхідною умовою розвитку казкового сюжету, розгортання якого демонструє становлення характеру героя, зміцнення його внутрішнього стрижня і здобуття не тільки матеріальних, але й духовних багатств. Якщо відбувається таке гармонійне поєднання матеріального і духовного, то можна сказати, що казка є втіленням народного ідеалу життя, до якого треба прагнути. Перш ніж стати добрим царем, герой казки «Щастя одного бідняка» навчився бути вдячним і смиренним та зберігати почуття власної гідності, уникаючи гордині. Отже, тема багатства і бідності та художнє осмислення образів багатіїв і бідняків в українській народній казці нерозривно пов'язані з християнськими цінностями.

Мотиви жертовності, винагороди за чесноти і покарання за порушення християнських заповідей покладено в основу розвитку сюжету соціально-побутової казки «Два брати». Зав'язка твору побудована на протиставному паралелізмі за традиційним принципом характеристики бідного і багатого родичів: «Було собі два брати: один був дуже багатий, другий – бідний… У багатого що день божий музики грають та веселяться, а в бідного і світла немає в каганці. У багатого ж…один син, а в бідного аж четверо, а всіх же то треба нагодувать і напоїть… У багатого і наймити, і наймички – усіх хлібом годує, а бідного брата і молотить до себе не пуска» [6, с. 312]. Оскільки багатий брат відмовляв бідному не тільки в допомозі, а й у заробітках, той залишив голодних дітей та жінку і пішов на пошуки роботи до міста. Але заробивши двадцять п'ять карбованців, бідний брат усі гроші витратив на порятунок парубка-волоцюги, який не сплатив подушне й утік. Коли бідолагу спіймали, то виставили на продаж з умовою: якщо хтось його викупить, тому він гроші за рік і відробить. «Злодій стоїть, понурившись, та і каже: − Возьміть мене, люди добрі, хто в бога вірує, а я тому одроблю його гроші. Бідняку стало жалко парубка» [6, с. 314]. Бідний чоловік і не розраховував на подяку. Він знав, що прийдуть вони з викупленим парубком до порожньої хати, де чекає хліба голодна сім'я. Але схильність до співчуття і милосердя, природне прагнення виконувати Божі заповіді та щира надія на Бога, притаманні як бідній людині, так і колишньому волоцюзі, допомогли одному вчинити добро на Славу Божу, а другому – виявити глибоке почуття вдячності. Як показано в казці, багатій виявляється далеким від Слова Божого і щоразу порушує Закон Божий, за що врешті-решт і отримує покарання.

Парубок-волоцюга – персонаж-трикстер. Його поява у казці є закономірним явищем, тому що трикстер краще, ніж будь-хто, може змінити усталений порядок, наслідком чого є встановлення втраченої справедливості. Хлопець швидко довів своєму благодійникові, що буде не зайвим ротом, а вправним помічником. У хаті бідняка з'явилася їжа, необхідні в господарстві речі, віз і худоба на подвір'ї. Справи потроху пішли вгору. Це не давало спокою багатому братові. Почуття заздрості затьмарило багатієві розум і повело його шляхом розорення. Щоб дізнатися, звідки у колишнього бідного родича статки, він погодився на пропозицію тещі й замкнув її у великій скрині аби вона підслухала розмови у хаті бідняка. Багатій попросив родича, щоб той потримав день скрию у себе в хаті, аби не побачили судді, що нібито мають прийти до багатої оселі й описати худобу. Бідний брат здивувався, але погодився. Парубок відразу здогадався про брехню та злі наміри багатія. Вночі, коли всі спали, відімкнув скриню, побачив бабу й ошелешив її мако-

гоном по голові так, що стара померла. У скрині була макітра з варениками. Хлопець узяв вареник і встромив тещі багатія в рот, аби подумали, що вона подавилася, та й замкнув скриню. Сім'я багатія і не здогадалася про справжню причину смерті баби Параски. Коли її поховали, почалося найцікавіше. Парубок, коли раніше дізнався, що багатий брат усіляко кривдив його бідного благодійника, вирішив покарати багатія і, як було зазначено раніше, встановити справедливість. Тричі витягав він із домовини тещу багатія і приносив її до засіки з пшеницею, до комори з одежею, до погреба з грошима, що належали багатієві, та «інсценовував» безладдя, яке нібито чинила небіжчиця. Жадібність і хитрість негативно вплинули на розум багатого брата. Він втратив почуття реальності й став об'єктом маніпуляції. Вважаючи, що «розкидані» бабою Параскою пшениця, одяг і гроші непридатні для використання, він дозволив усе забрати бідному братові, на що спритний парубок і розраховував. У казці «Два брати» маємо очікуваний з погляду на торжество моралі і справедливості фінал: «Став бідний брат хазяйнувати. Купив волів. Купив корову. Купив пару коней добрих. Купив земельки: та як пішов хліб родить, то за рік так піднявся, що на все село багачем став. А багатому брату пішло все вниз та вниз… Через два роки дожився до того, що осталася тільки одна хата» [6, с. 322–323].

Так сталося не тільки завдяки шляхетному вчинку й доброті бідняка та вдячності й кмітливості парубка. Фольклорні казкові сюжети містять уявлення про можливість володіння багатством тільки за умови внутрішньої стриманості людини і врівноваженого ставлення до життя. Коли в казці «Два брати» колишній волоцюга забезпечив усім необхідним бідняка і його сім'ю, то спитав, чи вистачить того добра. Чоловік відповів, що вистачить і по-доброму розпрощався з парубком, який став йому добрим помічником. Якщо баланс порушується, то наслідки можуть бути трагічними. У казці «Убогий і багатий» бідний і багатий брати не були в таких напружених стосунках, як у казці «Два брати». Подібно до Алі Баби із східної казки, молодший брат знайшов зачаровану хату гайдамаків, підслухав чарівні слова і взяв собі трохи захованих там скарбів. Він розповів про свою знахідку старшому багатому братові й попередив, щоб той без нього сам не йшов до лісу шукати цю хату. Багатій не витерпів, не дочекався брата, опинився в руках гайдамаків і знайшов наглу смерть. Порушення рівноваги може виявлятися і в іншій формі. Казка «Гроші не дають спати» висвітлює труднощі внутрішнього життя людини, яка всі свої духовні сили спрямувала на роздуми про гроші та страх втратити їх на відміну від сусідів, яким бідність не заважала бути життєрадісними і щасливими. Це означає, що гроші, майно, матеріальне багатство не є запорукою благополуччя.

Ціннісне наповнення поняття багатства свідчить про те, що воно посідає далеко не перші місця в аксіологічній ієрархії українського менталітету. Так, наприклад, у казці «Багатство і Щастя» бідний герой зустрівся із Багатством і Щастям, що з'явилися перед ним у людській подобі. Скільки багатство не давало йому грошей, він все одно залишався злиднем. Коли ж Щастя дало йому лише один крейцар, він не тільки розбагатів, але й змінив соціальний статус – став паном. Про це і говорить герой у фіналі казки, засвідчуючи пріоритетну позицію особистої вдачі, успіху, щасливого випадку щодо багатства, вираженого в матеріальному еквіваленті. Зміст казки «Багатство» свідчить про те, що уявлення про багатство можна розглядати не тільки в матеріальній площині. Коли ледар звернувся до мудреця з питанням, чому він такий бідний, то розумний чоловік довів, що насправді ледар не бідний, а багатий, бо має здоров'я – найбільше багатство кожної людини, бо воно дає можливість працювати і заробляти на життя не тільки собі, але й своїй родині. З того часу ледар почав працювати і забув про бідність. Казка «Про щастя» розкриває сутність істинного багатства – це можливість людини бути свободною і давати раду своєму життю, мати здорових і щасливих нащадків, відчувати любов з боку інших, передусім, своїх дітей і примножувати почуття любові у всьому світі.

Висновки та пропозиції. Проблема місця і ролі багатства та бідності в житті людини часто знаходить висвітлення в українській фольклорній казковій прозі. Чарівні та побутові казки демонструють різні словесно-художні підходи до втілення образів багатія й бідняка і до вираження метальних настанов українського народу щодо природи і цінності багатства. В усіх типах казок утверджується думка, що бідність не є нормою життя, але й не може вважатися стабільним критичним станом, який не підлягає змінам на краще, а ось багатство може бути маркованим як благо або як зло у залежності від внутрішніх настанов людини. Усі герої казок зазнають негативних (найчастіше багатії) або позитивних змін у характері та в житті (як правило, бідняки). У чарівних казках про багатства людина проходить через випробування фізичних, розумових і моральних якостей. Якщо

ініціація відбувається успішно, то герой здобуває право на володіння багатством. У побутових казках ситуація доступу до матеріальних благ характеризується високою мірою випадковості. До позитивних рис персонажів соціально-побутових казок, які стали власниками певних статків, належить висока моральність дій і вчинків, що зорієнтовані на християнські цінності. Зміст українських народних казок свідчить про те, що матеріальне багатство не є визначальною цінністю у площині українського менталітету, а бідність – не найгірше зло. Уявлення українського народу про багатство, зафіксовані в казках, тяжіють до розширення цього поняття за допомогою таких духовних складових, як спокій, здоров'я, рівновага, милосердя, щастя, любов. Перспективою подальшого дослідження теми є доповнення корпусу текстів аналізованих казок і включення до сфери наукових пошуків творів української неказкової фольклорної прози.

Список літератури:

1. Грищенко І. В. Дефініція патерну в аспекті фольклористики. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філологічні науки. 2011. № 6 (217) березень. Ч. 1. С. 268–274.
2. Журавлев А. Л., Дробышева Т. В. Представления о бедном и богатом человеке как феномен экономического сознания формирующейся личности. Психологический журнал. 2011. Том 32. № 5. С. 46–68.
3. Мушкетик Л. Г. Персонажі української народної казки : монографія. Київ, 2014. 360 с.
4. Юревич А. В. Структурные элементы национального менталитета. Психологические исследования. 2013. Т. 6. № 29. С. 12. URL: http://psystudy.ru (дата звернення: 03.04.2013).
5. Українські народні казки. Київ, 1991. 367 с.
6. Українські народні казки, легенди, анекдоти. Київ, 1989. 432 с.

Zhyzhchenko L. B. WEALTH AND POVERTY IN UKRAINIAN FOLK TALES: STORIES, PROBLEMS, IMAGES

The article is devoted to the analysis of spiritual and ethical issues of wealth and poverty in folk tale prose, features of interpretation of the problem-thematic plane wealth / poverty based on the Ukrainian mentality and the specifics of verbal and artistic embodiment of images of rich and poor in Ukrainian folk tales. In the process of analyzing the fairy tales "Happiness of one poor man", "Two brothers", "Poor and rich", "Wealth and Happiness", "Wealth", "About happiness" it was proved that in Ukrainian folk tales can be traced a fairly clear model of perception of images of the poor and a rich ethnic community. Charming and social tales demonstrate different verbal and artistic approaches to the embodiment of the images of the rich and the poor and to the expression of metallic guidelines of the Ukrainian people about the nature and value of wealth. In fairy tales about gaining wealth and losing the status of the poor, according to the law of the genre, a person goes through a test of physical, mental and moral qualities. If the initiation is successful, the hero acquires the right to own wealth. In domestic fairy tales, the situation of access to material goods is characterized by a high degree of randomness. Among the positive features of the characters of social and domestic fairy tales, who became the owners of certain wealth, is the high morality of actions and deeds focused on Christian virtues. The content of Ukrainian folk tales shows that material wealth is not a defining value of the Ukrainian mentality, and poverty is not the worst evil. The ideas of the Ukrainian people about wealth, recorded in fairy tales, tend to expand this concept with the help of such spiritual components as peace, health, balance, mercy, happiness, love. The prospect of further research on the topic is to supplement the body of texts of the analyzed fairy tales and to include in the field of scientific research works of Ukrainian non-fairytale folk prose.

Key words: *categories of wealth / poverty, pattern, fairy tale, social fairy tale, plot, initiation, trickster.*

УДК 7.046.1(477)-047.23:37 3.5
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/19

Пустовіт В. Ю.
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

АВТЕНТИЧНІ ФОЛЬКЛОРНІ МОТИВИ: ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МІФОЛОГІЇ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

У статті аналізуються автентичні фольклорні мотиви в художній спадщині українських письменників XIX століття. Увагу зосереджено на висвітленні підґрунтя написання таких творів, як «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського, «Лісова пісня» Лесі Українки. З метою заглиблення в проблему залучаються епістолярні свідчення митців як зразок їхньої творчої лабораторії. Обрані твори насичені яскравим міфологічним змістом, реалізованим авторською уявою в декількох аспектах, як-от: істоти традиційної української міфології, які живуть поряд із людьми, втручаються в їхнє життя; трагічні чи веселі ритуали; дійства на свята; народний хронотоп тощо.

Ідеться про актуальність оновлення шкільних програм зі словесності, нагальну потребу, акцентовану науковцями й педагогами, включення до програми творів, зміст яких спрямовано на виховання освіченої особистості, вільної, творчої, духовно багатої, чому і сприяє вивчення фольклору. Оскільки в нинішньому національно-культурному житті українства також актуалізувалися такі ключові проблеми, як відродження ментальної самосвідомості, формування національного характеру, становлення сучасного мистецтва та культури загалом, то базисним центром цієї цілісної системної єдності, по праву, визнається ідея, що передбачає репрезентацію і взаємодію трьох складових національної ідентичності – історичності, етнічності та духовності. Реалізація завдання такого рівня ґрунтується на міфах та віруваннях, морально-етичних надбаннях народного мистецтва.

Вплив фольклору на українську літературу був потужним завжди, починаючи з давнього нашого письменства. Вивчення фольклору є значимим і продуктивним шляхом повернення сучасного українства до культурно-мистецьких та морально-етичних здобутків народу, який свято вірив у магічну силу слова, сповідував і цінував обряди і прикмети захисту від усього лихого, прагнув побороти зло й несправедливість, ушанував природу за її родючість, уклонявся батьку-матері й рідній землі, захищав її навіть ціною власного життя.

Ключові слова: *письменники, фольклорні мотиви, міфологія, шкільний підручник, програма.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасне літературознавство відзначається вивченням проблеми ґенетичного зв’язку літератури з міфологією як підґрунтям останньої для розвитку мистецтва слова. Аксіомою є думка, що саме міфологія була фундаментом для становлення літератури. Тісний взаємозв’язок фольклору з мистецтвом слова прослідковується вже з перших десятиліть XIX ст., коли українська словесність увійшла в новий період розвитку: письменство вбачало у фольклорній спадщині багатство тем, мотивів, образів і жанрів, активно залучаючи все автентичне до художньої творчості.

Означена проблема вважається нам актуальною сьогодні, бо сучасна людина, перебуваючи в інформаційному полі новітніх засобів і технологій, як правило, не переймається спадщиною предків, але якщо вже звертається до минулого, то шукає відчуття власної ідентифікації з рідним народом, який свято вірив у магічну силу слова, дійства в захисті себе від лихого, прагнув побороти зло й несправедливість, ушановував природу за її родючість. З огляду на це, формується освітня потреба вивчення не лише фольклорного матеріалу в художніх творах, а й доручення до національної міфології як частини сакрального.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор, в яких розглядають цю проблему і підходи її розв’язання. Безсумнівно, порушена наукова тема не нова, неодноразово висвітлювалася дослідниками в різних аспектах, проте вплив стрімких соціокультурних змін на шкільний освітній зміст зумовлює потребу звернення до нерозкритого національного ресурсу в творчості таких корифеїв, як М. Коцюбинський та Леся Українка.

Уперше до вивчення міфопоетики М. Коцюбинського звернулася Т. Саяпіна, здійснивши в дисертації аналіз проблеми через архетип, міфологему та міфопоетичний мотив. Авторкою розглядаються з позиції культурологічних феноменів ритуал, свято, міфопоетичний хронотоп [10].

Марків Р. розглянув феномен міфологічного фольклоризму на прикладі творів О. Кобилянської, М. Коцюбинського, Лесі Українки та інших письменників. У роботі на основі аналізу міфологічних образів, фольклорних сюжетів і мотивів у структурі художніх творів дослідник визначив основні тенденції розвитку фольклоризму в писемній творчості початку XX ст., сфери і явища фольклору, що виявили найбільшу здатність до актуалізації та формально-змістових перетворень у літературі [8].

Тему функціонування демонологічних образів русалки, вовкулаки, чорта й відьми на прикладі української літератури доби романтизму дослідила в дисертаційній роботі Т. Данилюк-Терещук [3]. Авторкою апробовано міфокритичний метод аналізу творів М. Гоголя, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Костомарова, П. Куліша, О. Стороженка, Т. Шевченка й ін.

Частково питання вивчення міфології розглядали науковці Н. Волошина, О. Гайдукевич, Ю. Сидоренко, О. Турган, С. Ягело та ін.

До вивчення міфологічної теми в творчості сучасних українських письменників, які пишуть фентезі, звертається Н. Логвіненко. Аналізуючи твори В. Климчука і Дари Корній, акцентує особливу увагу на міфологічно-фольклорних джерелах [4, 5]. Варто зауважити також, що висвітлюючи тему вивчення української міфології в школі, дослідниця доходить висновку: «Світ прадавньої української міфології захищає індивідуальну й національну ідентичність особистості. А твори жанру фентезі ґрунтуються на автентичній українській міфології, глибинне прочитання яких передбачає вміння аналізувати, розуміти міфопоетику в художньому творі, визначати природу авторського міфу, авторського задуму, характер міфопоетичної системи в літературному процесі певної епохи, що залежить від її культури» [5, с. 94].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Особливого значення з-поміж інших актуальних завдань сучасної гуманітаристики набувають дослідження автентичних фольклорних мотивів та міфологізму в творчості М. Коцюбинського та Лесі Українки, адже вивчення їхньої творчості в школі визнаємо базовим у формування цілої низки компетентностей сучасних старшокласників.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів. Вивчення фольклору як автентичного джерела спрямовує учнів на усвідомлення власного статусу як нащадків великого народу зі славетним історичним минулим, звичаями, обрядами. На початку XIX ст. українська міфологія цікавила багатьох літературознавців. Так, М. Костомаров надзвичайної ваги надавав саме вивченню міфів, що відображають характер народу, його дух. Космогонічні погляди і вірування приваблювали й інших письменників: Я. Головацького, І. Нечуя-Левицького, О. Кобилянську та ін.

Звернення до української міфології на уроках літератури, вважають вітчизняні науковці-методисти, важливе ще й тому, що «міфи і легенди давньої України дають змогу сучасному читачеві відкрити високу духовну культуру нашого народу, його поетичне світобачення» [1, с. 11].

Перше ознайомлення з українською міфологією відбувається на уроці вивчення міфів і легенд давніх українців у 5 класі. Цей матеріал надзвичайно цікавий для сучасних дітей, бо вони знайомі з віртуальними героями мультфільмів та ігор, активно користуються ґаджетами. Учителеві варто залучити учнів до сприйняття й розуміння поглядів предків на звичні для сьогодення явища природи, виникнення світу, створення людини тощо.

Вивчення цієї теми допомагає усвідомленню історичного розвитку культури українства, співвіднесенню рівня знань сучасного школяра про Всесвіт і природу з уявленнями давніх слов'ян. На уроках учні повторюють знання, отримані в попередніх класах про легенду, удосконалюють навички відрізняти реальні й фантастичні елементи людської поведінки на прикладі кращих зразків: «Про зоряний Віз», «Берегиня», «Чому пес живе коло людини?» (за С. Плачиндою), «Дажбог», «Неопалима купина» (за Є. Шморгуном), «Як виникли Карпати», «Чому в морі є перли і мушлі». Зазначені твори відображають риси характеру давнього слов'янина, його уявлення про добро і зло, про природу, про інші недоступні людині світи, їхню роль у житті та силу впливу на людину. Відомості про цей пласт життя далеких предків цікавлять п'ятикласників, що дозволяє урізноманітнювати проведення уроку зверненням до аналогічних за змістом картин художників, музичних творів, розширити навчальну діяльність учнів творчими завданнями, пошуковими проєктами, творенням власних дійств за мотивами вивчених творів, малюнків, коміксів тощо. Під

керівництвом учителя чи спільно з батьками учні долучаються до розуміння важливих автентичних життєвих цінностей, емоційного сприйняття фольклорних скарбів.

За програмою для старших класів (рівень стандарту) передбачено в межах окресленого аспекту вивчення творчості М. Коцюбинського, зокрема повісті «Тіні забутих предків», та драми-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки.

Безсумнівно, в межах статті ми не плануємо аналізувати обидва твори, зазначимо лише, що вони виконують для сучасних старшокласників роль своєрідної енциклопедії з автентичної української міфології, відтворюють потужний ресурс національного світобачення, що в сукупності є впливовим важелем виховання й самоідентифікації молоді, актуальним інструментом спонукання її до творчого навчального пошуку.

Отже, звернемося до повісті «Тіні забутих предків», на початку вивчення якої учням важливо зануритися у її фольклорну основу. Відповідно до програми за рівнем стандарту йтиметься про загальні відомості з міфології для сприйняття змісту повісті. Поєднання фантастичного та реального у творі, своєрідність народних звичаїв, вірувань, обрядів гуцулів пропонує вивчати програма профільного рівня, тобто в обох варіантах програми наголошується важливість розуміння фольклорного тла твору.

Доречно підготувати учнів до сприйняття фольклорного матеріалу, адже відомо, що й сам М. Коцюбинський ішов до створення цього шедевру тривалий час, про що писав у листах до дружини і В. Гнатюка. Листування письменника-сонцепоклонника містить немало цікавих фактів з цього приводу. Так, відомий етнограф, народознавець В. Гнатюк звернувся листовно до М. Коцюбинського з проханням, щось написати про гуцулів: «Ви повинні поставити се точку «амбіції», а з опришківських оповідань побачте, що про них є що писати. Романтичний народець!» [7, с. 297]. В. Гнатюк наполегливо слідкував над процесом опанування цієї теми, запитуючи при будь-якій нагоді: «Чи начиталися вже багато гуцульщини?» [7, с. 304]; «А чи вже в'їлися трохи в гуцульщину і як Вам смакує?» [7, с. 309]. Слід віддати належне М. Коцюбинському: він із дитинства захоплювався усною народною творчістю, сам багато занотовував зразків народної словесності до записної книжки під час подорожей. Тому радо ділився враженнями про побачене і почуте в листах до Віри Дейші: «Вночі попав я на оригінальні обряди, забаву при тілі вмерлої баби» [11, с. 254]; «Вчора вночі повернувся з своєї поїздки з гори, на полонину. Пробув 4 дні і дуже задоволений. Придивився до гір і до гуцулів» [11, с. 255]; «Я задоволений з початку своїх студій. Дуже цікаві речі одкриваю, і коли і далі так буде, то буде матеріал для повісті» [11, с. 319]; «Зібрав трохи матеріалу і тут, але ще мало. Оця робота так мене захопила, що я навіть не можу бути спокійним і любуватися природою. Кожна змарнована година мене болить. Може, трохи потому стану спокійнішим, як вже буду мати матеріал» [11, с. 320]. Як засвідчують наведені уривки з листів, творча наснага не полишала письменника з того моменту, як він опинився в полоні карпатських гір.

То ж очікувано, що невипадково вже з перших сторінок твору читач заглиблюється в атмосферу таємничості народження головного героя: «Не раз вона з ляком думала навіть, що то не од неї дитина. Не «сокотилася» баба при злогах, не обкурила десь хати, не засвітила свічки – і хитра бісиця встигла обміняти її дитину на своє бісеня» [6, с. 272]. Наведена цитата з твору яскраво ілюструє забобони при народженні дитини, адже пращури вірили в магічні дійства, які своїм корінням сягають часів язичництва. І далі ще одна фантастична деталь – про майстерність семирічної дитини знаходити серед безлічі різнотрав'я «помічне зілля – одален, матриган і підойму, розуміти, про що канькає каня, з чого постала зозуля» [6, с. 273].

Язичницькими рисами позначені не лише обряди народження, але й смерті. При чому, чи не найважливішими в житті гуцулів є посмертні ігри, так звана «грушка», яку згадав М. Коцюбинський у листі до дружини, а докладно описав у листі до Олександри Аплаксіної і, відповідно, в повісті. Обряд розпочинається звучанням трембіти, яка грає лише двічі в житті людини. За звичаєм, дяк читав псалми, а вдовиця щиро голосила: «Чому не заговориш до мене, чому не поглянеш, не позавиваєш мозолі на моїх пучках? А в котру онь доріжку вибираєшся, мужу, відки виглядати маю тебе? – голосила Палагна, і грубий голос її переривався в жалібних нотах» [6, с. 316]. Щоб душа, яка настраждалася на цьому світі, спокійно відійшла в потойбіччя й проводили «грушку», для чого й відбувалися ігри біля тіла покійника: «Ще несміливо тупали ноги, пхалися лікті, гуркотів часом ослін, голоси рвались та мішались в глухому гомоні юрми. І ось раптом високий жіночий сміх гостро розтяв важкі покрови суму, і стриманий гомін, наче поломінь, бухнув з-під шапки чорного диму.

– Ей, ти, носатий, купи у мене зайця! – басив зсередини молодий голос, і в одповідь йому покотився придушений сміх:

– Ха-ха! Носатий!..

– Не хочу.

Починалась забава» [6, с. 317–318].

Міфологічний світ повісті насичений істотами традиційної української міфології: нявки, злий арідник, щезник, лісовики, добрий чугайстир, градівник Юра, відьма Хима. Маленький Іван знав, що існують злі духи, які населяють все навкруги і тільки чекають слушної нагоди, щоб зробити шкоди християнину. Хоча автор і перераховує міфологічних істот, які живуть поряд з людьми, втручаються в їхнє життя, знайомство з ними відбувається пізніше.

Першим міфологічним персонажем повісті постає щезник: «На камені, верхи, сидів «той», щезник, скривив гостру борідку, нагнув ріжки і, заплющивши очі, дув у флояру» [6, с. 275].

Своєрідним захисником, рятувальником Івана від смерті є чугайстир: «Він був без одежі. М'яке волосся покривало все його тіло, оточало круглі і добрі очі, заклинилось на бороді і звисало на грудях. Се був веселий чугайстир, добрий лісовий дух, що боронить людей од нявок. Він був смертю для них: зловить і роздере» [6, с. 312]. Чугайстир був охочим до танцю, який витримував не кожен, у цілому, ця міфічна істота чимось нагадує снігову людину.

Нявка, яка хотіла занапастити Івана, представлена в момент, коли перебрала на себе образ Марічки: «Він бачив перед собою Марічку, але йому дивно, бо він разом з тим знає, що то не Марічка, а нявка. Йшов поруч із нею й боявся пустити Марічку вперед, щоб не побачить криваву діру ззаду у неї, де видно серце, утробу і все, як се у нявки буває» [6, с. 310]. Мавки (нявки) за фольклорними віруваннями – це душі померлих дітей, що живуть на деревах, у полях, іноді в горах.

Реальною істотою є відьма Хима, яка «найгірше докучала їм» [6, с. 298]. Люди намагалася захистити своє обійстя, худобу, убезпечити власне життя від злих духів. Наприклад, Марічка, вірила в силу магічного дійства, зробленого чаклункою: «За поясом, на голім тілі, вона носила часник, над яким пошептала ворожка, їй ніщо тепер не зашкодить» [6, с. 281].

Письменник намагався достовірно передати всі типові особливості поведінки й риси, притаманні карпатській відьмі: «Чого вона тільки не виробляла, ота родима відьма! Перекидалась у полотно, що біліло смерком попід лісом, повзла вужем або котилась горбами прозорим клубком. Спивала, нарешті, місяць, щоб було темно, як йде до чужої худоби. Не один присягався, що бачив, як вона терницю доїть: заб'є у неї чотири кілки, неначе дійки, – і надоїть повну дійницю» [6, с. 299].

У повісті йдеться про два християнські свята, що мають залишки язичницьких традицій: Теплого Юрія й Святий вечір (Різдво). Цікавим із погляду етнографічного, є обряд захисту під час різдвяних свят: «На Святий вечір Іван обкурював ладаном хату й кошари, щоб одігнати звіра й відьом, а коли червона од метушні Палагна серед курива того ознаймляла нарешті, що готові усі дванадцять страв, він, перше ніж засісти за стіл, ніс тайну вечерю худобі. Потім брав в одну руку зі стравою миску, а в другу сокиру і виходив надвір. Іван простягав руку у сю скуту зимою безлюдність і кликав на тайну вечерю до себе всіх чорнокнижників, мольфарів, планетників всяких, вовків лісових та ведмедів, але вони не були ласкаві і ніхто не приходив, хоч Іван спрошував тричі. Тоді він закликав їх, щоб не з'явились ніколи, – і легко зітхав» [6, с. 300]. Дружина також долучалася до захисту й оберегу. Палагна, під час другого свята (Теплого Юрія) мала закінчити своє ворожіння для хорошого достатку: «Палагна ступала по мокрих травах і злегка тремтіла в ранішнім холодку. Вона була певна, що ніхто її не побачить, а якби й побачив, то що? Звісно, шкода було б, якби пропало її ворожіння. На благовіщення ще вона закопала у муравлисько сіль, булку й намисто і нині треба було все те звідти дістати» [6, с. 302].

З метою тлумачення сутності міфічних істот, М. Коцюбинський вдається до легенди про арідника, яку розповідає Микола на полонині: «Арідник був здатний до всього, що надумав – зробив. А бог, як що хотів мати, мусив вимудровувати в нього або украсти. Поробив арідник вівці, зробив си скрипку і грав, а вівці пасуться. Раз арідник змерз та й, щоб загрітись, вигадав ватру» [6, с. 294].

Оповитий легендами, утаємничений і до сьогодні образ карпатського мольфара. Саме мольфар Юра є тим героєм повісті «Тіні забутих предків», який мав незвичайні міфічні здібності: «Він був як бог, знаючий і сильний, той градівник і мольфар. В своїх дужих руках тримав сили небесні й земні, смерть і життя, здоров'я маржинки й людини, його боялись, але потребували усі» [6, с. 298]. Цей незвичайний чоловік має властивості, що здаються фантастичними для пересічної людини, бо він є органічним поєднанням двох фольклорно-міфологічних персонажів: чаклуна, який насилає

смертельну хворість на все та градівника. Мольфар Юра, ставши коханцем Палагни, намагався позбутися Івана: «Проходячи якось повз хату Юри, він почув голос Палагни. Нарешті йому удалось знайти якусь дірку у баркані, і він побачив Палагну і мольфара. Юра, зігнувшись, тримав перед Палагною глиняну ляльку і тикав пальцями в неї од ніг до голови.

– Б'ю кілок тут, – шептав зловісно, – і сохнуть руки та й ноги. В живіт – карається на живіт; не годен їсти…» [6, с. 308].

Як градівник, який керує силами природи, він показує свою силу так: «Я заклинаю вас, громи й громовенята, тучі й тученята, я розганяю тебе, фортуно, наліво, на ліси і води… Іди рознесися, як вітер по світі… Розсядься і розситися, ти тут сили не маєш…» [6, с. 306].

Важливо, що всі, навіть позначені страхом герої повісті, зображені письменником так, що саме страху й не викликають. У цьому відбилася народна традиція поважати міфічні істоти, але не падати перед ними «ниць», побоюватися, але розуміти, що людина сильніша. На думку О. Гайдукевич, «Захоплений незвичайною демонологією гуцулів, М. Коцюбинський, однак, знаходить такі прийоми зображення, які дають змогу читачеві зрозуміти, що все неймовірне, легендарно-фантастичне є лише результатом уяви людей. Так, мальовнича картина приборкання мольфаром Юрою насиченої опадами хмари сприймається як неспокійний сон Палагни, котра з недавнього часу перебуває в полоні еротичних фантазій про цього чоловіка [2, с. 95].

Проблематика твору надає широкі можливості для внесення в процес навчання елементів творчої самостійної роботи старшокласників. Дослідження автентичної міфології та різних аспектів її представлення в повісті «Тіні забутих предків» може визначатися темою наукової роботи в Малій академії наук чи колективного проєкту, результатом якого стане веб-презентація. Учні можуть писати власні сценарії за сюжетом чи «дописати» повість з погляду своїх сучасників, створити вірші чи інші художні форми про міфічний світ українства. Доречно запропонувати розробку інтелектуальної чи комп'ютерної гри, створення анімацій тощо. Після завершення вивчення творчості Лесі Українки зміст творчих робіт значно розшириться, адже можна не лише порівняти емоційно-мистецьке навантаження міфічної сили у двох творах, але й провести аналіз портретів нечистої сили, виражальних засобів їх відтворення тощо. Переконані, що сучасному старшокласнику такі завдання будуть цікаві, адже не випадково молодь з нетерпінням чекала на вихід у прокат анансованого в грудні минулого року мультфільму «Мавка. Лісова пісня».

Висновки із дослідження і перспективи в цьому напрямку. Майстерність М. Коцюбинського виявилася в реалістичності змалювання побуту, звичаїв, обрядів гуцулів. Його копітка робота над створенням тексту відображає особисті спостереження під час експедиції, що й підтверджує автентичність фольклорних мотивів, міфологічних образів, які надають повісті національного колориту. На часі осучаснення методики вивчення української літератури в школі та активне залучення учнів до творчого процесу пізнання автентичної народнопоетичної спадщини крізь призму найкращих зразків красного письменства. Перспективу подальших наукових розвідок убачаємо в розробці методики дослідження фольклорних образів, мовно-поетичних елементів у художніх творах Лесі Українки.

Список літератури:

1. Волошина Н. Й. Українська література. Підручник для 5 класу. К. : Педагогічна думка, 2007. 188 с. (експериментальне видання).

2. Гайдукевич О. Фольклорні образи темних сил у творах О. Купріна та М. Коцюбинського. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету.* Вип. 26. 2009. С. 92–96.

3. Данилюк-Терещук Т. Я. Міфокритичний дискурс демонологічної образності в літературі українського романтизму : автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.01.01. Івано-Франківськ, 2018. 22 с.

4. Логвіненко Н. Міфопоетичний світ прози сучасного українського фентезі. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (Літературознавство).* № 1 (17). 2016. С. 139–144.

5. Логвіненко Н. Вивчення української міфології в школі: методична спадщина Н. Й. Волошиної. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Педагогічні науки.* Вип. 37. 2018. С. 89–96.

6. Коцюбинський М. Подарунок на іменини : оповідання, новели, повісті. К., 1989.

7. Листи до Михайла Коцюбинського / Чернігів. Літературно-меморіальний музей-заповідник М. М. Коцюбинського; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України; В. Мазний (упоряд. та комент.), В. Шевчук (вступ. ст.). Ніжин, 2002. Т. 1: Айхельбергер – Гнатюк. 368 с.

8. Марків Р. В. Міфологічний фольклоризм в українській літературі початку XX століття (на матеріалі творів Ольги Кобилянської, Михайла Коцюбинського, Лесі Українки) : автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.01.07. Львів. 2008. 21 с.

9. Сидоренко Ю. Закономірності функціонування міфологічних структур у художній творчості (на матеріалі української літератури):теоретико-методологічні основи вивчення. Scien and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. VI (66), Issue 162, 2018 Maj. P. 54–57.

10. Саяпіна Т. Міфопоетика творчості М. Коцюбинського : автореф. дис. …канд. філол. наук 10.01.01. Запоріжжя. 2000. 21 с.

11. Я так поріднився з тобою. Михайло Коцюбинський. Листи до дружини / Упоряд.: О. Єрмоленко та ін. К. : Ярославів Вал, 2007. 392 с.

Pustovit V. Yu. AUTHENTIC FOLK MOTIFS:
STUDY OF UKRAINIAN MYTHOLOGY IN SENIOR SCHOOL

The article analyses authentic folklore motifs in the creative heritage of Ukrainian writers of the 19th century. The author focuses her attention on highlighting the basis for writing such works as 'Shadows of Forgotten Ancestors' by M. Kotsiubynsky, 'The Forest Song' by Lesia Ukrainka. To delve into the problem, epistolary evidence of the writers is used as an example of their creative laboratory. The selected works are full of vivid mythological content created by the authors' imagination in several aspects, such as creatures of traditional Ukrainian mythology living next to people, and interfering in their lives, tragic or funny rituals, actions on holidays, folk chronotope, etc.

The author proves the necessity of updating school curricula in literature, the urgent need emphasized by scholars and educators to enrich the curriculum with works aimed at educating intelligent, free, creative, spiritually rich personalities. The study of folklore greatly contributes to fulfilling this task. The current national and cultural life of Ukrainians contains such key issues as the revival of mental identity, the formation of national character, the development of contemporary art and culture in general. Thus, the basic centre of this holistic systemic unity is truly the idea of representation and interaction of three components of national identity, namely historicity, ethnicity, and spirituality. The fulfilment of such a task is based on myths and beliefs, moral and ethical heritage of folk art.

The influence of folklore on Ukrainian literature has always been powerful since our ancient literature. The study of folklore is a significant and productive way to return modern Ukrainians to the cultural and artistic, moral and ethical achievements of the people who believed in the magical power of a word, professed and valued rituals and signs of protection from all evil, sought to overcome evil and injustice, honoured nature for its fertility, bowed to their parents and native land, defended it even at the cost of their own lives.

Key words: *writers, folklore motifs, mythology, school textbook, curriculum.*

УДК 398:008+004.5
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/20

Грищенко І. В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МОДИФІКАЦІЯ ПОБУТУВАННЯ ФОЛЬКЛОРУ В ІНФОРМАЦІЙНУ ДОБУ

Стаття присвячена дослідженню змінам у побутуванні фольклору в умовах інформаційної доби. Метою статті є виявлення впливу нових цифрових технологій на процес побутування фольклору та модифікації його основних ознак. Сучасні інформаційно-комунікативні технології створюють можливості необмеженого міжособистісного спілкування. На наш погляд, технологічні досягнення позитивно спливають на збереження та ретрансляцію фольклорної інформації.

Під впливом інтернет-мережі, соціальних мереж і т. д. основні ознаки фольклору (усність, анонімність, колективність, варіативність, імпровізаційність) модернізувалися, отримали певні доповнення, видозміни, трансформації та модифікації. Віртуальний тип комунікації та модифікації поняття текст трансформувала усність та переформатувала у візуальний компонент як важливий аспект інтернет-фольклору. Анонімність у віртуальній комунікації та передачі фольклору в умовах інтернету зберігається. Але в мережі поширюються новотвори, на яких є своєрідний «авторський знак», ідентифікатор, який дає уявлення, хто «першим» запустив в мережі мем. Варіативність забезпечується можливостями сучасних електронних засобів, онлайн-конструкторів, програм, інструментів. Вони дозволяють кожному користувачеві долучитися до процесу створення інтернет-мему, демонстрації власного бачення. Важливо, що останнім часом з'явилася низка мемів, які можна вважати суто українськими.

За допомогою нових інформаційно-комунікативних технологій сучасна людина є не лише ретранслятором фольклору, а й може бути творцем фольклорних новотворів. Осучаснення побутування інтернет-фольклору внесла корективи до основних ознак фольклору, збагатилася жанрово. Подальшою перспективою є поглиблене дослідження модифікації побутування кожної ознаки в умовах віртуальної фольклорної комунікації.

Ключові слова: *фольклор, інтернет-фольклор, ознака, інформаційна доба, модифікація.*

Постановка проблеми. Фольклор розширює ореол побутування, шляхи творення та ретрансляції. Почасти цьому процесові сприяє інтенсивний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій. Збільшення часу, який сучасні люди проводять в онлайн-просторі, напружений ритм сучасного життя, карантинні обмеження через пандемію та ін., переорієнтовує людство на домінування віртуальної комунікації. Інформаційні технології є вагомим фактором трансформації суспільства та розширюють можливості для користування сучасними благами і досягненнями людства, засоби проявити своє творче начало та продемонструвати соє бачення події. Потенціал інтернету, різноманітні застосунки і додатки, соціальні мережі тощо створюють широкі можливості для міжособистісного спілкування, задовольняють потребу в необмеженому доступі до інформації, позитивно спливають на збереження та ретрансляцію фольклору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню фольклору в інтернеті, постфольклору, побутуванню нових фольклорних жанрів присвячені дослідження В. Бережного «Інтернет-мем та анекдот: до постановки проблеми», Ж. Денисюк «Постфольклорні креолізовані твори у вимірі візуальної інтернет-комунікації», «Постфольклор інтернет-комунікації в аксіологічному вимірі»; М. Загіддуліної «Теорія інтернет-фольклору: комунікація фольклорного типу і самоідентифікація учасників великих форумів», А. Каргіна, А. Костіної «Наукове осмислення інтернет-фольклору: актуальні проблеми і дослів дослідження», О. Михайлової «Латинська мова в інтернет-мемах: нова комунікативна функція», Л. Найдьонової «Візуальна творчість в інтернет-спілкуванні», Т. Суслової «Інтернет-фольклор як засіб комунікації», Р. Франка «Newslore: сучасний фольклор в інтернеті», Ю. Щуриної «Інтернет-меми як феномен інтернет-комунікації» та ін. Але наразі окремого дослідження, в якому б фокусувалася

увага на модифікації фольклору за інформаційної доби, відсутнє.

Постановка завдання. Мета статті – виявлення впливу нових інформаційно-комунікативних технологій на процес побутування фольклору та модифікації його основних ознак.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фактично від початку процесу збирання, систематизації та наукового осмислення фольклору почали висловлюватися гіпотези про близький занепад і подальшу "смерть" фольклору. Проте сучасний етап демонструє еволюціонування фольклору, який «міцно ввійшов у життя сучасної людини, отримавши нові форми побутування та поширення. Відбулися зміни й у сучасній науковій парадигмі, завдяки яким фольклор осмислюється вже не лише як поетичне минуле, а і як ментальна репрезентація буденного, відображення щоденного сприйняття життя, реакція на суспільно-політичне буття соціуму загалом та окремої людини зокрема» [4, с. 6–7]. «Визначення інтернет-фольклору як гібридної народної творчості в умовах нових комунікаційних можливостей, заснованих на інтернет-технологіях, є суттєвою ознакою феномена. При цьому пріоритетним є середовище поширення (Інтернет/інтернет), яке і стає генератором форм, жанрів, типів та тем фольклорної комунікації» [3, с. 71]. Прогрес інформаційних технологій надає широкі можливості для збереження традиційного фольклору та продукування нових фольклорних форм.

Поняття «інформаційна доба» увійшло до наукового обігу не так давно (орієнтовно у середині XX ст.). Співвідносячи та розмежовуючи дефініції «інформаційна доба» та «епоха постмодерну» В. Дмитренко вказує, що термін «інформаційна епоха» акцентує увагу на технічних можливостях сучасного світу, які роблять його плюралістичним, витворюючи нову соціокультурну реальність. Поява нових засобів комунікації стирає звичну межу між реальним і віртуальним спілкуванням людей. Можливість використовувати різні медіаканали, як ніколи раніше, дають змогу окремим людям чи соціальним групам виражати свою соціокультурну ідентичність та доносити її до інших» [7, с. 61].

На думку дослідників, зміна шляхів комунікації не зовсім позитивно впливає на твори традиційного фольклору, який починає втрачати символ автентичності, спостерігається тенденція до суттєвої структурної зміни традиційної культури, яка під впливом засобів технічної репрезентації модифікує і власну морфологію [9, с. 12].

Інформаційна доба та цифрові можливості вплинули не лише на розширення можливостей фольклорної комунікації, на шляхи поширення фольклору. Це сприяє жанровому збагаченню сучасного фольклору. Дослідники вказують, що «більшість фольклорних жанрів усної традиції зберігають свою форму і популярність і нині (анекдот, паремії, легенди, байки, притчі, пісні, казки), все ж новітньою і переважаючою є орієнтація на візуальні форми комунікації, які утворюються за певними канонами інтернет-творчості та формують власні жанри, обумовлюючись комунікативним інтернет-простором» [5, с. 217]. «Візуальний і вербальний компоненти, взаємодіючи в єдиному семантичному просторі один з одним, забезпечують цілісність і зв'язність креолізованого твору та його комунікативний ефект. Таким чином, в процесі сприйняття реципієнтом креолізованого твору відбувається декодування закладеної в ньому інформації, в результаті чого створюється єдиний загальний концепт (сенс) такого твору/тексту» [6, с. 138]. Найбільш поширеними жанрами інтернет-фольклору є креолізовані твори (мем, «фотожаба», мотиватор, демотиватор, веб-комікс, комічні відео тощо), які створюються та поширюються за допомогою сучасних інформаційно-комунікативних технологій.

Людство за інформаційної доби отримало змогу втілювати свій творчий потенціал з новою силою, «повною мірою реалізовує свій тематичний та жанровий потенціал в нових знаково-символічних, візуальних моделях інтернет-культури» [6, с. 137]. Усі трансформації та видозміни сучасної комунікації наповнили фольклор новими темами, образами, сюжетами тощо. Традиційно до основних ознак фольклору належать усність, анонімність, колективність, варіативність, імпровізаційність. Під впливом інтернет-мережі, соціальних мереж і т. д. ці ознаки отримали певні доповнення, видозміни, трансформації та модифікації.

Традиційно фольклорні твори побутували та передавалися усно, усності надавалося визначальне значення (саме це і протиставляло його літературі). Але пізніше науковці почали дослідувати писанки, вишиванки, обрядовий фольклор (поєднання пісенного тексту і «тексту» рухів) як фольклорні тексти. Інтернет-твори, флешмоби, мурали та інші інтерактивні форми також є колективним комунікативними формами творчості. Що і дозволяє стверджувати про трансформацію та появу усно-зорової ознаки. А. Савченко і Т. Сусловою було запропоновано зараховувати фольклор до «усно-зорової культури» [12]. *Усно-*

зорова ознака репрезентує побутування, передачу як вербальної (інтонаційної), так і фізичної та психічної (пози, рухи, міміка, зорова інформація, емоції) складових виконання фольклорного твору [4, с. 70–71]. Пригадаймо сучасні жарти, що залежно від настрою однією фразою людина може насварити, похвалити, висловити співчуття і т. д. Фольклористи ще наприкінці XIX – у XX ст. вказували, що обстановка, манера розповідати тощо мають велике значення для наукового дослідження фольклорного тексту. Нині технічні можливості дають можливість фіксувати ці нюанси, що у майбутньому дозволить проводити дослідження на іншому рівні, залучаючи усі компоненти. Скажімо, незнання контексту, обставин та обстановки, крім непорозумінь між комунікантами, можуть стати матеріалом для новотворів. Наприклад, омофони (слова, які мають різне значення і написання, але вимовляються однаково) в поєднання з мотиваційними фразами мають комічне значення в інтернет-мемі (рис. 1). То ж в умовах переважання неопосередкованого спілкування такі нюанси допомагають проявленню народної творчості. В умовах панування віртуального типу комунікації та модифікації поняття текст, усність як характерна ознака фольклорного твору втрачає домінантність, натомість отримує доповнення у вигляді візуального компонента.

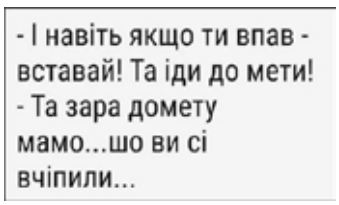

Рис. 1.

Анонімність (або відсутність автора) у віртуальній комунікації та передачі фольклору в умовах інтернету зберігається і значно розширює можливості ретранслятора: надає змогу додавати нові компоненти, створювати власний акцент у фольклорних новотворах. Це сприятливо впливає на «процес комунікації, забезпечуючи свободу вираження власної позиції індивіда в будь-якій формі, уникаючи конкретних соціальних ролей та стереотипів. Це істотно розширює культурний топос повсякденності, породжує нові сенси, змінює спосіб мислення і структуру ціннісних пріоритетів» [5, с. 134]. Звичайно, анонімність інтернету є примарною, її не можна абсолютизувати, адже кожен новотвір в мережі, як і в традиційного фольклорного твору, є свій «автор». Тобто автор є, але хто він конкретно не важливо, оскільки своєю творчістю він презентує не лише свою індивідуальність, а й демонструє колективне начало – він «уписаний» і до традиції [10]. Проте останнім часом відбуваються певні зміни і вже можна бачити новотвори, на яких є своєрідний «авторський знак», ідентифікатор, який дає уявлення, хто «першим» запустив в мережі мем. Як-от, широко відомі і популярні меми, які мають маркер «GONI», «by Morozov», «Панська шляхта», «Курінь сміху» та ін.

Колективність характеризується формуванням колегіальних знань, які є важливими для певної спільноти людей, інформація зазнає обробки та кодифікації для подальшої ретрансляції за історичною вертикаллю. У цьому процесі беруть участь члени колективу, де кожен може зробити свій внесок у цю скарбницю знань [4, с. 72–73]. Колектив (соціум) визнає і сприймає те, що є актуальним та важливим для його існування та збереження. В. Пропп на прикладі чарівної казки продемонстрував, що «архаїчні установки» живуть у фольклорі сконденсованими у вигляді знаків (сюжетів, мотивів, тропів). Пізніше його послідовники на матеріалі інших фольклорних форм підтвердили висновки фольклориста [2, с. 369–383]. Сучасний фольклор відображає світосприйняття колективу, субкультури, потребу в передачі певної важливої інформації, досвіду, світосприйняття, самоідентифікації, емоційній сублімацій [14, с. 13]. Відмінність апперцепційної бази автора та адресата (незнання адресатом відповідних текстів, фразеологізмів, паремій; відсутності необхідного, хоча б попереднього знайомства з літературними джерелами, кінофільмами; незнання історичних або актуальних подій, лозунгів і т. д.) може призвести до комунікативного збою [13, с. 170]. Нині колектив, соціум є мозаїчнішим, приналежність сучасних людей до різноманітних етнічних, гендерних, професійних та інших субкультур розширює можливість проявити свою оригінальність. Звичайно, ці зміни у соціокультурному житті людей, збільшення кількості нових професій спричинили зміни в міжособистісній комунікації, сприяють появі нових субкультурних фольклорних форм (наприклад, фольклор айтішників, ріелтерів і т. д.). Дослідники вказують, що більшість субкультурних новотворів мають комічний характер, таким чином гумор виконує функцію ідентифікатора розподілу на Своїх і Чужих. Також, гумор інтернет-комунікації є маркером, який окреслює межі спільноти, вибудовуючи сміховий бар'єр між собою та іншими, спільноти надійно оберігають власну ідентичність [11, с. 60].

Для адекватного сприйняття інтернет-новотворів вагомим критерієм є збіг компонентів культурного багажу комунікантів, спільність відповідних базових позицій. «Творці» та ретранслятори фольклорних новотворів очікують своєрідного зворотного зв'язку у вигляді активного розповсюдження просторами інтернету.

Характерною рисою є стихійність фольклору (за С. Адоньєвою [1]) гіпотетично не має замовного характеру (звичайно, не беремо до уваги псевдонародні твори, які створювалися для демонстрації «народної любові» до партійної номенклатури, бо це яскраві приклади псевдофольклору). Фольклорні тексти виникають лише у випадку нагальності та актуальності для колективу, так само відходять до своєрідного архіву фольклорної пам'яті і за потреби можуть бути використаними [4, с. 73]. «Інформаційний простір інтернету суттєво вплинув на функціонування новітнього українського фольклору. Однією з величезних переваг інтернету є відсутність тиску на авторів (відсутність цензури), мультикультурність у комунікації користувачів, а також висока актуальність теми та проблематики фольклорного тексту, який виникає в мережі та розповсюджується за допомогою мережі» [3, с. 72]. Частина сучасних фольклорних творів характеризуються інтертекстуальністю, що також дозволяє проводити ідентифікацію за різними критеріями (наприклад, віковими, гендерними, етнічними, професійними тощо). Застосування фольклорних компонентів, які співпадають з фольклорними патернами, кодами зрозумілими лише Своїм, сприяють сприйняттю або ж відторгненню інформації колективом. Часто основою інтернет-фольклору є соціокультурна, політична або ж економічна подія, вчинок або висловлювання, яке не узгоджується із загальноприйнятими принципами етики, моралі суспільства, та отримують відповідну реакцію у вигляді інтернет-творів. Отримуючи відгук серед користувачів, вони поширюються на сторінках соціальних мереж і є критерієм сприйняття соціумом, представниками субкультур.

Варіативність традиційних фольклорних творів зумовлювалася усним побутуванням. Нині ж «смислова множинність інтернет-текстів (творів) є прямим наслідком нового погляду на мислення сучасної людини, що опосередковане великою кількістю інформації, різними видами дискурсу, знаннями як наукового, так і популярного характеру» [5, с. 132]. «Текстові модифікації, які ми сприймаємо як вияв наративної творчості, пов'язані із цим новим смислом. Правильно навіть говорити про індивідуальний смисл, скільки про соціальне переосмислення наративу оповідачем, який завжди належить до певного соціуму – середовища побутування тексту, нагадаємо, що *оповідачем* умовно називаємо не лише транслятора усного вербального тексту, а й носія будь-яких традиційних знань, які постають як текст і можуть передаватися лінійно та інтегрально» [8, с. 282–283]. Можливості сучасних електронних засобів, онлайн-конструкторів, програм, інструментів дозволяють кожному користувачеві долучитися до процесу створення інтернет-мему, демонстрації власного бачення. Яскравим прикладом варіативності інтернет-мему є «Наташа і коти», «Ну, давай, розкажи…», «Віллі Вонка», «Беріморе, хто це знову виє на болотах?...», «Професор Преображенський і Шаріков» та ін., контамінація різних мемів. Важливо, що останнім часом з'явилася низка мемів, які можна вважати суто українськими, наприклад, «Олег Винник і вовчиці» (рис. 2), «Галю, вставай…» (рис. 3), «Йой, най буде..» (рис. 4) тощо.

Рис. 2.

Рис. 3.

Рис. 4.

Висновки. За допомогою нових інформаційно-комунікативних технологій сучасна людина є не лише ретранслятором фольклору, а й може бути творцем фольклорних новотворів. Осучаснення побутування інтернет-фольклору внесла корективи до основних ознак фольклору, збагатилася жанрово. Подальшою перспективою є поглиблене дослідження модифікації побутування кожної ознаки в умовах віртуальної фольклорної комунікації.

Список літератури:

1. Адоньева С. Б. Фольклористика: филология и не только. Программа обязательная и произвольная. URL: http://old.journal.spbu.ru/2006/20/11.shtml
2. Богатырев П., Якобсон Р. Фольклор как особая форма творчества. *Богатырев П. Вопросы народного творчества.* Москва, 1971. С. 369–383. URL: http://www.ruthenia.ru/folklore/jackobson.htm
3. Григоренко І. Інтернет-фольклор: основні теоретичні підходи до визначення поняття. *Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії].* 2019. Вип. 23 (том 1). С. 70–72. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/28647/Hryhorenko_70_72.pdf?sequence=1
4. Грищенко І. В. Міжетнічна фольклорна комунікація в народній прозі : монографія. Київ : VADEX, 2015. 270 с.
5. Денисюк Ж. Постфольклор інтернет-комунікації в аксіологічному вимірі. Київ : НАКККіМ, 2017. 409 с.
6. Денисюк Ж. Постфольклорні креолізовані твори у вимірі візуальної інтернет-комунікації. *Мистецтвознавчі записки. 2017. Вип. 31.* С. 134–143. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mz_2017_31_16
7. Дмитренко В. А. «Інформаційна доба» та «епоха постмодерну»: проблеми співвідношення понять. *Філософські обрії : науково-теоретичний журнал. Вип. 42.* Київ; Полтава, 2019. С. 58–62. URL: http://philosobr.pnpu.edu.ua/article/view/202337/202233
8. Івановська О. П. Український фольклор: семантика і прагматика традиційних смислів. Підручник. К. : ВПК «Експрес-Поліграф», 2012. 336 с.
9. Каргин А., Костина А. Научное осмысление интернет-фольклора: актуальные проблемы и опыт исследования. *Folk-art-net: новые горизонты творчества. От традиции – к виртуальности.* 2007. С. 5–18. URL: http://www.centrfolk.ru/edition/publication_online/publication_collection/599/
10. О специфике Интернет-фольклора. URL: https://lingvotech.com/internetfolk
11. Помогаев Н. Смех как проявление группового снобизма. *Δόξα / Докса. Збірник наукових праць з філософії та філології, 2006. Вип. 9.* С. 53–60.
12. Савченко А. В., Суслова Т. И. Философско-антропологические основания интернет-фольклора как формы коммуникации. *Теоретический журнал CREDO NEW*. URL: http://credonew.ru/content/view/777/33/
13. Щурина Ю. Интернет-мемы как феномен интернет-коммуникации. *Лингвистика дискурса. Филология*, 2012. Вып. № 3. С. 160–172.
14. Эмер Ю. А. Миромоделирование в современном песенном фольклоре: когнитивно-дискурсивный анализ : автореф. дисс. … д-ра филол. наук: 10.02.01. Томск, 2011. 43 с.

Hryshchenko I. V. MODIFICATION OF FOLKLORE'S EXISTENCE IN THE INFORMATION AGE

The article is concerned with investigation of changes in folklore's existence in the Information Age. The purpose of this paper is to reveal the impact of new digital technologies on the process of folklore and modification of its main features.

Contemporary information and communication technologies create opportunities for unlimited interpersonal folk communication. In must be stressed technological advances have a positive effect on the preservation and retransmission of folklore information. The emphasis has been placed on main features of folklore (oral, anonymity, collectivity, variability, improvisation) modernized, received certain additions, modifications, transformations and modifications Under the influence of the Internet, social networks, etc.

The data indicate that the virtual type of communication and modification of the concept of text transformed orality and reformatted it into a visual component as an important aspect of Internet folklore.It is importance to note anonymity in virtual communication and transmission of folklore on the Internet is maintained. But the network is spreading innovations, which have a kind of "author's mark", an identifier that gives an idea of who "first" launched the meme in the network. The data indicate that variability is provided by the capabilities of modern electronic tools, online designers, programs, tools. With the help of new information and communication technologies, contemporary person is not only a repeater of folklore, but can also be a creator of folklore texts. Modernization of the existence of Internet folklore has made adjustments to the main features of folklore, enriched the genre.

To summarise, a further perspective is an in-depth study of the modification of the existence of each feature in the conditions of virtual folklore communication.

Key words: *folklore, feature, sign, modification, Information Age.*

МОВИ НАРОДІВ АЗІЇ, АФРИКИ, АБОРИГЕННИХ НАРОДІВ АМЕРИКИ ТА АВСТРАЛІЇ

УДК 811.581'276.2:004.738.5
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/21

Гафарова Р. І.
Асоціація Кавказьких університетів

АНАЛІЗ ВІРША-ГІМНУ КРИМСЬКИХ ТАТАР «АНТ ЕТКЕНМЕН» («Я ПОКЛЯВСЯ») НОМАНА ЧЕЛЕБІДЖІХАНА В ІСТОРИЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

В історії Криму, як і у всіх історіях етносів і територій, багато трагічних моментів: депортація, репресії і національний рух за незалежність кримських татар, який має місце зараз. Історію кримських татар можна розділити на 5 періодів: 1. Кримське ханство (1441–1783 рр.); 2. Анексія Криму Росією: правління Російської держави (1783–1917 рр.); 3. Жовтнева революція і влада більшовиків у Криму: створення Кримської Народної Республіки (1917–1918 рр.): 4. Депортація кримських татар (1944–1987 рр.); 5. Повернення на батьківщину в Крим (1987 – до теперішнього часу). Перші три періоди відобразилися в національному гімні кримських татар. Гімн займає особливе місце в державі та ідентифікує кожен народ. При цьому завжди виникає питання, чому національний гімн має певну силу впливу? Можливо, патетичне відтворення тексту, сприйняття його на слух, ідеали та цінності, покладені в зміст гімну? Щоб задовільно відповісти на ці запитання, ми спробували проаналізувати текст «Ант Еткенмен», грунтуючись як на ранні історичні, так і на філологічні роботи. Автор національного гімну кримських татар «Ант еткенмен» Номан Челебіджіхан – поет і перший голова уряду Кримської Народної Республіки.

У статті представлений лексико-семантичний аналіз концепту «клятва» в національному гімні кримських татар «Ант Еткенмен», написаного 1917 року, і має величезне значення в історії кримськотатарського народу. У ході аналізу тексту виявлені фонетична милозвучність, лексичні особливості, тема і ліричність, рима і віршований розмір, мовні символи, що дозволили нам визначити текст як поетичний твір. Три чотиривірші присвячені трагічним сторінкам долі народу. Одночасно з лексико-семантичним аналізом тексту подається історичний опис подій, які відображені між рядків. Номан Челебіджіхан як політичний лідер залишив незабутній слід в історії Криму і кримськотатарського народу.

Ключові слова: *Номан Челебіджихан, Крим, Курултай, національний гімн, історія, семантика.*

Постановка проблеми. Історія кримських татар представлена достатньою кількістю концептів: Гіра, Ісмаїл Гаспринський, Номан Челебіджіхан, блакитний прапор із золотою тамгою і національний рух. Окремо виступає гімн кримських татар «Ant Etkenmen» («Я поклявся»), який виконується на офіційних засіданнях, масових заходах.

У кожного народу і держави візитною карткою є національний гімн. Особливість державного гімну – почуття патріотизму, гордість за свою батьківщину. Сьогодні в тюркському світі відомо 15 гімнів, серед них і гімн кримських татар. Під час презентації державного гімну виникає образ географічного положення країни, її політичного та культурного життя, а головне – суверенність держави.

Як правило, текст гімну містить певну тему, яка розкриває історію і статусність держави.

Наприклад, державний гімн Республіки Туреччини овіяний революційним настроєм, патріотизмом, стійкістю народу в ім'я свободи та незалежності. Гімн Республіки Узбекистан оспівує родючі землі, сади, поля, гостинність людей та суверенітет держави. Гімн Казахстану містить історичні моменти і спадщину, які треба берегти, прагнення до освіти, оспівує могутність країни. Такого

ж змісту гімни Туркменістану, Азербайджану, Киргизії. Для пострадянських гімнів тюркських республік характерна відсутність конкретизації історичного наративу, що можна пояснити відсутністю національної єдності в інтерпретації минулого. Розкол у питаннях історії існував на момент становлення національних держав у всіх колишніх радянських республіках, і зображення будь-якого історичного наративу в державних гімнах було б не прийнято частиною суспільства. Разом з тим, національна держава не могла сприйматися легітимною, якби не пред'являла історичних підстав державогенезу. Тому майже у всіх гімнах пострадянських республік містилося спільне звернення до історії і предків. Формули такого звернення в різних національних версіях були багато в чому схожі: гімн Казахстану: «у сиву давнину народилася наша слава»; гімн Туркменії: «духом предків відважних славні сини, земля моя свята»; гімн Киргизії: «спадщина батьків наших»; гімн Узбекистану: «славний дух предків з тобою! Часи вирування могутності великого народу, земля зачарувала весь світ!»; гімн Азербайджану: «край наш древній, край наш святий». Однак гімни Гагаузії, Татарстану, кашгарських уйгурів, що проживають в Китаї, керкутських тюрків в Іраку носять трагічний мотив. Можливо, це пов'язано з відсутністю державності цих народів. У цей список входить і гімн кримських татар «Я поклявся». Ці гімни варто сприймати як національні, а не державні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізом і дослідженням національного гімну держави з точки зору лінгвістики, соціології, філософії та психології займалися такі вчені Бєлкова Т. В. «Про полідискурсні сходження жанрових характеристик гімну», Ощєпкова Л. А. «Жанроутворювальні ознаки державного гімну (на прикладі державних гімнів Росії і Франції)», Бушуєв В. В. «Історичний наратив державних гімнів і політика національної пам'яті», Зотєєва Т. С. «Державний гімн як жанр політичного дискурсу», турецький вчений Мехмет Каплан дав повний семантичний, етимологічний, історико-порівняльний аналіз гімну Республіки Туреччини «Аналіз гімну революції».

Ґрунтуючись на роботи вчених, у нашому дослідженні представлено опис жанрового «паспорта» гімну як літературного твору. **Мета роботи** – розкрити сюжетну лінію поетичного твору Номана Челебіджіхана «Я поклявся», що став національним гімном кримськотатарського народу, складеного на основі мовностилістичного аналізу тексту вірша гімну кримських татар в історичній перспективі – від XVIII ст. до початку XX ст.

Виклад дослідженого матеріалу. Вивченням жанру «гімн» займалися в основному літературознавці і музикознавці, тому у відповідних енциклопедіях жанр «гімн», як правило, розглядається в цілому, без докладного опису його окремого різновиду – державного гімну. Так, в «Літературній енциклопедії» [5] дано таке визначення: «Жанр релігійної лірики, що виділяється за тематичними ознаками, – хвалебна пісня, славослів'я, об'єднуються тотожністю об'єкта, якого вихваляють. Використання релігійного гімну як бойової пісні породжує явище так званого «національного гімну» – урочистої пісні нерелігійного змісту, що виконується у всіх офіційних випадках» [5, с. 534]. У сучасній «Літературній енциклопедії термінів і понять» [6] гімн визначається як «урочиста пісня, звернена до божества; спочатку – частина архаїчного ритуалу богопочитання, хорова обрядова пісня, що має на меті привернення уваги божества і отримання від нього підтримки. Гімном називається також урочиста пісня, що прославляє єдність і міць держави і стала, поряд з державним прапором і гербом, найважливішим елементом державної символіки» [7, с. 177–179].

З лінгвістичної точки зору державний гімн вивчений недостатньо. Скажімо, гімн розглядався в рамках політичного дискурсу [3, с. 267] для підтвердження наявності в державному гімні ознак, притаманних політичному дискурсу (зокрема таких функцій, як регулятивна, референтна, магічна та боротьби за владу) [3, с. 133–134]. Однак повного лінгвістичного опису жанру «державний гімн» на сьогодні не існує.

Як відомо, вірш «Я поклявся» Н. Челебіджіхана був написаний як поетичний твір і не розглядався як один з варіантів для національного гімну народу. «30 червня 1991 року Курултай кримськотатарського народу на своїй сесії затвердив пісню Ant Etkenmen («Я поклявся») як «Гімн кримськотатарського народ у». Автор слів – Номан Челебіджіхан. Музика – народна. Спочатку Челебіджіхан написав вірш на своєму рідному степовому діалекті з окремими елементами старої літературної кримськотатарської мови. Курултай під час затвердження переробив початковий варіант з метою наблизити мову до сучасного літературного стандарту. Курултай кримськотатарського народу, як національна суспільно-політична організація кримських татар, що претендує на повноважне представництво кримськотатарського народу (згідно з чинним «Регламентом Курултаю

кримськотатарського народу»), заявляє, що цей гімн є гімном всіх кримських татар».

Аналіз тексту був проведений за допомогою характеристики різних типів звернення до історії через формат гімну. Представлено схеми історичної репрезентації ряду гімнів із найбільш розгорнутим поданням минулого. Проводиться спеціальний аналіз теми ідентифікації кримськотатарського народу в усі часи через реалізацію історичної політики. Особлива увага приділяється питанню історичних конфліктів, у яких вирішувалася доля народу. Історичний наратив державних гімнів аналізується також як засіб сакралізації певних сюжетів і персоналій минулого, закріплення сакральної матриці національної самосвідомості, цей компонент варто також застосувати до тексту вірша-гімну «Я поклявся».

1916 року в газеті «Терджеман» вперше з'явився вірш «Ант Еткенмен» («Я поклявся») Номана Челебіджіхана. Потім 1917 року в газеті «Міллет» був опублікований оригінал вірша арабською графікою, відповідно до твердження Allworth (11, 255); 1918 року в № 8 журналу «Видавництво Крим» (це видання друкувалося староосманською мовою за підтримки Благодійної організації кримців на чолі з Сулейманом Суди бей Киримли). За рік, з 1918 по 1919 рр., було надруковано 23 номери. Журнал висвітлював новини культури, науки, релігії, історії, економіки Криму і всього тюркського світу [12]. У березні 1943 року у зв'язку з ювілейною датою від дня смерті Номана Челебіджіхана повний текст без змін був надрукований в газеті «Азат Кирим» на кирилиці [13].

На сьогодні текст зазнав невеликих змін, в нашому дослідженні за основу взято оригінал тексту, надрукований в газеті «Азат Кирим» на кирилиці.

"Ant etkemen Tatarlarnın yarasını sarmaga, Nasıl bolsun bu zavallı kardaşlarım çürüsün? Onlar içün ökünmesem, kaygırmasam, yaşasam, Yüregimde kara kanlar kaynamasın, kurusun! *Ant etkemen şu karangı yurtka şavle serpmege, Naslı bolsun eki kardaş bir-birini körmesin? Bunu körüp, busanmasam, mugaymasam, yanmasam – Közlerimden akan yaşlar derya deniz kan bolsun.*	*Ant etkenmen, milletimniñ yarasını sarmağa, Nasıl olsun bu zavallı qardaşlarım çürüsin? Onlar içün ökünmesem, qayğırmasam, yaşasam, Yüregimde qara qanlar qaynamasın, qurusın!* *Ant etkenmen, şu qaranğı yurtqa şavle sepmege, Nasıl olsun eki qardaş bir-birini körmesin? Bunı körip buvsanmasam, muğaymasam, yanmasam, Közlerimden aqqan yaşlar derya-deñiz qan olsun!*
Ant etkemen, söz bergemen bilmek içün ölmege, Bilüp körüp milletimnin köz yaşını silmege. Bilmi, körmi bin yaşasam. Kurultaylı han bolsam, Kene bir kün mezarcılar kelir meni kömmege".	*Ant etkenmen, söz bergenmen millet içün ölmege, Bilip, körip milletimniñ köz yaşını silmege. Bilmey, körmey biñ yaşasam, Qurultaylı han olsam, Kene bir kün mezarcılar kelir meni kömmege.*

Джафер Сейдамет у своїх спогадах пише, що 9 грудня 1917 року на засіданні Кримськотатарського Курултаю було прочитано текст вірша і затверджено його як національний гімн [14, с. 242].

1917 року на відкритті музею в Бахчисараї Номан Челебіджіхан, будучи Кримським муфтієм, виступив з полум'яною промовою, у якій присягнувся у своїй боротьбі за права кримськотатарського народу: «У всі часи в усьому світі, від степів до морів ми клянемося відновити свої права, втрачені за останні півтора століття, з гордістю і честю нести блакитний прапор, кольору неба» [13].

Аналізуючи текст вірша, варто звернути увагу, що кожен чотиривірш починається зі слів «Я поклявся».

Згідно з лексичним значенням слова «клятва», давати клятву «урочисту обіцянку, запевнення, іноді підкріплюється згадкою чогось священного, дорогого для того, хто обіцяє що-небудь або запевняє в чому-небудь, у цьому контексті присутній фактор адресанта і адресата». Розглядаючи інтенції ІСГ «обіцянка, клятва» з точки зору мовця і слухача (див. П'ятий параметр Дж. Р. Серля або образ автора і адресата за Т. Шмельовою), ми виявили деякі особливості. Ситуація реалізації мовного акту «обіцянка, клятва» в основному передбачає двох обов'язкових учасників – адресанта і адресата. При цьому спрямованість мовного акту може бути різною. Є інтенції, які можуть позначати акт, де адресант і адресат – різні особи, так і акт, де адресант і адресат, – одна і та ж особа – тобто заприсягтися, пообіцяти і дати слово можна і іншому, і самому собі. До таких двонаправлених мовних актів належать інтенції обіцяти, дати (давати) обіцянку, клястися, дати (давати) клятву, дати (давати) слово, зобов'язатися, клятвено обіцяти і деякі інші. Як правило, коли ці інтенції спрямовані на самого адресанта, вони супроводжуються конкретизаторами [2, с. 20]: я поклявся, поклявся самому собі.

Номан Челебіджіхан, що пройшов військову кар'єру, потім відбувся як релігійний діяч, розуміє сенс клятви. Як і для військової людини – бути чесним, хоробрим, дисциплінованим, пильним бійцем: строго зберігати військову та державну таємницю; беззаперечно виконувати всі військові статути і накази командирів, комісарів та начальників; сумлінно вивчати військову справу; берегти військове і народне майно; до останнього подиху бути відданим своєму народові, своїй Батьківщині й уряду; бути завжди готовим за наказом уряду виступити на захист Батьківщини; захищати її мужньо, не шкодуючи своєї крові і самого життя для досягнення повної перемоги над ворогами. Тут ідеться про концепт як честь або особистісну рису, що являє собою сукупність вищих морально-етичних принципів і забезпечує людині повагу в суспільстві [10, с. 80]. Так проявляється гендерне маркування висловлювань клястися честю (їх використовують чоловіки). А як для богослужителя клятва означає священну дію в ісламі ніят («намір», «мотивація»,« інтенція») і трактується як усвідомлене вчинення будь-які дії або відмову від її вчинення з чітким усвідомленням мети і сенсу дії або утримання від нього. Ніят грає ключову роль в оцінці вчинків людини, зокрема впливає на богословсько-правовий висновок щодо ритуальної і юридичної сили тієї чи іншої дії. Він жертвує собою, але в разі невиконання, він постане перед Всевишнім. Скажімо, автор вкладає глибокий філософський зміст, присягає народу як військовий, і захистить його як муфтій, на передній план висуває головну цінність ісламу – духовні зв'язки людини з Богом.

«Я поклявся»: початок кожного чотиривірша має різний відтінок експресії, починається, як прибуває хвиля, повільно; набираючи темп, експресія посилюється.

«Ant etkemen Tatarlarnın yarasını sarmaga: / Я поклявся перед татарами їхнє горе остудити (залікувати рани)». Про які рани говорить Челебіджіхан? Починаючи з 1783 року, в історії кримського ханства і кримськотатарського народу сталися трагічні події. Росія анексувала Крим у XVIII столітті, і це призвело до занепаду життя кримських татар, зокрема йдеться про ліквідацію державності кримських татар, знищення політичних інститутів і армії, скасування фінансової системи, обмеження органів релігійного і місцевого самоврядування. Величезної шкоди було завдано культурному і духовному життю народу. Одним із найважчих наслідків анексії 1783 р. стала масова і вимушена еміграція кримськотатарського народу, викликана колонізаторською політикою нової влади, спрямованої на витіснення з Криму його корінного населення і заселення півострова колоністами з внутрішніх губерній Російської імперії та інших держав. Кріпосне право, рекрутчина, гоніння релігійних діячів, війни Росії з різними державами (Японія, Кримська війна, Перша світова війна) до масової еміграції. За даними турецького історика Хакана Киримли, кількість емігрантів з кількості кримських татар склало близько 2 млн осіб [15, с. 11–17]. Кемаль Чапраз також дає історико-статистичну довідку про чисельність населення Криму, констатуючи той факт, що 1783 року населення кримських татар було близько 98 %, а вже 1897 року знизилося до 35 % [16].

Розсіювання свого народу по всьому світу і втрату Криму Номан Челебіджіхан висловив як рану, яка кровоточить і яку треба зцілювати. Хоча рана залишає шрами, але таким чином, як сармага «обв'язати, прикрити», у значенні знеболити і дати надію.

У другому рядку *Nasıl bolsun bu zavallı qardaşlarım çürüsün?* / Скільки можна гнити живими і під вічним зітлінням жити? Акцент робиться на лексеми «нещасні, бідні брати», які виявилися на рідній землі безправними і обезкровленими. Гаспринський ву газеті «Терджиман», 1889 р., з гіркотою зазначає, «масовий, політичний, економічний, соціальний наступ на народ не міг не вплинути на національну психологію населення і, зокрема, на загальну демографічну ситуацію. Атмосферу повної безвиході, відсутності перспектив для розвитку народу відчувала кожна сім'я, кожен член суспільства.

А відбилося це найнаочніше на народженні дітей. У мусульманському суспільстві, де рівень народжуваності завжди був вищий, ніж у православному, відреагували цілком очікувано: у 1880-х рр. кримських татар вмирало втричі більше, ніж народжувалося» [7]. Також виникли труднощі з отриманням паспортів кримським татарам, які збиралися «для щорічного паломництва до святинь Мекки». Міністр наказав відхилити прохання щодо видачі паспортів, «під якими б приводами вони не надходили», ніяк не пояснивши своє рішення» [по 1: Кричинський, 1919, с. 30]. Також спрацював інший механізм відчуження корінного населення Криму від рідної землі: «Ситуація ускладнювалася тим, що, одного разу, зважившись на виїзд, сім'я вже не могла повернутися назад до Криму навіть у разі конечної потреби. Про це свідчив один із пунктів паспортного регламенту 1902 р., де було «вирі-

шено не перешкоджати охочим залишити Росію, однак із зобов'язанням назад не з'являтися». Це було неприпустимим порушенням національної рівноправності, яке неодноразово урочисто проголошували на території імперії» [1, с. 725].

Дієслово *Çürüsün* «гнити» висловлює «органічне руйнування», тобто народ заживо знищують. Автор цим показує безправність народу і насильство над ним.

У третьому рядку використання трьох дієслів «*ökünmesem», «qaygırmasam», «yaşasam»* підсилює мотив клятви. Кожне дієслово розкриває емоційно-психологічний настрій автора, глибше розкриває його внутрішній світ як борця і захисника. Дієслово *«ökünmek»* має п'ять значень: 1) «ображатися, сумувати, нудьгувати; обурюватися»; 2) «сумувати, тужити»; 3) «шкодувати, каятися»; 4) «сердитися, злитися», і зовсім інше значення 5) «вимагати, бажати».

Дієслово *«Qaygırmak»* також має емоційно-експресивну конотацію: 1) «засмучуватися, сумувати, горювати»; 2) «тужити, журитися» 3) «думати, піклуватися про кого-небудь» [8, с. 344].

На наш погляд, поет використовує одночасно основні значення слів і майстерно завуальовує переносні: *«ökünmek»* / «вимагати, бажати» і *«Qaygırmak»* / «думати, піклуватися про кого-небудь», тобто «я живу народом, буду піклуватися і просити за нього».

У вірші три дієслова *yaşasam* «жити», *yanmasam* «не згоріти, щоб не вмерти», *bolsam* «бути» передають оптимістичний настрій автора, вони мають позитивну конотацію. Ці лексеми показують, що Челебіджіхан готовий до боротьби і хоче вести народ за собою, поки буде жити.

У рядках *«Yüregimde qara qanlar qaynamasın, qurusun!»* / «Нехай застигне чорною кров'ю серце у мене в грудях» автор передає свій внутрішній стан, безпорадність, безвихідність ситуації, що склалася. Але він не дає волю своїм емоціям виплеснутися назовні, вогонь обурення оволодіває ним, але він всіляко ховає його в собі.

У другому чотиривірші Номан Челебіджіхан немов розкриває свою позицію в житті кримських татар. У першому реченні *Ant etkemen şu qarangı yurtka şavle serpmeğe* /«Я поклявся світлом ясним темряву прогнати з моєї землі», домінуючим словом є *şavle* «світло, промінь». Це слово несе величезну історичну інформацію. Під час навчання (1906–1912 рр.) у Стамбульському університеті на юридичному факультеті Номан Челебіджіхан знайомиться з представниками кримськотатарської молоді – Джафером Сейдаметом, Абдурахимом Сюкюті, Аблякімімом Ільмі та ін. Здобувши юридичну освіту, Номан приступив до активної громадської діяльності: 1909 року з'явилася таємна організація «Ватан» («Вітчизна»), у яку разом з Номані входили Джафер Сейдамет (1889–1960) і Абібулла Одабаш (1891–1938). Цим двом сподвижникам Челебіджіхана також належало зіграти важливу роль в історії Криму: Сейдамет став однією з ключових осіб Кримської Народної Республіки, а пізніше – видатним емігрантським діячем; Абібулла Одабаш – просвітитель і письменник. Саме досвід, набутий у ході розвитку організації «Ватан», допоміг Челебіджіхану сформувати політичну партію «Міллі Фірка» («Національна партія»), яка зібрала 1917 року перший Курултай. Крім «Ватан», Челебіджіхан брав участь у діяльності «Товариства молодих татарських письменників» (*Yaş tatar yazıcılar cıyını*), яке з'явилося в Стамбулі 1910 року, де він зустрівся з Ісмаїлом Гаспринським, який, своєю чергою, ознайомився з їхньою діяльністю, говорив про плани, пов'язані з навчанням, встановлював зв'язки з членами молодотурецької організації, які багато в чому служили прикладом і для кримськотатарського громадського руху. Ідеї молодотурецької революції 1908 року, революційні перетворення в Росії в цей період вселяють надію членам організації відновити Національний рух кримських татар за відновлення кримськотатарської держави, прав корінного народу, за розвиток культури та освіти. Натхнена молодь із бойовим настроєм повертається до Криму, щоб модернізувати не тільки кримськотатарське суспільство, але й увесь поліетнічний Крим. На наш погляд, «світло» або «промінь», використані лексичні одиниці, включають цю діяльність Номана Челебіджіхана. Варто зазначити, що саме в цей період було написано вірш.

У другому реченні *«Nasıl bolsun eki qardaş bir-birini körmesin?»* / «Скільки можна, щоб один одного брати бачити не могли?» знову звучить риторичне запитання із закликом до дії. Крізь призму цих рядків, шикуються черги історичних подій 1914 року: Перша світова війна, чергова хвиля еміграції, розкол кримськотатарської інтелігенції за політичними поглядами. Під час Першої світової війни кримське мусульманське суспільство опинилося в «лещатах» через те, що Туреччина «пов'язала свою долю в Німеччиною» [1, с. 851].

«Генерал російської армії Фольбаум вважав, що татар залишати не можна, що в армію необхідно мобілізувати максимальну кількість кримських, казанських, оренбурзьких та інших татар, а також

туркменістанських мусульман для того, щоб вони не могли жити окремо від інших підданих, інакше в їхньому середовищі переможе ідеал політичної одностайності з іноземними одновірцями. Генерал вважав, що колоніальна інтеграція мусульман може стати реальністю у разі використання такого ефективного інструменту, як армія» [1, с. 852]. Так, на мусульманське суспільство очікувала роздробленість, їхні родичі з боку Туреччини повинні були битися з одновірцями, які воювали на боці Російської імперії. На доказ цього факту, наведемо донесення одного з генералів: «Після вступу у війну Османської імперії (жовтень 1914 р.) в Росії не відбулося ніяких виступів на користь султана-халіфа і провідної держави ісламського світу. Солдати-мусульмани російської армії чесно виконували свій військовий обов'язок» [1, с. 857]. Номан Челебіджіхан сам брав участь у бойових діях Першої світової війни, він бачив ситуацію зсередини: шовіністичний настрій командування і занепадницький моральний дух солдатів. Це все підштовхнуло його активно вступити в роботу Всеросійського мусульманського руху. У жовтні він стає одним із кримських делегатів на Третьому Всеросійському мусульманському з'їзді в Петрограді, і виступає з пропозицією допомогти пораненим кримським татарам і їхнім сім'ям [15]. Кримські татари, які підтримали Туреччину і виступили на її боці, зазнали гонінь, були арештовані з подальшим розстрілом. Так родичі по релігії і крові виявилися в різних політичних таборах.

Номан Челебіджіхан у цих рядках вкладає величезну історичну довідку і вигукує: «Доки брат проти брата буде воювати!»

Автор у наступних рядках намагається дати відповідь на поставлене запитання, точніше знайти вихід із ситуації, що склалася. Чотири дієслова *körip* «бачачи», *buvsanmasam* «вистою», *muğaymasam* «не впаду духом», *yanmasam* «не згорю» використані автором як заклики самому собі, він вбирає в себе всі тяготи народу, однак при цьому не дозволяє собі ні найменшої слабинки, розуміючи, що несе відповідальність за свободу народу. Надалі Номан Челебіджіхан стане справжнім ватажком і захисником прав кримських татар.

Третя строфа *Bilmi, körmi bin yaşasam. Kurultaylı han bolsam, Kene bir kün mezarcılar kelir meni kömmege* / «Що мені життя ... адже навіть коли б я був ханом, проживши хоч тисячу років, День прийде, і перед могилою все одно буду давати відповідь» розкриває Номана Челебіджіхана одночасно як національного лідера і звичайного мусульманина, який, як і всі, постане перед Аллахом і буде давати відповідь за свої діяння. Н. Челебіджіхан отримав блискучу освіту: богословську – в Криму, яку продовжив у Стамбулі, юридичну та медичну освіти – у Туреччині та в Росії, які стали визначальними в його політичній кар'єрі.

На наш погляд, з 1912 р. по 1917 р. під час обговорення подальшого модернізування кримськотатарського суспільства і його політичної системи, її організатори Дж. Сейдамет, Номан Челебіджіхан, Алі Боданінський, Сабрі Айвазов, Амет Озенбашли та ін. заздалегідь обговорили питання про керівництво виконавчого органу. Тому Челебіджіхан вже 1916 року у вірші говорить про Курултаї і про його голову. Результати копіткої та активної роботи прогресивної кримськотатарської інтелігенції були очевидні:

1917 року виробництво організації нового типу – Кримський мусульманський революційний комітет (Мусвиконком), проведення І Курултаю і оголошення Кримськотатарського національного уряду. 1917 року Мусвиконком очолює Номан Челебіджіхан, також за підтримки соратників погоджується очолювати Таврійським муфтіят, потім обирається Першим муфтієм мусульман Криму, Литви, Польщі, Білорусі.

Клятву, яка наскрізною темою проходить через увесь вірш, можна також розглядати як ніят в ісламі. Будучи релігійно освіченою людиною, керуючись канонами ісламу, він прекрасно розуміє значення ніят, тобто «наміри». Даючи клятву, має намір нести відповідальність за долю кримськотатарського народу з метою захистити і зберегти його права. І як простий смертний, ким би він не був, він буде відповідати за свої вчинки перед Аллахом і готовий принести себе в жертву в ім'я свободи кримських татар. 26 січня 1918 року Номан Челебіджіхан був заарештований і ув'язнений в Севастопольську в'язницю. Номан Челебіджіхан став жертвою анархо-революційного терору в Криму. 23 лютого цього ж року в місті Севастополі він був без суду убитий революційними матросами, а його тіло було викинуто в Чорне море.

Висновки. Поезія «Ант Еткенмен!» / «Я поклявся!», автором якої є Номан Челебіджіхан, написана п'ятнадцятистопним арузі. Челебіджіхан використовує безліч засобів художньої виразності: метафори, окличні речення з риторичними питаннями, інверсію. Твір є прикладом патріотичної лірики, у ньому читачі можуть відчути віру політичного лідера в те, що тягарі кримськотатарського народу він клянеться полегшити. Але на емпіричному рівні він розуміє, що заради свободи доведеться віддати не тільки своє життя,

але ще тисячу людських життів. Автору вдалося з точністю передати історичні події початку XX століття через призму поезії.

Хоч вірш і невеликий за обсягом, але він змушує читача перейнятися всіма почуттями і роздумами поета. Можливо, це і послужило для того, що вірш став національним гімном кримськотатарського народу. З ім'ям Номана Челебіджіхана пов'язана величезна сторінка історії не тільки кримськотатарського народу, але всього Криму.

Список літератури:

1. Возгрин В. Е. История крымских татар [монография] : Очерки этнической истории коренного народа Крыма в 4-х томах. СПб. : Несто-История, Том II. 2013. 940 с.
2. Галлямова Н. Ш. Речевой акт «обещание, клятва» в русской языковой картине мира: лингвокультурологический, функционально-прагматический аспекты. *Язык и культура*. М., 2010. № 3 (11). С. 16–32.
3. Зотеева Т. С. Государственный гимн как жанр политического дискурса. *Политическая лингвистика*. М., 2013. № 1. С. 133–143.
4. Литературная энциклопедия / Беспалов И. М., Лебедев-Полянский П. И., Луначарский А. В., Маца И. Л., Нусинов И. М., Переверзев В. Ф., Скрыпник И. А. / Под ред. В. М. Фриче. М. : Изд-во Ком. Акад., 1929. Т. 2. 768 с.
5. Литературная энциклопедия: Словарь литературных терминов: В 2-х т. / Под ред. Н. Бродского, А. Лаврецкого, Э. Лунина, В. Львова-Рогачевского, М. Розанова, В. Чешихина-Ветринского. М.; Л. : Изд-во Л. Д. Френкель. Т. 1. 1925. 576 с.
6. Литературная энциклопедия терминов и понятий / А. Н. Николюкин. М. : Интелвак, 2001. 1600 с.
7. Переводчик-Терджиман. 1889. № 8.
8. Этимологический словарь тюркских языков: Общетюркские и межтюркские основы на буквы 'К', 'Қ' / Э. В. Севортян, Л. С. Левитская, А. В. Дыбо, В. И. Рассадин. М., 1997; (pdf, 19Mb). Режим доступу: http://altaica.ru/LIBRARY/edtl.php
9. Чесноков И. И. Военная присяга в Советской армии: когнитивнокоммуникативный аспект. *Известия Волгоградского государственного педагогического университета.* Волгоград. Волгоградский государственный педагогический университет, 2018. № 8. С. 79–83.
10. Allworth, Edward A. (Ed.). The Tatars of Crimea: Return to the Homeland. Durham&London: Duke University Press, 1998. P. 400.
11. Doğan A. Işık H. Genel Türk Tarihinin Kaynaklarından Süreli Yayınlara Bir Örnek: Kırım Mecmuası. *Tarih ve Gelecek Dergisi*. 2017, Cilt 3, Sayı 3. S. 123–140.
12. Kerim T. «Azat Qırım» gazetesiniz latin yazısı meselesi ve yazıcıları üzerinde qaydlar (1942–1944). Режим доступу: http://kerimofftahir.blogspot.com.tr/2015/03/azat-qrm-gazetasnda-baslgan-qrmtatar.html (Дата звернення: 20.09.2021).
13. Kırımer C.-S. Bazı Hatıralar. İstanbul. – Türk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, 1993. S. 242.
14. Kırımlı H. Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler. Ankara, 1996. 296 s.
15. Çapraz K. Stratejik Açıdan Kırım. İstanbul. Yeni Türkiye, 1997. S. 1528–1533.

Gafarova R. I. ANALYSIS OF THE POEM-HYMN OF THE CRIMEA TATARS «ANT ETKENMAN» («I SWORN») NOMAN CHELEBIDZHIKHAN IN HISTORICAL PERSPECTIVE

Crimean Tatar's history is that of agony, exile, sorrow, oppression and persecution, but it is also the history of Crimean Tatar nation's national struggle. Crimean Tatars' history has 5 stages: 1. Crimean Khanate Period (1441–1783), 2. Russian Domination: Invasion of Crimea (1783–1917), 3. Crimea during Russian Revolution and Early Bolshevik Reign: Crimean Tatar Republic (1917–1918), 4. Exile Period (1944–1987), 5. Return to Homeland (1987 – up to the present). The first three periods are presented in Crimean Tatar National Anthem. National anthems have a significant importance in the histories of nations, as they reflect the national identities. Crimean Tatar National Anthem has been sung and listened with high zest by the majority of the nation in different times and places. So what does it tell to us? What values does it advice us to maintain? What kind of targets does it point out? In order to give satisfactory answers for such questions, we will handle "Ant Etkenmen" in quartets, making use of past studies on History and Linguistics. The name of Crimean Tatar National Anthem is "Ant Etkenmen", and it was written by Numan Çelebi Cihan, the first president of Crimean Tatar People's Republic. In our study, important poems in the history of Crimean Tatars, mainly "Ant Etkenmen" (I Vowed) the national anthem of Crimean Tatars written in 1917 by Numan Çelebi Cihan, will be analysed in terms of vowing motif. Our study is based on the both the symbolic languge analysis and the aesthetic aspects of the national anthem in terms of its sound, words, harmony, the world of sense, dream and thought, its lyricism, meter, rhyme, rhtym, language and style. The first three quartets of the anthem focus on the agonies in the history of Crimean Tatars. In the analysis of the poem data received in the field of History will also be made use of.

Key words: *Numan Çelebi Cihan, Crimea, Congress, Struggle, Anthem, Poetry, Semantics, History.*

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

УДК 82-6.09:316.34(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/22

Георгієвська В. В.
Київський університет імені Бориса Грінченка

Погребняк І. В.
Київський університет імені Бориса Грінченка

КОМУНІКАТИВНІ КОНЦЕПТИ СЕМІОТИЧНОГО ПОЛІКОДОВАНОГО ГІПЕРТЕКСТУ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ

Фундаментальні зміни, що відбуваються у сучасному інформаційному соціумі потребують уваги до проблематики інтелігенції, оскільки під впливом глобальних процесів, культурологічних маркерів, дедалі очевидними оприявнюються загальні процеси культури в соціумі. Зокрема варто відзначити багатоманітний шлях національної ідентифікації в суспільній свідомості українців, адже іноді громадська думка екстраполюється в емоційній, синкретичній формі з використанням маніпулятивно діючих механізмів.

Звернення до епістолярної спадщини української інтелігенції минулого прокладає місток до розуміння сучасних тенденцій, адже естетичний потенціал листа постає в оригінальності авторського стилю, відображенні бачення картини світу у сукупності морально-етичних максим і філософських сентенцій, з'ясуванні емоційно-психологічного портрета автора, який відповідно до сугестивної функції епістоли впливає на читача. Листування української інтелігенції кінця XIX – початку XX століть зміщує суспільні та естетичні кордони, відчутне прагнення до вирішення питання культурної, національної, політичної ідентичності.

В умовах глобальних змін розуміння природи комунікації на основі дослідження епістолярію безумовно є перспективним, адже пропонує множинність потрактування концептів, що закладені у природі листа, а також семіотичні підходи до розуміння полікодованих посилань минулого до сучасника. Аналіз комунікативних концептів епістолярію української інтелігенції кінця XIX – початку XX століть, потрактованого як семіотичний полікодований гіпертекст, до нашого часу залишається на маргінезі наукової обсервації.

Ключові слова: *комунікація, епістолярій, інтелігенція, концепт, семіотика, полікодований гіпертекст.*

Постановка проблеми. Епістолярна спадщина окреслюється сьогодні не лише у прагматично-прикладному аспекті, але й як самостійна система із високим потенціалом інформативності, «що відкриває шляхи у дослідження ментальності суспільства на певній стадії історичного функціонування» [2, с. 56]. Вважаємо за необхідне у статті подати окремі тлумачення поняття «концепт».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні побутують різноманітні тлумачення терміна «концепт». У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» за редакцією В. Бусела концепт трактується як «формулювання, загальне поняття, думка» [3, с. 452]. «Словник іншомовних слів» за редакцією О. Мельничука пропонує наступні значення концепту: «1) в логіці – смисл знака (імені); 2) загальна думка, формулювання» [22, с. 360]. У середньовіччі сформувалися уявлення про концепти як про імена, особливі психологічні утворення, що виконують смислову функцію і розкриваються у спілкуванні (П. Абеляр, Г. Порретанський, Фома Аквінський та ін.).

Категорія концепту набула особливої актуальності у XX столітті. Відтак пропонуються різні варіації концепту. Л. Краснова наголошує, що «концепт не є чистою ідеєю, оскільки містить в собі певні емоційні барви [17, с. 95]. Водночас термін «концепт» використовується із дефініцією

«концепція». У словнику-довіднику зазначено, що «концепція» – розгорнута система поглядів, викладена з наміром уникнути логічних суперечностей при тлумаченні якоїсь складної проблеми, явища. Термін «концепція» вживається і для позначення головного задуму, провідної ідеї наукової праці, художнього твору. В цьому контексті за кордоном частіше вживається термін «концепт» [19, с. 384].

Звідси поняття «національний концепт» трактується як «найбільш загальна, максимально абстрагована, проте конкретно репрезентована в мовній свідомості когнітивно оброблена ідея «(культурного) предмета», що існує в сукупності всіх валентних зв'язків» [8, с. 12].

Л. Айзенбарт зазначає, що художній концепт – це втілена у стійких повторюваних образах і наділена культурно значущим змістом смислова структура, що відображає сутнісні ознаки дійсності та особливості її сприйняття людиною певного місця і часу, і є основою художньої картини світу автора [1, с. 323].

В. Сулима, трактуючи поняття концепт визначає, що це «не лише смисл знака (імені), як у логіці, це й загальна думка, коротко й точно висловлена, це також формулювання ідеї, явища, образу (від лат. formula – вид, образ, форма) [23, с. 5]. Науковець звертає увагу на те, що І. Пригожин розробляючи теорію подібних систем, зарахував модель інформаційної системи «література» до систем відкритих, здатних до подальшої комунікації. І. Пригожин писав: «Ми розглядаємо людські системи не в поняттях рівноваги і не як «механізми», а як креативний світ з неповною інформацією і цінностями, що змінюються, світ, в якому майбутнє може бути подане в багатьох варіантах. Соціальна проблема цінностей у широких межах може зв'язуватися з нелінійністю. Цінності – це коди, які ми використовуємо, щоб утримати соціальну систему на певній лінії розвитку, що вибрана історією. Системи цінностей завжди протистоять дестабілізуючим ефектам флуктуації, які породжуються самою соціальною системою, це й додає процесу в цілому рис безповоротності й непередбачуваності» [23, с. 5].

На думку В. Шевчука термін «концепт вживається при творенні художнього тексту і стає інтелектуальним стрижнем, що з'єднує твір у формі образних знаків, зливаючи невідповідні поняття в несподіваному ракурсі і тим наповнюючи текст поглибленим змістом − це свідоме оперування культурним спадком попередніх епох через використання загальноприйнятих, загальнолюдських і національних смислів» [20, с. 90−91].

Постановка завдання. Мета запропонованої статті полягає в дослідженні концептів комунікації на основі інтерпретації епістолярної спадщини української інтелігенції кінця XIX – початку XX століть, як полікодованого гіпертексту в контексті семіотичних означень.

Виклад основного матеріалу. Творча спадщина інтелігенції кінця XIX – початку XX століть охоплює не тільки художні твори, але й глибинну епістолярну спадщину. Листування виступає не просто актом комунікації, способом передачі інформації, а й шляхом духовного спілкування на відстані. Лист слугує не лише засобом особистого спілкування, але й ознайомлення із суспільним життям, громадськими думками, настроями. Під час опрацювання листів означеного періоду збережено правопис, лексичні звороти, ідіостиль авторської мови епістолярію, що дає змогу максимально відтворити та відчути національні маркери.

Епістолярій П. Грабовського із заслання сповнений націєтворчими концептами, тугою за рідним краєм, проблематикою української ідентичності. У листі до В. Левіцького (Василь Лукич) від 10 серпня 1893 року, поет зазначає: «Мене часто докоряли знакомі, буцім українолюбство – одна панська примха, а що простий нарід, як і всякий другий, побивається лихою годиною заради черствого шматка хліба, не думаючи ні про які «матерії важні», – про це нема чого й говорити; але щоб наш нарід не відчував своєї національної окремості, – про це, добродії, вибачте» [7, с. 185]. У цьому ж листі П. Грабовський порушує питання інтелігенції і зазначає: «інтелігенція кожного народу повинна працювати коло свого народу, надіючись тільки на себе, – і снага, і слабота в нас самих; вона (інтел.) не тільки сама повинна врівень з найвищими думками віку, але і зробити ті думки по спромозі власністю народу, розвиваючи тим часом і його національне самопізнання; освіта народу на його рідній мові – то головна засада» [7, с. 189–190]. П. Грабовський опікується думкою про необхідність знайомити народ з історією. У листі до Б. Грінченка 1901 року він акцентує увагу на необхідність створення історії козаччини по-новому: «треба одкинути той туман, химери та нісенітниці, якими наші письменники обмальовують колишню й сучасну Україну» [7, с. 287]. М. Коцюбинська щодо епістолярію П. Грабовського зазначає: «В листах він виступає значно глибшим, багатшим, неоднозначнішим, ніж у своїй типово «програмовій» творчості» [16, с. 41].

Чільне місце в письменницькому епістолярії посідають листи П. Куліша, що в американському виданні 1984 року охоплюють 300 друкованих сторінок, в яких знаходимо роздуми про шляхи розвитку української літератури, мови, формування української людини, критичний аналіз окремих творів. Саме з постаттю П. Куліша пов'язане відшліфовування епістолярної критики й епістолярної публіцистики. Його «Листи з хутора» – роздуми філософа на різні суспільні теми – небувале явище в українській епістолярній комунікації з огляду як на мету, жанр, аудиторію, так і мистецьку обсервацію. Зразком епістолярної критики серед них є третій лист – «Чого стоїть Шевченко яко поет народний». «Зазивний лист до української інтелігенції» – це роздуми про роль української мови в духовному житті народу, заклик до всіх, хто працює на «духовній ниві», «духа не угашати» на шляху поступу й боротьби за ствердження нації. Є в листах критичний аналіз художньої спадщини окремих авторів, де певне місце посідають роздуми про поезію Т. Шевченка. П. Куліш визначає Кобзаря в історії як «будителя нації», що засвідчують слова: «Наш славний на ввесь світ кобзар Шевченко», «Великий і славний на весь світ Кобзар наш Тарас», «Лягаючи спать, промовляю собі напам'ять Перебендині вірші, у котрих намальована вечірня пора, почута тихою душею» [18].

В епістолярній спадщині української інтелігенції чільне місце посідають роздуми про шляхи розвитку української літератури. І. Нечуй-Левицький у листі до Н. Кобринської від 8 грудня 1898 р визначає своє розуміння реалізму так: «… цей напрямок – це таки доволі цупкий та твердий корсет, добре таки муляє в стан і душить в боки: не дає волі і обмежує й держить авторів в відомій межі. Бо тільки реальне життя має право диктувати і призначати зміст і сюжети авторам. А чого нема в житті, того не може бути і в повісті…» [21, с. 352].

Особливого значення листуванню надавав І. Франко, дбайливо зберігаючи власну кореспонденцію, він опікувався виданням епістолярної спадщини інших письменників – Ю. Федьковича, І. Вагилевича, С. Руданського. У листах є свідчення, що містять біографічний характер, відомості про написання творів, цікаві деталі про творчу лабораторію письменника: «Всяка рада, всяка пересторога, всяке остереження, хоч би і найнеприємніше, єсть і буде для мене всегда приємне…», «віднині я і в мені приязні і щирої дружби жадаю від Вас гострої і подобної критики на все, що Вам напишу, бо тільки висказання слабих сторін в однім ділі може поправити автора на другий раз» [28, с. 8].

Підсумовуючи десятирічну працю в «Літературно-науковому віснику» та «Записках НТШ» І. Франко, в листі від 30 листопада 1907 року до Є. Трегубова, пише: «Не беруся судити про вартість тих праць, та все-таки одно скажу, я вливав у них свою душу, старався виставити скрізь ясно і пластично те, що розумію і як розумію дану річ. Я працював одним тягом понад силу пересічної людини» [27, с. 337].

В епістолярії Лесі Українки зустрічаємо песимістичні інтенції щодо долі українського митця: «У нас писатель, коли хоче, аби про нього більше говорили то мусить вмерти, тоді його з великим гуком поховають і почнуть писати по всіх усюдах, що «Вся Україна плаче» за своєю славною дитиною» [25, с. 199]. У листах звучить не тільки переживання про долю власних творів, а й турбота про престиж української літератури, розуміння творчої лабораторії. У листі до сестри О. Косач від 18 жовтня 1912 р. письменниця наголошує: «Я сама ніколи не маю певної думки про своє писання: коли пишу, то мені здається, що варто писати (інакше кидаю), а як скінчу, то ніколи не знаю, чи варто його друкувати…» [24, с. 414].

Епістолярій О. Кобилянської демонструє співзвучність поглядів з Л. Українкою: «Поет і писатель, на мою думку, не має лиш фотографувати, а має і виховувати, і дальше вести. Як ми будемо нашій публіці лиш пересічні типи нашої тої публіки подавати, а не моделювати й компонувати кращих і сильніших типів на будучність, то будемо вічно на одній ступені стояти» [15, с. 528].

Епістолярна комунікація дає змогу декодувати важливі тогочасні суспільно-культурні проблеми, які турбували представників інтелігенції. Одним із таких питань, яким переймався В. Леонтович був друк українських часописів. У листі до М. Грушевського від 26 жовтня 1906 року зазначено, що в редакції «Київської Старини» передплатників дуже мало, грошей немає і немає співробітників, а тому потрібно об'єднуватися з журналом «Записки», а цього не всі прагнуть: «Хотять, якби те було можливо, переробити «Київську Старину» в такий місячник, де б перша половина була наукова з двома викладовими мовами – і українською, і російською, а друга публіцистична з однією мовою – українською» [29, с. 20–21]. У цьому ж листі В. Леонтович пише про бажання створити українську кафедру в Київському університеті, але професор Перетц відповів йому, що наразі немає можливості це зробити,

і він не впевнений, що професорська рада підтримає таку ініціативу. «Вважаючи на все це, д[октор] Перетц радить зробити так: зібрати з громади гроши на оплату видатків по кафедрі та прохати когось з українських учених вичитувати лекції українською мовою в становищі пріват-доцента. Тоді станеться факт, який робитиме враження і на професорство, і на суспільство, і в кінці може довести всім потребу заснування дійсних українських кафедр» [30, с. 1].

Домінантним у листуванні оприявнюється концепт «Україна» як прагнення до збереження духовний надбань, популяризації українського друкованого слова. У листі до М. Грушевського від 8 березня 1906 року, В. Леонтович висловлює щиру подяку від себе та дружини Товариству імені Тараса Шевченка у Львові за намір тримати бібліотеку В. Лесевича в окремих шафах з іменною таблицею. «Він за життя поклав так багато праці і думки на складання тії бібліотеки. Він дуже любив її, і ми знаємо, що йому було б за життя дуже приємно знати, що і після його смерти вона складатиме щось одно ціле. Отже, думка Товариства зробити з бібліотеки Володиміра Вікторовича окрему частину своєї бібліотеки саме відповідає бажанню покійного, і ми щиро дякуємо за так щіре з боку Товариства відношення до дару Володиміра Вікторовича» [32, с. 7].

Питання друку українських творів стояло досить серйозно у тогочасній Україні. Цензура максимально «фільтрувала» тексти, аби українофільські ідеї не потрапляли до рук читачів, тому письменники вдавалися до взаємоцензури, аби допомагати один одному виробляти ідіостиль власне українського митця. Так, у листі від 20 березня 1908 року з Києва В. Леонтович пише про враження від оповідання С. Черкасенка. Зазначено, що вся будова тексту справляє враження ніби автор не знає як упорядкувати думки, тому кидається чи в той, чи в інший бік: «Оповідання д. Черкасенка, правду мовити, не дуже мені вподобалося. Тіпи зовсім не видержані і поводяться часом так, як саме таким людям, яких хоче змалювати автор, не відповіда поводитися. Кінець штучний <…>А якби можно було побалакати з автором, щоб він дещо переробив, то можно було б виправити все оповідання, щоб було і зовсім «приличне» [31, с. 12].

Листування О. Олеся окреслено критичними матеріалами і враженнями щодо творів відомих і невідомих українських письменників. Так, у листі від 19 листопада 1906 року про книжку М. Філянського (український поет, знавець будівельної справи і архітектури) він зазначає: «Филянский – декадент, але декадент на дві стрічки, які він варьїрує на цілих десять сторінок» [11, арк. 1, 2]. Водночас О. Олесь високо поціновує книжки О. Коваленка, М. Чернявського: «Переглядали ми великий збірник віршів Чернявського Миколи і як широко розвернувся передо мною його талант» [13, арк. 1, 2].

У листах О. Олеся відчувається прагнення до вивчення і збереження простої розмовної української мови: «Тіж слова, які здавалися мені безнадійними «мерцями», – виявились – живуть, вживаються народом, плекаються ним. Ходючі з поліщуками по гаяам, з рушницями, я тільки слухав їх і вони не знали, що переживаю я в глибіні душі» [12, арк. 1, 2].

Українські інтелігенти дбали про збереження української культури, літератури, про збереження пам'яті про представників національного письменства. У листі М. Коцюбинського до О. Куліш від 24 серпня 1905 року декодуємо інформацію щодо постаті П. Куліша: «Вважаємо за свій обов'язок прилучитися до гурту людей, що високо цінять славну і незабутню діяльність великого діяча українського. Раді будемо при тій нагоді особисто скласти і Вам, Високоповажна Добродійко, щиру пошану і вдячність за Ваші цінні праці на ниві нашого письменства. (підтримували діяльність, роботу) [26, арк. 11].

Відомий фундатор українського театру І. Карпенко-Карий вболівав про видання книг українською мовою, критичні огляди щодо національної літератури. У листі до С. Єфремова від 31 січня 1903 року він пише: «Ваша стаття зробила на мене саме найкраще враження. Після Куліша ніхто ще так добре і докладно не писав критичних оглядів української літератури. Поможи Вам Боже, виправлять сліпих і кривих, бо вже дуже багато калік розплодилось» [4]. У 1904 році звертаючись до С. Єфремова, Карпенко-Карий зазначає: «Гарне видання, прямо-таки прекрасне! Дуже приятно таку книжку на українській мові бачить. Честь! Поможи Вам Боже!» [5].

І. Карпенко-Карий у листі до С. Єфремова відстоює право українського митця користуватися у художньому тексті різноманітними мовними джерела. Я певен, що не тільки зміст, але і назва – «Суєта» – всім зрозуміле і яскраво вичерпуюче зміст – разом сприяють поспіху п'єси. Коли почули кияни, що я назвав п'єсу «Суєта» – запротестували; а тепер от знову ви протестуєте проти назви «Житейське море». Колись, Житецький похвалив мене, в вічі, за те, що вживаю церковно-

слов'янські слова; при чому сказав, що це чисте джерело і нехтувать його при витворенні мови – не можна. І от я, помимо натурального свого нахилу до цього джерела, в словах Житецького маю наукову підвалину. Справді: тисячу літ як наш народ прийняв Християнство і книги на слов'янській мові, всі грамотні знають слова «суєта» і «житейське море», а неграмотні будуть його знати; по якій же резонній причині не слідувало б цих слів вживати в літературі? [6].

Концепт «Україна» в епістолярному спілкуванні Б. Грінченка до М. Грінченко набуває рис ментального забарвлення з наскрізним національним маркером – самобутність українського розвитку та розбудова вільної держави. У листі від 23 листопада 1883 року зазначено: «Не дурно поет, кажучи про будучину Украіни, і ховаючи іі під йменням Дніпра-Славути, промовив: Прозирають у Славуту/ Знизу до вершини / Неспанілі, несхлопілі Діти Украіни!» [14, арк. 3].

П. Грабовському боліли питання націєтворення, на це він звертає увагу у «Листі до молоді української»: «Літературна праця рідною мовою, направлена на «пропаганду радикалізму європейського»; заснування українських видавництв для видання популярних книжок з історії України, бібліотек, особливо пересувних, для розповсюдження українських книг серед народу; створення грошових фондів для українських видавництв у підросійській та галицькій Україні – на ґрунті українському, коло народу українського, в мові українській» [7, с. 148].

Висновки і пропозиції. Вдячним матеріалом для дешифрування національної приналежності концепту «Україна» є епістолярна спадщина представників інтелігенції кінця XIX – початку XX століть. Українська ментальність у листах постає як ретроспекція тогочасних ознак, характеристик, модусів, що оприявнюють соціальні конструювання реальності. Через «епістолярну арену» здійснюється рефлексія соціокультурної практики. Декодування епістол демонструє адресатні повідомлення та авторефлексії інтелігенції, як окремої соціальної спільноти, яка стала основною силою українського суспільно-культурного життя, творцем модерної національної ідентичності.

Концепт «Україна» серед масиву епістолярної комунікації інтелігенції маркується конкретними діями, думками і вчинками спрямованими на втілення ментальних кодів, які інтегруються у смислотворчих компонентах листів. Семіотичний полікодований гіпертекст української інтелігенції кінця XIX – початку XX століть сприяв створенню соціокультурної атмосфери, в якій адресант і адресат користувалася спільними кодами, а концепт «Україна» був спрямований на усвідомлення осібного шляху розвитку України і української культури, самобутність національного розвитку, і, зрештою, побудову вільної держави.

На основі аналізу, запропонованого у статті, відкриваються перспективні формати дослідження епістолярію не тільки вказаного періоду, а й інших хронологічних визначень, зокрема через призму полікодованого гіпертексту, а також багатовекторності комунікативної парадигми.

Список літератури:

1. Айзенбарт Л. М. Термін «Концепт»: проблема визначення та підходи до вивчення / Л. М. Айзенбарт // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Літературознавство. 2016. № 45. С. 323.
2. Болебрух А. Г. «Письмецо придет и вестей принесет» // *Дніпропетровський історико-археографічний збірник*. Дніпропетровськ, 2009. Вип. 3. С. 56.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2003. С. 452.
4. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Ф. 120. № 435.
5. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Ф. 120. № 439.
6. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Ф. 120. № 444.
7. Грабовський П. А. Вибр. твори: В 2 т. – К. : Дніпро, 1985. Т. 2. С. 185.
8. Іващенко В. Лінгвоконцептуальна репрезентація фрагментів когніції в термінопросторі української мистецтвознавчої картини світу : дис. … д-ра філол. наук: 10.02.01 / В. Іващенко. – К., 2007. С. 12.
9. ІЛ НАНУ. Ф. 25. Од. зб. 22.
10. ІЛ НАНУ. Ф. 77. Од. зб. 128.
11. ІР НБУ. Ф. 244. № 302. арк. 1, 2.

12. ІР НБУ. Ф. 244. № 310. арк. 1, 2.
13. ІР НБУ. Ф. 244. № 311. арк. 1, 2.
14. ІР НБУВ Ф. ІІІ., № 42253 арк. 3.
15. Кобилянська О. Ю. Листи // Твори: В 5-и т. – К. : ДВХЛ, 1963. Т. 5. С. 528.
16. Коцюбинська М. «Зафіксоване і нетлінне»: Роздуми про епістолярну творчість / М. Коцюбинська. – К. : Дух і Літера. Харківська правозахисна група, 2001. С. 41.
17. Краснова Л. Словник юного гуманітарія / Л. Краснова. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка, 2007. С. 95.
18. Куліш М. Твори: У 2-х т. – К. : Дніпро, 1990. Т. 2. 877 с.
19. Літературознавчий словник-довідник / Р. Гром'як, Ю. Ковалів та ін. – К. : Академія, 2007. С. 384.
20. Монахова Т. В. Концепти «дім» і «дорога» у творах Валерія Шевчука: Коментар письменника / Т. В. Монахова // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – К., 2007. № 1. С. 90–91.
21. Нечуй-Левицький І. Листи // Зібрання творів: У 10-и т. – К. : Наукова думка, 1968. Т. 10. С. 352.
22. Словник іншомовних слів / за ред. чл.-кор. АН УРСР О. С. Мельничука. – К. : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1974. С. 360.
23. Сулима В. І. Біблійні концепти і проповідницька традиція української літератури / В. І. Сулима // Слово і Час. – 2007. № 12. С. 5.
24. Українка Леся. Листи // Зібрання творів: У 12-и т. – К. : Наукова думка, 1978–1979. Т. 12. С. 414.
25. Українка Леся. Листи // Зібрання творів: У 12-и т. – К. : Наукова думка, 1978–1979. Т. 11. С. 199.
26. Ф. 338, №. 69. Коцюбинський М. М. Листи до О. М. Куліш. 1905, 1908 рр. З Чернігова до Борзни. – 11 арк.
27. Франко І. Я. Листи // Повне зібрання творів: У 50-и т. К. : Наукова думка, 1986. Т. 50. С. 337.
28. Франко І. Я. Листи // Повне зібрання творів: У 50-и т. К. : Наукова думка, 1986. – Т. 48. С. 8.
29. ЦДІАК. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 600. С. 20–21.
30. ЦДІАК. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 600., 1.
31. ЦДІАК. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 600., 12.
32. ЦДІАК. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 600., 7.
33. ЧЛМК. – А-4935.
34. ЧЛММК. – А-4949.

Heorhiievska V. V., Pohrebniak I. V. COMMUNICATIVE CONCEPTS OF THE UKRAINIAN INTELLIGENTSIA SEMIOTIC POLYCODED HYPERTEXT OF THE LATE XIX – EARLY XX CENTURY

The fundamental changes taking place in the modern information society require attention to the problems of the intelligentsia, because under the influence of global processes, culturological priorities, the general processes of culture in society are becoming increasingly visible. In particular, it is worth noting the diverse path of national identification in the public consciousness of Ukrainians, because sometimes public opinion is extrapolated in emotional, syncretic form using manipulative techniques.

Addressing the epistolary heritage of the Ukrainian intelligentsia of the past paves the way for understanding modern trends, because the aesthetic potential of the letter appears in the uniqueness of the author's style, reflecting the world view in the set of moral, ethical and philosophical maxims. Thereafter the suggestive function of the epistle affects the reader. Correspondence of the Ukrainian intelligentsia of the late XIX – early XX centuries shifts the social and aesthetic boundaries, the desire to address the issue of cultural, national, political identity has become tangible.

In the context of global change, understanding the nature of communication based on epistolary research is certainly prospective, as it offers a plurality of concepts' interpretations inherent in the nature of writing, as well as semiotic approaches to understanding polycoded references of the past for the modern scientist. Analysis of the communicative concepts of the Ukrainian intelligentsia epistolary of the late XIX – early XX centuries, interpreted as semiotic polycoded hypertext, to this day remains on the margins of scientific observation.

Key words: *communication, epistolary, intelligentsia, concept, semiotics, polycoded hypertext.*

УДК 070:791.43.041]:305-055.2(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/23

Коваль А. С.
Запорізький національний університет

СУБ'ЄКТИ ОБ'ЄКТИВАЦІЇ ЖІНКИ В УКРАЇНСЬКИХ ВЕБСЕРІАЛАХ

У статті проаналізовано моделі поведінки суб'єктів об'єктивації жінки, що були показані в сучасних молодіжних українських вебсеріалах. Автор розглядає різні підходи до об'єктивації жінки, зокрема з позицій андроцетризму та гіноцентризму, та визначає теоретико-методологічні аспекти функціонування цього явища у світовій медійній практиці. Серед іншого, у розвідці визначено типові моделі поведінки чоловіків та жінок як суб'єктів об'єктивації жінки. У роботі окреслено місце репрезентації проблеми об'єктивації жінки у медійному просторі та її зв'язок із об'єктивацією жінок в реальності. У дослідженні використано методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції та порівняння сучасних молодіжних українських вебсеріалів «Секс, Інста і ЗНО» та «FAKE».

Проведене дослідження виявило в обох медійних продуктах низку прикладів різних аспектів об'єктивації жінки як чоловіками, так і жінками. У тому числі, мала місце репрезентація жіночого емпауерменту – оберненого об'єктивації позитивного явища, у якому жінка розглядається як суб'єкт стосовно свого тіла та реалізовує різні сценарії виходячи перш за все з власних потреб, а не суспільних приписів. Репрезентація цих явищ у вебсеріалах мала різний характер, у тому числі деякі позитивні та негативні моменти. Було з'ясовано, якими є спільні моменти та відмінності у тому, як жінку об'єктивують чоловіки та власне жінки, а також простежено тенденції у тому, як у медійних продуктах показують суб'єктів об'єктивації жінки. Зокрема, було простежено тенденцію використовувати чоловіків для репрезентації здебільшого тільки сексуальної об'єктивації жінки. У той же час, завдяки жінкам у вебсеріалах показують як більш ширше коло варіантів об'єктивації, так і приклади позитивної поведінки, зокрема емпауерменту. Крім того, було визначено роль об'єктивації жінки як одного з рушіїв сюжету у вебсеріалах.

Ключові слова: *об'єктивація жінки у медіа, репрезентація гендерованих моделей поведінки, самооб'єктивація, емпауермент, репрезентація, вебсеріали.*

Постановка проблеми. Медіа дають різні можливості для репрезентації та оцінки жіночих образів. Відповідно, інструментів для об'єктивації також багато. Це і рекламні матеріали, що об'єктивують жінку, і журналістські тексти, в яких використано недоцільну лексику, і візуальні повідомлення, у яких жіноче тіло стає інструментом для просування різних тез. Однак цікавим є також те, як медіа показують моделі поведінки тих, хто об'єктивує жінок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Об'єктивація жінок у медіа тісно пов'язана із твердженням «секс продає». У контексті патріархального гетеросексуального світу, можемо поширити це твердження до такого: «секс, адресований гетеросексуальним чоловікам, продає будь-що гетеросексуальним чоловікам». Тобто, малоймовірно, що об'єктивоване жіноче тіло у публікації буде таким же стимулом для жінки, як і для чоловіка. Так само об'єктивоване чоловіче тіло у медійному повідомленні, спрямованому на чоловіків, може бути неефективним. Визначаючи роль сексу або еротики як ключового фактору, на який медіа орієнтуються, створюючи повідомлення, що об'єктивують жінок, принагідно згадати дослідження італійських науковців, які виміряли, як жінки та чоловіки реагують на рекламні повідомлення, що мають або не мають об'єктивованих, зокрема сексуалізованих зображень. Було встановлено, що респонденти змінювали своє ставлення до різних продуктів на негативне, коли після нейтрального повідомлення їм показували зображення тих же продуктів, але поруч із сексуалізованими жінками та чоловіками. На думку дослідників, такі результати можуть бути спричинені тим, що суспільство за багато років задовольнило запит на «секс, що продає» (якщо такий, звичайно, був), і у медіапросторі вже закріпилися інші цінності: різноманіття типів фігур і образів, звернення до духовного, а не тілесного тощо. Разом з тим, автори зазначають, що у подальших дослідженнях слід урізноманітнити як групу респондентів, так і вибірку матеріалів, що пропонуватиметься до розгляду.

Поки що не можна сказати напевне, що отримані результати є однаковими для всього суспільства, але можна з упевненістю говорити про те, що ринок зазнає трансформацій. На логічне питання про те, чому ж медіа продовжують апелювати до сексу, відповіді немає. Можливо, це сила звички, а можливо, у авторів такого контенту немає даних досліджень, які довели б, що така стратегія вже неефективна [5].

У традиції медійної об'єктивації звичним є уніфікувати жінок різного соціального статусу, расового та етнічного походження та сексуальної орієнтації з метою конструювання однакових медійних образів. Ці образи формуються на основі соціальних стереотипів, які можуть не мати ніякого раціонального підґрунтя або принижувати різні соціальні групи жінок [6, с. 10]. Своєю чергою, медійні образи, побудовані на таких стереотипах, укріплюють останні в масовій свідомості та породжують нові стереотипи.

Під об'єктивацією (або ж сексуальною об'єктивацією) слід розуміти таке ставлення до людини, коли вона сприймається як засіб задоволення потреб, зокрема сексуальних, упредметнене щось, що не є рівним тому, хто об'єктивує. Об'єктивованими можуть бути і жінки, і чоловіки, однак жінки стають об'єктами у медійних текстах частіше, з огляду на те, що традиційно жіночі образи привертають більше уваги.

Зокрема, дослідження О. Чукурної та Я. Шенгелії показало, що інтернет-реклама автомобілей, у текстах якої присутні гендерні стереотипи, виявилася більш ефективною за ту, де їх немає. Дослідниці зазначають, що «у результаті оцінки ефективності гендерної реклами було виявлено, що найбільш активними споживачами такої реклами є чоловіки віком від 18 до 35 років. (…) Було з`ясовано, що в рекламній продукції взаємини між чоловіком і жінкою спрощуються до рівня ритуальних ідіом. З метою емоційного впливу на споживача творці реклами пропонують йому ідеальне відтворення образів, які символізують традиційний розподіл ролей між ними в цій соціальній ситуації. Таким чином, рекламодавці продають споживачеві загальновизнану версію соціального світу і взаємин в ньому, тобто підказують, чого чекають вони від споживача в типовій ситуації.» [3, с. 447–448]. Авторки дійшли висновку, що, оскільки реклама має здійснювати потужний емоційний вплив на реципієнта, звертатися до його підсвідомості, то «у цьому контексті використання жіночих образів просто обов'язкове, оскільки будь-яка з жіночих ролей асоціюється з приємними емоціями.» [3, с. 448]. Таке пояснення одразу прагматичне і непрагматичне. Можна зрозуміти рекламодавців, адже вони адресують свої повідомлення чітко визначеній соціальній групі і роблять все можливе для того, щоб ця соціальна група належним чином зреагувала. З іншого боку, така маркетингова стратегія, що не звертається до інших соціальних груп, може бути свідченням того, що компанія не очікує, що будь-хто інший зацікавиться їх продуктом.

У теоретичному полі є багато досліджень, присвячених тому, як об'єктивація жінок впливає на суспільство та негативно змінює поведінкові патерни як чоловіків, так і жінок. Зокрема, є розвідки про кореляцію жіночого паління та алкоголізму із об'єктивацією, наділенням медійних жіночих образів хибними рисами [4]. Об'єктивація у медіа призводить до самооб'єктивації – такого психосоціального явища, коли жінка свідомо потурає деконструктивним стереотипам щодо своєї соціальної групи з метою отримання певної вигоди – такої собі нагороди за те, що вона відповідає очікуванням суспільства: є візуально привабливою, покірною, хазяйновитою, турботливою і т. д. Часом жінки, які використовують самооб'єктивацію, зазнають критики як від суспільства, яке мислить стереотипами (адже, на його думку, якщо жінка відповідає негативним уявленням, то, напевне, заслуговує негативного ставлення), так і від тих, хто здійснює роботу проти об'єктивації (адже такі жінки своїми діями сприяють поширенню соціально шкідливих стереотипів). Фактично ж, самооб'єктивовані жінки є жертвами соціокультурних традицій, за яких їм слід виконувати поведінковий сценарій, що не враховує соціальне, расово-етнічне та економічне різноманіття, але передбачає санкції за порушення правил: публічний осуд, соціальна ізоляція тощо. З огляду на це, можна сказати, що ті, хто засуджує об'єктивацію жінок та дискримінує самооб'єктивованих жінок, насправді використовують ті ж способи приниження жінок, що і стереотипізоване суспільство, коли рекомендує жінкам один сценарій (боротися проти об'єктивації) та різними шляхами карає за його недотримання.

Говорячи про об'єктивацію жінки, ми зазвичай розуміємо, що вона є об'єктом по відношенню до чоловіка. Тобто, чоловік грає роль суб'єкта у суб'єктно-об'єктних відношеннях. Це свідчить про те, що ми мислимо у парадигмі андроцентризму. Андроцентризм, як позиція чоловіка щодо будь-чого у світі та набір соціальних приписів, які окреслюють його поведінку, обмежує

нас у тому, що ми можемо бачити у медійних текстах та повсякденному житті. Чоловіки та жінки різного соціального статусу змушені оцінювати ті чи ті повідомлення не через призму власного досвіду, а через нав'язані суспільством догми, що з самого початку адресувалися конкретній соціальній групі – чоловікам. Іншими словами, жінки змушені оцінювати медійні повідомлення, що транслюють об'єктивацію інших жінок, «очима чоловіків». У цій позиції, глядачки нібито стають суб'єктами відносно інших жінок. Однак, коли ми поглянемо на таку ситуацію з позиції рівності «чоловічого» та «жіночого» світів, то побачимо, що глядачки, залишаючись суб'єктами стосовно персонажів текстів та зображень, є об'єктами відносно чоловіків та андроцентричного погляду на світ. Якщо вони сприймають об'єктивовані зображення інших жінок з позиції чоловіків, це означає, що вони не вважають власну думку достатньо цінною та покладаються у своїх естетико-моральних орієнтирах на загальноприйняті стандарти – стандарти, сформовані у дискурсі андроцентризму. Крім того, приймаючи позицію андроцентризму, жінка поступово може трансформувати своє мислення у негативний спосіб та позбутися ідентичності. У цьому контексті це також означає, що ідентичність жінки нецінна та її спосіб мислення може бути замінений «чоловічим». Жінки, які приймають андроцентричний погляд на світ та інших об'єктивованих жінок зокрема, можуть робити це з різних причин. По-перше, вони можуть не знати, що існують інші погляди. Знову ж таки, монополія андроцентризму не дає змоги познайомитися із рештою світоглядів, як-от жіночим або небінарним. По-друге, вони можуть вважати, що андроцентризм дійсно є єдино правильною позицією. По-третє, вони можуть також вважати, що загравання із андроцентризмом дасть їм певні привілеї. Прагнучи «стати своїми» у суспільстві, деякі жінки схильні толерувати неприпустиму соціальну поведінку та стереотипи стосовно інших жінок. Крім того, може мати місце прагнення таких жінок почуватися у безпеці, що вони реалізують шляхом наслідування різних приписів, як-от: триматися купи із чоловіками, вдягатися та поводитися відповідно до очікувань андроцентричного суспільства, поляризувати себе відносно інших жінок тощо.

Андроцетричний погляд на об'єктивацію жінки залишає нас без знання того, як інші соціальні групи сприймають її та чи вважають об'єктивовані зображення жінок у медіа такими. Скажімо, якою насправді буде реакція однієї жінки на зображення іншої жінки у медіа? Чи мислитиме вона категоріями «секс», «чоловіче задоволення», «влада»? А що нам відомо про сприйняття таких медійних образів представниками ЛГБТ-спільноти? Чи будуть відрізнятися оцінки гетеросексуального чоловіка та гомосексуальної жінки стосовно зображення жінки у медіа? Якою буде реакція асексуалів на еротизовані візуальні жіночі образи? Врешті, як діти сприймають такі повідомлення? Чи думають вони про зображену жінку як об'єкт задоволення чоловіка, чи вважають її просто красивою людиною? Зокрема, якими є думки дівчаток щодо цього? Якщо вони вважають деякі медійні жіночі образи прикладами для наслідування, то що саме привертає їх увагу? Ще одним важливим суб'єктом об'єктивації жінки є суспільство з усіма його інститутами. Думку яких його представників ми чуємо? Як сприйняття об'єктивованих зображень жінки співвідносне із тим, які стереотипи насаджені суспільством суб'єкту?

Доцільно поруч із андроцентризмом згадати гіноцентризм – протилежну теорію, за якої домінантною щодо будь-чого є позиція жінки. Якщо порівнювати ці два напрями, то можна з упевненістю сказати, що останній є менш поширеним у суспільстві. Крім того, його концепти не визначені так чітко, як в андроцентризмі, та часто пов'язані із патріархатом у той чи той спосіб. Скажімо, тема материнства з одного боку може розглядатися як об'єкт жіночого зацікавлення, а з іншого – як інтерес патріархальної системи у забезпеченні суспільства новими членами, які житимуть в парадигмі андроцетризму.

Постановка завдання. Мета нашого дослідження – аналіз репрезентації моделей поведінки двох суб'єктів об'єктивації жінки (чоловіків та власне жінок) в українських молодіжних вебсеріалах. Завдання роботи: визначити типові моделі поведінки чоловіків та жінок як суб'єктів об'єктивації жінки; простежити ці моделі поведінки у персонажів вебсеріалів та визначити їх сюжетне значення.

Виклад основного матеріалу. У цій розвідці, ми розглянули двох суб'єктів об'єктивації жінки: чоловіка та власне жінку, проаналізувавши матеріали оригінальних українських вебсеріалів «Секс, Інста і ЗНО» (виробництво компаній 1+1 Digital Studios; ідея Ірини Никончук, режисер Антоніо Лукіч, сценаристи Євгенія Бабенко та Павло Остріков) та «FAKE» (виробництво StarLightMedia; ідея Оксани Касаткіною, Олексія Бардишева та Олени Кривенчук, режисер Андрій Оленич, сценарист Інна Мельник).

Методами дослідження стали аналіз, синтез, індукція та дедукція, порівняння.

Чоловік. За замовчуванням, ми перебуваємо у патріархальному суспільстві (нехай часом трохи видозміненому), якому, як було сказано вище, притаманний андроцентризм. У такій ситуації, роль чоловіка як суб'єкта об'єктивації жінки цілком зрозуміла. Йому зручно і звично сприймати знайомі та мабуть приємні жіночі образи. Припускаємо, чоловікові приємніше бачити красиву жінку, ніж красивого чоловіка, який може своєю гіпермаскулінністю викликати негативні почуття у реципієнта. Водночас, такі звичні чоловікові жіночі образи «берегині», «красуні», «діви у біді» тощо є не просто відірваними від реальності, а й сконструйованими для задоволення чоловіка та програмування його на відповідний тип мислення: поверхневий, відірваний від реальності, сформований під впливом суспільства, яке, однак, дбає про нього (чоловіка), а тому немає причин обирати інший. Наслідком такого комфорту може бути те, що чоловік транслює задані медіапростором та суспільством установки на особисте життя та не знаходить відповідників. Його мати або дружина дійсно може бути домогосподаркою, так званою берегинею, а крім того красивою людиною, однак вона не буде точно такою, як сконструйований образ, який патріархальне суспільство використало для того, щоб привчити чоловіка до відповідних шаблонів мислення. Як наслідок, чоловік може зазнати проблем у комунікації із реальними жінками та, прагнучи повернути почуття комфорту, стабільності знову звернутися до стереотипних образів замість того, щоб встановлювати контакт із справжніми людьми та дізнаватись нове. Тут можливі два варіанти: або чоловік стане уникати жінок, адже вони не відповідають його уявленням (насправді, і тут є вибір: чоловік може також порівнювати жінок, шукати тих, хто найбільше відповідає обраній моделі та засуджувати інших), або почне їх об'єктивувати, тим самим поширюючи гендерні стереотипи і дискримінацію. Яким би не був обраний варіант, чоловік знаходиться у виграшній позиції. Він з самого початку перебуває у зоні комфорту і у подальшому не надто віддаляється від неї, адже його світ сконструйовано так, щоб йому було зручно споживати та продукувати патріархальні стереотипи. Якщо ж ми скажемо, що такий підхід не сприяє розвитку людини, обмежує її у тих чи тих аспектах, то згадаймо, що патріархальне суспільство наділило чоловіка певними привілеями, і йому непотрібно обов'язково розвиватися для того, щоб відповідати запитам суспільства, адекватно реагувати на зміни у ньому чи самому зазнавати трансформацій.

У двох українських вебсеріалах, «Секс, Інста і ЗНО» та «FAKE», персонажі-чоловіки транслюють виключно сексуальне оречевлення жінок. На наш погляд, це пов'язано із тим, що ці вебсеріали розраховані на молодіжну аудиторію, якій можуть бути нецікаві і незрозумілі сюжетні лінії, пов'язані із іншими способами об'єктивації (приміром, асоціація жінок із обслуговуючою працею). Це, однак, не означає, що такий підхід авторів є менш шкідливим для глядачів.

Сексуальна об'єктивація жінок у сюжетних лініях деяких молодих чоловіків є рушійною силою у згаданих вебсеріалах. Вона може бути як комічною, так і набувати драматичного і навіть кримінального характеру.

Для двох приятелів, персонажів «Секс, Інста і ЗНО», тема сексуальної об'єктивації жінок (а точніше, мета здобути собі статевих партнерок, без урахування будь-яких інших інтересів) стала головною для майже всього сезону. З епізоду в епізод, молоді люди різними способами намагалися знайти собі статевих партнерок. Для одного з них це було, серед іншого, питання соціальної адаптації. Загалом, пригоди цих персонажів мають комічний, а подеколи – навіть педагогічний характер. Так, в одному з епізодів, товариші вступають до шкільного волейбольного клубу, щоб знайти собі статевих партнерок. Тут зазначимо, що сексуальна об'єктивація жінок у спорті є поширеною практикою у різних медіа. Жінок показують не як фахівців у спорті, а як об'єктів чоловічої візуальної та сексуальної насолоди. У згаданій ситуації, натомість, глядачам дають зрозуміти, що дівчата є серйозними гравцями у волейбол, на відміну від двох фізично непідготованих приятелів, перше тренування яких завершується комічною сценою (рис. 1).

На жаль, гумор у зображенні чоловіків як суб'єктів жіночої об'єктивації на цьому вичерпується. Інший персонаж цього ж вебсеріалу через сприйняття своєї дівчини крізь призму сексуальної об'єктивації не може продуктивно розв'язати із нею конфлікт (рис. 1). Автори ж художнього твору показують, що через це дівчина вимушена сама шукати вирішення проблем. Глядачі не бачать тут приклад здорових стосунків, у яких різні питання вирішуються спільно.

Для персонажа іншого вебсеріалу, «FAKE», сексуальна об'єктивація жінок також є рушієм сюжету. Він об'єктивує практично всіх жінок.

Коментуючи тіло хатньої робітниці, молодий чоловік не думає про те, що його слова можуть порушувати як робочі стосунки, так і людську гідність (рис. 1). Обираючи супутницю для світських заходів, він орієнтується на сексуальну привабливість дівчини (рис. 1). Утім, він розглядає її не лише як аксесуар, а й як сексуальний об'єкт. Розкриваючи сюжетну лінію цього героя, автори вкладають в уста інших слова про те, що він насправді є негативним персонажем і що його дії не мають отримувати схвалення. Разом з тим, глядачам не показують розвитку цього персонажа. Його подають як такого собі типового героя, які просто існують і які не змінюються. Цим самим закріплюється ідея про те, що чоловіки як суб'єкти жіночої об'єктивації – це звичне явище, з яким марно боротися.

Схожу тезу можна помітити в одному з епізодів «Секс, Інста і ЗНО», коли до головної героїні чіпляється фотограф (рис. 1). Для дівчини ситуація завершується стресом, вона розповідає про це читачам свого блогу і дає надихаючі поради. Для фотографа ця історія ніяк не закінчується. Нам не показують, що він отримав покарання згідно закону, хоча цілком слушним буде припущення, що до та після героїні, у нього було ще багато жертв. Агресивну поведінку чоловіка показують як звичне явище, з яким ніхто реально не бореться.

Жінка. Цей суб'єкт об'єктивації є найбільш суперечливим. На перший погляд, жінка не повинна застосовувати об'єктивацію ні до себе, ні до інших жінок, адже це може їй шкодити, закріплювати у суспільстві негативні та навіть небезпечні стереотипи (як, наприклад, стереотип про жінку-жертву або культуру насилля). Разом з тим, деякі жінки підтримують такі стереотипи, як активно, так і пасивно. Вище ми вже торкнулися проблеми самооб'єктивації та сказали, що одні жінки можуть негативно ставитися до інших для того, щоб отримати привілеї від патріархального суспільства за так би мовити послух. Зараз же поговоримо про те, що змушує жінок вдаватися до таких дій. Внутрішнє жінконенависництво – одне із найстрашніших соціокультурних явищ, як, утім, і внутрішня мізандрія. Складно точно встановити, звідки бере початок внутрішнє жінконенависництво. По-перше, це може бути реакція на зміни у суспільстві тих жінок, які мали певні привілеї у патріархальному світі та начебто ризикують їх втратити із настанням гендерної рівності у всіх сферах життя. Однак, постає питання: чи дійсно такі жінки мали привілеї і чи не сформовані їх погляди під впливом патріархату? По-друге, це може бути хибний умовивід тих жінок, які зацікавилися темою рівності та фемінізму (що, по суті, одне і те ж), але зробили це дуже поверхово. Так, популярною серед псевдофеміністок є теза «Я не така, як інші жінки», а також демонстративне заперечення усього, що історично та культурно пов'язує їх із жіночністю. Це може бути і зовнішній вигляд (відмова від суконь, прикрас, макіяжу як таких, що нібито демонструють статус жінки як об'єкта споглядання), і моделі поведінки (скептичне ставлення до занять творчістю та репродуктивної праці як таких, що мають на меті задовольнити чоловіка та пригнобити жінку). Однак, такий сценарій не лише не робить жінку феміністкою, а й негативно трансформує її ідентичність. Як може жінка, яка уникає всього жіночого, називати себе захисницею жіночих інтересів? Якщо вона намагається протиставляти себе іншим жінкам як тим, хто потребує захисту та підтримки, то чи означає це, що вона насправді просто хоче отримати ті ж привілеї, якими наділені чоловіки (бути автоматично наділеною роллю «захисника», «милостивого повелителя»), а рівність їй насправді не цікава? Поруч із жінконенависництвом, існує суперництво між жінками. Воно, слід зазначити, з'явилося як результат внутрішнього жінконенависництва, але не завжди можна достеменно сказати, що те чи те суперництво між жінками має ознаки жінконенависництва. Здорова конкуренція двох експерток може і не мати ознак жінконенависництва, якщо спільною метою буде отримання нових знань, продуктів. Однак, якщо жінка бачить ворога у кожній іншій жінці та морально і психологічно налаштована на те, що їй потрібно змагатися із іншими – це ознака

Рис. 1. Чоловіки як суб'єкти жіночої об'єктивації

внутрішнього жінконенависництва та нездорової конкуренції.

У чому ж причини такої конкуренції? По-перше, невизначеність. Якщо ми згадаємо найтиповіші гендерно-стереотипні ролі чоловіків, то це будуть образи на кшталт: завойовник, успішний, мачо. Суспільство вимагає від чоловіка у всьому бути переможцем, демонструвати агресію. Поєднати ці ролі в одну – нескладно. Можна, наприклад, бути бізнесменом і тираном вдома, адже це покаже чоловіка як домінанта, а те, що це – приклад токсичної маскулінності, – справа інша. Що ж до жіночих гендерно-стереотипних ролей, то тут різноманіття більше. Починаючи від образів, зумовлених біологічним детермінізмом (вагітна жінка, породілля, мати, дочка, бабуся) до сконструйованих суспільством під впливом соціально-економічних та соціокультурних умов: домогосподарка, помічниця, доглядальниця, повія або жертва. Поруч із соціальними ролями, існують також приписи та очікування щодо рис характеру і реакцій жінки на різні ситуації, які дещо суперечать одне одному. С. Оксамитна наводить список характеристик, з якими у різних країнах асоціюються жінки. Порівняймо деякі з них. Жінка, згідно очікувань суспільства, може бути допитлива, прискіплива, з розвиненою уявою, хитра, але разом з тим – схильна до навіювання, нерозсудлива, нерозумна. Жінка може бути скромна, сором'язлива, несмілива, слабка, і тут же – емоційна та сексуальна [2, с. 164–166]. Грати стільки ролей одночасно – неможливо, але за невідповідність певним образам жінка ризикує зазнати осуду з боку суспільства. Скажімо, жінка може бути чудовою працівницею, помічницею, вправною домогосподаркою, але якщо у неї немає дітей, то суспільство назве її «неповноцінною». Так само, якщо жінка виконує ролі матері, доглядальниці, але не працює і фінансово залежить від чоловіка, то вона для суспільства – «нереалізована жінка». Неоднозначність таких вимог може бути причиною того, що деякі жінки у намаганнях стати найкращими у всіх сферах змагаються одна з одною.

По-друге, конкуренція між жінками може розвиватися під впливом патріархату. Історично патріархальна система сформувала ідеї про те, що змагання заради отримання здобичі – це добре, що той, хто зробить більше, заслуговує поваги та привілеїв. Медійний простір також зробив вагомий внесок у пожвавлення конкуренції між жінками. Починаючи від образів «розлучниці» та «непримиренних колишніх» у художніх творах, до рейтингів найкращих модних образів знаменитих жінок на світських заходах, або ж і взагалі порівняння двох успішних жінок. Останнє, як правило, має на меті показати, що яких би висот не досягла жінка, суспільству вистачить однієї дрібниці, щоб засудити її.

Нарешті, причиною нездорової конкуренції серед жінок може бути підхід «виграш/програш», за якого переможцем і особою, наділеною привілеями, може бути лише хтось один. Ця причина, окрім соціокультурного та соціально-економічного, має ще психологічне підґрунтя. Тому, для того, щоб подолати конкуренцію, викликану цими факторами, слід дбати не лише про моральний прогрес суспільства, а й про духовний розвиток кожної людини.

Мотиви, за якими героїні вебсеріалів об'єктивують інших жінок та самих себе, відрізняються у різних випадках.

Для початку, розглянемо деякі приклади самооб'єктивації та протилежного цьому явища емпауерменту.

У вебсеріалі «Секс, Інста і ЗНО» жіночий емпауермент та самооб'єктивація сплетені дуже тісно. Героїні створюють контент для соціальних медіа, вдаючись до інструментів нібито самооб'єктивації. Разом з тим, вони знаходяться у виграшній позиції. Їх не змушують до тих чи тих дій, вони не прагнуть догодити будь-кому. Створення контенту для них є способом самовираження.

Жіноча сексуальність та сексуальна ідентифікація у вебсеріалі є вагомими складовими історії, що їх автори подають відносно позитивно. Якщо напочатку звістка про таємний блог еротичного спрямування головної героїні призводить до цькування, то поступово дівчина бере ситуацію під свій контроль і отримує соціальний капітал (медійність та експертність), а також виражає себе через стиль в одязі. Важливо, що автори показують: ніхто не повинен коментувати і засуджувати самовираження іншої людини. З огляду на це, комічність епізоду, в якому інші героїні, вдягнені в еротичні вбрання, опиняються у незручній ситуації, пояснюється не тим, що вони дозволили собі такий стиль, а тим, що він не пасував ситуації (рис. 2).

На відміну від «Секс, Інста і ЗНО», у вебсеріалі «FAKE» показано здебільшого не емпауермент, а самооб'єктивацію (рис. 3). Певною мірою, головна героїня самооб'єктивує себе, коли намагається створити власний образ у медіа. Вона не самовиражається, а докладає усіх зусиль задля того, щоб відповідати нереалістичним стандартам

суспільства щодо молодих жінок. Часом її дії набувають принизливого характеру. Разом з подругою, вона проводить деякий час біля та у сміттєвих баках, аби знайти певні речі для створення власного позитивного образу у соціальних медіа. У той же час, її подруга, керуючись незрозумілими приписами та уявленнями, ховається від хлопця, яким зацікавлена (вочевидь, він не мав побачити її біля сміттєвих баків), а тому цілується із невідомим їй маргіналізованим чоловіком. Ця ситуація, яку глядачам подають як комічну, при детальному аналізі викликає лише нерозуміння та занепокоєння.

Сюжетна лінія Валі, подруги, – це деградація через самооб'єктивацію. Заради чоловіка, дівчина не лише змінює стиль одягу та життя (у чому насправді немає нічого поганого, адже кожна людина має свободу експериментувати із власною зовнішністю), а й маргіналізується. На її прикладі показано, оминаючи гострі кути, деякі аспекти жіночого алкоголізму. Знову ж таки, причиною надмірного споживання спиртного є чоловік.

Об'єктивація жінок іншими жінками в обох вебсеріалах показана негативно. Деякі молоді жінки діють аморально стосовно інших жінок та навіть вчиняють правопорушення і злочини (рис. 4).

Особливої уваги заслуговує випадок, показаний у «Секс, Інста і ЗНО». Педагогиня об'єктивізує ученицю, цькує її за ознаками зовнішності. Учениця дає гідну відповідь і показує, що поведінка педагогині є непрофесійною. Це – позитивний приклад того, як потрібно захищати свої межі і боротися із цькуванням та слатшеймінгом. Проте, глядачі не отримують інформації про те, як реагувати на нібито жарт педагогині про те, що учениця може своєю зовнішністю заважати учням (логічно, чоловічої статі). Така поведінка жінки, яка є вищою за статусом, є небезпечною та порушує людську гідність. Педагогиня у цьому випадку поширює небезпечні жінконенависницькі та чоловіконенависницькі тези: по-перше, про те, що жіноча зовнішність є причиною поведінки інших людей; по-друге, про те, що чоловіки завжди перебувають на рівні тілесного та у той чи той спосіб наділяються примітивними ознаками. На жаль, крім згаданої реакції, глядачам не пока-

Рис. 2. Жіночий емпауермент у вебсеріалі «Секс, Інста і ЗНО»

Рис. 3. Жіноча самооб'єктивація у вебсеріалі «FAKE»

Рис. 4. Жіноча об'єктивація іншими жінками у вебсеріалах «Секс, Інста і ЗНО» та «FAKE»

зали адміністративних або юридичних важелів впливу на такі ситуації.

Висновки. У цій розвідці, ми визначили типові моделі поведінки чоловіків та жінок як суб'єктів об'єктивації жінки, зокрема з позицій андроцетризму та гіноцентризму. Дослідивши за допомогою якісного аналізу моделі поведінки персонажів українських молодіжних вебсеріалів «Секс, Інста і ЗНО» та «FAKE» у контексті об'єктивації жінки, можна скласти висновок про те, що явище об'єктивації жінки в різних його проявах є одним з рушіїв сюжету у цих медійних продуктах. Було простежено тенденцію використовувати чоловіків для репрезентації здебільшого тільки сексуальної об'єктивації жінки. У той же час, завдяки жінкам у вебсеріалах показують як більш ширше коло варіантів об'єктивації, так і приклади позитивної поведінки, зокрема емпауерменту.

Перспективними дослідженнями в цій сфері, на наш погляд, є систематичний аналіз поведінкових моделей в контексті об'єктивації жінки у сучасних медійних продуктах, а також аналіз перцепції цих поведінкових моделей їх цільовою аудиторією.

Список літератури:

1. Берд Ш. Теоретизируя маскулинности: современные тенденции в социальных науках. *Гендерные исследования*. 14. 2006. С. 5–33.
2. Оксамитна С. Ґендерні ролі та стереотипи. *Основи теорії ґендеру.* 2004. С. 156–180.
3. Чукурна О., Шенгелія Я. Аналіз ефективності гендерної реклами в Інтернеті. *Глобальні та національні проблеми економіки.* 2018. Випуск 21. С. 442–449.
4. Collins R. Content analysis of gender roles in media: Where are we now and where should we go? *Sex roles* 64. 2011. С. 290–298.
5. Gramazio S., Cadinu M., Guizzo F. Does Sex Really Sell? Paradoxical Effects of Sexualization in Advertising on Product Attractiveness and Purchase Intentions. *Sex Roles.* 2020. https://doi.org/10.1007/s11199-020-01190-6
6. Szymanski D., Lauren B. Sexual objectification of women: advances to theory and research . *The Counseling Psychologist* 39.1 (2011). С. 6–38.

Koval A. S. SUBJECTS OF OBJECTIFICATION OF WOMEN IN UKRAINIAN WEB SERIES

The article analyzes the models of behavior of the subjects of objectification of women, which were shown in modern Ukrainian youth web series. The author considers various approaches to the objectification of women, in particular from the standpoint of androcetrism and gynocentrism, and identifies theoretical and methodological aspects of the functioning of this phenomenon in world media practice. Among other things, the intelligence identified typical patterns of behavior of men and women as subjects of objectification of women. The paper outlines the place of representation of the problem of objectification of women in the media space and its connection with the objectification of women in reality. The research uses methods of analysis, synthesis, induction, deduction and comparison of modern Ukrainian youth web series "Sex, Insta and ZNO" and "FAKE".

The study found in both media products a number of examples of different aspects of the objectification of women by both men and women. In particular, there was a representation of female empowerment – the inverse objectification of a positive phenomenon, in which a woman is seen as a subject in relation to her body and implements various scenarios based primarily on their own needs, rather than social prescriptions. The representation of these phenomena in web series was of different nature, including some positive and negative aspects. It was found out what are the common points and differences in how women are objectified by men and women themselves, as well as trends in how media objects show the subjects of objectification of women. In particular, there has been a tendency to use men to represent mostly only the sexual objectification of women. At the same time, thanks to women, web series show both a wider range of objectification options and examples of positive behavior, including empowerment. In addition, the role of objectification of women as one of the drivers of the plot in web series was identified.

Key words: *objectification of women in the media, representation of gendered patterns of behavior, self-objectification, empowerment, representation, web series.*

УДК 007:304:08
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/24

Кузнєцова Т. В.
Національний університет «Одеська юридична академія»

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ОЦІННОГО СПРИЙНЯТТЯ МЕДІАТЕКСТУ

У статті розглянуто соціокультурні детермінанти, які впливають на оцінне сприйняття медіатексту. Встановлено, що оцінка мас-медійного повідомлення значною мірою залежить від лінгвокультурної компетенції, ментально-психологічних, соціально-професійних, політико-ідеологічних характеристик реципієнта, його ціннісної картини світу, особливостей соціокультурної спільноти, до якої він належить. «Комунікація порозуміння» відбувається передусім у процесі спілкування представників подібних культур (або респондентів, які володіють лінгвокультурними знаннями про «чужу» країну) за умови виникнення в реципієнта відчуття самоідентифікації зі своєю етнічною/соціальною групою.

У визначенні оцінних векторів повідомлення значну роль відіграють й мотиваційна та емоційна сфери читача, зокрема його потреба звернутися саме до цього тексту чи повідомлення, емоційний стан у момент сприйняття матеріалу, ступінь концентрації уваги на сприймаючу інформацію.

Оцінка повідомлення залежить й від ставлення споживачів інформації до автора повідомлення або видання, у якому подано цей матеріал. Ця ситуація зумовлена тим, що ще до знайомства з інформацією на реципієнта починають діяти такі соціально-психологічні чинники, як авторитет автора, престижність/непрестижність видання, які «приклеюють» апріорі визначений оцінний ярлик навіть на непрочитаний матеріал.

Звичайно, оцінювання медіатексту – цілком суб'єктивне явища, проте воно є сигналом для керівництва діяльністю мас-медіа. Реципієнт як активний учасник мас-медійної комунікації, сприймаючи будь-який медійний матеріал, пропускає його через власні аксіологічні «фільтри» й тим самим розміщує його в ту чи іншу ціннісну та оцінну площину. Журналісти, у свою чергу, повинні уявити собі портрет представника певної соціокультурної групи, з якою вони у даний момент спілкуються, враховувати типові психологічні риси та «ціннісний ескіз» своєї аудиторії, щоб чітко розуміти, для кого і з якою метою закладають ті чи інші смисли в текст, що, в свою чергу, сприятиме порозумінню при комунікації зі своїм читачем, формуванню відповідної оцінки мас-медійного матеріалу.

Ключові слова: *соціокультурні детермінанти, оцінка, текст, повідомлення, комунікація.*

Постановка проблеми. В умовах інформаційного суспільства під час тиражування значних потоків інформації часто виникає проблема непорозуміння між співрозмовниками, автором твору та його читачем, що часто призводить до невідповідного оцінного сприйняття того чи іншого матеріалу.

Цілком очевидно, що такі розбіжності завжди існували й будуть існувати, адже скільки людей – стільки думок. Крім того, кожна людина сприймає будь-яку інформацію крізь призму власної системи цінностей та оцінної шкали (з питаннями «що таке «добре»? та що таке «погане»?» стикається кожен серед нас). Тому цілком очевидно, що повідомлення може бути сприйняте позитивно тоді, коли наявні в ньому позитивні ціннісні смисли не суперечать аксіологічній системі споживачів інформації, їх уявленню про ДОБРО. Якщо ж реципієнт не поділяє авторського погляду на ціннісну картину світу, має інші уявлення про сутність ключових ціннісних домінант, текст має всі шанси отримати негативні оцінки при його сприйнятті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науці оцінність медіатексту розглядається як його суттєва ознака, за допомогою якої адресант переконує адресата у своїх ідеях, формує у співрозмовника ставлення до суспільних процесів, доносить до нього політичні, ідеологічні, морально-етичні установки соціуму (див., наприклад: [16; 21]). Дослідники виділяють різноманітні види оцінки: відкриту (експліцитну), приховану (імпліцитну), непряму, пряму, безпосередню та опосередковану тощо, аналізуючи передусім діапазон мовних засобів її вираження (див. наприклад: [2; 11; 12; 21]).

Деякі науковці розглядають оцінку через категорію текстової модальності, яка, на їх думку, відображає емоційну установку актора, його психологічну позицію до описаного факту, ситуації спілкування тощо (див. детальніше: [20]).

У сучасному мовознавстві поряд з оцінними текстами виділяють оцінний дискурс – текст, «занурений у життя», оцінність якого створюється завдяки впливу різноманітних екстралінгвістичних факторів: політичних, ідеологічних, ментальних, історичних, культурологічних, психологічних тощо). При дослідженні оцінного дискурсу науковці побічно аналізують соціокультурний контекст, який і формує його оцінку. Вивчаючи дискурс, учені звертаються до дискурс-аналізу, який полягає у визначенні як вербальних компонентів, так і прагматичних факторів [10]. Тобто вивчення оцінного дискурсу передбачає дослідження не лише безпосереднього тексту, а й соціокультурного фону, інтенцій автора, очікувань читача тексту, мотивів тощо

На наш погляд, оцінність медіатексту – це його об'єктивна властивість, закладена в його сутність: медіатекст транслює соціально значущу інформацію, а отже, вирізняється наявністю ціннісних смислів, які зумовлюють появу оцінок. Ця об'єктивність, у свою чергу, залежить від автора, який згідно з комунікативними намірами «творить» свій текст і закладає в нього певні оцінки. З іншого боку, оцінність медіатексту залежить від читачів, які безпосередньо сприймають матеріал. Залежно від їх соціопсихокультурних особливостей, лінгвокультурної компетенції, уподобань та смаків один і той самий матеріал може отримувати різні оцінки при його сприйнятті [7, с. 172].

Постановка завдання. У цій статті ми ставимо за мету визначити основні соціокультурні чинники, що впливають на процес оцінного сприйнятого того чи іншого матеріалу реципієнтом. Оцінку в нашому дослідженні пропонуємо розглядати з позицій філософсько-логічного тлумачення цінності, що надає можливість охопити всі аксіологічні смисли матеріалу. З огляду на це оцінним є текст, який містить у собі ціннісні сутності, несе ціннісні смисли, які, відповідно, і зумовлюють появу тих чи інших оцінок у респондентів при його сприйнятті.

Виклад основного матеріалу. Збігання/незбігання ціннісно-оцінних смислів автора, закладених у текст, з читацькими залежить від багатьох чинників, серед яких можна виділити лінгвокультурну компетенцію, рівень освіченості, особливості ментально-психологічних, соціально-професійних, політико-ідеологічних характеристик реципієнтів. Адже оцінюючи сприйняту інформацію, споживач, як правило, використовує набір правил, властивий його соціопсихокультурному типу, у зв'язку з чим матеріали, які транслюють смисли «іншої» культури, можуть бути частково або навіть повністю не зрозумілими, не прийнятими, що й зумовить появу нейтральних або негативних оцінок[1].

Соціокультурні особливості різних культур певним чином можна уніфікувати на основі певних ознак. Згідно з проведеними Г. Хофстеде етнометричними дослідженнями (в основі яких – результати анкетування понад 1000 співробітників транснаціональної корпорації більш ніж в 100 країнах), культури представників різних країн та етнічних груп можна охарактеризувати й описати за допомогою основних культурних вимірів, а саме:

1) дистанція влади (PDI) – готовність позитивно сприймати нерівність у розподілі влади і статусу в групі, організації чи суспільстві;

2) уникнення невпевненості (UAI) – готовність приймати нестабільність життєвих і виробничих умов, з одного боку, і потреба в захисті від непередбачуваних обставин – з іншого;

3) індивідуалізм/колективізм (IND) – баланс між «я» та «ми», межа, до якої кожна особа готова відмовитися від особистих потреб або прав на користь групи, організації чи суспільства, до якого вона належить;

4) чоловіче/жіноче начало (MAS) – баланс між так званими «чоловічими цінностями» (гроші, власність, успіх) і «жіночими цінностями» (якість життя, турбота про слабких);

5) «довгострокова орієнтація» (LTO) – показник того, наскільки суспільство схиляється до прагматизму й стратегічно орієнтується на майбутнє, на відміну від традиціоналізму

[1] Ось приклад серйозного конфлікту, який стався на ґрунті різних поглядів на одну й ту саму ситуацію. У переддень чемпіонату світу з футболу 2002 року, який відбувався у Японії та Південній Кореї, Товариство захисту тварин погрожувало розпочати міжнародну компанію бойкоту ігор у Кореї, якщо південнокорейська влада не введе заборону на «варварський звичай» вживання у їжу собак. Їх підтримали французька футбольна асоціація і безпосередньо ФІФА. Президент ФІФА Зелл Блаттер навіть надіслав до корейського керівництва листа, в якому закликав «бути чуйними до почуттів іноземців» і зажадав покласти край знущанню з «найкращого друга людини». На що отримав відповідь: «Пес традиційно є ВАШИМ другом, а не НАШИМ. Крім того, ми не обурюємося, що французи їдять жаб і слимаків, китайці – гадюк, а японці готують свою традиційну страву – сушімі – нарізаючи живу рибу. Чому ж нам має бути заборонено вживати нашу традиційну їжу – страву із собачатини?» (дет. див.: [7]).

та короткострокової (тактичної) орієнтації (докладніше див.: [1]).

Українській культурі властиві передусім такі ціннісні орієнтири, як потреба в покровителі, непротивлення злу, орієнтація на індивідуалізм, жіноче начало [13].

Близькими за цими показниками до України є культури таких країн, як Румунія, Болгарія, Росія, Греція, Польща, Португалія, Іспанія, Франція, Чеська Республіка. Країни з культурами, що найбільше відрізняються від української, – це: Данія, Ірландія, Швеція, Австрія, Великобританія, Фінляндія, Ізраїль, Швейцарія, США (докладніше див.: [14]).

З огляду на це «комунікація порозуміння» відбувається передусім у процесі спілкування представників подібних культур (або респондентів, які володіють лінгвокультурними знаннями про цю «чужу» країну) за умови виникнення в реципієнта відчуття самоідентифікації зі своєю етнічною/соціальною групою.

Представники слов'янської культури найвище оцінять:

- на когнітивному рівні – комунікативне повідомлення, виконане в європейській і східній культурних традиціях, на противагу американському комунікативному повідомленню;
- на емоційному рівні – європейське комунікативне повідомлення, на противагу східному або американському;
- на поведінковому рівні – позитивно оцінено буде європейське комунікативне повідомлення і негативно – американське [9].

Такі особливості зумовлені насамперед різними ціннісними орієнтаціями представників етнокультур та їх психолого-етнічними характеристиками.

У ситуації масової комунікації інформація адресована не до всіх загалом і не до якоїсь конкретної людини, а до певного соціально-психологічного типу, що вирізняється специфічними рисами. Згідно з розробленою етнопсихологами концепцією соцієтальної психіки у психічному складі кожного історично зумовленого соціуму формуються певні властивості, стани і процеси [15]. Залежно від того, наскільки виражені та як сполучаються ці властивості в національному характері, можна визначити його тип.

Серед психологічних рис населення України дослідники виділяють *інтровертність* (що виявляється в замкнутості, споглядальності, зверненні до власного внутрішнього світу), *сенсорність* (орієнтація на такі критерії світосприйняття, які можна безпосередньо відчути), *екстернальність* (спрямованість на зовнішні регулюючі фактори) і *екзекутивність* (переважання жіночого начала) [Там само].

Відомо, що представники інтровертованих соціумів, як правило, неагресивні, досить терплячі. Замкнутість інтровертів на своїй родині, своєму господарстві частково компенсується іншими особливостями їхнього менталітету, зокрема – емоційністю. У будь-якій діяльності українець керується насамперед почуттями, які виражають духовний світ і виявляють особистість. У сполученні з певною часткою ірраціоналізму ці якості національного характеру роблять членів українського соціуму сприятливими до міфів, співчутливими, довірливими.

Враховуючи національно-психологічні типи аудиторії, автор може відповідним чином конструювати свій текст: відбирати відповідні лінгвістичні засоби, користуватися національними стереотипами та архетипами, що викличе почуття психологічного комфорту під час сприймання тексту, а отже, збільшить шанси бути зрозумілим, прийнятим і при адекватному транслюванні подій позитивно оціненим.

Оцінна насиченість повідомлення значною мірою зумовлена й етнокультурною специфікою читацької аудиторії, яка значною мірою визначається національними архетипами. Відомо, що для української культури важливими є архетипи СЕРЦЕ, СЛОВО, ЗЕМЛЯ, які, занурюючись у текстовий простір, актуалізують своє ціннісне значення й тим самим надають аксіологічного забарвлення всього тексту.

Так, за даними етнопсихологічних розвідок, українському народу властивий насамперед архетип СЕРЦЯ. З цього приводу С. Кримський зазначає, що «для світоглядно ціннісної своєрідності української культури типовим є висування на передній план не формалізму розуму, а того, що складає основу морального життя, «серця» як метафори інтимних глибин душі» [6, с. 10]. Саме серце[2] як «найближче вмістилище всіх сил, функцій, бажань, почувань і думок людини з усіма їхніми напрямами і відтінками» [22, с. 73] виявляється осередком духовного життя українців. Воно, за словами В. Горського, є «однією з іпостасей, що генерується ще притаманним міфологічній свідомості образом медіатора, посередником між людиною і навколишнім світом. Воно вва-

[2] Саме властива для українців «сердечність» оформилась як цілісне вчення – кордоцентрична філософія, творцем якої на українському ґрунті є Г. Сковорода.

жається духовним органом, що об'єднує всі сили людини – думку, волю і віру. Митрополит Іларіон, віддаючи шану Володимиру Великому за поширення християнства на Русі, говорить, що в серці князя засяяв розум…» [3, с. 101–102]. Саме таке світоглядно-ціннісне бачення характеризує філософські концепції багатьох українських мислителів. Зокрема, Г. Сковорода розглядає серце як центр людської душі: «Істинною людиною є серце в людині» [17, с. 167]. П. Юркевич наголошує, що вагому силу мають лише ті справи, які зачіпають серце людини, моральними вважаються ті вчинки, які зумовлені устремлінням серця: «Уявіть тепер, що ті самі діла правди ця людина чинить вільно, залюбки, із любові або від серця, з ласки, тоді ці діла, як такі, що випливають із любові, із серця, дістануть вільну моральну ціну» [22, с. 196]. У зв'язку з цим можемо стверджувати, що позитивну оцінку для українця мають насамперед ті явища, об'єкти, дії, які причетні до архетипу СЕРЦЕ, які зумовлюють сердечність, пов'язані з ДОБРОМ, МИЛОСЕРДЯМ, ЧУЙНІСТЮ.

У визначенні ціннісно-оцінних векторів повідомлення значну роль відіграють мотиваційна, емоційна сфери читача, зокрема його потреба звернення до цього тексту, емоційний стан у момент сприйняття матеріалу, ступінь концентрації уваги на сприймаючу інформацію, а також безпосередні психологічні особистісні особливості.

Німецький психіатр К. Леонгард у праці «Акцентуйовані особистості» виділив дванадцять характерологічних типів особистостей, а саме: педантичний, демонстративний, гіпертимний, тривожний, дистимічний, збудливий, емотивний, застрягаючий, циклотимічний, екзальтований, інтровертований та екстравертований [8]. Ця психологічна класифікація розглядає таких людей, у характері яких яскраво вираженою, тобто акцентуйованою, є якась одна психологічна риса, що зумовлена внутрішніми вродженими властивостями Індивідуальні особливості характеру та акцентуація певного характерологічного типу, як зазначає К. Леонгард, – різні речі. Неакцентуйована особистість може набувати певних яскраво виражених рис під впливом об'єктивних чинників, зокрема соціального статусу, посади, способу життя тощо (наприклад, відома впевненість, самовпевненість учителя зумовлена його важливою роллю у дитячому колективі). Акцентуйовані особистості – люди оригінальні, непересічні, які з самого народження характеризуються превалюванням певної характерологічної риси. При цьому очевидно, що спрямованість тих чи інших індивідуальних рис значною мірою зумовлена зовнішніми стимулами, серед яких значним, на думку К. Леонгарда, є суспільство, в якому живе особистість [Там само]. Адже в акцентуйованих особистостях потенційно закладені як можливості соціально позитивних досягнень, так і соціально негативний заряд. Деякі акцентуйовані особистості виявляють негативні риси, оскільки життєві обставини їм не сприяли, але цілком можливо, що під впливом інших обставин вони могли б бути непересічними людьми. Так, наприклад, педантична особистість при несприятливих обставинах може захворіти неврозом нав'язливих станів, а при сприятливих – стати зразковим відповідальним працівником.

Вплив тих чи інших інформаційних потоків може також акцентуювати ту чи іншу психологічну рису людини, що, у свою чергу, зумовить як відповідний тип поведінки, так і актуалізацію відповідних ціннісних орієнтирів, а значить, вплине на оцінку матеріалу при його сприйнятті.

Сприймаючи певне повідомлення, кожен реципієнт оцінює його відповідно до своїх поглядів, уподобань та смаків. Зрозуміло, позитивно оціненим буде той медіатекст, інформація якого задовольняє потреби та інтереси споживача. Матеріал, до якого інформант виявлятиме байдужість, буде нейтральним, той, що не подобається йому, – негативним.

Оцінка мас-медійного повідомлення залежить не тільки від його змісту, а й від ставлення споживачів інформації до автора чи видання, у якому подано цей матеріал. Ця ситуація зумовлена тим, що ще до знайомства з інформацією на реципієнта починають діяти такі соціально-психологічні чинники, як авторитет автора, престижність/непрестижність видання, які «приклеюють» апріорі визначений оцінний ярлик на непрочитаний матеріал.

Особистий досвід реципієнта формує, стереотипізує певні уявлення, оцінки, ставлення, які в подальшому досить легко переносяться на нову, незнайому для нього соціальну реальність). Переконливим доказом цього є експеримент, проведений Ю. Сорокіним та В. Бєляніним. Для визначення оцінки художнього матеріалу («погано», «добре», «відмінно») науковці запропонували інформантам оцінити тексти без прізвищ їх авторів. Після опитування був виявлений ланцюжок прізвищ авторів, чиї тексти були оцінені у напрямі «відмінно» → «добре» → «погано»: С. Альтов, Л. Ізмайлов, М. Булгаков, Н. Теффі, Лебідь, М. Зощенко. В іншій групі, яка теж оціню-

вала тексти, знаючи, кому вони належать, послідовність прізвищ набула зовсім іншого вигляду: М. Булгаков, С. Альтов, М. Зощенко, Н. Теффі, Л. Ізмайлов, Лебідь [19, с. 216–218].

Таку ситуацію Р. Мертон назвав «ефектом Матфея». Свого часу жодна редакція не прийняла його раніше опубліковані в інших виданнях статті, коли він їх подав під іншими прізвищами. Як бачимо, оцінку матеріалу інколи визначає не зміст, а авторитет його автора, ставлення до нього комунікатів.

Висновки і пропозиції. Звичайно, оцінювання медіатексту – цілком суб'єктивне явища, проте воно є сигналом для керівництва діяльністю мас-медіа. Реципієнт як активний учасник мас-медійної комунікації, сприймаючи будь-який медійний матеріал, пропускає його через власні аксіологічні «фільтри» й тим самим розміщує його в ту чи іншу ціннісну і, відповідно, оцінну площину. Журналісти, у свою чергу, повинні уявити собі портрет представника певної соціокультурної групи, з якою він у даний момент спілкується, враховувати типові риси та «ціннісний ескіз» своєї аудиторії, що сприятиме ефективній комунікації зі своїм читачем, порозумінню з аудиторією.

Список літератури:

1. Hofstede G. Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values. L. : Beverly Hills, 1980. 245 p.
2. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. М. : Едиториал УРСС, 2002. 280 с.
3. Горский В. С. Философские идеи в культуре Киевской Руси XI – начала XII века. К. : Наукова думка, 1988. 215 с.
4. Дацишин Х. Способи і засоби оцінювання в медіа-текстах на мистецьку тематику. *Вісник Національного Львівського університету. Журналістські науки*. 2017. Т. 1. № 883. С. 106–114.
5. Ковальчук Н. Д. Символічний лад української культури. К. : Знання України, 2002. 161 с.
6. Кримський С. Б. Культурні архетипи Києва. *Київські обрії: історико-філософські нариси* : зб. наук. пр. К. : Стилос, 1997. С. 4–13.
7. Кузнєцова Т. Аксіологічні моделі мас-медійної інформації : монографія. Суми : Університетська книга, 2010. 304 с.
8. Леонгард К. Акцентуированные личности. Ростов-н/Дону : Феникс, 2000. 544 с.
9. Матвеева Л. Реклама: этнокультурный перекресток. *Лаборатория рекламы*. 2000. № 3–4. URL: https://psycho.ru/library/470 (дата звернення: 19.12.2021).
10. Миронова Н. Н. Дискурс-анализ оценочной семантики. М. : НВИ-ТЕЗАУРУС, 1997. 158 с.
11. М'яснянкіна Л. І. Оцінність як лігвістична категорія й особливості її прояву у рекламному тексті. *Теле- та радіожурналістика*. 2009. Вип. 8. С. 155–160.
12. Онищенко І. В. Категорія оцінки і засоби її вираження в публіцистичних та інформаційних текстах : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / І. В. Онищенко. Дніпропетровськ, 2004. 22 с.
13. Петрушенко Ю., Кузнєцова Т. Когнітивна концепція крос-культурного менеджменту як інструмент підвищення економічної ефективності українсько-латвійських відносин. *Україна – Латвія: історія, культура, економіка* : зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (18–21 листопада 2007 р., Рига). К. : ТОВ «Геопринт», 2007. С. 82–87.
14. Петрушенко Ю. М. Вплив дистанції культур на розвиток міжнародних економічних відносин. *Экономическая теория*. 2009. № 2. С. 85–95.
15. Рубель К. Основные черты украинского менталитета и их учет в системе маркетинговых мероприятий. *Маркетинг и реклама*. 1998. № 4. С. 33–36.
16. Серажим К. С. Оцінна лексика у політичному дискурсі. URL: http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1028 (дата звернення: 1.12.2021).
17. Сковорода Г. Твори: у 2 т. К. : Наукова думка, 1973. Т. 1. 532 с.
18. Солганик Г. Я. О структуре и важнейших параметрах публицистической речи (языка СМИ). *Язык современной публицистики*. М. : Флинта: Наука, 2005. С. 13–31.
19. Сорокин Ю. П. Оценка художественного текста с учетом мены анхистонимов. *Современные методы исследования средств массовой коммуникации* : материалы межреспубликанской научной конференции (Таллин, 29–30 сентября 1980). Таллинн : Периодика, 1983. С. 216–218.
20. Супрун Л. Категорія модальності в загальномовній інтерпретації. *Лінгвістичні студії*. 2008. № 16. С. 40.
21. Шатілова О. С. Оцінність як інтенційна категорія публіцистичного тексту. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2016. № 20. Т. 1. С. 48–50.
22. Юркевич П. Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого. К. : Абрис, 1993. С. 73–114.

Kuznietsova T. V. SOCIO-CULTURAL DETERMINANTS OF MEDIA TEXT EVALUATION

The article considers socio-cultural determinants that affect the evaluative perception of mass media. It is established that one or another evaluation of the media text depends primarily on the linguistic and cultural competence, level of education, mental and psychological, socio-professional, political and ideological characteristics of the recipient.

"Communication of understanding" occurs primarily in the process of communication between representatives of similar cultures (or respondents who have linguistic and cultural knowledge of "foreign" country), provided that the recipient has a sense of self-identification with their ethnic / social group.

The motivational and emotional spheres of the reader play a significant role in determining the evaluation vectors of the message, in particular his need to refer to this text or message, emotional state at the time material perception, the concentration degree on perceptual information.

The evaluation of the message also depends on the attitude of information consumers to the author of the message or the publication in which the material is presented. It occurs since even before getting acquainted with the information the recipient starts to be influenced by following factors: socio-psychological factors as the author's authority, prestige / non-prestige of the publication, which "sticks" a priori a certain evaluation label even on unread material.

Of course, the evaluation of media text is a completely subjective phenomenon, but it is a signal to guide the activities of the media. The recipient, as an active participant in mass media communication, perceiving any media material, passes it through its own axiological "filters" and thus places it in one or another value dimension.

Journalists, themselves, must imagine a portrait of a representative of a particular socio-cultural group with which they currently communicate, consider the typical psychological traits and "value sketch" of their audience, which will contribute to the formation of estimative and value-balanced material.

Key words: *sociocultural determinants, evaluation, text, message, communication.*

УДК 215:261.6:281.5(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/25

Полумисна О. О.
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

КОМУНІКАЦІЯ ТА СОЦІАЛЬНЕ СЛУЖІННЯ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ТА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКОВ ЛЮДЯМ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ

У статті з'ясовано, що Римо-Католицька та Греко-Католицька церкви вважають своїм головним покликанням соціальне служіння тим людям, які його потребують. Досліджено, що обидві церкви активно підтримують комунікацію зі своїми парафіянами, зокрема з людьми, які мають інвалідність. Також нами проаналізовано діяльність спільнот, які допомагають людям з інвалідністю інтегруватися в соціум, а саме «Віра і світло», «L'Arche-Kovcheh», «Емаус», «Карітас», які мають власні сторінки у соціальній мережі Facebook, що сприяє доступності спілкування з багатьма представниками католицької віри. З'ясовано особливості комунікації в середині цих спільнот, їхнього позитивного впливу на учасників, а також висвітлення цього процесу в українських медіа. Розглянуто головні медійні осередки Римо-Католицької та Греко-Католицької церков України та їхньої ролі у висвітленні подій, пов'язаних з людьми з інвалідністю, а саме: Католицький Медіа-Центр Конференції римсько-католицьких єпископів в Україні, що знаходиться під керівництвом Комісії у справах Засобів Масової Інформації та Інформаційний ресурс Української Греко-Католицької церкви. Окрім того, у публікації розгруповано матеріали про людей з інвалідністю на досліджуваних сайтах та з'ясовано, що акцент у цих медіа робиться як на благодійності, так і на інклюзії по відношенню до людей з інвалідністю. Моніторинг публікацій за ключовими словами-назвами спільнот показав, що загальнонаціональні та регіональні ЗМІ не часто звертають увагу на їхню діяльність. Якщо це відбувається, то робиться або в контексті сенсаційних повідомлень, або благодійних пожертвувань. Лише в окремих випадках журналісти звертають увагу на особливості спілкування, інтеграцію людей з інвалідністю у контексті власних зацікавлень або довгої роботи чи спостереження за діяльністю тієї чи іншої організації.

Ключові слова: *соціальне служіння, Греко-Католицька церква, Римо-Католицька церква, Віра і Світло, L'Arche-Kovcheh, Емаус, Карітас, комунікація, спільнота.*

Постановка проблеми. Римо-католицька та Греко-католицька церкви одним зі своїх провідних покликань вважають соціальне служіння тим людям, які цього потребують (людям з інвалідністю, безхатченкам, малозабезпеченим). Його представники церкви вбачають у підтримці комунікації з цими людьми, створенні осередків для їхнього спілкування, матеріальній підтримці тощо. Свою діяльність вони висвітлюють за допомогою власних ЗМІ. Відомо, що для Католицької Церкви є принципово важливим налагоджувати зв'язок зі своїми парафіянами, оскільки ще в 60-х рр. XX століття йшлося про активне освоєння ними соціальних комунікацій з метою інформування та взаємодії з прихожанами. Незважаючи на достатню кількість подій, що відбувається в церковному житті римо- та греко-католиків, загальнонаціональні та регіональні медіа не поспішають висвітлювати їхню діяльність та не приділяють цьому належної уваги. Тож актуальним видається дослідження комунікації римо- та греко-католицької церкви в контексті соціального служіння людям з інвалідністю, зокрема висвітлення цього аспекту в медіа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням особливостей соціального служіння римо- та греко-католиків займалися українські вчені: М. Шумило, О. Волинець, Л. Паніна, І. Цихуляк та інші.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що у світі зростає кількість римо-католиків, в Україні вони становлять невелику частину вірян. За даними Центру Разумкова, озвученими під час круглого столу «Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин», до греко-католиків себе станом на 2018 рік відносять 9,4 % українців, до римо-католиків – 0,8 %» [13, с. 13]. Це зумовлює той факт, що деякі з римо-католицьких спільнот знаходяться під керівництвом греко-католицької церкви. Станом на 2020 рік частка вірян дещо

збільшилася: до греко-католиків відносять себе 9,6 % українців, до римо-католиків – 1,2 % [12].

Представники Греко-католицької та Римо-католицької церкви з метою не лише благодійності, а й спілкування, інклюзії людей з інвалідністю створили спільноти, які слугують осередками комунікації цієї категорії населення. До прикладу, спільноти «Віра і світло», «L'Arche-Kovcheh» є центрами спілкування людей з інвалідністю в Римо-католицькій церкві і, як було вже сказано, історично сформовані в ній, але, внаслідок переважання на теренах України греко-католиків, більшість повноважень на себе взяла Греко-католицька церква. «Віра і Світло», як зазначено на сайті Комісії у справах мирян УГКЦ, – «це міжнародний християнський рух спільнот для осіб із розумовою неповноправністю, їх сімей та молоді-приятелів», створений з метою налагодження комунікації цих людей, які, збираючись разом, мають можливість ділитися своїми проблемами, досягненнями. Виник цей рух у Франції у відповідь на неприйняття людини з інвалідністю як повноправного члена суспільства, а саме одній із сімей з двома неповносправними дітьми відмовили в участі на прощу до Лурду, ображали, ставилися з відразою. Це стало поштовхом до організації за допомогою Марі-Елен Матьє та Жаном Ваньє прощі саме для дітей з інвалідністю та їхніх батьків, знайомих, під час якої ці люди отримали масу позитивних емоцій. В Україні перша спільнота заснована у 1992 році. На сьогодні цей рух налічує 38 спільнот у 13 містах України, кількість членів організації становить близько 600 осіб [4].

Предстоятель УГКЦ Блаженніший Святослав відзначив позитивне діяння цієї спільноти: «Завдяки «Вірі і світлу» ми маємо можливість, нагоду виявити до дітей з особливими потребами «особливу любов, особливу увагу. Така спільнота … є учителькою усіх нас, учителькою людяності, любові й милосердя» [2]. Зустрічі члени спільнот проводять зазвичай щомісяця, вони можуть разом вирушати в спільні походи, літні табори, паломницькі поїздки, ювілейні святкування тощо. Головне для них – це спілкування. Ольга Миколаївна, директор інтернату для дітей з інтелектуальними порушеннями, розповідає про свій досвід спілкування з цією категорією людей: «Спочатку довго не могла зрозуміти, що це таке, що треба з ними робити. Спершу зустрілися просто, потім уже поспівали, потанцювали, помолилися, попоїли разом… І так все розпочалося. Я зрозуміла, що це дуже потрібно людям. Бо з такою дитиною дуже важко, з нею не дуже й вийдеш кудись, тому дитина не має де, лише як вдома, з кимось поспілкуватися, а так вони мають можливість вийти за межі свого дому, відчути якусь свою потрібність, гарно провести час» [2]. Для спілкування католики використовують соціальні комунікації, зокрема мають сторінку у Facebook, де повною мірою дотримуються переконань, що «кожна людина, якою б не була її неповносправність, є безцінною, а тому заслуговує любові, поваги та права на самореалізацію. Люди ж неповносправні розумово часто є наділені особливими якостями сердечності, безпосередності, простоти. Саме тому вони можуть допомогти усім нам відкрити справжню красу і глибину людських стосунків, красу і радість життя. Люди, які часто зазнають такого непомірного приниження та відкинення з боку суспільства можуть стати для нього учителями життя, адже, як каже апостол Павло, «Бог вибрав немудре цього світу, щоб засоромити мудрих». Назва сторінки в мережі «Віра і Світло» Україна – «Faith and Light» Ukraine. Це загальнодоступна група, кількість якої складає 1,2 тис. учасників. На ній публікуються пости спільнот, які належать до «Віри і Світла». За ключовим словом «Віра і Світло» у ЗМІ знайдено публікацію за 2012 рік у народному часописі «Новий час» під назвою «Віра і Світло» об'єднує людей в потребі» [1]. На сайті інтернет-видання «Варто – Галицькі Новини» згадується про спільноту «Віра і світло» у контексті організації таборового відпочинку в м. Дрогобичі людей з інвалідністю [15]. На сайті «Versii» опублікована невелика замітка «Мер Франківська отримав подарунок від франківця із спільноти «Віра і світло» [8]. Така невелика кількість публікацій переважно інформаційного характеру фактично не висвітлює тонкощів роботи цієї спільноти, її досягнень у сфері соціальної роботи з людьми з інвалідністю.

Рух «Віра і Світло» дав початок для спільноти L'Arche-Kovcheh (люди з інтелектуальною інвалідністю). Як зазначено у Facebook, «Ляршь-Ковчег» у Львові – це перша спільнота Ляршу в Україні, яка офіційно стала членом Міжнародної Федерації Лярш у 2008 році. Мета спільноти – дати людям, які відчужені від суспільства, можливість бути залученими в громаду, плекати почуття власної гідності та цінності свого життя через дружбу, спільну працю, проведення дозвілля та молитву». Підписників спільноти 2238 чоловік. Аналогічно до спільноти «Віра і Світло» на цій сторінці люди спілкуються між собою, разом мандрують, проводять майстер-класи, влаштовують дозвілля людей з інвалідністю. Та, на відміну від спільноти «Віра

і Світло», пропонують до продажу вироби, зроблені їхніми руками, рекламують їх, влаштовують виставки картин з метою продажу. Тобто організатори налаштовують не лише комунікацію людей з інвалідністю, а й допомагають у залучені людей з інвалідністю до трудового процесу.

На сайті інформаційного агентства Galnet Наталя Критович, працівник спільноти «L'Arche-Kovcheh», розповідає про її діяльність, про організацію ними спеціальних майстерень для людей з інвалідністю, де вони виготовляють, а потім реалізовують свої вироби. Представниками організації проводиться фестиваль «Ковчег Дружби», мета якого «поширювати вироби людей з особливими потребами і таким чином зібрати кошти на функціонування нашого будинку. Ми в «Лярші» завжди говоримо про те, що кожна людина – особлива, і кожна – має таланти,тож повинна ними ділитися» [5]. Наталя Критович також коментує у подкасті на радіо «Галичина» особливості комунікації з «друзями» [11], приймають кожного.

Коротенька замітка «Відкриття виставки «Ковчег мрій» анонсує про виставку картин, які намальовані людьми з інвалідністю разом з волонтерами та асистентами: «За кожною картиною історія, сповнена любов'ю, переживанням, болем, хвилюванням, щастям» [3].

Головним медійним осередком Української римо-католицької церкви є Католицький Медіа-Центр Конференції римсько-католицьких єпископів в Україні, знаходиться під керівництвом Комісії у справах Засобів Масової Інформації. На сайті розміщено небагато публікацій, що стосуються людей з інвалідністю, але майже всі вони стосуються рівності, інтеграції людей з інвалідністю в соціум: «Вони не впораються без нас», «Історія одного безпритульного», «Найпростіше долати проблеми, коли ти допомагаєш іншим», «Триває надання медичної допомоги в рамках акції «Папа для України», «В УКУ відбудеться всеукраїнський форум «Доступ осіб з інвалідністю (глухих і слабкочуючих) до вищої освіти», «Завершилося паломництво батьків дітей із особливими потребами до бердичівського санктуарію» та інші.

УГКЦ також розуміє переваги сучасної комунікації та її значення для вірян, оскільки ті можуть безперешкодно спілкуватися та допомагати один одному. Ситуацію коментує Блаженніший Святослав: «Сьогодні в УГКЦ триває розробка комунікаційної стратегії всієї Церкви. Один із перших кроків – нещодавнє створення окремої Ради при Патріархові із суспільних комунікацій. Головне її завдання – допомогти зрозуміти Церкві, як сьогодні спілкуватися з суспільством» [7]. Глава УГКЦ продовжує далі: «Надіюся, що це буде добра школа спілкування та комунікації, щоб ми щоразу більше ефективно вміли нести добрі новини про життя нашої Церкви, щоб ми вміли вчасно реагувати на суспільні події, які відбуваються в нашій державі та світі. Це буде свідчити також про нашу відповідальність перед викликами нашого часу» [7].

Робота представників УГКЦ є злагодженою, оскільки всі розуміють мету і результат своєї роботи. Це спостерігається і в роботі з людьми з інвалідністю. Щоб долучити людей з порушеннями слуху до повноцінного сприйняття Святого Письма, в Українському католицькому університеті у межах спільного українсько-американського проекту було здійснено частину перекладу Євангелія від Марка українською жестовою мовою.

Загалом, Українським католицьким університетом постійно проводяться тренінги, вебінари, круглі столи, де обговорюють та шукають шляхи вирішення. До прикладу, 9 жовтня 2021 року на платформі Zoom було запропоновано дискусію на тему «Прийняти інакшість осіб з особливими потребами: на шляху до перетворення суспільства», у якій взяли участь учені різних країн: професор факультету богослов'я і релігійних студій Лювенського католицького університету Аксель Льєжуа, доктор Міждисциплінарного інституту етики та прав людини Фрібурзького університету у Швейцарії Мартіна Вук, лікарі-нейропсихологи Скот Сіансіоло та Тереза Сіансіоло, які спеціалізуються на розладах аутистичного спектру, заступниця керівника центру «Емаус» Ольга Михайлишин та керівниця програм Центру «Емаус». Вони дискутували на тему того, як налагоджувати комунікацію з людьми з інвалідністю та як навчитися сприймати інакшість іншої особи. Питання «Яку роль відіграють медіа у толерантному ставленні до людини з інвалідністю у суспільстві? Чи існує інформаційний вакуум в медіа щодо цієї категорії людей та що з цим робити?» викликало цікавість учасників дискусії. Вони наводили приклади, спираючись на ту країну, де живуть, відзначали, що в Канаді також існує інформаційний вакуум щодо людей з інвалідністю, наголошується на стереотипі, що ці люди, по-перше, бідні, по-друге, можуть зіпсувати «нормальних» людей, у Бельгії люди з інвалідністю мають свій голос у суспільстві, беруть участь у різних суспільних процесах, але при цьому «здорові» бельгійці хочуть, щоб їх не чіпали щодо цього питання. Про ці питання

більше говорять, аніж впроваджують в дію. Мартіна Вук наголошує та тому, що ЗМІ мають чітко для себе визначити, що є неповносправність, та використовувати більше платформ для спілкування, залучати місцеві громади, парафії до вирішення цієї проблеми». Учені одноголосно наголошують на тому, що така проблема, а саме стигма по відношенню до людей з інвалідністю в Україні є, і це викликає у них занепокоєння. У медіа повідомлення про цей захід не було висвітлено, лише на адміністративному ресурсі «Львівська міська рада» анонсовано про час та місце його проведення [14], що свідчить про незацікавленість цим питанням представників журналістської професії. Окрім римо-католицьких спільнот «Віра і світло» та «L'Arche», що перейшли під керівництво Греко-католицької церкви, сюди можна віднести організацію Центр УГКЦ «Емаус». Це перший у світі такий будинок, де його мешканцям – людям з інвалідністю – допомагають інтегруватися в суспільство, навчають побутовим речам, спілкуються з ними. Звідси вони ходять на роботу, тут їм влаштовують культурне дозвілля. Ця організація має власний сайт «Емаус» на базі Українського католицького університету та сторінку у Facebook «Емаус. Центр підтримки людей з особливими потребами», підписниками якої є близько 5500 людей. Організатори вважають, що «люди з особливими потребами мають унікальне покликання і місію у світі … «Емаус» прагне проголошувати нову модель суспільства, в якому жодна людина не буде відкиненою через свою неповносправність». Людей з інвалідністю в цій організації називають «друзями». Метою цієї організації є зруйнування стереотипів та бар'єрів страху перед людьми з інвалідністю, для цього вони влаштовують просвітницькі презентації та зустрічі, підтримують сім'ї, в яких народжуються діти з інвалідністю, а також сприяють їх інтеграції та соціалізації. Роблять багато чого, щоб ці люди не почували себе ізольованими від суспільства, максимально задіюють їх у різного роду подіях. Багато постів присвячено залученню людей з інвалідністю до гри в театрі «І сміх, і сльози». Цю подію не оминули журналісти. На сайті «Української правди» з'явилася публікація К. Москалюк «Я – інший»: чого може навчити інтеграційний театр» [9], де розповідається про зміни в поведінці людей з інвалідністю й без під впливом гри в театрі, винесенні уроків від спілкування з людьми з інвалідністю, подоланні стереотипів щодо них, можливості працювати в одній команді. Ця журналістка також підготувала репортаж «Бути поруч. Хто працює асистентами в будинках підтриманого проживання та чому їхня робота важлива» для видання «Заборона», зокрема про асистентів у будинках підтриманого проживання Галину Гушул та Христину Мороз. На сторінці розміщують ролики про людей з інвалідністю, щоб зменшити бар'єр відчуження. Це надзвичайно важливо для батьків цих дітей. Особливості комунікації з батьками дітей з інвалідністю висвітлила у статті «Таке життя. Як спілкуватися із батьками дітей з особливими потребами й не перетворювати розмову на щось особливе» [10] К. Москалюк у виданні «Заборона». На її думку, часто люди не дотримуються елементарних комунікаційних норм у спілкуванні з людьми з інвалідністю, недоречно можуть прокоментувати ту чи іншу ситуацію або вразити своєю байдужістю. За її авторством з'явилася стаття про «Емаус» «Дім для друзів. Як влаштований будинок підтриманого проживання у Львові та чому такі заклади важливі», де вона робить акцент на його мешканцях та розкриває їхній потенціал, який можливий саме за спільної роботи з ними.

Широко представлена у світовому та українському інформаційному просторі організація «Карітас», яка має для комунікації з суспільством власний сайт та сторінку у Facebook. Це міжнародна організація, яка має на сьогодні «160 національних організацій у понад 200 країнах світу. <…> є членом Конференції міжнародної католицької організації Папської ради «Cor unum» [6]. Особлива увага спрямована на допомогу людям з інвалідністю. Працівники організації надають психологічну підтримку та допомагають інтегруватися в соціум, подолати самоізоляцію, підтримати самовпевненість цих людей, підтримавши розвиток їхнього творчого та освітнього потенціалу. У центрі вони бачать лише людину, а не її інвалідність, намагаються залучати людей з інвалідністю до впровадження соціальних проектів. На прикладі сторінки на сайті «Карітас України» з позначкою «молодь з інвалідністю» розміщено цикл публікацій, які дають змогу оцінити спектр роботи даної організації щодо людей з інвалідністю. Інклюзія людей з інвалідністю: «В Карітасі Волинь діє центр для дітей та молоді з особливим потребами», «Інклюзивна теплиця у Карітасі Івано-Франківськ», «У Бурштині відбувся матч між молоддю з інвалідністю», «В Івано-Франківську об'єднують зусилля задля соціальної інтеграції людей з інвалідністю», «Як працює центр соціальної реабілітації для осіб з інвалідністю в Івано-Франківську» тощо. Благодійна робота:

«Підтримка дітей та молоді з інвалідністю», «Карітас ініціює створення груп самодопомоги для людей з інвалідністю в Бурштинській ТГ», «Молодь з інвалідністю допомагає об'єднати громаду у боротьбі з пандемією Covid-19» тощо.

На сайті видання «Чернівецький промінь» з посиланням на сторінку у Фейсбуці «Карітас Чернівці» повідомляється про функціонування незвичайної кав'ярні, де кава і ласощі продаються без цін, кожен сам її встановлює як пожертвування. Зазначається, що «всі зібрані кошти будуть направлені на забезпечення потреб двох центрів – центру «Любов, яка лікує» для молоді з інвалідністю і центру «Серце дитяче – серце Господнє» для дітей із кризових сімей» [16].

Українська Греко-Католицька церква досить активно провадить соціальне служіння для тих, хто його потребує. Для цього створено канал «Живе телебачення» (Живе ТБ, Телебачення УГКЦ, УГКЦ наживо) – «це телебачення Української Греко-Католицької Церкви, яке забезпечує присутність УГКЦ в медійному просторі та надає віруючим можливість чути голос Церкви, приймати участь у богослужіннях навіть в той час, коли вони не мають змоги відвідувати храм особисто». Онлайн-трансляції здійснюються на Facebook та Youtube, за ними стежать на 2021 рік 238 505 та 124 000 підписників відповідно.

Безпосереднім і найповнішим джерелом є Інформаційний ресурс Української Греко-Католицької церкви, де публікується низка матеріалів, які стосуються людей з інвалідністю: «Франківський Карітас проведе свято «Живу без обмежень», «VII Мальтійський приятельський бал для людей з інвалідністю проведуть на Івано-Франківщині», «Мистецтво за межами»: у Києві відбувся благодійний аукціон картин, створених особами з інвалідністю» та багато інших.

Висновки. Таким чином, можемо відзначити важливу роль Церкви у допомозі людям з інвалідністю, налагодженні комунікації всередині організованих ними спільнот. Свою діяльність обидві Церкви активно висвітлюють на сайтах власних медіа, натомість загальнонаціональні та регіональні медіа досить нечасто роблять акцент на їхніх діях. Зміни серед прихожан щодо ставлення до людей з інвалідністю відбуваються в позитивний бік, покращується доступність до церкви, але зрушення є повільними. Загалом, помітною є відсутність зацікавленості медіа проблемами людей з інвалідністю, які звертають увагу переважно або у контексті сенсаційних повідомлень, або благодійних пожертвувань. Переважна кількість римо- та греко-католицьких спільнот, які в якості альтернативних медіа мають сторінки в соціальних мережах, робить акцент на інклюзії людей з інвалідністю, деякі лише інформують про функціонування самої організації або їхні благодійні вчинки. Промоніторивши за ключовими словами назв досліджуваних спільнот («Віра і світло», «L'Arche», «Емаус», «Карітас» та ін.), можемо побачити поодинокі публікації про їхню діяльність, переважно в інформаційних жанрах. Лише в окремих випадках журналісти звертають увагу на особливості спілкування, інтеграцію людей з інвалідністю у контексті власних зацікавлень або довгої роботи чи спостереження за діяльністю тієї чи іншої організації.

Список літератури:

1. «Віра і Світло» об'єднує людей в потребі // Новий час. 2012. URL: https://www.newtime.lviv.ua/newtime-kultura/newtime-duhovnist/920-svitlo-i-vira
2. Блаженніший Святослав: «Спільнота «Віра і світло» – дорогоцінна посудина нашої Церкви» // Українська Греко-Католицька Церква Патріарший собор Воскресіння Христового у Києві. URL: https://sobor.ugcc.church/blazhennishyj-svyatoslav-spilnota-vira-i-svitlo-dorohotsinna-posudyna-nashoji-tserkvy/
3. Відкриття виставки «Ковчег мрій» // Палац культури ім. Гната Хоткевича. URL: https://khpc.com.ua/events/vidkrittja-vistavki-kovcheg
4. Віра і Світло // Комісія у справах мирян УГКЦ. URL: http://www.laityugcc.org.ua/mirjanska-spilnota-detalnij-opis/organizational
5. Драбчук С. L'Arche-Kovcheh – спільнота, що повертає віру в себе // Galnet. 2019. URL: https://galnet.fm/l-arche-kovcheh-spilnota-shho-povertaye-viru-v-sebe/
6. Карітас в світі // Карітас України. URL: https://caritas.ua/internationalis/
7. Комунікація є одним із важливих елементів життя нашої Церкви та її внутрішньої єдності», – Глава УГКЦ до медівників // Інформаційний ресурс Української Греко-Католицької Церкви. URL: http://news.ugcc.ua/news/komun%D1%96kats%D1%96ya_ie_odnim_%D1%96z_vazhlivih_element%D1%96v_zhittya_nashoi_tserkvi_ta_ii_vnutr%D1%96shnoi_iednost%D1%96__glava_ugkts_do_med%D1%96ynik%D1%96v_86295.html
8. Мер Франківська отримав подарунок від франківця із спільноти «Віра і світло» // Versii.if.ua 2021. URL: https://versii.if.ua/novunu/mer-frankivska-otrimav-podarunok-vid-frankivtsya-iz-spilnoti-vira-i-svitlo-foto/

9. Москалюк К. «Я – інший»: чого може навчити інтеграційний театр // Українська правда. 2021. URL: https://life.pravda.com.ua/culture/2021/05/23/244982/

10. Москалюк К. Таке життя. Як спілкуватися із батьками дітей з особливими потребами й не перетворювати розмову на щось особливе // Українська правда. URL: https://zaborona.com/take-zhittya-yak-spilkuvatisya-iz-batkami-ditej-z-osoblivimi-potrebami-j-ne-peretvoryuvati-rozmovu-na-schos-osoblive/

11. Критович Н. Подкаст. // Галичина FM. URL: https://www.galychyna.fm/natalya-krytovych/

12. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000–2020 рр. (Інформаційні матеріали) // Центр Разумкова. Релігія і Церква в українському суспільстві. Соціологічне дослідження. Київ, 2020. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_religiya.pdf

13. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010–2018 рр. (інформаційні матеріали). Київ, 2018. 78 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf

14. Прийняти інакшість: у межах Екуменічного соціального тижня подискутують про інклюзивність // Львівська міська рада. URL: https://city-adm.lviv.ua/news/society/public-sector/288499-prijnyati-inakshist-u-mezhakh-ekumenichnogo-sotsialnogo-tizhnya-podiskutuyut-pro-inklyuzivnist

15. Табір для «особливих» від спільноти «Віра і Світло» у Дрогобичі в центрі «Еммануїл» СДЄ УГКЦ // Варто – Галицькі Новини. 2021. URL: https://vartonews.com.ua/2021/08/26/vira-switlo/

16. У Чернівцях відкрили незвичну кав'ярню: ціну на каву люди визначають самостійно // Чернівецький промінь. 2021. URL: https://promin.cv.ua/2021/04/26/u-chernivtsiakh-vidkryly-kaviarniu-v-iakii-kavu-mozhna-kupyty-za-blahodiini.html

Polumysna O. O. COMMUNICATION AND SOCIAL SERVICE OF THE ROMAN CATHOLIC AND GREEK CATHOLIC CHURCHES FOR PEOPLE WITH DISABILITIES IN UKRAINE

The article finds that the Roman Catholic and Greek Catholic Churches consider their main vocation to be social service to those who need it. It has been studied that both churches actively maintain communication with their parishioners, in particular with people with disabilities. We also analyzed the activities of communities that help people with disabilities to integrate into society, namely "Faith and Light", "L'Arche-Kovcheh", "Emmaus", "Caritas", which have their own pages on the social network Facebook, which contributes availability of communication with many members of the Catholic faith. The peculiarities of communication within these communities, their positive impact on participants, as well as coverage of this process in the Ukrainian media are clarified. The main media centers of the Roman Catholic and Greek Catholic Churches of Ukraine and their role in covering events related to people with disabilities are considered, namely: the Catholic Media Center of the Conference of Roman Catholic Bishops in Ukraine, chaired by the Commission on Affairs Mass Media and Information Resource of the Ukrainian Greek Catholic Church. In addition, the publication groups the materials on people with disabilities on the research sites and finds that the emphasis in these media is on both charity and inclusion in relation to people with disabilities. Monitoring of publications by keywords and community names showed that national and regional media do not often pay attention to their activities. If this happens, it is done either in the context of sensational messages or charitable donations. Only in some cases do journalists pay attention to the peculiarities of communication, the integration of people with disabilities in the context of their own interests or long work or observation of the activities of an organization.

Key words: *social service, Greek Catholic Church, Roman Catholic Church, Faith and Light, L'Arche-Kovcheh, Emmaus, Caritas, communication, community.*

УДК 007:304:001
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/26

Семенець О. О.
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

МАНІПУЛЯТИВНІ ДИСКУРСИВНІ ПРАКТИКИ ВИКОРИСТАННЯ КОНЦЕПТУ *'ПАТРІОТИЗМ'* ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ГРОМАДСЬКУ ДУМКУ (КРИТИЧНИЙ ДИСКУРС-АНАЛІЗ ТА СОЦІОЛОГІЯ)

На ґрунті підходу критичного дискурс-аналізу розглянуто основні типи маніпулятивних дискурсивних практик, що розгорталися з використанням концепту 'патріотизм' у вітчизняних публічних дискурсах (зокрема, у сферах політики, мас-медіа, соціальних мереж) упродовж 2015–2019 років. Такі маніпулятивні дискурсивні практики є засобами реалізації інформаційного протистояння та негативно впливають на громадську думку і стан суспільної свідомості. У той час, коли суспільство гостро потребує єдності, консолідації та взаєморозуміння, ці маніпулятивні дискурсивні практики вносять розбрат і становлять загрозу для збереження найважливіших суспільних цінностей.

Виділено такі різновиди маніпулятивних дискурсивних практик: (1) «патріотизм» і «зрада» в офіційному дискурсі державних службовців як засіб боротьби з опозицією; (2) апелювання до патріотизму як спосіб захисту позицій чинної влади в «мережевих війнах»; (3) «патріотизм» як маска для поширення деструктивної критики дій чинної влади.

Проаналізовано загрози, які несуть із собою такі маніпулятивні дискурсивні практики щодо змістового наповнення концепту 'патріотизм' та стану громадської думки. Найбільші небезпеки пов'язані з руйнуванням довіри в суспільстві та зниженням рівня суспільного визнання влади громадянами; деструкцією змісту в семантиці лексем «патріот», «патріотизм» та ерозією, розмиванням смислового ядра в самому концепті 'патріотизм'; продукуванням та відтворенням дискурсивної нерівноправності, яка загрожує руйнуванням політичних прав і свобод людини.

Проведено порівняння результатів критичного дискурс-аналізу з висновками досліджень громадської думки стосовно динаміки патріотичних почуттів громадян України протягом 2015–2019 років, які були реалізовані соціологічною групою «Рейтинг», а також представленими в інших соціологічних розвідках.

Ключові слова: *дискурсивні практики, маніпулятивний дискурс, медіа, патріотизм, громадська думка, критичний дискурс-аналіз, соціологічне дослідження.*

Постановка проблеми. Концепт *'патріотизм'* – один із найважливіших концептів, що втілює особливу соціальну цінність, необхідну для збереження суспільства. У часи найбільших історичних випробувань почуття патріотизму консолідує націю, допомагає об'єднатися й вистояти в боротьбі проти ворога. У різних фазах збройного конфлікту, розв'язаного Російською Федерацією проти України, принципи організації дискурсивних практик патріотичного змісту мали свою специфіку.

Під час української Революції Гідності та в найважчі перші місяці збройної агресії Російської Федерації проти України (2014–2015 рр.) поняття *'патріотизм'* в інституційних та персональних дискурсах сприяло згуртуванню, об'єднанню суспільства, кращому усвідомленню того, що відбувалося. Війна сформувала умови, які актуалізували цінність спільного громадянства.

Із переходом до стадії затяжного збройного протистояння (починаючи з 2015 року), на тлі загальних соціально-політичних проблем у країні, настрої в суспільстві змінювалися. Українське суспільство, яке прагне миру та завершення збройного конфлікту, залишається загострено чутливим до моральної цінності патріотизму. Саме ця чутливість і стала підставою для виникнення нових дискурсивних практик маніпулятивного характеру, у яких виражені певні трансформації змістового наповнення слів *патріот*, *патріотизм*. У специфічних дискурсивних практиках ці поняття стають інструментами маніпулятивного впливу, дискурсивного зловживання владою і – на цій основі – ведення інформаційної війни проти України. Ці аспекти маніпулятивного використання концепту *'патріотизм'* потребують ретельного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нами застосовано підхід критичного дискурс-

аналізу (концепція Т. А. ван Дейка), а також використано здобутки розгляду поняття *'патріотизм'* у руслі філософії моралі. Починаючи з 1980-х років, філософи в різних країнах світу ведуть дискусії стосовно моральних аспектів патріотизму. Натепер запропоновано різні підходи до розуміння цього поняття з урахуванням морального статусу явища [9].

Проте наразі відсутній комплексний критичний аналіз сучасних медіатизованих дискурсивних практик, що будуються з використанням концепту *'патріотизм'* в українському інформаційному просторі (зокрема, у сферах політики, мас-медіа, соціальних мереж). Нерідко такі дискурсивні практики мають маніпулятивний характер, що спричинює гострі дискусії в суспільстві.

Комплексний аналіз використання концепту *'патріотизм'* у сучасних дискурсивних практиках потребує застосування міждисциплінарного підходу, зокрема зіставлення з результатами соціологічних опитувань і досліджень громадської думки. Дослідження, реалізовані соціологічною групою «Рейтинг», а також представлені в інших розвідках [1; 5; 8], дають змогу виявити динаміку змін у патріотичних настроях громадян України.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у виокремленні маніпулятивних дискурсивних практик, що будуються з використанням концепту *'патріотизм'* у вітчизняних публічних дискурсах (зокрема, у сферах політики, мас-медіа, соціальних мереж) упродовж 2015–2019 років; проведенні критичного дискурс-аналізу цих маніпулятивних практик та обґрунтуванні їхнього негативного впливу на суспільну свідомість; порівнянні результатів критичного дискурс-аналізу з висновками соціологічних досліджень громадської думки стосовно динаміки патріотичних почуттів громадян України протягом 2015–2019 років.

Виклад основного матеріалу. Під час президентства Петра Порошенка (2014–2019 рр.) в українському комунікаційному просторі були представлені різнопланові дискурсивні практики використання лексем *патріот*, *патріотизм*. Окрім **природних контекстів** використання цих слів, де зберігаються змістове ядро та виразно позитивні емоційно-оцінні конотації лексеми, можуть бути виділені також особливі **маніпулятивні дискурсивні практики**, у яких відбуваються певні семантичні трансформації цих слів.

Виділимо різновиди та наведемо приклади таких маніпулятивних дискурсивних практик.

1. *«Патріотизм»* і *«зрада»* в офіційному дискурсі державних службовців – як засіб боротьби з опозицією. За часів президентства Петра Порошенка поширеною була практика апелювання до поняття *'патріотизм'* як способу захисту позицій офіційної влади. Наприклад, виступаючи на засіданні Ради регіонального розвитку в жовтні 2017 року, Петро Порошенко дав рішучу відсіч тим, хто критикував владу за участь у відкритті не надто масштабних об'єктів інфраструктури. Риторика керівника держави побудована на тавруванні *«зрадофілів»* та потужній експресії гіперболізації, сарказму, доведення до абсурду, а також контрасту для увиразнення «реальних здобутків влади»: *«Звичайно, в Україні є **зрадофіли**, яким і тризуб над Кремлем постав, вони скажуть, що криво стоїть. І тут знаходять привід для смутку: і мости криві, і театри в історичний пейзаж не вписуються, і ремонти доріг пересуватися заважають, і заводи не те випускають, і борщі не так варять. Критикують за те, що, бачте, президент, прем'єр, влада перерізає стрічки не на дуже глобальних, а часто і локальних об'єктах. Звичайно, крутіше було б побудувати космодром для міжгалактичних польотів, а не завод із виробництва упаковки. Але ми робимо перші кроки після жорсткої економічної кризи, викликаної війною. Війна ще далека від завершення, хоча ми маємо світло в кінці тунелю»* [3].

Юрій Бірюков, радник президента П. Порошенка, прямо називав людей, які тоді критикували чинну владу, ворогами держави. Про це він писав у фейсбуці 25 березня 2018 року: *«И если отвлечься от ботоферм и резидентов – все равно, в нашей стране остается гигантская толпа идиотов, которые искренне кричат про **зраду** и винят во всех проблемах именно руководство Украины, скромно обходя вниманием страну-соседку.*

*Мы называем этих людей **зрадофилами**. Но не пора ли уже сказать очевидное? Они – **враги**»,* – заявляв Бірюков [2].

2. Апелювання до *патріотизму* як спосіб захисту позицій чинної влади в «мережевих війнах». Суб'єктами мовлення в таких дискурсивних практиках виступають блогери, лідери думок, звичайні користувачі соціальних мереж, які застосовують концепт патріотизму як спосіб впливу на співрозмовників.

Під час президентства Петра Порошенка в дискурсивних практиках, що склалися навколо концепту *'патріотизм'*, сформувалося протистояння «порохоботів» та «зрадофілів»: *порохоботи* – прибічники й захисники чинного на той час президента України Петра Порошенка; *зрадофіли* – люди, які критикували дії чинної влади та воліли обговорювати мотив «зради» представників влади

в Україні. У семантиці цих слів апріорі закладена негативна оцінність. Застосування одного з таких слів-ярликів до конкретної людини вже із самого початку позбавляє людину рівноправного статусу в дискурсивній взаємодії, заперечує такі важливі ознаки публічного дискурсу, як толерантність та неупередженість. Відповідно, знецінюється все, що кажуть і надалі казатимуть опоненти.

Зверхня позиція в дискурсі дає змогу застосовувати тактику приниження опонентів. Зокрема, використовується прийом представлення позитивних рис опонента як його недоліків: принциповість – інтерпретується як упередженість і підозрілість; прагнення досконалості – як прискіпливість; бажання добра рідній землі – як нелюбов до чинної влади тощо. Подібні дискурсивні практики залучені до реалізації особливої політичної технології – **розпалювання «мови ненависті»**.

3. *«Патріотизм»* як маска для поширення деструктивної критики дій чинної влади. У гібридній інформаційній війні, яку веде Росія проти України, використовуються також **дискурсивні практики мімікрії** під дискурс справжніх українських патріотів. Це різновид прихованої інформаційної агресії: ***«патріотизм»* виступає як маска** для поширення сумнівів у законності, правомочності та дієздатності чинної влади. Такі проекти реалізуються зовнішніми силами, з-поза меж країни і виступають складниками інформаційно-психологічної війни.

У низці журналістських розслідувань [6; 7 та інші] проаналізована підривна діяльність мережі антиукраїнських груп у фейсбуці, які, прикриваючись патріотичними гаслами, поширювали заклики до протестів і державного перевороту в Україні. Основна мета таких псевдопатріотичних тролів у соціальних мережах – викликати емоції зневіри й обурення, сіяти зневагу й недовіру до влади, розбрат і дестабілізацію в суспільстві, підбурювати українців до нової революції. При цьому об'єкт їхнього впливу, цільова аудиторія – цілком реальна: це патріотично налаштовані українці, тобто ті, хто справді переймається проблемами сучасної України.

Загальні **механізми** реалізації **дискурсивного домінування** є спільними для подібних маніпулятивних дискурсивних практик:

- використання лексем *патріот, патріотизм* автоматично надає мовцеві вищого статусу в дискурсі;
- унаслідок отримання такої позиції, формуються підстави для дискурсивного домінування та контролю висловлень інших;
- виходячи із такої зверхньої позиції «*патріота*», суб'єкт сам собі надає «повноваження» визначати критерії авторитетності, істинності, моральності, справедливості;
- на підставі цих встановлених критеріїв суб'єкт може нав'язувати свою систему оцінок, зокрема кваліфікувати опонентів як *«не-патріотів»*;
- така зверхня позиція потребує залучення додаткових ресурсів – засобів і прийомів легітимації домінантної позиції суб'єкта в дискурсі.

У загальному обширі дискурсивних практик українського медіатизованого інформаційного простору є безліч відтінків і поєднань різних емоцій та настанов: є щире почуття любові до країни та щемкого болю за трагічні випробування в її долі; є мімікрія під щире почуття, експлуатація цього концепту з розрахунком на певні політичні дивіденди; є приховане, але агресивне за своєю суттю, провокування конфліктів, яке ґрунтується на експлуатації щирого почуття патріотизму громадян.

Найбільш небезпечними **наслідками** таких **маніпулятивних дискурсивних практик** варто вважати наступні.

1. Дискурсивні практики зловживання владою **руйнують довіру в суспільстві**, знижують рівень легітимності дискурсу, в тому числі й дискурсу політичної еліти, тобто знижують рівень суспільного визнання влади громадянами. І це є дуже небезпечним, оскільки може мати наслідком подальшу поляризацію суспільства.

2. Дискурсивне зловживання владою призводить до **деструкції змісту** в семантиці лексем *патріот, патріотизм*. Відбувається **ерозія, розмивання смислового ядра** в самому **концепті *'патріотизм'***. Із цим пов'язані серйозні небезпеки, особливо з урахуванням загальної кризи сенсів та нестабільності смислового суспільного простору в сучасній Україні. Граничним наслідком може бути руйнування самої суспільної цінності патріотизму.

3. Крім того, в таких маніпулятивних дискурсивних практиках продукується й відтворюється **дискурсивна нерівноправність**. Домінантна позиція мовця використовується не тільки для утримання влади, контролю над свідомістю аудиторії, але й для знищення опонентів. По суті, це форма **дискурсивної дискримінації**, яка продукує **соціальну нерівність** і загрожує руйнуванням політичних прав і свобод людини, оскільки при цьому порушується ключове демократичне право

людини на висловлення власної думки та оцінку подій з позицій суспільних цінностей та користі для суспільства.

«Зловживання владою, – наголошує Т. А. ван Дейк, – означає порушення фундаментальних норм і цінностей в інтересах тих, у кого є влада, та проти інтересів інших людей. Зловживання владою означає порушення соціальних і громадянських прав людей» [10].

Такий негативний комунікативний досвід накладає відбиток на суспільні настрої та стани суспільної свідомості. Досвід маніпулятивних дискурсивних практик може сповільнити нову хвилю творчої пасіонарної енергії громадян, хвилю патріотичного піднесення в момент історичного випробування.

Наскільки відчутний вплив такі маніпулятивні дискурсивні практики мали на суспільну свідомість упродовж 2015–2019 років? Варто порівняти результати критичного дискурс-аналізу – із даними соціологічних досліджень.

За результатами опитувань, які проводились у 2010–2019 рр. соціологічною групою «Рейтинг», можемо укласти зведену таблицю динаміки розподілу громадян України, які вважають (або не вважають) себе патріотами України (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл відповідей на запитання *«Як би Ви самі себе охарактеризували – як патріота своєї країни чи ні?»* (%).

Рік	*Так, безумовно*	*Швидше так*	**Разом: (*Так* + *Швидше так*)**	*Важко відповісти*	*Швидше ні*	*Безумовно ні*
2019	60	23	**83**	6	7	4
2018	49	33	**82**	5	9	4
2017	53	30	**83**	7	7	3
2014	50	36	**86**	8	4	2
2013	40	41	**81**	5	9	4
2012	40	42	**82**	8	8	2
2010	31	45	**76**	9	2	13

Джерело: укладено за матеріалами [5]

Візуалізація даних, яка наведена в оригінальному дослідженні [5], представлена на скриншоті 1.

Згідно з результатами цього дослідження, здійсненого соціологічною групою «Рейтинг», у 2018 році (наприкінці президентського терміну Петра Порошенка) спостерігається деяке зниження частки громадян, які однозначно вважають себе патріотами (із 53 % до 49 %) та збільшення частки

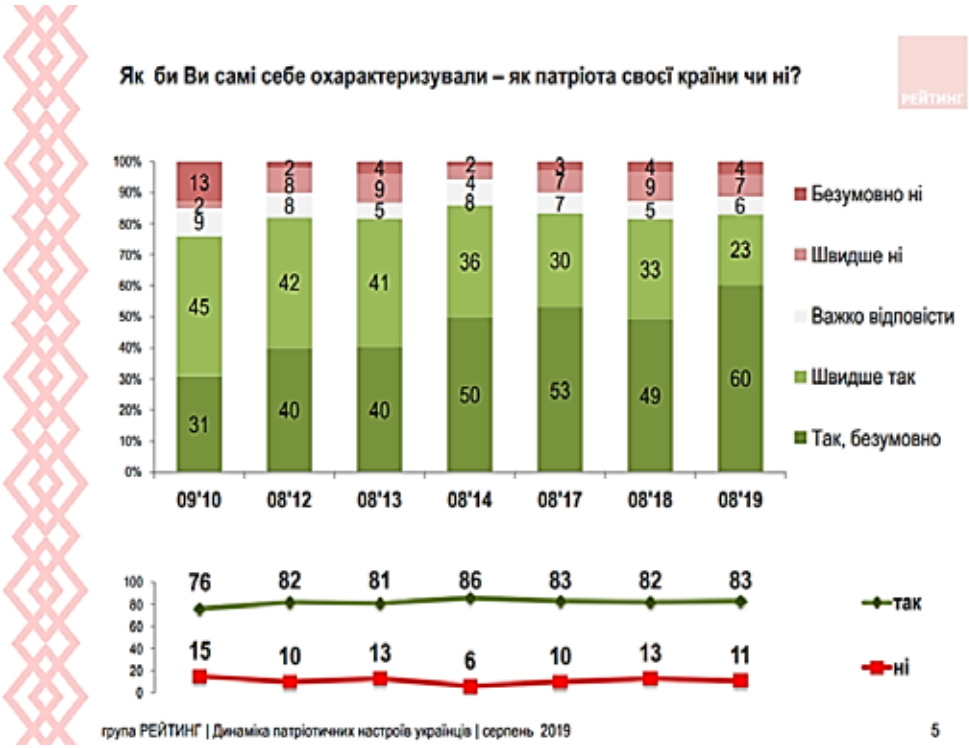

Скриншот 1. Динаміка відповідей на запитання *«Як би Ви самі себе охарактеризували – як патріота своєї країни чи ні?»* (2010–2019 рр.)

Джерело: [5]

тих, хто радше вважає себе патріотом (із 30 % до 33 %). Це може бути опосередкованим свідченням зміни суспільних настроїв, появи деяких сумнівів, коливань громадської думки. Хоча сумарна кількість загалом патріотично налаштованих громадян майже не змінилася (із 83 % до 82 %).

Опитування, проведене цією організацією в серпні 2019 року (коли президентом уже був обраний Володимир Зеленський та відбулися певні зміни і в суспільних настроях, і в дискурсивних практиках патріотичного спрямування), зафіксувало найбільшу кількість тих, хто обрав однозначну відповідь *«так, безумовно»* (60 %), порівняно з усіма попередніми роками досліджень.

Отже, можемо припустити певний вплив на стан суспільної свідомості протягом 2015–2019 рр. дискурсивних практик маніпулятивного використання лексем *патріот*, *патріотизм*, що розгорталися на тлі загальних проблемних питань суспільного життя та публічного дискурсу (нерозв'язана проблема анексії та окупації українських територій, тривання збройного конфлікту на Сході України, брак успішних політичних та економічних реформ, відсутність стратегічного бачення розвитку країни, корупція у владі, низький рівень довіри громадян до політиків та уряду). Не слід забувати й про можливі більш віддалені в часі наслідки впливу таких маніпулятивних дискурсивних практик. Очевидною є потреба в продовжені соціологічних замірів та зіставленні результатів.

Наприклад, в іншому соціологічному дослідженні представлені дані, які відрізняються від вище наведених. Є. О. Архипова наводить результати анкетування молоді (осіб віком від 18 до 35 років) у квітні-червні 2018 року: 62,2 % респондентів вважають себе патріотами України (*так* – 29,6 %; *скоріше так, ніж ні* – 32,6 %) [1]. Дослідниця констатує деяке падіння рівня патріотизму, порівняно з результатами досліджень попередніх років, проведених соціологічною групою «Рейтинг».

Для порівняння: у тому ж 2018 році, де ми зауважили певне кількісне коливання в межах категорії патріотично налаштованих громадян, дослідження соціологічної групи «Рейтинг» дає наступні показники для цієї вікової категорії (18–35 років), отримані методом особистого формалізованого інтерв'ю (face-to-face) в серпні того року: *однозначно так* – 45 %; *скоріше так* – 36 %. Разом – 81 % [4].

Серед висновків, які робить у своїй праці Є. О. Архипова, важливий наступний аспект: «Більшість респондентів не схвалює нав'язливого пропагування патріотизму і визнає ефективність тих засобів його розвитку, які дозволяють наочно познайомитися зі здобутками української культури, успіхами в науці, економіці тощо. Найбільшою умовою зростання рівня патріотизму є реальний розвиток економіки, соціально-політична стабільність, інформування про досягнення українців та успішність країни в цілому, що формуватиме упевненість молоді у своєму майбутньому» [1].

Як свідчать соціологічні дані, молодь в Україні залишається чутливою до почуття та соціальної цінності патріотизму. Попри складність ситуації, зовнішню інформаційну агресію та внутрішню проросійську пропаганду, молоде покоління українців зберігає щирі почуття любові до Батьківщини. Дослідження, проведене польським вченим М. Камьонкою в університетах різних регіонів України із застосуванням методів індивідуальних глибинних інтерв'ю та анкетування, дало підстави для висновку, що студентська молодь в Україні вважає себе патріотами, пишається тим, що є громадянами своєї країни, і прагне єдності України. За висновком дослідника, це почуття патріотизму впливатиме на подальший хід подій. Українці, загиблі на Майдані та під час російської збройної агресії, – «це була значна жертва, принесена Україною для створення фундаменту своєї ідентичності для майбутніх поколінь» [8].

Висновки та перспективи досліджень. У формуванні взаємної довіри в суспільстві ключова роль належить провідним дискурсивним практикам, а саме принципам їхньої організації, механізмам взаємодії між соціальними суб'єктами, повазі до ліберальних та демократичних цінностей у суспільстві. Тому настільки актуальними є подальші детальні дослідження провідних дискурсивних практик, що сформувалися у вітчизняному медійному середовищі, передусім у публічних сферах політики, мас-медіа, соціальних мереж. Розкриття – в руслі критичного дискурс-аналізу – механізмів дискурсивного домінування та випадків зловживання владою в дискурсі потребує дослідження передусім меседжів дискурсивних еліт, а також реакцій-оцінок їхніх висловлень широкою аудиторією.

Список літератури:

1. Архипова Є. О. Патріотизм у розумінні сучасної молоді: аналіз результатів дослідження та динаміка основних показників. *Державне управління: удосконалення та розвиток* : електронне наукове фахове видання. 2018. № 7. http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/7_2018/32.pdf (дата звернення: 11.02.2022).

2. Бірюков Ю. Четыре года войны… // Facebook. 25 березня 2018. URL: https://www.facebook.com/yuri.biriukov/posts/2056819654586841?__tn__=%2CO*F (дата звернення: 11.02.2022).

3. В Україні є зрадофіли, яким і тризуб над Кремлем постав, вони скажуть, що криво стоїть, – Порошенко. ВІДЕО // Цензор.НЕТ. 24.10.17. URL: https://censor.net/ua/video_news/460263/v_ukrayini_ye_zradofily_yakym_i_tryzub_nad_kremlem_postav_vony_skajut_scho_kryvo_stoyit_poroshenko_video (дата звернення: 11.02.2022).

4. Динаміка патріотичних настроїв українців: серпень 2018 // Соціологічна група «Рейтинг». 21.08.2018. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskih_nastroeniy_ukraincev_avgust_2018.html (дата звернення: 11.02.2022).

5. Динаміка патріотичних настроїв українців: серпень 2019 // Соціологічна група «Рейтинг». 21.08.2019. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskih_nastroeniy_ukraincev_avgust_2019.html (дата звернення: 11.02.2022).

6. Романенко Н., Михайлишин Я., Солодько П., Зог О. Тролесфера // Texty.org.ua. 4 жовтня 2016. URL: http://texty.org.ua/d/fb-trolls/ (дата звернення: 11.02.2022).

7. Самохвалова Л. Московський слід колорадського Жука, або Хто і як готує «Майдан-3» // Укрінформ. 21.01.2016. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/1948496-moskovskij-slid-koloradskogo-zuka-abo-hto-i-ak-gotue-majdan3.html (дата звернення: 11.02.2022).

8. Kamionka Mateusz. Patriotism of the Young Generation in Ukraine in the Era of Hybrid War. *Lithuanian annual strategic review*. 2020. Vol. 18, Issue 1. P. 221–239. DOI: https://doi.org/10.47459/lasr.2020.18.10

9. Primoratz I. Patriotism // The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.). URL: https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/patriotism/ (дата звернення: 11.02.2022).

10. Van Dijk T. A. Discourse and Power. N. Y. : Palgrave Macmillan, 2008. 308 p.

Semenets O. O. MANIPULATIVE DISCURSIVE PRACTICES OF USING THE CONCEPT OF *'PATRIOTISM'* AND THEIR INFLUENCE ON PUBLIC OPINION (CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS AND SOCIOLOGY)

Based on the critical discourse analysis approach, the main types of manipulative discursive practices developed using the concept of 'patriotism' in Ukrainian public discourses (including politics, media, social networks) during 2015–2019 are considered. Such manipulative discursive practices are a means of realizing information confrontation and negatively affect public opinion and the state of public consciousness. At a time when society needs unity, consolidation and mutual understanding, these manipulative discursive practices bring discord and threaten the preservation of fundamental social values.

The following types of manipulative discursive practices have been identified: (1) «patriotism» and «betrayal» in the official discourse of civil servants as a means of combating opposition; (2) appealing to patriotism as a way to defend the positions of the current government in «network wars»; (3) «patriotism» as a mask for spreading destructive criticism of the current government's actions.

The threats posed by such manipulative discursive practices regarding the content of the concept of 'patriotism' and the state of public opinion are analyzed. The greatest dangers are related to the destruction of trust in society and the declining of the authorities in public recognition; destruction of the content in the semantics of the words «patriot», «patriotism» and erosion of the semantic core in the very concept of «patriotism»; producing and reproducing discursive inequality that threatens to destroy political human rights and freedoms.

A comparison of the results of critical discourse analysis with the conclusions of public opinion polls concerning the dynamics of patriotic feelings of Ukrainian citizens during 2015–2019, which were implemented by the sociological group «Rating», as well as presented in other sociological surveys, was realized.

Key words: *discursive practices, manipulative discourse, media, patriotism, public opinion, critical discourse analysis, sociological research.*

КНИГОЗНАВСТВО, БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО, БІБЛІОГРАФОЗНАВСТВО

УДК 808.5:811
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/27

Сафарова А. К.
Бакинский государственный университет

ОРГАНИЗАЦИЯ ПРАВОВОЙ БАЗЫ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ В БИБЛИОТЕЧНОЙ СИСТЕМЕ КАК ПУТЬ РАЗВИТИЯ В БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЕСПЕЧЕНИИ ЯЗЫКОВОЙ КУЛЬТУРЫ

Центральна наукова бібліотека НАНА займає важливе місце у бібліотечній системі Азербайджанської Республіки. ЦНБ функціонує не лише як бібліотека, а й як інформаційна база даних. Ця стаття присвячена основним принципам роботи ЦНБ, а також нормам і правилам, що регулюють цю діяльність. Вивчено і проаналізовано шлях установи, що поступово перетворилася зі звичайної бібліотеки на методологічний та науковий центр країни. Розглянуто рішення та накази, що регламентують діяльність бібліотеки. Досліджено роботу, виконану для формування багатої колекції великого книжкового фонду ЦНБ, простежено історію створення інформаційної бази. Крім традиційних каталогів нової літератури, що входять до фондів ЦНБ, які займають особливе місце у сучасній бібліотечній системі, опрацьовані методи підготовки електронного каталогу на базі програми ІРБІС. Науково-дослідна робота «Аналіз та дослідження Національного літфонду», що складається з трьох етапів, дозволила визначити повноту та насиченість інформації Національного літературного фонду у період незалежності. Це можна спостерігати на графічній схемі нової літератури, що надійшла до НЛФ у 1992–2005 рр., та у складених таблицях на основі отриманих кількісних та якісних показників. Формування та поповнення фонду ЦНБ тісно пов'язане із роботою з кадрового забезпечення. Саме тому на підставі встановлених кількісних та якісних показників, з урахуванням напрямків читацьких запитів, ЦНБ має визначити правильну кадрову політику відповідно до профілю фонду, що відображає повноту вибірки та прагнення постійно поповнювати національний літературний фонд. Центральна наукова бібліотека НАНА відіграє важливу роль у забезпеченні базової інформацією для наукової діяльності в країні.

Ключові слова: *Національна Академія Наук Азербайджану, бібліотека, право, інформація, фонд, каталог, книга, сервіс.*

Введение. После обретения независимости в Азербайджане начался процесс строительства нового государства, подлинно демократического общества, основанного на национально-культурных и исторических традициях и общечеловеческих ценностях. Большая созидательная работа проделана во всех сферах общественно-политической жизни, экономики, материальной и духовной культуры. Одной из важнейших задач было эффективное использование научного потенциала в этих творческих процессах, превращение его в одну из важных движущих сил общественного прогресса. Важнейшей из этих задач была организация библиотечной системы и ее работы.

Основа информационного обеспечения: к исследованию проблемы. ЦНБ, главный информационный центр Академии наук, также является научно-методическим учреждением, которое руководит деятельностью 27 библиотек в системе самой Академии. По итогам 2000 года в ЦНБ работало 123 сотрудника, в том числе 3 доктора наук и 14 докторов философии. В то время в библиотеке было 11 отделов: отдел научного комплектования литературы; отдел западноевропейской литературы; отдел восточной

литературы; отдел национальной литературы; отдел научной каталогизации; отдел обслуживания; отдел организации, охраны и использования Фонда; библиографический отдел; отдел библиотечного дела; отдел автоматизации библиотечных процессов; отдел консервации, реставрации и копирования документов [1, с. 15].

Если обратить внимание на историю соответствующих отделов библиотеки, то можно увидеть, что концептуальный подход к изучению, защите, популяризации и сохранению национального наследия формировался в сложной исторической обстановке и прошел определенный эволюционный путь. Годы создания отделов следующие: «Отдел научного составления литературы» – 1930, «Отдел западноевропейской литературы» – 1967, «Отдел восточной литературы» – 1971, «Отдел национальной литературы» – 2002, «Отдел научной каталогизации» – 1926. В 1926 г. – «Отдел обслуживания» (абонемент, читальные залы общих и периодических изданий, межбиблиотечный абонемент (МБА), «Отдел организации, охраны и использования Фонда» – в 1992 г. (организация целевого библиотечно-информационного обслуживания ученых и специалистов), «Отдел библиографии» – в 1959 г., «Отдел библиотековедения» – в 1969 г., «Отдел автоматизации библиотечных процессов» – в 2002 г. (в целях расширения информационно-библиотечной деятельности), – «Отдел консервации, реставрации и копирования документов» – в 2002 г. [1, с. 16].

Центральная научная библиотека (ЦНБ) НАНА, как учреждение науки, информации и культуры, является общественным учреждением, дающим большой импульс развитию науки и служащим развитию духовного потенциала [11, с. 27]. Задача библиотечной службы – собрать, защитить и представить читателям образцы мировой литературы на высоком уровне. ЦНБ играет особую роль в передаче богатых научных и человеческих информационных ресурсов будущим поколениям, в подготовке сотен научных кадров, в развитии азербайджанской науки. Национальный лидер Г. Алиев подчеркивал, что «библиотека является священным местом для народа, нации, общества, источником духовности, знаний и интеллекта. Поэтому постоянное уважение к библиотеке является одним из факторов, демонстрирующих культуру нашего народа» [6, с. 8].

Одной из важнейших задач сотрудников ЦНБ НАНА является регулярное пополнение фондов ученых и специалистов необходимой научной литературой с целью более полного обеспечения их научной литературой и информационными ресурсами. В этом смысле можно считать естественным, что фонд является главной составной частью библиотеки и содержит печатные произведения и другие документы, отражающие научный, производственный и культурный потенциал страны, к которой она принадлежит, а также всех стран мира. Помимо того, что это национальное достояние, фонды ЦНБ имеют большую общечеловеческую материальную и духовную ценность, что является одним из важных показателей возможностей роста научного и культурного уровня читателей. С этой точки зрения Национальный литературный фонд ЦНБ занимает особое место. Здесь нашли отражение народно-поэтическое творчество, произведения классиков азербайджанской литературы, переводная литература русских и зарубежных классиков. Кроме того, из материалов устной народной литературы в Национальный литературный фонд вошли азербайджанские народные эпосы, сказки, баяты, загадки, классики азербайджанской литературы XII–XX веков (Н. Гянджеви, И. Насими, М. Физули, М. Ф. Ахундов, М. А. Сабир, Дж. Мамедгулузаде, Ч. Джаббарлы, М. С. Ордубади), сюда вошли также исследовательские работы по истории и искусству [2, с. 9].

На протяжении многих лет Национальный литературный фонд формировался по общим направлениям опроса читателей с учетом профиля библиотеки, полноты подборки, направлений штатного укомплектования. Одной из основных задач библиотеки является сохранение и дальнейшее обогащение Национального литературного фонда ценными книгами научного значения.

Условия войны в первые годы независимости страны, хаос в политической жизни отрицательно сказались на работе библиотеки. Такая ситуация проявлялась, прежде всего, в недостатке информации. В результате равнодушия к библиотекам, отсутствия финансирования и т. п. пополнение библиотечной литературы новой литературой было почти парализовано. Прекратила существование Книжная палата, основной центр комплектования, [12, с. 4], исследования научно-исследовательских институтов Академии были заморожены из-за финансовых трудностей, в результате чего издание научной литературы было ограничено, а количество литературы, входящий в состав фонда, значительно сократилось. Так, в 1992–1993 годах Национальный литературный фонд получил в общей сложности всего примерно 444–463 экземпляра новых книг, что было

очень плохим положением по сравнению с предыдущими годами [3, с. 2].

После второго прихода к власти Общенационального лидера Гейдара Алиева его дальновидная политика определила коренные изменения в обществе. Прежде всего, было достигнуто прекращение огня. Радикальные изменения в экономике привели к становлению рыночной экономики, привлечению иностранных инвесторов в экономику страны, росту авторитета Азербайджана в мире и динамичному развитию экономики.

В соответствии с новыми условиями возникла проблема разработки концепции развития библиотек на основе нового мировоззрения, национальных, человеческих ресурсов и ценностей. Основные положения этой концепции отражены в Законе Азербайджанской Республики «О библиотечном деле».

Новая эра в библиотечной деятельности. Принятый Милли Меджлисом Азербайджанской Республики 29 декабря 1998 года Закон «О библиотечной деятельности» положил начало новому этапу в деятельности библиотек нашей страны [8, с. 12]. Библиотеки, как учреждения науки, информации, культуры, образования и воспитания, превратились в социальный институт, собирающий и сохраняющий печатные издания и другие носители, служащий развитию интеллектуального и духовного потенциала общества. Возникновение новых рыночных отношений, реформы в экономике дали толчок к появлению новых издательств. В соответствии с Законом Азербайджанской Республики «О библиотечном деле» приобретение обязательных экземпляров частично удовлетворило потребности библиотек. После вступления в силу Закона о библиотечном деле, т. е. с 1998 по 2005 год, количество новой литературы, вошедшей в Национальный литературный фонд, увеличилось с 901 экземпляра до 2111 экземпляров [4, с. 5].

В результате экономического развития страны и заботы государства о научных учреждениях был достигнут значительный прогресс в научных исследованиях, вырос процент новых научных книг. Закон «О библиотечной работе» дал толчок к обогащению Национального литературного фонда ЦНБ. Получены материалы, относящиеся к различным областям науки. В целях определения динамики развития Национального литературного фонда в 2006 году Ученый совет ЦНБ счел целесообразным провести исследование на тему «Анализ и исследование Национального литературного фонда в период независимости». Для проведения этого исследования была создана рабочая группа [4, с. 43].

В 2003 году Центральная научная библиотека получила статус «научного учреждения» и претерпела коренные структурные изменения, в результате чего был образован «Библиографический отдел» и определены его функции [1, с. 58–59].

В период независимости новая литература, полученная в результате правильного набора в ЦНБ, отличается полнотой тематики и способствует дальнейшему обогащению фонда. В этом случае можно обеспечить читателей необходимой литературой в полном объеме, независимо от направления опроса. Вот почему самое главное в исследованиях – завершить работу в правильном направлении. В результате исследования был составлен список литературы, которая длительное время не заказывалась читателями и не соответствовала профилю библиотеки. Таким образом, была достигнута еще одна цель исследовательской работы, т.е. фонд был освобожден от ненужной литературы.

Применение новых технологий. Помимо традиционных каталогов новой литературы, входящих в фонд библиотеки, разрабатывается электронный каталог на базе программы ИРБИС. Третьей целью исследования является разработка электронного каталога литературы прошлых лет, т. е. ретроконверсия заканчивается подготовкой [12, с. 2].

Подводя итог научно-исследовательской деятельности, проведенной для планирования деятельности библиотеки на среднесрочную и долгосрочную перспективу, основные задачи работы можно определить следующим образом:

1. Правильное укомплектование Национального литературного фонда;
2. Подготовка литературы прошлых лет к ретроконверсии;
3. Освобождение фонда от ненужной (исследовательской) литературы.

Выполнение научно-исследовательской работы состояло из нескольких этапов.

Этап 1 (2006 г.): Создание рабочей группы. В рабочую группу вошли сотрудники подразделений, получающие непосредственную пользу от результатов исследования:

1. Отдел организации, использования и охраны Фонда.
2. Отдел национальной литературы.
3. Отдел комплектации [7, с. 21–22].

Для анализа был выбран период независимости Азербайджанского фонда (литература, включенная в фонд с 1992 по 2005 годы). Каждому члену рабочей группы было поручено проанализировать выявленные направления фонда,

и в процессе работы по этим направлениям были сделаны определенные заметки. На первом этапе был рассмотрен 5441 экземпляр 3850 наименований литературы и определена область науки каждого из них [4, с. 58].

2-й этап (2007 г.): В 2000–2005 гг. было рассмотрено и проанализировано 8964 экземпляра 7373 наименований литературы, вошедших в фонд, и проведены исследования. Выявлены научные направления конкретной литературы, зарегистрирована наиболее систематизированная литература.

3-й этап (2008 г.): материалы, полученные в результате исследований, проведенных каждым членом рабочей группы, были проанализированы, произведены расчеты, определены количественные и качественные показатели литературы. В результате на основе количественных показателей было подготовлено 6 таблиц, основанных на графической схеме и качественных показателях литературы, вошедшей в состав НЛФ в 1992–2005 гг.

Приоритет в науке приходится на гуманитарные науки (около 48,4%). Общественно-политические – 16,8 %, естественные науки – 4,8 %, науки о Земле – 2 %, технические 2,4 %, искусство, образование, наука – 7,9 %. Такое положение не случайно, ведь НИИ гуманитарных наук составляют большинство среди НИИ Академии наук. Проанализированные результаты показали, что преобладают 7 образцов художественной литературы по гуманитарным наукам – 46,2%; 23,7% – это материалы по историческим наукам, 6,9% – языкознанию, 23% – литературе [9, с. 16].

В результате исследования наблюдается преобладание художественной литературы среди новых экземпляров, поступивших в библиотеку в течение 1992–2005 гг. Наряду с произведениями известных писателей также можно найти произведения поэтов и писателей, которые только начали свой творческий путь и впервые попробовали свои силы в литературе. Эти книги могут быть включены в список литературы, получаемой в основном в дар. Эта тенденция наблюдалась в библиотеке до принятия «Закона о библиотечном деле». В то время в Центральной научной библиотеке ощущалась нехватка новой литературы, и было очень важно, чтобы эти книги попали в состав библиотеки, чтобы не останавливать деятельность некоторых библиотечных отделов. С другой стороны, для молодых писателей было очень важно включить свои произведения в фонды ЦНБ, отразить их в библиографическом аппарате, донести до читателей, популяризировать свое творчество. С годами эта тенденция пошла на убыль, и в области литературы наиболее известные произведения, избранные произведения и произведения известных поэтов и писателей были включены в Национальный литературный фонд. В фонде велся список книг, которые никогда не заказывались читателями и утратили свое научное значение и были переданы в депозитарный фонд.

В то время, когда в XXI веке научная информация очень ценна, азербайджанские ученые должны развивать свою деятельность, чтобы донести результаты своих исследований до всего мира. Наука независима, и, как и в других областях, в науке должны полностью применяться демократические принципы. Г. Алиев сказал: «Есть науки, развитие которых является одной из величайших задач независимой Азербайджанской Республики. Конечно, сегодня необходимо развивать физику, математику, химию, биологию и другие науки. А ведь история нужна всем, от отрочества и до конца жизни. Нужна нам и история нашей культуры и литературоведения» [10, 2].

За годы независимости наши ученые написали книги, отражающие исторические материалы Азербайджанского государства и его различных регионов, основанные на совершенном научном исследовании, вместо идеологически написанных и фальсифицированных исторических книг, и эта литература заняла достойное место в национальном литературном фонде. . В первую очередь необходимо упомянуть подготовленный Институтом истории 7-томник «История Азербайджана» [5, с. 11]. Среди исторических книг преобладают материалы по археологии и этнографии различных регионов Азербайджана.

Среди книг, входящих в Национальный литературный фонд, книги по азербайджанскому искусству занимают важное место. Эти книги играют неоценимую роль в пропаганде азербайджанской музыки, прикладного искусства (ковроткачества, восточной миниатюры).

На этапе экстенсивного экономического развития в Азербайджане возросла эффективность исследований в этой области. Приобретение книг по менеджменту, маркетингу, банковскому делу, охватывающих различные отрасли экономики, вызывает интерес у читателей и отвечает их запросам.

После нефтяных контрактов, подписанных в 1998 году под руководством общенационального лидера Гейдара Алиева представителями многих зарубежных нефтяных компаний, расширение научных исследований показывает, что новая литература в этой области занимает важное место в Национальном литературном фонде [10, с. 140].

Выводы. Таким образом, следует отметить, что в годы независимости Центральная научная библиотека начала строить свою деятельность в соответствии с новыми условиями и требованиями, и особое внимание уделялось сфере библиографии. Библиотека развила деятельность в области составления тематических, общих и персональных библиографических указателей, в связи с чем количество библиографических ресурсов среди новых книг, вошедших в Национальный литературный фонд, значительно увеличилось. Роль и значение этих библиографических ресурсов в научных исследованиях ученых и специалистов очень велики.

Список литературы:

1. Центральная научная библиотека НАН Азербайджана – 80 (Специальный выпуск научных трудов Центральной научной библиотеки НАНА). Баку : 2004. – 196 с.
2. Отчет ЦНБ НАНА: 2012. 160 с.
3. Отчет Центральной научной библиотеки НАН Азербайджана по итогам 2001 года. 190 с.
4. Отчет Центральной научной библиотеки НАН Азербайджана по итогам 2006 года. 151 с.
5. История Азербайджана. В семи томах. Том VII (1941–2002). Баку : «Наука», 2008. 608 с. + 80 р. иллюстрация.
6. Алиева-Кенгерли А. И. Гейдар Алиев и азербайджанская наука [Электронный ресурс] : библиографический указатель: 40-летию прихода к власти в Азербайджане общенационального лидера Гейдара Алиева посвящается / под ред. А. Алиева-Кенгерли; научный ред. А. Халафов. подг. М. Керимов; НАНА, Центральная научная библиотека. Баку : Восток-Запад, 2010. 424 с.
7. Алиева-Кенгерли А. И. Информационное обеспечение науки и библиотек в современном Азербайджане. Баку : 2007. 393 с.
8. Исмаилов Х. Организация и управление библиотечной работой : учеб. Баку : Нурлар, 2010. 328 с.
9. Халафов А. А. Концепция развития библиотеки в Азербайджане. Баку : издание БГУ, 2012. 68 с.
10. Халафов А. А. Учение Гейдара Алиева о библиотечной работе успешно продолжается в Азербайджане. Баку : БУН, 2009. 185 с.
11. Мотулъский Р. С. Библиотека как социальный институт. Бел. гос. ун-т культуры, Минкс : 2002. 374 с.
12. Гурбанов А., Кязими П. Оценка информации в библиотечно-информационной деятельности. Iceecat'14. Международная конференция электронных, компьютерных и автоматических технологий (9–11 мая 2014 г., сельджукский университет Илтек – Конья, Турция): сборник трудов, Конья, 2014 г., 9–11 мая, Заключения председательства в Европейском совете, Лиссабон, 23–24 марта 2000 г., абзацы 5, 24 и 25, с. 2 и 8; Заключения председательства в Европейском совете, Санта-Мария-да-Фейра, 19–20 июня 2000 г., параграф 33, с. 6.

Safarova A. K. ORGANIZATION OF THE LEGAL BASIS OF INFORMATION SERVICE IN THE LIBRARY SYSTEM AS A WAY OF DEVELOPMENT IN THE LIBRARY AND INFORMATION SUPPORT OF LANGUAGE CULTURE

The Central Scientific Library of ANAS occupies an important place in the library system of the Republic of Azerbaijan. The CSL functions not only as a library, but also as an information database. The presented article is devoted to the basic principles of the work of the CSL, as well as the rules and regulations governing this activity. The path of the institution, which gradually turned from an ordinary library into a methodological and scientific center of the country, was studied and analyzed. Decisions and orders regulating the activities of the library are considered. The work done for the formation of a rich collection of the extensive book fund of the Central Library of Science has been studied, the history of the creation of the information base has been traced. In addition to the traditional catalogs of new literature included in the CSL funds, which occupy a special place in the modern library system, methods for preparing an electronic catalog based on the IRBIS program have been worked out. The research work "Analysis and research of the National Literary Fund", consisting of three stages, made it possible to determine the completeness and saturation of the information of the National Literary Fund during the period of independence. This can be seen in the graphic scheme of the new literature received by the NLP in 1992–2005 and in the tables compiled on the basis of the obtained quantitative and qualitative indicators. The formation and replenishment of the CNS fund is closely related to the work on staffing. That is why, on the basis of the established quantitative and qualitative indicators, taking into account the directions of reader requests, the Central Library of Science must determine the correct personnel policy in accordance with the profile of the fund, reflecting the completeness of the sample and the desire to constantly replenish the national literary fund. The Central Scientific Library of ANAS today plays an important role in providing basic information for scientific activities in the country.

Key words: *Azerbaijan National Academy of Sciences, library, law, information, fund, catalogue, book, service.*

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЖУРНАЛІСТИКИ

УДК 81
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/28

Абрамович С. Д.
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

«СЛОВО ПРО ЗАКОН ТА БЛАГОДАТЬ…»* МИТР. ІЛАРІОНА ЯК ПАМ'ЯТКА ПРОТОПУБЛІЦИСТИКИ

Вважають, що протожурналістика виникла на ґрунті світського політично-побутового красномовства – чи то в лоні античних Acta Romana й промов Цицерона, чи то як розвиток феномену венеціанської gazzetta XVI ст. Та не менш безперечним феноменом протожурналістики є ще й християнська проповідь, що особливо виразно вимальовується у релігійно-політичній полеміці Реформації та Контрреформації; а проте корінням своїм сягає гомілетики Середньовіччя.

В «язичницьку» епоху духовні вчення пропагувалися серед «посвячених» і виливалися в езотеричні форми. Християнське ж Середньовіччя пропагувало своє вчення в масовому жанрі релігійної проповіді, зверненої до людей всіх верств і станів. В основі проповіді лежить пояснення істин Писання на прикладах з оточуючого життя; церковна комунікація – це виховання (характерно, що саме слово «пропаганда» виникло в середовищі християнських теологів).

За приклад тут узято «Слово про закон та благодать…» Іларіона, першого русича на київському митрополичому престолі (XI ст.). Показано, що в цьому ракурсі «Слово…» практично не розглядалося. Хоча всі дослідники відмічали його злободенність та політичну актуальність, вони часто нехтували основним жанровим завданням автора й модернізували його позицію. Між тим Іларіон був прекрасним гомілетом, що обороняв християнство від язичницької реакції та експансії доволі активної тоді в Києві єврейської культури, джерелом чого був Хазарський каганат, а також обстоював канонізацію князя Володимира. Він блискуче подолав основну

жанрову складність ситуації: адже проповідь має бути присвячена витлумаченню уривка з Святого Письма, який нині читається в церкві; життєві приклади припустимі лише як ілюстрація догмату. Тут не можна припускатися суб'єктивних витлумачень, що ставить межі літературній особистості проповідника. Проте автор не лише знаходить тут належну міру співвідношення напучення й життєвого матеріалу. Він, також, подібно, значно доопрацював усний, більш традиційний варіант тексту, суттєво збільшивши його об'єм і перетворивши з проповіді на справжню протожурналістику.

Ключові слова: *протожурналістика, проповідь, актуальність, язичництво, єврейство, пропаганда.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Для нас звичний погляд на виникнення протожурналістики виключно в лоні світського політично-побутового риторичного слова – античної словесності (Acta Romana, Цицерон тощо) або як розвиток феномену венеціанської gazzetta XVI ст. (рукописні куранти, що інформували про свіжі новини чи просто передавали плітки). Та не менш потужним джерелом протожурналістики була й християнська гомілетика, що досягла свого ακμή в релігійно-політичній полеміці Реформації та Контрреформації (проповідь, релігійні дискусії та політичні трактати). Утім, відповідно до думки К. Леві-Стросса, котрий стверджує, що всяка соціальна установа ґрунтується на «несвідомій структурі» (тобто

* Повна назва твору: «О законе, Моисеомъ данеемъ, и о благодети и истине, Исоусомъ Христомъ бывшии и како законъ отиде, благодеть же и истина всю землю исполни, и вера въ вса ꙗзыкы простреса и до нашего ꙗзыка роускаго, и похвала каганоу нашемоу Влодимероу, от негоже крещени быхомъ, и молитва къ Богоу от всеа землꙗ нашеа» [8. *Тут і далі тест «Слова…» цитується за даним джерелом*].

архаїчному дологічному мисленні) [7, с. 28], всяке релігійно-соціальне спілкування та відповідну (принаймні писемну) пропаганду вже починаючи з кам'яного віку можна трактувати як протожурналістику. Особливо це стосується невиправдано ігнорованого нами Середньовіччя, яке, на думку сучасного французького філософа О. Бульнуа, поставило ті основні питання, которі эпохи Модерну и Постмодерну лише варіюють та перетасовують [4].

В «язичницьку» епоху свідомість людей відбивала розгубленість перед силами природи й виливалася у різні форми політеїзму, і навіть найвидатніші громадські діячі на зразок Александра Македонського чи Юлія Цезаря знаходили за потрібне оголошувати себе синами богів; це було сильним засобом впливу на маси. Та елітарні духовні вчення культивувалися тоді виключно серед «посвячених», зазвичай жерців, і виливалися вони в езотеричні міфопоетичні форми, де дійсність була лише матеріалом для фантазії та розумування. Середньовіччя ж, принаймні християнське та ісламське, що склалося на унікальному ґрунті старозавітного юдаїзму, вже активно пропагувало ідею Єдиного Бога в масовому жанрі релігійної проповіді, зверненої до людей всіх верств і станів. Зокрема у християнстві від катакомбних часів, коли пресвітери в таємних зібраннях пояснювали зміст створеного в далекій і малознаній Юдеї Писання, яке ґрунтувалося не стільки на міфологізації, скільки на історичному переданні, склалася ціла наука про те, як будувати проповідь, – *гомілетика* [див. більш докладно, напр.: 1, с. 120–172]. В основі проповіді лежить пояснення істин св. Письма, місіонерство, й тут значне місце займає доведення істин релігії на живих прикладах з оточуючого життя – скажімо, притча про блудного сина може начебто повторюватися безліч разів у різних місцевостях і в різні епохи, бо фіксує у своїй символіці не лише вічну колізію поверненная заблудлої душі до Бога, а ще й доволі типову життєву ситуацію. Сила переконання проповіді й полягала зазвичай у насиченні живими й актуальними прикладами з життя, що було водночас моральною оцінкою стану речей, *пропагандою* євангельського погляду (характерно, що саме слово «пропаганда» виникло в середовищі християнських теологів). При цьому церковна комунікація від початку була *гомілією*, бесідою (грецьк.), тобто *полілогом*, і включала питання й відповіді; з часом, у зв'язку з необхідністю повчати силу усе нових і нових анальфабетів і формуванням манери викладати догматично й безапеляційно, тут починає домінувати одна зі сторін комунікації, а саме душпастир. Але все одно проповідь залишається комунікацією, спілкуванням, в якому животрепетний момент – це виховання, напучення, тобто – активний вплив на сучасника, і чим більше вона пов'язана з живим життям, тим більший її успіх. Християнству, ціною величезних, часом трагічних зусиль, таки вдалося змінити світ на краще – принаймні людські жертви сьогодні приносяться вже не в рамках релігійного культу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Тому метою статті є висвітлення християнської проповіді як не менш безперечного феномену протожурналістики, ніж промови античних ораторів або венеціанська *gazzetta* XVI ст. Адже тоді церковна кафедра була, по суті, єдиною трибуною, з якої можна було звернутися до маси людей, причому, в принципі, не до частини народу – війська, містян, селян тощо, а, умовно кажучи, до суспільства в цілому, особливо, якщо взяти до уваги, що, за візантійською традицією, найбільш значні проповіді записувалися й переписувалися для розповсюдження. За приклад ми візьмемо такий шедевр давньоукраїнської літератури, як «Слово про закон та благодать…» Іларіона, першого русича на київському митрополичому престолі (XI ст.), хоча й невдовзі зміщеного через низку канонічно-політичних моментів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Іларіонове «Слово…» часто аналізувалося, але переважно давно, й на теренах України зовсім нечасто. У XIX ст. його вивчали зазвичай з історичної та з літературознавчої точок зору (Л. Мюлер, С. Шевирьов, С. Соловйов, М. Захарченко, Ф. Калугін, І. Токмаков). У теологічному ракурсі тоді про «Слово…» згадували деякі князі церкви – Філарет (Гумілевський), Макарій (Булгаков) та Платон (Левшин); як про гомілета про Іларіона писав київський клірик М. Посторжинський. У 2-й пол. XIX – поч. XX ст. формується цікавість до церковно-політичного ракурсу пам'ятки (Є. Голубинський, І. Жданов, В. Касаткін, М. Нікольський, М. Петровський, М. Присьолков, В. Вальденберг). У радянські та пострадянські часи історико-текстологічний аналіз твору здійснювали Д. Ліхачов, А. Ужанков, А. Юрченко, М. Розов; політичний аспект його розглядали Я. Щапов та Н. Золотухіна; спостерігалася й цікавість до його візантійського контексту (А. Поппе. К. Акентьєв, Г. Подскальський) та «антивізантійського» присмаку, визначеного політичними обставинами (А. Мол-

дован та В. Мільков; останній навіть вбачав тут якусь поблажливість до поганства); знайшов за потрібне акцентувати антиюдейську спрямованість твору московський філософ А. Гулига; естетичну концепцію твору проаналізував К. Шохін; інтегральний характер має стаття А, Турілова в «Православній енциклопедії». На жаль, сучасна українська наукова думка обмежилася, по суті, лише кількома мовознавчими екскурсами (В. Німчук, С. Єрмоленко й ін.), науково-методичними курсами історії української літератури (П. Білоус та ін.) та невеликою статтею у розрахованій на юнацтво книги «Українські письменники» (К., 2013). При цьому, хоча велика кількість вчених охоче акцентували саме злободенність «Слова…», його насиченість живим політичним змістом, увага тут переважно зосереджувалися на питаннях датування й відбитого у творі історичного моменту, взаємин світської та церковної влади, особливостях мови тощо. Як протожурналістику «Слово…» не трактував ніхто. Звичайно, в силу очевидності ситуації можна було б обмежитися простим твердженням: *перед нами безумовно, попередник майбутньої публіцистики!* Але усе ж таки дана концепція потребує достатньо розгорнутої системи конкретних доказів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Пошук таких доказів і становить мету цієї розвідки. Проте тут є певна складність. Адже, відповідно до основного принципу гомілетики, проповідь має бути присвячена виключно витлумаченню того уривка з Святого Письма (у східному обряді – виключно Нового Завіту), який нині, даного дня, публічно читається в церкві і є центральним моментом Літургії Слова. Писання має абсолютну, догматичну вагу, його не можна трактувати врозріз з доктринами Церкви, припускатися суб'єктивних, шокуючих або кон'юнктурних витлумачень, що, певною мірою, ставить межі літературній особистості проповідника.

Але ми звикли до того, що сучасна публіцистика за природою своєю покликана вирішувати якраз актуальні проблеми й відіграє важливу політичну та ідеологічну роль у синхронічному зрізі буття даного суспільства – *тут і тепер*. Ця гостра актуальність публіцистичного твору зумовлює його виразну суб'єктивність, а купно з сумою сприйняття реципієнтами, сумарно – плюралізм суспільної думки, що гомілетові як апологету абсолютної істини усе ж таки не личить. Світська публіцистика сьогодні, в дусі вчення Макіавелі, може пропагувати різні ідеали – скажімо, ліберальний, феміністичний, фашистський, комуністичний тощо; проповідь же базується на абсолютизації християнської моралі, яка не може мати релятивного характеру. Саме тут Христос, як відомо, й розходився з сучасними йому юдейськими книжниками, що вже тоді, провіщаючи шлях майбутніх талмудистів, шукали шляхів до суб'єктивного тлумачення Писання («Яка заповідь найбільша в Законі?»; Мт. 22:26).

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Цілком точно зазначено: «На той час <у Середньовіччі, *С. А.*> більшість літературних жанрів обслуговувала потреби церкви і християнського віровчення, тому важливе місце у системі жанрів зайняла проповідь, яка була формою релігійної пропаганди, засобом християнського виховання, водночас письмово зафіксованим літературним твором» [3, с. 14]. Тобто, проповіді від початку, за самим вже її жанровим завданням, личить усе ж таки ще й певна *публіцистичність*. Зазначимо, що жанр «слова» у київську пору трактувався дуже широко, *словом* іменували всяку публічно виголошену промову – від виступу князя перед воїнами до оголошення в церкві заручениими закоханої пари. Писемний жанр «слова» не мав чітко виражених кордонів змісту й форми – доволі згадати «Слово про полк Ігорів»[1]. Публіцистичність проникає всюди – в літописи, в житія, в художні твори й навіть у проповіді. Але проповідь усе ж таки не можна розглядати виключно в річищі просвітницької думки, як просто різновид «риторики взагалі», – на відміну від ораторства політичного, юридичного академічного чи побутового, вона спрямована бути наче компасом, який вказує мандрівникові напрям не на орієнтири сьогодення, а до Вічності; тут панує погляд sub specie aeternatis, і публіцистичний момент не мусить домінувати. Недаремно «церква у своїх канонах надає право літургійної п<роповіді>. тільки особам, що мають благодать священства, й притому тільки єпископам і пресвітерам» [2, с. 161]. Публіцистика ж, ця вершинна точка журналістики як такої, ціхується, навпаки, жагучою цікавістю до актуальних проблем сьогодення й відзначається активною, наступальною позицією; вона надихається філіацією ідей в сучасному суспільстві, відверто бере той чи інший бік у змаганні суспільно-значущих думок. Усе це чуже справжньому апологетові християнства, який має стояти над особистими й громад-

[1] Якщо це все-таки не імітація кінця XVIII ст., коли кохалися в романтичних ліро-епічних містифікаціях на зразок Осіана.

ськими пристрастями й не потрапляти у полон до спокус «віку цього». Характерна назва, що її дав своїй літописній книзі другий великий киянин епохи, преп. Нестор: «Повість тимчасових літ»[2]. Водночас, звичайно, немає особливих підстав й ідеалізувати авторів-монахів тих минулих літ, які, безумовно, звеличували «наджиттєвий» ідеал обожéної людини, але нерідко й щедро віддавали данину злободенності й публіцистичності. Доволі згадати класика церковної риторики св. Івана Золотоустого, який був висланий з Константинополя за надмірне, як вважали в сім'ї імператора, втручання в політичне й повсяденне життя столиці. Іншими словами, в жанрі проповіді від початку закладено певну конфліктність, й цікаво, як вирішує цю проблему Іларіон[3].

Митрополит, як переважно вважають, виголосив проповідь у Софійському соборі Києва, й вона стала панегіриком Ярославу Мудрому та його батькові князю Володимиру Святому. Але де, по-перше, певність, що усно виголошений у церкві текст достеменно збігається з текстом записаним? У казусі Івана Золотоустого спостерігався феномен імпровізації: за святителем, чий літературний геній одразу усвідомили сучасники, записували скорописці, й грандіозний комплекс його літературної спадщини створений в основному саме в такий спосіб. Проте немає свідоцтв, що так само імпровізував Іларіон, нехай, безумовно, й надзвичайно талановитий письменник[4]. Мені здається, що «Слово…» мало в своєму усному варіанті значно менший обсяг, і його злободенні світсько-публіцистичні моменти подавалися більш стисло, хоча були, очевидно, присутні від самого початку. Розрослися ж вони, можна гадати, при записі, в результаті чого проповідь перестала бути власне проповіддю й набула виразного політичного, агітаційно-пропагандистського характеру, перетворившися на справжню літературну пам'ятку складного змісту.

Утім автор достеменно витримує гомілетичний канон, почавши свій виступ з молитви, в якій, однак, окреслює й приховану напружену психологічну колізію ситуації: адже нарід руський полишив свої споконвічні вірування й прийняв віру, створену чужинцями. Якщо й сьогодні зустрічаються люди, які гніваються, що їх «вимушують поклонятися єврейському Богові», то що вже говорити про часи, коли живі були й ті, котрі недавно приносили жертви Перунові й Велесу. Отож Іларіон розпочинає з пояснення, чому саме віра в Єдиного вища за поклоніння язичницьким богам минувшини:

Господи, благослови, отче <...> **Благословленъ Господь Богъ Израилевъ», Богъ христианескъ,** «**ꙗко посети и сътвори избавление людемь своимъ», ꙗко не презре до конца твари своеа идольскыимъ мракомъ одержиме быти и бесовьскыимъ слоужеваниемь гыбноути.**

Характерно, що Іларіон наполегливо акцентує від самого початку: **Богъ Израилевъ** і **Богъ христианескъ** – одне й те ж само. Нагадаю, що «єврейське питання» у стародавньому Києві вже існувало, й стояло достатньо гостро[5]. Поруч з київськими землями був розташований замирений Святославом Хазарський каганат, тюркське населення якого, перебуваючи під впливом юдейської та юдаїзованої тюркської верхівки,

[2] Прийнятий у нас переклад слова *врѣменныхъ* як *минулих* є просто безграмотним і цілком антиісторичним, бо свідомо чи напівсвідомо модернізує світогляд ченця як такого, тим більш середньовічного, для котрого все земне – тимчасове.

[3] Цей аспект цілковито ігнорується не лише в радянських, а й пострадянських, відносно недавніх розвідках. Скажімо, сучасний російський дослідник Н. Хамідулін, розмірковуючи про глибини «вітчизняної» соціально-політичної думки, виділяє в «Слові…», після досить безпредметних міркувань про те, що «істина» вища від «закону», ще й заклик до управління державою за законом та забезпечення миру, але жодним словом не згадує, що перед нами – проповідь і що поняття Істини та Закону мають тут релігійний зміст [10, с. 86].

[4] Обсяг пам'ятки, якою ми її знємо, такий, що виголошувати її треба було принаймні годину. Це можна легко перевірити на сьогоднішньому друкованому тексті: сторінка в 30 рядків читається 2 хвилини, а тут перед нами десь 30 сторінок, та ще й додано розлогу «Молитву». Східна літургія (без проповіді) триває 2–2,5 години, й навіть урочиста, святкова проповідь мала враховувати реальний розрахунок часу. При всьому можливому зачаруванні тодішніх киян даром оратора важко припустити, шо натовп увесь той словесний масив так довго і уважно слухав, тим більше, що мікрофонів тоді не існувало, й проповідника добре чути було не всім. Й важко уявити собі, що митрополит (тим більш, якщо він читав по-писаному – це не виключається) наважився б отак безоглядно випробовувати терпіння своїх слухачів, тим більш, що, відповідно до східної традиції, проповідь, як і службу в цілому, відстоюють на ногах.

[5] Цікаво, що київські євреї, вихідці з Хозарії, вважаються можливими засновниками колись соковито описаного Шолом-Алейхемом містечка-штетлу Хабне (1215) – гебрайське בן בכור <*хабен*> означає сина-первістка. Містечко, що було розташоване на півночі нинішньої Київської області, у древлянских землях, які сусідили з територією Хозарського каганату, за Сталіна звалося Кагановичі; сьогодні воно відоме під радянською назвою Поліське; нині знищене в результаті Чорнобильської аварії. Не менш цікаво, що у вступі до Конституції Пилипа Орлика міститься формула «стародавній хоробрий козацький народ, що раніше називався козарським» [6, с. 155]; у всякому разі, знаменита зачіска «оселедець» точно правила колись за ознаку хозарських вельмож; її перейняли варяги, а там вона потрапила вже й до русичів. Симптоматично, що запорізьке козацтво вважало цю зачіску за «князівську» й тим підкреслювало свою окремішність від посполитого сільського люду. Катерина II, йдучи назустріч цим настроям по скасуванні Січі, накаже вважати козаків за російських дворян.

сповідало юдаїзм; Київ тут мислився як важливий географіко-економічний центр тяжіння – більше того, аж по сьогодні в ізраїльській науковій думці існує версія, буцімто місто засноване юдейськими мандрівними торгівцями. За відомою легендою, євреї схиляли Володимира до прийняття юдаїзму (Іпатіївський літопис, 986 р.). Євреї були помітні у давньому Києві; характерно, що у російській билині київського циклу на бенкеті князівської дружини звучать солодкозвучні «пѣсни еврѣйскія», а на півночі Київської Русі, у Новгороді, виникає билина про купця Садка; ім'я це виводять з гебр. צַדִּיק <*цадок*> – «праведник».

Це були вільні люди, основним заняттям яких була транзитна торгівля, вигідня для князів; зустрічалися ремісники-ювеліри, дехто займався лихварством. Обмежень на їхнє пересування містом не було, але вони воліли проживати купно (район Подолу, відомий колись як «Козари» та район «Жидове»; «Жидівські ворота» тощо). Невдовзі, по смерті Святополка Ізяславовича, що мав свій прибуток з юдеїв-лихварів, у Києві навіть спалахне єврейський погром (1113).

Релігія євреїв також займала не останнє місце у світогляді тодішнього киянина: сам св. Феодосій Печерський, як про це розповідає його «Житіє», дискутував з євреями про віру. А оскільки юдаїзм хронологічно передує християнству й останнє, власне, народилося в його лоні, то факт невизнання євреями Христа за того Месію, про якого віщували старозавітні пророки, вносив немалу сум'ятицю у свідомість вчорашніх язичників.

Тому Іларіонові треба пояснити киянам, чому оце вони сповідають «віру зайд», але при цьому він мусив наполегливо проводити тверду демаркаційну лінію між старозавітною релігією й тим, що теологи нині називають нео-юдаїзмом – єврейськими віруваннями після розмежування з християнством, зверненим уже до всіх народів світу. Засновуючись на посланнях ап. Павла (Гал. 3:19, Рим. 8:3; Євр. 7:18–19), автор «Слова…» акцентує, що Закон було дано, аби обгнуздати їхню гріховність, нащадкам Авраама, які виділилися з язичницького світу, але підпадали під вплив язичників і повторювали їхні злочини.

Нъ оправде прежде племѧ Авраамле скрижальми и закономъ, послежде же сыномъ своимъ всѧ ꙗзыкы спасе Євангелиемь и крещениемь, въводѧ ѥ въ обновление пакыбытиа, въ жизнь вечьноую <…> **Кто бо великъ, ꙗко Богъ нашь. Тъ единъ творѧи чюдеса, положи законъ на проуготование истине и благодети, да въ немь обыкнеть человечьско естьство, от многобожества идольскааго оуклонѧѧсѧ, въ единого Бога веровати, да ꙗко съсоудъ скверненъ человечьство, помовенъ водою, закономъ и обрезаниемь, приметь млеко благодети и крещениа.**

То ж чому чому юдейська релігія морально вища за відкинуте киянами язичництво? «Слово…» активно роз'яснює, що вона вводить поняття *життя за Законом*. Потреба в юридичній регуляції життя суспільства була злободенною й для Києва: у 1072 році буде створена «Руська правда» Ярослава Мудрого, якого так підносить «Слово…». Можна навіть припустити, що саме Іларіонове «Слово…», написане десь за чверть століття до цього кодексу, було певним імпульсом до його створення. Проте тут є й суттєва відмінність, бо саме поняття Закону в Іларіона ускладнюється. Адже майбутня «Руська правда» – це перелік типових злочинів і відповідних покарань, вона усталить правові основи у сфері *jus*, світського життя, не а *fas*, права божественного. «Суд богів» знали й слов'ни-язичники, й він нічим не відрізнявся від римської й взагалі всякої язичницької ордалії в рамках звичаєвого права на кшталт випробування водою чи вогнем. «Слово…» ж Іларіона підносить не страх покарання як фізичної кари й болю, а *страх зійти з шляхів Божих, вчинити зло*. На погляд Іларіона, юдеї пройшли цей етап Закону, і в тому їхня історична місія. Але нині того замало: юдейський Закон забезпечував лише справедливість і був лише першим етапом Богопізнання. У християнстві ж міститься дещо більше, ніж Закон:

Законъ бо предътечѧ бе и слоуга благодети и истине, истина же и благодеть слоуга боудоущемоу векоу, жизни нетленнеи. Ꙗко законъ привождааше възаконеныа къ благодетьномоу крещению, крещение же сыны своа препоущаеть на вечноую жизнь. Моисе бо и пророци о Христове пришествии поведаахоу, Христос же и апостоли его о въскресении и о боудоущиимъ веце.

Водночас Іларіон, наслідуючи Христові, котрий закликав відкинути багатослов'я в дусі язичників (Мт. 6:7), не хоче бути ані багатослівним, ані марнославним, і це зайвий раз підтверджує, що вельми розгорнутий писаний текст «Слова…», який ми нині маємо перед собою, виник вже після виголошеної у соборі усної проповіді. Автор заперечує необхідність широкого цитування й посилань на авторитети, що потрактовується ним нищівно: **то излиха есть и на тъщеславие съклонѧѧсѧ**. Разом з тим, він спрямовує своє слово не до невігласів, а до прихожан Софії, еліти, до людей освічених, причому освічених у новому, християнському сенсі слова, але вони

усе ще можуть впасти у спокусу похитнутися у вірі, скажімо – озиратися назад, у язичництво, чи прислухатися до доктрини юдаїзму. Важливо також підкреслити: Іларіон, вважаючи, що істину осягти може лише вільна людина, трактував цю тезу не в гуманістично-просвітницькому ключі, як це трактував М. Гудзій [5], не намагався «блиснути розумом», а смиренно наслідував Христа, який обіцяв своїм послідовникам: *істина зробить вас вільними!* (Ін. 8:33).

Ни къ неведоущиимъ бо пишемь, нъ преизлиха насыштьшемсѧ сладости книжныа, не къ врагомъ Божиемь иноверныимъ, нъ самемь сыномъ его, не къ странныимъ, нъ къ наследникомъ небеснаго царьства. Но о законе, Моисеемь данеемь и о благодети и истине, Христосомъ бывшии, повесть си есть, и что оуспе законъ, что ли благодеть.

Тим не менш, автор, з пафосом природженого просвітника, не може утриматися від викладу кардинальних основ тодішньої науки й охоче богословствує. Адресуючись до отих «вільних», Іларіон блискуче обігрує біблійну дихотомію «невільна Агар та вільна Сарра», підкреслюючи тим, що вивільнення від мороку язичницького багатобожжя, свобода духу і є основним аргументом на користь нової віри, котра, втім, пройшла у своєму розвитку два етапи:

Прежде законъ, ти по томь благодеть, прежде стень, ти по томь истина. Образъ же законоу и благодети Агаръ и Сарра, работнаа Агаръ и свободнаа Сарра, работнаа прежде, ти потомь свободнаа, да разоумееть, иже чтетьI Ꙗко Авраамъ оубо от оуности своеи Сарроу име женоу си, свободноую, а не рабоу, и Богъ оубо прежде векъ изволи и оумысли сына своего въ миръ послати и темь благодети ꙗвитисѧ <…> Роди же Агаръ раба от Авраама, раба робичишть <…> Изнесе же и Моисеи от Синаискыа горы законъ, а не благодеть, стень, а не истиноу <…> Тогда оубо отключи Богъ ложесна Саррина, и, зачеиьши, роди Исаака, свободьнаа свободьнааго. И присетивьшоу Богоу человечьска естьства, ꙗвишасѧ оуже безвестнаа и оутаенаа и родисѧ благодеть, истина, а не законъ, сынъ, а не рабъ.

З сотеріологічного погляду, Благодать, породжена любов'ю, надійно рятує у Вічності, в той час, коли старозавітний Закон вимагає не любові до Бога, а просто справедливості.

Егда бе Христос на земли, и еще не оу сѧ благодеть оукрепила бѧаше, нъ доꙗшесѧ, и еще за ѡнъ летъ, въ нѧ же Христосъ таꙗашесѧ. Егда же оуже отдоисѧ и оукрепе и ꙗвисѧ благодеть Божиа всемъ человекомъ въ Иорданьстеи рече, сътвори Богъ гоститвоу и пиръ великъ тельцемь оупитеныим от века, възлюбленыимъ Сыномъ своимъ Исоусом Христомь, съзвавъ на едино веселие небесныа и земныа, съвокоупивъ въ едино ангелы и человекы.

Водночас Іларіон, щоби підкреслити значущість юдейського первеня в становленні християнства, й, разом з тим, додатково акцентувати відмінність між юдеями та християнами, вдається до історичного екскурсу:

По възнесении же Господа Исоуса, оученикомъ же и инемь веровавшиимъ оуже въ Христа соущемь въ Иероусалиме, и обоимъ съмесь соущемь, иоудеомъ же и христианомъ, и крещение благодатьное обидимо бꙗаше от обрезаниа законьнааго, и не приимаше въ Иеросалиме христианьскаа церкви епископа необрезана, понеже, стареише творꙗщесѧ, соущеи отъ обрезаниа насиловаахоу на хрестианыа, рабичишти на сыны свободныа, и бываахоу междю ими многы распре и которы. Видивши же свободьнаа благодеть чада своа христианыи обидимы от иоудеи, сыновъ работнааго закона, възъпи къ Богоу «Отжени иоудеиство и съ закономъ расточи по странамъ, кое бо причастие стеню съ истиною, иоудеиствоу съ христианьством».

Утім, розуміючи, що цей книжний стиль може втомити слухачів, оратор вправно запозичує і з художнього слова. Подібно, що цей яскравий космогонічний образ узято з рідного руського[6] фольклору:

Отиде бо светъ лоуны, солнцю въсиавъшоу, тако и законъ, благодети ꙗвльшисѧ, и стоуденьство нощьное погыбе, солнечьнеи теплоте землю съгревши. И оуже не гърздитсѧ въ законе человечьство, нъ въ благодети пространо ходить.

Иоудеи бо при свешти законнеи делаахоу свое оправдание, христиꙗни же при благодетьнеим солнци свое спасение зиждють. Ꙗко иоудеиство стенемь и закономъ оправдаашесѧ, а не спасаашесѧ, хрьстиани же истиною и благодатию не оправдаютьсѧ, нъ спасаютьсѧ.

Водночас Іларіон, не втрачаючи ані висоти теологічної ноти, ані важливої історико-наукової ретроспективи, встигаючи й наситити естетичне почуття слухачів, вправно й талановито вирішує ще й кілька гостроактуальних політичних завданнь. Що ж це за завдання?

[6] Мабуть, не треба пояснювати, що слово *руський* ми уживаємо як синонім слова *давньоукраїнський*.

Дослідники попередніх часів, переважно російські, як, утім, зазвичай, і радянські, вбачали основний нерв твору у політичному звеличенні Володимира й Ярослава, яким і справді віддається щира шана. З цим можна погодитсь за умови, що усе-таки «Слово…» писалося насамперед не для звеличення земної влади, а для вказання шляху до Небесного Царства. Тим не менш, політичний момент справді грає тут дуже вагому роль. Та тут є свій нюанс: ще живий Ярослав не занадто мав нужду в похвалах, а ось з «великим каганом нашим» Володимиром існувала певна проблема. Справа в тому, що, як свідчать автори XI ст. [9], тоді Хрестителя Русі, ще не канонізували – за браком свідоцтв про створені ним чудеса та при супротиві Константинополя, для якого схильність новонавернених слов'ян віншувати святістю не стільки людей, що присвятили себе чернечому подвигу, скільки своїх світських князів, була незвична й неприємна. Проповідь Іларіона була, таким чином, ще й активною спробою київського громадянина зрушити з місця питання про канонізацію Володимира.

Другий злободенний момент «Слова…» найчастіше замовчується з міркувань політкоректності. Це спроба пояснити киянам і взагалі русичам, що, з одного боку, як твердить Писання, «порятунок від юдеїв» (Ін. 4;22), але водночас сучасні проповідникові євреї, ставлення до яких у суспільстві було усе ж таки достатньо підозріле й відчужене, – не християни, й не мають благодаті спасіння. Тим проповідник хоче огородити молоде руське християнство від підозрінь, як сказали б сьогодні, в «зраді національних інтересів», але при цьому прагне й звернути увагу співвітчизників на потребу усвідомлення його вселенського характеру. Не варто, звичайно, вбачати тут антисемітизму в сучасному розумінні – це т. зв. «церковний антисемітизм», Немає тут і особливої прикипілості автора до рідного національного грунту, зокрема немає й ніяк не може бути симпатій до язичництва, що б там ні мудрували на цей рахунок деякі радянські вчені, торуючи шлях нинішнім «рідновірам». Іларіон радіє не через те, що русичі «вищі від юдеїв», він сповнений ентузіазму з приводу того, що його рідний народ вже вийшов з «пітьми язичницької» й прилучився до вселенської християнської спільноти, одразу отримавши те, чого юдеї, колись обрані Богом, так і не досягли:

Въ иоудеихъ бо оправдание, въ христианыихъ же спасение. Ꙗко оправдание въ семь мире есть, а спасение въ боудоушимъ веце. Иоудеи бо о земленыих веселꙗахоуса, христиани же о соущиихъ на небесехъ. И тоже оправдание иоудейско скоупо бе зависти ради, не бо са простирааше въ ины ꙗзыкы, нъ токмо въ Иоудеи единои бе. Христианыихъ же спасение благо и щедро простирااса на вса краꙗ земленыа <…> Ꙗко же и бысть. Законъ бо прежде бе и възнесеса въ мале, и отиде. Вера же христианьскаꙗ, послежде ꙗвльшиса, больши первыа бысть и расплодиса на множь–ство ꙗзыкъ. И Христова благодеть всю землю обꙗтъ и ако вода морьскаа покры ю. И вси, ветъхаꙗ отложьше, обетъшавъшаꙗ зави–стию иоудейскою, новаꙗ держать…

Загалом же, треба визнати, що Іларіон – кваліфікований гомілет. Він палко захищає ортодоксальні позиції Церкви. чітко дотримується лінії, яка взначилася вже на Нікейському соборі, що поклав межу між двома релігіями й ліквідував підстави для погляду, що християнство є в цілому просто юдейською сектою. Не менш чітко проведено й межу між язичництвом та християнством. Не є принципіально новою й оборона права русичів на власне внутрішнє впорядкування церковного життя й навіть оборона ідеї про канонізацію князів. Але новизна й основний пафос «Слова…» полягає якраз у його публіцистичності, пекучій і живій актуальності..

Висновки з даного дослідження і перспектива подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, перед нами не лише популяризація богословсько-історичного знання, викдадена в блискучій риторичній формі з елементами художності, а й справжня протожурналістика, вираз громадянської позиції та агітаційне слово, яке переростає з усної форми в літературно-писемну, що ми й прагнули показати на вибраних прикладах. Утім текст цей у всій повноті своїй ще чекає на більш прискипливе вивчення.

Список літератури:

1. Абрамович С., Чікарькова М. Мовленнєва комунікація. К. : ВД Д. Бураго, 2013. 459 с.
2. Барсов Н. Гомилетика. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Т. IX (17). СПб : Брокгауз и Ефрон,1893. С. 161–164.
3. Білоус П. В. Історія української літератури XI–XVIII ст. Навчальний посібник. К. : Академія, 2012. 426 с.
4. Бульнуа О. «Що нового? Середньовіччя». Філософська думка. № 1 (2010). С. 114–136.

5. Гудзий Н. К. <Об Иларионе> // История древней русской литературы. М. : Учпедгиз, 1956. С. 81–89.
6. Конституція Пилипа Орлика: оригінал та його історія. Підготувала О. Б. Вовк. Електронний ресурс. Режим доступу: search?q=конституція+орлика+текст&rlz=1C1GCEA_enUA967UA967&oq=Конституція+Орлика&aqs=chrome.1.69i57j0i512l5j0i22i30l4.2760j0j15&sourceid=chrome&ie=UTF-8.14-33.pdf. С. 145–166.
7. Леви-Строс К. Структурная антропология. М. : АН СССР, 1985. 536 с.
8. Слово о законе и благодати митрополита Илариона (оригинал). Електронний ресурс. Режим доступу: http://drevne-rus-lit.niv.ru/drevne-rus-lit/text/slovo-o-zakone-i-blagodati/slovo-o-zakone-i-blagodati-original.htm
9. Федотов Г. П. Канонизация святого Владимира. Електронний ресурс. Режим доступу: https://www.google.com/search?q =%D0%A4%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%B2+%D0%93.+%D0%9F.+%D0%9A%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F+%D1%81%D0%B2%D1%8F%D1%82%D0%BE%D0%B3%D0%BE+%D0%92%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%B0.&rlz=1C1GCEA_enUA967UA967&oq=%D0%A4%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%B2+%D0%93.+%D0%9F.+%D0%9A%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F+%D1%81%D0%B2%D1%8F%D1%82%D0%BE%D0%B3%D0%BE+%D0%92%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%B0.+&aqs=chrome..69i57j33i160l4.3946j0j15&sourceid=chrome&ie=UTF-8.
10. Хамидуллин Н. Р. Особенности отечественной социально-политической мысли X–XIII вв. // Интеллект. Инновации. Инвестиции / Intelligence. Innovations. Investment. 2019 [Оренбургский государственный университет]. № 1. С. 85–89.

Abramovych S. D. "A WORD ABOUT THE LAW AND GRACE…"
BY MITR. ILARION AS A NOTE OF PROTOPUBLICISTRY

It is believed that protojournalism arose on the basis of secular political and domestic eloquence – either in the bosom of the ancient Asta Romana and Cicero's speeches, or as a development of the phenomenon of Venetian gazzetta of the 16th century. But no less indisputable phenomenon of proto-journalism is the Christian preaching, which is especially evident in the religious and political controversy of the Reformation and Counter-Reformation, but its roots go back to the homiletics of the Middle Ages. In the "pagan" era, spiritual teachings were propagated among the "initiates" and poured into esoteric forms. The Christian Middle Ages propagated its teachings in the mass genre of religious preaching addressed to people of all walks of life and classes. The sermon is based on the explanation of the truths of Scripture by examples from the surrounding life; church communication is education (characteristically, the very word "propaganda" originated among Christian theologians). Hilarion, the first Ukrainian on the Kyivan metropolitan throne (11th century), is taken as an example here. It is shown that in this perspective "Word…" was practically not considered. Although all researchers noted its topicality and political relevance, they often neglected the main genre objectives of the author and modernized his position. Meanwhile, Hilarion was a wonderful homile, defending Christianity from the pagan reaction and expansion of the then quite active Jewish culture in Kiev, the source of which was the Khazar Khaganate, and also advocating the canonization of Prince Vladimir. He brilliantly overcame the main genre complexity of the situation: after all, the sermon should be devoted to the interpretation of a passage from the Holy Scriptures, which is now read in the church; real-life examples are permissible only as an illustration of dogma. No subjective interpretations can be made here, which limits the literary personality of the preacher. However, the author not only finds here the appropriate measure of the ratio of instruction and material of the «reality life». He also seems to have significantly improved the oral, more traditional version of the text, significantly increasing its volume and turning it from a sermon into a real protojournalism.

Key words: *protojournalism, sermon, relevance, paganism, Jews, propaganda.*

УДК 316.77:004.738.5:159.9.016.1
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/29

Бабенко В. С.
Запорізький національний університет

МАРКЕРИ ТІЛЕСНОСТІ В УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕРНЕТ-МЕМАХ

У науковій статті досліджено проблематику визначення провідних рис інтернет-мему, як актуальної форми міжособистісного спілкування та інструменту впливу на масову свідомість. Розглянуті фактори, що впливають на затребуваність цієї комунікації аудиторією. Окреслені механізми взаємодії мемів із традиційними ЗМІ і новітніми медіа. Зокрема встановлено, що динаміка трансформацій мемів пов'язана із змістовим наповненням медіа, а самі канали масової комунікації використовують меми як інформаційні привиди для своєї роботи, і за їхньою допомогою увиразнюють стилістичні прийоми у повідомленнях. Важливою складовою цього процесу є маркери тілесності, що звертаються до широкого поля символічних кодів, які виходять за межі звичного кола уявлень про фізіологічні властивості тіла. Поруч із такими факторами як вік, гендер, естетична привабливість тіла розглянуті цивілізаційні надбання. Це не лише косметика, можливість зміни кольорову волосся, стрижка та інші засоби увиразнення зовнішності, але й культура використання речей, що працюють як символічне продовження людського тіла. Найбільш поширеним прикладом цьому слугує одяг, що в семіотичній системі набуває статусу додаткового каркасу тілесності. З предмету особистісного чи навіть інтимного використання він перетворюється на осмислене звернення до громадськості, яке шукає свою аудиторію в кластерному ринку споживання інформації. Однак, таке повідомлення не звужується суто до взаємин медійного продукту і споживача. Експлуатуючи ціннісну парадигму «свій» – «чужий» звернення може стати дієвим засобом посилення певних суспільних настроїв, розпалювання ворожнечі чи слугувати технологією дискредитації репутації медійних осіб і корпорацій. В умовах інформаційних війн це відкриває широку перспективу для подальшого дослідження маркерів тілесності в комунікативних стратегіях інтернет-мемів.

Ключові слова: *мем, інтернет-мем, інформація, соціальна мережа, інтернет, комунікація, тілесність, гендерний стереотип, журналістика, медіа.*

Постановка проблеми. Вивчення специфіки виникнення, поширення та впливу мемів на свідомість реципієнтів почало набувати динаміки в українській науці після 2010 року. Разом із подальшим формуванням інформаційного та правового суспільства додатковим каталізатором інтересу до цієї теми стали громадсько-політичні процеси, зокрема Революція гідності, гібридна агресія Російської Федерації, декомунізація, розвиток волонтерського та активістського рухів. Мем, як медійний феномен осмислення дійсності набуває актуальності для впровадження комунікативних стратегій з піару, іміджу, реклами, візуального наповнення та формулювання заголовків на шпальтах друкованих видань. Також він посідає помітне місце в роботі новітніх медіа. Оперування упізнаваними сенсами мемів дозволяє блогерським платформам тримати ситуативну увагу аудиторії і заохочує її до такої практики підтримки як «підписка». Важливим елементом функціонування мемів є тілесність людини, що являє собою сукупність численних символічних кодів, через які впроваджуються ціннісні гуманістичні засади журналістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як явище медійної культури мем в сучасній наці досліджується в психології, лінгвістиці, культурології, журналістикозавстві тощо. Перенесення концепцій з біології на сфери людської культури та ідеології породило науковий підхід меметику (що розглядається часом як окрема наука). Приділяють увагу мемам у гендерних та постколоніальних студіях. З часу, коли Р. Докінс сформулював в царині біології поняття мему як одиницю інформації, що переходить від реципієнта до реципієнта [19] – воно пройшло еволюцію визначень, залежно від наукових підходів. В психології Р. Броуді розглядав мем в якості смислового коду, що дублюється розумовою активністю інших людей і дозволяє винаходити нові підходи в маніпуляції масовою свідомістю [1]. Ж. Денисюк досліджувала мем в контексті постфольклорного типу комунікації в інтернеті [3]. Згідно О. Дзюбіної меми постають формою інтелектуального

продукту колективної творчості [5]. М. Жулінська та Н. Смоляр визначили комунікативну функцію як основну для функціонування мемів [6]. До висновків про те, що меми створюють комунікативні ланки між різними соціальними групами приходить В. Неклесова [8]. Л. Чернявська розглядає у своїх працях кілька актуальних тем: суперечливі обставини визначення авторського права у різних типах інтернет-мемів [15], дискримінаційну складову мем-культури [16], розширену типологію характерних рис, що зумовлюють успішність мемів у медіапросторі [17]. Зв'язок емоційної насиченості мемів із здатністю аудиторії критично сприймати ці повідомлення досліджувався К. Соколовою [12]. Гендерна тематика українських мемів в контексті російської агресії проти України розглядалася Т. Храбан [14].

Постановка завдання. Мета статті полягає у висвітленні ролі маркерів тілесності в поширенні українських інтернет-мемів. Здійснюється спроба з'ясувати як ці маркери впливають на фактори популярності мемів і за рахунок чого ці повідомлення отримують множинну варіативність контекстів. Для досягнення поставленої мети слід виконати такі ***завдання***: 1) окреслити механіку функціонування мему, як активно вживаного явища в медіа; 2) проаналізувати найбільш поширені тематичні прояви мемів в українських цифрових ЗМІ, що звертаються до концепту тілесності; 3) дослідити маркери тілесності, що виконують магістральну комунікативну функцію в означених мемах.

Виклад основного матеріалу. Одне з перших досліджень в українській науці явища інтернет-мему та його взаємодії зі ЗМІ належить К. Соколовій. В ньому вона зазначає про помітний брак власних україномовних мемів станом на 2012 рік. Натомість, за словами дослідниці, вітчизняний інформаційний простір заповнений відповідним контентом запозиченим з російського та англомовного середовищ [12]. І хоч відтоді ситуація змінилася кардинально, оскільки динаміка суспільно-політичного та культурного життя щотижня породжує нові власні меми, актуальність загроз в умовах інформаційної війни з Російською Федерацією не лише залишається, але й увиразнюється новими викликами. В першу чергу це пов'язано з тим, що меми є як дзеркалом, так і активним інструментом в боротьбі наративів за формування світоглядної моделі та цінностей масової аудиторії. Адже в основі роботи будь-якого мему лежить дублювання ідеї. За певних комунікативних технологій, можна звузити потенціал її інтерпретативного розпорошення і підвищити здатність мотивувати суб'єкта до конкретних дій. А протистояння мемів ставить за мету опанувати розум суб'єкта. В умовах суспільства із загостреними протестними настроями меми можуть виступати додатковим заохоченням соціальних груп до прямих дій у тій чи іншій ситуації [12]. Відомі приклади, коли меми використовувалися для дискредитації політичного іміджу представників українського уряду [7]. Закономірно, що особливо потужним фактором впливу на свідомість є маніпуляція концептами «свій» – «чужий», в основі яких лежить уявлення про ідентичність особистості та окремих верст населення, а у більш вузькому розумінні – маркери тілесності. Саме тому серед роботодавців започатковується практика роз'яснення, що меми, які несуть дискримінаційний контекст і поширюються між співробітниками породжують агресію в колективі. А в США запроваджуються ініціативи зі створення мемів, які мають мотивувати громадськість до доброзичливості і поваги у сприйнятті ідентичності інших людей [16].

Однак поширення мемів із маркерами тілесності не зводиться лише до висміювання інших. Чимало таких творів стають популярними як можливість маніфестації повідомлень про самих себе. Журналіст О. Николенко стверджує: «смішні картинки, які ми щодня пересилаємо друзям, – насправді дуже точно визначають, ким ми є та в якому світі живемо» [9]. Цей ж автор наголошує і на затребуваності мемів за межами міжособистісного спілкування в соціальних мережах. За його словами меми пояснюють реальність у якій перебуває соціум влучніше за новини. А журналістка О. Кацан переконана, що «в інформаційному середовищі за допомогою мемів просувають наративи, цементують явища й поляризують суспільство» [7].

В українській гуманітаристиці не існує єдиного усталеного визначення для інтернет-мему. Т. Храбан спирається на дефініції надані Р. Мілнером, говорячи про це явище як про «мультимодальний символічний артефакт, який створений, поширений та переданий незліченними опосередкованими учасниками культури» [14], [20], [21]. Однак таке означення дає надто широкий простір для тлумачення природи інтернет-мему, не конкретизуючи його унікальних властивостей. Проте воно наголошує на важливій обставині – функціонування мему неможливе без його переадресації один одному великої мережі суб'єктів. Залишаючи за собою право бути, в окремих випадках, субкультурним продуктом мем набуває своїх властивостей саме при взаємодії із широкою

аудиторію, яка розпізнає його складовою власного комунікативного поля. В наукових розвідках Т. Храбан інтернет-мем постає емоційно ємким сполученням текстового та візуального матеріалів. Нерідко це крилаті вислови, патріотичні гасла, афоризми засмаскові під умовний формат «народної мудрості», а також мотивуючі вигуки, де малюнок або світлина слугують ілюстрацією до написаного. Приклади таких текстів: «Україна понад усе! Смерть ворогам!», «Руки геть від України», «Нас так просто не здолати!» тощо [14]. Це говорить про ще одну визначальну рису мему – він залучає реципієнта не лише до раціонального осмислення, але й до акту співпереживання. К. Соколова вважає, що чим більшим є емоційне навантаження мему, тим менш критичним є його сприйняття [12].

Практики, які працюють над створенням інтернет-мемів визначають такі риси цього явища: у них є вичерпний термін вжитку, що зумовлений актуальністю ідеї, вміщеної в таке повідомлення. Також вони мають бути креативними та містити гумор [11]. З цим твердженням погоджуються і теоретики: «Веселий і забавний мем, що розсилається під час робочого дня, в першу чергу має розважити як відправника, так і одержувача, а також підтримати комунікацію, додатково нагадати про свою присутність або отримати нову тему для розмови» [12]. Нерідко ця мета досягається через пряме висміювання чи глузування [7]. Саме гумористична складова, через потребу у співпричетності до спільних емоцій, мотивує користувачів інтернету ділитися між собою мемами.

Фактор обов'язкової присутності гумору (а в багатьох випадках і яскраво вираженого сарказму) створює дисонанс із прикладами запропонованими Т. Храбан [14]. Адже наведені нею зразки, через свою патетичну природу, входять у етичне протиріччя з потребою аудиторії мемів у сатиричному змісті. Разом з тим використання із іншим контекстом цих ж, але взятих окремо один від одного текстів та ілюстрацій, відображатиме більш точно когнітивну механіку мемів.

Природа гумору інтернет-мемів пов'язана із тим, що успіх цих повідомлень нерідко зумовлений їхньою ірраціональністю, контркультурністю, оприявленням цензурованих змістів, що при першому ознайомленні можуть справляти враження нісенітниці [12]. Завдяки цьому виникає можливість для співтворчості, коли кожна наступна інтерпретація зчитуючи закладені сенси – додає в них власні контексти, з урахуванням індивідуального культурного досвіду. Відтак виникають універсальні символічні формули, які є адекватними для вжитку у різних ситуаціях [3]. В цій мережі віддзеркалень смислів промовисті маркери тілесності можуть набувати значення, що виходить далеко за межі уявлень про людське тіло. І навпаки – абстрактні категорії, політичні події, комічні випадки з хатніми тваринами кристалізуються до уявлень про людську тілесність.

Парадоксальна і гумористична природна рідність мем із неочевидними логічними зв'язками в анекдоті [17]. Проте, на відміну від цього більш традиційного зразку творчості, мем має розмаїтішу жанрову варіативність технічного втілення. Згідно Е. Тірон, мем дорівнюється до символу, що не вимагає роз'яснень і може приймати форму слів, дій, звуків, малюнків із трансляцією певної ідеї [13]. Таким чином він функціонує як окремо взяте слово, графічний символ, фраза (написана або промовлена вголос), картинка, короткий комікс, гіф-зображення (покадрова послідовність дії у неперервному процесі без аудіосупроводу), фрагмент музичної або пісенної композиції, відеофрагмент (авторський контент творця мему чи уривок фільму, телевізійної програми, мультиплікації тощо).

Поняття «креолізований мем», як смислове повідомлення, що поєднує у собі текст і картинку, вводить в обіг Ю. Щуріна [18]. Дослідниця Ж. Денисюк зазначає, що в більшості випадків окрема візуальна картинка згодом прирощує до себе текст, утворюючи креолізовану форму [3]. За словами Л. Чернявської ця форма є полімодальною, оскільки задіює одночасно два комунікативні канали, а звикання до неї призводить до того, що реципієнту стає складно сприймати текстову інформацію без візуального супроводу [17].

Окрім цитування мемів задля стилістичного ефекту, ЗМІ нерідко звертаються до теми мемів як центрального інформаційного приводу у своїх повідомленнях. Так інтернет-видання «Детектор медіа» проводить моніторинги соціальних мереж, за підсумком якого готує аналіз найпопулярніших мемів. Подібні матеріали виходили після дослідження окремо кожної з платформ Facebook, Instagram, Telegram, ВКонтакте та Reddit [7].

Ще одна поширена практика в медіа – добірки найбільш популярних мемів за певні періоди. Зокрема, матеріал на сайті суспільного мовлення України проаналізував головні меми в світі з 2010-го по 2020-й рік. До уваги бралися не лише найбільш вживані приклади, але й смислові коди, що слугували максимально універсальною формулою для цитування у різних життєвих ситуаціях. З восьми прикладів у публікації два пов'язані із маркерами

тілесності. І обидва через ці маркери звертаються до явищ, що охоплюють значно ширше коло тем [9].

В першому випадку мова йде про мем під назвою «Distracted boyfriend», що можна перекласти як «Хлопець, який відволікся». Він звертається до теми сексуальної та естетичної привабливості, на яку відволікаються. Але за внутрішньої потреби реципієнта ця обставина може ставати метафорою, яка переносити на інші явища. В оригінальну світлину, що породила мем закладений переказ ситуації, коли хлопець йде вулицею зі своєю коханою і озирається з інтересом вслід перехожій. Це викликає спантеличення або навіть гнівну реакцію його дівчини.

В численних мемах у різних країнах ця трійка людей стають символічними фігурами для промовлення трьох різних повідомлень, об'єднаних спільною ідеєю. Дівчина з якою йде хлопець, як правило, постає сталими обставинами, або унормованим сценарієм цінностей, якого варто дотримуватися. Дівчина, яка проходить повз говорить про спокусу, що відволікає від цієї норми. Хлопець відтворює мінливість у потребі не відхилятися від бажаного вибору. Причому ці постаті нерідко ілюструють сюжети різного спрямування. Під ними можуть уявляти держави у їхній суперечливій міжнародній політиці, або хатнього кота який обирає полювання за гризунами на противагу дорогу елітному корму.

Другий мем називається «Baby Yoda», себто «Малюк Йода». Він обігрує присутність двох персонажів. Один з них, на ім'я Ґроґу, походить з телесеріалу «Мандалорець» від стрімінгового сервісу «Disney+». Другий – майстер-джедай Йода з кіноепопеї «Зоряні війни». Вони представники різної вікової категорії спільної вигаданої інопланетної раси. Саме ця різниця у віці постає іронічним концептом, через який шаблон мему можна наповнювати різними контекстами. Їхнє загальне значення полягає у жартуванні над вагою прожитих років та деструктивному досвіді, що не проходить не поміченим для внутрішнього і зовнішнього портрету людини. Але, як і у випадку з «Хлопцем, який відволікся» цей мем не обмежується суто людськими історіями.

Сайт телевізійного каналу «112 Україна» підготував матеріал з аналізом популярних у 2021 році українських мемів [10]. Серед добірки з 21 прикладу напряму з маркерами тілесності пов'язано 6. Їх можна розподілити на дві основні групи.

Перша звертається до уявлень про естетичну доцільність у фізіологічній природі людини. Ймовірно, природа гумору тут конструюється за рахунок ейджистських та лукістських стандартів – уявлень про красу, що спираються на стандарти зовнішньої привабливості і їхнього зв'язку з віком людини. Саме жартування набуло форми висміювання, а в окремих випадках і глузування. Прикладом цього слугує мем із Юлією Тимошенко. Він виник на основі світлини, яку виклала сама політикиня. Знімок зображує її посеред квітів у саду. Саркастичну реакцію користувачів соціальних мереж викликала відсутність макіяжу на обличчі жінки.

Інший приклад стосується журналіста Дмитра Гордона, який опублікував свою світлину з оголеним тулубом. За словами авторки аналізу, гумористична реакція на фотографію виникла через відчуття незручності та абсурдності, що переживали реципієнти, побачивши її.

Друга група об'єднує меми навколо жартування з приводу вбрання. Згідно Л. Дерман одяг є додатковим каркасом тілесності, що увиразнює її фізіологічні та культурні символи [4]. При цьому одяг стає одним з маніфестів ідентичності особистості, що перебуває в публічній оптиці завдяки уваги медіа. А на думку О. Гомілко вбрання (разом з ним і інше цивілізаційне надбання) стають неорганічним продовженням людського тіла, оскільки постають як пряма реакція на його існування [2]. При цьому сам факт конкретного одягу дорівнюється до факту повідомлення, що бере участь у комунікативному процесі.

В публікації від каналу «112 Україна» про героїв та героїнь мемів говориться: «Хтось здивував скромним вбранням, що нагадує жалобне, хтось, навпаки, – глибоким декольте або ж сонцезахисними окулярами, що перебували в його зоні. А хтось застосував сонцезахисні окуляри за призначенням, але декольте не прикрив зовсім. І навіть традиційне українське вбрання чи стриманий діловий костюм не рятували від іронічних коментарів» [10].

В усіх означених випадках деталь гардеробу перетворювалася на подражник, що поєднував кластерне суспільство у спільне коло споживачів, які однаково реагують на одні й ті ж самі символічні коди.

Серед таких прикладів мем під умовною назвою «Топік Довбика». Передумовою його появи став випадок в червні 2021 року, коли український футболіст Артем Довбик зняв з себе футболку після забитого голу під час матчу. Під цим вбранням на ньому був вдягнений спортивний топ із GPS-системою, що відслідковує показники здоров'я. Функціональність цього елементу одягу отримала різні варіанти інтерпретації серед користувачів соціальних мереж. Чимало жартівливих припу-

щень ґрунтувалося на гендерних стереотипах про схожість девайсу із деталлю жіночого одягу.

Інші приклади мемів глузували з недоречного вбрання Христини Тишкун. Увагу користувачів соціальних мереж привернув захід за участі заступника міністра освіти України та міського голови, до якого згадана особа долучилася з метою медійної комунікації. Коментаторів у Facebook обурило і насмішило декольте на її сукні, що, як вони вважали не відповідало формату заходу. Це і викликало дисонанс у сприйнятті події. Додатковий комічний ефект досягався як за рахунок креолізованої форми, де підписи посилювали сатиричне враження, так і за допомогою програм корекції зображень. При цьому поширеною практикою стала додаткова сексуалізація образу. Однак сатирична критика мемів звернулася не лише до самої Христини Тишкун, але й до інших учасників зустрічі присутніх із нею на спільній світлині. Їх розглядали через призму мачистської культури та розігрування враження розгубленості.

Інший випадок з вбранням був висміяний у мемах щодо ще одного офіційного заходу. На ньому тогочасна прес-секретар президента України Юлія Мендель всупереч етикету повісила сонцезахисні окуляри в зоні свого декольте. Цей вчинок надихнув творців мемів на численні сатиричні твори.

Героєм мемів також став президент України Володимир Зеленський, якого розкритикували в мемах за вишиванку, що нагадала деяким українцям традиційне російське вбрання.

Висновки і пропозиції. Інтернет-меми перетворилися на повсякденну норму комунікації. Сам факт присутності людини у соціальній мережі означає, що протягом свого перебування там суб'єкт неодмінно контактуватиме із цим типом повідомлення. Складна внутрішня структура мему розрахована не на пасивне споживання, а мотивує користувачів інтернету поширювати цей контент далі, публічно обговорювати його з іншими людьми і доповнювати ці смислові концепти новими текстовими та візуальними шарами інформації. Враховуючи, що нерідко меми постають як сатирична реакція на актуальні події, для певної аудиторії вони заміняють повідомлення про ці події у новинах традиційних ЗМІ.

Маркери тілесності додають таким сповіщенням особливої адресності. Адже асоціюються із особистим досвідом реципієнта, апелюють до національної пам'яті, звертаються до уявлень про норми суспільної моралі. Також вони здатні як нанести репутаційні втрати для особистості, так і навпаки сформувати навколо неї символічний капітал.

Наведені у статті приклади ілюструють залежність аудиторії від стереотипів напряму пов'язаних із маркерами тілесності. Серед них поширені такі категорії як вік, гендер, краса, національність. В наслідок непрямих колективних домовленостей про прийнятні і допустимі стратегії поведінки вони отримують додаткові культурні означення. При цьому, залежно від конкретних обставин та аудиторії, меми можуть унормовувати і деконструювати ці стандарти, вказуючи на їхню умовність.

Таким чином маркери тілесності увиразнюють боротьбу ідентичностей в медійному полі, де різні наративи змагаються за легітимність в ієрархії цінностей. А емоційна складова цих повідомлень перетворює їх на дієві інструменти маніпулювання громадською думкою та навіювання сенсів. Внаслідок цього, окрім провідної комунікативної функції мемів, проактивними є також розважальна та виховна функції. Вони створюють засади для того, щоб меми поруч із звичним медійним продуктом конструювали світоглядну картину широких верств населення.

Список літератури:

1. Броуди Р. Р. Психические вирусы. Как программируют ваше сознание. Москва : Поколение, 2007. 304 с.
2. Гомілко О. Є. Метафізика тілесності: концепт тіла у філософському дискурсі. Київ : Наук. думка, 2001. 340 с.
3. Денисюк Ж. З. Інтернет-меми як засіб постфольклорної комунікації. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2017. № 2. С. 29–35.
4. Дерман Л. М. Комунікативна культура в моді XX–XXI ст. *Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. Науковий вісник : зб. наук. праць. Київ : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова*. 2015. № 7. С. 206–210.
5. Дзюбіна О. І. Класифікація, структура та функціонування Інтернет-мемів в соціальних мережах Twitter та Facebook. *Молодий вчений*. 2016. № 2. С. 375–379.
6. Жулінська М., Смоляр Н. Інтернет-меми як одиниці інформації у кіберпросторі. *Актуальні питання іноземної філології*. 2015. № 2. С. 66–71.
7. Кацан О. Гамбургер для мозку. Український тиждень. URL: https://tyzhden.ua/Society/253734 (дата звернення: 11.02.2022).

8. Неклесова В. Ю. Меми українського сегменту інтернету. *Записки з ономастики*. 2016. № 19. С. 151–162.

9. Николенко О. Головні меми десятиріччя, які пояснюють наш світ краще за новини. Суспільне: Культура. URL: https://suspilne.media/10703-golovni-memi-desatiricca-aki-poasnuut-nas-svit-krase-za-novini/ (дата звернення: 17.02.2022).

10. Пєшкова Г. Окуляри Мендель, груди Гордона і сало Тищенка. 21 український мем 2021 року, що минає. 112 Україна. URL: https://ua.112ua.tv/statji/okuliary-mendel-hrudy-hordona-i-salo-tyshchenko-21-ukrainskyi-mem-2021-roku-shcho-mynaie-602903.html (дата звернення: 16.02.2022).

11. Смех во имя истины: вжуууух, и вы знаете все о мемах. Накипело. URL: https://nakipelo.ua/uk/smeh-vo-imya-istiny-vzhuuuh-i-vy-znaete-vse-o-memah-2/ (дата звернення: 15.02.2022).

12. Соколова К. В. Меми як засіб комунікації в інтернет-середовищі. *Гуманітарний часопис*. 2012. № 1. С. 118–123.

13. Тирон Е. Мем – это «вирус ума». URL: http://www.advertology.ru/article72035.htm (дата звернення: 11.02.2022).

14. Храбан Т. Є. Образ українки в інтернет-мемах. *Молодий вчений*. 2018. – № 2. С. 333–339.

15. Чернявська Л. В. Авторські меми і авторство в мемах. Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції 28 квітня 2021 р., м. Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2021. С. 153–156. URL: https://zp.edu.ua/uploads/dept_s&r/2021/conf/2.3/Zbirka.pdf

16. Чернявська Л. В. Досвід дискримінації і тема дискримінації в мемах. Людина в українському суспільстві в системі цінностей прав людини: сучасний вимір медіадіяльності : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 14 травня 2021 р.) Київ : Інститут журналістики, 2021. С. 337–340. URL: http://journ.univ.kiev.ua/nauka1/wp-content/uploads/2021/05/Zbirnyk_human21.pdf

17. Чернявська Л. В., Кутова О. Інтернет-мем як складник медіареальності. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. 2021. № 4. С. 69–82.

18. Щурина Ю. В. Интернет-мемы как источник комизма. Человек, язык и текст: К юбилею Т. В. Шмелевой : сб. ст. Великий Новгород. 2011. С. 133–142.

19. Dawkins R. The Selfish Gene / Richard Dawkins. – Oxford University Press, 2006. – 384 p.

20. Milner R. M. The world made meme: Public conversations and participatory media. 2016. Cambridge, MA: MIT Press. 135 p.

21. Milner R. M. Hacking the Social: Internet Memes, Identity Antagonism, and the Logic of Lulz. Fibreculture. Issue 22: Trolls and the Negative Space of the Internet. 2013. P. 62–92. URL: http://twentytwo.fibreculturejournal.org/fcj-156-hacking-the-social-internetmemes-identity-antagonism-and-the-logic-of-lulz/ (date of access: 10.09.2021).

Babenko V. S. MARKERS OF PHYSICALITY IN UKRAINIAN INTERNET MEMES

This scientific article researches the problem of determination of principal features of the Internet meme as a current form of interpersonal communication and an instrument of influence on mass consciousness. Also, it considers the factors that influence the relevance of this communication for the audience. It outlines the mechanisms of interaction between memes and both the traditional and the newest forms of mass media. In particular, the research has specified that the dynamics of transformation of memes is connected to the semantic content of media; and that the mass communication channels also use memes as information pretext for their work and make their own stylistic devices more expressive with the help of memes. Markers of physicality are an important component of this process as they address a wide range of symbolic codes, which go beyond the usual circle of ideas about physiological properties of the body. Civilizational assets have been considered along with such factors as age, gender, aesthetic attractiveness of the body. It is not merely about cosmetics, the possibility of dying or styling one's hair or other ways to make one's appearance more expressive; it is also about the culture of usage of accessories, which work as a symbolic extension of the human body. Clothes are the most common example because in the semiotic system they acquire the status of an additional framework of physicality. Clothes turn from personal or even intimate items into a meaningful appeal to the community, and this appeal searches for its audience in the cluster market of information consumption. However, such a message is not narrowed down to the interrelations between the media product and its consumer. Exploiting the value paradigm 'friend-foe', this message can become an efficient tool of intensification of certain public moods, incitement of hostility, or it can serve as a technology that discredits reputations of media personalities and corporations. Under the circumstances of information warfare, this opens broad perspectives for the further exploration of markers of physicality in the communicative strategies of Internet memes.

Key words*: *meme, Internet meme, information, social network, Internet, communication, physicality, gender stereotype, journalism, media.

УДК [316.774+366.636]:[327.56(1-622НАТО):355.48(497.115)]:005.336.4(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/30

Боровик Л. А.
Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука

ВИЗНАЧЕННЯ У ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ РОЛІ НАТО У КОСОВСЬКОМУ КОНФЛІКТІ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

На основі ретроспективного аналізу косовського збройного конфлікту за аналізований період здійснено характеристику передумов і факторів конфлікту, виокремлено шість періодів конфлікту, визначено роль НАТО у розв'язанні конфлікту. Встановлено, що Російська Федерація у ЗМІ до сьогодні стверджує, що основною метою пропаганди на стратегічному рівні було формування позитивного для США і НАТО на Балканах. Тим самим доведено, що Росія використовує означені факти як спосіб виправдати власну агресію по відношенню до України (окупація Криму і війна на Донбасі). Визначено, що нинішній Інформаційний простір характеризується посиленням тенденцій, які маніпулюють масовою свідомістю в глобальному масштабі і відіграють вагому роль не тільки у вирішенні збройних конфліктів, але й беруть безпосередню участь в їх перебігу.

Нові політичні та інформаційні технології забезпечують швидший доступ до населення, що посилює процеси активізації і збурення свідомості інструментами, до яких вдається Російська Федерація для поширення сумнівів у цінностях демократичних інституцій та послаблення міжнародної довіри до Європейського Союзу й НАТО, країн-членів Альянсу, міжнародних партнерів, а також України, нині є надзвичайно небезпечними. Тому, автор, піднімаючи питання наслідків косовського конфлікту, наголошує на тому, що Україна при ухвалення стратегічних рішень щодо вирішення конфлікту в Криму і на Донбасі, сьогодні має врахувати практику цього регіону, спираючись на міжнародну підтримку і координацію.

На основі наукової літератури проведено ретроспективний аналіз конфлікту і здійснено його коротку характеристику. У 1945–1992 рр. на Балканському півострові існувала Союзна Федеративна Республіка Югославія (СФРЮ), а одним із її суб'єктів була Соціалістична Республіка Сербія. В межах союзу Сербія була, ніби федерацією у складі федерації, оскільки до її складу входили Автономні області Воєводина та Косово. Упродовж другої половини XX ст. відбулось збільшення прав автономій у складі республіки. Зокрема, згідно тексту Конституції Соціалістичної Республіки Сербії 1974 р. всі рішення щодо Косово і Воєводини Бєлград змушений був погоджувати з місцевою владою автономій. Автономні краї не володіли правом виходу зі складу Сербії [1].

Ключові слова: *протистояння, збройний конфлікт, інформаційна сфера, ЗМІ, медіа-технології, НАТО, маніпуляція, дестабілізація.*

Актуальність. Досвід міжнародно-політичної взаємодії свідчить, що конфлікти за об'єктивними ознаками та межами поширення, мають суттєвий вплив на систему міжнародних відносин. На основі історико-хронологічного аспекту конфлікту в Косово можемо констатувати, що врегулювання сучасних локальних та субрегіональних конфліктів ускладняються активним поширенням новітніх медіа-технологій, які сприяють активізації нестабільності і загрозі національній і світовій безпеці.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Дослідженням питання озброєних конфліктів в Європі займались багато вітчизняних і зарубіжних науковців, журналістів, експертів військових конфліктів серед яких: Дж. Гудбі [3], Р. Детрез [8], І. Джаняшія [22], Є. Єнін [22], І. Куса [22], Н. Іщенко (Гумба) [22], В. Лажнік [21], О. Маначинський [15], М. Мартинова [5], А. Моренчук [21], І. Попов [22], С. Романенко [6], Н. Романюк [21], П. Рудяков [2], Щелін [22], А. Улунян [6; 17], С. Федонюк [21], Б. Шмельова [6].

Мета статті полягає у визначенні ролі НАТО у конфлікті в Косово. Для досягнення мети автором визначено таку систему дослідницьких завдань: з'ясувати що таке НАТО, навести коротку характеристику структури і визначити його мету; визначити ефективність НАТО у сучасному контексті; на основі історичних подій визначити, яким чином НАТО врегулю-

вав проблеми у Косово; визначити політичні результати операції НАТО проти Югославії і тим самим довести роль Альянсу у даному конфлікті. На основі поставлених завдань сформувати об'єктивні висновки для України, оскільки обидва конфлікти мають такі спільні ознаки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політика федеративного центру щодо сербських автономій в СФРЮ проводилась під керівництвом Й. Б. Тіто і мала на меті збереження балансу між народами федерації. Проте, зважаючи на постійні міжетнічні спалахи у багатонаціональному Косово, автономні права косовських албанців стали предметом обговорення в сербському суспільстві. Згідно Конституції Сербії 1990 р. вони були значно обмежені, тому у 1990-ті роки розгорнулася боротьба між політичними лідерами албанської нацменшини й керівництвом Сербії щодо статусу Косово. У 1998–1999 рр. конфлікт переріс у складну кризу, до врегулювання якої долучилось міжнародне співтовариство [2].

Варто відмітити, що косовська війна – термін, яким характеризують два паралельні у часі конфлікти на території СФРЮ: 1) конфлікт у Косово, розпочатий 28 лютого 1998 етнічно албанською Армією визволення Косова, метою якої було здобуття незалежності краю, проти сербської поліції та югославської армії; 2) бомбардування Югославії силами НАТО, що тривало з 24 березня 1999 по 11 червня 1999.

Що стосується історії албансько-сербського протистояння в Косово, то ми, взяли за основу підхід до виокремлення етапів П. Рудякова, в основу якого входить шість періодів (табл.).

В період з 1988 по 1990 р. Косово втратило свою самостійність і потрапила під контроль Президента Сербії С. Мілошевича [3]. За повідомленням Посольства України в Белграді, албанські ЗМІ були «приведені до порядку», а політичні лідери заарештовані [4].

У липні 1990 р. косовський парламент прийняв Декларацію про незалежність [5], Косово проголошено «конституційно-політичним утворенням рівноправних націй і громадян, в якому албанці, серби та інші народи Косово, вважаються нацією, а не меншиною» [6].

У липні 1990 р. влада Сербії призупинила діяльність парламенту і уряду Косово [7] і розпустила парламент Косово на таємному зібранні в місті Качаник у вересні 1990 р., затвердила конституцію республіки Косово [8]. В тексті конституції зазначалося, що самопроголошена республіка Косово є: демократичною державою албанського народу і людей інших національностей, які мають її громадянство; неподільною і з повним суверенітетом; офіційна мова – албанська [6].

Водночас 28 вересня 1990 р. була прийнята нова Конституція Сербії, відповідно до якої Косово втрачало свій попередній статус, зокрема: «територія Республіки – єдина, неділима і невідчужувана» (стаття 4); автономний край Косово і Метохія – форма територіальної автономії (стаття 6); програми економічного, наукового, технологічного, демографічного, регіонального і соціального розвитку краю ставились у залежність від плану розвитку Республіки Сербії; повноваження органів самоврядування Косово зводились до виконання законів та інших нормативних актів Республіки Сербії (стаття 109); передбачались механізми вирішення спірних питань між Бєлградом і Пріштиною на користь федеративного центру [9].

Таблиця

Підхід до виокремлення етапів Балканської кризи

№ з/п	Період	Назва етапу	Характеристика етапу
1.	1988–1990 рр.	Втрата самостійності Косово	пониження прав Косово до статусу територіальної автономії
2.	1990–1996 рр.	Мирний опір політиці діючої влади	створення албанцями краю власних паралельних органів влади і мирний опір політиці Бєлграду
3.	1996–1999 рр.	Терористична діяльність албанського збройного формування	діяльність терористичної Армії Визволення Косово на території Косово
4.	вересень 1998–1999 рр.	Діяльність міжнародного співтовариства	втручання міжнародного співтовариства у врегулювання конфлікту
5.	березень – червень 1999 р.	Військова діяльність НАТО	військова акція НАТО на території Союзної Республіки Югославії
6.	червень 1999 р.	Діяльність міжнародної Місії ООН	перебування Косово під міжнародним протекторатом Місії ООН

Джерело: побудовано автором за даними [2–6]

Отже, Конституція Сербії 1990 р. і конституція, прийнята албанцями в місті Качаник, містили положення, які суперечили одне одному. Прийняття цих документів свідчило про існування двох взаємовиключних за змістом варіантів розвитку автономії Косово, носіями яких були серби та албанці. Непримиренність сторін у цьому питанні визначили розвиток краю впродовж наступних років.

Масовий виступ албанського населення за свої права в 1990 р. було швидко придушено. На знак протесту албанці бойкотували вибори до органів влади Сербії. Натомість в жовтні 1991 р. вони провели свій референдум про незалежність і суверенітет за результатами якого, албанське населення автономії продемонструвало одностайність у питанні підтримки незалежності Косово. При 89 % явці на дільниці для голосування, 87 % учасників висловились «за» 11.

В такій ситуації сербська влада застосувала тиск і заходи примусу щодо албанців краю. Були закриті албанські заклади освіти і Академія науки та мистецтва, припинені передачі албанською мовою на радіо і телебаченні [10].

Формою протесту албанців став пасивний спротив усьому сербському. Учні та студенти албанської національності перестали відвідувати навчальні заклади, в яких навчання проводилось за сербськими програмами і продовжили навчання у не призначених для цього приватних будинках. Ігноруючи всі ініціативи Бєлграду, албанці Косово заявляли про своє невизнання легітимності конституційного ладу в країні. Албанські лідери звинувачували сербів в утисках. Зокрема, закони про трудову повинність в умовах надзвичайного стану, про освіту в Косово, про ЗМІ, про створення громадських підприємств, на думку албанців Косово, дискримінували їх права.

Влітку 1990 р. в Косово були створені перші політичні партії національної спрямованості [10].

У квітні 1992 р. югославські республіки Сербія та Чорногорія утворили нову державу – Союзну Республіку Югославія (далі СРЮ). Країна одразу опинилась у центрі громадянських воєн на території югославських республік Хорватії та Боснії і Герцеговини. Щодо СРЮ були застосовані міжнародні санкції [11].

В жовтні 1996 р. у зв'язку з врегулюванням ситуації в Боснії і Герцеговині були зняті санкції міжнародного співтовариства щодо СРЮ [12].

На початку 1996 р. мирні методи боротьби ДСК були піддані критиці з боку албанського суспільства. Наприкінці 1996 р. на території Косово почала активно діяти АВК, яка орієнтувалась на силові методи боротьби. Керівництво АВК висунуло ідею привернення уваги міжнародного співтовариства до албанської проблеми у Сербії. Як перехідний етап на шляху незалежності Косово пропонувався міжнародний протекторат. Досягнути успіху АВК планувала за допомогою збройної боротьби. Наслідками її в 1996 р. було 31 зіткнення АВК і сил внутрішніх справ Сербії.

В 1997 р. їх число збільшилось до 55 зіткнень. Поширення радикальних ідей в албанському національному русі загрожувало політиці ДСК [13].

Таким чином, сербські політики та суспільство не хотіли йти на компроміс у конфлікті, а серед албанців Косово все більшою підтримкою користувались радикальні сили. Водночас проблема викликала занепокоєння міжнародної спільноти. Офіційна влада Сербії здійснювала певні кроки, намагаючись покращити свій імідж на міжнародній арені. Зокрема з метою поліпшення відносин зі США, уряд СРЮ дав дозвіл відкрити в червні 1996 р.

Держсекретар США В. Крістофер зробив заяву про відкриття Інформаційного центру. Відкриття такого центру албанські політики сприйняли як значну подію для всього населення Косово і стверджували, що це конкретний знак того, що справа зрушила з «мертвої точки». Водночас сербська частина Косово й серби поза межами краю різко негативно оцінили факт відкриття Інформаційного центру США. Найбільш радикальні з них підкреслювали, що це робиться з метою повернення Косово колишньої автономії, або навіть повного відокремлення від Сербії [11, с. 95–96].

Вихід з ситуації С. Мілошевич спробував знайти через переговори з албанським лідером. В травні 1998 р. відбулась зустріч С. Мілошевича та І. Ругови, проте наслідки цієї зустрічі були мінімальними. Лідерами сторін було відхилено ініціативу Німеччини і США про включення в переговори АВК. Натомість влітку 1998 р. радикальні сили Косово поставили вимогу відмінити закони, прийняті після 1989 р. і визнати незалежність краю, що було неприйнятно для сербської сторони. Непоступливість сторін призвела до посилення збройного протистояння між сербськими силами безпеки та бойовиками АВК влітку 1998 р. Збройні формування албанців взяли під свій контроль південні райони краю. А вже в серпні-вересні 1998 р. серби придушили основні осередки опору і взяли Косово під свій контроль [15].

Реакцією міжнародного співтовариства було збільшення тиску на керівництво СРЮ у межах

від введення санкцій до заяв про наміри збройного втручання. Зокрема, Резолюція РБ ООН зобов'язувала Бєлград вдатись у Косово до наступних дій: припинення всіх військових операцій, виведення сербських сил безпеки з краю, створення умов для повернення біженців, моніторингу конфлікту, вільного доступу міжнародних організацій на косовську територію і пошуку політичного вирішення проблеми [16].

Погрозами військового втручання міжнародне співтовариство схилило С. Мілошевича вивести війська з Косово і допустити на територію краю місію спостерігачів ОБСЄ. Але в січні 1999 р. албанські радикали порушили перемир'я і конфлікт розгорівся з новою силою.

Внаслідок загибелі мирного населення с. Рачак 15 січня 1999 р. в ході збройного протистояння, сербська сторона зазнала чергової хвилі осуду з боку світової громадськості. Переговори в Рамбуйє поблизу Парижа 6–23 лютого 1999 р. та другий раунд переговорів у березні 1999 р. не принесли очікуваних результатів і ще більше налаштували міжнародне співтовариство проти керівництва СРЮ. Найбільш болючим для Бєлграду під час переговорів було питання допущення на територію Косово міжнародного контингенту. Зрештою з 24 березня по 10 червня 1999 р. територія СРЮ зазнала бомбових ударів НАТО.

Слід відмітити, що лідери сторін конфлікту намагалися домовитись в розпал військової акції НАТО. В травні 1999 р. відбулась зустріч С. Мілошевича та І. Ругови, під час якої президент невизнаної Республіки Косово закликав до закінчення війни. Була досягнута також домовленість про щотижневі зустрічі представників сторін для вирішення спільних проблем. Проте переговори викликали незадоволення албанців Косово і зумовили катастрофічне падіння популярності І. Ругови, який був змушений протягом травня – червня 1999 р. залишити територію краю [17].

Військова операція НАТО в СРЮ завершилась з підписанням резолюції РБ ООН № 1244, яка була гарантією суверенітету країни на території Косово, відповідно до якої з Косово виводились сили безпеки Сербії і розформовувалась АВК. Одночасно на територію краю допускався міжнародний персонал та військовий контингент. Формувалась тимчасова адміністрація для Косово, створювались умови для повернення біженців [18].

З часу підписання документу сербською стороною, косовське питання перестало бути виключно внутрішньою справою Республіки Сербія і потрапило в залежність від рішень міжнародного співтовариства. З червня 1999 р. економічна політика в Косово проводилась незалежно від Бєлграду і під керівництвом Тимчасової міжнародної адміністрації ООН в регіоні.

Підсумовуючи, варто наголосити, що албансько-сербське протистояння в Косово вилилось у кризу наприкінці 90-х рр. XX ст. Косовський конфлікт 1998–1999 рр., на нашу думку, був зумовлений порушенням таких передумов і факторів:

– конфлікт у Косово розгорівся у 1990 р., як наслідок державних перетворень у Сербії і непродуманої політики С. Мілошевича;

– албанці у 90-х рр. XX ст. не визнавали легітимності влади Бєлграду і вдавались до різних форм опору як мирних, так і радикальних (збройних);

– складність виявлення і знешкодження збройних груп АВК силами безпеки Сербії полягала в тому, що це були партизанські формування, які користувались широкою підтримкою населення;

– спираючись на принципи Гельсінських угод 1975 р. С. Мілошевич дії міжнародного співтовариства у 1998–1999 рр. вважав втручанням у внутрішні справи Сербії;

– у 1999 р. югославський президент, побоюючись втрати авторитету в суспільстві не допустив міжнародні війська на територію Сербії для роз'єднання сторін конфлікту;

– вихід з ситуації С. Мілошевич бачив у переговорах з прихильником легальних методів політичної боротьби І. Руговою і категорично відкидав компроміс з терористичною АВК;

– міжнародне співтовариство, зіткнувшись в першій половині 90-х рр. XX ст. з грубими порушеннями прав людини в таких державах, як Ірак, Сомалі, Руанда, Боснія і Герцеговина, активно розробляло механізми «гуманітарної інтервенції», яка передбачала втручання міжнародних посередників в конфлікт між сербами і албанцями у Косово.

Невизначеність з приводу статусу автономного краю перетворилась на серйозну проблему сербської державності і стала джерелом нестабільності в регіоні. Змінити це положення змогла б міжнародна безпека.

Таким чином, подальше дослідження спрямовано на визначенні ролі НАТО у конфлікті в Косово.

Система міжнародної безпеки – це сукупність спеціальних зобов'язань, гарантій, взаємозв'язків і механізмів, що існують між її учасниками і спря-

мовані на забезпечення її стабільного існування і розвитку. Завдяки добре налагодженій системі комунікацій, досвіду проведення військових акцій, відпрацьованому в ході регулярних навчань і маневрів, розгалуженій системі інформації і тилового забезпечення, сили НАТО можуть швидко зорієнтуватися в обстановці та вжити заходів щодо попередження конфлікту і запобігання його ескалації.

Північноатлантичний альянс був створений на основі договору між державами-членами, кожна з яких приєдналась до нього добровільно після завершення публічного обговорення і відповідної парламентської процедури. Договір поважає індивідуальні права всіх держав – членів Альянсу, а також їхні міжнародні зобов'язання згідно зі Статутом ООН.

Головною метою НАТО є захист свободи і безпеки всіх її членів політичними та військовими засобами відповідно до Статуту ООН.

НАТО довела свою ефективність у якості організації, здатної до примушування до миру, а також до активної миротворчості. Після закінчення «холодної війни» Альянс був прямо задіяний у 4 конфліктах: у Боснії і Герцеговині, у Косові, у Македонії та в Афганістані.

Унаслідок операції НАТО в Косово 1999 р. зупинено операції військ Югославії проти албанських загонів та цивільних. Фактично, ця операція є єдиною бойовою наступальною операцією НАТО за всю історію Альянсу. Війні проти Югославії передували півторарічні напружені переговори про врегулювання проблеми, зокрема, Югославії пропонувалися різні форми вирішення конфлікту, які передбачали безумовне збереження територіальної цілісності країни. Жорсткі операції югославських військ проти албанських сепаратистів, які потягли численні жертви серед цивільних, викликали збурення громадської думки в Європі [19].

Діячі у країнах НАТО стверджували, що в результаті наступальних дій військ югославського Президента С. Мілошевича в Косово для НАТО настав час «стріляти або заткнути пельку» [20].

Розміщення в Косово миротворчої місії під керівництвом НАТО, відбулося у відповідності до резолюції Ради Безпеки ООН від 10 червня 1999 р. Відповідно до Військово-технічної угоди, розгортання сил було синхронізоване з виведенням з Косова сербських сил. Виведення сербських сил було завершено до 20 червня і КФОР виконала своє перше завдання з розгортання [18].

Впродовж усієї кризи сили НАТО знаходились на передових позиціях допомоги багатьом тисячам біженців, які були вимушені тікати з Косово в результаті сербської кампанії етнічних чищень. У регіоні підрозділи НАТО будували табори для біженців, центри прийому біженців і пункти харчування, а також доставили нужденним гуманітарні вантажі. У Албанії НАТО розгорнуло значні сили задля надання подібної допомоги і надало підтримку Верховному комісару ООН у справах біженців (УВКБ ООН) з координації польотів з гуманітарними вантажами, а також забезпечило додаткові польоти з використанням літаків, які надали країни-члени НАТО [21, с. 126].

Євро-атлантичний центр координації реагування на катастрофи (EADRCC), створений в НАТО в червні 1998 року, також відіграв важливу роль у координації зусиль УВКБ ООН з надання допомоги.

Станом на 2006 рік військові сили в Косово було скорочено з 46 000 до 16 154 осіб, з яких 3738 осіб. становили представники держав-нечленів НАТО (зокрема Австрія, Азербайджан, Вірменія, Грузія, Марокко, Монголія, Фінляндія, Швейцарія, Швеція) [21, с. 127].

Політичним результатом операції НАТО проти Югославії стало встановлення контролю адміністрації ООН у Косово і втрата Сербією фактичного контролю за цим регіоном. Значна частина сербів виїхала з Косово під тиском місцевих албанців. Разом з тим, з допомогою миротворцям НАТО масштаби міжетнічного насильства зменшилися у порівнянні з 1998–1999 роками у десятки разів, а поліетнічний характер краю в цілому збережено.

Отже, провівши дослідження впливу НАТО на косовський конфлікт, доведено, ефективність НАТО на основі успішної співпраці між силами країн-членів НАТО і багатьох інших держав, що не входять до Альянсу: внаслідок операції НАТО в Косово 1999 р. було зупинено операції військ Югославії проти албанських загонів; імплементація угоди з припинення конфлікту і відновлення миру, встановлено контроль адміністрації ООН у Косово; втрата Сербією фактичного контролю за цим регіоном; повернення біженців і захист мешканців Косово, незалежно від їхнього етнічного походження.

Втім, сьогодні конфлікт сербів та албанців в Косово не є вирішеним, він є «замороженим», перебуває на стадії «невоєнного гібридного протистояння». Тобто, дослідники воєнних конфліктів, стверджують, що конфлікт в Косово має статус частково визнаної держави, і наразі у міжнарод-

ної спільноти немає чіткого уявлення, що з цим робити [22, с. 89]. На жаль, країни Західних Балкан, Боснія і Герцеговина, Чорногорія та Сербія, ймовірно, і надалі залишатимуться сприятливим ґрунтом для іноземної дезінформації як внаслідок зовнішніх, так і внутрішніх факторів. Зовнішня політика Сербії базується на «чотирьох стовпах» – встановленні збалансованих відносин з Європейським Союзом, США, Росією та Китаєм. Хоча членство в ЄС залишається стратегічною метою, особлива увага приділяється зміцненню відносин з Москвою та Пекіном, які не визнають незалежності Косово, на відміну від більшості членів ЄС та НАТО. Це створює середовище для активних дій іноземних гравців у медіа-просторі [23].

Висновки. Косовський конфлікт спричинив глобальну кризу світової системи безпеки: НАТО без формальної згоди Радбезу захищало світовий порядок у косовському протистоянні і завдали удару по сербській армії, щоб зупинити етнічне насильство в Косово, а Росія, опираючись на цей факт, почала діяти самостійно і втручатися у конфлікти інших країн, використовуючи фактор Косова як історичний прецедент для виправдування власної агресивної зовнішньої політики. Так, у 2008 році, після оголошення незалежності Косова та визнання нової держави провідними країнами світу, Росія визнала незалежність грузинських автономій – Абхазії та Південної Осетії, у Молдові, де Придністровський конфлікт точиться вже десятиліттями; у Нагірному Карабасі, завдяки якому Кремлю вдається «тримати в тонусі» як Азербайджан, так і Вірменію, в Україні, де Росія у 2014 році завдала підступного удару, окупувала Крим та розв'язала воєнний конфлікт на Донбасі, який триває і досі.

Таким чином, різні конфлікти поєдналися в один «сценарій» і тепер будь-який конфлікт, який цікавить світових гравців, не розглядається тільки двома конфліктуючими сторонами, а вирішується з врахуванням всього комплексу геополітичних інтересів.

Головний урок, який повинна винести Україна з конфлікту у Косові, оскільки обидва конфлікти мають такі спільні ознаки: територіальні – відбуваються в Європі, зацікавлені сторони – Європейський союз, США, Росія, що перемога над гібридною агресією можлива лише шляхом консолідації країн Європейського союзу і США, а також підтримки з боку НАТО. Під способом отримання підтримки з боку НАТО розуміємо порядок отримання різних видів підтримки для ефективної протидії загрозам національній безпеці, що буде предметом подальших наших досліджень.

Список літератури:

1. Устав СР Србије, Устав САП Војводине, Устав САП Косова из 1974 године. Београд, 1974. 198 с. URL: http://www.slvesnik.com.mk/Issues/67DD2F3F5BB14EB4ADB0BB89FBFC9522.pdf (дата звернення: 15.01.2022).
2. Рудяков П. «Балканська криза» (1991–2001 рр.): характер, особливості, наслідки. Політична думка, 2001. № 1–2. С. 79.
3. Гудби Дж. Принципы, лидеры и применение силы. Неразделенная Европа: Новая логика мира в американо-российских отношениях. М., 2000. С. 181.
4. Галузевий державний архів Міністерства закордонних справ України. Ф. 8. Оп. 175. Спр. 13 (700).
5. Мартынова М. Балканский кризис: народы и политика. М., 1998. С. 307.
6. Романенко С., Шмелева Б., Улунян А. Косовский синдром: генезис, риски, геостратегические последствия. Конфликт в Косово и международная безопасность. Мировая экономика и международные отношения, 2010. № 12. С. 119.
7. Югославия в огне: документы, факты, комментарии (1990–1992) / отв. ред. Е. Гуськова: Фонд югославских исследований и сотрудничества «Славянская летопись». М., 1992. Т. 1. С. 59.
8. Детрез Р. Косово. Отложената независимост. А. Данчева-Монолова (прев). Б. М., 2008. С. 123.
9. Устав Републике Србије 1990 г. Београд : Служебени гласник Републике Србије, 1990. (Смедерево: «Дмитрије Давидовић»). 168 с.
10. Косово: старі рани та урок для України. Укрінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2537243-kosovo-stari-rani-ta-urok-dla-ukraini.html (дата звернення: 25.01.2022).
11. Ткачик О. Албансько-Сербське протистояння в Косово (1990–1999 рр.). Етнічна історія народів Європи. 2012. Вип. 38. С. 95–102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2012_38_18 (дата звернення: 25.01.2022).
12. Применение санкций в соответствии с главой VII Устава ООН. URL: https://www.un.org/securitycouncil/ru/content/repertoire/actions (дата звернення: 25.01.2022).
13. Міністерство закордонних справ Україна. Україна і світ. Офіційний сайт України. URL: https://mfa.gov.ua/10-faktiv-pro-zbrojnu-agresiyu-rosiyi-proti-ukrayini (дата звернення: 27.01.2022).

14. Конфлікт Косово та Сербії продовжується : уроки для України. Майдан закордонних справ : офіційний сайт. URL: https://www.mfaua.org/uk/publications/konflikt-kosovo-ta-serbii-prodovzhuietsia-uroky-dlia-ukrainy (дата звернення: 31.01.2022).

15. Маначинський О. Косово і Метохія: історичні перехрестя. Київ, 2001. С. 40.

16. Резолюция 1199 (1998) принятая Советом Безопасности на его 3930-м заседании, 23 сентября 1998 г. URL: http://hrlibrary.umn.edu/resolutions/SC98/R1199SC98.html (дата обращения: 25.01.2022).

17. Улунян А. Косово после Руговы. Новое время. 2006. № 5. С. 34–35.

18. Резолюция 1244 (1999), принятая Советом Безопасности на его 4011-м заседании, 10.07.1999 г. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_309#Text (дата обращения: 25.01.2022).

19. Довідник НАТО. Роль Альянсу в миротворчих операціях та операціях з підтримки миру, 2006. 383 с. URL: https://www.nato.int/docu/handbook/2006/hb-ukr-2006.pdf (дата звернення: 25.01.2022).

20. Шатун В. Матеріали круглого столу «Подолання стереотипів щодо НАТО: українська перспектива в контексті європейського досвіду», 15 вересня 2006 р. Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. С. 341–354. URL: https://ua1lib.org/book/3138753/868abd (дата звернення: 28.01.2022).

21. Федонюк С. В., Лажнік В. Й., Моренчук А. А., Романюк Н. І. НАТО: історія, структура, діяльність, перспективи : навч. посіб. Луцьк : Вежа, 2008. 258 с.

22. Іщенко (Гумба) Н., Попов І., Щелін П. та ін. Конфлікти, що змінили світ. Харків : Фоліо, 2020. 186 с.

23. Дезінформація на Західних Балканах. Служба зовнішньої розвідки України : офіційний сайт. URL: https://szru.gov.ua/news-media/stop-fake/dezinformatsiya-na-zakhidnykh-balkanakh (дата звернення: 21.01.2022).

Borovyk L. A. DEFINING IN MASS MEDIA THE ROLE OF NATO IN THE KOSOVO CONFLICT: LESSONS FOR UKRAINE

On the basis of the retrospective analysis of the Kosovo armed conflict for the period analyzed, the description of the preconditions and factors of the conflict was carried out, six periods of conflict were identified, the role of NATO in resolving the conflict was determined.

It has been established that the Russian Federation in the media to date says that the main goal of propaganda at the strategic level was the formation of a positive one for the United States and NATO in the Balkans. Thus, it is proved that Russia uses these facts as a way to justify its own aggression against Ukraine (occupation of the Crimea and the war in the Donbas). It is determined that the current information space is characterized by increasing trends, who manipulate mass consciousness on a global scale and play a significant role not only in resolving armed conflicts, but also directly participate in their course.

Let conduct a retrospective analysis of the conflict based on the scientific literature and make a brief description of it. In 1945 -1992, the Federal Republic of Yugoslavia (FRY) existed on the Balkan Peninsula, and the Socialist Republic of Serbia was one of its subjects. Within the union, Serbia was like a federation within a federation, as it included the Autonomous Regions of Vojvodina and Kosovo. There was an increase in the rights of autonomy within the republic during the second half of the XXth century. In particular, according to the text of the Constitution of the Socialist Republic of Serbia in 1974, Belgrade was forced to coordinate all decisions regarding Kosovo and Vojvodina with the local authorities of the autonomies. The autonomous regions did not have the right to secede from Serbia.

Key words: *confrontation, armed conflict, information sphere, media, media technologies, NATO, manipulation, destabilization.*

УДК 378.08:005.338.8]:070.11]](489)(055)
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/31

Волик А. В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ ОБРАЗУ УНІВЕРСИТЕТУ В МАТЕРІАЛАХ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті визначено засоби творення образу українського ЗВО на основі аналізу текстів університетських видань і коментарів користувачів під публікаціями на Facebook-сторінках вишів. Актуальність дослідження полягає в необхідності побудови позитивного медіаобразу університету з метою підвищення престижу української вищої освіти в суспільстві, зокрема серед студентів та абітурієнтів. Зважаючи на кількісно-відсоткові показники позитивно й негативно оцінних текстів і коментарів у ЗМК КНУ імені Тараса Шевченка, НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського» та ХНУ імені В. Н. Каразіна, зроблено висновок, що образ університету й вищої освіти загалом, які вони формують, є позитивним. Відповідно у цій роботі акцентовано увагу на засобах позитивізації медіаобразу ЗВО. Загалом було переглянуто 5043 текстів видань, серед яких про університет – 2395, і 2079 – коментарів у Facebook.

Виокремлено такі засоби: формування позитивного образу університету шляхом висвітлення діяльності професорсько-викладацького складу (ПВС), студентів, керівництва ЗВО; висвітлення PR-заходів і акцій, які проводяться за участі представників університетів; презентація рейтингів вишів; використання зовнішньої атрибутики освітньої установи в текстах спеціалізованих ЗМК; особистісно-орієнтований підхід в основі формування образотвірної політики ХНУ імені В. Н. Каразіна.

Аналіз засобів позитивізації медіаобразу ЗВО є одним із етапів визначення глобального образу університету в суспільстві, проведення відповідних соціологічних опитувань і створення практичної моделі творення медіаобразу вишу, яка потенційно може використовуватися університетськими ЗМК.

Ключові слова: *образ університету, медіаобраз університету, університетські медіа, університетські соцмережі, творення медіаобразу, засоби образотворення.*

Постановка проблеми. Упродовж останніх років освіта являє собою перспективну галузь економіки, яка з кожним роком збільшує обсяг попиту й пропозиції на освітні послуги [9, с. 414]. Загострення конкурентної боротьби між ЗВО на освітньому ринку в Україні та світі стало передумовою ряду суттєвих змін: пошуку шляхів підвищення якості викладання та освіти в університеті загалом, оновлення технологій навчання, цифровізації університетських медіа, осучаснення інформаційних платформ вишів та інше. Щоб привабити потенційних абітурієнтів, університети «вдаються до різних форм конкуренції, серед яких значна роль відводиться іміджу» [6, с. 395]. Очевидною стала вимога використання нових підходів і методів з метою підвищення престижу ЗВО в суспільстві, формування його сприятливого образу серед студентів і абітурієнтів, і, як результат, – збільшення кількості потенційних вступників.

Тож проблемою, вирішеною в ході дослідження, є відсутність чітких механізмів творення позитивного медіаобразу українського закладу вищої освіти. Наслідок цієї проблеми – складність у побудові позитивного образу університетів та вищої освіти загалом, у боротьбі з негативними відгуками споживачів освітніх послуг і суспільства в цілому щодо діяльності університетів, у формуванні авторитету ЗВО серед студентів і абітурієнтів.

Об'єктом дослідження є образ університету в матеріалах спеціалізованих ЗМК, предметом – засоби творення позитивного образу ЗВО у вищезазначених медіа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування образу ЗВО актуальна як в українському, так і світовому науковому дискурсі. Серед українських дослідників процес отбразотвоорення університету досліджують В. Іванов, О. Олтаржевський, Н. Білан, Н. Горбенко, І. Проценко, М. Зацерківна, О. Зіньчина, Д. Рудь, Ю. Карпенко, Н. Карпенко, О. Бачинська, Т. Чабан, В. Василенко, О. Біловодська, А. Почтовюк, О. Раєвнєва, Т. Біда, І. Мигович та інші, закордонних – Л. Арпен, Г. Алвес, П. Дюарт, М. Рапосо, М. Санг, С. Янг, С. Вілкінс, Дж. Хійсман, Д. Кезоліс, Л. Мартінес, С. Барріо, А. Рені,

К. Греєм, В. Вудфілд, Дж. Харрісон, Дж. Вайсмен, С. Марджинсон, О. Макел та інші.

Об'єктом цього дослідження є саме образ університету. Попри те, що думки дослідників довкола трактування понять образу та іміджу розходяться, більшість науковців називають імідж складовою частиною образу. А. Гравер стверджує: «Існує безліч визначень іміджу за допомогою образу, але немає жодного визначення образу, який би визначався через поняття імідж» [3, с. 69]. Так І. Проценко трактує імідж як «образ, тісно пов'язаний із громадськістю, комунікацією, рекламою чого-небудь чи кого-небудь» [6, с. 395]. І. Альохіна підтверджує, що імідж – це певний образ, який «людина представляє світу, свого роду самопрезентація для інших» [1, с. 89]. Ю. Бідзіля подає дефініцію іміджу ще більш узагальнено: імідж – «**цілеспрямовано** [авт.] сформований за допомогою комунікації (ЗМІ, рекламні технології, інші способи спілкування) образ кого-небудь (наприклад, політика) або чого-небудь (фірми, підприємства, товару)» [2, с. 86]. Д. Кезоліс наголошує на тому, що загальний імідж компанії формується в людини із багатьох одиничних образів, які можуть бути як позитивними, так і негативними чи нейтральними [14, с. 210].

Проаналізувавши праці українських і закордонних дослідників, зроблено висновок, що образ – це відображення зовнішнього світу у свідомості людини або конкретно-чуттєве уявлення про щось (джерело), а імідж – цілеспрямовано сформований за допомогою комунікації образ кого-небудь (наприклад, політика) або чого-небудь (фірми, підприємства, товару) (джерело). Метою спеціалізованих видань вишів і сторінок у соцмережах є творення позитивного іміджу ЗВО, однак у споживачів освітніх послуг на основі штучно створеного іміджу формується саме образ. Як висновок, образ ЗВО твориться на основі його іміджу.

Сьогодні поняття «образ» і «імідж» університету є об'єктом досліджень багатьох українських і зарубіжних науковців: ЗВО усвідомили важливість створення свого сприятливого образу в суспільстві, який, у свою чергу, є основою для залучення кращих студентів, співробітників та потенційних джерел фінансування [12, с. 40; 13, с. 23; 15, с. 56]. Одним із найголовніших факторів творення образу ЗВО, який виділяє світова наукова спільнота, є присутність університету в інформаційному просторі. Н. Чернега називає медіа «майданчиком університетів для ведення активної діяльності», адже ЗМІ, на думку дослідниці, «забезпечують освітнім закладам можливість публічно виражати свої позиції» [10, с. 172]. А. Киричок говорить про популярність нових медіа, серед яких називає блоги, мікроблоги, фото- та відеосервіси, подкаст та інші, які поряд із традиційними медіа відіграють важливу роль у транслюванні інформації про ЗВО [4, с. 44]. Л. Арпен називає медіа одним із чинників, які формують глобальний імідж університету [11, с. 99]. М. Санг і С. Янг вважають позитивні новини про ЗВО в медіа одним із факторів, який визначає привабливість вишу в соціумі [16, с. 362]. С. Вілкінс і Дж. Хійсман у контексті творення іміджу ЗВО досліджують ЗМІ як один із чинників, які потенційно «можуть вплинути на прийняття рішення і вибір вишу майбутніми студентами» [17, с. 611]. Отже, медіа в процесі творення образу сучасного університету в суспільстві відіграють основоположну роль.

Постановка завдання. Мета дослідження – окреслити засоби творення медіаобразу ЗВО на основі текстів спеціалізованих університетських ЗМК. Меті роботи відповідають поставлені **завдання**:

1. Через виявлення маркерів позитивного й негативного ставлення до вишів визначити кількісно-відсоткові показники текстів і коментарів про ЗВО в спеціалізованих ЗМК.
2. Окреслити тематичне наповнення текстів ЗМК про університет.
3. На основі результатів дослідження сформувати засоби творення образу університету в спеціалізованих ЗМК.

Виклад основного матеріалу. Для аналізу було обрано спеціалізовані медіа найбільш рейтингових університетів України – Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна [7] – а саме друковані видання й офіційні сторінки в соціальній мережі Facebook. Газета КНУ імені Тараса Шевченка має назву «Київський університет» (КУ – авт.), НТУУ »КПІ» – «Київський політехнік» (КП – авт.), ХНУ імені В. Н. Каразіна – «Харківський університет» (ХУ – авт.). Дані опитування за 2020 рік соціологічної компанії Research & Branding Group свідчать про те, що найпопулярнішою соціальною мережею в Україні є Facebook (59 % від усіх респондентів), тож вона є найбільш релевантною для цього дослідження [8].

З огляду на об'єкт дослідження праці, а саме образ ЗВО, для аналізу обрано саме коментарі

користувачів на сторінках університетів. Відгуки підписників під публікаціями на Facebook-сторінках вишів є безпосереднім вираженням їхніх думок і вражень, загалом реакцією суспільства на той імідж університету, який намагається сформувати його адміністрація. А як уже зазначалося вище, образ ЗВО твориться на основі його іміджу.

Часовий період аналізу – 2014–2018 роки. Такі межі вибірки зумовлені ухваленням парламентом нового закону «Про вищу освіту» у липні 2014 року і першим п'ятиріччям дії закону. Вибірка матеріалів усіх видань – суцільна, у ході роботи відбиралися всі медіатексти, що стосуються теми про університет, тобто проаналізовано всі матеріали університетських газет та всі коментарі під публікаціями на Facebook-сторінках вишів. Загалом було переглянуто 5043 текстів видань, серед яких про університет – 2395 і 2079 – коментарів у Facebook.

Для аналізу проблематики вищої школи в текстах про університет і, як результат, виявлення засобів формування образу ЗВО в досліджуваних виданнях і сторінках соцмереж було визначено кількісно-відсоткові показники позитивно, негативно й нейтрально оцінних матеріалів і коментарів у спеціалізованих ЗМК (таблиця 1).

Основним принципом творення позитивності образу університету в матеріалах усіх досліджуваних видань є визначення тематичного спрямування матеріалу через номінації таких загальнолюдських цінностей, як ДОСЯГНЕННЯ, УСПІХ, ТАЛАНТ, АМБІЦІЙНІСТЬ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ, ВИЗНАННЯ, РОЗВИТОК, РОЗБУДОВА, ПІДТРИМКА, ДОПОМОГА та інші [5, с. 112]. Наприклад, «Колектив Інституту журналістики вирішив ***перераховувати щомісяця денний заробіток*** на потреби поранених, які перебувають у шпиталях Київщини» («Київський університет» – КУ. – № 11. – 2015), «Сьогоднішня студентська молодь ***гідно склала іспит*** з національної свідомості та громадянської зрілості не в дискусійних баталіях, а на барикадах Майдану» (КУ. – № 16–17. – 2014), «Я хочу щиро подякувати викладачам та адміністрації Інституту телекомунікаційних систем, що ***активно підтримують*** наукову діяльність студентів» («Київський політехнік» – КП. – 2018. – № 18), «…колектив університету продовжував напружено працювати, підтверджуючи ***згуртованість, відповідальність та професіоналізм***» (КП. – 2015. – № 24).

На противагу позитивним номінаціям, негативну оцінку тексту задають визначально негативно оцінні цінності, а саме БРЕХНЯ, ПІДЛІСТЬ, ДЕГРАДАЦІЯ, РЕГРЕС, БАЙДУЖІСТЬ тощо [5, с. 113]. Однак така проблематика в університетських медіа практично не актуалізована.

Зважаючи на дані таблиці 1, визначимо середні показники позитивно, негативно й нейтрально оцінних текстів всіх проаналізованих видань і коментарів користувачів у Facebook. Зобразимо результат на рисунку 1.

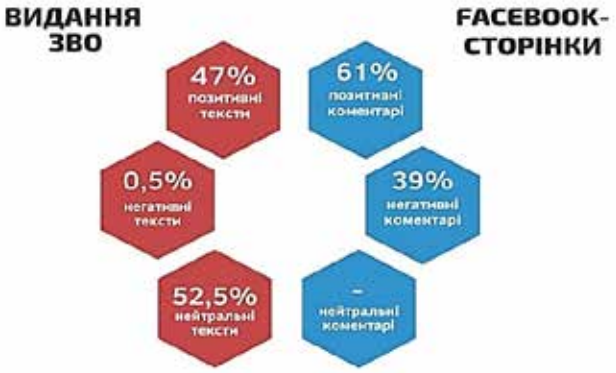

Рис. 1. Середні показники текстів про ЗВО в спеціалізованих ЗМК

Відсоткові показники оцінних текстів про університет в досліджуваних спеціалізованих ЗМК свідчать про кількісну перевагу позитивно оцінних матеріалів. В університетських виданнях статей негативного оцінного відтінку практично немає, тоді як на Facebook-сторінках ЗВО негативний – кожен третій коментар. Зважаючи на кількісно-відсоткові показники (Рис. 1), у цій праці ми акцентуємо увагу на засобах творення позитивізації образу закладу вищої освіти, засоби негативізації розглядаємо побічно.

Таблиця 1

Кількісно-відсоткові показники текстів і коментарів про ЗВО в спеціалізованих ЗМК

Видання				**Facebook-сторінки (коментарі)**		
назви видань і сторінок	Київський університет	Київський політехнік	Харківський університет	Київський національний університет імені Тараса Шевченка	КПІ ім. Ігоря Сікорського	V. N. Karazin Kharkiv National University
Позитивні тексти	245 (27 %)	475 (41 %)	953 (72 %)	428 (46 %)	251 (39 %)	476 (97 %)
Негативні тексти	3 (0,3 %)	6 (0,5 %)	2 (0,1 %)	511 (54 %)	397 (61 %)	16 (3 %)
Нейтральні тексти	670 (72,7 %)	687(58,5 %)	353 (27,9 %)	–	–	–

Один із базових засобів образотворення ЗВО – **формування позитивного образу університету шляхом висвітлення діяльності професорсько-викладацького складу (ПВС)**.

До цього переліку можна зарахувати статті про висвітлення наукових досягнень викладачів й інших співробітників ЗВО, фактів міжнародного визнання ПВС (матеріали про закордонні стажування, участь у міжнародних грантових програмах). Матеріали про наукову діяльність співробітників університету є базовими для кожного проаналізованого нами видання, є виключно позитивно оцінними. Наприклад, «Я хочу щиро подякувати викладачам та адміністрації Інституту телекомунікаційних систем, що ***активно підтримують*** наукову діяльність студентів» (КП. – 2018. – № 18), «Ось уже п'ятнадцять років доцент ІТС Дмитро Анатолійович Міночкін належить до ***родини київських політехніків***. А за підсумками університетського конкурсу «Викладач-дослідник» ***його названо серед переможців***» (КП. – 2017. – № 34), «За минулий рік ***співробітники університету отримали*** 27 охоронних документів на об'єкти права інтелектуальної власності, з яких 20 патентів на винаходи» (КУ. – № 12. – 2014).

Тематична група дописів у соцмережі Facebook АКТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ і ЗДОБУТКИ ПРЕДСТАВНИКІВ УНІВЕРСИТЕТУ також збирає переважно схвальні коментарі:

– «Каразінські археологи Історичний факультет ХНУ імені В. Н. Каразіна долучилися до розкопок Більського городища – ***Валерій Сидоренко*** *Молодці! Так тримати!* ***Misha Rudnitski*** *Фантастика! Браво! Гордимся!* (15 серпня 2018 р.);

– У КПІ створили новий інститут – Інститут матеріалознавства та передових технологій – ***Надежда Николаевна*** *ТАК ТРИМАТИ!!! БОГ В ПОМІЧ!!* (4 листопада 2018 р.).

Тож тексти, у яких описується діяльність професорсько-викладацького складу, формують позитивний образ кожного університету.

Наступний засіб образотворення – **формування позитивного образу університету шляхом висвітлення діяльності студентів.**

Студенти є активними споживачами освітньо-наукових послуг, тому об'єктивно оцінюють переваги та недоліки навчання в ньому. До того ж студенти активно фігурують у матеріалах про ЗНО, навчальний процес у виші, соціальні проекти й волонтерство, працевлаштування, досягнення представників ЗВО. Це підтверджують цитати зі статей видань: «Студенти нашого університету ***активно долучаються*** до різноманітних благодійних проектів» (КУ. – № 12. – 2014), «І всюди студенти ***виявляли***, крім фундаментальних знань, ***свою обдарованість, хист і дотепність***» (КУ. – № 5. – 2016), «Вищої студентської винагороди – ***стипендії Президента України*** – тричі удостоївся вихованець ІХФ Віктор Витвицький» (КП. – 2016. – № 19), «Усі студенти отримали направлення на роботу: ***67 % працевлаштовано*** до держаних установ» («Харківський університет» – ХУ. – 2014. – № 5).

Тексти про отримання студентами стипендій за успішне навчання та нагород на наукових конкурсах, про участь у конференціях й олімпіадах підтверджують високу якість навчання у виші, підсилюючи іміджеву привабливість ЗВО. Отже, матеріали про наукову діяльність студентів і їхнє позааудиторне життя формують позитивний образ університету.

Третій засіб – **формування позитивного образу університету шляхом висвітлення діяльності керівництва ЗВО**.

Постать ректора університету надзвичайно важлива для формування образу ЗВО, адже саме ректор є однією із центральних осіб у матеріалах про престиж вишу, його імідж на міжнародній арені, налагодження контактів із підприємствами й організаціями з метою працевлаштування студентів, проведення масштабних благодійних акцій тощо. Діяльність ректора презентована в матеріалах спеціалізованих ЗМК виключно в позитивному контексті: «…він (Михайло Згуровський) став тою ***керуючою силою***, що дала імпульс налагодженню двосторонніх відносин між Україною та Японією» (КП. – 2015. – № 18), «…ректор Познанського технологічного університету професор Томас Лодиговський ***вручив медаль*** «За заслуги перед Познанським технологічним університетом» академіку НАН України Михайлу Згуровському» (КП. – 2018. – № 25), «Леонід Васильович (про Губерського) є ***флагманом*** Київського університету, свідченням якісно нового етапу у співпраці України та Польщі» (КУ. – 2014. – № 21).

Особливу роль постаті ректора приділено в медіа КНУ імені Тараса Шевченка й ХНУ імені В. Н. Каразіна. Ректор КНУ Володимир Бугров і попередній ректор ХНУ імені В. Н. Каразіна Віль Бакіров – активні користувачі соцмереж і часто коментують дописи на сторінках вишів. На такі коментарі активно реагують підписники сторінок, продовжуючи обговорення теми. Наприклад, «Звернення ректора, академіка Віля Бакірова, до студентів-першокурсників – ***Виктория Само-***

хина *Низкий поклон Вам, любимый Ректор!!!!!* ***Олег Барвінський*** *Хай живе великий ректор Віль Бакіров!* (3 вересня 2019 р.)», «Каразінський університет відвідав віцепрем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України Дмитро Кулеба – ***Yulia Babych*** *Кулеби приходять і йдуть, Бакіров – вічний* (17 лютого 2018 р.)»

Висвітлення PR-заходів і акцій, які проводяться за участі представників університетів.

Серед найпопулярніших заходів, які час від часу проводяться абсолютно в усіх досліджуваних університетах, – дні відкритих дверей і ярмарки вакансій. Наприклад, у КНУ імені Тараса Шевченка ярмарок вакансій має назву «Імпульс», у ХНУ імені Каразіна – «Кар'єра у великому місті», у НТУУ «КПІ» – «beAhead». Такі заходи зазвичай збирають велику кількість відвідувачів, серед яких як студенти університетів, так і майбутні абітурієнти. Також кожен університет бере активну участь у виставках, зокрема інформаційно-освітніх, які дають можливість презентувати ЗВО, його здобутки й досягнення, зацікавити потенційних споживачів освітніх послуг. Наприклад, НТУУ «КПІ» – постійний учасник таких освітніх виставок, як «Сучасні заклади освіти», «Освіта та кар'єра», «Освіта в Україні. Освіта за кордоном», КНУ імені Тараса Шевченка – «КНУ Expo», «Безпека і зброя», «Інноватика в сучасній освіті», «Освіта та кар'єра», ХНУ імені В. Н. Каразіна – «Країна освіти», «Геометрія навколо нас».

Вищеназвані заходи активно висвітлюються університетськими ЗМІ й збирають велику кількість позитивних коментарів. Відповідно зображення в медіа PR-заходів і акцій, які проводяться у вишах, є одним із засобів формування позитивного образу ЗВО.

Наступний засіб позитивізації образу університету в спеціалізованих виданнях – **презентація рейтингів вишів**.

Численні соціологічні опитування свідчать про те, що рейтинг ЗВО і його репутація відіграють чи не найголовнішу роль у прийнятті рішення вступниками щодо вибору університету. Тому абсолютно всі університети не втрачають можливості висвітлити тему рейтингу вишу на шпальтах газет і сторінках у соцмережах: «QS Quacquarelli Symonds представила щорічний рейтинг ***найкращих університетів світу*** «QS World University Rankings» 2014–2015… КНУ перейшов у групу вишів 421–430» (КУ. – №11. – 2015), «На зміцнення світового реноме Шевченкового університету як ***провідного вишу України*** працюватимуть науковці…» (КУ. – № 7. – 2017), «Каразінський ***серед кращих університетів світу*** посідає 401 місце, що є найвищим показником серед українських вищих навчальних закладів» (ХУ. – 2017. – № 12),

Такі публікації на сторінках у Facebook не залишаються непоміченими, їх активно коментують підписники. Часто ці коментарі мають іронічний характер, адже не всі університети покращують свої позиції у всеукраїнських рейтингових списках, а в міжнародні – взагалі потрапляють одиниці:

– Київський національний університет імені Тараса Шевченка вперше увійшов до ТОП-2000 університетів світу за якістю освіти світового рейтингу університетів від консалтингового центру CWUR – ***Василь Овдіюк*** *Яка ганьба, навіть в першу тисячу не ввійшов. А були часи (коли ми навчались) в першу сотню входив!* (6 серпня 2018 р.);

– #КНУ утримує позицію лідера серед українських університетів у найвідомішому світовому рейтингу Webometrics Ranking of World Universities – ***Andriy Cheredarchuk*** *(називає позиції університету в рейтингу з 2014 по 2018 роки – авт.) 2018 – 1273, 2017 – 1216, 2016 – 1155, 2015 – 937, 2014 – 789* ***КНУрадіо*** *Жаль, що тенденція іде на спад* (26 січня 2018 р.);

– Тиждень розпочався з гарних новин! НТУУ «КПІ» – у десятці університетів-лідерів України за версією «Топ-200 Україна» – ***Галина Таратула*** *Я дуже тією новиною втішена...* ***Ольга Гальченко*** *А по хабарях на першому!*

Усе ж рейтинг – визнання досягнень університету, тому є засобом формування позитивного образу як мінімум найрейтинговіших університетів країни, які, власне, й досліджено.

Використання зовнішньої атрибутики освітньої установи.

Цей засіб творення образу університету передбачає наявність логотипу, герба ЗВО, зручність користування веб-сторінкою, застосування фірмового кольору, шрифту навчального закладу та інших форм зовнішньої атрибутики вишу. Такі візуальні засоби образотворення особливо часто використовуються на сторінках вишів у соцмережах. Наприклад, зображення логотипу ЗВО на фото- та відеоматеріалах; фірмових кольорів вишів на ілюстраціях, що висвітлюють важливі (офіційні) події (КНУ імені Тараса Шевченка – червоний колір, ХНУ імені В. Н. Каразіна – синій і блакитний, НТУУ «КПІ» – темно-синій); герба вищого навчального закладу на фотографії профілю сторінки університету. Дієвим засобом творення образу є публікації у формі фотоілюстрацій корпусів вишів. Наприклад, зображення червоного корпусу КНУ імені Тараса Шевченка,

головних корпусів НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського» і ХНУ імені В. Н. Каразіна. Такі публікації збирають значну кількість позитивно оцінних коментарів, підтримують бренд університету:

– У приміщенні бібліотеки розпочався ремонт (про КПІ) – ***Светлана Барабаш*** *Залиште колони в такому ж варіанті, як і було. До речі це натуральний, досить дорогий камінь* (23 вересня 2015 р.);

– Вчена рада затвердила новий великий герб університету (про ХНУ) – ***Володимир Козирський*** *Красивий, з душею і розумом осмислений герб! Браво!* (28 грудня 2017 р.);

– Не зважаючи ні на що, весна тішить нас своєю красою (про КНУ) – ***Oleksandr Shtykhno*** *цей благородний червоний колір! Проходячи повз червоний корпус, виникає така ностальгія* (2 квітня 2018 р.).

Однак не всі відгуки під такими дописами є позитивними, часто вони провокують на обговорення проблем, які турбують підписників. Наприклад, незадовільний стан студентських гуртожитків, холод у корпусах університетів та інші господарські проблеми:

– Уже декілька днів як Головний навчальний корпус #КНУ радує студентів викладачів та гостей Університету своїм відреставрованим та свіжопофарбованим фасадом! – ***Constantin Zaliznyak*** *А с тыльной стороны по прежнему грустный и выгоревший* (30 жовтня 2016 р.);

– Щойно, біля в'їзної арки КПІ ім. Ігоря Сікорського, відбулося відкриття скульптури «Еволюція пізнання», яка завершила проект в'їзної групи нашого університету – ***Владислав Онуфрей*** *Welcome to USSR. Мне нечего добавить. Университеты Европы в первую очередь стараются обеспечить годные условия для обучения студентов. Зимой вы редко застанете там в аудиториях 0…+6* (21 грудня 2017 р.);

– Фото герба університету – ***Иван Пушечников*** *Засмучує цей герб, який фактично символізує застарілість університету. По суті сокиру і вила треба було прибрати з герба ще багато десятиріч тому, коли від тодішнього КПІ від'єднався Інститут Народного Господарства* (1 листопада 2018 р.).

Такий стан речей, коли позитивні новини викликають у підписників соцмереж негативні емоції й провокують на дискусії, як уже було зазначено вище, притаманний і публікаціям щодо рейтинговості ЗВО. Можемо припустити, що така тенденція викликана майже повною відсутністю на Facebook-сторінках вишів публікацій на проблемні й дискусійні теми. У користувачів виникає когнітивний дисонанс: значна кількість проблемних матеріалів про університет в українському інформаційному просторі не корелює з незначною – на офіційних сторінках ЗВО. Ця проблема потребує більш детального аналізу й буде досліджена в наступних наукових розвідках.

Варто зазначити ще один засіб творення образу ЗВО, однак притаманний лише медіа ХНУ імені В. Н. Каразіна, – **особистісно-орієнтований підхід в основі формування образотвірної політики ХНУ імені В. Н. Каразіна**.

На сторінках газети університету наявні матеріали не тільки про визначні досягнення і наукові здобутки конкретних науковців ЗВО, а й тексти про складання проміжних модулів, залікову сесію, рівень успішності конкретних академічних груп. Наявні і матеріали про життя студентів у гуртожитку: налагодження комунікації із сусідами по кімнаті, підселення нових мешканців, візити викладачів університету в гуртожиток. Такі тексти базуються на реальних випадках із життя, вказуються навіть імена учасників подій. Наприклад, «В нашій групі навчаються дві студентки-контрактниці. Даша Левітова з Бєлгорода ***закінчила перший семестр лише з однією «четвіркою»***. Отже, міф про погане навчання контрактників спростовано!» (ХУ. – 2014. – № 5), «Попереду екологічний факультет планує проведення ще декількох ***ректорських контрольних робіт*** у формі електронного тестування…» (ХУ. – 2014. – № 9), Вікторії, можна сказати, пощастило. ***Ремонт зробили незадовго до її заселення***, тарганів вивели, а з дівчатами вона з самого початку знайшли спільну мову, завдяки схожим звичкам і поглядам» (ХУ. – 2014. – № 11).

Матеріали про студентів Каразінського університету зазвичай друкуються в газеті, а потім розміщуються на сторінці в соцмережі, збираючи під собою численні коментарі: вищеназвані теми знаходять відгук у підписників сторінки, адже близькі більшості студентів. У «Харківському університеті» регулярно виходять біографічні матеріали про активних студентів вишу – старост груп, відмінників навчання, молодих науковців, учасників і переможців різноманітних олімпіад. Загалом особистісно-орієнтований підхід у творенні образу ЗВО притаманний усім досліджуваним університетам, однак найяскравіше він проявляється в образотвірній політиці ХНУ імені В. Н. Каразіна.

Висновки й пропозиції. Проведений контекстуальний аналіз матеріалів університетських медіа

й коментарів користувачів Facebook-сторінок ЗВО дозволив дійти висновку про емоційну оцінність досліджуваних текстів, тематичне спрямування статей про вищу школу в спеціалізованих газетах і, як результат, – став підставою для визначення засобів творення образу ЗВО. Кількісно-відсоткові показники проаналізованих текстів свідчать про перевагу позитивних матеріалів (47 %) і коментарів (61 %) проти негативних – 0,5 % і 39 %. Було вирішено акцентувати увагу на засобах творення позитивного медіаобразу університету.

Тож визначено такі засоби: формування позитивного образу університету шляхом висвітлення діяльності професорсько-викладацького складу (ПВС), студентів, керівництва ЗВО; висвітлення PR-заходів і акцій, які проводяться за участі представників університетів; презентація рейтингів вишів; використання зовнішньої атрибутики освітньої установи в текстах спеціалізованих ЗМК; особистісно-орієнтований підхід в основі формування образотвірної політики ХНУ імені В. Н. Каразіна.

Наступним етапом дослідження медіаобразу українського університету є аналіз засобів негативізації образу ЗВО на основі текстів спеціалізованих ЗМК, всеукраїнських видань, соціальних мереж, проведення масових опитувань на предмет образу університету в студентів та абітурієнтів, науково-педагогічних працівників, інших споживачів освітніх послуг з метою визначення глобального образу ЗВО в суспільстві, розробка практичної моделі формування медіаобразу університету.

Список літератури:

1. Алехина Ия. Имидж и этикет делового человека. Москва, 2001. 111 с.
2. Бідзіля Ю. М., Стецків М. Я. Імідж України в російських електронних засобах масової інформації (на прикладі телеканалів ОРТ, НТВ та РТР). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія*. 2009. № 20. С. 85–88.
3. Гравер А. А. Образ, имидж и бренд страны: понятия и направление исследования. *Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология*. 2012. № 3. С. 67–74.
4. Киричок А. П. Використання нових медіа у формуванні іміджу ВНЗ. *Вісник Книжкової палати*. 2015. № 2. С. 42–44.
5. Кузнєцова Т. В. Аксіологічні моделі мас-медійної інформації : монографія. Суми : Університетська книга. 2010. 304 с.
6. Проценко І. І. Імідж вузу як складова системи освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 9. С. 391–399. URL: http://repository.sspu.sumy.ua/bitstream/123456789/1959/1/Imidzh%20vuzu.pdf (дата звернення: 02.02.2022).
7. Рейтинг університетів «ТОП-200 Україна» 2017 року. URL: http://osvita.ua/vnz/rating/64884/ (дата звернення: 05.02.2022).
8. Соцмережі як джерело інформації: опитування. URL: https://rb.com.ua/blog/socmerezhi-jak-dzherelo-informacii/ (дата звернення: 06.02.2022).
9. Станкова А. О., Холодний Г. О. Особливості формування іміджу закладу вищої освіти. *Освітньо-інноваційна інтерактивна платформа «Підприємницькі ініціативи»*: III всеукр. наук. конф. (Київ, 13 грудня 2018). Київ, 2018. С. 414–418.
10. Тихомирова Є. Проблеми формування іміджу освітнього закладу. *Нова педагогічна думка*. 2012. № 1. С. 171–175.
11. Arpan L., Raney A., Zivnuska S. A cognitive approach to understanding university image. *Corporate Communications*. 2003. Vol. 8, № 2. P. 97–113.
12. Cahyono Y., Purwanto A., Azizah, F. Impact Of Service Quality, University Image And Students Satisfaction Towards Student loyalty: Evidence From Indonesian Private Universities. *Journal of Critical Reviews*. 2020. Vol. 7, № 19. P. 38–47.
13. Duarte P. O., Alves H. B., Raposo M. B. Understanding university image: a structural equation model approach. *International review on public and nonprofit marketing*. 2010. Vol. 7, № 1. P. 21–36.
14. Kazoleas D., Kim Y., Moffit M. Institutional image: a case study. *Corporate Communications*. 2001. Vol. 6, № 4. P. 205–216.
15. Landrum R., Turrisi R. and Harless, C. University image: the benefits of assessment and modeling. *Journal of Marketing for Higher Education.* 1998. Vol. 9, № 1. P. 53–68.
16. Sung M., Yang S. Toward the model of university image: The influence of brand personality, external prestige, and reputation. *Journal of Public Relations Research*. 2008. Vol. 20, № 4. P. 357–376.
17. Wilkins S., Huisman J. Student evaluation of university image attractiveness and its impact on student attachment to international branch campuses. *Journal of studies in international education*. 2013. Vol. 17, № 5. P. 607–623.

Volyk A. V. MEANS OF CREATING OF THE UNIVERSITY IMAGE IN THE MATERIALS OF SPECIALIZED MEDIA

In the article was identified the means of creating of the Ukrainian university image, that based on the analysis of the texts of university editions and user comments under the publications on the Facebook pages of universities. The relevance of the study lies in the need to build a positive media image of the university in order to increase the prestige of Ukrainian higher education in society, in particular among students and entrants. Taking into account the quantitative and negative indicators of positively and negatively evaluated texts and comments in the Taras Shevchenko National University, Igor Sikorsky National Technical University and V. N. Karazin National University, it was concluded that the image of the university and higher education in general, is positive. Accordingly, this paper focuses on the means of positivizing media image of the university. A total of 5,043 texts were viewed, including 2,395 about the university and 2,079 on Facebook.

The following means are singled out: formation of a positive image of the university by covering the activities of the teaching staff, students, leadership of the universities; coverage of PR-events and promotions held with the participation of university representatives; presentation of university rankings; use of external attributes of the educational institution in the texts of specialized media; personality-oriented approach based on the formation of art policy of VN Karazin National University .

Analysis the means of positivizing media image of the university is one of the stages of determining the global image of the university in society, conducting relevant opinion polls and creating a practical model of the media image of the university, which can potentially be used by university media.

Key words: *university image, university media image, university media, university social networks, media image creation, means of the image creation.*

УДК 81
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/32

Загороднюк В. С.
Херсонський державний університет

Соломахін А. Ф.
Херсонський державний університет

ДИНАМІКА ЖАНРУ ПОЛІТИЧНОГО ПОРТРЕТУ В ПУБЛІЦИСТИЦІ ДМИТРА ПАВЛИЧКА

Публіцистична творчість Д. Павличка відображає складні, мінливі й динамічні процеси в сучасному українському державотворенні. Вона різна за жанровою ознакою, посилається на різний фактичний матеріал і образна. У ній виділяється жанр політичного портрету. Це логічно і закономірно. Адже її автор особисто співпрацював з багатьма сучасними політиками, що впливали на політичне життя України. Водночас, він звертається і до відомих історичних постатей, показуючи зв'язок і традицію історичного поступу, його проблематику, як минулі події впливають на сучасні реалії і проектуються на майбутнє. У цьому процесі творені публіцистом політичні портрети є фіксацією української історії в конкретних постатях. Автор вибирає ті з них, що близькі йому за духовними переконаннями, громадянською і світоглядними позиціями.

У дослідженні акцентується увага на виокремленні політичного портрету в окремий жанр у різножанровій публіцистиці Д. Павличка, його зображально-виражальній специфіці, змістовій наповненості, умінні автора моделювати політичний портрет, виокремлюючи в ньому головні штрихи, надаючи йому виразної образності. Серед них з обширного доробку Д. Павличка нами обрані для висвітлення постаті Івана Мазепи, Павла Скоропадського, Петра Шелеста, В'ячеслава Чорновола. Вони як політики діяли у різні часи української історії, перед ними поставали різні проблеми і складнощі державотворення і їх вирішення потребувало неоднозначних рішень. Тому їхні політичні портрети авторства Д. Павличка передають не тільки їхнє особисте, а й динаміку українського політичного життя, мета якого була створення самостійної держави. У портреті І. Мазепи публіцист задіює контекст відображення цього політика у світовій літературі та історії, який досить обширний, і це підтверджує факт визнання його діяльності на міжнародному рівні. Окрім цього, дається й авторське бачення цієї особистості з реалій теперішнього часу, коли його постать проблематично входить в українську суспільну свідомість. Постать П. Скоропадського відображена досить динамічно, з екскурсом у його козацьку родослівну і як це вплинуло на його світоглядні переконання, з наведенням чисельних постанов, розпоряджень, ухвал, документів, що підтверджують його діяльність як останнього гетьмана України, якому прийшлося стверджувати її розбудову, ведучи дипломатичні переговори й з іноземними партнерами. На творення політичних портретів П. Шелеста і В. Чорновола вплинуло й те, що автор безпосередньо співпрацював з цими політиками, вирішуючи різної важливості та складності проблеми, погоджуючись і не погоджуючись з ними, обстоюючи власну позицію. У дослідженні наводяться ряд імен, що були задіяні в сучасному політичному житті, а це надає аргументованішої змістовності у викладі матеріалу. Представлені у статті політичні портрети Д. Павличка є прикладом, що цей жанр сучасної публіцистики розвивається, відображаючи політичні діяльності окремих особистостей, що впливали і впливають на розвиток державного будівництва.

Ключові слова: *жанр, жанротворення, політичний портрет, публіцист, політика, особистості, творчість.*

Постанова проблеми. Своєрідним продовженням поетичної, літературно-критичної творчості Дмитра Павличка, які високого художнього рівня і мають публіцистичне забарвлення – є його публіцистика. Вона ґрунтується на багатому фактичному матеріалі, водночас образна і актуальна. Порушувала і порушує злободенні проблеми сучасного державотворення. В її епіцентрі часто є її автор і велика кількість людей з якими він спілкувався, дискутував, вирішував найрізноманітніші справи національно-державного значення. Серед них ті особистості, які приймали доленосні

рішення для України. А співпраця з ними дала можливість Д. Павличку бачити їх в різних життєвих і політичних ситуаціях: аналітичних, психологічних, динамічних, коли людські якості витримують і не витримують темпу діяльності або стресових реалій. Тому політичний портрет з його динамікою не є для автора-політика теоретичною константою, він творився ним безпосередньо з вивченого, побаченого, пережитого, осмисленого, проаналізованого. У ньому вербально відтворені відомі політики минулого і нашого часу. І вже маючи досвід у жанрі літературного портрету Д. Павличко успішно розвиває жанр політичного портретування. А оскільки політизація як процес охоплює майже всіх громадян, то моделювання із них, найбільш активних, впливових – політичних портретів є логічним, закономірним і актуальним у публіцистиці Д. Павличка. Цим і пояснюється актуальність нашого дослідження. Цей жанротворчий процес засвідчує потенціал свого розвитку і новизну статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні реалії політичного життя, їх трансформація у політичні портрети є однією із жанротворчих форм сучасної публіцистики. Дослідження О. Теребус, М. Слабошпицького, М. Жулинського, М. Зимомрі, М. Ткачука публіцистичного доробку Д. Павличка вказують на те, що в ньому жанротворчий процес завжди динамічний. Автор доповнює традиційні жанри своїми образними нововведеннями. М. Слабошпицький констатує: «…Павличко мовби створює для себе новий жанр чи жанрову контамінацію в якій використано ресурси зовсім різних жанрів». [14, с. 810]. Д. Павличко статтю «Крила людини» розпочинає розлогою цитатою Жоржа Пелісьє, у якій подано портрет Антуана де Сент-Екзюпері. І робить висновок: «Цей портрет цінніший за будь-яку фотографію Сент-Екзюпері» [8, с. 276]. Це пояснюється тим, що при портретуванні словом є більше можливостей передати не тільки статику , а й динаміку портрета, специфіку його відчуття. Це під силу публіцисту талановитому, який може нівелювати стереотипи, давати нову авторську жанротворчу концепцію. У ній переплітаються його грані обдарування поета і критика. Цей же дослідник в іншому матеріалі пише: «Так само Павличко поет заступає Павличка літературознавця і літературного критика» [15]. І дальше продовжує: «Те ж саме спостерігаємо і з політичним публіцистом Павличком, який не може вийти з тіні поета» [15]. У цій площині й думка М. Жулинського: «Розіп'ятий між Лірикою і Політикою, він не може затамувати клекоту переживань, який виривається з його душі відчайдушним криком українського болю» [2, с. 863]. Його перша поетична книга «Правда кличе» була знищена радянською владою і за її публіцистичність. «Публіцистичний пафос розкошує в його поезіях, спокушений ілюзією енергійного увиразнення своєї громадянської позиції та політичного вибору» [2, с. 865]. Вона не була прочитана реципієнтом. В. Іванов зазначає: «У будь-якому випадку, перш ніж якось вплинути, інформація має бути сприйнятою» [5, с. 76]. Попри різні перешкоди публіцистика Д. Павличка читабельна, має образно-стильову самобутність й найголовніше – переконливу правду і актуальність. О. Теребус дає йому таку характеристику: «Він талановитий публіцист з високорозвиненим естетичним почуттям, із тонким розумінням форми публіцистичного виступу, із виробленим публіцистичним вмінням, публіцистичною майстерністю, яка завжди супроводжує його роботу» [16, с. 280]. І коли звернутися до основних творів цієї концепції, то в них знайдем підтвердження цьому, побачимо поєднання публіцистичного і художнього, процесу становлення авторських переконань. На це вказують узагальнюючі дослідження В. Галича, Н. Завертолюк, В. Здоровеги, Н. Зелінської, В. Іванова, В. Різуна, Ю. Фінклера, Н. Стеблини, С. Шебеліст. У сучасних інформаційних умовах, коли відбувається дифузія жанрів, почав розвиватися політичний портрет. В. Здоровега констатує: «Увага мас-медіа зосередилася на політичних портретах насамперед історичного характеру. Це особливо стосується діячів і явищ, які були під забороною або довкола яких десятиліттями творилися міфи» [3, с. 246]. Творення політпортретів Д. Павличком вписується у смисл цієї цитати. У нього й історичні постаті, й діячі сьогодення, що впливають на рух сучасної історії. Ми схильні до думки, що жанр політичного портрету в нього вписується в його авторську динамічну й складну жанрово-стильову систему рівнозначно як і літературний портрет і власне портрет за визначенням самого публіциста. Пояснення цьому даємо із власних спостережень і посилаючись на узагальнення з монографії Н. Копистянської: «Єдність у жанрі змісту і форми досягається не простою відповідністю, а боротьбою, притяганням і відштовхуванням, гармонією та дисонансом. Це складна діалектична єдність, динамічна і, разом із тим, із константами» [6, с. 28]. Це характеризує і творений ним політичний портрет, що виявляє зацікавленість читачів. М. Варич у цьому процесі виділяє наступне: «Політичний портрет,

у тому форматі, який ми зустрічаємо в сьогоднішній пресі, явище відносно нове і малодосліджене для української журналістики» [1, с. 231]. У цьому контексті М. Зимомря і М. Ткачук відзначають: «Дмитро Павличко досконало володіє публіцистичними ходами, що виражаються у просторово-часових діях, їх інтенсивності та пізнавальних функціональних зв'язках» [4, с. 798]. Посилаючись на дослідження науковців про публіцистику Д. Павличка підтверджуємо, що вона динамічна жанротворчо, здатна реагувати і обґрунтовано відображати складні проблеми суспільно-політичного і культурного розвитку.

Постановка завдання. Мета дослідження є в площині розгляду жанротворчої динаміки політичного портрету в публіцистиці Д. Павличка. У доведенні того, що цей жанр наявний в цього автора, хоч більшість дослідників звертають увагу на літературний портрет, інколи визначають мемуарний портрет. І це відповідає дійсності. Водночас Д. Павличко портретує політичних діячів, то й реальність політичного портрету очевидна. За жанровими ознаками він дифузує до політичного нарису й може вирізнятися як портрет політика з акцентуацією на його світогляді, внутрішньому світі, коли в політичному портреті над людським переважає політичне, такі відмінності між ними визначають А. Чічановський і В. Шкляр [17]. У Д. Павличка наявні ознаки у політичному портреті – портрета політика, коли особисте вписується у канву політичного змісту. У такому висвітленні ми бачимо об'єкт дослідження, а предмет – розвиток цього жанру в публіцистично-художньому змісті авторства Д. Павличка.

Виклад основного матеріалу. Тема незалежної України стала домінантною в публіцистиці Дмитра Павличка. Не є виключенням її наявності і в його політичних портретах, чи то в ретроспективних, чи в сучасних. Їхня змістова наповненість виписується публіцистом саме з націленістю на цю тему. Це той випадок, коли видатні українські постаті минулого працюють на сучасне. Політичний портрет в нього, навіть якщо його прототип вже став нашою історією, з під пера майстра він діє на розбудову держави. Вчитуючись у них – це розуміється, простежується в загальних рисах, мікрообразах, побутовізмах. Наприклад, постать Івана Мазепи в українській і світовій літературі та історії відтворена часто суперечливо. І ось до цієї мазепіани додається дослідження Д. Павличка «Іван Мазепа – символ боротьби за українську європейську державність». Актуальність вже його експозиції однозначна. Йдеться про присвоєння українському міжнародному аеропорту «Бориспіль» імені І. Мазепи. Таким символом розпочинає портретування гетьмана публіцист. Згодом стає зрозумілим, що тут використано прийом обрамлення. Адже на завершенні праці мовиться про аеропорти світового значення, які мають ім'я видатних особистостей: «у Франції де Голль, у США – Джон Кеннеді (Нью-Йорк), Рональд Рейган (Вашингтон)..., в Ізраїлі – Бен Гуріон… у Чехії Вацлав Гавел.., в Індії – Індіра Ганді і т. д. [10, с. 405]. Таким чином аеропорт «Бориспіль» іменем нескореного лідера відкривав би повітряні ворота у світ. Та ім'я Івана Мазепи не було присвоєно цьому трансконтинентальному підприємству. Це факт, що використав Д. Павличко при портретуванні гетьмана, при сприйнятті його імені, його державницьких ідей сучасниками. А між цим обрамленням вимальовується автором І. Мазепа в контексті оцінок М. Костомарова, М. Грушевського, П. Орлика, І. Франка, Д. Туптала. Оцінюється вплив мазепинських ідей на козацькі повстання 18 ст., на крутянських захисників, на Українську Повстанську Армію, на Небесну Сотню. І наявна в цій оцінці гетьманська ідея незалежної України, що і відстоюється в сучасній гібридній війні. І як узагальнення сприймається: «Іван Мазепа – це перший аргумент української глибинної європейськості» [7, с. 2]. Моделюючи політичний портрет І. Мазепи Д. Павличкко звертає увагу, як ця постать відображена у світовій літературі, зокрема Вольтером, Байроном, Гюго, Рилєєвим, Пушкіним, Шаміссо, Гошталем, Брехтом, Словацьким, Фрічем. При цьому дає стислу оцінку творам про українського державника. Зауважуємо, що автор дослідження залишає поза увагою мазепинську тематику в творчості українських митців, за винятком згадок про Т. Шевченка, І. Франка, М. Зерова, Ю. Федьковича як перекладачів. Можливо це потребує окремої студії. А загалом політичний портрет Івана Мазепи поданий Дмитром Павличком сприймається зацікавлено. Перед нами постає людина європейського мислення, державотворець, політик, поліглот, меценат, що будував Україну.

З-під пера публіциста з'являється з динамічними політичними штрихами одноіменний портрет Павла Скоропадського. Автор задіює свідчення з його родословної, чисельні факти політичного життя 1918 р., що вплинули на кар'єру цього політика, оскільки він як російський генерал царської армії за рішенням Всеросійського з'їзду землевласників і за підтримки німецького

військового командування від 29 квітня 1918 р. став гетьманом України. Цьому сприяло і те, що він мав козацьке коріння. Його дядько – Іван Скоропадський ще утримував гетьманство після битви 1709 р. На основі різноджерельної інформації Д. Павличко так характеризує П. Скоропадського: «Це була людина російського виховання, безперечно заслухана в голос крові свого козацького роду, чоловік м'якого характеру, схильний до гуманітарного мислення, позбавлений самолюбства і диктаторських амбіцій» [10, с. 419]. В. Савченко в історичному досьє «Павло Скоропадський останній гетьман України», зібравши та проаналізувавши багато архівних матеріалів, приходить до висновку: «Оцінювати гетьмана Скоропадського можна і як «лиходія» і як «праведника», але саме своєю неоднозначністю він і цікавий» [12, с. 5]. Він командував 34 корпусом російської армії і переіменував його в 1 український корпус. За цим військовим рішенням прочитуються українські плани генерала – гетьмана. Його виступ перед слухачами учительських курсів сприймається як програмовий: «Цей російський генерал виступив перед українськими учителями, зовсім не обходячи гострих кутів, які так лякали (тай досі лякають) деяких провідників України» [10, с. 419]. І оце Павличкове «(тай досі лякають) деяких провідників України» вказує не тільки на громадянську позицію гетьмана, а й автора політичного портрету «Павло Скоропадський» та багатьох інших публіцистичних творів зі стрижневою державною концепцією. Це інвектива для «деяких провідників України» позбавлятися страху, коли дотичний до управління країною. Водночас, це нагадування про лояльність П. Скоропадського у вирішенні земельного питання. Свій проект про надання землі селянам він не реалізував. Більше того, почалися утиски та репресії хліборобів. Д. Павличко наводить, як приклад, «Меморіал Українського Національного Державного Союзу гетьманові П. Скоропадському» і записи із «Щоденника» Євгена Чикаленка про гетьманські загони, що переслідували селян. Подає й інший документ – «Закон про тимчасовий державний устрій України» виданий П. Скоропадським, за яким, зокрема, українська гуманітарна сфера злагоджено організовувалася. Розширюючи політичний портрет гетьмана, автор показує його досягнення в зовнішній діяльності: про відносини з Росією, про вирішення кримського питання, а також висвітлює його позицію про розбудову автокефальної Української православної церкви. Підсумкове питально-окличне речення публіциста на ці три проблеми є таким: «Хіба це не державницьке мислення, що є актуальним і для сьогоднішньої України?!» [10, с. 423]. Це ще один штрих до характеристики П. Скоропадського. Автор акцентує увагу на його освітній політиці, що була досить результативною: «Він відкрив Український державний університет у Києві та Кам'янці-Подільському, заснував Українську академію наук, ряд науково-педагогічних закладів, понад сто п'ятдесят українських гімназій» [10, с. 423–424]. І це за сім з половиною місяців свого правління. Реформаторська діяльність П. Скоропадського проходила в напружених політичних перипетіях і він не зумів реалізувати свої плани. Уже 14 грудня 1918 р. він був відсторонений від влади, державою почала управляти Директорія Української Народної Республіки. Його постать у подачі Д. Павличка сприймається як одна із драматичних сторінок української історії, яку «не можна читати без брому», – за визначенням голови Директорії УНР В. Винниченка. У своїх «Споминах» П. Скоропадський занотував: «Від часів Гетьманства 1918 р. державність українська стала фактом, з яким світ вже рахувався і буде рахуватися. Тепер тільки від нас самих, українців, залежать докази, що факт цей здатний до життя» [13, с. 112].

Політичний портрет «Петро Шелест» у публіцистиці Д. Павличка один із найрозгорнутіших, найдетальніших. Це пояснюється тим, що долі цих людей часто у якійсь мірі були взаємозв'язані й навіть взаємозалежні. Найперше, що їх об'єднувало – Україна. П. Шелест займав найвищу партійну посаду в республіці – перший секретар ЦК КПУ. Він був тим комуністом, який дійсно переймався долею України і робив для неї в межах своїх можливостей багато конкретних справ. Думки і переконання Д. Павличка у цій темі співпадали з думками й переконаннями цього високопосадовця. Перше підтвердження цьому відбулося на дні народження дружини партійця, коли поет не знаючи його особисто, декламував на честь іменинниці своє ліричне «Як ми ішли удвох з тобою». Господар оселі підказав не обмежуватися «любов'ю, а прочитати щось на громадянську тематику» [9, с. 246]. З такої підказки можна робити висновок, що її автор навіть у святковому домашньому колі гостей волів послухати поезію громадянських мотивів, тобто, його думки не покидали серйозні проблеми і в час відпочинку. Д. Павличко згадує: «Не довго думаючи, я видав «Камінного чоловіка» і сонет про Торквемаду. Господар дому встав. Вірші вразили

його» [9, с. 246]. Така реакція викликала амбівалентні почуття в обох співрозмовників. Водночас це їх зближувало і насторожувало. Вони не могли відкритися повністю один одному по зрозумілій їм причині, адже комуністична ідеологія не визнавала інакодумства і вони це розуміли. Та ця розмова дала змогу поетові ближче додивитися до рис обличчя співбесідника, згодом вербально передати це: «Тоді я вперше придивився до його глибоких карих очей, в яких, коли я читав інтимну лірику, світилися вогники усміху, а тепер, після політичної публіцистики, замерехтіли іскри зацікавлення й подиву» [9, с. 246]. У подальшому цей портрет деталізується, набуває образного вияву: «Це був чоловік могутньої фізичної будови з товстими, ніби підпухлими губами, з блискучою лисиною на круглій, міцно посадженій на тулуб голові» [9, с. 246]. Наступне речення не тільки продовжує показ його зовнішності, а й дає штрих автора: «В його одній долоні поміщалося мої дві» [9, с. 246]. І узагальнення: «Силач. Козацький тип українця» [9, с. 246]. Тема їхньої розмови вже без свідків у сусідній кімнаті була дотичною до проблем української мови, переслідувань українські інтелігенції, про що відверто говорив поет. На що отримав відповідь: «Мені здається, – сказав господар дому, – ти перебільшуєш» [9, с. 246]. У продовженні діалогу він відреагував на думки співрозмовника: «Це добре, що ти маєш своє «я»… Я також маю своє «я»… Давай вип'ємо за мир» [9, с. 247]. Після гостин Д. Павличко узнає, що це був перший секретар Київського обкому комуністичної партії. Приблизно через шість місяців поет побачив у газеті світлину свого співбесідника: «Петро Юхимович Шелест – перший секретар ЦК КПУ» [9, с. 247]. Тоді це була зустріч талановитого політика з талановитим поетом, вона стала доленосною для поета. Адже політик сприяв не тільки в отриманні для нього квартири, а головне, захищав його від арештів, своїми настановами, порадами, попередженнями. Відомі публічні дії, виступи Д. Павличка спричиняли це. Серед них демонстративна відмова «піти на мітинг, присвячений інтервенції військ Варшавського договору в Чехословаччину» [9, с. 251], заперечення партійному високопосадовцю М. Підгорному, не згода з його оцінкою поезії І. Драча «Балада про випрані штани», захист роману «Собор» О. Гончара, відмова друкувати свій вірш присвячений М. Хрущову, відмова переробити пісню «Два кольори». На останнє відома реакція П. Шелеста, яку він висловив виконавцю пісні Д. Гнатюку: «Павличко впертий, хрен з ним, співай так, як є» [9, с. 257]. Автор цієї пісні наводить його щоденниковий запис партійного лідера: «Прийняв Д. Павличка, з ним була дуже ґрунтовна і серйозна розмова. Я йому відверто сказав і навіть покартав за те, що він свій талант направляє і тратить далеко не за призначенням і що він може пошкодувати про це, але, можливо, це буде пізно» [9, с. 271]. Подібні записи не були поодинокі. Часті виступи Д. Павличка на літературних вечорах, творчих зустрічах давали для цього привід. І не без його поради П. Шелест зустрічається з письменниками О. Гончарем, М. Бажаном, Л. Новиченком, П. Загребельним, М. Зарудним, П. Панчем, В. Козаченком, Я. Башем, В. Коротичем, І. Цюпою. Така комунікація значно доповнює політичний портрет партійця. На думку автора «Двох кольорів» вона зініціювала лист першого секретаря ЦК КПУ до ЦК КПРС, «датований 1 липня 1968 року із зауваженнями до проекту Статуту загальноосвітньої школи СРСР» [9, с. 275]. У ньому аргументувалася думка про обов'язкове вивчення в школах республіки української мови. Логічним продовженням цього листа, що підтверджує політичну ініціативу П. Шелеста, був «Лист до ЦК КПРС про поліпшення ідейно-політичної та виховної роботи серед творчої інтелігенції» від 4 червня 1968 року. Серед багатьох проблем порушуваних у ньому, йшлося про видання журналу «Україна» на англійській мові. І коли ця пропозиція не була підтримана, П. Шелест 17 грудня 1968 року в «Листі до ЦК КПРС про збільшення кількості періодичних видань в Україні» інформує, «що ЦК КПУ ухвалив постанову видавати англійською мовою додаток до журналу «Україна» [9, с. 275]. Вже ці наведені приклади підтверджують системність його політичного мислення і діяльності. У цьому руслі проводилася робота про розширення співробітництва з українською діаспорою. Ним були враховані деякі пропозиції з «Доповідної записки» Д. Павличка та І. Драча, які були з цією метою відряджені в США. У цьому часовому полі він отримує лист від голови партійної комісії при ЦК КПУ І. Грушецького «Про збочення т. Павличка Д. В. у літературній творчості». Це було серйозне звинувачення поету. П. Шелест у розмові з ним серйозно заявив: «Або ти припинеш своє базікання про русифікацію, або сядеш у тюрму» [9, с. 282]. А в своєму щоденнику зробив такий запис: «До чого злісний та нелюдяний І. Грушецький» [9, с. 283]. Саме це свідчить про його справжність, намагання захистити Д. Павличка. Він доручив парторгу Спілки письменників Я. Башу «здерти шкуру» з мене… але не виклю-

чати з партії» [9, с. 284]. Адже виключення було б вказівкою і до порушення справи про ув'язнення.

У політичному тандемі: Шелест – Павличко було і наступне. Під тиском партійного лідера поет підписав лист про звинувачення І. Дзюби за трактат «Інтернаціоналізм чи русифікаці?». Хоч саме дані цієї книжки він використовував у своїх виступах. І така реалія життя доповнює портрети двох особистостей радянської доби. На цю проблему існує й така думка: «Деякі західні дослідники (Я. Пеленський, І. Лисяк-Рудницький, М. Саварин) вважали, що поява книги Івана Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація" була інспірована самим Ш. і відбивала його погляди та позицію українського радянського керівництва – припущення, яке, однак, не знайшло документального підтвердження» [11]. А коли постало питання про призначення головного редактора журналу «Всесвіт», то вирішальне слово було за П. Шелестом. І він підтримав кандидатуру Д. Павличка, який вніс новий струмінь в оновлення часопису, друкуючи в ньому найновіші досягнення світової літератури. З і сторони ЦК КПУ були вказівки головному редактору, що не ведеться у «Всесвіті» боротьба з ідеологією буржуазії, ігнорується література соціалістичних країн. На цей час допомога П. Шелеста зводилася до мінімуму, він з весни 1972 року був переведений до Москви. Він у своїй книзі «Справжній суд історії ще попереду…» один із розділів назвав «Несподіване переведення з України. «Найчорніший день у моєму житті», і як заповітне: «Мій рідний краю, народе, кріпися! Перед тобою важкі дні і роки» [18, с. 375]. Нове партійне керівництво в особах В. Маланчука і В. Щербицького змусили Д. Павличка написати заяву про звільнення з посади головного редактора «Всесвіту». Щербицький йому демонстративно сказав: «Ви хочете самостійної України, а її не буде, бо я цього не хочу і Москва не хоче» [9, с. 293]. Це вже не були розмови, дискусії з Шелестом, де находилися компроміси. Це була позиція, що не мала української альтернативи. І цим же виокремлюється образ П. Шелеста, «який був у певний час і в певних питаннях ортодоксальним комуністом. Але він все життя виламувався з цієї фальшивої доктрини, любив свою батьківщину Україну» [9, с. 295]. Д. Павличко виписуючи політичний портрет П. Шелеста, показав його в різних життєвих ситуаціях, в різних взаємодіях з різними людьми. Його книгу «Справжній суд історії ще попереду…» він рекомендує до вдумливого прочитання. У ній постане її автор більш об'ємніше і детальніше, з багатьма фактами, матеріалами радянського часу.

У сучасну історію України вже вписано ім'я В'ячеслава Чорновола – політичного і громадського діяча, в'язня радянського режиму. Д. Павличко співпрацював з ним. Тому його політичний портрет «В'ячеслав Чорновіл» наповнений багатьма фактами, подіями, безпосередніми учасниками яких вони були. Це, зокрема, участь у діяльності Народного Руху України. На його Установчому з'їзді Павличко «аплодував Чорноволові, кричав «Слава», коли він сказав, що національні символи повинен мати кожен державний народ» [10, с. 267]. Однією з ідей В. Чорновола, яку не сприйняв Д. Павличко – була федералізація України. Її хибність він обґрунтовує тим, що поділ нашої держави за цим принципом приведе до її розділення, а не об'єднаня. Автора політичного портрету дуже занепокоїло інтерв'ю, що дав В. Чорновіл уже як народний депутат України, голова Львівської облради газеті «Известия» 8 серпня 1991 року. У ньому багато патетики спрямованої проти радянської влади, та нема згадки про львівських комуністів, які цю владу підтримують, завуальовано не сприймає національно – визвольні рухи в Україні, говорячи про них тільки як про рухи ненависті. На що Д. Павличко відповідає: «Сучасність кожного народу є одночасно його історією, якщо він не темний раб, а свідома нація з пам'яттю, яка ненастанно згадує предків своїх, полеглих за свободу, як живих» [10, с. 273]. У цей же час ці політики виступають із закликами про незалежність України, а В. Чорновіл ініціював створення Галицької Асамблеї у складі Львівської, Тернопільської, Івано – Франківської областей. Водночас, Львівська облрада приймає постанову про заборону в області комуністичної партії. Цю постанову на прохання Чорновола Павличко передав Кравчуку: « Я передав Леонідові Кравчуку ту постанову. Попросив Леоніда Макаровича вийти назустріч В'ячеславу Максимовичу. Кравчук не вийшов. Сказав: «Піди до нього й подякуй йому! Та не говори нічого про Галицьку Асамблею, Чорновіл працює проти Києва!» [10, с. 273–274]. У створенні Галицької Асамблеї є дві головні складові: 1) свідчення домінанти організації незалежної держави; 2) натяк на її федералізацію. Ймовірно, що другий пункт не був сприйнятий Л. Кравчуком. У політичному портреті «В'ячеслав Чорновіл» Д. Павличко наводить й інші перипетії того часу пов'язані з людиною, яка за свої переконання була ув'язнена, а нині стала одним із лідерів руху за незалежність України. Серед них і та, що

В. Чорновіл не хотів співпрацювати з рухівцями М. Покровським, В. Пилипчуком, М. Швайкою, І. Юхновським, І. Драчем. Ігнорування досвідом та інтелектом цих людей не було на користь справи будівництва держави. Можливо він мав на це моральне право, але чи мав політичне? Логічним продовженням висвітлення цих складнощів буде цитата Д. Павличка: «Скаржились мені на Чорновола, розповідали, що у Львові під його керівництвом працюють майже всі колишні радянські директори заводів, а в Службі Безпеки є немало офіцерів КДБ. Колись переслідували його. Тепер служать йому» [10, с. 275]. Наступна думка автора політичного портрету В. Чорновола характеризує його і як людину, і як політика: «Думаю, Чорновіл був зроду благородною людиною, не знав набридливих почувань помсти, але притаманна йому жадоба влади обертала його катів на прислужників» [10, с. 275]. А в подальшому йде застереження йому від надмірної гіперболізації галицького патріотизму, звернення уваги і на київський патріотичний рух, на патріотизм Східної України. Промовистим штрихом до портрету В. Чорновола був Третій з'їзд Народного руху України, що відбувся 28–29 лютого 1992 року. На ньому президент Л. Кравчук «заявив, що хоче тісно співпрацювати з Народним Рухом України… що хоче спертися на НРУ як найсильнішу тогочасну організацію України» [10, с. 278]. В. Чорновіл не сприйняв цю пропозицію і заявив про рухівську опозицію до президента, хоч не всі делегати підтримали це, що загрожувало розколу, а то й розпаду Руху. Ним також не була прийнята пропозиція очолити уряд. «Але В'ячеслав Максимович мріяв стати одразу президентом» [10, с. 285]. Натомість, був створений тріумвірат у складі Б. Гориня, В. Чорновола, І. Драча, щоб утримати НРУ на політичній арені. А 15 червня 1992 року В. Чорновіл публічно заявив: «Я починаю нову виборчу кампанію» [10, с. 300]. Малося на увазі – кампанію на одноосібного голову Руху і президента України. Та через кілька днів він пропонує Павличкові: «Дмитре Васильовичу, їдьте, будь ласка, з Удовенком до Вінниці й там на обласному зібранні Руху від імені нашої фракції запропонуйте Геннадія Йосиповича як кандидата в президенти» [10, с. 315]. При цьому, він не поставив до відома про це самого Г. Удовенка. Хоч той не відмовився від цієї ідеї, та його кандидатуру вінничани не підтримали. Але як пояснити бажання самого В. Чорновола стати президентом? Важко однозначно оцінити таку позицію рухівського лідера. Одна із версій, що не хотів висувати на президента Д. Павличка. Сам поет відповів йому на це так: «…я вже був президентом! Ви, пане Чорновіл бачили мене тоді. Я сидів за плечима Кравчука і командував: «Став на голосування оцей папір, мною написаний і покладений перед тобою. Пам'ятаєте? Це було 24 серпня 1991 року» [10, с. 317]. Йдеться про Акт проголошення незалежності України. Недовіра виголошена В. Чорноволу фракцією Руху на засіданні Верховної Ради була сприйнята так: «Комуністи зраділи, а ми збагнули, що, воюючи проти Удовенка, вдарили нехотячи Чорновола, і самі себе принизили надмірно поспішивши, нерозважливим кроком» [10, с. 319]. Після смерті В. Чорновола Д. Павличко занотує: «Тепер Руху вже нема. Але є рухівські гасла, і рухівські ідеї торжествують. Україна є» [10, с. 319]. А на відкритті пам'ятника Т. Шевченку у Варшаві президент Л. Кучма сказав Д. Павличку, що призначення його послом у Польщу не було без думки В. Чорновола. У такій політичній співпраці творилася доля держави.

Висновки і пропозиції. Політичні портрети Д. Павличка як жанрові утворення переконливо вписуються в сучасну українську публіцистику, становлять частину її динамічної історії. У них наявна авторська стильова манера з багатою зображально-виражальною палітрою: образна, емоційна, ґрунтована фактами, з жанровими переплетіннями, взаємопроникненням публіцистичного в художнє і навпаки. Цей реверсний рух надає їм творчої новизни, своєрідності й оригінальності. Вони передають в діяльності окремих особистостей складні політико – державотворчі процеси минулих часів і сучасних реалій, і мають потенціал не загубитися в інформаційному просторі, а проектуватися і на майбутнє, бути в полі уваги дослідників.

Список літератури:

1. Варич М. Політичний портрет як різновид нарису в сучасній українській газеті. Вчені записки Таврійського Національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації», 2012 р. Т. 25 (64) № 4, Частина 1. С. 230–235.
2. Жулинський М. Українська література: творці і твори. Київ : Либідь, 2011. – 1152 с.
3. Здоровега В. Теорія і методика журналістської творчості. Львів : ПАІС, 2004. – 268 с.
4. Зимомря М., Ткачук М. Сольні кроки визначного поета. Про Дмитра Павличка. Збірник статей. ВЦ Просвіта, 2019. – С. 796–799.

5. Іванов В. Соціологія журналістики. Київ : РВЦ Київський університет, 1998. – 239 с.
6. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства. Львів : ПАІС, 2005. – 368 с.
7. Павличко Д. Іван Мазепа – це перший аргумент української глибинної європейськості // Слово Просвіти 7–13 липня 2016 р., № 27 (871). 16 с.
8. Павличко Д. Магістралями слова. Київ : Радянський письменник, 1977 р. 312 с.
9. Павличко Д. Спогади. Київ : Ярославів Вал, 2015 р. Т. 1. – 488 с.
10. Павличко Д. Спогади. Київ : Ярославів Вал, 2018 р. Т. 4. – 560 с.
11. Політичний портрет Шелеста. Режим доступу: https://newtime7.livejournal.com
12. Савченко В. Павло Скоропадський. Останній гетьман України. Харків : Фоліо, 2008. – 380 с.
13. Скоропадський П. Спомини. Київ : Україна, 1992. – 112 с.
14. Слабошпицький М. Коли король не голий. Про Дмитра Павличка. Збірник статей. Київ : ВЦ Просвіта, 2019. – С. 808–811.
15. Слабошпицький М. Якщо в людини багато минулого // День, 27 вересня 2019 р., № 176–177. Режим доступу: https://day.kyiv/ua
16. Теребус О. Провідні мотиви публіцистики Дмитра Павличка // Сучасний мас-медійний простір: реалії та перспективи розвитку: Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. Вінниця, 12–13 жовтня 2016 р. С. 279–283.
17. Чічановський А., Шкляр В. Політика, преса, влада. Київ : Слов'янський діалог, 1993. – 162 с.
18. Шелест П. «Справжній суд історії ще попереду». Спогади, щоденники, документи, матеріали. Київ : Генеза, 2004. – 808 с.

Zagorodnik V. S., Solomakhin A. F. DYNAMICS OF THE POLITICAL PORTRAIT GENRE IN JOURNALISM OF DMYTRO PAVLYCHKO

D. Pavlychko's journalistic work reflects complex, changing and dynamic processes in modern Ukrainian state formation. It is different on the basis of genre, figurative and refers to different factual material. One can also distinguish the genre of political portrait there. And this is logical and natural. After all, its author has personally collaborated with many modern politicians who have influenced the political life of Ukraine. At the same time, he addresses well-known historical figures, showing the connection and tradition of historical progress, its problems as well as how past events affect modern realities and can be projected into the future. In this process, political portraits created by the publicist are a fixation of Ukrainian history in specific figures. The author chooses those that are close to him in spiritual beliefs as well as their civic and ideological positions.

The study focuses on the bringing political portrait into a separate genre in the journalism by D. Pavlychko, its expressive specifics, content and the author's ability to model a political portrait, highlighting the main features and giving it outstanding imagery. Among them, from the extensive work of D. Pavlychko, we have chosen to highlight the figures of Ivan Mazepa, Pavel Skoropadsky, Peter Shelest, Vyacheslav Chornovil. They acted as politicians at different times in Ukrainian history, faced different problems and complexities of state formation, and their solution required ambiguous decisions. Therefore, their political portraits by D. Pavlychko convey not only their personalities, but also the dynamics of Ukrainian political life, the purpose of which was to create an independent state. In I. Mazepa's portrait, the publicist uses the context of the reflection of this politician in world literature and history, which is quite extensive, and this confirms the fact of recognition of his activities at the international level. In addition, there is also the author's vision of this person from the perspective of the present time, when his beliefs ambiguously enter the Ukrainian public consciousness. The figure of P. Skoropadsky is reflected quite dynamically, with an excursion into his Cossack pedigree and the way it influenced the future worldview of the politician, with numerous resolutions, orders, decrees and documents confirming his activities as the last Hetman of Ukraine, who had to ensure its development and conduct diplomatic negotiations with foreign partners. The creation of political portraits of P. Shelest and V. Chornovil was influenced by the fact that the author worked directly with these politicians, solving various problems of importance and complexity, agreeing and disagreeing with them, defending his own position. The study provides a number of names that have been involved in modern political life, and this allows for more substantiated content in the presentation of the material. The political portraits of D. Pavlychko presented in the article are an example that this genre of modern journalism is developing, reflecting the political activities of individuals who have influenced and are influencing the development of state formation.

Key words: *genre, genre creation, political portrait, publicist, politics, personality, creativity.*

УДК 070.4:654.197]:7.04
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/33

Любченко Ю. В.
Запорізький національний університет

Третяк А. О.
Запорізький національний університет

СТВОРЕННЯ ОБРАЗУ ДІЙСНОСТІ В ТЕЛЕВІЗІЙНОМУ СЮЖЕТІ ЗАСОБАМИ МОНТАЖУ

У статті розглядається процес створення образу дійсності на ТБ за допомогою монтажу. Автор схарактеризував особливості побудови відеоряду для інформаційних телевізійних матеріалів; окреслив сучасні комунікаційні технології та зображально-виражальні засоби створення образу дійсності на телеекрані. У роботі визначено, що дослідження монтажних рішень на телебаченні актуалізується можливістю впливу на глядацьку аудиторію. Саме завдяки монтажу журналіст формує дійсність, створює образи, які створюють у свідомості аудиторії уявлення про події і явища Метою статті є аналіз сучасних засобів і методів відеомонтажу, які формують образ дійсності в новинах регіонального телебачення. Для моніторингу було обрано підсумкові випуски новин на двох місцевих телеканалах «TV5» («День. Підсумки») та «Z» («На часі. Підсумки»).

У роботі визначено, що основним різновидом монтажу в новинах на ТБ є конструктивний монтаж, що передбачає виникнення змістового зв'язку між кадрами. Важливими у цьому контексті є принципи «комфортного» монтажу.

Для дослідження застосовано комбінацію загальнонаукових підходів і принципів, а саме: аналізу, синтезу, систематизації, порівняння, що дозволило визначити основні засоби телевізійного монтажу. За допомогою моніторингу з'ясовано переваги і недоліки монтажу у випусках новин які уможливили на запорізьких каналах.

Проведене дослідження встановило залежність використання жанрових засобів та ефектів монтажу від інфотейменту, який передбачає кліповий монтаж, візуальні та звукові ефекти, веселі мелодії в комплексі з різноманітними монтажними ефектами – прискоренням, спалахами, кольоровою корекцією, використання деталізації та нестандартного поєднання крупності кадрів.

Моніторинг телевізійних новинних сюжетів зафіксував деякі порушення принципів монтажу на запорізьких телеканалах «TV5» та «Z». Зокрема сучасних підходів потребує відеоряд, який у досліджених матеріалах виявився досить збідненим і однотипним. Натомість визначений досить якісний рівень інфографіки на екрані, анімованих скріншотів, графіки для схематичного відтворення складних процесів.

Ключові слова: *образ дійсності, екранне зображення, монтаж, телевізійний монтаж, техніка телемонтажу, види монтажу, образно-виразні засоби монтажу, редагування новин.*

Постанова проблеми. Будь-яке зображення на екрані є відображенням певного творчого задуму автора та відповідних образів об'єкта, явища чи певної події. Загалом екранне мистецтво є складним багатокомпонентним явищем, яке послуговується величезним арсеналом зображально-виражальних засобів та прийомів, завдяки яким створюється образ дійсності.

Телебачення має можливість документально точно створювати різні образи реальності, послуговуючись технічними засобами. Завдяки операторській майстерності глядач відчуває «ефект присутності» на події, журналіст за допомогою вербальних засобів комунікації максимально точно передає аудиторії необхідну інформацію. Але саме мистецтво відеомонтажу може поєднати на екрані всі ці елементи в самостійний аудіовізуальний твір, головна мета якого здійснити необхідний вплив на аудиторію. Однак варто зауважити, що монтаж різних типів аудіовізуальних продуктів має суттєві відмінності. Для художніх творів режисери використовують різноманітні найсучасніші техніки монтажу та відеографіки. В інформаційних матеріалах телевізійники користуються обмеженим арсеналом таких прийомів. Тому засоби монтажу залишаються одними з найголо-

вніших зображально-виражальних прийомів на телебаченні. За свою багаторічну історію монтаж трансформувався з процесу склеювання кадрів на плівці до використання останніх цифрових технологій монтажу та графіки. Актуальність дослідження посилюється розповсюдженням маніпулятивних практик, пов'язаних із використанням прийомів монтажу. У результаті автори матеріалів можуть змінити чи створити неправдивий образ дійсності на телеекрані. При монтажі працівники телеканалів зміщують акценти у події, корегують зображення та звуки з події, змінюють порядок, хронологію подій чи руху у кадрів. Послуговуючись величезним арсеналом сучасних можливостей монтажу, телевізійники в інформаційних сюжетах припускаються поширених помилок: обирають недоречні або недотичні до теми засоби монтажу, використовують забагато різних прийомів в одному матеріалі, перенасичуючи відеоряд для глядача. Саме тому вкрай важливим постає питання доцільності використання художніх прийомів у телевізійних новинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідницький пошук науковців навколо питань телевізійного монтажу стосується різних аспеків вивчення зображально-виражальних засобів телебачення. Детальному розгляду будови відеоряду, його ознакам і різновидам присвячені праці журналістикознавців К. Гаврилова, В. Горпенка, Ю. Кияшко, С. Мединського, Н. Утілової, П. Шеремета, А. Яковця. Особливості формування телевізійного образу та його вплив на глядачів у своїх працях вивчають В. Гоян, О. Коханович, О. Соколан. Сучасним технологіям монтажу присвячені розвідки Е. Бердіної, Б. Довженка, Т., Коженовської, А. Лісневської, Н. Симоніної, М. Стецьківа та інші.

Інформаційні жанри на телебаченні будуються за певними вимогами до форми, змісту та зображення. Відеоряд у новинних сюжетах має суттєві відмінності від екранного зображення у розважальних чи публіцистичних аудіовізуальних творах. Учені зазначають, що головна функція відеоряду в інформаційному мовленні – документально точно зафіксувати подію для відтворення образу дійсності на екрані. Саме особливості побудови відеоряду в інформаційних сюжетах досліджують журналістикознавці І. Куляс, О. Макаренко, Ю. Максим'юк, Ю. Нагорна, С. Петренко, А. Тернова.

Попри досить великий інтерес науковців до телевізійної журналістики, теоретичного осмислення потребують сучасні комунікаційні технології, що використовуються в телевізійних сюжетах, практичні монтажні рішення в матеріалах телеканалів, які з одного боку можуть допомогти у відображені подій, а з іншого – змоніпулювати глядацькою аудиторією, спотворити дійсність.

Постановка завдання. Мета нашого дослідження – визначити сучасні засоби і прийоми відеомонтажу, за допомогою яких формується образ дійсності в інформаційних сюжетах на всеукраїнському та регіональному телебаченні. Завдання розвідки: окреслили сучасні комунікаційні технології та зображально-виражальні засоби створення образу дійсності на телеекрані; описали сучасні види, прийоми і засоби монтажу телесюжетів; проаналізували засоби монтажу для створення образу дійсності в інформаційних матеріалах всеукраїнських і регіональних телеканалів м. Запоріжжя.

Задля вирішення поставлених завдань були використані методи спостереження та аналізу, аналітично-описового методу під час опрацювання теоретико-методологічного матеріалу, моніторингу при визначенні засобів монтажу, що створюють образ дійсності в телевізійних сюжетах. Для моніторингу технічних та жанрових прийомів монтажу ми обрали інформаційні випуски новин найпотужніших телеканалів м. Запоріжжя «TV5» та «Z», що мають стабільно високу глядацьку аудиторію, порівняно з іншими місцевими телеканалами.

Виклад основного матеріалу. Телебачення завдяки арсеналу комунікаційних технологій та зображально-виражальних засобів створює для аудиторії на екрані образ дійсності. У свою чергу, завдяки цим образам, конструюється медіареальність для аудиторії. Аби ґрунтовно дослідити медійні засоби створення різних образів у телесюжетах, необхідно визначити, що являє собою образ дійсності на телебаченні.

За Великим тлумачним словником сучасної української мови, образ слід визначати як «специфічна для літератури і мистецтва конкретно-чуттєва форма відображення дійсності» [2, с. 746]. Таке тлумачення не втрачає актуальності в контексті соціально-комунікаційного наукового дискурсу. У цьому визначенні знаходить своє вираження документальна точність і експресивність як характерні риси телебачення.

Необхідно зауважити, що будь-який образ є результатом інтерпретації реальних об'єктів чи явищ свідомістю людини, яка ретранслює це аудиторії. На цьому наголошує дослідниця А. Ткаченко, яка зазначає, що образ є фрагмен-

том зовнішнього світу, який «потрапив у фокус людської свідомості, став її подразником й інтеріоризований нею, постає фактом свідомості, ідеальною формою її змісту» [6, с. 63]. На симулятивній природі створення образу дійсності наполягає О. Коханевич, яка зазначає, що «телевізійний образ пропонує глядачеві повну ілюзію реальності, створену за допомогою високочіткого та тривимірного зображення. Яскравість, крайня правдоподібність надають йому онтологічний статус очевидного» [4, с. 29]. Дослідниця наголошує, що будь-які телевізійні образи мають на меті створення ірреального телевізійноо світу. На її думку, образ дійсності на екрані характеризується строкатістю, постійною зміною кольорів, фігур, об'єктів, сюжетів, кадрів, завдяки чому і створюється симулятивний образ світу на телебаченні [4, с. 30]. Цей образ на телеекранах створюється за допомогою різних комунікаційних методів, прийомів, технік і технологій, а також зображально-виражальних засобів. Цей комплекс способів є доволі об'ємним, тому ми фокусуємо нашу увагу на головних прийомах створення образу дійсності в телевізійних інформаційних матеріалах.

Комплекс зображально-виражальних інструментів телебачення умовно можемо поділити на чотири великі категорії: зображення, звук, телетекст і синтетичні засоби. До категорії «зображення» відносимо кадр, композицію кадру, план, світло, колористику, ракурс, монтаж. Категорія «звук» включає людську мову, шум і музику, завдяки яким створюється звуко-шумова картина подій і явищ, звукова композиція або ж звуковий образ. Телетекст, є синтетичним за своєю природою і поєднує сам текст, аудіо та відео. До таких засобів журналістикознавці відносять: текст ведучого програми (у студії: підводки і відводки), текст інтерв'ю, синхрон, закадровий текст, текст у кадрі (стенд-ап), графічний текст [5, с. 197]. Прикладом синтетичних виражальних засобів є різноманітні поєднання зображення, мови, шуму, тексту та музики. До таких засобів можна віднести «лайв», інфографіку, мізансцену.

Монтаж як один із головних інструментів, телевізійного зображення поєднує картинку та звуки в повноцінний аудіовізуальний твір. Якщо говорити про монтаж інформаційних сюжетів, то використовуються різні типи, технічні й жанрові прийоми монтажу. Дослідники зауважують, що найчастіше зустрічається конструктивний монтаж – за логікою викладу матеріалу. Конструктивний монтаж має відповідати лише двом вимогам:

– по-перше, кадри повинні чергуватися в логічному та зручному порядку;

– по-друге, кожний кадр повинен бути такої довжини, щоб глядач зрозумів його зміст, його думку [3, с. 113].

Серед інших типів, які можна побачити на телеекрані у новинних сюжетах, – паралельний, асоціативно-образний, аналітичний, контрастний. Ці типи монтажу не є пріоритетними для використання в теленовинах, оскільки відносяться до типів художнього монтажу. Однак телебачення може послуговуватися окремими засобами художніх типів монтажу для досягнення певних ефектів на глядачів. Паралельний монтаж допомагає виражати на екрані складні поняття, ідеї, поглиблювати й посилювати емоції, надавати динамізму і напруги розвиткові сюжету [3, с. 115]. Елементи асоціативно-образного монтажу посилюють значення порівнянь, символів або метафор [7, с. 33], що надає сценам емоційного забарвлення.

Категорія жанрових засобів та ефектів монтажу у новинах обумовлена ще й використанням інфотейнтенту. Для цього жанру характерними є особливі типи монтажу, використання технічних прийомів монтажних програм, відеопереходів та спецефектів. Невід'ємною рисою новин у жанрі інфотейнменту є кліповий монтаж, що характеризується ритмічною побудовою твору, короткими контрастними кадрами із миттєвими змінами як у часі, так і в просторі, часто із парадоксальними монтажними поєднаннями кадрів [7, с. 132].

Важливою складовою будь-якого монтажу є переходи між кадрами – переходи від одного плану до іншого, від одного епізоду чи сюжету до іншого, що мають бути плавними, завдяки чому створюється «стійкий, відкритий світ, де затишно почуваєшся, розумієш, що відбувається, стежиш за логікою подій – і тому народжується почуття впевненості» [7, с. 127]. Натомість різкі монтажні переходи додають контрастності і призводять до загострення глядацького сприйняття телевізійного видовища. Інформаційні програми, зважаючи на свою специфіку, користуються певним переліком монтажних переходів, а саме:

– «спалах» (білий та кольорові), затемнення. Кожен перехід несе в собі певні змісти, які глядач розпізнає вже автоматично;

– перетворення відео на чорно-біле, сепію, кольорова корекція, затемнення кадру по краях. Усі ці ефекти переносять глядача в минуле чи фантазійну реальність автора;

– багатофункціональним є накладення фільтру «видошукача». Так ілюструється те, що

кожен може опинитися під прицілом чи відеоспостереженням»;

– полікадр, або поліекран, складений із використанням відеоефекту множинний кадр із декількох окремо знятих фрагментів [1, с. 81–84].

Для моніторингу технічних та жанрових прийомів монтажу ми обрали підсумкові інформаційні випуски новин запорізьких телеканалів «TV5» та «Z». Ми обрали випуски з 1 по 14 вересня 2021 року, які виходили в ефір у будні. Усього переглянуто 56 матеріали. Випуски новин «На часі. Підсумки» на каналі «Z» виходять в ефір по будням о 21:00. Середній хронометраж – 26 хвилин. Особливістю програми є поєднання двох змістових блоків: різнотематичних міських новин та подій зі світу спорту. Обидві частини випусків мають різних ведучих. Під час дослідження ми звертали увагу на види, принципи, технічні та художні зображально-виражальні засоби монтажу інформаційних телематеріалів.

У програмі «На часі. Підсумки» використано конструктивний монтаж. Основний принцип поєднання кадрів – за масштабністю. На наш погляд, варто зауважити, що на регіональному телебаченні темпоритм подачі новин є повільніше, аніж на всеукраїнських. Це стосується як тривалості кадрів, так і начитки закадрового тексту.

У сюжетах телеканалу «Z» ми виявили порушення стандартів монтажу інформаційних матеріалів:

– монтаж двох і більше синхронів «у стик», які не є бліц-опитуванням. Такі помилки є у більшості сюжетів. У матеріалі синхрони поєднуються монтажним переходом через біле. Ще одним недоліком є те, що коментарі відзняті на одному й тому самому тлі, немає різноманіття відеоряду для глядачів;

– оскільки телеканал є комунальною власністю, то традиційними є сюжети про діяльність міської ради Запоріжжя. Так звані «паркетні» сюжети показують засідання, тож мають обмежений і ненасичений відеоряд. Також ми зафіксували певні повтори схожих кадрів у таких сюжетах;

– у сюжетах автори часто використовують цитування із подальшою ілюстрацією на екрані. Це не завжди доречно без доповненого відеоряду, якщо текст додатково озвучений журналістом. Покращити подібні кадри можна за допомогою поліекрану, розділивши кадр на три: зліва сама цитата, у центрі – фотографія спікера, а справа доповнити кадр ілюстративним відеорядом.

У спортивних сюжетах замість відеоряду із самої події автори користуються фотографіями. На монтажі зображення поєднуються за допомогою м'якого монтажного переходу (адаптивного напливу кадрів), тож матеріал є слайд-шоу із картинками. Окрім цього, ми зафіксували, що певні зображення були низької якості, що помітно під час перегляду. На нашу думку, такі сюжети не створюють ні ефекту присутності у глядачів, ні екранний образ спортивної події. Інфографіка у новинних випусках телеканалу «Z» проста і лаконічна, з мінімальним застосуванням анімації. Ілюстративні таблиці чи діаграми відповідають загальній концепції програми, кольоровій і стилістичній єдності. Також варто зауважити, що у подієвих репортажах використовують невелику кількість перебивок під час синхронів. Замість цього режисери монтажу послуговуються монтажним переходом через біле. Щоб цього уникнути, операторам телеканалу варто знімати більше кадрів із події, аби на монтажі урізноманітнити відеоряд замість використання монтажних переходів.

На запорізькому приватному телеканалі «TV5» інформаційна програма «День. Підсумки» виходить о 19:00. Середній хронометраж випусків – 35 хвилин. Як і на телеканалі «Z», у програмі «День. Підсумки» наприкінці є блок спортивних новин регіону.

Серед головних характеристик монтажу інформаційних матеріалів телеканалу «TV5» ми виокремили:

– у всіх сюжетах кадри поєднуються за допомогою конструктивного монтажу. Лише у деяких сюжетах ми зафіксували застосування асоціативно-образного виду. Головний технічний принцип монтажу – за рухом;

– якісний рівень інфографіки на екрані. На відміну від сюжетів телеканалу «Z», цитати у випусках «TV5» оформлені за допомогою анімованих скріншотів, що краще впливає на сприйняття аудиторією інформації. За допомогою графіки, режисери монтажу та дизайнери на екрані наочно демонструють складні процеси, які неможливо передати закадровим текстом, а також показують етапи створення складного явища, складові елементи багатокомпонентних феноменів;

– ще однією особливістю монтажу є наявність великої кількості перебивок для синхронів. Перевагою у цих випадках є крупні плани спікерів, що урізноманітнює відеоряд, а також надає додаткову інформацію про об'єкт;

– для інформаційного насичення відеоряду журналісти із режисерами монтажу доповнюють ілюстративними матеріалами деякі сюжети. Наприклад, репортаж з лекції про український

авангард має обмежений відеоряд: невелике приміщення із гостями та лекторкою, відсутність рухів у кадрі. Але завдяки використанню ілюстративних зображень при монтажі репортаж став інформаційно насиченим.

В одному із матеріалів ми зафіксували використання художніх можливостей монтажу для реалізації задуму автора У репортажі про кінофестиваль журналістка використала ефект різкої зміни локації та образу завдяки звичайному поєднанню кадрів «у стик».

Серед недоліків телевізійного монтажу у випусках «День. Підсумки» варто зауважити поодинокі випадки помилок режисерів монтажу: зайві кадри або монтажні переходи через біле, занадто тихий або гучний звук із синхрону, відсутність корекції кольору чи світла у «засвічених» кадрах.

Як продемонструвало дослідження, монтаж інформаційних матеріалів на телеканалі «TV5» є якіснішим за рівнем його виконання, з меншою кількістю помилок, аніж у новинних сюжетах в ефірі телеканалу «Z». Ми вважаємо, що зазначені помилки і недоліки досить просто усунути, адже вони негативно впливають на засвоєння інформації аудиторією. Також варто зауважити, що ми не зафіксували ознак використання засобів монтажу із метою викривлення чи спотворення образу дійсності на екрані.

Висновки і пропозиції. Регіональне телебачення відіграє важливу роль у формуванні образу дійсності на місцях. Те як аудиторія сприйматиме місцеві події, залежить від журналістського матеріалу, в якому поєднані зображальні, текстові, технічні елементи. Монтаж у цьому контексті виступає чи не основним засобом, за допомогою якого поєднуються всі компоненти для відображення дійсності. У сюжетах телеканалу «Z» зафіксовано деякі порушення стандартів монтажу інформаційних матеріалів: монтаж двох і більше синхронів «у стик», які не є бліц-опитуванням; коментарі відзняті на одному й тому самому тлі, досить одноманітний відеоряд для глядачів; використання цитування у вигляді звичайного тексту на екрані без ілюстрації; використання у якості відеоряду фотоматеріалів. Натомість телеканал «TV5» демонструє досить якісний рівень інфографіки на екрані, анімованих скріншотів, графіки для схематичного відтворення складних процесів. Ще однією особливістю монтажу є наявність великої кількості перебивок для синхронів і крупних планів спікерів у сюжетах.

Сучасні технології на телебачення активно розвиваються, створюючи нові образи, моделюючи реальність у студіях і на екранах. Тому підходи до монтажу телевізійних матеріалів також будуть доповнюватися, вдосконалюватися. Основна мета таких оновлень – це увага аудиторії, її перегляди й оцінки. Тому дослідження ефективності таких підходів залишаються актуальними для журналістикознавців. При чому вивчення потребують як технологічні процеси телевізійного виробництва, так і реакції глядачів на різний контент сучасного телебачення.

Список літератури:

1. Бурдіна Е. Інфотейнмент як соціокомунікативне явище в сучасних українських інформаційно-публіцистичних телепроектах : дис. ... к. н. соц. ком.: 27.00.04 / Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2017. 257 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Коневега П. Різновиди телевізійного монтажу. *Вісник Львівського університету.* Серія: Журналістика. 2007. Вип. 7. С. 130–137.
4. Коханевич О. Симулятивна природа телевізійного простору. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки*. Філософські науки. 2014. № 16. С. 28–32.
5. Тернова А. Текстові компоненти телевізійного матеріалу. *Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского.* Филологические науки. 2011. № 4-1. С. 194–197.
6. Ткаченко А. Художній образ як ключове поняття в естетичному вихованні. *Наука і освіта*. 2016. № 12. С. 63–68.
7. Утилова Н. Монтаж : учеб. пособие для студентов вузов. М. : Аспект Пресс, 2004. 171 с.

Liubchenko Y. V., Tretiak A. O. CREATING AN IMAGE OF REALITY IN A TELEVISION BY MEANS OF EDITING

The article considers the process of creating an image of reality on TV by means of montage. The author characterized the peculiarities of construction video series for informational television materials; outlined modern communication technologies and pictorial means of creation image of reality on TV. The paper identifies that research editing solutions on television is actualized by the possibility of influencing on audience. It is through montage that the journalist shapes actuality, creates images that create in the minds of the audience

ideas about events and phenomena. The purpose of the article is to analyze modern means and methods of video editing, which form the image of reality in the news of regional television. The final news releases on two local TV channels "TV5" ("Day. Results") and "Z" ("On time. Results") were selected for monitoring.

The paper identifies that the main type of montage in the news on TV is a constructive montage that involves the emergence of semantic connection between frames. Important in this context are the principles of "comfortable" montage.

A combination of general scientific approaches and principles was used for the research, namely: analysis, synthesis, systematization, comparison, which allowed determining the main means of television montage. By using monitoring revealed the advantages and disadvantages of montage in news releases made possible on the Zaporizhzhia channels.

The study established the dependence of use genre tools and montage effects from infotainment, which provides clip editing, visual and sound effects, fun melodies combined with various montaging effects – acceleration, flashes, color correction, the use of detail and non-standard combination of frame size.

Monitoring of television news stories recorded some violation of the principles of editing on Zaporizhzhia TV channels "TV5" and "Z". Modern approaches require a video series, which in the studied materials turned out to be quite impoverished and of the same type. Instead, it is defined fairly high quality level of infographics on the screen, animated screenshots, graphics for schematic reproduction of complex processes.

Key words: *image of reality, screen image, editing, television editing, television editing techniques, types of editing, pictorial and expressive means of editing, news editing.*

УДК 070:612.06
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/34

Партико З. В.
Навчально-науковий інститут філології та журналістики
Житомирського державного університету імені Івана Франка

ТЕОРІЇ ЖУРНАЛІСТИКИ: ВПЛИВ І ЙОГО ПОРІВНЯЛЬНЕ ВИМІРЮВАННЯ

Досліджується проблема, яка полягає в тому, щоб з'ясувати, чи існує інформація, яку реципієнти отримують, але яка на них не впливає. Виходячи з цього, об'єктом статті є сучасні так звані нормативні теорії журналістики (авторитарна, лібертарна, соціальної відповідальності, радянська (комуністична), а також теорія розвитку й демократичної участі), а предметом – фактор впливу, який містять ці теорії. В якості постулатів розглядаються такі два положення: а) передача інформації супроводжується одночасною передачею енергії; б) що неймовірнішою є поява сигналу в повідомленні, то більше інформації він несе. Серед різновидів впливу виокремлено: а) зараження, навіювання й переконання; б) впливи інформаційний та психологічний. Оскільки мас-медіа є четвертою владою, а влада передбачає наявність процесів керування, то для дослідження залучиється теорія керування, яка є складовою кібернетики. Виходячи з сутності процесу керування (мас-медіа – незалежна підсистема, яка передає реципієнтам, тобто залежній підсистемі, команди – повідомлення), виводиться, що будь-які повідомлення, які сприйняла керована підсистема, впливають на цю підсистему, тобто на реципієнтів, за означенням. Отже, не існує інформації, яку реципієнти отримують, але яка на них не впливає. Тому вказані нормативні концепції журналістики в цьому аспекті потребують виправлення. Окремо виділяється енергетичний вплив, про який в дослідженнях іших авторів раніше не йшлося. Висовуються такі гіпотези: 1) що більшу кількість інформації отримують реципієнти (керовані підсистеми), то більший енергетичний вплив на них має ця інформація; 2) існує пряма кореляція між величиною інформаційного впливу та кількістю нової інформації, отриманої реципієнтами (керованими підсистемами); в) існує пряма кореляція між величиною впливу на реципієнтів та їх поточним емоційним станом й ступенем збудливості їх нервової системи.

Ключові слова: *теорія журналістики, інформація, енергія, повідомлення, вплив, реципієнти.*

Постановка проблеми. У чинних теоріях журналістики встановлюється вимога, відповідно до яких журналіст повинен лише «інформувати» реципієнтів масової інформації (громадян держави), при цьому не впливаючи на них [6, с. 224; 8, с. 45]. Кажучи іншими словами, ці теорії передбачають, що існує інформація, яку реципієнти отримують, але яка на них не впливає[1].

У цих же ж публікаціях [6, с. 220; 8, с. 48] їх автори, посилаючись на інших дослідників, вказують, що на практиці під час отримання реципієнтами мас-медійних повідомлень повністю уникнути такого впливу вкрай важко або й просто неможливо. Це означає, що будь-яка інформація, отримана і сприйнята реципієнтами, на них впливає. Більше того, в деяких роботах це положення (з позиції теорії керування як однонаправленого надходження сигналів від керуючої до керованої підсистеми, байдуже людини чи технічного пристрою) постулюється як один із базових законів теорії інформації, більш широко – інформології [4; 17, с. 50]. Таким чином, між різними науковими публікаціями існує чітко виражена суперечність.

Зі сказаного постає ***проблема*** цієї статті: чи можна не впливати на реципієнтів, надсилаючи їм повідомлення, які вони сприймають, хай навіть такі, що повідомляють лише «голі» факти, тобто здійснюють, кажучи словами цих теорій, лише «інформування» за відсутості при такому сприйманні будь-яких відомих методів впливу?

Виходячи з поставленої проблеми, ***об'єктом*** статті будуть сучасні західні теорії журналістики, а ***предметом*** – фактор впливу, який містять ці теорії, та його величина.

[1] Походження цього положення приписують В. Шрамму та його колегам, які серед функцій мас-медіа виокремлюють інформування, навчання, створення психологічного комфорту для аудиторії та пропаганди. З цього переліку випливає, що перші три функції впливу (пропаганди) не реалізують, а, отже, реципієнтів лише «інформують».

Згідно з вказаною проблемою ***метою*** статті буде з'ясування того, чи існують такі повідомлення, які реципієнти отримали, але які на них не впливають? Кажучи іншими словами, нам треба буде довести таку тезу: *інформації, яка є в повідомленні, сприйнята реципієнтом і не вплинула на нього, не існує*. Якщо ця теза буде доведена, то за правилами логіки (закон вилученого третього) це означатиме, що *будь-яка інформація, що наявна в повідомленні і сприйнята реципієнтом, на нього впливає*.

Для досягнення вказаної мети нам доведеться виконати такі ***завдання***:

– підібрати методи дослідження;

– провести аналіз сучасних теорій журналістики з точки зору того, як і наскільки вони допускають можливість впливу інформації на реципієнтів;

– провести аналіз базових положень теорії впливу;

– дібрати теоретичні й емпіричні аргументи, які дадуть змогу підтвердити істинність сформульованого в меті твердження;

– зробити висновок щодо можливості «інформування» при нульовій величині впливу.

***Методи дослідження*:**

– моделювання (для відтворення процесу опрацювання інформації повідомлень керованими підсистемами – реципієнтами й технічними пристроями);

– логічний метод (для доведення тези);

– порівняння (для зіставлення отриманого результату з літературними даними).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед базових теоретичних положень, на яких ґрунтується наше дослідження, будуть два положення (закони).

Перше з них полягає в тому, що передача інформації супроводжується одночасною передачею енергії, без чого передача інформації є неможливою. Як встановлено фізиками, теоретично для отримання одного біта інформації потрібно витратити 0,693 kT *Дж* енергії (тут k – стала Планка, а T – температура за Кельвіном) [19, с. 225]. На практиці ж такі витрати є непорівняно більшими.

Друге положення, встановлене К. Шенноном, полягає в тому, що кількість інформації в повідомленні певним чином залежить від імовірності (p) появи сигналів у цьому повідомленні за принципом: що неймовірнішою є поява сигналу, то більше інформації він несе [19, с. 100–105]. Зі сказаного випливає наслідок: якщо імовірність появи сигнала рівна одиниці (чи наближається до неї), то такий сигнал інформації не несе або практично не несе (а, якщо й несе, то настільки малу, що нею можна знехтувати). Тому, відповідно, такі сигнали не можуть і впливати на реципієнтів, оскільки інформації практично не несуть.

Що стосується поняття впливу, то в літературі з психології та журналістикознавства – наприклад, [7; 10, с. 249; 25] – під впливом мають на увазі: 1) дію суб'єкта, що спрямована на партнера (об'єкт[2]) і має на меті змінити його базу знань (дані, алгоритми), емоції, почуття, поведінку; 2) величину змін у базі знань, емоціях, почуттях, поведінці партнера (об'єкта), що виникли внаслідок дій суб'єкта.

Серед різновидів впливу виокремлюють, зокрема, фізичний (механічний, енергетичний, хімічний), біологічний (фізіологічний) та нефізичний (інформаційний, психологічний). У журналістикознавстві серед цих видів впливу розглядають лише інформаційний та психологічний. Інші види впливу до об'єктів дослідження в журналістикознавстві, як правило, не відносять, хоча розгляд енергетичного впливу насправді є обов'язковим, оскільки опрацювання інформації без витрат енергії є неможливим (про зв'язок кількості інформації з енергією див. вище).

Розглянемо ці три види впливу в мас-медіа детальніше.

Енергетичний вплив під час опрацювання реципієнтами повідомлень реалізується під час виконання трьох операцій: 1) в момент сприйняття інформації аналізаторами людини; 2) під час опрацювання сприйнятої інформації в мозку; 3) під час збереження опрацьованої інформації в пам'яті, в мозку (якщо виявлена потреба в її збереженні), – оскільки на виконання кожної з цих операцій потрібна певна кількість енергії.

Інформаційний вплив змінює в базі знань дані й алгоритми, якщо вони є для реципієнта новими, і, як наслідок, – його поведінку, зокрема під час прийняття рішень (тих, що відбуваються в цю мить, або відкладених у часі). Інформаційний вплив може бути як достатнім для зміни існуючого типового варіанту рішення (рішення приймається моментально), так і недостатнім, оскільки може виявитися необхідним отримати ще додаткову інформацію з інших повідомлень (таке рішення, що вимагає нагромадження інформації та може бути прийняте в майбутньому, називатимемо кумулятивним). Якщо ж отримані реципієнтом дані й алгоритми не є новими (є відомими),

[2] У мас-медіа під суб'єктом виступає автор повідомлення, а під об'єктом – реципієнт (отримувач: читач, слухач, глядач) цього повідомлення чи їх множина, тобто навіть усі громадяни держави.

то вони підтверджують правильність прийнятого ним типового рішення чи потребують лише незначного удосконалення.

На відміну від інформаційного, психологічний вплив, який чинить на реципієнта отримане ним повідомлення, модифікує його емоційний стан (емоції, почуття)[3], а також віру[4] і, як наслідок, під час прийняття рішень так само веде до зміни поведінки. Такий вплив може здійснюватися як отриманими реципієнтом самими даними чи алгоритмами, так і спеціальними методами впливу, наявними в повідомленні.

Психологічний вплив так само, як й інформаційний, буває моментальним чи кумулятивним. Моментальний вплив відбувається тоді, коли реципієнт змінює своє рішення після отримання певного повідомлення відразу ж, а кумулятивний тоді, коли зміна емоцій або почуттів трапляється після отримання не одного, а цілої серії повідомлень, внаслідок чого й відбувається зміна варіанту типового рішення.

Таким чином, серед постулатів теорії впливу доцільно прийняти такі:

– реципієнт зазнав енергетичного впливу, якщо сприйняв повідомлення, тобто якщо воно надійшло на його аналізатори;

– реципієнт зазнав інформаційного впливу, якщо внаслідок сприйнятого повідомлення в його базі знань (тобто в даних, алгоритмах) відбулася модифікація, яка призвела до зміни прийнятого раніше рішення, зокрема й на те саме;

– реципієнт зазнав психологічного впливу, якщо відбулася зафіксована приладами чи опитуваннями статистично значуща зміна в емоційному стані, яка призвела до зміни прийнятого раніше рішення, зокрема й на те саме.

Серед основних різновидів впливу виокремлюють: а) зараження (неусвідомлена, автоматична імітація реципієнтом поведінки інших учасників акту комунікації) [20, с. 149]; б) навіювання, або сугестію, маніпулювання (прихований вплив, виконаний за допомогою спеціальних, заздалегідь відомих методів) [23]; в) переконання (відкритий, неприхований вплив за допомогою логічно коректних і достатніх аргументів) [18, с. 207–248].

У мас-медіа вказані різновиди отримали такі назви: а) для ділянок ідеології та частково громадських зв'язків – методи пропаганди; б) для ділянки продажу товарів і надання послуг – методи реклами.

Далі розглянемо трактування впливу в різних теоріях журналістики [3].

У 1956 р. американські дослідники В. Шрамм та його колеги запропонували кілька так званих «нормативних» теорій журналістики, а саме: авторитарну, лібертарну, соціальної відповідальності та радянську (комуністичну) [2, с. 229–236; 5; 16, с. 271–277]. Пізніше ці чотири теорії були доповнені ще двома – теоріями розвитку і демократичної участі [5; 16].

Вказані теорії апріорно допускають різну величину впливу мас-медіа на реципієнтів. Так, аналіз цих теорій засвідчує, що з позиції величини впливу найбільше впливають авторитарна (A_1) й радянська (A_2) теорії. Тут маємо на увазі те, що величина цього впливу закладена так би мовити в самій «аксіоматиці» цих теорій, оскільки вони передбачають, зокрема, наявність цензури, яка, як відомо, є явним механізмом впливу на реципієнтів.

До теорій, що забезпечують менший ніж дві попередні вплив, належать теорії розвитку (A_3), а також демократичної участі (A_4), які явно допускають наявність елементів пропаганди. Це пояснюється тим, що перша з них мусить допускати, наприклад, пропаганду патріотизму, оскільки без нього неможливо побудувати міцну, національну державу, а друга з метою уникнення сепаратизму, який може призвести до розпаду держави, мусить дозволяти пропаганду рівності національних меншин з корінними національностями.

Менший вплив (A_5) на реципієнтів здійснює лібертарна теорія, оскільки в ній відсутня цензура, а натомість за порушення певних норм передбачається відповідальність, яку визначає суд. Це означає, що така теорія журналістики дозволяє оприлюднювати повідомлення, які пропагують аргументи як за, так і проти будь-якого рішення, а, отже, ці аргументи бодай частково нівелюють одні одних. Як наслідок, вплив такої «нівельованої» інформації буде меншим, ніж у попередніх чотирьох теоріях.

Мінімальний, найменший вплив можна прогнозувати в теорії соціальної відповідальності (A_6), оскільки ця теорія передбачає, що повідомлення мас-медіа повинні підпорядковуватися певним стандартам журналістики. Ці стандарти, зокрема, передбачають, що медіа повинні лише «інформувати» громадян про події (наприклад, факти), а займатися будь-яким впливом на аудиторію чи, тим більше, пропагандою, їм заборонено. Винятки щодо величини впливу передбачені лише для повідомлень певних жанрів (це жанри на зразок «Я так думаю…», «Моя точка зору…», «Осо-

[3] Психологічний вплив можуть реалізувати й неінформаційними методами, наприклад, хімічними або біологічними препаратами. Проте про такий вплив тут мову не вестимемо.

[4] Тут під вірою маємо на увазі апріорне (тобто без перевірки практикою) визнання реципієнтом істинності чи хибності певних тверджень, яке відтворюється в його установках.

биста точка зору…»), тобто таких, стосовно яких реципієнти заздалегідь знають, що в цих жанрах можуть бути використані методи впливу, а тому самостійно, без особливих труднощів можуть цей вплив нейтралізувати.

Що стосується рекламних оголошень, які поміщають у мас-медіа, то на них практично в усіх країнах розповсюджується інше законодавство, а тому вказані теорії журналістики їх не стосуються, а тому й не описують. Ще інші повідомлення, які належать до громадських зв'язків, законодавством, як правило, не регламентуються, хоча, оскільки призначені для підтримки престижу певних організацій, які самі ці повідомлення створюють чи замовляють, то для досягнення мети (підтримання належного престижу) вони апріорі повинні містити, а тому й містять відповідні методи пропаганди. Проте такі «піарні» повідомлення законодавством країн найчастіше жодним чином не регламентуються. Частковим винятком з цього правила можна вважати лише наявність у деяких країнах законодавства про лобіювання.

З урахування сказаного величину впливів у зазначених теоріях журналістики доволі умовно можна зафіксувати в такому співвідношенні, як

$$A_1 \geq A_2 \geq A_3 \geq A_4 \geq A_5 \geq A_6 .$$

Постановка завдання. Якщо повернутися тепер до мети дослідження, то це означає, що треба довести хибність тверджень

$$A_1 = 0, A_2 = 0, A_3 = 0, A_4 = 0, A_5 = 0, A_6 = 0.$$

Або, якщо зробити зі сказаного безпосередній вивід, то довести істинність твердження

$$A_1 \geq A_2 \geq A_3 \geq A_4 \geq A_5 \geq A_6 > 0.$$

Виклад основного матеріалу. У цілій низці праць вказується, що мас-медіа є четвертою владою (це твердження як першим приписують Ж.-Ж. Руссо, Т. Карлайлу, Т. Маколею). Оскільки поняття влади передбачає наявність процесів керування (в нашій ситуації – керування суспільством), то для цього дослідження нам доведеться залучити як теоретичне підґрунтя теорію керування – складову кібернетики. Тим більше, що журналістикознавство не має власного формалізованого аксіоматичного й понятійного апарату, необхідного для розгляду нашої проблеми.

До базових положень теорії керування належить, зокрема, положення про будову системи керування, розроблену Н. Вінером[5]. Така будова передбачає, що система керування складається з двох підсистем (керуючої та керованої[6]), а також двох каналів зв'язку між ними: каналу прямого зв'язку (ним передаються команди[7], які має виконувати керована підсистема) й каналу зворотного зв'язку[8] (ним керована підсистема передає керуючій відомості (інформацію) про свій поточний стан). При цьому керуюча підсистема, оскільки саме вона передає команди, розглядається як незалежна, а керована – як залежна.

З урахуванням сказаного з позиції кібернетики мас-медіа й суспільство можна розглядати (моделювати) як систему керування, в якій між мас-медіа (керуючою підсистемою) й реципієнтами (керованою підсистемою) передаються сигнали, що утворюють повідомлення, які містять певну кількість («порцію») інформації. З позиції журналістикознавства ці повідомлення бувають двох типів: а) так звані «командні» (від авторів через мас-медіа – реципієнтам) – це журналістські повідомлення найрізноманітніших жанрів; б) зворотного зв'язку – це реакції реципієнтів на журналістські повідомлення (до мас-медіа і/чи до авторів; це так звані «листи в редакцію», дзвінки тощо).

Як бачимо, в означеннях компонентів процесу керування, поданих вище [12, с. 472; 21], всюди зустрічаються слова на зразок ***вплив***, ***діяння***, ***формування***, ***маніпулювання***. Зрозуміло, що в цих контекстах перераховані слова виступають як синоніми, а це означає, що ***влив*** (далі будемо вживати саме цей термін) є однією з невід'ємних сутностей процесу керування.

Отже, виходячи з сутності процесу керування (мас-медіа – незалежна підсистема, яка передає реципієнтам – залежній підсистемі – команди), доходимо висновку про те, що будь-які повідомлення, які сприйняла керована підсистема (для мас-медіа – це реципієнти), впливають на реципієнтів за означенням.

Оскільки, як зазначалося на початку статті, деякі дослідники твердять, що журналісти пови-

[5] 1. «Система керування… – систематизований набір засобів ***впливу*** на підконтрольний об'єкт для досягнення цим об'єктом певної мети [виділення наше. – *З. П.*]» [21]. 2. «Технічна структура керування – пристрій або множина пристроїв для ***маніпулювання*** поведінкою інших пристроїв або систем [виділення і переклад наші. – *З. П.*]» [22].

[6] Іноді такі підсистеми розглядають і як окремі, незалежні одна від одної системи, що не змінює суті процесу керування.

[7] «Керуюче діяння… – сигнал, що надходить на вхід об'єкта керування від регулятора чи іншого пристрою і ***впливає*** на вихідну (регульовану) величину об'єкта керування [виділення наше. – *З. П.*]» [12, с. 472].

[8] «Зворотний зв'язок – ***діяння*** результатів функціонування якоїсь системи (об'єкта) на характер цього функціонування. Основна ідея зворотного зв'язку полягає в тому, щоб використати самі відхилення системи (об'єкта) від певного стану для ***формування*** керуючого діяння [виділення наше. – *З. П.*]» [12, с. 366].

нні лише «інформувати» реципієнтів, при цьому на них не впливаючи, то з цього випливає, що твердження таких авторів суперечать теорії кібернетики. Розглянемо деякі контраргументи цих дослідників детальніше.

Зрозуміло, що передбачити всі контраргументи, які будуть висовувати сучасні та, можливо, й майбутні дослідники, неможливо. Тому тут у критиці ми зупинимося не на конкретних контраргументах, а на тих положеннях, які вказують на наукову необґрунтованість заперечень щодо обов'язковості енергетичного, інформаційного та психологічного впливів.

Найперше відзначимо, що всі без винятку сприйняті повідомлення чинять на реципієнтів енергетичний вплив, оскільки кожне з них мусить пройти послідовні етапи аналізу, мисленнєвого опрацювання, а також (за потреби) запам'ятовування. Адже кожен із цих процесів вимагає від реципієнтів витрат енергії, хоча б тієї кількості, яка потрібна на забезпечення його існування. Крайнім проявом енергетичного впливу (наприклад, через надходження надмірної кількості інформації) може бути припинення існування (смерть) реципієнтів. Оскільки для цих процесів (сприймання, опрацювання та зберігання повідомлень) людині потрібна енергія, то заперечення цього твердження є антинауковим.

У зв'язку зі сказаним нагадаємо, що для існування людині залежно від статі щоденно як мінімум потрібна кількість енергії в межах від 1500 до 1700 ккал, тобто від 6273 до 7109 кДж[9] [11]. При цьому на роботу м'язової системи витрачається орієнтовно 90% від цієї кількості. У реальному житті люди розумової праці витрачають на добу 2200–2800 ккал, тобто 9200–11 700 кДж (для порівняння: люди важкої фізичної праці – відповідно 3900–4300 ккал, тобто 16 300–17 900 кДж).

Тепер безпосередньо перейдімо до інформаційного впливу. Припустімо, реципієнт отримав таке повідомлення: *1-го травня 2019 р. в Парижі відбувся марш жовтих жилетів.* При цьому загальновідомо, що підсистема керування (мас-медіа), крім цього повідомлення, має ще безліч (*n*) інших повідомлень, підготованих авторами. Тому закономірно виникає запитання: чому мас-медіа надіслали реципієнтові саме це повідомлення? Як свідчить про таку ситуацію математична статистика[10], якщо вибірка є нерепрезентативною (а в цьому разі вона – тобто обране одне повідомлення – саме така), то на реципієнта впливають, адже решта всіх інших *n* – 1 повідомлень реципієнт не отримав [6, с. 220; 8, с. 22; 14, с. 119–120; 26, с. 57, 149, 230][11]. Таким чином, вплив у цій ситуації існує так само, оскільки всіх цих *n* повідомлень реципієнтам ніколи не повідомляють, адже редакції, як відомо, завжди здійснюють відбір повідомлень. Саме цей відбір, якого неможливо уникнути, і здійснює інформаційний вплив на реципієнтів. Отже, твердження про те, що навіть такі повідомлення, які повідомляють лише «голі» факти[12], не впливають на реципієнтів, спростовується.

Звернемося тепер до психологічного впливу. Його дія, якої так само неможливо уникнути, базується на тому факті, що будь-яке повідомлення, сприйняте реципієнтом, отримує емоційну оцінку, яка, відповідно, веде до певних дій чи бездіяльності. Психологи відзначають, що «вона [оцінка. – *З. П.*] відбувається відразу за сприйняттям об'єкта, виступає в ролі завершальної ланки перцептивного процесу [тут і далі переклад наш. – *З. П.*]» [13, с. 50]. «Ці три акти, сприйняття – оцінка – емоція, настільки тісно переплетені, що наш щоденний досвід не можна назвати об'єктивним пізнанням; це завжди пізнання-приймання або пізнання-неприймання» [1; цит. за: 13, с. 50]. Зі сказаного випливає, що уникнути такої емоційної оцінки, а, значить, і впливу, людина не може ніколи, оскільки емоції виступають тими «воротами», через які до нас потрапляє інформація. Отже, будь-яке повідомлення, сприйняте реципієнтом, здійснює на нього емоційний вплив.

Прикладами, які підтверджують явище впливу будь-якої інформації, є загальновідомі дані про те, що, навіть передаючи лише факти, можна маніпулювати суспільством. Так, у час Другої світової війни Велика Британія, щоб викликати довіру до своїх передач вороже налаштованого населення Німеччини, передавала по радіо поточний стан погоди в містах цієї держави.

[9] Калорія – одиниця вимірювання кількості енергії, яка дорівнює її кількості, необхідної для нагрівання 1 *г* води на 1 °С. Одна калорія дорівнює приблизно 4,2 джоуля.

[10] Зі статистики відомо: для того, щоб з генеральної сукупності утворити репрезентативну вибірку, всі об'єкти повинні мати однакову ймовірність потрапляння у вибірку. Якщо ж якийсь об'єкт має іншу ймовірність (у нашій ситуації таким виявилося повідомлення про виступи жовтих жилетів), то це означає, що вибірка нерепрезентативна, а, отже, з її допомогою намагаються вплинути на чиєсь прийняття рішення.

[11] Тут проявом впливу є нав'язування реципієнтам оцінок про важливість тих чи інших подій, які відбуваються в суспільстві [10, с. 112–114, 122].

[12] «…Факти також мають оцінкові конотації» [15, с. 175].

Іншим прикладом, який враховує вказане положення, є рішення Росії про перехід у разі потреби на «власний» інтернет, коли канали з'єднання зі світовою мережею будуть повністю заблоковані. Таке рішення свідчить про те, що «компетентні» кола Росії розуміють, що впливатимуть будь-які повідомлення, в тому числі й повідомлення про «голі» факти, а тому єдиним частковим виходом із цієї ситуації є повне блокування надходження сигналів з-за меж держави[13].

Ще одним прикладом, який демонструє врахування фактора «потенційних» повідомлень, є відсутність блокування європейськими країнами розповсюджуваних контрольованими Росією мас-медіа повідомлень, котрі функціонують на території ЄС. Здавалось би, єдиним виходом для країн Заходу, населення яких підпадає під інформаційний вплив Росії[14], могло б стати повне блокування на своїх територіях роботи контрольованих Росією мас-медіа. Таке рішення могло б бути прийняте, якби, приміром, було оголошено стан війни, чого на разі немає. Натомість країни Заходу як альтернативу створили спеціальні організації, котрі здійснюють перевірку істинності розповсюджуваних російськими мас-медіа та російськими соціальними мережами повідомлень. Це, звісно, вимагає вкладення в функціонування цих організацій значних фінансових ресурсів, які компенсують неминучі «енергетичні» затрати, але іншого виходу в ході інформаційної війни немає. Адже інший вихід – це або закриття російських мас-медіа, тобто створення інформаційної «стіни», або підпадання під «п'яту» Росії, чого європейські держави допустити ніяк не хочуть, а тому й не допускають.

Щодо зв'язку між кількістю інформації та величиною її впливу на реципієнтів, то, на наш погляд, ця кількість залежить як від видів впливу, так іноді й від самих реципієнтів (їх банку знаннь, поточного психічного стану). З урахуванням сказаного, висовуємо такі гіпотези:

– що більшу кількість інформації отримують реципієнти (керовані підсистеми), то більший енергетичний вплив на них має ця інформація;

– існує пряма кореляція між величиною інформаційного впливу та кількістю нової інформації, отриманої реципієнтами (керованими підсистемами);

– існує пряма кореляція між величиною впливу на реципієнтів та їх поточним емоційним станом й ступенем збудливості їх нервової системи.

Що стосується винятків, то з позиції впливу на реципієнтів термін «інформування» з певними застереженнями можна застосовувати лише щодо тих повідомлень, у яких інформація весь час повторюється, а тому таким впливом можна знехтувати[15].

Звернемося також до питання про порівняльне вимірювання величини впливу в різних видах масової комунікації. У зв'язку з цим висловимо гіпотезу, що в теоріях журналістики, й більш широко – теоріях мас-медіа, коректно говорити про те, що впливовість повідомлень зростає в напрямі від журналістики (B_1) – до громадських зв'язків (B_2), реклами, пропаганди (B_3) та інформаційних воєн (B_4), тобто

$$B_4 \geq B_3 \geq B_2 \geq B_1 > 0.$$

Порівняння отриманого результату з літературними даними. Як вважає один із сучасних теоретиків мас-медіа Д. Мак-Квейл, «власність і контроль впливають на контент, або… будь-який процес масового чи стандартизованого виробництва передбачає якийсь системний вплив на контент» [15, с. 245]. «Більш-менш систематичний «ухил» медій щодо цінностей чи переконань, вибіркове зображення «реальності» вважають результатом продуманих, цілеспрямованих дій тих, хто володіє медіями або контролює їх» [15, с. 245].

Отримані нами результати апріорно, без емпіричної перевірки приймаються низкою інших дослідників при розробці ними мас-медійних теорій. Так, П. Вінтерхофф-Шпурк пише: «Міжособистісна комунікація майже ніколи не спрямована тільки на те, щоб слухач зрозумів повідомлення. Скоріше мовець хоче якось вплинути з його допомогою на слухача. Слухач повинен пам'ятати отриману інформацію, враховувати й користуватися нею в своїх наступних діях [тут і далі переклад наш. – *З. П.*]» [9, с. 14]. І далі: «…ми розуміємо під комунікацією… процес, де два чи більше акторів передають одне одному інформа-

[13] Проте навіть за умови повного блокування світової мережі «компетентні» кола Росії ніколи не зможуть усунути впливу на реципієнтів «потенційних» – тобто неотриманих ними – повідомлень. Тому вплив таких «потенційно» небезпечних повідомлень можна лише частково відтермінувати, що намагалися робити ще в часи існування СРСР, будуючи так звані «інформаційні» кордони.

[14] Маємо на увазі, наприклад, впливи від час виборів депутатів, керівників держав, укладання чи розірвання міжнародних угод тощо.

[15] За умови повторень відбувається постійний енергетичний вплив, а інформаційний та психологічний впливи є такими, якими можна знехтувати. За такої ситуації специфіка інформаційного та психологічного впливу полягає лише в потребі реципієнтів постійно отримувати відповідь на запитання: *повторення ще продовжуються*?

цію, користуючись при цьому взаємопов'язаними вербальними й невербальними способами комунікації, щоб «змусити» партнера по взаємодії зрозуміти те, що підрозумівають, і виконувати бажане» [9, с. 14–15].

Висновки і пропозиції. 1. У теоріях журналістики, крім інформаційного та психологічного впливу повідомлень на реципієнтів, обов'язково потрібно враховувати енергетичний вплив. Відповідно, в цих теоріях хибним треба вважати положення про те, що постачальники інформації (журналісти, інформаційні агентства, мас-медіа) зобов'язані лише «інформувати» реципієнтів, не здійснюючи при цьому на них жодного впливу. Тому в цьому сегменті відповідні положення цих теорій журналістики вимагають належного виправлення.

2. У теоріях мас-медіа коректно говорити про те, що впливовість повідомлень залежить від виду комунікації, зростаючи в напрямі від журналістики – до громадських зв'язків, реклами, пропаганди та інформаційних воєн.

3. З урахуванням сказаного актуальним є питання про те, яким за величиною є мінімальний вплив, що його здійснюють мас-медійні повідомлення на реципієнтів. У зв'язку з цим постає питання про методику проведення дослідів, які змогли б дати відповідь на це питання.

4. Дослідження дає підстави висунути такі гіпотези: 1) що більшу кількість інформації отримують реципієнти (керовані підсистеми), то більший енергетичний вплив на них має ця інформація; 2) існує пряма кореляція між величиною інформаційного впливу та кількістю нової інформації, отриманої реципієнтами (керованими підсистемами); в) існує пряма кореляція між величиною впливу на реципієнтів та їх поточним емоційним станом й ступенем збудливості їх нервової системи.

Список літератури:

1. Arnold M. B. Emotion and Personality // Psychological aspects. Vol. 1. New York : Colambia University Press, 1960. 296 p.
2. Encyclopedia of Communication and Information / ed. by Jorge Reina Schement. New York : Macmillan Reference USA, 2002. 1162 p.
3. Influence of mass media // Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Influence_of_mass_media, Acsess: 14.10.2021. Title from the screen.
4. Partyko Z. V. The modern paradigm of information science: Informology // Automatic documentation and mathematical linguistics. Translations of selected articles from nauchno-tekhnicheskaia informatsiia. 2009. Vol. 43. № 6. P. 311–320.
5. Бакулев Г. Массовая коммуникация: западные теории и концепции. Москва : Аспект-пресс, 2005. 176 с.
6. Бойд Е. Ефірна журналістика. Технологія виробництва ефірних новин. Київ : Інститут журналістики ім. Т. Шевченка, 2007. 432 с.
7. Брайант Дж., Томпсон С. Основы воздействия СМИ: пер. с англ. Москва : Издательский дом «Вильямс», 2004. 432 с.
8. Вайшенберг З. Новинна журналістика : навч. посібник. Київ : Академія української преси, 2004. 262 с.
9. Винтерхофф-Шпурк П. Медиапсихология. Основные принципы. 2-е изд. / Пер. с нем. Харьков : Изд-во «Гуманитарный центр», 2016. 268 с.
10. Дуткевич Т. В. Загальна психологія. Теоретичний курс. Київ : Центр навчальної літератури, 2016. 388 с.
11. Енергетичний баланс організму // Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Енергетичний_баланс_організму. Дата доступу: 14.10.2021. Назва з екрана.
12. Енциклопедія кібернетики: [у 2 т.]. Київ : Головна редакція УРУ, 1973. Т. 1. 582 с.
13. Изард К. Э. Психология эмоций. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 464 с.
14. Ла Рош фон Вальтер. Вступ до практичної журналістики : навч. посібник. Київ : Академія української преси, 2005. 230 с.
15. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації. Львів : Літопис, 2010. 538 с.
16. Михайлин І. Л. Журналістика: словник-довідник. Київ : Академвидав, 2013. 320 с.
17. Партико З. В. Теорія масової інформації та комунікації : навч. посібник. Львів : Афіша, 2008. 290 с.
18. Партико З. В. Логіка (теоретичні основи та прикладне застосування в мас-медіа). Київ : Видавництво «Ліра-К», 2018. 332 с.
19. Пирс Дж. Символы, сигналы, шумы. Москва : Мир, 1967. 336 с.
20. Різун В. В. Теорія масової комунікації. Київ : Видавничий центр «Просвіта», 2008. 260 с.
21. Система керування // Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Система_керування. Дата доступу: 14.10.2021. Назва з екрана.

22. Система управления // Википедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Система_управления. Дата доступа: 14.10.2021. Название с экрана.

23. Сороченко В. Энциклопедия методов пропаганды (Как нас обрабатывают СМИ, политики и реклама). URL: http://knigosite.org/library/read/57379. Дата доступа: 14.10.2021. Название с экрана.

24. Теория массовой коммуникации Дэниса Маккуэйла // Википедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Теория_массовой_коммуникации_Дэниса_Маккуэйла. Дата доступа: 14.10.2020. Название с экрана.

25. Чалдині Р. Психологія впливу. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 368 с.

26. Шнайдер В., Рауе П.-Й. Новий посібник з журналістики та онлайн-журналістики. Київ : Центр вільної преси, Академія української преси, 2014. 358 с.

Partyko Z. V. THEORIES OF JOURNALISM: INFLUENCE AND ITS COMPARATIVE MAGNITUDE

The problem is to find out whether there is the information that recipients receive but are not affected by. Based on this, the object of the article is modern so-called normative theories of journalism (authoritarian, libertarian, social responsibility, Soviet (communist), as well as the theory of development and democratic participation), and the subject is the factor of influence contained in these theories. The following two provisions are considered as postulates: a) the transmission of information is accompanied by the simultaneous transmission of energy; b) the more improbable the appearance of a signal in the message, the more information it carries. Among the types of influence are: a) infection, suggestion and persuasion; b) informational and psychological influences. Since the mass media is the fourth power, and power presupposes the existence of management processes, the theory of management, which is a component of cybernetics, is involved in the study. Based on the essence of the management process (mass media is an independent subsystem that transmits to recipients, i.e. dependent subsystem, commands – messages), it is concluded that any messages received by the managed subsystem affect this subsystem, i.e. recipients, by definition. Thus, there is no information that recipients receive but are not affected by. Therefore, these normative concepts of journalism in this aspect need to be corrected. Energy impact is singled out, which was not mentioned in the research of other authors before. The following hypotheses are put forward: 1) the more information recipients receive (controlled subsystems), the more information recipients receive, the greater energetic impact information has on them; 2) there is a direct correlation between the magnitude of the information impact and the amount of new information received by recipients (managed subsystems); c) there is a direct correlation between the magnitude of the impact on recipients and their current emotional state and the degree of excitability of their nervous system.

Key words: *theory of journalism, information, energy, message, influence, recipients.*

УДК 070:654.197]:[7.097:316.614.5]
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/35

Рогова Т. А.
Запорізький національний університет

СІМЕЙНІ РЕАЛІТІ-ШОУ: ВІЗУАЛЬНО-ВЕРБАЛЬНІ ПРИЙОМИ ВПЛИВУ НА ГЛЯДАЧА

У статті здійснено спробу проаналізувати візуально-вербальні прийоми, які мають місце в проєктах «Супермама» та «Супербабуся», що виходять на каналі СТБ. Актуальність розвідки підтверджена часом старту мовлення програм, що збігся із початком карантину в Україні. Було окреслено історію поняття «супер» з позиції педагогіки та психології, продемонстровано та підкреслено транснауковий характер терміну. На конкретних екранних прикладах авторка описала основні прийоми, що використовуються для розвитку дії в рамках сюжету за законами драматургії. Зазначено особливості сімейних шоу та їх дифузійні компоненти з інших телевізійних жанрів. Було встановлено, що вербальні компоненти представлені так: розмови між учасницями вдома, ресторані, на роботі, бесіда з ведучим-експертом Д. Карпачовим та окремо записані синхрони героїнь. До візуальних належать специфічні елементи зйомки локацій із залученням кінематографічного крану, флай-камери, дрону, зокрема місця проживання родин; крупний план на позначення специфічних деталей побуту; використання металевого і малиново-рожевого відтінку із золотими вставками у графічному оформленні програми у якості елементів заставки, плажки та титрів як емоційна відсилка до «жіночності» проєкту. Акцентовано увагу на неважливості конкретних цифр, а лише на особі переможниці. Авторкою було описано основні соціальні, родинні проблеми, що порушуються в кожному випуску програми та засоби їх екранної реалізації. Було встановлено, що у межах епізодів майже однаково за хронометражем використовуються вербальні та візуальні прийоми, а творча група, спочатку пропрацювавши і отримавши високі рейтинги протягом двох сезонів «Супермами», адаптувала їх і в проєкт «Супербабуся». Перспективи досліджень полягають у урізноманітненні графічних дизайнерських елементів та можливій видозміні концепції.

Ключові слова: *сімейне шоу, телебачення, екранні засоби, монтаж, зйомка, симультанність.*

Постановка проблеми. Карантинні реалії змусили більше часу проводити вдома, відтак збільшився попит на візуальний контент новинного, а більше художнього та реаліті-спрямування. Мова йде не лише про ефірні програми, але і ті, що транслюються онлайн, часто у відкритому доступі без необхідності купувати підписку. Згідно із опитуванням, що проводила Європейська бізнес-асоціація влітку 2021 р., українці частіше дивляться YouTube, ніж телевізор – 54 % – 41 % [5]. Маркетинг-група «New Image» протягом 3–5.02.2021 р. з'ясувала думку понад 1200 респондендентів, та отримала результати: щоденна аудиторія телеканалів – жителі 3-го віку та сільської місцевості; найчастіше ті, хто дивиться телевізор щодня, люди старше 55 років. В Україні 67% людей дивляться телевізор хоча б раз на день [6]. Опинившись в умовах часткової ізоляції, глядач шукав можливості цікавого проведення часу, тому більше дивився телевізор, віддаючи перевагу реаліті як можливісті компенсувати звичну офлайн комунікацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Візуально-вербальні прийоми у сімейному екранному шоу є мультидисциплінарною темою, яка досить активно досліджується з різних наукових площин. Темою соціальних шоу цікавились І. Пуцята, В. Супрун, О Гамеляк, А. Степаненко, М. Мозговий, Д. Ковтун та ін. Назва шоу прямо вказує на транснауковий характер, зокрема в сегменті психології, і вона не нова. Частина «супер» прямо вказує на те, що така людина у чомусь краще за своїх конкурентів, вигідно вирізняється серед інших учасниць. Звернемося до психологічної літератури, де використовується аналогічна назва. У 2005 р. побачила світ книжка «150 способів стати супермамою» С. Даззо з описаними сценаріями ігор та вправ, спрямованих на розвиток. Через три роки офіційно, але в Росії, запрацювала програма занять з батьками, які спрямовані на вияви проблемної поведінки дітей від Е. Мартинкевич. З 2010 р. активно апробується програма літнього курсу виховання дитини за авторством В. Ісаєвої

та Ю. Давидової. У цьому ж році опубліковано «Посібник супермами» від О. Ревуцької.

Основною **метою** цієї наукової розвідки є аналіз візуально-вербальних прийомів, які мають місце в сімейних шоу «Супермама» та «Супербабуся». Синкретичний характер телебачення передбачає паралельне сприйняття відео та звуку; незважаючи на те, що понад 80 % інформації з навколишнього світу людина отримує за допомогою очей, вербальна складова є важливою для комплексної перцепції контенту та навіть у сегменті само- і мотивації третьою особою.

Основний виклад матеріалу. Шоу «Супермама» триває 4 сезони, «Супербабуся» – 1 повний, а 31 січня 2022 р. відбулася прем'єра 2-го. В основі сюжету лежить змагання: щодня учасниці ходять в гості до однієї з жінок, та там оцінюють її за такими критеріями: «Хазяйновитість», «Самореалізація», «Виховання дітей», а у випадку змагання серед бабусь – «Виховання онуків». Показово: режисери та сценаристи протягом го часу не змінюють формат демонстрації оцінок, тримаючи глядача в інтризі до останньої серії тижня, де відбувається фінал. Так, у кінці кожної серії відбувається лише вербальне озвучення учасницями одного з критеріїв після візиту до героїні. При цьому жінки не підіймають таблички з оцінками, що дозволяє глядачу лише почути певний бал за окрему категорію, і таким чином творчий колектив має на меті реалізацію деяких програмних функцій:

– інтриги до кінця тижня, аби глядач подивився останню серію у четвер;

– невизначенності, адже важко лише з оцінки одного критерію зрозуміти, наскільки оцінювання було об'єктивним та хто врешті-решт переможе.

За жанром – це сімейне шоу, проте також можна говорити, що у ньому є дифузійні прояви соціального (гострі питання, проблеми суспільства) та ток-шоу через манеру подачі сюжету та доволі велику частину ефірного часу для формату розмови: як між учасницями, так із ведучим. «Завдання ток-шоу – активізувати сприйняття змісту програми за допомогою форми диспуту, гострих питань, висловлювання різних точок зору. Специфіка … в тому, що при зовнішній формі вільної дискусії, насправді глядачам втлумачується якась одна єдина, строго обмежена в своїх параметрах позиція» [1, с. 46].

У кожній 4 серії тижня відбувається фінал, де підводяться підсумки. Тут з'являється зорова складова: зібрані оцінки учасниць для кожної спочатку виводяться на екрані у студійному павільйоні, а потім окремим кадром на екрані для глядачів. Показово, що за хронометражем кожний з 4-х кадрів сумарних балів є коротким та не перевищує 3–4 сек. Це говорить, на нашу думку про те, що важливі у форматі шоу не скільки бали, а скільки емоційне, часом із використанням лайки (яка «запікується» за нормами ефіру – прим. авт.) обговорення та навіть бійка (3 сезон «Супермами»).

Опорним вербальним елементом є коротка анімована заставка – напис та ювелірна прикраса з символом великої долоні та маленької усередині «Супермама» чи «Супербабуся» (цей елемент є у прикрасі, яку отримає переможниця – прим. авт.). Жіночний аспект шоу підкреслюється у використанні імітації срібла елемента як одного з традиційних матеріалів для виготовлення прикрас, а також підібраній кольористиці. Говорячи про додаткові візуальні елементи, треба виділити титри. Вони виконані на лаконічній «плажці» малиново-рожевого кольору з золотистим написом імені (часом у скороченій версії – прим. авт.), «ролі» мами / бабусі та з використанням шрифту з невеликими вензелями. З'являються з нижнього лівого боку екрану.

У своїй розвідці В. Супрун вказує: «Доступність телевізійного контенту … дозволяє охопити досить широкий спектр масової аудиторії різновікового, гендерно-протилежного, соціально-статусного діапазону» [4, с. 176]. Відтак, аналізуючи випуски, можемо стверджувати, що для розширення реальної аудиторії не тільки грамотно обрано час ефіру – 19.05 з понеділка по четвер як ключовий слот вечірнього праймтайму, але і використані максимально легкі у сприйняті візуальні компоненти, а акцент частково зміщено у бік вербальної складової, бо часто інформація сприймається саме на слух у зв'язку з тим, що багато сімей у цей час готують вечерю чи вже збираються за столом.

Образ столу як елементу об'єднання, завершення є у кожній програмі, окрім деяких вийнятків, коли наприклад учасниця Зарина (4 сез.) не запросила додому, бо живе у подруги, яка не хочу брати участь у зйомці, проте героїня запросила матусь у кав'ярню при автомийці, де вона працює. Деякі героїні запрошували матусь до ресторану, але при цьому попередньо вони були у них вдома (співачка Ксенія 2 сез.) чи у приватну школу, де є власниками (езотерична мама Оксана 3 сез.). Наголосимо, що бабусі завжди пригощають учасниць у себе вдома, а серед мам є і ті, які замовляють доставку готової їжі (блогерка Діана, 4 сез.) чи запрошують до батьків (єврейська мама Діана

4 сезон), чим викликають хвилю обурення – чому не можна було приготувати власноруч. Це одна з можливостей демонстрації сценарного конфлікту як частини розвитку сюжету. «Часто емоції змінюються залежно від розгортання заданої авторами соціального проекту сюжетної лінії: від співпереживання над долею запрошених героїв до категоричного засудження внаслідок розвінчання «темних» сторін їхньої біографії» [4, с. 177]. Додамо, що візуально моменти, через які можна засуджувати чи навпаки пишатися (заздрити) учасниці, проявляються такими способами:

– зйомка будинку проживання, у тому числі, за допомогою дрону чи флай-камери, аби продемонструвати масштаб, велич, статус (психологиня Інна 3 сез., лаш-майстер Дар'я – 4 сез; фешн-бабуся Ганна 2 сез.);

– використання синхрону героїні та її чоловіка про те, як купувалась квартира, будинок, автівка (домогосподарка, дружина учасника «Мастершеф» Віталіна 2 сез., колишня спортсменка Айнур – 2 сез, блогерка Вікторія Андріївна 3 сез.);

– використання крупних планів для ілюстрації жахливих забруднень у кімнатах, на меблях, іграшках, посуді, порожніх полиць в холодильнику (спортсменка Ілона 1 сез., мама в декреті без комплексів Олександра 3 сез., блогерка Діана 4 сез., лінива мама-програмістка Євгенія 1 сез.).

У сезонах «Супербабусі» подібні приклади зустрічаються рідше, зокрема у випуску, де головною героїнею є Тетяна, яка страждала від чоловіка-аб'юзера 25 років, а зараз живе так, як хоче сама. Арт-оглядачка О. Чиченіна вказує, що «шоу «Супербабуся» поєднує високу мету з неймовірним цинізмом в реалізації» [7]. Для того, щоб створити екранне напруження, змусити глядача вмикати випуск щодня, чекати на появу нового епізоду треба підібрати яскравих персонажів. Деякі з них справді далекі від ідеального, і часом ведучий Д. Карпачов в структурному компоненті особистої розмови ставить їм питання «Чому саме Ви супермама?», «Навіщо Вам це шоу?». На думку Л. Чеченіної, важливим гачком в шоу є фріки: «Велика кількість героїнь, з яких можна посміятися. Часто ними стають жінки, котрі люблять усе «традиційно українське». У лапках, бо це поняття є приблизно таким, як «весілля в українському стилі»: щоб було 500 людей, усі напилися, поперекочували яйця у штанах, а зять мила тещі ноги шампанським» [7], це зокрема стосується сільської зірки Світлани, бабусі-поціновувачки традицій та порядку Наталі – 1 сез. Ще в одній своїй роботі Л. Чеченіна стверджує, що подібний принцип підбору героїнь аналогічний і в інших проєктах «Супержінка» (ТЕТ), «Чотири весілля» (1+1, ТЕТ). «Героїні підбираються специфічні – найчастіше з особливими поглядами на харчування, прибічниці домашніх пологів, антивакцинаторки, прихильниці екзотичних для України релігій та вчень. Бажано в одну компанію зібрати учасниць із протилежними поглядами, щоб отримати файт по максимуму» [8]. Подібний принцип вибору героїнь дозволяє побудувати загальну драматургію та дати простір для розвитку сюжету: міліонер зраджує своїй жінці (Інна 2 сез.), залежність дорослих дітей від батьків (оперна співачка Альона 2 сез.), складність побудувати щасливу та гармонійну родину після розлучення (бізнес-вумен Олена 2 сез.). Окрім того інколи залучаються героїні з досить специфічним поглядом на здоров'я та харчування в родині (багатодітна мама Маргарита 4 сез.), духовні цінності та релігію (високодуховна мама Наталя 3 сез.). «І вони досить точно, хоч і по-телевізійному гіперболізовано, показують усю огидність жіночої мізогінії. Глядачок це теж, ясна річ, стосується. І, напевне, в демонстрації цього можна знайти позитивний вплив таких програм. Бодай тому, що в реальному житті нерідко відбувається ще гірше» [8].

Аналізуючи епізоди «Супербабусі», помітили: найчастіше акцент зроблений на тому, що бабуся бере на себе всі сімейні обов'язки: і виховання дітей, і утримання господарства, і навіть контролю за родиною своїх дітей. Для демонстрації таких сюжетних ліній найчастіше використовуються синхрони бабусь, у тому числі і ті, які продемонстровані як прев'ю, титри «бабуся-квочка», «бабуся-няня», «бабуся-берегиня домашнього вогнища».

Традиційно на першій зустрічі героїні цих двох проєктів презентують себе в найкращому світлі, вказуючи, які табу є в їх родині. Вона знімається у павільйоні чи окремих залах ресторанів, де усе вишукано та красиво. Власне героїні теж мають відповідний охайний, святковий вигляд і розказують конкуренткам, чим можуть пишатися. Як бачимо, спрацьовує лише вербальний аспект, адже під час їх розповіді немає підтвердження додатковими відеокадрами. Проте потім у межах програми завдяки демонстрації фрагментів бесіди між учасницями з дітьми / онуками, може відкритися кардинально протилежна інформація, наприклад, що дітей б'ють, тримають у некомфортних психологічних умовах (бабуся-командирка Людмила, бабуся, яка замінила рідну матір Світлана – 1 сез.). «Ефект просвітлення» спра-

цьовує і в «Супермамі», де героїні традиційно під час вечері розказують про переломні моменти в їх житті, що наклали відбиток на теперішній стан (диджейка Наталі, яка сказала, що її колишній чоловік О. Кензов її бив – 2 сез., Олександра зазнавала насилля від відчима – 3 сез., спортсменка Ілона, яка зазнавала насилля від чоловіка у попередніх стосунках, а також має проблеми з алкоголем, мама-подруга для 2-х дітей Яна, яку не підтримала мати після заяви, що відчим проявляє до неї нездоровий інтерес – 1 сез., колишня «пацанка» Ірина, яка народила у 17 років та вела нездорове життя, через що її батьки хотіли позбавити доньку батьківських прав на сина – 4 сез., мама-балерина Карина, яка майже одразу після народження сина повернулась на сцену – 3 сезон).

На основі проаналізованих епізодів, вдалося помітити: усі розкриття проблемних «темних» плям на біографії учасниць завжди відбуваються виключно у комунікативній формі: під час спілкування, або з героїнею, або дітьми, рідше чоловіком. Виключення складає епізод з Вікторією (2 сез.), де героїні у холодильнику помітили ліки від онкозахворювання для її чоловіка та Анжелікою, яка приймає антидеприсанти. До екранізації чи реконструкції творча група проєкту жодних сцен не вдається. Проте під час особистої розмови з ведучим до деяких моментів героїня може «повернутися», наприклад, описавши метод виховання із закриттям дитини у підвалі (мама-генералісимус Олена 2 сез.), неповаги та недовіри до чоловіка (блогерка, учасниця «Мастершеф» Юлія – 2 сез.), життя в ілюзорному світі (мама-коуч, психологиня Іриша 4 сез.). На цьому етапі зйомки Д. Карпачов виступає психологом поруч із тими порадами, які він озвучує, переглядаючи епізод на екрані ноутбуку, але в цьому випадку, їх чують лише глядачі, а не власне героїні. «Ведучий соціального ток-шоу – це не стільки шоумен, скільки психотерапевт і генератор конструктивних ідей для порятунку, адже герої приходять саме по допомогу. Якщо ведучий дотримується основних стандартів моралі, добре знається на психології, володіє техніками входження в довіру й намагається допомогти, то в нього є всі шанси залишити помітний слід в українському медіапросторі» [4, с. 179].

Показово, що у програмі є переможниця, проте і вона не досконала. Глядачу не нав'язується образ ідеальної героїні, тим паче із використанням соціальних стереотипів: жінка – берегиня домашнього вогнища, має лише займатися вихованням дітей (онуків), дбати про дім, бути гарною, зустрічати чоловіка з роботи. Фінал реалізований завдяки святковій музиці, яскравим прожекторам для виділення мізансцени, де ведучий Д. Карпачов вручає переможниці брошку чи браслет. При цьому немає графічно оформленого переліку «правильних» чи «неправильних» аспектів, які характерні для матері чи бабусі. На цій особливості також частково наголошує В. Супрун: «Драматургія ток-шоу будується таким чином, щоб зачепити щонайширше коло проблем, зрозумілих масовій аудиторії: любові та зради, батьків і дітей, дружби та ворогування – це ті наріжні цінності, які є актуальними і цікавими незалежно від часу й обставин життя глядача. Цікаво, що реципієнт не отримує готової відповіді на хвилюючі питання: він ніби повсякчас балансує між думками героїв, експертів, глядачів і врешті сам розв'язує для себе дилему, пристаючи до якоїсь думки або категорично з нею не погоджуючись» [4, с. 176]. Екранні та звукові засоби драматургії влучно демонструють актуальні тенденції розвитку українського медіадискурсу, про які ще в 2010 р. писав В. Кулик: «медійний дискурс інтерпелює читачів (глядачів) не стільки як громадян держави й членів нації, скільки як споживачів спраглих розваг і байдужих до проблем» [2]. І варто підкреслити, що бажання подивитися, як у кого у родині не через шпарину, а на великому екрані, часом керує поведінкою глядачів.

Однією з показових цілей соціальних ток-шоу є мотивація поглянути на себе з боку – чи немає у своїй родині подібних ситуацій, як їх можна виправити. Для її реалізації творча команда застосовує комплексно і зорові (крупні кадри бруду, зйомка з дронів, демонстрація незапланованих конфліктних ситуацій, сльози героїнь), так і аудіальні засоби (інтонування у закадровому тексті, озвученого Г. Решетником, коментарі Д. Карпачова, елементи розмов, окремо відзняті синхрони героїнь). «Видовищність у таких ток-шоу повинна поступатися соціальному прагматизму, де чотирикутна комунікаційна модель «гість – експерт – ведучий – студійна аудиторія» повинна знайти відповідь у складних драматичних перипетіях людських доль. Важливий меседж соціального ток-шоу масовій аудиторії – це ламання певних стереотипів, уплив на громадську думку з метою її духовного одужання, пошуку спільних шляхів моральної трансформації суспільства» [4, с. 179].

Яскравий елемент видовищності – сльози, і це стосується не лише сімейних шоу, але і певних стандартів у подачі новинної інформації [3]. Окрім того, на думку Л. Чеченіної, «6С + 1Г»

у цьому сімейному шоу має ще одну складову – «Н» – ненависть самої до себе, зокрема коли жінка зазнає домашнього насильства [8]. Гостро постає питання у тому, що майже ніколи чоловіки не несуть кару за свої злочини, про протилежне глядач не дізнається на фінальній частині, проте під час розмови з ведучим часом простежується лінія, що жінка сама підсвідомо обирає кривдника, їй подобається відчувати себе жертвою. Інколи на фінальну співбесіду мама приходить з чоловіком, але в основному це відбувається тоді, коли Д. Карпачов бере на себе функцію «рятувального жилету» для родини. Це радше виключення з правил, ніж обов'язковий компонент за сценарієм.

Кожний випуск активізує емпатію глядача, і це є, свого роду, цинізмом, на якому наголошує Л. Чеченіна. Так, героїні «намагаються» знайти цікаві та болісні історії, спілкуючись з дітьми – недостатній прояв батьківського піклування та любові (лаш-майстриня Дар'я – 3 сез., мама, яка у пошуках нового кохання – Тетяна, співачка Ирен – 2 сез.), фінансові проблеми (мама у декреті без комплексів Олександра – 3 сез., мама-продавчиня Еля – 2 сез., економна-мама Зоряна – 4 сез.).

Українські канали дивляться понад 95 % жителів країни [6], проте викладання епізодів на відеохостингу дозволяє повернутися до конкретного епізоду в будь-який час, щоб детальніше його переглянути та «прожити». Зауважимо, що на офіційному сайті телеканалу СТБ у вкладенні «Проєкти» (https://www.stb.ua/ru/projects/) кожний епізод детально текстово описується та вказується його сюжетна лінія, критичні моменти, помилки та сильні сторони, продемонстровані героїнею. Дозволимо собі не погодитися з думкою оглядачки О. Чеченіної (позиція озвучена у 2020 році – прим. авт.) про те, що «Обидва шоу переконують аудиторію, що саме жінки – головні у вихованні дітей. Ні пап, ні дідусів автори не розглядають як повноцінних учасників цього процесу» [7], адже є епізоди, де чоловіки показуються як свідомі, відповідальні батьки (чоловік Анжеліки, який працює на 2-х роботах, аби забезпечити родину, багато часу проводить з донькою – 4 сез., мами Тетяни, якій у вихованні двійнят допомагає чоловік-програміст, мами-диджейки Евки, яка виховує двох синів разом із чоловіком фотографом – 4 сез.). Зрозуміло, що кожна родина неідеальна, а нагнітання соціального стереотипу «бути мамою-домогосподаркою» все ж в суспільстві існує, проте подібні сімейні та соціальні шоу, завдяки сценарним компонентам, продуманій драматургії, вибору влучних візуальних та вербальних засобів можуть вплинути на відхід від подібного.

Висновки і пропозиції. Сценаристами та режисерами ще на етапу кастингу керує бажання знайти не скільки справжню ідеальну маму чи бабусю, а людину, історією якої можна показати на екрані та викликати співчуття, осуд, а таким чином, сформувати високий рейтинг програми. Цього вдається досягти, на нашу думку, завдяки таким прийомам та їх влучному поєднанню:

– вибір локації для зйомки, не лише будинок, але місця роботи, парків, ТРЦ, зон відпочинку, де мама / бабуся проводить час з дітьми;

– акцент на крупні плани для демонстрації, або жахливих умов проживання, продуктів харчування, або для ілюстрації певного важливого елементу для учасниці (фрагмент пуповини дитини, одяг немовляти, іграшки);

– використання пейзажної зйомки із залученням додаткової техніки для показу масштабності будинку, статусу автівки;

– використання фрагментів розмов учасниць з цікавими, часом пікантними подробицями, у тому числі, інтимного життя;

– залучення елементів синхронів учасниць для інтриги, привернення уваги глядачів, часом навіть у форматі вирваних слів із контексту.

Серед подальших перспектив дослідження варто окреслити ті, що можуть з'явитися у випадку видозміни формату, або ж залучення додаткових прийомів під час зйомки чи монтажу, наприклад, використання табличок з балами, або більше зосередження уваги саме на турнірну таблицю. Вважаємо влучним відсутність інсценувань історій, адже сюжетна лінія і без них не втрачається під час лаконічного і точного монтажу фрагментів синхронів.

Список літератури:

1. Гаймакова Б. Д., Сенкевич М. П., Макарова С. К. Мастерство эфирного выступления : учеб. пособ. Москва : Ин-т повышения квалификации работников телевидения и радиовещания. 1996. 166 с.

2. Кулик В. Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки. Київ : Критика, 2010. 655 с.

3. Сім орієнтирів «ТСН»: Скандали, Сенсації, Страх, Сміх, Секс і Гроші. *Телекритика.* URL: https://detector.media/production/article/38798/2008-06-04-sim-oriientyriv-tsn-skandaly-sensatsii-strakh-smert-seks-smikh-i-groshi/ (дата звернення 15.01.2022).

4. Супрун В. В. Сучасні соціальні ток-шоу в телевізійному просторі України. *Вчені записки Таврійського національного ун-ту. Серія: Філологія. Журналістика*. 2021. № 32 (72). С. 175–179.

5. Украинцы чаще смотрят YouTube, чем телевидение. *Ukrinform.* URL: https://www.ukrinform.ru/rubric-society/3317433-ukraincy-case-smotrat-youtube-cem-televidenie.html (дата звернення: 19.10.2021).

6. Чекис О. Чаще всех ежедневно смотрят телевизор пожилые люди и жители сел – опрос. *ZN.UA.* URL: https://zn.ua/UKRAINE/chashche-vseho-ezhednevnymi-zriteljami-televidenija-est-pozhilye-ljudi-i-zhiteli-sel-opros.html (дата звернення 19.10.2021).

7. Чиченина Л. Шоу «Супербабушка» объединяет высокую цель с невероятным цинизмом в реализации. *Gazeta.Ua.* URL: https://gazeta.ua/ru/blog/55576/sou-superbabusya-poyednuye-visoku-metu-z-nejmovirnim-cinizmom-u-realizaciyi (дата обращения 1.02.2022).

8. Чиченіна Л. Як стати жінкою, яку не б'ють. Правила життя жіночих телешоу. *Детектор Медіа.* URL: https://detector.media/kritika/article/187701/2021-05-05-yak-staty-zhinkoyu-yaku-ne-byut-pravyla-zhyttya-zhinochykh-teleshou/ (дата звернення 1.02.2022).

Rohova T. A. FAMILY REALITY SHOWS:
VISUAL AND VERBAL TECHNIQUES TO INFLUENCE THE VIEWER

The article attempts to analyze the visual and verbal techniques that take place in the projects «Supermama» and «SuperGrandma» are broadcast on STB. The urgency of the intelligence was confirmed by the time of the beginning of the broadcast, which coincided with the beginning of quarantine in Ukraine. The history of the concept of «super» from the standpoint of pedagogy was outlined, the transscientific nature of the term was demonstrated and emphasized. On specific screen examples, the author described the main techniques used to develop the action within the plot according to the laws of drama. Features of family shows and their diffusion components from other television genres are mentioned. It was found that the verbal components are presented as conversations between the participants at home, restaurant, at work, a conversation with the leading expert D. Karpachev and separately recorded synchronies of the heroines. Visuals include specific elements of shooting with the involvement of a cinema crane, fly camera, drone locations, including family accommodation; close-up to identify specific details of life; the use of metallic and crimson-pink shades with gold inserts in the graphic design of the program as elements of screensavers and captions as an emotional reference to the «femininity» of the project. Emphasis is placed on the insignificance of specific figures, but only on the person of the winner. The author described the main social, family problems that are raised in each issue of the program and the means of their screen implementation. It was found that the episodes use verbal and visual techniques almost equally in terms of timing, and the creative team, having first worked and received high ratings for two seasons of "Supermama", adapted them to the project «SuperGrandma». Prospects for research are to diversify graphic design elements and possible changes in the concept.

Key words: *family show, television, screen means, editing, recording, simultaneity.*

UDC 007:304:070:82-92:316.346.2
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/36

Fisenko T. V.
National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Politechnic Institute"

Hilenko O. I.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE FEMALE IMAGE IN JOURNALISM DURING THE KHRUSHCHEV THAW PERIOD (BASED ON THE MAGAZINE "MOTHERLAND")

The research paper deals with the reflection of the female image in journalistic writings of the Khrushchev thaw period. The most stereotypical images were highlighted and quantitative analysis was conducted to investigate the semantic load of the female image in the essays. The research methodology is based on the results of the content-analytical studies: 60 essays in the "Motherland" magazine (1953–1964) were explored to calculate the quantitative characteristics of using different female images. Most often, the authors refer to the images of female workers in the description of Soviet women. Such traits as modesty, diligence, patriotism, etc. are positive characteristics. Images of specialists and even mothers have identical accents. The latter is often identified with the homeland, parallels are drawn – children's love for their Motherland as a mother. In contrast to Soviet women, foreigners are not so exaggerated, they look like materialistic natives of Western countries. They are interested in fashion, beauty, specifically women's roles in society, not hard physical labor. In the description of their images there are accents related to appearance, beauty, work on vocation, and not because of the duty to serve the country. Unlike Soviet women, the issues of patriotism and the social basis of their daily lives are hardly raised.

Based on the publications of the periodical, the image of a woman from the period of mid-50's – first half of the '60s of the XX century is covered. The influence of the country liberalization during the Khrushchev Thaw on the creation of the female image in periodicals is to humanize the images of women workers and professionals who combine the traits of patriots with sensitivity and friendliness. A conclusion is made regarding the characteristics of the image of a woman, which was reflected on the pages of the "Motherland" magazine.

Key words: *gender, woman, journalism, essay, Khrushchev thaw, "Motherland".*

The problem statement. The historical period of the country always has an impact on gender images formation and stereotypes. Particularly illustrative are the examples of countries that do not currently exist in the former membership, such as the USSR, which split into 15 countries. The postwar years became a new heyday in the history of the then socialist state when there were attempts to reform it in the direction of liberalization, relative democratization, and humanization of political and social life.

The period of significant changes in the postwar USSR history is considered to be the so-called "Khrushchev thaw", the beginning of which is associated with the death of Stalin in 1953, and the end – with Brezhnev coming to power in 1964.

The study of women in society plays an important role in forming a holistic view of society. Soviet periodicals, aimed at a wide but educated audience, represent, among other things, the ideology that was introduced concerning women. A striking example of such a periodical in Ukraine was the literary magazine "Motherland", which was published in Kyiv after World War II. In this magazine, unlike other press, the publications touched on the various realities of Soviet life in different republics and portrayed Soviet people in their daily lives.

Analysis of recent research and publications. Ukrainian and foreign researchers in their works touched related aspects of gender issues in history and media. Among Ukrainian researchers, the female topic is studied in various contexts. Thus, the publicist O. Styazhkina in her work [14] touches on the place of women in the cultural space of Ukraine in the second half of the twentieth century. Based on the involvement of a wide source base, the author presents the image of a Soviet woman in the 50's and 80's.

K. Gusarova in her article [8] focuses on the appearance of women in the Soviet-era based on materials from periodicals,

brochures, etc. of the Soviet period. Y. Gradskova [7] concentrates on creating the image of a woman based on interviews with women, who lived in Soviet times. Therefore, historians study women in the context of the Soviet era.

The international background of the research is presented by the studies of M. Buckley [3], I. Gewinner [6], L. Atwood [1], and others.

A wide range of issues related to our study has been raised in the book "Women and ideology in the Soviet Union" [3]. The author outlines the fact, that in the postwar years the female question was rediscovered, and sociologists began to research it actively. In particular, they investigate domestic work, the distribution of responsibilities and find a problem in the extremely unequal distribution of labor with a significantly greater burden on women.

Another research paper [6] focuses on the role of women in Soviet society in the 1970s, which was formed by the press. In addition to the function of creating reality through printed images, the magazines focused on the formation and maintenance of the real Soviet woman image. The goal was to form the Soviet stereotype of a worker and a mother, which was based not at all on the need for a sudden egalitarian gender policy on the part of the Soviet government, but on the need for urgent recovery of the country's economy. However, L. Attwood [1] recalls that the Soviet Union was not the only state that faced the confusion of gender roles as a result of the war and industrial revolution.

The research goal is to report the coverage of the female image, which was created in the Soviet press in the mid-50's – the first half of the '60s in the USSR. The work is based on materials presented in "Motherland" – the literary-artistic and socio-political magazine of Ukrainian writers.

The research methods used in this study are a) general theoretical methods, namely analysis, synthesis, and comparison. They were applied to study the journalistic texts, determine their stylistic features, historical context, and realities of the time; b) the monitoring method allowed to create a sample of publications of the required period; c) content-analysis and quantitative analysis appeared to be effective in an in-depth examination of the journalistic texts

The main purpose of the content analysis of the magazine "Motherland" was to obtain objective information about the specifics of women's issues and gender stereotypes coverage.

Document analysis was used as a method of data collection, quantitative and qualitative methods, as well as techniques of traditional and formalized document analysis were consistently applied at different stages of the research. Data analysis was performed by statistical methods, which included descriptive statistics, statistical analysis of relationships and dependencies. The units of observation were journalistic materials in the issues of the magazine "Motherland" for 1953–1964, with contexts illustrating gender, gender issues and prospects, practices, and stereotypes.

The results and discussion. Most publications that contain female images are identified as positive and balanced, which testifies to the life-affirming spirit of the works in which gender issues are presented. At the same time, many journalistic materials with gender contexts are "embedded" in social issues.

The authors' intentions towards women are relatively calm, such that they do not demand, encourage, warn or discredit. The difference between intentions for an abstract woman or a woman in publications is almost indistinguishable from articulations about a particular woman, the object of the publication. There is a slight difference in the depth of the analysis of the current situation with the "real" woman and the people around her. The authors of the journalistic texts try to shed more light on the problematic meaning of the gender context when it comes to the "alive" female image. For example, G. Komlev's essay "Red fields" [9] depicts the collective image of milkmaids who make mistakes in their work due to ignorance, but later correct themselves because they are interested in achieving high performance by the farm. Milkmaid Maria Kapusta is separated from them, she sincerely loves animals and understands them. Her image is distinguished precisely by the humanization of work duties, which are performed not automatically, but at the call of the heart.

Figure 1. Illustrations to the essay "Nova Kakhovka" [12, p. 161, 171], female laborers

Gender issues, gender contexts, and gender objects are positioned by the authors of journalistic materials mainly as containing a certain problem situation. It seems that the problems of gender asymmetry and discrimination are explicitly or latently based on the plot of the essay. We see a similar example in V. Vrublevsky's essay "Metal of Ukraine" [16], the main conflict of which is connected with the engineer Zoya Kuznetsova. The girl came to work at the factory immediately after graduating from university, so has no experience. Even though the conditions at work are significantly different from the knowledge taught to students, the author constantly emphasizes the unprofessionalism and superiority of the heroine. On the opposite side are her male colleagues, who "did not insult" her and tried to "re-educate". At the end of the essay, Zoe changes under the influence of factory workers and admits her mistakes.

During the construction of the tools of content analysis, a hypothesis was put forward about the presence of such stereotypical constructions of the female image in "Motherland" magazine: mother, hero, thief, "star", activist, beauty, professional, expert, housewife, politician, worker.

The results of the quantitative analysis of 60 essays in the magazine (see table 1) showed that the most popular image is a working woman. The main difference between the images of a professional and a worker is their qualification. Although the Soviet Union declared gender equality and access to education for all, women were more likely to stay in low-paid jobs that did not require special knowledge or skills. In addition, the Soviet woman was not freed from the traditional gender roles of wife and mother, although they receded into the background compared to her achievements in the field of labor for the benefit of the country.

A striking example is O. Nosenko's essay "The mighty lighthouse on the Dnieper" [10], which contains portrait sketches of four heroes of socialist labor, three of whom are men. The description of only one heroine, Halyna Bryzhak, shows a striking difference from her colleagues. In one of the first sentences, the author mentions that the woman recently became a mother, and only then retells her career and the path to the title of the heroine of labor.

The story of another professional in P. Orovetsky's essay "Kagarlyk catches up with America" [11] looks opposed, as it depicts a woman involved in the party leadership. It is noteworthy that she holds the position of only the second deputy secretary, which is emphasized at the very beginning of the story. In addition, the plot of the story also differs: it begins with a description of a photo of a beautiful woman in a newspaper, which is not very typical against the background of the further development of the plot around the agricultural achievements of the city of Kagarlyk. The main character, the director Maria Gudz, is depicted as emphasizing the idealized forerunner of production. She solves all work problems easily, she is proud of her land as a patriot.

Table 1

Stereotypes of the female image in "Motherland" magazine

Female stereotype	Foreign women	Soviet women
Mother	3	18
Hero	0	6
Thief	3	0
"Star"	6	3
Activist	0	9
Beauty	12	6
Professional	3	18
Expert	3	0
Housewife	3	6
Creator	3	0
Politician	0	3
Worker	3	105
Other	3 (oppressed women), 6 (female students)	0

Despite the secondary image of the mother in comparison with other social roles, the authors sometimes make accentuated digressions, and dedicate quite eloquent sketches to motherhood [5, p. 187]:

"The image of Clytemnestra Eichleruvna becomes a tragic generalization of mothers who pay with the blood of their children for "sung in poems" military "valor" of commanders."

In contrast to the tragic and heroic image, V. Berezhny [2, p. 155] depicts a touching scene of a mother saying goodbye to her young daughter. His heroine Maria Bilachka has to go to work in the United States to help her family, but instead finds herself in poverty and cannot return. Throughout the essay, the author pays much attention to the experiences of a woman and her longing for her daughter, who grows up without her, graduates, and gets married. The scene of the meeting after 20 years of separation is depicted by the author with special care and emotion:

"She raised her tearful eyes, and her gaze met her daughter's. It was unspeakably native ... Yes, it's her! Although she hadn't seen her for almost twenty years, she would have recognized her anywhere, she would have recognized her among thousands! It is as if her

daughter's face appears through the fog. From a small, childish memory that she draws, she becomes an adult in a few seconds. Her eyes, eyebrows, lips ... "My daughter!" "Mother!". They stood, hugging tightly, clinging to each other, and the years of separation fell at their feet like a withered leaf."

It should be noted that the authors often intertwine the image of the mother with the image of the Motherland, and even humanize the image of the city, which shelters them, but remains alien [15, p. 188]:

"So, when our boys managed to christen her Yokaga-mama, she just smiled sweetly with her lights from the shore. Moreover, when we left the raid and moored to the berth, the lights, so friendly and desirable from afar, turned out to be a sham cold. Sometimes something insignificant. It may be too subjective, but being on Japanese soil, where figurative thinking is respected, the impression will be left by Yokohama, I will also say in the Japanese style: night Yokohama is a lush flower chrysanthemum in the arms of a boa constrictor."

However, the authors of the magazine refer to the image of beauty very infrequently, apparently considering this feature unimportant for a Soviet woman. Therefore, more often on the pages of publications, you can find a description of beautiful foreigners, but this image is not always positive [13, p. 184]:

"I mentioned it during a conversation with a blond, clear-eyed girl. Her name was Eileen. She looks a little over twenty years old, works as a secretary-typist in an educational organization in Toronto. Eileen still has a very short biography, and the authorities have already made money imprint on her."

According to the authors of some essays, women are emotional no matter what social roles they play: socially positive, negative, neutral, balanced, and so on. Images of women are engraved in folk legends and become a demonstration of the dichotomy of their nature. Thus, in the same essay, there are two opposed images – the heroine and the thief [17, p. 105]. The author first describes an island named after a girl:

"Here, near Kiliya, we were shown a legendary green island with a maiden name – Mashenka. Fishermen from Kiliya sang a wonderful song about a Russian girl who was captured by the Turks. The girl decided to choose death rather than captivity. Legend says that in the place where she jumped from janissary's boat into the water, a green island called by fishermen Mashenka rose. People believe that this island infuses a mysterious power to those who love freedom and justice."

In contrast to the heroine, the image of the Romanian girl Mariora, who lost the national avenger Terente, is depicted [17, p. 107]:

"Fishermen told, that someone has sent him a beautiful but treacherous girl Mariora, who discovered the secret that near Mashenka island Terente was omnipotent and invulnerable. She lured him to her house and handed him over to the gendarmes. Terente was executed in Bucharest."

Foreign women were usually portrayed in a much less favorable position than Soviet citizens. For example, reflections in K. Dembnytsky's essay about Algeria [4, p. 188] end with the following disappointing conclusion:

"Every two stones here indicate the place of eternal rest of a man, and three – a woman; she after death apparently becomes more important than her husband and ruler, whom Allah commanded to take care of his wife, but strictly warned that she should never be equal to her husband. In that case, where is her place? So far, unfortunately, somewhere between a dirty dog that the Arab does not even look at, and a hard-working camel. After all, maybe even a little higher than a camel… However, it's a difficult question."

Conclusions. Thus, the study of female images during the Khrushchev thaw on the essays of the magazine "Motherland" helped to understand the patterns of social development. Using the methods of monitoring, content analysis, and quantitative analysis, the following images were identified and considered in detail: mother, hero, thief, "star", activist, beauty, professional, expert, housewife, politician, worker.

According to the results of content-analysis and quantitative analysis of 60 essays, the most popular image was a worker, a mother, and a qualified professional were depicted much less often. However, the image of the mother in the magazine's essays is the most multifaceted, as it is portrayed using a variety of literary techniques and is much more emotional than the images of advanced workers and party ladies.

References:

1. Atwood L. The New Soviet Man and Woman. Bloomington, IN : Indiana University Press, 1990. 263 p.
2. Berezhny V. Meeting with the native land. *Motherland*. 1958. Vol. 2. P. 150–161.
3. Buckley M. Women and ideology in the Soviet Union. Ann Arbor, MI : The University of Michigan Press, 1989. 266 p.
4. Dembnytsky K. North of the tropics of cancer. *Motherland.* 1964. Vol. 12. P. 181–190.
5. Gackebusch V. Tragedy is played on the Polish stage. *Motherland.* 1964. Vol. 4. P. 184–192.
6. Gewinner I. Gender stereotypes: women stereotypes in popular women's magazines in the USSR and the GDR. *Labyrinth: Journal of Social & Humanities Research*. 2014. Vol. 5. P. 25–34.
7. Gradskova Y. "Ordinary" Soviet woman – review of identity descriptions. Moscow : Sputnik+, 1999. 158 p.
8. Gusarova K. "I've never been keen on cosmetics": Soviet experience of "artificial" beauty. *Safety reserve*. 2007. Vol. 4 (54). P. 142–156.
9. Komlev G. Red fields. *Motherland*. 1956. Vol. 9. P. 86–107.
10. Nosenko O. The mighty lighthouse on the Dnieper. *Motherland.* 1957. Vol. 2. P. 141–154.
11. Orovetsky P. Kagarlyk catches up with America. *Motherland.* 1957. Vol. 8. P. 128–140.
12. Sheremet M., Sagaidak Y. Nova Kakhovka. *Motherland*. 1957. Vol. 11. P. 157–175.
13. Skofenko V. Canada close up. *Motherland*. 1964. Vol. 4. P. 180–191.
14. Styazhkina O. Women in the history of Ukrainian culture of the second half of the twentieth century. Donetsk : Eastern Publishing House, 2002. 270 p.
15. Tendyuk L. In the ports of the country Olympics. *Motherland.* 1964. Vol. 12. P. 184–194.
16. Vrublevsky V. Metal of Ukraine. *Motherland*. 1959. Vol. 4. P. 143–166.
17. Zabashta L. The Danube fishermen. *Motherland*. 1953. Vol. 12. P. 101–113.

Фісенко Т. В., Гіленко О. І. ОБРАЗ ЖІНКИ У ПУБЛІЦИСТИЦІ ПЕРІОДУ ХРУЩОВСЬКОЇ ВІДЛИГИ (НА ПРИКЛАДІ ЖУРНАЛУ «БАТЬКІВЩИНА»)

Стаття присвячена дослідженню відображенню жіночого образу в публіцистичних творах періоду хрущовської відлиги. Було виділено найбільш стереотипні образи та проведено кількісний аналіз для дослідження смислового навантаження жіночого образу в публіцистиці. Методологія дослідження базується на результатах змістовно-аналітичних досліджень: досліджено 60 нарисів у журналі «Батьківщина» (1953–1964) для розрахунку кількісних характеристик використання різних жіночих образів. Найчастіше в описі радянських жінок автори посилаються на образи робітниць. До позитивних характеристик належать такі риси, як скромність, працьовитість, патріотизм тощо. Образи фахівчинь і навіть матерів мають однакові акценти. Останні часто ототожнюються з батьківщиною, проводяться паралелі – любов дітей до Батьківщини як до матері. На противагу радянським жінкам, іноземки зображені не так звеличено, вони виглядають як матеріалістично налаштовані уродженки країн Заходу. Їх цікавить мода, краса, питомо жіночі ролі у суспільстві, а не важка фізична праця. У описі їхніх образів є акценти, пов'язані із зовнішнім виглядом, красою, роботою за покликанням, а не через обов'язок служіння країні. Майже не порушуються питання патріотичності, соціального підґрунтя їхньої повсякденності, на відміну від радянських жінок..

На основі публікацій періодичного видання висвітлено образ жінки періоду середини 50-х – першої половини 60-х років XX ст. Вплив лібералізації країни під час хрущовської відлиги на створення жіночого образу в періодичних виданнях полягає в гуманізації образів робітниць і професіоналок, які поєднують риси патріотки з чуйністю і доброзичливістю. Зроблено висновок щодо особливостей образу жінки, який знайшов відображення на сторінках журналу «Батьківщина».

Ключові слова: *стать, жінка, журналістика, нарис, хрущовська відлига, «Батьківщина».*

УДК 075.1:654.19(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/37

Ципердюк І. М.
Приватний вищий навчальний заклад «Університет Короля Данила»

«ВОЛЯ ДО ПРАВДИ ЗРОБИТЬ ВАС ВІЛЬНИМИ»: ЖУРНАЛІСТ СТАНІСЛАВ АСЄЄВ – В'ЯЗЕНЬ СУЧАСНОГО КОНЦТАБОРУ

У статті досліджено роботу кореспондента української редакції радіо «Свобода» Станіслава Асєєва під час російської окупації.

Показано, що ціною за роботу медійників на окупованих територіях є постійна загроза їхній безпеці, здоров'ю та життю. Історія С. Асєєва, який упродовж кількох років надсилав матеріали різним українським редакціям із території самопроголошеної «ДНР», демонструє, що за таких обставин журналістика вимагає не лише професіоналізму, але й неабиякої громадянської мужності. Описано досвід журналіста, який в умовах продовження російсько-української війни став уважним хронікером цього затяжного конфлікту та однією з тисяч його жертв.

Детально розглянуто матеріали, які С. Асєєв написав для української редакції радіо «Свобода» за кілька років роботи на тимчасово окупованій території України та які увійшли до збірки «В ізоляції».

Простежено, як С. Асєєв у документальному романі «"Світлий шлях"». Історія одного концтабору» розповідає про жахливі умови ув'язнення, тортури, наголошуючи, що важливість свободи слова як фундаменту журналістики в умовах тюрми набуває особливого сенсу, коли пізнається реальна ціна, яку доводиться заплатити за написання незалежних текстів.

Ув'язнення журналістів – один із страшних наслідків російської військової агресії щодо України. Загарбники ведуть відкриту війну з незалежними журналістами та редакціями, для того щоби світ не довідався правди про реальну ситуацію на окупованих територіях.

Продемонстровано, що матеріали, які підготував С. Асєєв за цей час, – унікальні свідчення очевидця, який фіксує все, що відбувається довкола, а також намагається проаналізувати й дати свою оцінку. Залишившись у Донецьку, С. Асєєв також привернув увагу до медійного середовища, до проблеми особистого вибору, громадянської позиції журналіста в умовах війни.

Ключові слова: *Станіслав Асєєв, українська редакція радіо «Свобода», російсько-українська війна, окуповані території, концтабір, громадянська позиція, незалежна журналістика.*

Постановка проблеми. Російська інтервенція в Криму та на сході України спричинила не лише численні людські жертви та сотні тисяч біженців, але й інформаційну ізоляцію цих територій. Російські та сепаратистські пропагандистські медіа стали єдиним джерелом новин із непідконтрольних українському уряду регіонів. Незалежні журналісти натомість незмінно стають об'єктом переслідувань і репресій з боку окупаційної влади й місцевих колаборантів. Кількарічне ув'язнення кореспондента української редакції радіо «Свобода» Станіслава Асєєва стало одним із найпоказовіших прикладів покарання журналіста за професійну діяльність. Основною підставою для арешту та звинувачення в шпигунстві С. Асєєва було те, що «він вважав своїм журналістським завданням залишатися там і об'єктивно описувати події, що відбуваються» [9].

Українське суспільство та світова громадськість прагнуть отримувати правдиву інформацію з Криму та терористичних псевдореспублік «ДНР» і «ЛНР», однак ціною за роботу медійників на окупованих територіях є постійна загроза їхній безпеці, здоров'ю та життю. Історія С. Асєєва, який упродовж кількох років надсилав матеріали різним українським редакціям із території самопроголошеної «ДНР», показала, що в таких умовах журналістика вимагає не лише професіоналізму, але й неабиякої громадянської мужності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх кількох років з'явилася низка публікацій про С. Асєєва: М. Драч [3], Є. Фірсова [3], Д. Крапивенка [3], С. Рахманіна [17]. В інтернеті розміщено численні інтерв'ю та виступи журналіста, які з'явилися після його звільнення з полону бойовиків. С. Асєєв – один із

кількох кореспондентів української редакції радіо «Свобода», що під час російсько-української війни перебували або ж перебувають у полоні окупантів та їхніх посібників (до речі, дотепер в ув'язненні перебуває кореспондент української редакції радіо «Свобода» в окупованому Криму Владислав Єсипенко [19]. Журналіст, окрім блискучих професійних якостей, продемонстрував неабиякий хист публіциста та спостережливого, талановитого письменника. Книга С. Асєєва «"Світлий шлях". Історія одного концтабору» стала документальним свідченням жахливих злочинів, які чиняться в тюрмах так званої «ДНР» та які журналіст описав, будучи в'язнем однієї з них. На часі ґрунтовне дослідження матеріалів кореспондента української редакції радіо «Свобода» С. Асєєва, у яких передано настрої, побут і життя людей під владою окупаційного режиму.

Постановка завдання. В умовах продовження російсько-української війни унікальний досвід журналіста С. Асєєва, що став не лише уважним хронікером цього затяжного конфлікту, але й однією з тисяч його жертв, потребує ретельного вивчення та аналізу, що й становить мету нашого дослідження. У статті детально розглянемо також особливості матеріалів, які він підготував для української редакції радіо «Свобода» за кілька років роботи на тимчасово окупованій території України.

Виклад основного матеріалу. За короткий час, після початку російської військової агресії проти України, захоплені землі опинились в інформаційному вакуумі. У Криму та в межах фейкових республік «ДНР» і «ЛНР» не залишилось українських журналістів. Усі вони під загрозою жорстких репресій змушені були покинути непідконтрольні українській владі території. Практично всі, хто продовжив роботу, зазнали погроз чи переслідувань або ж опинилися в ув'язненні.

Найбільш відомою з-посеред інших стала історія українського журналіста С. Асєєва, який упродовж кількох років працював в умовах окупації. Матеріали українській редакції радіо «Свобода», журналу «Український тиждень», сайтам «Українська правда» та «Дзеркало тижня» С. Асєєв надсилав із Макіївки та Донецька від 2015 до 2017 року.

Зважаючи на високий ступінь ризику, постійну загрозу арешту й ув'язнення, журналістові згодом неодноразово запитували, чому він залишився працювати на окупованій території. Відповідь на це питання С. Асєєв дав в інтерв'ю українській редакції радіо «Свобода» ще в жовтні 2015 року (виступаючи з вимог безпеки під псевдонімом Станіслав Васін): «Ніякі новинні картинки, ніякі ЗМІ не зможуть описати і передати те, що відбувається тут, починаючи від емоційної картинки, коли поруч лягають снаряди і міни, закінчуючи тим, що відчуває людина, яка перебуває тут. По-друге, можливо, це прозвучить парадоксально, але справа в тому, що я не впевнений, що я б відчував себе досить комфортно, переїхавши на підконтрольну Україні територію. <…> Незважаючи на всі розбіжності, я розмовляю з тими, хто воює за «ДНР», однією мовою, тому що сам з цього регіону» [9].

За кілька місяців до інтерв'ю українська редакція радіо «Свобода» оприлюднила есей С. Асєєва «Лист циніка своїй державі», який можна назвати програмовим і в якому автор детально пояснює, чому він не може залишити окупований, але український не лише для нього Донбас. «<…> я нікуди звідси не їду вже рік, бо поїхати – означає змиритись», – такою є ключова теза цієї публікації [3, с. 202].

Олексій Мацука, виконавчий директор Донецького інститут інформації, журналіст і колишній донеччанин, у межах «Донбас Медіа Форуму», що відбувся восени 2019 року в Харкові, коментуючи виправданість ризику роботи медійників на окупованих територіях і потрібності українському суспільству інформації, здобутої там, наголосив: «<…> якщо не буде цих ліній пошуку інформації з окупованих районів, то взагалі невідомо, в чому функція журналістики буде тоді виконуватися. Тому необхідно це постійно підтримувати, шукати інформацію з окупованих районів. Питання вже – як і якими засобами, і хто може це робити. І питання безпеки – номер один» [16].

Характеризуючи силу, чесність та об'єктивність матеріалів С. Асєєва, написаних упродовж двох років до моменту ув'язнення, депутат Верховної Ради, авторитетний журналіст Сергій Рахманін відзначив: «Будь-котрий із текстів Стаса в умовах окупації автоматично перетворювався на текст вироку» [17]. Найголовнішою «провиною» С. Асєєва виявились тексти, у яких журналіст розповідає про свій щоденний побут і моральний стан в умовах окупації, про події, що відбуваються довкола, настрої та вчинки людей, з якими він прожив поруч усе життя: «Найгірше те, що є майже невловним для звичайного погляду, те. що ховається від екранів, об'єктивів, репортерських камер, яскравих та гучних статей. Упродовж близько року перебування в окупації поступово я втратив майже всіх друзів: частина повернулася до рідного району в закритих трунах, інші просто перестали зі мною спілкуватися» [3, с. 27].

Журналіст фіксує зміни, які невпинно відбуваються на донедавна українській землі, показує, як самопроголошена «республіка», перетворюється в гето, у жахливу карикатуру пізнього СРСР. Він детально описує етапи трагіфарсу, заручниками якого є ошукані російською пропагандою і байдужістю української влади люди: «…коли мова йде про політичний вибір, мої земляки схильні продовжувати думати дуже "жорстко" і в цьому випадку, звиклі до "твердої руки" і не маючи прагнення до громадських свобод. Цим частково і пояснюється така масова підтримка "ДНР" посеред місцевого населення» [3, с. 40].

Діапазон тем, що їх висвітлює С. Асєєв, дуже широкий. Журналіст розповідає про військові загони тих, хто воює в лавах бойовиків («Козацтво», «Оплот», «Спарта», «Сомалі» та ін.), зауважуючи, що в них зібрані різні люди, які часто конфліктують між собою, ділячи сфери впливу, і жертви таких збройних протистоянь нерідко перевищують втрати на фронті [3, с. 28]. С. Асєєв, будучи очевидцем подій, описує, як сепаратисти захоплювали Донецьку облдержадміністрацію і як вони в розмовах не приховували своїх прямих зв'язків із російськими кураторами [3, с. 55]. Він розповідає, як п'яний «ополченець» випадково підірвав у дворі житлового будинку світлошумову гранату біля свого дворічного сина. У пораненої дитини з вух тече кров. Навколишні ніяк не реагують на те, що відбувається: лузають насіння, розповідають анекдоти, п'ють пиво. Сусід С. Асєєва іронічно зауважує: «Їх граната вже не бере». Співчуття до людського горя практично атрофувалося. Кров, страждання і насильство стали буденною річчю не лише для мешканців окупованої Макіївки, де сталися описані події, але й для всієї частини окупованого Донбасу [3, с. 59].

Журналіст, виступаючи в ролі своєрідного «гіда», веде читача сайту української редакції радіо «Свобода» об'єктами, які бойовики «віджали» в української влади та законних власників. Це численні адміністративні приміщення, університетські корпуси та гуртожитки, нові житлові будинки, які переобладнали під казарми й місця розташування «міністерств» або обрали собі для помешкань командири терористів [3, с. 170].

С. Асєєв розповідає, як у «ДНР» «православ'я Московського патріархату і надалі вважається одним із стовпів так званої "боротьби проти фашизму"» [3, с. 184], як дітей піддають жорсткій ідеологічній обробці, виховуючи «в дусі ідеалів "руского міра" і ненависті до всього українського» [3, с. 186].

Журналістові врешті доводиться констатувати, що на окупованих територіях російськими пропагандистами створена зовсім інша реальність, фейкова, як і самі самопроголошені «республіки», далека від справжнього життя, його об'єктивних законів та правил: «Нинішня інформаційна війна внесла свій колорит у довгий список місцевих стереотипів, коли літнє населення стало щиро боятися звірств українських "нацистів", а молодше покоління "всією душею" має намір протистояти їм у боротьбі за "вільний Донбас". Те, над чим сміється решта України, – міфи про розіп'ятих дітей і масові зґвалтування, – стає на Донбасі новою ментальною реальністю, яка на два кроки попереду будь-яких раціональних доводів та аргументів» [3, с. 51].

Матеріали С. Асєєва постійно з'являлися на сайті спецпроєкту «Донбас.Реалії» української редакції радіо «Свобода». 2 червня 2017 року українська редакція радіостанції отримала останній матеріал журналіста. Цього дня мама С. Ассєва повідомила про зникнення сина. Журналіст припинив виходити на зв'язок, його помешкання було розгромлено, зник ноутбук і блокноти з нотатками.

Через деякий час унаслідок розголосу в ЗМІ, численних звернень різноманітних міжнародних організацій бойовики визнали, що С. Асєєва заарештовано і його звинувачують у шпіонажі на користь України [21]. Журналістові загрожував вирок до 15 років ув'язнення, згодом «суд» «ДНР» ухвалив відповідне рішення.

Із цього часу розпочалася, з одного боку, справжня епопея боротьби за звільнення С. Асєєва, з іншого – його особиста трагічна історія дворічного перебування в таємній тюрмі «Ізоляція», яку російські окупанти та місцеві бойовики перетворили на концентраційний табір.

Звільнити С. Асєєва вимагали «Репортери без кордонів» [18], «Міжнародна амністія» [22], «Human Rights Watch» [22], ОБСЄ [14], Міжнародний ПЕН [10] та ін. Квінтесенцією позиції міжнародних організацій щодо ув'язнення С. Асєєва стали слова директора відділення«Human Rights Watch» у Європі та Східній Азії Х'ю Вільямсона: «Із самого початку практично не викликало сумнівів, що Станіслав Асєєв потрапив під удар, тому що те, що він писав, не влаштовувало ДНР. Асєєв – жертва насильницького зникнення, яке є за міжнародним правом тяжким злочином, якому нема виправдання за жодних обставин, ані в мирний час, ані на війні» [22]. Звільнити журналіста закликали численні американські конгресмени [6], керівництво радіо «Вільна Європа / радіо

Свобода» [15], посольство США [12]. Спільну заяву з цього приводу також оприлюднили Союз журналістів Росії та Національна спілка журналістів України [22]. 2019 року Президент України В. Зеленський також заявив, що докладається максимум зусиль для звільнення С. Асєєва з полону бойовиків [7]. Упродовж усього терміну ув'язнення журналіста щоденно в ефірі радіо «Донбас.Реалії» української редакції радіо «Свобода» звучало нагадування про справу С. Асєєва та вимога звільнити його.

2018 року українська редакція радіо «Свобода» ініціювала видання збірки статей С. Асєєва (Васіна) «В ізоляції», у якій було зібрано частину матеріалів, опублікованих в українських ЗМІ впродовж двох років, до моменту затримання. Головний редактор української редакції радіо «Свобода» М. Драч у передмові до книги відзначила: «Для Української редакції Радіо Свобода є честю надрукувати книгу Стаса, куди увійшла частина його доробку як блогера і журналіста» [3, с. 4].

Зусилля вітчизняних і міжнародних громадських організацій, активістів, української влади врешті дали результат – 29 грудня 2019 року С. Асєєва в числі 76 заручників було звільнено з полону бойовиків у межах програми обміну [8]. Загалом журналіст відбув в ув'язненні два з половиною роки, або 962 дні. Безпосереднім наслідком цих страшних подій став документальний роман С. Асєєва «"Світлий шлях". Історія одного концтабору». В авторській передмові сказано: «У цій книжці йтиметься про таємну в'язницю в самому центрі Донецька. В'язницю, яку називали "донецьким Дахау"» [4, с. 9]. Роман став документальним свідченням жахливих злочинів проти людини, які чиняться в тюрмі, повністю підпорядкованій російським окупантам та їх колаборантам: «<…> одна з найжорстокіших в'язниць так званої ДНР. Ця тюрма не має категорії, офіційно вона не існує, неофіційно – у підвалах і камерах десятки людей» [4, с. 16].

Навіть найбільше зло має свого літописця, у донецькому концтаборі ним став С. Асєєв. Володіючи неабияким літературним талантом, він детально описав усі ті злочини, які там відбувалися. Значною мірою створення цієї книги допомогло журналістові вижити й зберегти здоровий глузд посеред тортур, постійних принижень та убивств: «За тюремним парканом немає жодних законів, тут зовсім інше життя: у приниженні, страху й непевності, з ранами та слідами опіків на тілі, з болем від переламаних кісток і часто – від зламаної волі і свідомості. Тут головне завдання – вижити, коли жити вже не хочеться й від тебе майже нічого не залежить, зберегти здоровий глузд, коли вже близький до божевілля, залишитися людиною в нелюдських умовах, де віра, прощення і навіть погляд між катом і жертвою набувають інших сенсів» [4, с. 4]. С. Асєєв відверто й детально пише про те, як був за крок до самогубства, як безрезультатно голодував, як його жорстоко катували. Роман став хронікою болю, страху і надії водночас. Книга продовжила цілу низку творів вітчизняної (роман Івана Багряного «Сад Гетсиманський») і світової літератури (В. Шаламов, Ю. Фучик, О. Солженіцин та ін.), автори яких пережили тюремні ув'язнення. Однак роман С. Асєєва відрізняється від них тим, що події відбуваються в сьогоденні, на окупованій українській землі, концтабір під кураторством російського ФСБ не має жодного офіційного статусу і людей дотепер продовжують в ньому утримувати й катувати. Мартін Мілан Шімечка, словацький журналіст і письменник, колишній дисидент, у відгуку на роман наголошує: «Книжка Асєєва, як і вся справді якісна тюремна література, <…> виходить за межі форми свідчення. Є передусім пошуком відповіді на запитання, що залишається від людини в екзистенційній ямі. Асєєв навдивовижу чесний самий з собою та темою своєї книжки. Він визнає, що сприймав її як певну форму помсти своїм мучителям, але, на щастя, він надто хороший автор, щоб звузити книжку до цього виміру» [23].

Частина роману С. Асєєва, ще до видання окремою книгою, була опублікована на сайті української редакції радіо «Свобода».

29 січня 2020 року, через місяць після звільнення з полону, С. Асєєв виступив на Парламентській асамблеї Ради Європи в Страсбурзі. У зверненні до депутатів Європарламенту журналіст наголосив: «Сьогодні я прошу вас тільки про одне: якщо у вас є можливість натиснути на Москву і врятувати з донбаського полону хоча б одне чиєсь життя – зробіть це заради майбутнього, в якому важливі не погони, а людина. Того майбутнього, якого Російська Федерація позбавила частину моєї країни» [5].

Через кілька тижнів після виступу на ПАРЄ С. Асєєв виголосив промову на Мюнхенській конференції з безпеки. Журналіст розповів про жахи утримання в таємній тюрмі «Ізоляція», у якій провів 2,5 роки, закликавши їх зробити все можливе для закриття в'язниці і звільнення українців, які там утримуються: «Я кажу це не для того,

щоб викликати у вас співчуття. Мені співчуття не потрібні. Співчуття потрібні тим, хто ще досі перебуває в "Ізоляції". Я розповідаю це для того, щоб, коли ми будемо вести перемовини з Російською Федерацією про наші території, ми чітко розуміли, що мова не йде про кордон чи економіку, хоча це дуже важливі складові. Мова йде про свободу у найвищому сенсі цього слова, яка не може бути предметом торгів!» [11].

У лютому 2020 в штаб-квартирі радіо «Свобода» у Празі із С. Асєєвим зустрілася група американських сенаторів, яких він також попросив використати всі можливі засоби для впливу на Росію задля закриття концтабору «Ізоляція». Журналіст звернув увагу американських конгресменів на те, що в полоні в «ДНР», окрім в'язнів «Ізоляції», очікують на звільнення ще багато українських бранців. Окрім цього, С. Асєєв висловив сподівання, що американські політики не допустять жодних кроків щодо вирішення долі Донбасу, допоки не буде відновлено повний контроль української влади над окупованою ділянкою спільного кордону з Росією [2].

Восени 2020 року С. Асєєв за збірку статей «В ізоляції» отримав премію незалежної журналістики в Східній Європі «Free Media Awards 2020». Нагороду С. Асєєв отримав 1 листопада 2021 року в Гамбурзі (вручення було відкладено на рік у зв'язку з пандемією) [1].

3 листопада 2020 року журналіст став лауреатом Національної премії на захист свободи слова імені Ігоря Лубченка.

2021 року за збірку статей «В ізоляції» С. Асєєва було нагороджено Національною премією України імені Т. Шевченка в номінації «публіцистика, журналістика». Цього ж року С. Асєєв виступив на Львівському медіафорумі з пронизливою доповіддю «Правда вас зробить вільними», у якій розповів про страшні умови ув'язнення, тортури, наголосивши, що важливість свободи слова як фундаменту журналістики в умовах тюрми набуває особливо важливого сенсу, пізнається реальна ціна, яку доводиться заплатити за написання незалежних текстів та висловлену в них власну думку: «Але у 2015 році я зробив вибір писати тексти, перш за все для «Радіо Свобода» як автор, а потім вже виходили повноцінні репортажі про місто. І я для того, щоб їх зробити, десь зняти щось, щоб взяти інтерв'ю у людини на тій території, представлявся російським журналістом, тому що там не можливо було працювати журналісту з українською акредитацією. І в 2015-му році я зробив свій вільний вибір – писати ці тексти» [13].

Роман «"Світлий шлях". Історія одного концтабору» С. Асєєва було перекладено англійською, французькою, німецькою та польською мовами. Журналіст активно подорожує світом і розповідає на різних міжнародних майданчиках про жахи ув'язнення, які пережив сам, і про існування концтабору «Ізоляція» в окупованому Донецьку, де продовжують утримувати та катувати українських бранців. Наслідком роботи С. Асєєва разом з колегами із сайту журналістських розслідувань «Bellingcat» стало затримання СБУ Дениса Куликовського («Палича») – одного з головних катів «Ізоляції».

Свідчення С. Асєєва та десятків інших в'язнів «Ізоляції» склали окремий розділ у звіті ООН за 2021 рік щодо порушення прав людини на тимчасово окупованих українських територіях [20].

Висновки і пропозиції. Ув'язнені журналісти – один із жахливих наслідків російської військової агресії щодо України. Загарбники ведуть відкриту війну з незалежними журналістами та медіа, для того щоб світ не довідався правди про реальну ситуацію на окупованих територіях.

Затримання, тортури та тривале ув'язнення С. Асєєва стали прикладом того, як колоніальна адміністрація готова розправлятися з журналістами, що насмілюються оприлюднювати інформацію про повсякденне життя «ДНР», яка разюче відрізняється від тотальної офіційної пропаганди фейкової «республіки». Матеріали, які підготував С. Асєєв за цей час, – унікальні свідчення очевидця, який не лише фіксує все, що відбувається довкола, але й намагається їх проаналізувати й дати свою оцінку. Він не залишається байдужим спостерігачем, у його дописах – біль, страждання, сльози й жорстока правда про весь абсурд життя в умовах страшного експерименту творення «Новоросії», заручниками якого є тисячі українських громадян.

Документальний роман С. Асєєва «"Світлий шлях". Історія одного концтабору» став своєрідним продовженням його журналістських статей. Але, на відміну від журналістських текстів, автор описує дійсність, будучи однією з численних жертв жахливої системи. Він детально розповідає про всі етапи знущання та тортур над в'язнями в умовах повного беззаконня й постійного очікування смерті.

Залишившись у Донецьку, С. Асєєв також привернув увагу медійного середовища до проблеми особистого вибору, громадянської позиції журналіста в умовах війни. Адже, за власним визнанням, розумів, що може зазнати жорстких

переслідувань за професійну діяльність. Як наслідок відкритими залишаються питання: чи не надто високою є ціна за об'єктивне інформування українського суспільства та світової громадськості? чи виправдане таке рішення, якщо наслідком є загроза для здоров'я та життя журналіста?

Усе це залишається предметом для глибокого аналізу та подальшої дискусії у фаховому колі, адже цілком закономірно викликає полярні думки та оцінки.

Вважаємо, що необхідне подальше вивчення як журналістських так і літературних матеріалів С. Асєєва, написаних в умовах окупації, адже вони є унікальним матеріалом для дослідників, які вивчають роботу медійників в екстремальних умовах. Велике поле роботи для науковців у цьому напрямку відкривається також для аналізу морально-етичної сторони діяльності та громадянської позиції журналістів в умовах військового конфлікту, усвідомлення ними важливості об'єктивного інформування громадськості під час війни.

Список літератури:

1. Андрейковець К. Колишній в'язень бойовиків Станіслав Асєєв отримав премію Free Media Awards 2020 у Гамбурзі. URL: https://babel.ua/news/72334-kolishniy-v-yazen-boyovikiv-stanislav-asyeyev-otrimav-premiyu-free-media-awards-2020-u-gamburzi (дата звернення: 25.01.2022).
2. Асєєв попросив сенаторів США сприяти звільненню решти ув'язнених на окупованому Донбасі. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-aseev-senatory-ssha-uvyazneni-donbas/30434936.html (дата звернення: 25.01.2022).
3. Асєєв С. В ізоляції: збірка статей / тексти, фото; передм. Мар'яни Драч, Сергія Рахманіна, Дмитра Крапивенка, Єгора Фірсова. Київ : Люта справа, 2018. 212 с.
4. Асєєв С. «Світлий Шлях»: історія одного концтабору. Львів : Видавництво Старого Лева, 2021. 448 с.
5. Асєєв у Раді Європи попросив натиснути на Москву. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2866058-aseev-u-radi-evropi-poprosiv-natisnuti-na-moskvu.html (дата звернення: 25.01.2022).
6. Голова комітету із закордонних справ Палати представників США закликав звільнити журналіста Асєєва. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-aseev-zhurnalist-zaklyk-usa-zvilnennia/30059602.htm (дата звернення: 25.01.2022).
7. «Докладаємо максимальних зусиль для його повернення» – Зеленський про журналіста Асєєва. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenskyi-aseev/30193726.html (дата звернення: 25.01.2022).
8. З полону бойовиків повернули Станіслава Асєєва. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2019/12/29/7236171/ (дата звернення: 25.01.2022).
9. Крутов М. Зникнення журналіста Васіна в окупованому Донецьку. Міжнародну спільноту просять допомогти. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28543155.html (дата звернення: 25.01.2022).
10. Міжнародний ПЕН-Конгрес розпочався із флешмобу на підтримку Станіслава Асєєва. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-pen-kongres-asejev/30192571.html (дата звернення: 25.01.2022).
11. «Поки я виступаю, у центрі мого Донецька когось не по-людськи катують». Промова колишнього в'язня «ДНР» Станіслава Асєєва в Мюнхені. URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/events/asyeyev-myunhenska-konferenciya-promova-novini-ukrajini-50070470.html (дата звернення: 25.01.2022).
12. Посол США згадав про Семену, Асєєва і Галазюка на 65-річчі Української редакції Радіо Свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-semena-aseev-halaziuk/30157360.html (дата звернення: 25.01.2022).
13. Правда зробить вас вільними. Лекція свободи від журналіста Станіслава Асєєва. URL: https://svoi.city/articles/161502/lekciya-svobodi-vid-zhurnalista-stanislava-aseeva (дата звернення: 25.01.2022).
14. Представник ОБСЄ закликає негайно звільнити донецького журналіста Станіслава Асєєва через рік після його незаконного затримання. URL: https://www.osce.org/representative-on-freedom-of-media/383217 (дата звернення: 25.01.2022).
15. Радіо Свобода закликає бойовиків звільнити полоненого журналіста Асєєва. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-aseev/30061493.html (дата звернення: 25.01.2022).
16. Раткіна А. В ОРДЛО за журналістику садять до підвалів. Навіщо українцям знати новини звідти? URL: https://www.radiosvoboda.org/a/30156996.html (дата звернення: 25.01.2022).
17. Рахманін С. Земля Стаса. URL: https://zn.ua/ukr/internal/zemlya-stasa-245098_.html (дата звернення: 25.01.2022).
18. «Репортери без кордонів» закликають негайно звільнити Станіслава Асєєва. URL: https://khpg.org/1532940595 (дата звернення: 25.01.2022).
19. Сенцов оприлюднив листа від журналіста Єсипенка: той просить допомогти іншим ув'язненим кримчанам. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-sentsov-lysyesypenka/31557223.html (дата звернення: 25.01.2022).

20. Соломко І. «Якби я випадково не дізнався, що екс-кат "Ізоляції" спокійно мешкає у Києві, він би продовжував жити на Позняках», – Стас Асєєв. URL: https://ukrainian.voanews.com/a/aseev_izolyatsiyu/6325702.html (дата звернення: 25.01.2022).

21. Терористи офіційно підтвердили: зниклий Асєєв у них, звинувачують у «шпигунстві». URL: https://espreso.tv/news/2017/07/16/terorysty_oficiyno_pidtverdyly_znyklyy_asyeyev_u_nykh_zvynuvachuyut_u_quotshpygunstviquot (дата звернення: 25.01.2022).

22. Украина: Блогер удерживается пророссийскими сепаратистами. URL: https://www.hrw.org/ru/news/2017/07/18/306690 (дата звернення: 25.01.2022).

23. Шімечка М. Життя на межі. URL: https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayinci-chytayte/zhyttya-na-mezhi (дата звернення: 25.01.2022).

Tsyperdiuk I. M. «WILL FOR THE TRUTH WILL MAKE YOU FREE»: JOURNALIST STANISLAV ASEYEV – PRISONER OF THE MODERN CONCENTRATION CAMP

The article examines the work of Stanislav Aseyev, the correspondent of the Ukrainian editorial office of Radio Liberty, during the Russian occupation.

It is shown that the price for the work of media people in the occupied territories is a constant threat to their safety, health, and life. The story of S. Aseyev, who for several years sent materials to various Ukrainian editorial offices from the territory of the self-proclaimed «DPR» shows that in such circumstances, journalism requires not only professionalism but also great civic courage. The experience of a journalist who, in the conditions of the continuation of the Russo-Ukrainian War, became an attentive chronicler of this protracted conflict and one of its thousands of victims is described.

The materials written by S. Aseyev for the Ukrainian editorial office of Radio Liberty during several years of work in the temporarily occupied territory of Ukraine and included in the collection "In Isolation" are considered in detail.

It is traced how S. Aseev in the documentary novel «Light Way»: the story of one concentration camp» describes the appalling conditions of imprisonment and torture, emphasizing that the importance of freedom of speech as the foundation of journalism acquires a special meaning in prison when the actual price to pay for writing independent texts is known.

The imprisonment of journalists is one of the terrible consequences of Russia's military aggression against Ukraine. The invaders are waging an open war with independent journalists and editorial offices so that the world does not learn the truth about the actual situation in the occupied territories.

It has been shown that the materials prepared by S. Aseev during this time are unique testimonies of an eyewitness who records everything that happens around him, as well as tries to analyze and give his assessment. Remaining in Donetsk, S. Aseev also drew attention to the media environment, the problem of personal choice, the civic position of the journalist in wartime.

Key words: *Stanislav Aseyev, the Ukrainian editorial office of Radio Liberty, Russo-Ukrainian War, occupied territories, concentration camp, civic position, independent journalism.*

УДК 659.4:378.4
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/38

Яременко В. П.
Сумський державний університет

РОЛЬ PR-КОМУНІКАЦІЙ СТУДЕНТІВ-СПОРТСМЕНІВ У ФОРМУВАННІ ІМІДЖУ СУЧАСНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Наукове дослідження є актуальним тому, що сьогодні у вітчизняному науковому колі досить низький рівень уваги приділено вивченню PR-комунікацій, що є важливими для побудови іміджу сучасного університету. Актуальність теми дослідження полягає у досить низькому рівні позиціонування іміджу університету та вивченню рівня формування іміджевої складової студентами-спортсменами певного університету.

Метою роботи є визначення ролі PR-комунікацій студентів-спортсменів у формуванні іміджу сучасного університету.Як один із інструментів - взято комунікаційну складову студентів-спортсменів, які презентують навчання в університеті як у вищому навчальному закладі, що всебічно сприяє розвитку особистості й тим самим демонструє позитивну складову навчально-виховного процесу. Були проаналізовані PR-комунікації успішних спортсменів-випускників Сумського державного університету (боксера Тараса Шелестюка, футзаліста Євгенія Петракова та інших). Сучасна система освіти сьогодні виступає як послуга, а відтак кожен ВНЗ України намагається вести успішні PR-комунікації для розширення свого впливу та кількості потенційної аудиторії. Презентовано спектр своїх послуг можна різним чином, а СумДУ обрав шлях використання для цього образів успішних спортсменів-випускників.

У результаті дослідження запропоновано термін «Механізми ведення PR-комунікацій вищого навчального закладу» та описано можливі шляхи їх впровадження. Виокремлено два базових напрямки для побудови вдалого іміджу сучасного університету, як виконання провідної ролі сучасних PR-комунікацій студентів-спортсменів. Також, нами була вивчена роль PR-комунікацій студентів-спортсменів, яка полягає у формуванні позитивного, стабільного, міцного іміджу навчального закладу, шляхом презентації інформації про досягнуті успіхи та прийняття участі у різних заходах. Перспективи подальших розвідок полягають у необхідності надання вичерпних інформаційних ресурсів щодо вивчення ролі успішних PR-комунікацій студентами-спортсменами. Реалізувати його можна провівши анкетування (опитування, експертну оцінку тощо) та опрацювавши соціологічні дані та зробивши висновок на рахунок окреслення ролі такого виду комунікації через призму бачення українців.

Ключові слова: *PR-комунікації, роль PR-комунікацій, формування іміджу, студенти-випускники, імідж університету.*

Вступ. На початку XXI століття вагому роль у дослідженнях іміджу стали приділяти PR-комунікаціям як стратегічно важливій складовій. Вище згадана складова знаходить своє місце серед багатьох галузей діяльності суспільства: від базових тенденцій функціонування ЗМІ до формування позитивного образу вищого навчального закладу.

Актуальність теми дослідження полягає у досить низькому рівні позиціонування іміджу університету та вивченню рівня формування іміджевої складової студентами-спортсменами певного університету.

Імідж як теоретичне поняття займає чільне місце у вітчизняних наукових колах та реалізується майже у кожній галузі PR-комунікацій. Разом з тим, для галузі спорту цей вектор є новим та недостатньо вивченим, не має достатньої кількості виокремлених понять та типологічних одиниць. Це, у свою чергу, ще раз підкреслює актуальність обраної теми нашого дослідження.

Мета роботи – визначити роль PR-комунікацій студентів-спортсменів у формуванні іміджу сучасного університету.

Завдання:

- описати механізми ведення PR-комунікацій сучасного університету;
- виокремити шляхи реалізації PR-комунікацій студентів-спортсменів для формування позитивного іміджу сучасного українського університету; дослідити роль PR-комунікацій студентів-спортсменів для формування позитивного іміджу університету.

Тематика формування успішних PR-комунікацій для побудови іміджу сучасного університету через образи студентів-спортсменів в сучасному медійному просторі ще не розроблялась. Через це нам довелось звернутись до наукових праць, що мають опосередкований зв'язок з проблематикою нашого дослідження. До них належать: А. Досенко, А. Павленко, Г. Почепцов, Е. Позднишев, О. Садовник, О. Семченко, І. Яковлев та інші. Варто наголосити, що наукові праці наших співвітчизників у більшості досліджують та описують теоретичні складові PR-комунікацій та PR загалом, аналізують та систематизують результати іноземних колег, що лише фрагментарно дає змогу побачити існуючі проблеми та шляхи вирішення для українських університетів.

Сучасна наукова розробка тематики PR-комунікацій саме для університетів принципово відрізняється від реальних проблем та існуючих потреб на сучасному освітньому ринку. Для глибшого аналізу окресленого варто звернути увагу на уже сформовані загальні теорії PR, з яких випливають шляхи вирішення сучасних комунікаційних проблем. Ці теорії фундаментально розроблені у працях іноземців, а саме: С. Блека, М. Скота, Х. Сентер, Ф. Алена, Ф. Джефкінса та багатьох інших. Для України запозичення описаних там постулатів є частковим, адже система зв'язків з громадськістю за часів С. Блека, наприклад, була більш розвиненою у США, ніж у нашій країні зараз. Не дивним є те, що ті певні фундаментальні основи нині для нас є принципово не адаптованими. У цьому аспекті ми вбачаємо *новизну* дослідження.

Методи дослідження. Описовий метод (для вивчення теоретичної бази дослідження); порівняння (для зіставлення існуючого явища PR-комунікацій зі спорідненими поняттями, з метою виявлення їх співвідношення, тобто опис тотожних шляхів впровадження PR-комунікацій студентів-спортсменів для підняття іміджу та рейтингу університету); аксіоматичний метод для дедуктивної побудови наукового поняття «Механізму ведення PR-комунікацій вищого навчального закладу» як наукового терміну та окреслення їх ролі під час побудови іміджу університету.

Результати й обговорення. Варто зазначити, що нині сучасні українські університети починають звертати увагу на механізми формування позитивного іміджу та комунікаційні технології, що застосовуються. Сумський державний університет також належить до таких вищих навчальних закладів. Опікуючись власним позитивним образом, крізь соціальні мережі співробітники намагаються наголошувати на найважливіших здобутках викладачів та студентів в усіх царинах: спортивній, культурній, педагогічній, науковій тощо. Це допомагає популяризувати університет на всю країну, демонструючи, тим самим, позитивну складову навчання та роботи у ньому. Наприклад: «Сумський державний університет здавна славиться не лише своїми науковими чи культурними досягненнями, а ще й високими спортивними результатами. В університеті навчається 40 чемпіонів олімпійського, європейського та світового рівнів, а ще 200 – всеукраїнського. Ректорат вишу жартує, що наш навчальний заклад за цим показником можна порівняти з інститутами фізичної культури» [2].

Сьогодні, коли розвиток українського суспільства набуває потужних обертів та ставить для себе низку актуальних завдань, одним із вважливих питань стає застосування PR-технологій у галузі освіти, не дивним є застосування для цього усіх дієвих механізмів: від популяризації образів спортсменів-студентів у соціальних мережах до створення спеціального PR-відділу, що здатен контролювати процес налагодження зв'язків з громадськістю.

Провідною тенденцією вдалих механізмів PR-комунікацій є виокремлення відокремленої галузі PR саме для університету чи для сфери освіти загалом. На нашу думку, це напрям діяльності, що здатен задовольнити інтерес та потреби абітурієнтів, студентів та їх батьків до вищого навчального закладу та його освітніх послуг через ЗМІ та комунікаційні мережеві платформи.

На думку О. Костюченко «Кінцева мета таких зв'язків – різні матеріальні вигоди, які отримає освітній заклад. PR вишу – формування громадської думки з метою підвищення успішності роботи освітнього закладу і покращення його репутації – здійснюється різними шляхами, але, перш за все, через засоби масової інформації» [5, с. 28]. Він наголошує, що певний час тому освіту розглядали як перевагу, а зараз її вивчають як сферу послуг, які здатна відкрити дорогу в майбутнє . «Конкурентоздатний заклад освіти – це такий заклад, чиє ім'я постійно «на слуху», його знають і виокремлюють з-поміж інших, туди хочуть вступити найкращі випускники шкіл, працевлаштуватися кращі викладачі, спонсори швидше будуть вкладати свої кошти у такі заклади. Тому важливість PR-відділу для університетів важко переоцінити» [5, с. 27].

Тож, очевидним тут є використання PR-комунікацій університетом для того, щоб

підняти свій рейтинг серед навчальних закладів країни. Основну увагу приділяють спілкуванням на платформах та через них. Це швидко, дієво, а головне – безкоштовно. Тут репрезентуються здобутки та переваги навчання «саме у нас». Наприклад: «Спортивні зірки СумДУ реалізують себе не лише у спорті, навчанні, а ще й у творчості. Прикладом такого симбіозу є магістрант спеціальності «Медіакомунікації», бронзовий призер XXX Олімпійських ігор у Лондоні, чемпіон світу з боксу Тарас Шелестюк. 17 вересня Тарас Шелестюк провів відкритий «олімпійський урок» для першокурсників СумДУ, під час якого презентував свою книжку «Дванадцять раундів до перемоги» [11]. Зазначення подібного демонструє те, що студенти СумДУ не лише кмітливі, розумні, завзяті до навчання, але й добрі люди, які прагнуть зробити щось корисне. Вищий навчальний заклад, у свою чергу, задовольняє такі потреби студентів та створює належні умови для всебічного розвитку студента як особистості та фахівця.

Реалізовано низку технологій зв'язків з громадськістю, що ґрунтуються на дотриманні сукупностей послідовних процедур, низки шляхів та прийомів, що мають місце завдяки впровадженню інформаційних технологій, використання яких базується на бажанні досягти максимально ефективного застосування поставлених цілей і задач університету. Роль реалізації такої PR-комунікаційної технології – це побудова позитивного ставлення, тобто прихильності до СумДУ, налагодження доброзичливих партнерських стосунків між ВНЗ та цільовою аудиторією, тобто досягнення достатнього рівня довіри, щоб у результаті отримати пристойну кількість вступників та студентів.

На думку Наумової Н. М. «Нові інформаційні технології, засоби масової комунікації багатократно підсилили можливості впливу на свідомість і підсвідомість як окремої людини, так і на великі групи людей та населення країни загалом» [9, с. 311] .

PR-комунікації - це система управління інформацією, яка відповідає за просування новин про університет, залучає увагу цільової аудиторії, намагається виключити появу кризи (наприклад, відсутність набору на спеціальність під час приймальної комісії тощо) та з впровадженням нового інформаційного проекту у соціальних мережах, задіюючи ресурси, що мають, як варіант, образи студентів-спортсменів. «17 вересня у рамках Всеукраїнського Олімпійського уроку з першокурсниками Сумського державного університету зустрілися бронзовий призер XXX Олімпійських ігор у Лондоні, чемпіон світу з боксу, магістрант СумДУ Тарас Шелестюк та призери всеукраїнських і всесвітніх змагань із легкої атлетики, магістранти СумДУ Віталій Корж і Віталій Бутрим» [1, с. 12].

Як одну із технологій тут використано застосування шаблонних технологій в нестандартні, а саме переорієнтовування інформаційних ресурсів на користь ВНЗ, презентуючи досягнення студентів-спортсменів, як таких, що мають безпосередній стосунок до діяльності СумДУ. Ця інформація акцентує увагу на побудові сприятливого духовного комунікаційного середовища. Основна роль застосування такої PR-комунікації – завойовувати необхідну довіру до університету як осередку виховання успішної особистості.

Інформаційні технології застосовуються тут подібно до низки демократичного інструментарію – м'яке впровадження необхідної інформації, яка поступово підніме рівень довіри до університету. «Розвитку спортивного напряму в Сумському державному університеті приділяється особлива увага. До занять у 60 секціях із 30 різних видів спорту залучаються тисячі студентів. У СумДУ навчаються близько 40 спортсменів європейського та світового рівнів, понад 200 призерів чемпіонатів України з різних видів спорту» [1, с. 17]. Ця інформація подається для того, щоб сформувати іміджевий постулат про те, що у разі, коли у вступника чи студента є бажання займатись спортом, а не лише навчанням – університет не буде чинити опір, а навпаки – всіляко сприятиме, адже підтримка спортивних досягнень – один із провідних шляхів виховання сучасного студента. «Визначні спортивні перемоги студентів СумДУ піднімають престиж університету та області, стають гордістю України», – зазначив ректор Анатолій Васильєв. Він наголосив, що в СумДУ студенти мають можливість успішно поєднувати навчання та спортивні захоплення» [11].

Враховуючи написане вище, варто наголосити на тому, що роль сучасних позитивних PR-комунікацій для побудови позитивного іміджу навчального закладу має полягати у двох напрямках: реалізовувати високий рівень розмежування інформаційних потоків на етапи інформаційного забезпечення про університет; застосовувати низку PR-елементів, що сприяють досягненню поставленої задачі – популяризації університету, побудові його позитивного іміджу.

Отже, доцільно виокремити провідні механізми побудови вдалих PR-комунікацій для вищого навчального закладу. По-перше, намага-

тись максимально добре ставитись до майбутньої потенційної аудиторії: комунікувати у мережах та відповідати на дзвінки, проводити дні відкритих дверей тощо. Це максимально дасть можливість розшити спектр діяльності та забезпечити потрібну аудиторію. По-друге, систематичне забезпечення позитивної репутації, яка дасть можливість поступово відмовитись від заштампованих механізмів побудови іміджу. По-третє, налагоджування продуктивних стосунків в університеті для того, щоб співробітники максимально потужно працювали на побудову позитивного іміджу ВНЗ, комунікуючи та розповсюджуючи позитивну інформацію серед аудиторії не лише на загальних засадах під час проведення профорієнтаційної роботи, але й використовуючи свої сторінки у соціальних мережах, ведучи рубрики на кафедральних сайтах, проводячи та беручи участь у тренінгах, медіашколах тощо.

На думку сучасного науковця В. Курілло, сучасні вищі навчальні заклади виокремлюють три провідні категорії дій, для досягнення ефективних PR-комунікацій ВНЗ: «1. Досягнення доброзичливого ставлення громадськості до ВНЗ з метою забезпечити його нормальне функціонування і розширення діяльності; 2. Збереження репутації, що вимагає виявлення і відмову від тих традицій і звичаїв, навіть цілком законних, які можуть вступити в протиріччя із суспільною думкою і зашкодити взаєморозумінню; 3. Продуктивні внутрішні взаємини у ВНЗ, створення у співробітників почуття відповідальності і зацікавленості в справах і діях адміністрації» [6, с. 12].

З цього випливає, що у кожного університету є низка основних напрямків, у яких повинно бути реалізовано успішні PR-комунікації. До них варто віднести: систематичне інформаційне забезпечення заходів, що мають місце у стінах ВНЗ та є для нього традиційними; розповсюдження якісної та об'єктивної інформації про різні види діяльність ВНЗ (культурні, спортивні, наукові тощо); міцна співпраці зі ЗМІ, що дає можливість поширення інформації для місцевої аудиторії; розробка та впровадження агресивних рекламних кампаній ВНЗ, що будуть демонструвати різні види діяльності (навчально-виховна, наукова тощо); налагодження контактів та постійна співпраця із випускниками, що дає можливість запрошувати успішних на майстер-класи, співпрацювати з базами практик, запрошувати до навчання в аспірантуру тощо; систематична робота з інформаційного оновлення офіційного сайту вищого навчального закладу та його факультетів чи кафедр; вивчення громадського ставлення до ВНЗ; висвітлення привітань найбільших «зірок» ВНЗ (зіркових викладачів, ювілярів, студентів); наявність студентського ЗМІ (формат не важливий) та презентація його у рамках рекламної та профорієнтаційної роботи; організація та висвітлення загальноуніверситетських свят (зустріч з відомими людьми, потужні свята: футбольні матчі між факультетами тощо); створення та постійне оновлення актуальних інформаційних ресурсів про діяльність ВНЗ; розповсюдження різноманітної продукції у межах рекламно-інформаційних матеріалів: буклети, листівки, календарі тощо.

Роль сучасних PR-комунікацій для кожного університету є важким та кропітким процесом, що потребує затрат зусиль, фінансування та часу. СумДУ у межах PR-комунікацій застосовує запропоновані нами деякі базові напрямки: систематичне висвітлення інформації про події, ведення сайтів, оновлення ресурсів, співпрацює зі ЗМІ, а також, активно використовує позитивні портрети своїх студентів-випускників, які мають авторитет у світі спорту та систематично поширює ці ресурси, тим самим, не нав'язливо підкреслюючи свою роль у тому. Ще одним прикладом такого успішного випускника є Євгеній Петраков. Про нього зазначено: «Довгий час я не хотів грати в футзал, мені більше завжди подобався футбол. З міні-футболом життя зв'язало вже по приходу в Сумський державний університет. До цього я вже давно знав Сергія Миколайовича Пєсоцького, власне, він і запропонував мені почати грати в міні-футбол. З першого курсу я заграв в «Університеті» [8].

Свій успіх у навчанні спортсмен підкреслює наступними словами: «Відкарбувалась у пам'яті й перша перемога в чемпіонаті України серед студентів. Вона була досягнута в Харкові у фінальному матчі проти «Універ-Локо». Цей колектив тоді вважався базовим молодіжним клубом країни, на них всі рівнялись у плані зростання молодих футзалістів. Решта суперників також були під стать, в складі всіх фаворитів були гравці з вищої ліги, не кажучи вже про першу. І тоді в першу столицю приїхала нікому не відома молода команда і відразу виграла чемпіонат» [8].

З цього випливає, що роль PR-комунікацій, яка реалізується студентами-спортсменами у формуванні іміджу університету полягає у наступному:

1. Підтримка університету за умов конкуренції, адже сьогодні на освітньому ринку досить пристойна кількість вищих навчальних закладів,

що пропонують свої освітні послуги. Студенти-спортсмени допомагають університету позиціонувати себе як такого, що здатен надати не лише якісні освітні послуги, але й виховати всесторонньо розвинену особистість. Наприклад, «Зараз теж в команді є студенти і першого курсу, і другого… На наступний рік ми знову будемо на них дивитися як вже на студентів другого-третього курсу. Десь на четвертому вони почнуть грати, а там вже і пора випускатися. З огляду на обмежені фінансові можливості, утримати їх дуже складно. Вони починають грати в інших міських командах, знову ж піднімається питання про чемпіонат області з великого футболу» [8].

2. Розширення обріїв: допомога у формуванні позитивного образу не лише університету, але й студентства загалом. Для СумДУ прикладом цього можуть слугувати слова Євгенія Петракова: «Студентські роки - період цілковитої свободи, їх потрібно цінувати і намагатися прожити правильно кожен день. Коли на тобі висить тягар відповідальності - за сім'ю, роботу, та й багато життєвих незлагод, проблеми можуть виникнути - це вже інший етап. А зараз поки у вас всі проблеми, щоб в «заліковці» були лише позитивні оцінки. Цінуйте цей час, любите, і постарайтеся максимум взяти з університету» [8].

3. Вирішення задачі висвітлення проблеми працевлаштування випускників. Такі образи успішних людей демонструють те, що студенти СумДУ є успішними, конкурентоспроможними, а такі люди не мають проблем із заробітками та роботою.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Під час роботи над дослідженням ми визначили роль PR-комунікацій студентів-спортсменів у формуванні іміджу сучасного університету, яка полягає у допомозі позиціонування ВНЗ як стабільного, успішного навчального закладу, який виховує всебічно розвинену та конкурентоспроможну особистість. Сучасна система освіти сьогодні виступає як послуга, а відтак кожен ВНЗ України намагається вести успішні PR-комунікації для розширення свого впливу та кількості потенційної аудиторії. Таким чином, презентувати спектр своїх послуг можна різним чином, а СумДУ обрав шлях використання для цього образів успішних спортсменів-випускників.

Під час проведення дослідження, ми запропонували визначення теоретичного поняття «Механізми ведення PR-комунікацій вищого навчального закладу», що дало нам можливість поглянути на процес ефективності такого спілкування. Одним із таких механізмів є використання портретів успішних випускників та створення образу університету - осередку підтримки талантів. Це допомогло нам реалізувати одне із поставлених завдань. Були виокремлені шляхи реалізації PR-комунікацій студентів-спортсменів для формування позитивного іміджу українського ВНЗ. Для цього проводяться та висвітлюються інтерв'ю зі студентами, які досягли успіхів (Тарас Шелестюк, Євгеній Петраков тощо).

Також, нами була вивчена роль PR-комунікацій студентів-спортсменів, яка полягає у формуванні позитивного, стабільного, міцного іміджу навчального закладу, шляхом презентації інформації про досягнуті успіхи та прийняття участі у різних заходах.

Нами виокремлено низку основних напрямків, які сприяють реалізації успішних PR-комунікацій ВНЗ.

На нашу думку, перспективи подальших розвідок полягають у необхідності надання вичерпних інформаційних ресурсів щодо вивчення ролі успішних PR-комунікацій студентами-спортсменами. Реалізувати його можна провівши анкетування (опитування, експертну оцінку тощо) та опрацювавши соціологічні дані та зробивши висновок на рахунок окреслення ролі такого виду комунікації через призму бачення українців.

Список літератури:

1. Бондаренко С., Шелестюк Т. 12 раундов к цели. Киев, Саміт-Книга, 2013. 264 с.
2. Вєчканова О. Боксер, медійник, письменник URL: http://humf.sumdu.edu.ua/uk/component/content/article/614-bokser%20medjnik-pismennik.html (дата звернення: 28.05.2019).
3. Досенко А. К. Реклама: базові аспекти для початківця. Київ, 2017. 214 с.
4. Досенко А. К. Засади паблік рилейшнз: сутність стратегій. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації.* № 3. 2014. С. 118–124.
5. Костюченко О. Реклама та PR у контексті сучасних соціальних комунікацій. *Медіапростір.* № 7. 2015. С. 26–31.
6. Курілло В. Є. Public Relations для вищих навчальних закладів Миколаїв, 2003. С. 9–15.
7. Кондрашова С. С. Інформаційні технології в управлінні : навч. пос. Київ, МАУП. 2008. – 182 с.
8. Лавский В. Евгений Петраков: Мне сегодня тридцять лет. URL: https://futsalua.org/blog/post/evgenii-petrakov-mne-segodnya-tridcat-let-chast-1-sluga-caryu-otec-soldatam (дата звернення: 01.06. 2019).

9. Наумова Н. М. Аналіз сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у сфері зв'язків із громадськістю. *Вісник Національного транспортного університету*. № 1. 2016. С. 310–319.

10. Пиар-технологии в образовании. URL: http://probr.narod.ru/articles/PR-teh.htm (дата звернення: 29.05.2019).

11. У СумДУ відбувся Олімпійський урок. URL: https://news.sumdu.edu.ua/uk/news/3784-u-sumdu-vidbuvsya-olimpiski-urok.html (дата звернення: 30.05.2019).

12. Ignatiev D., Beketov A. Your Desk Encyclopedia of Public Relations, 2nd ed. Moscow : Alpina ByznesBuks, 2014, 195 p.

13. Center A. H., Broome G. M. Public Relations. Theory and Practice. 8th ed. Minsk : Broome Publishing Home "Williams", 2010. 124 p.

14. Dougherty E. Public Relations and Social Responsibility. *Handbook of Public Relations*. Sage Publications, 2001. 803 p.

15. Freeman R. E. Strategic Management: A Stakeholder Approach. Boston : Cambridge University Press, 2010. 292 p.

16. Frynas J. The False Developmental Promise of Corporate Social Responsibility: Evidence from Multinational Oil Companies. *International Affairs*. 2005. Vol. 81 (3). P. 581–598.

Yaremenko V. P. THE ROLE OF STUDENTS-ATHLETES' PR-COMMUNICATION IN SHAPING THE MODERN UNIVERSITY IMAGE

Conducting the research is relevant as currently in the Ukrainian academia an insufficient attention is paid to the study of PR-communication, which are essential for shaping the image of a modern university. The relevance of the research topic consists in the comparatively low level of positioning the university image and the study of the image component's formation level conducted by university students-athletes.

The paper is devoted to determining the role of student-athletes' PR-communication of in shaping the modern university image. As one of the tools to exemplify PR-communication in the educatiobal process, the successful athletes-graduates of Sumy State University (a boxer Taras Shelestiuk, a football player Yevgenii Petrakov and others) were studied. Currently, educational system is a provider of services, and therefore every Ukrainian university is trying to conduct successful PR-communication to expand its impact and the scope of prospective audiences. The range of provider's services can be presented in various ways, and Sumy State University has chosen the approach to use successful graduates' images.

As a result of the conducted research, the term "mechanisms of conducting PR-communication of a higher education institution" was proposed and applicable approaches to their implementation were described. The paper shows two main directions for shaping successful image of a modern university, in particular a leading role of modern student-athletes' PR-communication. Furthermore, the role of student-athletes' PR-communication was highlighted, which is meant to form a positive, stable, strong image of the institution by presenting information about the achievements and participation in various activities. The perspectives for further research lie in the need to supply the comprehensive information resources to study the impact of student-athletes' successful PR-communication. It can be implemented by conducting a survey (quiz, expert assessment, etc.) and processing sociological data to draw conclusions by benchmarking the role of such communication type through the lens of the Ukrainians.

Key words: *PR-communication, the role of PR-communication, image shaping, graduate students, university image.*

ПРИКЛАДНІ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 388.4:504
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/39

Григораш С. М.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Лесюк О. О.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

ОСОБЛИВОСТІ РЕКЛАМНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗВО В СИСТЕМІ МАРКЕТИНГУ

Висвітлено теоретичні основи дослідження поняття рекламної діяльності закладів вищої освіти. Розкрито сутність поняття «маркетинг», етапи розвитку його концепцій та інструментів. З'ясовано, що неоднозначність і багатогранність поняття «маркетинг» привело до того, науковці уникають чіткого визначення.

Охарактеризовано поняття «реклама» як основний інструмент для комунікації із покупцями, що і відповідає сучасній концепції маркетингу – орієнтація на споживачів. Визначено, що реклама має надзвичайно великий вплив на людей, тому вона стала невід'ємною і активною частиною комплексної системи маркетингу. На сьогодні у світовій практиці налічується близько тисячі способів класифікації реклами, що дозволяє рекламодавцям обрати найефективніших вид та засіб реклами для своєї фірми, продукту чи послуги.

Досліджено особливості використання рекламної діяльності в системі маркетингу закладів вищої освіти у зв'язку із тим, що на сучасному ринку освітній послуг можна спостерігати загострення конкуренції між ЗВО, що у свою чергу підвищило актуальність проблеми використання маркетингових стратегій та їхнє впровадження в освітню діяльність. Здійснено комплексний аналіз ефективного функціонування закладів вищої освіти та коректного просування освітніх послуг на ринок.

Подано загальну характеристику відділу маркетингу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, його організаційну структуру та напрями діяльності, проведено детальний аналіз рекламної діяльності ІФНТУНГ на трьох рівнях. Встановлено ефективність функціонування образу ЗВО, фірмового стилю, викладацького складу, можливостей для студентів та матеріально-технічного забезпечення. Окреслено основні проблеми та запропоновано шляхи вдосконалення рекламної діяльності відділу маркетингу ІФНТУНГ. Запропоновано застосування нового виду контекстної реклами PPC та покращення офіційного сайту Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, методом зовнішньої та внутрішньої оптимізації (SEO), використання UGC, зворотного зв'язку та віртуальної екскурсії університетом.

Ключові слова: *заклади вищої освіти, маркетинг, реклама, рекламна діяльність, університет.*

Постановка проблеми. У сьогоднішніх умовах нестабільного розвитку економіки країни, а також із постійними змінами у сфері вищої освіти, на ринку освітніх послуг все більше проявляється жорстка конкуренція за потенційного споживача – абітурієнта. Оскільки існування і діяльність закладу вищої освіти напряму залежить від кількості студентів, рішенням такої проблеми став освітній маркетинг, який здатний забезпечити використання ефективних комунікацій з ринком освітніх послуг та цільовими аудиторіями. Застосування маркетингових комунікацій може сприяти підвищенню якості освітніх послуг, відповідати запитам споживача, що в подальшому призведе до популяризації освіти серед населення. Такі комунікації бувають різних форм, проте найбільш розповсюдженою є реклама.

Заклади вищої освіти, що конкурують між собою, сподіваються бути успішнішими та привабливішими в очах споживачів на ринку освітніх послуг. Ідея реклами для ЗВО ще не так давно була новинкою. Сьогодні ж реклама стає все більш звичним каналом просування освітніх послуг та розповсюдженням інформації про діяльність закладу вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні освітній маркетинг як механізм соціальної орієнтації ринкових процесів, зв'язки з громадськістю, комунікативна діяльність у сфері освіти, що включає рекламну діяльність ще лише формується, оскільки ще донедавна реклама була прерогативою бізнесу. Рекламну діяльність закладів вищої освіти досліджували такі вчені: Вачевська Н. сутність і мету рекламної діяльності та **заходи удосконалення розвитку профтехосвіти**; Крахмальова Н. А. та Крахмальова Т. А. маркетинг в ефективному управлінні діяльністю вищих навчальних закладів України; Семенюк С. планування рекламної кампанії закладів вищої освіти; Тєлєтов О. С. та Провозін М. В. рекламну діяльність вищого навчального закладу; Ящук Т. А. **особливості маркетингу освітніх послуг закладу вищої освіти**.

Матеріалом для дослідження стали наукові статті із таких наукових та фахових журналів: «Маркетинг в Україні», «Східна Європа: економіка, бізнес та управління», «Науковий вісник Ужгородського національного університету», «Маркетинг і менеджмент інновацій», «Науковий вісник Херсонського державного університету», «Економіка та управління підприємствами», «Економіка, управління та адміністрування», «Галицький економічний вісник», «Ефективна економіка». А також нормативні, організаційні документи та інформаційні продукти відділу маркетингу ІФНТУНГ.

Формулювання цілей статті. Визначити роль реклами у діяльності закладів вищої освіти; проаналізувати рекламну діяльності ІФНТУНГ та оцінити її ефективність.

Виклад основного матеріалу дослідження. У наукових дослідженнях зустрічається різноманітне трактування поняття «маркетинг», що пояснюється різнобічністю об'єкта дослідження. Одні науковці пояснювали маркетинг як комплекс заходів що сприяє реалізації товарів [1; 29]. Інші відображують маркетинг як шлях від виробника до споживача [3; 48]. Деякі визначаючи маркетинг як «всі дії, необхідні для виконання людьми, які несуть відповідальність за стимулювання збуту і передачу товару особам, що займаються продажом і рекламою» [4]. Окрім того дослідники також трактують ціль маркетингу не в організації збуту, а в вивчені потреб споживача, що зумовить реалізацію товару чи послуги без просування [5].

Як вказує С. С. Гаркавенко, кількість трактувань понять маркетингу налічує понад 2000. Кожне з них, від стислого до академічного, тією чи іншою мірою відображує його призначення, функції, основний зміст [5]. Згідно із дослідженням О. С. Борисенко [2] у літературі і на практиці найбільш часто зустрічається парадигма »5P», що включає поняття "People", під яким розуміють людські ресурси в широкому сенсі, а саме і персонал компанії, і споживачів, і спілкування зі споживачами у процесі особистого продажу. Тобто орієнтація на людський фактор ("people") передбачає не тільки спілкування, але й встановлення певних співвідносин як з персоналом всередині компанії, так і із цільовою аудиторією.

Зараз реклама стала об'єктом вивчення багатьох вчених. Наприклад, Н. В. Бутенко визначає поняття реклами так: «це розповсюджувана в будь-якій знеособленій формі, за допомогою будь-яких засобів інформація про фізичну чи юридичну особу, товари, ідеї й починання (рекламна інформація), що призначена для невизначеного чи визначеного кола осіб, відкрито виходить і оплачується рекламодавцем і покликана формувати чи підтримувати інтерес до фізичних, юридичних осіб, ідей і починань і сприяти реалізації товарів, ідей, починань» [4]. Ще декілька наукових визначень можна проаналізувати у працях Вачевської Н., Онищенко Л. А. [9], Скрицької Н. А. [11], Флегонтової Н. М. [13].

Із збільшенням ринку освітній послуг, посилюється конкуренція на ринку освіти. Щоразу змінюються вимоги і цінності споживачів (цільових аудиторій) закладів вищої освіти (далі – ЗВО). Усі ці чинники диктують необхідність організації ефективної маркетингової рекламної діяльності ЗВО. Тому сьогодні університети повинні все більше уваги приділяти побудові ефективної стратегії і тактики комунікаційної діяльності.

Об'єктом рекламування закладів вищої освіти є освітні послуги. Т. А. Ящук вказує, що маркетинг освітніх послуг – це наука, що вивчає ринок платних освітніх послуг; діяльність з їх розподілу і просування; філософія освітнього бізнесу. Застосування маркетингу дає можливість кожному освітньому закладу відстежувати ситуацію на ринку праці і відповідно до неї коригувати обсяг і якість освітніх послуг. Метою маркетингу освітніх послуг

є формування умов розвитку системи освіти, яка забезпечить задоволення освітніх потреб особистості і суспільства в цілому з урахуванням потреб регіонального ринку праці; збереження і розвиток системи освіти в умовах ринку [14, с. 101].

Е. А. Каверина у своєму дослідженні подає: «Реклама ЗВО – це інформація, розповсюджена у будь-якій формі з допомогою різноманітних засобів про навчальний заклад, його освітні послуги, призначена для певного кола осіб і призвана формувати та підтримувати інтерес до цього освітнього закладу і його освітніх послуг» [7, с. 19]. Окрім освітній послуг, загальний ринковий образ університету складається ще з багатьох елементів, такі як: назва, логотип, якість надання освітніх послуг, викладацький склад, соціальні характеристики тощо.

Щороку для приваблення більшої кількості споживачів ЗВО мають вдаватися до новітніх методів та засобів. Для планування ефективної маркетингової стратегії просування ЗВО на ринку освіти, можна згадати класичну маркетингову модель »4Р»: освітня послуга, ціна, розподіл, комунікації. Аналіз цієї моделі вдало подає у своїй праці О. С. Тєлєтов [12].

Як зазначає Н. А. Крахмальова, у більшості університетів України відсутні маркетингові відділи, що спеціалізуються на діяльності з просування освітніх послуг на ринку, тому для залучення цільової аудиторії до своїх послуг ЗВО використовують усі базові засоби комунікацій: реклама, пропаганда, суспільні зв'язки, виставкові заходи, стимулювання збуту, особисті контакти з цільовою аудиторією. Однак, важливо використовувати засоби маркетингових комунікацій комплексно. Н. А. Крахмальова виділяє такі основні засоби маркетингових комунікацій ЗВО [8]: рекламна діяльність; виставкова діяльність; стимулювання збуту; пабліситі або пропаганда ЗВО та його послуг у вигідному світі шляхом впливу на потенційну аудиторію, що реалізується за допомогою повідомлень у періодичній пресі, випусках новин, прес-, аудіо- та відео-релізів, спеціальних заходів (презентації, дні відкритих дверей, урочисті ювілеї), випуском вузівських періодичних видань, сувенірів із символікою вузу [8].

Традиційно, найзручніший спосіб поширення інформації про переваги освіти, що її надає університет, кваліфікацію викладачів та іншої інформації – проведення рекламних кампаній. Специфіка рекламної кампанії ЗВО – оптимізація уже існуючих засобів реклами та щорічне проведення. Відповідно до загального комунікаційного середовища закладів вищої освіти існує три рівні реалізації концепції рекламної діяльності типового ЗВО, які також подає О. С. Тєлєтов у своєму дослідженні [12]:

1 рівень – широка рекламна діяльність ЗВО, що формує його імідж та ефектно позиціонує його серед потенційних конкурентів. 2 рівень – роз'яснювальна інформаційна діяльність на рівні факультетів: робота з відгуками студентів, випускників шкіл, батьків, роботодавців, допомога у визначенні професії тощо. 3 рівень – безпосереднє спілкування на рівні кафедр з конкретними абітурієнтами, формування образу спеціаліста в їхніх очах.

Для дієвої рекламної діяльності потрібно визначити вид реклами, використовувану під час реалізації маркетингової стратегії ЗВО. Найпоширеніші для ЗВО види реклами, на думку С. Семенюк [10] є: листівка, буклет, плакат, довідники, реклама у пресі, радіореклама, телереклама, поштова розсилка, інтернет-реклама.

У сучасному світі традиційні ЗМІ все більше поступаються цифровим та інтерактивним. Ми можемо спостерігати, як народжується «інформаційна демократія», аудиторія «кліками» голосує за той чи інший контент, при цьому перетворюючи автора у «зірку» нових медіа. Тому перед ЗВО виникає проблема донести ці тренди до цільової аудиторії, сформувати компетенції, які дозволяють орієнтуватися в новому медіа-середовищі [10].

Провівши дослідження, та опитавши людей, випадковим способом, виявлено, на що варто звертати увагу закладам вищої освіти при розповсюдженні інформації про надання їхніх освітніх послуг. Респондентам було задано одне питання: «Звідки ви дізналися про університет, у якому навчаєтеся\закінчили\плануєте вступати?». Якщо, із зазначених варіантів, не було потрібного у переліку, респондентам запропоновано залишити свій у віконці «Інше». Результати опитування представлено на рисунку 1.

Найбільша кількість опитаних вказали, що дізналися про університет від друзів та знайомих (58,3 %), що підтверджує дієвість такого явища як «маркетинг із уст в уста», або його ще називають «черезтинне радіо», «маркетинг WOM», «маркетинг поголосу», «маркетинг пліток». Також, згідно із опитуванням, ЗВО повинні звернути на власний сайт, який першочергово демонструє всі досягнення та можливості університету.

Отже, на сучасному ринку освітній послуг можна спостерігати загострення конкуренції між

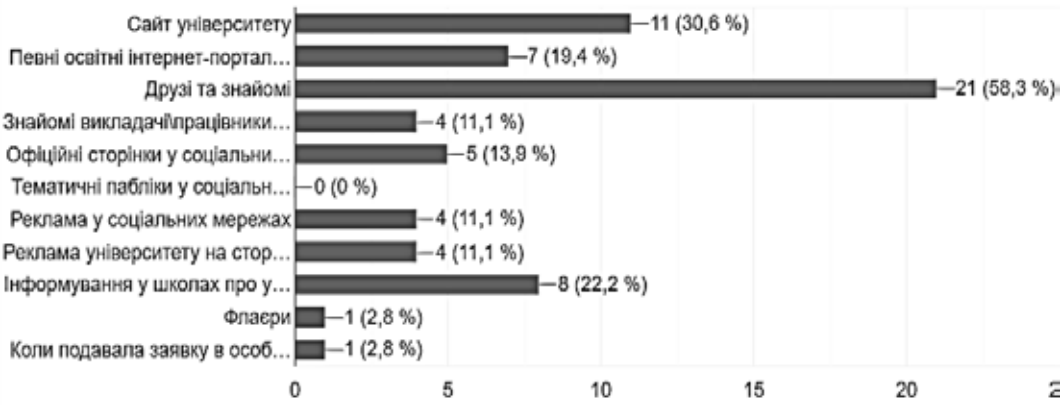

Рис. 1. Результати опитування щодо ознайомлення із ЗВО

закладами вищої освіти, що в свою чергу підвищило актуальність проблеми використання маркетингових стратегій та їхнє впровадження в освітню діяльність.

Для поширення відповідної інформацію серед потенційний споживачів та студентів ІФНТУНГ у підпорядкуванні університету існує декілька каналів розподілу в інтернеті: офіційний сайт ІФНТУНГ (https://nung.edu.ua/index.php/), офіційні сторінки Facebook (http://surl.li/bfbbq), Instagram (http://surl.li/bfbbm). Також для інформування абітурієнтів університет створив чат-бот «Абітурієнт ІФНТУНГ» на платформі Telegram (https://t.me/abiturient_igntuog_bot).

Для кращої комунікації із потенційними споживачами та студентами університет поширює інформацію через офіційні сторінки студентського парламенту Facebook (https://m.facebook.com/StudParlament.IFNTUOG), Instagram (https://instagram.com/studparlament_ifntuog?igshid=yqzg62ddalga), Telegram (https://t.me/SP_IFNTUOG). Також через студентський профком: Instagram (https://instagram.com/student_union_ifntuog?igshid=awm3dgiou808) та Telegram (https://t.me/student_union_ifntuog).

Розглянемо детальніше основні складові образу для ІФНТУНГ:

1. Фірмовий стиль, (логотип, слоган, фірмові кольори). У зв'язку із інноваційним характером вищої освіти, модернізацією освітніх технологій та розвитку університету із урахуванням європейських стандартів постає питання брендингу ІФНТУНГ як невід'ємної і органічної складової його статутної діяльності, який включає створення корпоративного стилю університету. Брендинг передбачає нове виконання логотипу/товарного знаку, гами кольорів, шрифтів, бланків документів, візитних карток, візуальної внутрішньої та зовнішньої реклами, інформаційних стендів університету та підрозділів, інформаційних табличок тощо. Таке явище дозволяє формувати пізнаваність в інформаційному та медіа просторі та інших структурах комунікації.

З 10 вересня до 1 жовтня 2018 року проводилось консультативне голосування на сайті Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу та на офіційній сторінці у соціальній мережі Facebook щодо визначення думки громадськості про оновлення корпоративного стилю ІФНТУНГ. Після відповідного опрацювання та погодження нова айдентика впроваджена відповідними розпорядчими документами. Також в університеті існують герб університету, штандарт, прапор, гімн, які навіть після оприлюднення нового корпоративного стилю залишаються чинними. Крім того, для кожного інституту, зокрема кафедри, розроблено свій логотип та слоган для кращої пізнаваності навчальних підрозділів. Із нововведень образу ІФНТУНГ стала презентація талісману університету «Грифон Фіро». Талісмани – важливий елемент успіху для університетів, кожен символ відіграє унікальну роль в житті університету, відображає його сильні сторони.

2. Викладацький склад (рівень підготовки викладачів). Для реалізації цієї складової університет використовує офіційний сайт ІФТНУНГ. Абітурієнт при перегляді існуючих навчальних підрозділів (кафедр) має можливість ознайомитися із викладацьким складом із зазначенням усіх наукових досягнень викладачів університету (навчальна робота, наукова діяльність тощо). Крім того до відома відвідувачів сайту ІФНТУНГ представлено рейтинг науково-педагогічного персоналу університету.

3. Можливості, які надає університет. Окрім надання якісних освітніх послуг, університет пропонує міжнародний обмін студентами між технічними вузами, за допомогою міжнародної асоціа-

ції IAESTE, а також співпрацю із міжнародною молодіжною організацією AIESEC. Для студентів ІФНТУНГ представлено міжнародне об'єднання вчених, інженерів, менеджерів, спеціалістів, кожен з яких має безпосереднє відношення до нафтогазової галузі. В університеті також діють договори з університетами про кредитну мобільність в рамках програми Erasmus+: студенти ІФНТУНГ можуть навчатися протягом одного/двох семестрів безкоштовно в Університеті Реджайна, Канада; студенти інституту економіки і менеджменту можуть протягом одного семестру безкоштовно навчатися в Поморській Академія в Слупську, Республіка Польща; студенти інституту інформаційних технологій можуть протягом одного семестру безкоштовно навчатися в Університеті Ліннея, Швеція.

Проте для формування образу університету надавати різнобічні можливості для студентів замало, потрібно, щоб про них могла дізнатися чим більша кількість людей. Для поширення цієї інформації ІФНТУНГ використовує всі вищезгадані канали розповсюдження у мережі інтернет. Найбільше застосовується сайт університету, як офіційне представництво у мережі інтернет. Крім того університет співпрацює із місцевими засобами масової інформації для поширення інформації про можливості університету.

Наприклад, про ІФНТУНГ згадано у таких засобах інформації як Агенція новин Фіртка (firtka.if.ua), Галичина (galtv.if.ua/), Вежа (www.vezha.org) тощо. Також про університет згадано зокрема у всеукраїнському проєкті «Бери Вище» від UATV Channel. Така співпраця вдало формує позитивний імідж ІФНТУНГ для потенційних споживачів освітніх послуг.

Широка рекламна діяльність ЗВО, що формує його імідж та ефектно позиціонує його серед потенційних конкурентів є основою маркетингової діяльності будь-якого університету. Згідно із маркетинговою стратегією університету, для забезпечення рекламної діяльності ІФНТУНГ відділ маркетингу спільно із відділом інформації та зв'язків із громадськістю розробили такі кроки:

1. Розміщення розроблених буклетів на закладці приймальної комісії та на офіційних сторінках ІФНТУНГ у соціальних мережах. Розміщений буклет надає коротку інформацію про можливості та переваги навчання в окремому інституті.

2. Ротація інформаційних буклетів на першій сторінці сайту. Щодня з'являється новий буклет, що забезпечую уникнення однотипності подачі інформації.

3. Оскільки найбільша частка споживачів освітніх послуг зосереджено у загальноосвітніх закладах, відділ маркетингу доцільно впровадив розміщення інформаційних буклетів на офіційних сторінках шкіл у соціальних мережах.

4. Організація онлайн-зустрічей із приймальною комісією/День відкритих дверей. Інформування про порядок подання документів в умовах карантинних обмежень та особливості вступу є важливою складовою для реалізації сучасної маркетингової концепції – акцент на споживача.

5. Короткі інформаційні повідомлення про переваги навчання в ІФНТУНГ у ЗМІ. Повідомлення на регіональних інформаційних сайтах (Фіртка, Галка, Галицький кореспондент, тощо). Співпраця із ЗМІ дозволяє розширити канали розповсюдження інформації про університет.

6. Онлайн-екскурсії для абітурієнтів в Інстаграм, тобто коротка екскурсія по окремих лабораторіях, аудиторіях в прямому ефірі. При покращенні ситуації в країні, виконується запланований захід «Екскурсія «Університет нафти і газу»«.

Крім того в університеті реалізуються такі маркетингові заходи як e-mail розсилка інформації про події в ІФНТУНГ у загальноосвітні заклади освіти (наприклад, інформація про олімпіаду для вступників) та підготовчі курси для успішного вступу. Завдяки цим заходам відбувається ефективне стимулювання збуту, що забезпечується шляхом профорієнтаційної роботи з учнями середніх освітніх, професійних та технічних навчальних закладів та характеризується можливістю особистих контактів з ними.

Після проведення широкої рекламної діяльності на рівні університету, реалізується рекламна концепція на рівні інститутів та окремих спеціальностей. Для кожного інституту оформлено інформаційні буклети, які надають коротку інформацію про можливості та переваги навчання в окремому інституті, розроблено презентації інститутів за шаблоном (перелік спеціальностей, можливості навчання та майбутнього працевлаштування, переваги які отримує потенційний студент). Також проводяться онлайн-зустрічі з абітурієнтами по інститутах із участю директора (заступника директора) та завідувачів кафедр (представників) з короткою презентацією інституту та спеціальностей. Окрім того на сьогодні створено та розповсюджено агітаційні відеоролики у соціальних мережах за участю студентів про переваги навчання на окремих спеціальностях.

Попередньо для формування кроків реалізації ефективної рекламної діяльності ІФНТУНГ

та для максимального задоволення потреб споживача відділ маркетингу проводить опитування школярів щодо вступу у заклади вищої освіти, сформувавши розсилку загальноосвітніми закладами. Наприклад, перед створенням онлайн-екскурсії університетом, проаналізовано відповіді на питання «Чи корисно було б Вам перед вступом відвідати університет?». Результати опитування представлено на рисунку 2.

Відповідно до результатів, 44,1 % респондентів точно впевнені, що такий захід спростить вибір спеціальності та допоможе прийти рішення щодо вступу, ще 25,2 % погоджуються у ймовірності дієвості такого заходу. Опитування школярів вказує на доцільність проведення онлайн-екскурсії університетом, що і реалізовує відділ маркетингу.

Не менш важливим етапом опитування стали відповіді щодо найефективнішого каналу розповсюдження інформації про університет. Школярам було представлено питання «Який шлях для ближчого знайомства з університетом Вам найбільш цікавий?», де опитувані оцінували кожен запропонований шлях. Результати відображено на рисунку 3.

Згідно із опитуванням найпривабливіший шлях отримання інформації для школярів – сайт університету, який отримав найбільше схвальних балів. Найменше школярі використовують сторінку у Facebook, що дає підстави найменше зосереджувати увагу на цю соціальну мережу при поширенні інформації щодо діяльності університету та здійснюванні рекламної діяльності.

Проаналізувавши анкетування школярів та першокурсників ІФНТУНГ, можна побачити, що офіційний сайт університету – найбільше джерело інформації, що робить його одним із найважливіший елементів у рекламній діяльності ІФНТУНГ. Потрібне постійне вдосконалення сайту для максимального задоволення потреб споживачів та приваблення нових. Запропонуємо наступні кроки покращення офіційного сайту університету:

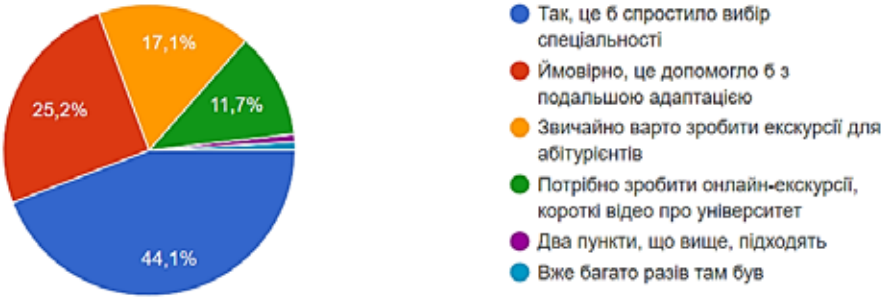

Рис. 2. Результати опитування щодо екскурсії університетом

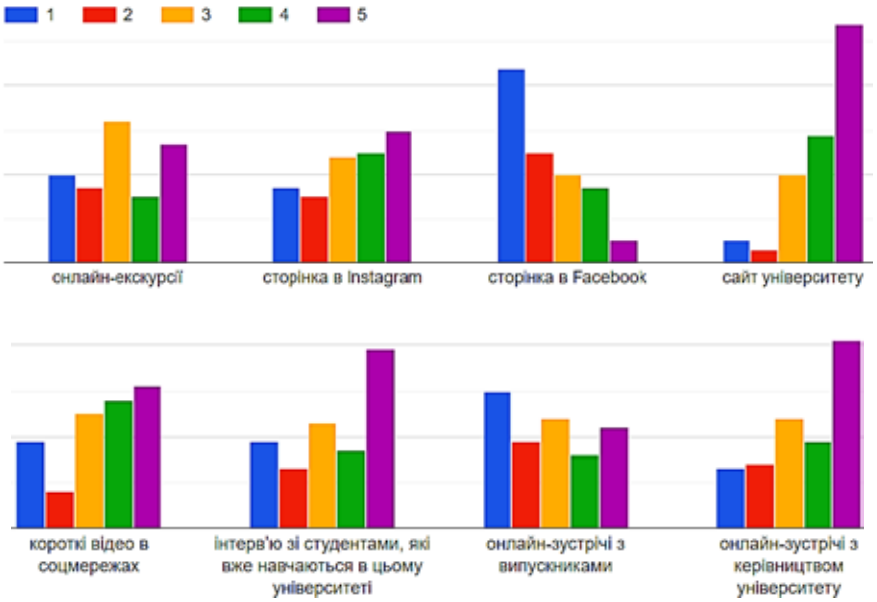

Рис. 3. Результати опитування щодо найпривабливішого каналу розповсюдження комунікації для школярів

1. Збільшити ефективність використання UGC, добавивши відгуки щодо навчання в університеті безпосередньо на головну сторінку сайту. Поширення відгуків на власний сайт, який першочергово демонструє всі досягнення та можливості університету, із великої ймовірністю збільшить довіру значної частки абітурієнтів.

2. Добавити можливість зворотного зв'язку. Часто у споживачів виникають питання, відповіді на які вони не мають можливості знайти самостійно.

3. Ще одне доречне вдосконалення – наповнення офіційного сайту університету галереєю реальних фотографій ІФНТУНГ, інститутів та аудиторій. За можливістю, створення віртуальної екскурсії університетом, що буде у постійному доступі на офіційному сайті та допоможе ефективніше презентувати діяльність ІФНТУНГ.

Для покращення рекламної діяльності ІФНТУНГ варто використовувати один із найбільш поширених і популярних видів реклами, основою якого є система оплати за клік (Pay Per Click). Провайдерами такої реклами є пошукові системи, у яких вона налаштовується. Найбільшим сервісом є Google AdWords. Доцільно переглянути внутрішню оптимізацію сайту (відповідність технічним вимогам, проаналізувати семантичне ядро сайту та статистику ключових слів з подальшим їх підбором для сторінок і розділів сайту, оптимізувати тексти, для максимального задоволення вимогам як пошукових алгоритмів, так і веб-аудиторії), а також зовнішню оптимізацію (створити базу сайтів зі схожою тематикою, які будуть засилатися на сайт ІФНТУНГ, тим самим збільшуючи довіру пошукових систем, а також зовнішні фактори оптимізації включають розміщення реальних думок споживачів на майданчики відгуків із додаванням посилання на сайт).

Висновки. Зважаючи на факт, що здебільшого абітурієнти обирають спершу спеціальність, а не університет, доречно проводити ефективну рекламну діяльність не лише на 1 рівні – загальноуніверситецькому, але й на 2 та 3 рівнях – реклама інститутів та спеціальностей. Акцентуючи увагу на унікальності професійної підготовки та новітніх способах навчання, університет зможе залучити більшу кількість споживачів. Використання PPC, налаштування таргетингу та оптимізація SEO забезпечить максимальний ефект від створеної рекламної кампанії. Також, згідно із опитуванням, ЗВО повинні звернути на власний сайт, який першочергово демонструє всі досягнення та можливості університету. Сучасні ЗВО повинні будувати маркетингову стратегію базуючись не лише на поширенні власної інформації про університет, а й включивши розповсюдження інформації за допомогою студентів, які уже навчаються у ньому.

Список літератури:

1. Астахова І. Е. Маркетинг : навч. посіб. Харків : ХНЕУ, 2006. 208 с.
2. Борисенко О. С. Табачук Н. О. Теоретичні основи та еволюція розвитку комплексу маркетингу. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. Вип 3. 8 с.
3. Бородкіна Н. О. Маркетинг : навч. посіб. Київ : Кондор, 2007. 362 с.
4. Бутенко Н. В. Маркетинг : підручник. Київ : Атіка, 2006. 300 с.
5. Всемирная история экономической мысли. Москва : Мысль, 1994. Т. 5. 558 с. URL: https://www.booksite.ru/fulltext/eco/nom/iks/index.htm
6. Гаркавенко С. С. Маркетинг: підручник для студ. екон. спец. вищ. навч. закл. Київ : Лібра, 2006. 717 с. URL: https://westudents.com.ua/glavy/36002-11-sut-marketingu.html
7. Каверина Е. А. Организация рекламной деятельности вуза : учебное пособие. СПб. : Книжный дом, 2007. 184 с. URL: http://www.aup.ru/books/m982/
8. Крахмальова Н. А., Крахмальова Т. А. Маркетинг в ефективному управлінні діяльністю вищих навчальних закладів України. *Ефективна економіка*. 2014. № 4. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3013
9. Онищенко Л. А. Вплив реклами на свідомість людини. URL: http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream
10. Семенюк С. Планування рекламної кампанії закладів вищої освіти. *Галицький економічний вісник*. Тернопіль : ТНТУ, 2015. Том 48. № 1. С. 155–161. URL: https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/48/144.pdf
11. Скрицька Н. А. Реклама: до визначення поняття. Правове регулювання економіки. № 9. КНЕУ, 2009. 10 с. URL: http://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/1988
12. Тєлєтов О. С. Провозін М. В. Рекламна діяльність вищого навчального закладу. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. № 2. С. 53–64. URL: file:///C:/Users/MSI/Downloads/Mimi_2011_2_7.pdf
13. Флегонтова Н. М. Словник-довідник термінів педагогічного маркетингу. Київ : Освіта України, 2008. 80 с.

14. Ящук Т. А. Особливості маркетингу освітніх послуг закладу вищої освіти. *Економіка, управління та адміністрування*. 2019. №4. С. 100–104. URL: file:///C:/Users/MSI/Downloads/192497-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-429105-1-10-20200122.pdf

Hrygorash S. M., Lesiuk O. O. FEATURES OF ADVERTISING ACTIVITY OF INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION IN THE MARKETING SYSTEM

Theoretical bases of research of the concept of advertising activity of institutions of higher education are covered. The essence of the concept of «marketing», the stages of development of its concepts and tools are revealed. It has been found that the ambiguity and versatility of the concept of «marketing» has led scientists to avoid a clear definition.

The concept of «advertising» is described as the main tool for communication with customers, which corresponds to the modern concept of marketing – consumer orientation. Advertising has been identified as having an extremely large impact on people, so it has become an integral and active part of a comprehensive marketing system. Today, in world practice, there are about a thousand ways to classify advertising, which allows advertisers to choose the most effective type and means of advertising for your company, product or service.

The peculiarities of the use of advertising in the marketing system of higher education institutions due to the fact that in the modern market of educational services can be observed intensification of competition between university, which in turn increased the urgency of marketing strategies and their implementation in educational activities. A comprehensive analysis of the effective functioning of higher education institutions and the correct promotion of educational services on the market.

The general characteristics of the marketing department of Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, its organizational structure and activities, a detailed analysis of the advertising activities of IFNTUOG at three levels. The effectiveness of the functioning of the image of institutions of higher education, corporate style, teaching staff, possibilities for students and logistics is established. The main problems are outlined and ways to improve the advertising activities of the marketing department of IFNTUOG are suggested. It is proposed to use a new type of contextual advertising PPC and improve the official website of Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, external and internal optimization (SEO), use of UGC, feedback and virtual tour of the university.

Key words: *institutions of higher education, marketing, advertising, advertising activity, university.*

УДК 355.1:659.4(44+410+430+438+474+477+489+73)
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/40

Гридчина В. В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМИ ЗВ'ЯЗКІВ З ГРОМАДСЬКІСТЮ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ТА НАТО

У статті здійснено порівняльний аналіз системи зв'язків з громадськістю Збройних Сил України та НАТО, а також окремих країн-членів НАТО (США, Великої Британії, Франції, ФРН, Польщі, Данії, Литви, Естонії) та країни основного союзника НАТО – Ізраїлю.

Порівняльний аналіз здійснювався з метою з'ясування сумісності системи зв'язків з громадськістю Збройних Сил України з подібними системами країн-членів НАТО. Це пов'язано із прагненням України вступити до Організації Північноатлантичного договору, для чого Україні потрібно відповідати стандартам НАТО. Система зв'язків з громадськістю також регулюється документами НАТО.

Основним методом дослідження став порівняльний аналіз, який був застосований до систем зв'язків з громадськістю різних країн та Організації Північноатлантичного договору.

Система зв'язків з громадськістю порівнювалася за параметрами: 1) місія (стратегічні цілі, основні завдання зв'язків з громадськістю); 2) напрями діяльності; 3) інструменти системи зв'язків з громадськістю; 4) органи управління (вища підпорядкованість).

Здійснений аналіз показав сумісність проаналізованих систем зв'язків з громадськістю. Усі системи мають схожу місію (створення позитивного іміджу армії), а також однакові напрями діяльності (медіадіяльність, цифрова взаємодія в Інтернеті, інформаційно-просвітницька діяльність, внутрішня комунікація, зв'язки з громадськістю, моніторинг та аналіз медіа, наукова діяльність, освітня діяльність, робота із молоддю, кризові комунікації, фінансування індустрії кіно) та інструментарій (цивільні ЗМІ, Інтернет, ділові заходи, спеціальні заходи, а також військові ЗМІ).

Україна перебуває на етапі формування системи зв'язків з громадськістю. Органи управління знаходяться в Міністерстві оборони України і в Генеральному штабі Збройних Сил України.

Ключові слова: *система зв'язків з громадськістю, армія, Україна, НАТО, країни-члени НАТО, Ізраїль, порівняльний аналіз.*

Постановка проблеми. З лютого 2014 року Україна зіткнулася зі збройною агресією з боку Російської Федерації, що актуалізувала проблему участі у військових союзах та з'ясування військових союзників. 23 грудня 2014 року Верховна Рада України прийняла Закон щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості на користь «поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства у цій організації» [6].

Одним із критеріїв вступу до НАТО є прийняття стандартів цієї організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість наукових розвідок, які зараз ведуться присвячені темі стратегічних комунікацій, де зв'язки з громадськістю виступають лише як один з елементів системи. Передусім це розвідки А. Баровської, І. Іжутової, Л. Компанцевої, Г. Почепцова, О. Сальнікової, С. Соловйова та ін. Проблеми інтеграції України та НАТО досліджують науковці В. Богданович, О. Бодрук, К. Горячева, І. Компанець, В. Леонов, О. Маначинський, К. Мєлєкєсцев, В. Орлик, Б. Парахонський, С. Пирожков, Г. Перепелиця, В. Смолянюк, І. Тодоров, Л. Токар та ін.

Формулювання цілей. *Мета статті* – з'ясувати сумісність системи зв'язків з громадськістю Збройних сил України (ЗСУ) із відповідними системами країн-членів НАТО та його союзника Ізраїлю.

Об'єктом зацікавленості стала система зв'язків з громадськістю (public affairs), яка існує в НАТО, а також в різних країнах-членах НАТО та в Ізраїлі, як одного з провідних союзників альянсу. *Предметом* дослідження стали елементи загальної моделі системи зв'язків з громадськістю.

Основним *методом* дослідження став порівняльний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Система зв'язків з громадськістю Збройних Сил України

є складною відкритою системою із розгалуженою структурою, яка перебуває на етапі становлення.

Українська система зв'язків з громадськістю була порівняна з подібними системами США, Великої Британії, Франції, ФРН, Польщі, Данії, Литви, Естонії, НАТО та Ізраїлю. Задля виявлення спільного та відмінного з подальшим визначенням елементів, що можуть бути використані в українській системі.

Відповідно до загальної моделі системи зв'язків з громадськістю (ЗГ) були визначені наступні параметри для порівняльного аналізу: *1) місія (стратегічні цілі, основні завдання ЗГ); 2) напрями діяльності; 3) інструменти системи ЗГ; 4) органи управління (вища підпорядкованість).*

І. Місія (стратегічні цілі, основні завдання ЗГ).

В основі усіх аналізованих місій ЗГ лежить формування позитивного ставлення та підтримки громадськістю діяльності збройних сил, а також пояснення аудиторії військової політики держави.

Стратегічні цілі НАТО, США, Великої Британії поширюються на усю міжнародну спільноту.

Військові зв'язки з громадськістю в **НАТО** відповідають за просування військових цілей і завдань НАТО шляхом своєчасного повідомлення точної інформації різній аудиторії. Ці повідомлення покращують обізнаність та розуміння військових аспектів ролі, цілей, операцій, місій та діяльності Альянсу, тим самим зміцнюючи його організаційний авторитет. Підтримка базується на розумінні громадськістю того, як Альянс впливає на міжнародний мир та безпеку. Довіра громадськості, у свою чергу, посилюється завдяки здатності НАТО працювати відкрито, прозоро та згідно з цінностями та очікуваннями країн-членів [11, с. 1].

Місія ЗГ **США** – цілеспрямований інформаційний вплив на цивільну і воєнну аудиторії всередині країни та за її межами з метою формування позитивного ставлення до американських збройних сил [12].

Цілі ЗГ **Великої Британії** – забезпечення процесу впливу на суспільну свідомість у масштабах збройних сил, держави та світової громадськості; формування позитивного іміджу для максимальної підтримки всіх аспектів діяльності армії; роз'яснення британській і міжнародній спільноті військової політики Великої Британії [26].

Цілі ЗГ у **Литві** – це досягнення позитивної репутації збройних сил та суспільної підтримки національної оборони та армії [23].

Польща та **ФРН** у своїх місіях зосереджують увагу на правдивому висвітленні діяльності, наполягають, що приховування негативної інформації призведе до репутаційних втрат.

Стратегічною метою інформаційної політики Міноборони **Польщі** є отримання підтримки та розуміння громадськістю цілей, завдань та заходів, які здійснює міністерство. Реалізація конституційного права громадян на інформацію є найважливішим елементом інформаційної політики Міноборони. Це означає, що громадянин має право вимагати інформацію про міністерство, як позитивну, так і негативну, а міністерство зобов'язане оприлюднювати її безпосередньо або через ЗМІ [14].

ФРН. Громадськість має бути проінформована про діяльність Бундесверу, приховування інформації через страх перед критикою чи негативні повідомлення є непродуктивними і завдають репутаційних втрат. Подача інформації має бути збалансована та реалістична, що допоможе завоювати довіру аудиторії до того, хто передає інформацію [9].

Місія ЗГ **Французької республіки** зосереджена на розкритті та поясненні оборонної політики **Франції**, сприянні повній інтеграції армії у націю. Повідомлення мають висвітлювати загальні досягнення профільного міністерства [13].

В **Ізраїлі** стратегічними цілями є пропагування Армії оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ), як професійної військової сили, підготовленої як до мирного, так і до воєнного часу; висвітлення в позитивному світлі унікальних відносин між народом Ізраїлю та ЦАХАЛом, а також ролі армії як сили, що об'єднує суспільство [20].

Місія **українських** військових зв'язків з громадськістю полягає у підтримці командирів (начальників) щодо своєчасного донесення до цільових аудиторій достовірної інформації про діяльність у Збройних Сил України, підвищенні обізнаності та розуміння суспільством завдань та функцій Збройних Сил України, а також у написанні їх історії та участі у формуванні позитивного іміджу Збройних Сил України [4, с. 13].

ІІ. Напрями діяльності.

У документах **НАТО** відповідно до функцій зв'язків з громадськістю основними напрямами діяльності є медіадіяльність, цифрова взаємодія, інформаційно-просвітницька діяльність, внутрішні комунікації, зв'язки з громадськістю, моніторинг та аналіз медіа.

Медіадіяльність – подача інформації за допомогою усіх засобів масової комунікації: виступи із

заявами, брифінги, інтерв'ю, доступ представників ЗМІ до постійних та оперативних підрозділів.

Цифрова взаємодія – діяльність в Інтернеті та соціальних мережах.

Інформаційно-просвітницька діяльність спрямована на зацікавлення та розвиток відносин із тими, хто цікавиться військовими питаннями та діяльністю, взаємодія із підприємствами та організаціями.

Внутрішні комунікації направлені на полегшення спілкування між військовим та цивільним персоналом, а також їх сім'ями.

Зв'язки з громадськістю – взаємодія із цивільними громадами.

Моніторинг та аналіз медіа здійснюється для раннього попередження про можливі загрози та визначення ефективності проведених заходів та інформаційних кампаній [11, с. 3–4].

Необхідно зазначити, що в усіх проаналізованих системах зв'язків з громадськістю присутні зазначені напрями діяльності. Відмінність полягає лише в обсязі інформації та кількості заходів, які проводяться в тій чи тій країні. Проте ці показники пов'язані не так із побудовою системи ЗГ, як із фінансовою складовою.

Національні системи ЗГ характеризуються також відмінними від НАТО напрямами діяльності, до яких необхідно віднести освітню та наукову діяльність. Хоча НАТО має окремо наукову програму дослідження у будь-якій галузі сектору оборони та безпеки – «Наука заради миру та безпеки» (Science for Peace and Security (SPS) [30], а також окрему «Програму удосконалення військової освіти» (Defence Education Enhancement Programme (DEEP) [15], але вони є більш загальними і стосуються усього оборонного сектору, а не лише зв'язків з громадськістю. У межах цих двох програм здійснюється навчання та наукова діяльність НАТО.

Особливості освітньої діяльності. В межах усіх розглянутих систем ЗГ при необхідності здійснюється первинна підготовка, а також перепідготовка фахівців із військових зв'язків з громадськістю. Це курси, які організовує або безпосередньо відповідний орган ЗГ, або за участі останнього. Деякі країни, такі як **США**, **Німеччина** та **Франція** у системі ЗГ мають окремі навчальні інститути, які займаються підготовкою фахівців. У США – Школа інформації збройних сил (Defense Information School (DINFOS) [16], у Німеччині – Академія інформації та комунікації (AIK) [31], у Франції – Школа іміджевих професій (École des Métiers de l'Image (EMI) [19].

Усі розглянуті країни можуть впливати на навчальні освітні програми в установах, де готують фахівців із військових зв'язків з громадськістю. Так, в Україні Управління зв'язків з громадськістю Збройних Сил **України** виступає з ініціативою створення окремої освітньої програми із «військових зв'язків з громадськістю» (освітні ступені бакалавр та магістр) для підготовки фахівців у вищих військових навчальних закладах.

Науковий супровід потрібен для успішного функціонування системи ЗГ, виявлення внутрішніх факторів, які заважають роботі, або зовнішніх факторів, які впливають на результативність систем. Усі розглянуті національні системи мають залучення наукової складової, або в систему безпосередньо включені установи, які займаються науковою роботою (Інформаційний центр Бундесверу (ZInfoABw) – **ФРН** [31], Управління з питань комунікацій та виробництва аудіовізуальної продукції Міністерства оборони Франції (ECPAD) – **Франція** [25]), або при необхідності можуть бути замовлені у фахових інституціях дослідження чи аудити окремих проблем чи потреб системи ЗГ.

Системи ЗГ кожної з аналізованих країн беруть участь в інформаційному супроводі наукових конференцій і заходів, присвячених темі безпеки та оборони.

Ще одним напрямом діяльності є робота із молоддю. Усі розглянуті країни приділяють значну увагу рекрутинговим (профорієнтаційним) заходам направленими на старшокласників та молодь. Проте в **США** та **Великій Британії** існує потужна система, яка займається ознайомленням дітей різного віку із військовою справою (бойскаути – США, скаути, бобри, цуценята тощо – Велика Британія). Хоча організацією військових таборів займаються добровільні організації, але інформаційний супровід та підтримка заходів входить в систему ЗГ. Так, сертифікат скаута замовляється на сайті Пентагону.

У **ФРН** сформований окремий інститут «молодіжних офіцерів», які розповідають про виклики безпекової політики (НАТО, ЄС), або дискутують на будь-які питання в оборонній галузі, що цікавлять молодь. Сфера їхньої діяльності – школи, університети, спеціалізовані групи, асоціації, а також масові заходи, де присутня молодь. Форми роботи: лекції, дискусії, семінари, симуляції конфліктів, гра з управління конфліктами, екскурсії до військових частин, установ ЄС та НАТО, що відповідають за оборонну політику, зустрічі з експертами, онлайн-заходи [21].

У **Данії** існує дві програми для старшокласників: «Check Point One» та «The Peace & Conflict Game», які у вигляді рольових ігор знайомлять із оборонною політикою Данії та всього світу. Також Медіацентр ЗС щороку видає книги та буклети з оборонної тематики, орієнтовані на молодь старших класів [10].

В **Естонії** додали модуль із різною службовою формою до популярної відеогри Minecraft (одна з найпопулярніших відеоігор у світі, в яку грають понад 125 мільйонів людей. Естонська спільнота оцінюється у 10 000 гравців, включаючи молодь. «Ми хочемо за допомогою ігрової діяльності викликати у молоді інтерес до сфери оборони», – наголошує керівник курсу молодший лейтенант Карл Альфред Баумейстер [22].

Кризові комунікації розглядаються невід'ємною частиною будь-яких комунікацій системи ЗГ. В окремих випадках країн передбачили процедуру перекладання керування кризовою комунікацією на вище військове керівництво. Як приклад, у **Франції**, у випадку оперативного використання збройних сил планує і керує кризовою комунікацію начальник штабу збройних сил, а служба ЗГ лише виконує його розпорядження [13].

Напрям формування іміджу ЗС. Одним із найактуальніших питань є пошук і застосування ефективних засобів формування іміджу. У всіх проаналізованих системах ЗГ передбачається можливість створення власних проектів, документальних та ігрових фільмів.

США залучилося підтримкою Голлівуду, і починаючи з 2002 року в кіноіндустрії створюються герої-військовослужбовці, які формують позитивне ставлення до американських збройних сил. Також на сторінці Пентагону є умови фінансування та допомоги ЗС при створенні фільмів [24].

Франція у межах системи ЗГ має окремий напрям «Місія кіно» – політика міністерства оборони щодо підвищення достовірності зображення армії та військових подій у фільмах та серіалах та донесення до французьких сімей інформації про реалії армії [28].

Україна також підтримує створення ігрових та документальних фільмів. Так, тільки у 2020 році ЗС взяли участь у створенні низки кінопроектів: документальний фільм «Шлях Самурая», документальні проекти «Бойові родини», «Народжена війною», «Терикони», «Уламки», художні фільми «4 брати», «Відблиск», «2014. Вторгнення».

III.Інструменти системи ЗГ.

Усі аналізовані системи ЗГ як інструментами власної діяльності використовують усі види цивільних ЗМІ (друковані ЗМІ, телебачення, радіо, Інтернет ЗМІ, інформаційні агентства) для розповсюдження власного контенту.

Також усі країни активно використовують Інтернет: підтримують спеціалізовані сайти (міністерства, збройних сил, військових установ тощо), ведуть активну комунікаційну діяльність у різних соціальних мережах (не лише викладають інформацію, а й реагують на дописи).

Усі беруть участь у ділових заходах: форумах, конгресах, конференціях, семінарах, тренінгах, майстер-класах, круглих столах, виставках. Хоча треба зазначити, що через епідеміологічну ситуацію із COVID-19 значно скоротилася кількість проведених заходів в установах, натомість збільшилася кількість онлайн заходів.

Спеціальні заходи. У всіх країнах служби зв'язків з громадськістю організовують та висвітлюють заходи, пов'язані із пам'ятними датами. В **Україні** щодня з 8:45 до 9:30 в «Залі пам'яті», розташованій на території МО, відбувається урочистий ритуал вшанування загиблих в боях за Україну військовослужбовців та добровольців. **Пентагон** влаштовує заходи з підняття прапора (передбачена можливість надати власний прапор, для участі у щоденній церемонії, після церемонії прапор із сертифікатом повертається власнику) [29].

Використання військових ЗМІ. Нижче наведена таблиця, яка показує наявність різних видів військових ЗМІ в системі ЗГ різних країн, а відтак їх використання для реалізації інформаційної політики.

Аналіз наявності військових медіа

	Телебачення	Радіо	Друковані ЗМІ	Специфічні види
США	+	+	+	Комунікаційна платформа DVIDS
Велика Британія	+	+	+	–
Франція	–	–	+	–
ФНР	–	–	+	–
Польща	–	–	+	–
Литва	–	–	+	–
Естонія	–	–	+	–
Данія	+/–	–	+	–
Ізраїль	–	–	–	–
НАТО	–	–	–	–
Україна	+/–	+	+/–	Інформаційне агентство АрміяInform

+/– – створення окремих програм, та підготовка сюжетів (для телебачення), а також видання друкованих ЗМІ без офіційної реєстрації.

Україна поруч із США та Великою Британією має власне військове виробництво теле- та радіо продукції. «Військове телебачення України» (ЦТРС Міноборони України) [2] та Телерадіостудія Міністерства оборони України «Бриз» [8], на відміну від військових медіа США та Великої Британії не забезпечують мовлення у форматі 24 години на добу, українські військові студії, так само як і в Данії, створюють окремі телевізійні проекти для загальнонаціональних каналів.

Водночас, військове радіо «Армія FM» (ЦТРС Міноборони України) [1] працює у форматі 24 години на добу (програмна сітка з 5:15 до 23:30). Мовлення ведеться в мережі Інтернет (Армія FM (256 кб/с), через супутник Astra 4A, а також у FM-діапазоні здійснюється аналогове мовлення у 27 містах, та цифрове мовлення у Києві. 30 жовтня 2021 року з'явився офіційний додаток Армія FM в Google Play, а у лютому 2022 року застосунок став доступний в AppStore. З січня 2021 року Армія FM запустила випуск програм на платформі SoundCloud.

Проблема є і з друкованими військовими ЗМІ в Україні. На початку 2014 року в Україні виходили газети «Народна Армія», «Крила України», «Флот України», щотижневик «Україна Єдина» (для зони проведення АТО) та журнал «Військо України». У 2018 році на виконання Закону України «Про реформування державних і комунальних друкованих засобів масової інформації» [7] ці друковані ЗМІ припинили існування. Замість них було створено Інформаційне агентство АрміяInform [3]. На сьогодні деякі бригади випускають власні газети, але вони не є офіційно зареєстрованими, також у лютому 2021 року запустили журнал «Сухопутні війська України», хоча досі відсутня інформація про державну реєстрацію видання. Питання щодо відновлення виходу військової газети «Народна Армія» підіймалося на засіданні колегії Міністерства оборони (МО) 22 грудня 2020 року, коли було поставлено завдання відновити випуск газети до 1 жовтня 2021 року [5]. На початок 2022 року видання так і не було запущено.

У всіх аналізованих країнах (окрім України) військові друковані ЗМІ є достатньо потужними виданнями, які розраховані не лише на військових, а й на членів їх родин, а також на цивільних, які цікавляться військовою тематикою.

IV. Органи управління (вища підпорядкованість).

У **США** уся система зв'язків з громадськістю підпорядковується Помічнику міністра з питань зв'язків з громадськістю [18].

У **Польщі** усі зв'язки з громадськістю підпорядковані Службі соціальних комунікацій при Міністерстві оборони [14], у **Франції** Службі інформації та комунікації Міністерства оборони (DICoD) [17].

У **Великій Британії** як і у **ФРН** система зв'язків з громадськістю розкидана між установами МО та ЗС, однак існує чітка інформаційна політика, яка регулює діяльність системи.

У **Литві** та **Естонії** міністр оборони відповідає за визначення основних напрямків діяльності установ системи зв'язків з громадськістю.

В **Ізраїлі** система ЗГ знаходиться у підпорядкуванні ЗС.

Система ЗГ **ФРН** зараз знаходиться на стадії трансформації: іде процес на збільшення впливу МО на інформаційну діяльність. У структурі затвердженої 1 липня 2021 року різні відділи зв'язків з громадськістю були введені до лінійної служби із прямим підпорядкуванням Міністру оборони [27].

У документах **НАТО** прописана чітка відповідальність. Найвищий щабель – *політичний рівень* (Північноатлантична рада визначає стратегічний напрям, генеральний секретар надає настанови

Мапа аналогового та цифрового мовлення

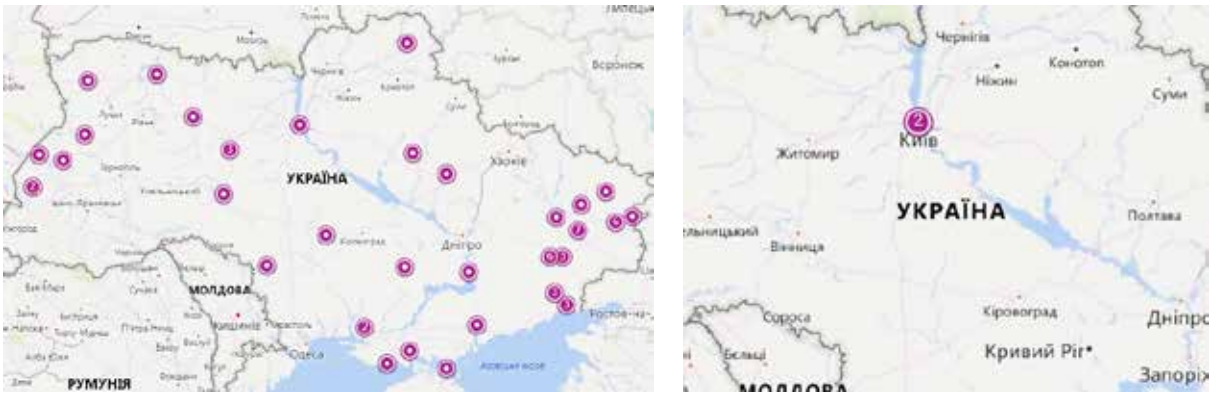

щодо стратегічних комунікацій усім цивільним та військовим органам і командуванням НАТО, прессекретар НАТО від імені Генерального секретаря забезпечує повсякденне керівництво всією медіадіяльністю штаб-квартир), далі *Військовий комітет НАТО* (визначає політику щодо військових зв'язків з громадськістю, голова військового комітету забезпечує військове керівництво зв'язками з громадськістю, а також розробляє та реалізовує заходи пов'язані із кризовими ситуаціями), *Міжнародний військовий штаб* (радник міжнародного військового штабу з зв'язків із громадськістю та стратегічних комунікацій консультує Військовий комітет з питань військових зв'язків з громадськістю та проблем стратегічних комунікацій, він також є речником (spokesperson) Військового комітету, а також сприяє взаємодії та координації між двома Стратегічними командуваннями: Військовим комітетом та Міжнародним штабом/Відділом публічної дипломатії з питань військових зв'язків з громадськістю), *стратегічні командування* (відповідно до вказівок НАТО забезпечує загальне керівництво військовими зв'язками з громадськістю в межах зони своєї відповідальності; Верховний головнокомандувач Об'єднаних сил в Європі (SACEUR) є головним військовим представником операцій НАТО, Верховний головнокомандувач з питань трансформації (SACT) є головним військовим представником з питань розвитку озброєння в НАТО, Головний офіцер із зв'язків з громадськістю (CPAO) Штабу верховного головнокомандувача Об'єднаних сил в Європі (SHAPE) на стратегічному рівні керує, планує та виконує задачі зі зв'язків із громадськістю для Оперативного командування об'єднаних збройних сил НАТО (ACO), чи забезпечує інші заходи, які проводяться за відповідним напрямком під керівництвом Верховного головнокомандувача Об'єднаних сил в Європі (SACEUR); *підпорядковані командування* (головні офіцери зі зв'язків із громадськістю командувань оперативного та тактичного рівнів та організацій, підпорядкованих ACO та ACT несуть відповідальність перед відповідними командирами за усі програми зі зв'язків з громадськістю та діяльність штабів) [11].

Головна проблема **української** системи ЗГ полягає у тому, що вона знаходиться у стадії формування. На сьогодні система розкидана між установами МО із підпорядкуванням заступнику міністра та Генеральним штабом ЗСУ із підпорядкуванням Головнокомандувачу.

Так, в структурі МО є *Директорат інформаційної політики у сфері оборони та стратегічних комунікацій (Директорат)*, а в структурі ГШ ЗСУ є *Управління стратегічних комунікацій Апарату Головнокомандувача Збройних Сил України (АГЗСУ)*. В документах прописано, що на *Управління стратегічних комунікацій АГЗСУ* покладено організацію та реалізацію заходів державної інформаційної політики у воєнній сфері, а також координацію і синхронізацію заходів стратегічних комунікацій Збройних Сил України. А *Директорат МО* призначений для: участі у формуванні, координації та моніторингу реалізації державної інформаційної політики з питань національної безпеки у воєнній сфері, сферах оборони та військового будівництва у мирний час та особливий період Міноборони, збройних сил та Держспецтрансслужби; забезпечення формування системи стратегічних комунікацій та визначення шляхів її становлення та розвитку в Міноборони, збройних силах та Держспецтрансслужбі як складової загальнодержавної системи стратегічних комунікацій; координації діяльності суб'єктів стратегічних комунікацій Міноборони, збройних сил та Держспецтрансслужби. У вересні 2020 року *Управління стратегічних комунікацій АГЗСУ* випустило Доктрину зі стратегічних комунікацій, мета якої була визначення місця стратегічних комунікацій у структурі ЗСУ. Доктрина стратегічних комунікацій в ЗСУ є, а в загальній системі безпеки і оборони України немає. Вбачається певна конкуренція між структурами МО та ЗС.

Висновки та пропозиції. Українська система зв'язків з громадськістю, як і усі проаналізовані системи мають спільну складову, щодо формування позитивного ставлення до армії, а також інформуванні громадськості про завдання та функції збройних сил.

Основними напрямами діяльності представлених систем ЗГ є медіадіяльність, цифрова взаємодія в Інтернеті, інформаційно-просвітницька діяльність, внутрішня комунікація, зв'язки з громадськістю, моніторинг та аналіз медіа, наукова діяльність, освітня діяльність, робота із молоддю, кризові комунікації, а також окрема діяльність по формуванню іміджу ЗС, а саме фінансування індустрії кіно.

Інструментами системи ЗГ виступають цивільні ЗМІ, Інтернет, ділові заходи, спеціальні заходи, а також військові ЗМІ. На відміну від більшості проаналізованих країн, в Україні з 2018 року відсутні військові друковані ЗМІ. До 2018 року були три спеціалізовані газети по родах військ та один журнал, а також оремо для зони проведення АТО виходив щотижневик «Україна

Єдина». Із військових медіа, які працюють у форматі 24 години на добу можна назвати лише радіо, трансляція якого ведеться на різних платформах мережі Інтернет, через супутник, у 27 містах у FM-діапазоні, у Києві ще у цифровому форматі DAB+, а також в мобільних застосунках. Повноцінне військове телебачення в Україні відсутнє, дві студії знімають телепрограми та ведуть проекти, які можна переглянути на Youtube каналах. Постійно ведуться перемовини, щодо включення програм МО в мовну сітку різних загальнонаціональних каналів.

Українська система ЗГ сумісна із проаналізованими системами, оскільки має ідентичні напрями діяльності та інструментарій. Однак, є проблеми з боку підпорядкування та дублювання функцій різними структурами МО та ЗСУ.

Україна продовжує формувати свою систему ЗГ Збройних Сил України. Лишається відкритим питання чітко визначеної інформаційної політики в сфері безпеки та оборони України (документ, який би регулював роботу усієї системи зв'язків з громадськістю не залежно від підпорядкування – Міністерству оборони чи Збройним Силам).

Список літератури:

1. Військове радіо «Армія FM» (ЦТРС Міноборони України). URL: https://www.armyfm.com.ua/ (дата звернення: 10.02.2022).
2. Військове телебачення України (ЦТРС Міноборони України) URL: https://www.armyfm.com.ua/v%D1%96jskove-tb/ (дата звернення: 10.02.2022).
3. Інформаційне агентство АрміяInform. URL: https://armyinform.com.ua/ (дата звернення: 10.02.2022).
4. Методичний посібник з організації зв'язків з громадськістю у Збройних Силах України. Методичний посібник. – К. : ГШ ЗСУ, 2021 – 352 с.
5. Міноборони України відновить випуск газети «Народна Армія». *Ukrainian Military Pages*. URL: https://www.ukrmilitary.com/2021/01/newspaper.ht (дата звернення: 10.02.2022).
6. Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості: Закон України від 23.12.2014. Дата оновлення: 08.07.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/35-19#n11 (дата звернення: 10.02.2022).
7. Про реформування державних і комунальних друкованих засобів масової інформації : Закон України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/917-19#Text (дата звернення: 10.02.2022).
8. Телерадіостудія Міністерства оборони України «Бриз». URL: https://www.facebook.com/TRKBriz/ (дата звернення: 10.02.2022).
9. A-600/1 Zentrale Dienstvorschrift. URL: https://fragdenstaat.de/anfrage/anfrage-nach-ifg-zu-veranstaltungen-der-bundeswehr-in-schulen-jugendoffiziere/51303/anhang/A-600-1-V2.pdf (дата звернення: 10.02.2022).
10. Åbent hus ved Søværnets Våbenkursus lørdag den 18. august 2012 URL:https://www.forsvaret.dk/da/nyhedsarkiv/marinestaben/2012/abent-hus-ved-sovarnets-vabenkursus-lordag-den-18.-august-2012/ (дата звернення: 10.02.2022).
11. ACO / ACT Public Affairs Handbook. May 2020. 280 p. URL: https://shape.nato.int/resources/3/website/PA_handbook.pdf (дата звернення: 10.02.2022).
12. Army Public Affairs. *U. S. Army.* URL: https://www.army.mil/publicaffairs/ (дата звернення: 10.02.2022).
13. Décret n°98-641 du 27 juillet 1998 portant création de la délégation à l'information et à la communication de la defense. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000194116 (дата звернення: 10.02.2022).
14. Decyzja Nr 47/MON z dnia 26 marca 2019 r. w sprawie zasad realizacji polityki informacyjnej i funkcjonowania służby komunikacji społecznej w resorcie obrony narodowej. URL: https://www.dz.urz.mon.gov.pl/zasoby/dziennik/pozycje/tresc-aktow/pdf/2019/03/poz._56_dec._Nr_47-sig.pdf (дата звернення: 10.02.2022).
15. Defence Education Enhancement Programme (DEEP). *North Atlantic Treaty Organization.* URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_139182.htm (дата звернення: 10.02.2022).
16. Defense Information School. URL: https://www.dinfos.dma.mil/ (дата звернення: 10.02.2022).
17. Délégation à l'information et à la communication de la Défense (DICoD). Ministère des Armées. URL: https://www.defense.gouv.fr/portail/ministere/organisation-du-ministere-des-armees/organisation-du-ministere-des-armees/organismes-dependant-du-ministre/delegation-a-l-information-et-a-la-communication-de-la-defense-dicod (дата звернення: 10.02.2022).
18. DoD directive 5122.05. URL: https://www.esd.whs.mil/Portals/54/Documents/DD/issuances/dodd/512205_dodd_2017.pdf?ver=2017-08-07-125832-023 (дата звернення: 10.02.2022).
19. École des Métiers de l'Image (EMI). URL: https://www.ecpad.fr/emi/ (дата звернення: 10.02.2022).
20. IDF. URL: https://cutt.ly/BOHS0kr (дата звернення: 10.02.2022).

21. Jugendoffiziere und-offizierinnen der Bundeswehr URL: https://www.bundeswehr.de/de/ueber-die-bundeswehr/jugendoffiziere (дата звернення: 10.02.2022).

22. Kaitseväe vormi saab nüüdsest kanda ka videomängus Minecraft. URL: https://mil.ee/uudised/kaitsevae-vormi-saab-nuudsest-kanda-ka-videomangus-minecraft/ (дата звернення: 10.02.2022).

23. Krašto apsaugos sistemos viešųjų ryšių gairės, 2011, V-1467.

24. Lange K. How & Why the DOD Works With Hollywood. URL: https://www.defense.gov/News/Inside-DOD/Blog/Article/2062735/how-why-the-dod-works-with-hollywood/ (дата звернення: 10.02.2022).

25. L'ECPAD. URL: https://www.ecpad.fr/presentation/ (дата звернення: 10.02.2022).

26. Ministry of Defence (United Kingdom). URL: https://www.gov.uk/government/organisations/ministry-of-defence (дата звернення: 10.02.2022).

27. Organisationsplan BMVg – Stand: 1. Juli 2021 URL: https://www.bmvg.de/resource/blob/11902/b538946647b9602e43b72261356f6067/download-organigramm-data.pdf (дата звернення: 10.02.2022).

28. Présentation Mission Cinéma.pdf. *Ministère des Armées.* URL: https://www.defense.gouv.fr/portail/mission-cinema/documentation/documentation (дата звернення: 10.02.2022).

29. Public Affairs & Community Engagement U.S. *Department of Defense*. URL: https://www.defense.gov/Help-Center/listing/Category/16423/#public-affairs (дата звернення: 10.02.2022).

30. Science for Peace and Security. *North Atlantic Treaty Organization.* URL: https://www.nato.int/cps/en/natolive/78209.htm (дата звернення: 10.02.2022).

31. Zentrum Informationsarbeit Bundeswehr. *BUNDESWEHR.* URL: https://www.bundeswehr.de/de/organisation/streitkraeftebasis/organisation/streitkraefteamt/zentrum-informationsarbeit-bundeswehr (дата звернення: 10.02.2022).

Grydchyna V. V. COMPARATIVE ANALYSIS OF THE SYSTEM OF PUBLIC AFFAIRS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE AND THE MILITARY PUBLIC AFFAIRS NATO

The article provides a comparative analysis of the public affairs system of the Armed Forces of Ukraine and NATO, as well as NATO member countries of the United States, Great Britain, France, Germany, Poland, Denmark, Lithuania, Estonia and NATO ally Israel.

A comparative analysis was conducted to determine the compatibility of the public affairs system of the Armed Forces of Ukraine with similar systems of NATO member countries. This is due to Ukraine's desire to join the North Atlantic Treaty Organization. Ukraine needs to meet NATO standards to join. The public affairs system is also governed by NATO documents.

The main method of research was a comparative analysis, which was applied to the public affairs systems of different countries and the North Atlantic Treaty Organization.

The system of public affairs was compared by parameters: 1) mission (strategic goals, main tasks of public affairs); 2) areas of activity; 3) tools of the public affairs system; 4) governing bodies (higher subordination).

The analysis showed the compatibility of the analyzed public affairs systems. All systems have a similar mission (creating a positive image of the army), as well as the same activities (Media Activities, Digital Engagement, Outreach Activities, Internal Communications, Community Relations, Media Monitoring and Analysis, Scientific Activity, Education Activities, Youth Work, Crisis Communications, Film Industry financing) and tools (Civilian Media, Internet, Business Events, Special Events, and Military Media).

Ukraine is at the stage of forming a system of military public affairs. The governing bodies are both in the Ministry of Defense of Ukraine and in the General Staff of the Armed Forces of Ukraine.

Key words: *military public affairs system, army, Ukraine, NATO, NATO member countries, Israel, comparative analysis.*

УДК 007:304:001
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/41

Досенко А. К.
Київський університет імені Бориса Грінченка

ХМАРНІ ТЕХНОЛОГІЇ: ПРИКЛАДНІ ТЕХНОЛОГІЇ СУЧАСНИХ ПЛАТФОРМ

У статті вивчаються хмарні сервіси як одна з прикладних комунікаційних технологій сучасності. Увага приділена існуючим визначенням поняття, поглядам у наукових колах, систематизовано існуючі визначення та запропоновано бачення власного.

Увага приділена сучасному баченню комунікаційних процесів у XXI столітті, з огляду на необхідність формування власного якісного контенту в соціальних мереж чи комунікаційних платформах.

Проаналізовано не тільки фундаментально нові підходи до наукових, освітніх, комунікаційних та інших ресурсів, але й зроблено історичний аналіз поняття. Саме тому необхідність вивчення хмарних сервісів у контексті розвитку соціальних комунікацій не викликає сумнівів.

Одним із таких ресурсів, що потребують уваги є хмарні сервіси, що отримали широку популярність. Увага нині приділяється вивченню хмарних сервісів як майданчикі для інформаційних ресурсів у галузі освіти, культури, комунікативістики.

Мета наукової розвідки полягає у спробі здійснення аналізу інформаційно-комунікаційної технології хмарних сервісів з огляду на їх доцільність у соціальних комунікаціях та реалізації у медійній галузі та платформінгу. Проаналізовано погляди А. Манна, В. Биков, О. Маркової та інших. Здійснено історичний екскурс у поняття «Хмарні сервіси», що допомогло прояснити призначення для медійної галузі та вивести власну авторську позицію.

Щодо завдань наукової статті, то тут варто наголосити на необхідності ідентифікації хмарних технологій з огляду на стрімкий розвиток сучасних прикладних соціально-комунікаційних платформ не тільки як комунікаційного майданчика, але й інформаційного сховища.

Серед наукових методів, що були застосовані під час наукової розвідки мав місце описовий метод, що став доцільним задля здійснення опису теоретичних складових дослідження та порівняльний – для виведення загального бачення проблематики.

Як результат автором було запропоновано власне бачення хмарних сервісів як прикладних соціально-комунікаційних технологій

Ключові слова: *хмарні сервіси, комунікаційні технології, інформаційне сховище, інформаційно-комунікаційні технології.*

Постановка проблеми. Комунікаційні процеси XXI століття дуже різноманітні. Сучасне бачення існування себе та власного контенту на сторінках соціальних мереж чи різного роду платформ відрізняється від того як на нього дивився світ до пандемії. Нині, ми бачимо принципово нові підходи до наукових, освітніх, комунікаційних та інших ресурсів. Одним із таких ресурсів, що потребують уваги науковців є хмарні сервіси, які отримали широку популярність. Увага сучасників приділяється вивченню хмарних сервісів як майданчикі для інформаційних ресурсів у галузі освіти, культури, комунікативістики.

Загалом, не існує ще єдиного уніфікованого підходу до визначення хмарних сервісів як відокремлених технологій. В переважній більшості вони досліджуються у сфері ІТ-технологій, а фахівці у галузі прикладних соціально-комунікаційних технологій почали звертати увагу на них переважно нещодавно.

Актуальним є питання використання хмарних сервісів сучасними медійниками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увага сучасних науковців зосереджена навколо теми хмарних сервісів досить потужно. Прикладами є наукові роботи Маркової О. М. «Хмарні технології навчання: виток», Туравініної О. М. «Засоби хмарних обчислень у комп'ютерній інженерії», Теплицького І. О. «Середовища моделювання: від заміни до інтеграції», а також наукові погляди Бикова В. Ю., Вакалюка Т. А., Манна А.О., Соколової Л. Е, Сисоєвої С. О., Сєйтвелієвої С. Н, Стрюкаа А. М., Трис Ю. В., Шишкіної М. П., Яцишин А. В.

Варто виокремити **невирішені частини загальної проблеми**, що віддзеркалюють необ-

хідність глибшого вивчення хмарних сервісів з огляду на розвиток прикладних комунікаційних технологій та їх доцільності для соціальних комунікацій та практичної роботи медійників. Існує необхідність виведення моделей, що будуть найбільш зручними для комунікативістів, лідерів думок, журналістів тощо.

Мета наукової роботи полягає у описі хмарних сервісів як прикладних технологій, що реалізовуються в сучасному платформінгу.

Завдання: ідентифікація хмарних технологій як прикладних соціально- комунікаційній майданчик для інформаційного зберігання.

Методи дослідження: описовий (застосовувався для опису теоретичних складових базового поняття); порівняльний (для порівняння існуючих наукових точок зору, теоретичних та методологічних концептів окресленого поняття та надання власного визначення хмарним сервісам).

Виклад основного матеріалу. Популярними стали хмарні середовища, що застосовуються не тільки з огляду на приватне використання, але й розвитку корпоративної комунікації. Активна увага сьогодні прикута до хмарних технологій, що сьогодні розглядаються як ядро зберігання інформації й активно застосовуються у соціальних комунікаціях.

Основа сучасних хмарних технологій ґрунтується на концепції Дж. Маккарті, що побачила світ ще у середині XX століття та розвитку комп'ютерних технологій. «Комп'ютерні ресурси можуть бути організовані як комунальні послуги на зразок телефонної системи. ... Кожному абоненту такої послуги необхідно сплачувати лише за спожите, проте він буде мати доступ до усіх мов програмування на великій кількості систем. … Деякі абоненти також можуть надавати послуги іншим. ... Комунальні обчислення мають стати основою нової та важливої індустрії» [15, с. 2]. Як показує історія прогнози збулись і сучасні технології заполонили світ. Сьогодні ми маємо безліч комунікаційних моделей, які дають змогу не лише спілкуватися, але й заробляти великі гроші, продавати контент, будувати імідж, реалізовувати стар-апи тощо.

А. Манн вивчаючи розвиток комп'ютерних технологій визначав низку провідних факторів, що сформували сучасну бізнес-модель з продажу контенту. Спостерігаючи за розвитком електронних, телефонних та інших технологій вчений виокремив: «1) розмір інвестицій, необхідних для кожної окремої системи; 2) потенційне перекриття та дублювання елементів системи із 54 збільшенням кількості окремих систем; 3) невід'ємна для електронних систем властивість зменшення вартості опрацювання одиниці із зростанням швидкості, обсягу та потужності; 4) зростання вартості утилізації кожної окремої системи» [12, с. 247]. Зазначені фактори А. Манн характеризував як public utility, а саме системами комунальних послуг, особливостями яких він вважав наявність наголосу на наданому обсязі послуг за незначні прибутки, у разі коли ведеться ефективний бізнес. Також, він наголошував на тому, що має бути досить високий відсоток зацікавленості суспільства у систематичному детальному нагляді та регулювання бізнесу залежно від сучасних інтересів споживача. Поступово, спостерігаючи за розвитком комунікаційних процесів А. Манн писав, що виникає потреба в обслуговуванні споживачів за розумною ціною та надання послуг має бути централізованим; варто рахуватися із потребами споживацької аудиторії та враховувати її інтереси, впроваджувати нові ідеї, реалізовувати позиції, ініціювати розвиток інформаційних секцій, здійснювати безпосередній вплив на послуги зв'язків із громадськістю тощо. Усе це мало вивести комунікаційний сектор на лідерські позиції. У XXI столітті ми бачимо, що науковець був правий – його прогнози здійснились. Сучасні тенденції формування інформаційного поля не можуть бути здійснені без інтернету та платформ, які вона вміщує.

Розвиток засобів масової комунікації здійснив поштовх до розвитку комп'ютерних систем як цілої галузі ринкових послуг, що мають специфічні переваги. Звертаючись до наукових робіт А. Манна варто виокремити такі: «1) можливість використання розробленого програмного забезпечення на різних комп'ютерних системах, у тому числі – неіснуючих на час розробки програми; 2) зростання кількості комп'ютерних систем покращує надання послуги; 3) вартість послуги зменшується із зростанням розміру та потужності системи; 4) резервна потужність комп'ютерних систем, необхідна для задоволення пікових потреб користувачів, нарощується швидше та дешевше за інші типи систем за рахунок їх модульності; 5) диверсифікація послуги між постачальниками відбувається прозоро для її споживача; 6) додавання нових компонентів комп'ютерної системи збільшує її потужність за меншу вартість порівняно із попередніми компонентами; 7) об'єднання наукових обчислень та опрацювання бізнес-даних у спільній системі загального призначення сприяє економії коштів так само, як і надання

різним споживачам стандартизованих послуг» [12, с. 250–251].

Слід зазначити, що досить потужний поштовх до вивчення комп'ютерної галузі з огляду на розвиток прикладних технологій здійснив Д. Ф. Паркхілл вивчаючи досвід роботи з комп'ютерними системами з позиції планування часу та власного розкладу. Він став розробником комп'ютерної послуги, що мала свій початок від 1969 року і продовжувалась до 2014 – відеотекстелетекстової системи Telidon. Вона базувалась на існуванні комунікаційного протоколу, що мав місце під час переведення інформаційних даних для телесигналів.

Для прикладних соціально-комунікаційних технологій це є особливо важливим внеском, адже історичний аналіз його праць демонструє виникнення перших. «мульти-» систем. Така концепція дає можливість припустити, що мультисистеми сприяли виникненню різноманітних жанрових форм, платформ для комунікацій, розробки нових стар-апів тощо. З плином часу виникає нова генеза формування комунікаційного процесу, обміну ресурсами різного характеру (від інформаційного до розважального), утворенню новітніх концепцій бачення реалізації зберігання інформації тощо. Д. Ф. Паркхілл наголошував на можливих ризиках розвитку комп'терних систем акцентуючи увагу на тому, що можливий великий відсоток технологічного безробіття, приріст потенційних небезпек, порушення політичного устрою тощо. Згадані вище О. Манн та Д. Паркхілл не єдині чиї праці становлять цінність та є цікавими для вивчення розвитку прикладних соціально-комунікаційних процесів , але беззаперечно вагомими. Через 35 років ідеї, які у своїх працях у маси ніс О. Манн стали ключовими для вивчення інтернет-спільнот, інтернет-комунікацій, інтернет-журналістики.

Наша сучасниця А. В. Звєрєва наявність послуг системної інтеграції в спектрів нинішніх інформаційних технологій визначає наступним чином: «…сукупність ІТ-послуг по створенню та супроводу (після продажному обслуговуванню) ІТ-інфраструктури підприємства, яка включає в себе центри опрацювання даних, мережі, робочі місця, прикладне програмне забезпечення та корпоративні інформаційні системи, а також систему інформаційної безпеки» [3, с. 12]. Вона не лише надала визначення, але й запропонувала перелік ознак, що визначають її. До них вона віднесла ознаки за територіальними факторами, за масштабами, які носить той чи інший проєкт, за фактором існування аутсорсингу, а також, за місце надання послуг.

З вище зазначеного випливає, що сьогодні уже розмежовують комп'ютерну та інтернет-комунікацію. Розрізняючи їх виникає низка інших питань, що потребують занурення у практичне вивчення прикладних технологій, ідентифікації одиниць сучасної комунікації та інформатизації, вивчення підходів.

Однією із таких технологій нині варто вважати хмарні сервери, що сьогодні є досить популярними серед користувачів. Сучасники досить по різному визначають їх. «За суттю, хмари є кластерами комп'ютерів – чисельністю від декількох десятків до декількох тисяч – що опрацьовують дані одночасно. Google та IBM щойно пожертвували 1600 комп'ютерів для використання з цією 63 метою у трьох університетах. Один з них, Університет штату Меріленд – планує використовувати хмару для перекладу складних іншомовних текстів. Студенти створять програмне забезпечення для переваг хмарного комп'ютера. Учасники вірять, що така підготовка необхідна для того, щоб упоратись зі зростаючим обсягом даних, що мають бути опрацьовані» [14]. На думку М. П. Шишкіної [6] хмарні сервери це ті технології, що нині повністю відповідають існуючим проблемам у соціальній, освітній, культурній галузям суспільства. Тут доцільно згадати ще й інформаційну та комунікаційну специфіку, а також потребу підвищення якості освіти, науки, культури в Україні. Хмарні технології здатні виконувати функцію впровадження та реалізації принципів людиноцентризму, а саме надаючи можливість усім однаково доступу інформаційних, літературних, освітніх та інших результатів досліджень.

Національний інститут стандартів США (The NIST Definition of Cloud Computing) запровадив визначення Cloud Computing (що перекладається як «хмарні обчислення») та описали його як існуюча модель мережного доступу до сучасного спільного (всесвітнього) фонду обчислювальних ресурсів. тут класифікувати можна наступне: мережі, файли, програмне забезпечення, сервіси, платформи, бібліотеки, ресурси тощо). Подібні послуги можуть бути швидко надані у разі необхідності пошуку інформаційного ресурсу та мінімальними затратами часу та зусиль користувача, але неодмінною умовою є співпраця та залежність від постачальника. Саме вони описали низку рекомендацій, що вміщували п'ять основних характеристик хмарних обчислень. Це стало новим та оригінальним під-

ходом до вивчення інформаційно-комунікаційних технологій. Їх визначили як: вільний (повсюдний) мережний доступ; самообслуговування за потребою; об'єднання ресурсів у пул (незалежність від місцезнаходження ресурсу); вимірюваність сервісу (оплата після надання послуг); швидка еластичність (надання і вивільнення ресурсу в потрібній кількості та в будь-який час [11]. Разом з тим, наукові праці вчених цього ж інституту наголошували, що хмарні технології базуються на фундаментальних чотирьох моделях розгортання: публічній, гібридній, приватній, хмарній.

На думку В. Ю. Бикова сучасна генеза хмарних технологій може бути визначена як «віртуальний мережний майданчик» [1, с. 9]. Через наявність інтерфейсу користувача, що здатен співпрацювати із програмним забезпеченням та механізмами мережного налаштування – формуються спеціальні об'єкти та інформаційно-комунікаційні сервіси, платформи, мережі тощо.

Останні варто визначити як віртуальні площини чи майданчики, які «…виступають у ролі ситуаційної складової логічної мережної інфраструктури інформаційно-комунікаційних мережах із тимчасовою відкритою гнучкою архітектурою, що за своєю будовою і часом існування відповідає персоніфікованим потребам (як індивідуальним, так і груповим) користувача, а їхнє формування і використання підтримується хмаро орієнтованими технологіями» [9]. Онлайн Броуінг платформа у опублікованій статті «Інформаційні технології – Хмарні обчислення – Огляд і словниковий запас описує хмарні сервіси як такі, що «…забезпечують користувачеві мережний доступ до масштабованого і гнучко організованого пулу розподілених фізичних або віртуальних ресурсів, що постачаються в режимі самообслуговування й адміністрування за зверненням (програмне забезпечення, простір для зберігання даних, обчислювальні потужності тощо)» [13, с. 11]

Шишкіна М. П. зазначає: «хмаро орієнтованим середовищем закладу вищої освіти» визначає створене у цьому закладі середовище діяльності учасників освітнього і наукового процесу, в якому для реалізації комп'ютерно процесуальних функцій цілеспрямовано розроблена віртуалізована комп'ютерно-технологічна інфраструктура. При цьому хмарні сервіси важливо застосовувати для того, щоб зробити доступним користувачеві електронні освітні ресурси, що складають змістовне наповнення хмаро орієнтованого середовища [6, с. 89].

Впровадження та активне застосування хмарних сервісів сприяли формуванню їх як механізму зберігання інформаційних ресурсів для необмеженої кількості користувачів. У наш час помітним є покращення тенденції зберігання інформаційно-навчальних матеріалів для культурних та навчальних закладів, збільшилась кількість електронних бібліотек, систем відео комунікації, мультимедійного контенту. Велику популярність набувають корпоративні хмарні технології, що надають можливість підтримки наукової, освітньої, інформаційної діяльності.

Хмарні сервіси націлені на підтримку диференційованої діяльності комунікантів мережі в інформаційно-комунікаційному середовищі сьогодні. Це пояснюється існуванням різних груп та інтернет-спільнот, що взаємодіють в медійному просторі у режимі реального часу. Для контролю діяльності подібних спільнотах, існує функціональний апарат, який підтримує широкий доступ до інформаційного та розважального контенту для користувачів. Сьогодні існує досить пристойна кількість хмарних сервісів, що застосовуються не тільки для навчання, але й формування власних інформаційних сховищ та власних авторських матеріалів. Серед них є Wiziq, OpenClass, VideoWhisper, Whiteboard, Breakout rooms, Google Open Class, Canvas, додатки GoogleAPs тощо.

Загалом, сьогодні існують моделі хмарних сервісів, що на думку науковців (Т. Смірнова, О, Смірнов, Л. Поліщук, К. Буравченко, А. Макевнін), є затребуваними серед споживачів. Перша модель – це використання програмного забезпечення як послуги за якої постачальник надає платні послуги інформування та зберігання інформації в середині хмари як інфраструктури. Така модель має назву Cloud Software as a Service (SaaS).

Подібні програми мають гарно працювати не залежно від гаджетів. Важливим тут лишається інтерфейс клієнта, подібний до браузеру. Разом з тим, користувач не здатен контролювати хмарну технологію, але здатен заповнювати її інформаційно. Бувають винятки, коли користувачеві надається обмежений доступу до низки налаштувань на хмарному сервісі.

Друга модель Cloud Platform as a Service (PaaS) та її застосування як платформи. Тобто, тут напряму ми бачимо соціально-комунікаційний процес, а саме залучення прикладних технологій та використання платформінгу. Така модель дозволяє користувачам реалізовувати на хмарі впровадження власного інформаційного сховища, застосування інструментарію.

Третя модель – Cloud Infrastructure as a Service (IaaS), або хмарний сервіс як послуга.

У цьому разі споживач має можливість зберігати інформацію у мережевому доступі і «виконувати довільне програмне забезпечення, включаючи операційні системи та програми» [5, с. 46].

Як зазначають сучасні наукові кола [5] сьогодні споживач ще не може контролювати інфраструктуру хмарного сервісу, але уже здатен підпорядковувати своїм потребам наявні операційні системи, диференційоване програмне розміщення, механізми та способи зберігання інформаційного ресурсу, а також певний частковий контроль над низкою компонентів.

Разом з тим, доступ до ресурсу (тобто хмарного сервісу) здійснюється за дещо іншими підходами. Тут варто розглядати наступну класифікацію:

– private cloud, або особистий інформаційний простір: технологія функціонує за принципом обслуговування певної установи;

– community cloud, або технологія співробітництва (півтовариства). Цей ресурс використовується декількома установами на рівних умовах, але з однаково обмеженим доступом. Вагомим є зовнішній постачальник послуги й самі користувачі;

– public cloud, або загальнодоступний ресурс. Подібна технологія може управлятися будь-якою установою;

– hybrid cloud або технологія гібридизації. Така інфраструктура синтезує декілька хмар, наприклад, особистий і публічних, що поєднані крізь призму стандартизації та сприяють максимально повному перенесенню даних між хмарами.

Як видно із наведених класифікацій існує велика кількість наукових підходів до розподілення хмарних технологій.

Висновки. Хмарні сервіси сьогодні відносно нова технологія й у соціальних комунікаціях їй приділялось ще не достатньо уваги. Розвиток сучасних ІКТ та комп'ютерних послуг у XXI столітті сприяли формуванню новітніх інформаційно-комунікаційних процесів.

Нині існує багато визначень щодо поняття хмарних сервісів, але для галузі соціальних комунікацій варто підкреслити те, що вони є відокремленою технологією, що має на меті збирання та зберігання інформаційних ресурсів задля формування різного контенту за формою та призначенням. Хмарні технології – це сукупність методів та засобів, що ґрунтуються на зборі та систематизації знань про навколишній світ, опрацьовуються на відповідному сервісі та передають через інтернет ресурс інформацію, що є необхідною для комуніканта.

Загалом, з вище описаного випливає, потреба говорити про здійснення ідентифікації сучасних хмарних технологій, які використовуються сьогодні у різних сферах життя з огляду на прикладний характер соціально-комунікаційних платформ. Їхнє практичне впровадження та використання не підлягає сумнівам, вони є доцільними та необхідним з огляду на використання під час формування різного роду контенту.

Вони здатні генерувати та реалізовувати функції інформаційного сховища та комунікаційного майданчика..

Список літератури:

1. Биков В. Ю. Технології хмарних обчислень, ІКТ-аутсорсінг та нові функції ІКТ підрозділів навчальних закладів і наукових установ. *Інформаційні технології в освіті*. Херсон, 2011. № 10. С. 8–23.

2. Вакалюк Т. А. Теоретико-методичні засади проектування і використання хмаро орієнтованого навчального середовища у підготовці бакалаврів інформатики : дис. … доктора пед. наук: 13.00.10 «Інформаційно-комунікаційні технології в освіті». К., 2019. 614 с.

3. Зверева А. В. Формирование маркетинга услуг системной интеграции на основе облачных технологий : автореф. дисс. ... канд. эконом. наук: 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством: маркетинг / Зверева Анна Владимировна. М., 2014. – 29 с.

4. Маркова О. М. Хмарні технології навчання: витоки. *Інформаційні технології і засоби навчання.* 2015. № 2 (46). С. 29–44. URL: http://journal.iitta.gov.ua

5. Смірнова Т., Поліщук Л, Смірнов О. та інші Дослідження Хмарних технологій як сервісів Кібербезпека: освіта, наука, техніка. Т. 3. № 7, 2020. С. 43–62.

6. Шишкіна М. П. Теоретико-методичні засади формування і розвитку хмаро орієнтованого освітньо-наукового середовища вищого навчального закладу : дис. … доктора пед. наук: 13.00.10 «Інформаційно-комунікаційні технології в освіті». К., 2016. – 441 с.

7. Шишкіна М. П. Проблеми інформатизації освіти України в контексті розвитку досліджень оцінювання якості засобів ІКТ. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2012. Том 27, № 1. 17 с.

8. Яцишин А. В. Використання цифрових відкритих систем у підготовці аспірантів і докторантів. *Освіта та розвиток обдарованої особистості.* 2018. № 1 (68). С. 18–23.

9. About Perl – www.perl.org URL: Perl.org. 2018. URL: https://www.perl.org/about.html

10. Börger E. Computability, Complexity, Logic. Amsterdam : North-Holland, 1989. – XX+592 p. – (Studies in Logic and the Foundations of Mathematics, vol. 12.

11. CoCalc – Collaborative Calculation in the Cloud. *CoCalc by SageMath, Inc.* 2018. URL: https://cocalc.com

12. Mann A. O. A publicly regulated system of management control services *Management control systems: the proceedings of a symposium held at System Development Corporation, Santa Monica,* California, July 29–31, 1959 / Edited by: Donald G. Malcolm, and Alan J. Rowe; general editor: Lorimer F. McConnell. – Third printing. – New York ; London : John Wiley & Sons, 1962. – P. 245–263.

13. ISO/IEC 17788:2014(E) Information technology Cloud computing – Overview and vocabulary. First edition 2014-10-15. 2014. 16 p.

14. Google and IBM Donate 1,600 Computers to 'Cloud' Project 2007. December. P. 10. URL: http://dl.maximumpc.com/Archives/MPC1207-web.pdf

15. Garfinkel S. L. Architects of the Information Society: 35 Years of the Laboratory for Computer Science at MIT. Cambridge : The MIT Press, 1999. 72 p.

Dosenko A. CLOUD TECHNOLOGIES: APPLIED TECHNOLOGIES OF MODERN PLATFORMS

The article studies cloud services as one of the applied communication technologies of today. Attention is paid to the existing definitions of the concept, views in scientific circles, systematized the existing definitions and offered a vision of their own.

Attention is paid to the modern vision of communication processes in the XXI century, given the need to create their own quality content in social networks or communication platforms.

Not only fundamentally new approaches to scientific, educational, communication and other resources are analyzed, but also the historical analysis of the concept is made. That is why the need to study cloud services in the context of the development of social communications is beyond doubt.

One such resource that needs attention is cloud services, which have gained widespread popularity. Attention is now paid to the study of cloud services as platforms for information resources in the field of education, culture, communication.

The aim of scientific research is to try to analyze the information and communication technology of cloud services in view of their feasibility in social communications and implementation in the media industry and platforming. The views of A. Mann, V. Bykov, O. Markova and others are analyzed. A historical digression into the concept of "Cloud Services" was made, which helped to clarify the purpose of the media industry and derive their own position.

Regarding the objectives of the scientific article, it is worth emphasizing the need to identify cloud technologies in view of the rapid development of modern applied social and communication platforms not only as a communication platform, but also an information repository.

Among the scientific methods used in scientific research was the descriptive method, which became useful for describing the theoretical components of the study and comparative – to derive a general vision of the problem.

As a result, the author proposed his own vision of cloud services as applied social and communication technologies.

Key words: *cloud services, communication technologies, information storage, information and communication technologies.*

УДК 007:304:159.964.225
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/42

Кутуза Н. В.
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ФАКТОРИ МЕХАНІЗМУ ВПРОВАДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОГО ВПЛИВУ В МАСМЕДІЙНОМУ ПРОСТОРІ: ТЕОРЕТИЧНІ ОРІЄНТИРИ

Статтю присвячено впливовим характеристикам масмедійного простору. Окреслені загальні чинники успішної реалізації комунікативного впливу та запропоновано авторську класифікацію з урахуваннях критеріальних ознак вищезазначеного впливу. Підкреслено, що орієнтація в детальних характеристиках впливу дає змогу нейтралізувати ефекти сугесто-маніпулятивних контекстів у масовокомунікативному просторі. Запропоновано авторську класифікацію – розглядати мегафактори актуалізації впливу двома блоками: фактори соціо-психологічних характеристик суб'єкта й об'єкта впливу (або фактори інтерактивної актуалізації комунікативного впливу) та фактори повідомлення (або фактори текстової актуалізації комунікативного впливу) із відповідним спектром факторів, які й уможливлюють актуалізацію певного різновиду комунікативного впливу залежно від мети сугестора.

Основну увагу зосереджено на факторі текстової актуалізації впливу – факторі механізму впровадження впливу, який представлено настановою, стереотипом та наслідуванням і зараженням, де з останніми часто вживають і терміни «ідентифікація» й «конформізм». Відзначено, що більша плутанина виникає в розрізненні понять наслідування / зараження. За нашими переконаннями, природу механізму зараження відбиває наявність лише емоційної компоненти у віддзеркаленні мовленнєвої та дієвої поведінки особистості на відміну від наслідування, де фіксуємо й раціональний складник, а конформізм та ідентифікація більше тяжіють до зараження. Дослідивши класифікаційні ознаки факторів механізму впровадження впливу, який представлено настановою, стереотипом, наслідуванням і зараженням, виявлена така їхня спільна риса, як інерційність реакції реципієнта, що дає змогу ефективно впливати на реципієнта. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в поглибленій деталізації складників комунікативного впливу та їхнього аналізу реалізації у медіапросторі.

Ключові слова: *зараження, ідентифікація, комунікативний вплив, конформізм, наслідування, настанова, масмедійний простір, стереотип, сугесто-маніпулятивний вплив.*

Постановка проблеми. Сучасний масмедійний простір перенасичений доволі суперечливою інформацією різного характеру, що сприяє введенню особистості у стан розгубленості, дискомфорту, когнітивного дисонансу. Такі стани викликаються / підтримуються різними способами, оскільки є вельми придатними для навіювання потрібної інформації, бо, перебуваючи в середовищі перенасичення інформацією, пересічна людина подекуди не спроможна критично мислити. Щоб чинити опір цим впливам, реципієнт має бути обізнаним у специфіці комунікативного впливу загалом, що надасть змогу протидіяти цим сугесто-маніпулятивним впливам, тому актуальність порушеної проблеми не викликає сумнівів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен комунікативного впливу ставав об'єктом зацікавлення вчених різних наук (психології, соціології, філософії, мовознавства, соціальних комунікацій тощо), проте чітких критеріїв розподілу комунікативного впливу за різними критеріальними ознаками майже немає. Багато ж українських і зарубіжних вчених, серед яких Г. А. Гончаров, В. Г. Зазикін, О. В. Зазикіна, М. Р. Желтухіна, Т. Ю. Ковалевська, А. Б. Купрейченко, В. В. Латинов, В. В. Лученко, А. П. Мельников, Р. І. Мокшанцев, І. Ю. Черепанова, О. В. Шелестюк та ін., при вивченні специфічних ознак впливу першочергово акцентують на факторах / мегафакторах, що актуалізують вплив у численних комунікативних ситуаціях.

Постановка завдання. Об'єктом нашого дослідження є комунікативний вплив, предметом – різновиди комунікативного впливу за фактором механізму впровадження в масмедійному просторі. Метою нашої розвідки є з'ясувати актуалізатори механізму впровадження комунікативного впливу в масмедійному просторі. Для реалі-

зації поставленої мети потрібно розв'язати низку завдань: розглянути мегафактори, що актуалізують вплив; увиразнити критерії розподілу різновидів комунікативного впливу, запропонувавши власну класифікацію; описати специфіку настанови, стереотипу, наслідування та зараження як механізмів впровадження впливу; виявити спільні й відмінні ознаки наслідування, зараження, ідентифікації та конформізму як різновидів комунікативного впливу.

Виклад основного матеріалу. Ефективність реалізації комунікативного впливу можлива через низку умов. Учені звертають увагу на різні фактори можливості актуалізації впливу, проте нам імпонує позиція В. Г. Зазикіна, О. В. Зазикіної та А. П. Мельникова, де низка факторів розподіляється на дві групи: 1) відношення між сугестором і сугерентом (із відповідними характеристиками їхніх соціопсихоментальних властивостей і станів) у системі взаємодій; 2) різновиди / типи комунікативного впливу (з відповідними засобами та умовами їхньої жанрової реалізації) [див. 4, с. 49], тобто власне специфічні особливості конструювання та умови впровадження повідомлення для здійснення впливу. Враховуючи запропоновані вченими мегафактори актуалізації комунікативного впливу, розглядаємо ці фактори двома блоками: I) фактори соціопсихологічних характеристик суб'єкта й об'єкта впливу (або фактори інтерактивної актуалізації комунікативного впливу); II) фактори повідомлення (або фактори текстової актуалізації комунікативного впливу) [7, с. 108].

I. Фактори інтерактивної актуалізації комунікативного впливу передбачають комплексну кваліфікацію соціопсихологічних характеристик суб'єкта й об'єкта впливу, до яких уналежнюємо: 1) фактор соціопсихоментальних властивостей суб'єкта впливу – а) кількість суб'єктів, б) соціальні характеристики, в) психоментальні властивості, г) психофізіологічні стани та властивості; 2) фактор об'єкта впливу – а) кількість об'єктів, б) соціальні характеристики, в) психоментальні властивості, г) психофізіологічні стани [там само].

II. До основних факторів текстової актуалізації комунікативного впливу (фактори повідомлення) уналежнюємо такі: 1) фактор загального змісту (відповідність інтересам об'єкта впливу); 2) фактор форми вираження – а) форма досягнення, б) форма презентації, в) ступінь експлікованості; 3) фактор умов передання – а) просторово-часові (процесуальні): *) частота подання (персеверація), *) швидкість подання (перевищення порогу сприйняття), *) дефіцит часу для сприйняття, *) інтервал часу реалізації, *) тривалість, *) локальність; б) особливості ситуації впливу (невизначеність ситуації, неочікуваність); 4) фактор механізму впровадження впливу – а) настанова; б) стереотип; в) наслідування / зараження; 5) фактор побудови – а) комунікативні стратегії й тактики; б) нейрофізіологічна активація (переконання / сугестія); в) векторна скерованість впливу (сугестія / маніпуляція); г) інтенсифікація впливу (переконування / сугестія / гіпноз) [7, с. 113–114].

Вважаємо, що чітке врахування вищезазначених факторів може слугувати своєрідною інструкцією для конструювання різних впливових контекстів масмедійного простору, а також для нейтралізації шкідливого, деструктивного (маніпулятивного) впливу.

Ми зупинимося більш детально на факторі текстової актуалізації впливу – факторі механізму впровадження впливу, який представлено: 1) настановою, 2) стереотипом та 3) наслідуванням і зараженням.

1. Настанова. Згідно з теорією настанови Д. М. Узнадзе, вплив об'єктивної дійсності (середовища) на свідомість, поведінку не є безпосереднім, а опосередкований настановою [17, с. 23], яку витлумачують як стан внутрішньої готовності (налаштованості) людини на специфічний для неї вияв почуттів, спосіб інтелектуально-пізнавальної та вольової активності, динаміки та характеру спілкування, предметно-практичної діяльності тощо [13, с. 45]. Тобто настанова – це тяжіння до певної оцінки, що базована на когнітивному, афективному та конативному чинниках, і яка здатна впливати на них. Настанови виникають як певна відповідь на конкретну потребу. Враховуючи цей факт, відповідно можна й створювати ефективні впливові повідомлення в масмедійному просторі, корегуючи їх.

Окрім того, як зазначає І. Ю. Черепанова, загальна функція настанови характеризується трьома моментами: 1) настанова визначає стійкий цілеспрямований характер процесу діяльності й виступає як механізм стабілізації діяльності особистості, що дає змогу зберегти її скерованість у безперервно змінних ситуаціях; 2) настанова звільняє особистість від необхідності приймати рішення й довільно контролювати процес діяльності у стандартних, знайомих ситуаціях; 3) фіксована настанова виступає як фактор інерційності, що ускладнює пристосування до нових ситуацій [17, с. 27–28]. Отже, настанови певним чином «замінюють» процес

мислення, обмірковування, спрацьовують автоматично та впливають на когнітивну, афективну й конативну сферу особистості.

2. Стереотип. Розуміння механізму дії настанов полегшується розумінням стереотипної поведінки, тобто дії принципу домінанти (О. О. Ухтомський). Домінанту розуміють як «стійкий осередок підвищеного збудження в корі та підкорці головного мозку. Це є те саме таємне "щось", що заважає або, навпаки, змушує людину діяти в певних ситуаціях» [1, с. 32]. Домінанта згасає і залишає стереотипи, що виражено «у стійкій послідовності реакцій під час виконання відпрацьованої дії: початкова операція рефлекторно викликає наступні операції, які не регулюються з боку свідомості» [2, с. 102]. На думку С. Г. Кара-Мурзи, стереотип – «звичний штамп, поняття, забобони» [6, с. 30], що активно використовує маніпулятор, тобто це «своєрідний "код", за допомогою якого маса "однаково мислить", знаходить готові (причому спрощені) та звичні оцінки тих чи інших явищ» [10, с. 34]. Окрім того, переважно стереотипи уналежнюють до емоційно-оцінної сфери людини.

Оскільки ж явище стереотипізації відбивається й у царині мовної поведінки, то відповідно їх дефінують і як «одиниці мови, що часто використовуються, і є мовленнєвими формами вираження упорядкованих віддзеркалень положення справ і явищ – це можуть бути заклики, лозунгові й ключові слова, популярні вирази тощо» [5, с. 70]. Корисність стереотипів полягає в тому, що вони допомагають систематизувати уявлення про світ, але водночас вони є кліше, готовими думками, що заважають мислити самостійно [6, с. 135]. Отже, стереотипи – це кліше, що, з одного боку, полегшують сприйняття, «економлять» час, не вимагаючи тривалого процесу розумових, мисленнєвих операцій, систематизації уявлень, тяжіють до емоційно-оцінної сфери; з іншого – ці «готові думки», «готові відповіді» заважають критично оцінювати ситуацію. Маніпулюючи певним чином стереотипними реакціями, можна досягнути потрібного результату в масовоінформаційному просторі залежно від мети сугестора.

3. Наслідування та зараження. Найчастіше наслідування та зараження ототожнюють, тому, слушним спочатку, на нашу думку, звернутися до визначення цих понять. Згідно із позицією В. Г. Зазикіна, О. В. Зазикіної та А. П. Мельникова, «наслідування є основою зараження» [4, с. 52]. О. В. Шелестюк, розглядаючи наслідування в аспекті мовленнєвого впливу, підкреслює, що його потрібно уналежнити або до відтермінованого мовленнєвого впливу, або до його наслідку [див. 19, с. 154], причому авторка більше схиляється до останнього твердження. Б. Ф. Поршнєв узагалі не виокремлював наслідування як самостійний різновид, а називав його типом зараження: «існує два типи зараження: наслідування та вплив. Поняття наслідування набагато ширше, і під нього підводять не лише автоматизм безпосереднього імітування дій, а і явища, глибоко пов'язані з усвідомленням, і як наслідок – і з мовленням. Поняття впливу (сугестії) більш однозначне та характеризує лише певну роботу слова» [11, с. 11]. В. В. Москаленко витлумачує наслідування як «один із основних механізмів трансформації та формування особливостей і рис особистості» [9, с. 45], що, у свою чергу, дає змогу індивіду зняти з себе відповідальність за здійснену дію, бо звільняє від важкого вибору і дає змогу йому виступати як вияв свідомості групи» [див. 4, с. 53–54]. Таким чином, наслідування – механізм упровадження впливу, де індивід відтворює зразки поведінки та зовнішні риси певної групи усвідомлено (раціонально) чи неусвідомлено (ірраціонально).

Зараження – це механізм одночасного співпереживання загального психічного стану партнерів [12]. У зараження наявні такі психологічні особливості: переважно невербальний і короткочасний характер, спонтанне виникнення як внутрішній механізм поведінки, несвідома основа, функціонування лише в конкретній ситуації, більша ефективність у великій кількості партнерів, активізація лише в емоційній сфері [там само]. В такий спосіб зараження змушує маси «резонувати» в унісон [15, с. 149], що пояснюють виникненням резонансних коливань у структурі електромагнітних полів, утворюваних людським організмом [3, с. 472], і саме це зумовлює передавання домінувального емоційного стану від людини до людини – відбувається «психологічне енергетичне підживлення» [4, с. 52], яке в більшості випадків є основою масового гіпнозу [18, с. 81]. У людини, яка піддалася емоційному зараженню, підвищується сприйнятливість до імпульсів від натовпу та одночасно знижується сприйнятливість до імпульсів ззовні. Відповідно посилюються бар'єри, що вибудовуються проти будь-якого раціонального доказу [18, с. 83]. Загалом же джерелом зараження є носій емоційного заряду – індуктор, який передає цей заряд, що подалі багаторазово підсилюється в каналах взаємодії [3, с. 471], що і створюють цей сприятли-

вий емоційний фон для реалізації та функціонування зараження.

Це явище ще Ле Бон назвав «колективним несвідомим» і підкреслив, що «двигуном маси є саме несвідомі почуття» [8, с. 220]. Перебуваючи в натовпі, у людини активізуються такі типові ознаки поведінки: перевага ситуативних почуттів (настроїв), втрата інтелекту, відповідальності, легка керованість [15, 149], оскільки в натовпі втрачається інтелект і відбувається еволюційна регресія. На сьогодні маємо навіть експериментальні дослідження, які доводять, що в групі, в натовпі ненавмисно відбувається синхронізація жестів, поз і міміки та відчуттів, що й складає основу емоційного зараження [див. 14, с. 55–56]. В. Б. Шапарь стверджує, що в такому стані «актуалізується найнижчі, історично примітивніші шари психіки» [18, с. 83]. Екстраполюючи вищезазначене й у площину соціальних мереж як нового медіапростору, відзначимо, що саме механізми зараження майже тотожні: «Сугестивний вплив на мережеве співтовариство викликає "масову", "позаколективну" поведінку, його примітна ознака – стихійне передання інформації, суб'єкт діє практично без відчуття особистого контролю над ситуацією» [15, с. 172]. Проте, на нашу думку, в Інтернет-просторі особиста відповідальність ще більше зникає.

Отже, за нашими переконаннями саме природу механізму зараження відбиває наявність лише емоційної компоненти на відміну від наслідування, де також фіксуємо й раціональність.

Одночасно з термінами *наслідування* та *зараження* вживають і термін *ідентифікація*, що вперше в ужиток увів З. Фройд [9, с. 239]. Людина ідентифікує себе з іншими з певної соціальної групи, «копіюючи» в такий спосіб й поведінку: «у членів групи в результаті механізму психологічної ідентифікації виникає почуття солідарності. Почуття "Ми", тобто те, що згуртовує групу, створює у її членів схожі мотиви та акти поведінки» [9, с. 217–218], а отже, відбувається своєрідне уподібнення.

Разом з *ідентифікацією* застосовують і *конформізм* – «сліпе підкорення» стереотипам, думкам, смакам і стандартам масової свідомості [16, с. 47]. Специфіку конформістської поведінки окреслюють такі фактори: 1) є реакцією на тиск групи, проте він (тиск) не виражений у формі конкретної вимоги й поведінка людини є добровільною; 2) призводить до нівелювання, гомогенізації членів групи; тиск групи робить усіх рівними та знеособленими; 3) не дає індивідові можливості уникнути відповідальності за свої дії [9, с. 297]. Опертя на колективну свідомість звільняє людину від необхідності щоразу формувати власну думку, робити вибір і приймати рішення. Людина автоматично слідує тому, чому надає перевагу більшість, і для цього не потрібно жодних розумових зусиль [16, с. 47]. Таким чином, ідентифікація та конформізм відрізняються наявністю певного тиску у останнього, а обидва, на нашу думку, тяжіють до зараження.

Отже, зникнення свідомої, домінування несвідомої особистості, збіг напряму почуттів та ідей і намагання виконати миттєво навіяні дії – головні риси, які характеризують індивіда в натовпі. Емоційне (психологічне) зараження створює у широкої аудиторії відповідний однаковий настрій для сприйняття інформації, що пояснюється резонансними коливаннями у структурі електромагнітних полів, яке створюють людські організми, функціонування циркулярної реакції та психологічне енергетичне підживлення, продуковане індуктором і відповідною комунікативною ситуацією.

Ми вважаємо, що плутанина між наслідуванням і зараженням при їхній диференціації та кваліфікації як окремих понять відбувається тому, що вони мають декілька спільних рис: 1) в обох випадках відповідальність індивіда перекладається на групу, колектив тощо; 2) індивід ідентифікує, копіює поведінку інших людей. Це характеризує тісний зв'язок між зазначеними механізмами впровадження впливу, проте наслідування містить і емоційний, і раціональний складники, тоді як зараження – лише емоційний. Конформізм та ідентифікація більше тяжіють до зараження.

Висновки й пропозиції. Отже, масмедійний простір перенасичений сугесто-маніпулятивною інформацією, нівелювати вплив якої можна за умови наявності чіткої орієнтації у специфіці комунікативного впливу загалом. Нами запропоновано розглядати мегафактори, що актуалізують вплив двома блоками: I) фактори соціопсихологічних характеристик суб'єкта й об'єкта впливу (або фактори інтерактивної актуалізації комунікативного впливу); II) фактори повідомлення (або фактори текстової актуалізації комунікативного впливу). Детально розглянувши один із факторів текстової актуалізації впливу, а саме фактор механізму впровадження впливу, який представлено настановою, стереотипом, наслідуванням і зараженням, виявлена їхня спільна риса –інерційність реакції реципієнта. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в поглибленій деталізації складників комунікативного впливу та їхнього аналізу специфічної реалізації у медіапросторі.

Список літератури:

1. Викентьев И. Л. Приёмы рекламы и Pablic Relation. Киев : Триз-шанс, 1997. Часть I. 228 с.
2. Гиппенрейтер Ю. Б. Введение в общую психологию : курс лекций. Москва : ЧеРо; Юрайт, 2000. 336 с.
3. Дзялошинский И. М. Коммуникативное воздействие: мишени, стратегии, технологии : монография. Москва : НИУ ВШЭ, 2012. 572 с.
4. Зазыкин В. Г., Зазыкина Е. В., Мельников А. П. Психология рекламы и рекламной деятельности : монография. Москва : ИНТЕЛБУК; Издательство ЭЛИТ, 2009. 224 с.
5. Жилин И. М. Ложные стереотипы в буржуазной пропаганде. *Функционирование языка как средства идеологического воздействия* : сб. науч. тр. Краснодар : КГУ, 1988. С. 69–79.
6. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. Москва : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. 832 с.
7. Кутуза Н. В. Комунікативна сугестія в рекламному дискурсі: психолінгвістичний аспект : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 736 с.
8. Ле Бон Г. Психология толп. Москва : Институт психологии РАН; КСП+, 1999. 416 с.
9. Москаленко В. В. Психологія соціального впливу : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 448 с.
10. Печатнов В. О. Уолтер Липпман и пути Америки. Москва : Международные отношения, 1994. 336 с.
11. Поршнев Б. Ф. О начале человеческой истории. Проблемы палеопсихологии. Москва : Мысль, 1974. 487 с.
12. Психология коммуникации URL: http://psy-top.ru/2012-07-10-09-20-29.html
13. Різун В. В., Непийвода Н. Ф., Корнєєв В. М. Лінгвістика впливу: монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. 148 с.
14. Субботина Н. Д. Суггестия и контрсуггестия в обществе. Москва : КомКнига, 2006. 208 с.
15. Сугестивні технології маніпулятивного впливу: навчальний посібник / В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк, Л. Ф. Компанцева, Є. Д. Скулиш, О. Д. Бойко, В. В. Остроухов; за заг. ред. Є. Д. Скулиша. 2-ге вид. Київ : ВІПОЛ, 2011. 248 с.
16. Ценёв В. В. Психология рекламы. Реклама, НЛП и 25 кадр. Санкт-Петербург : Речь, 2007. 224 с.
17. Черепанова И. Заговор народа. Как создать сильный политический текст. Москва : КСП+, 2002. 464 с.
18. Шапарь В. Б. Профессиональный гипноз. Харьков : Книжный Клуб «Клуб семейного досуга»; Белгород: ООО Книжный Клуб «Клуб семейного досуга», 2008. 320 с.
19. Шелестюк Е. В. Способы, типы, приёмы и инструменты речевого воздействия. *Классическое лингвистическое образование в современном мультикультурном пространстве – 2 :* материалы международной научной конференции. Пятигорск: Пятигорский государственный лингвистический университет, 2006. С. 153–164.

Kutuza N. V. FACTORS OF THE MECHANISM OF INTRODUCTION OF COMMUNICATIVE INFLUENCE IN MASS MEDIA SPACE: THEORETICAL REFERENCE POINTS

The article is devoted to the influential characteristics of the mass media space. The general factors of successful realization of communicative influence are outlined and the author's classification taking into account criterion signs of the above-mentioned influence is offered. It is emphasized that the orientation in the detailed characteristics of the impact allows to neutralize the effects of suggesto-manipulative contexts in the mass communicative space. The author's classification is offered – to consider megafactors of actualization of influence by two blocks: factors of socio-psychological characteristics of the subject and object of influence (or factors of interactive actualization of communicative influence) and factors of communication (or factors of textual actualization of communicative influence) with a corresponding range of factors that allow actualization of certain types of communicative influence.

The main focus is on the factors of textual actualization of influence – factors of the mechanism of implementation of influence, which is represented by guidelines, stereotypes and imitation and infection, where the latter are often used and the terms "identification" and "conformism". It is noted that more confusion arises in distinguishing between inheritance / infection. In our opinion, the nature of the mechanism of infection reflects the presence of only the emotional component in the reflection of speech and effective behavior of the individual in contrast to imitation, where we fix the rational component, and conformism and identification are more prone to infection. Examining the classification features of the factors of the mechanism of implementation of influence, which is represented by guidelines, stereotypes, imitation and infection, revealed their common feature, such as inertia of the recipient's response, which allows to effectively influence the recipient. Prospects for further research are seen in the in-depth detail of the components of communicative influence and their analysis of implementation in the media space.

Key words: *infection, identification, communicative influence, conformism, imitation, instruction, mass media space, stereotype, suggesto-manipulative influence.*

УДК 811.161.2'42
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/43

Посмітна В. В.
Київський інститут Національної гвардії України

КОМУНІКАТИВНІ ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ МОБІНГУ У ВІЙСЬКОВОМУ ДИСКУРСІ

У статті порушено проблему комунікативної протидії мобінгу у військовій сфері. Відповідно до особливостей військового дискурсу та з урахуванням відсутності правового врегулювання виявів мобінгу в українському суспільстві, обґрунтовано необхідність зосередження на комунікативних і мовних чинниках боротьби з мобінгом. Виявлено особливості мобінгу у військовому колективі, схарактеризовано їх зв'язок зі специфікою військового дискурсу. Визначено комунікативні стратегії та тактики, що в межах військового дискурсу можуть ефективно застосовуватись у профілактиці та протидії мобінгу. Актуальність дослідження полягає в зацікавленості суспільства проблемами розвитку та функціонування військової сфери, а також у спрямованості сучасних наукових пошуків на виявлення чинників комунікативної протидії виявам психологічного тиску, агресивної мовної поведінки.

Як основні засоби запобігання та протидії мобінгу у військовому дискурсі визначено: регулярне застосування комунікативних стратегій співробітництва, оскільки вони сприяють згуртуванню колективу, формуванню поваги до кожного його учасника як до окремої особистості; чітке розмежування та усвідомлення відмінностей комунікативних стратегій підпорядкування і домінування, з подальшою відмовою від стратегії домінування, для якої характерне підкреслення особистої зверхності, а також від пов'язаної з нею стратегії конфронтації – на користь стратегії підпорядкування, яка передбачає орієнтування на нормативні документи; більш широке використання комунікативної стратегії орієнтування на узгодженість дій, оскільки вона сприяє формуванню взаємопідтримки та взаємодопомоги, а також відповідальності за власні вчинки та слова; урізноманітнення комунікативних тактик, застосування не тільки типових для військового дискурсу тактик команди та рапорту, а й комунікативних тактик зближення, відкритості, зацікавленості, орієнтування на спільне вирішення проблем, доброзичливості, схвалення; обережність у використанні тактики критикування підлеглих; дотримання культури мовлення та мовного етикету, застосування мовних засобів виявлення поваги до особистості.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що ефективність комунікативної протидії мобінгу у військовому дискурсі залежить від застосування комунікативних засобів, які сприяють зниженню агресивності, формуванню толерантності, створенню психологічного комфорту у службовому спілкуванні, відповідно до спільних завдань професійної діяльності, комунікативних цілей, індивідуальних особливостей та соціальних ролей комунікантів.

Порівняльна характеристика особливостей мобінгу у військовому та правоохоронному дискурсі розглядається як перспектива дослідження.

Ключові слова: *мобінг, комунікативна протидія, військовий дискурс, комунікативна стратегія, комунікативна тактика, мовний вплив.*

Постановка проблеми. Проблема протидії мобінгу пов'язана зі зростанням мовно-психологічного тиску, маніпулятивного мовного впливу в різних сферах діяльності суспільства. Сьогодні вміння захищатися від деструктивного впливу є важливою умовою самозбереження комунікативної особистості, цим пояснюється важливість питання комунікативної протидії мобінгу. Актуальність дослідження полягає передусім у зацікавленості суспільства проблемами розвитку та функціонування військової сфери, а також у спрямованості сучасних наукових пошуків на виявлення чинників комунікативної протидії виявам психологічного тиску, агресивної мовної поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мобінг сьогодні вивчається передусім у психологічному [5; 6; 12 та ін.] та правовому [7; 10; 13 та ін.] аспектах. Особливо активно досліджується мобінг в аспекті правової захищеності громадян у сфері професійних відносин, науковці протягом останніх двох десятиліть регулярно звертають увагу на відсутність правового врегулювання виявів мобінгу в колективах.

Законодавча неврегульованість проблеми спонукає до аналізування мобінгу на комунікативному рівні, до пошуку комунікативних засобів протидії психологічному тиску в його конкретних виявах, характерних для певної галузі діяльності. Слід зауважити, що в дослідженнях із мовної комунікації мобінг як явище залишається недостатньо розробленим, хоча фахівцями ретельно досліджені загальні питання мовно-психологічного тиску, деструктивного маніпулятивного впливу (В. З. Дем'янков, Дж. Остін, Л. М. Пелепейченко, Г. Г. Почепцов, О. В. Шелестюк та ін.), які часто є виявами мобінгу.

Здатність захищатися від психологічних утисків значною мірою залежить від особливостей комунікації в тій чи іншій сфері, від типу та особливостей дискурсу. Проблеми військової комунікації розглядались окремо в напрямах морально-психологічного виховання [4; 8; 11] та особливостей військового дискурсу [9].

Усі схарактеризовані здобутки з різних напрямів досліджень створюють підґрунтя для виявлення особливостей мобінгу у військовій комунікації та визначення комунікативних засобів протидії цьому явищу.

Постановка завдання. Мета дослідження – виявити комунікативні чинники протидії мобінгу у військовому дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Боротьба з мобінгом передбачає передусім знання сутності цього явища, усвідомлення відповідальності за його подолання, визначення способів протидії.

Уведення в науковий обіг терміна «мобінг» на початку 1960-х років пов'язують з іменами Конрада Лоренца та Петера-Пауля Гайнеманна. К. Лоренц, австрійський біолог, застосував слово мобінг (*mobbing* – від англ. *to mob* – оточувати, нападати зграєю) для характеристики агресивної поведінки зграї стосовно окремих тварин. Шведський дитячий лікар П.-П. Гайнеманн назвав мобінгом таку поведінку дітей, у якій виявляється групова агресія до окремих однолітків, яким відводиться роль жертви [3].

Поняття мобінгу стосовно трудових відносин запропонував шведський психолог Хайнц Лейманн у монографії «Мобінг, переслідування на роботі». На його думку, мобінг – це психологічний тиск на робочому місці, що регулярно виявляється у чварах, цькуванні, підсиджуванні, плітках, інтригах, хамстві, емоційному насильстві, сексуальному домаганні тощо [14, с. 285].

Близьким за змістом є поняття булінгу, проте під булінгом сьогодні зазвичай розуміють цькування у шкільному колективі. Послуговуємося терміном мобінг як більш широким за змістом.

Виникнення мобінгу у військовому колективі може бути спричинене передусім негативними груповими настроями, конкуренцією. Поширення мобінгу залежить від індивідуально-психологічних якостей ініціатора та жертви утисків, від того, наскільки уважно та відповідально керівник підрозділу ставиться до формування колективного настрою та колективної думки. Найчастіше жертвами мобінгу серед військовослужбовців стають ті члени колективу, які мають: фізичні недоліки; такі риси характеру, як замкнутість або імпульсивність; особливості зовнішності, що відрізняють їх від більшості; страх перед колективом або службою; хвороби, що заважають повноцінному спілкуванню; труднощі в навчанні.

Особливістю розуміння явища мобінгу у військовому дискурсі є також те, що тиск, цькування серед військовослужбовців часто пов'язують із поняттям «дідівщини», тому для військової галузі існує необхідність чіткого розмежування змісту понять «дідівщина» і «мобінг».

Дідівщиною вважають нестатутні відносини між військовослужбовцями, що ґрунтуються на неформальному ієрархічному поділі військовослужбовців за терміном служби. Ідеологічну основу дідівщини становлять традиції, обряди, що передаються від призову до призову. Часто (але далеко не завжди) такі традиції та обряди пов'язані з фактами приниження честі й гідності. Сам термін «дідівщина» не визначений на законодавчому рівні. Але існує поняття нестатутних взаємовідносин, за які військовослужбовці несуть відповідальність відповідно до Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення. Проте поняття мобінгу не можна обмежувати тільки виявами т. зв. «дідівщини».

З'ясуємо правові можливості боротьби з мобінгом у військовому дискурсі. Звернемося передусім до Статутів Збройних Сил України, оскільки це основний нормативний документ, яким керуються військовослужбовці у своїй діяльності. Кожен військовослужбовець їх ретельно вивчає, а кожен командир регулярно перевіряє знання підлеглими змісту цих документів. Зауважимо, що поняття мобінгу в них відсутнє, натомість Дисциплінарний статут визначає у вимогах до командирів необхідність «поєднання повсякденної вимогливості командирів і начальників … до підлеглих без приниження їх особистої гідності,

з дотриманням прав і свобод», у вимогах до підлеглих – дисциплінарну необхідність «виявляти повагу до командирів і один до одного, бути ввічливими і додержуватися військового етикету» [1]. У Статуті внутрішньої служби містяться вимоги дотримання взаємної поваги, ввічливості, справедливого ставлення до підлеглих, необхідність «вивчати та аналізувати морально-психологічні якості кожного військовослужбовця, соціально-психологічний клімат у підпорядкованих підрозділах» [2]. Статути містять заборони вчиняти будь-які дії, що принижують честь і гідність підлеглих, проте майже не мають конкретних вказівок, які саме дії маються на увазі, зазначаються тільки «зривання погонів, зрізання нашивок» [1]. Отже, військовослужбовець сам має визначати, які його дії можуть принижувати честь і гідність інших, а які дії є виявом поваги і справедливості. Зважаючи на особливості військового дискурсу, відповідальність за тлумачення цих понять і за розуміння їх конкретних виявів доцільно покласти на командирів і начальників.

Поняття мобінгу не визначено чинним українським законодавством.

У законодавстві йдеться про заборону будь-якої дискримінації, обмеження прав працівників, проте не пояснюється, у чому конкретно виявляється така дискримінація (Кодекс законів про працю України № 322-08 від 10.12.1971, редакція від 14.08.2021), про утиски та приниження людської гідності, проте не закріплюється ніякої форми протидії (Закон України «Про засади протидії та запобіганні дискримінації в Україні» від 06.09.2012, редакція від 30.05.2014).

Натомість на законодавчому рівні закріплено поняття булінгу, тобто цькування у шкільному колективі, та визначено покарання за його вчинення (у статті 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення; 18 грудня 2018 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)». Проте цей закон не поширюється на військові колективи, оскільки стосується неповнолітніх та освітян, які з ними працюють.

В Україні було зареєстровано законопроєкти, у яких визначено зміст поняття мобінгу в колективі, визначено типові ознаки цього явища та запропоновано заходи, спрямовані на запобігання та протидію мобінгу: проєкт закону України від 01.03.2019 № 10118 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії мобінгу»; проєкт закону «Про працю», який було подано на розгляд Верховної Ради 28.12.2019. Проте ці законопроєкти було відкликано.

Отже, сьогодні законодавством України не регулюються відносини, що підпадають під поняття мобінгу.

Ураховуючи відсутність чітких критеріїв визначення мобінгу та відповідальності за нього, можна стверджувати, що сьогодні основними правовими орієнтирами в запобіганні та протидії мобінгу у військовому колективі є Статути Збройних Сил України. При цьому доцільно зобов'язати командирів у процесі ознайомлення підлеглих із цими нормативними документами конкретизувати заявлені в них поняття поваги, честі та гідності, відповідальності та справедливості – тих цінностей, які мають бути визначальними у формуванні комунікативної поведінки в колективі.

Ураховуючи недостатньо чітку визначеність правових чинників протидії мобінгу, виявимо та схарактеризуємо мовні та дискурсивні засоби, які будуть ефективними в боротьбі з мобінгом.

Спілкування у військовій сфері, з одного боку, відображає загальні комунікативні особливості сучасного суспільства, а з другого боку, характеризується значними дискурсивними особливостями [9].

Комунікативні чинники протидії мобінгу у військовому колективі випливають з особливостей військового дискурсу – його закритий характер (основними учасниками дискурсу є командир і підлеглий, тобто представники інституту армії), сувора ієрархія у спілкуванні (обов'язковість виконання наказу, команди, розпорядження), наказ як специфічний вид мовного впливу (він не передбачає обговорення), значно більша сила мовного впливу, ніж у цивільному колективі [9].

На комунікативному рівні мобінг у військовому колективі може виявлятись у зловживанні наказом як видом мовного впливу; у застосуванні комунікативних стратегій домінування, конфронтації; у використанні комунікативних тактик примушування, погрожування, навішування ярликів, маніпулювання, дистанціювання або, навпаки, порушення особистісного простору. На мовному рівні індикаторами мобінгу можуть бути зловживання критикою, іронічно-зневажливий тон, грубо-просторічна лексика.

Ефективність протидії мобінгу на комунікативному рівні залежить передусім від систематичності використання запобіжних засобів.

Виділимо комунікативні засоби запобігання мобінгу у військовому колективі, спираючись на основні особливості військового дискурсу.

Специфічним та одним з основних видів мовного впливу у військовому дискурсі є наказ. Застосування поряд із ним таких видів мовного впливу: переконання, обґрунтування, пояснення, прохання – запобігатиме зловживанню наказом як найбільш авторитарним видом впливу та сприятиме розвитку демократичних відносин у військовому середовищі.

Чітка ієрархія відносин, визначена Статутами Збройних Сил України, передбачає використання комунікативної стратегії підпорядкування як однієї з основних у військовій комунікації. Проте через специфічні умови військового дискурсу – закритість, обов'язковість виконання наказів і розпоряджень – стратегія підпорядкування досить часто, на жаль, підміняється стратегіями домінування та конфронтації. Тому для запобігання мобінгу необхідним є чітке розмежування та усвідомлення відмінностей комунікативних стратегій підпорядкування і домінування, з подальшою відмовою від стратегії домінування, яка передбачає підкреслення особистої зверхності, переваги (*Тому що я так сказав*), а також від пов'язаної з нею стратегії конфронтації (*Ти що, не зрозумів, хто тут головний?; Хто ти такий, щоб мені суперечити?!*) на користь стратегії підпорядкування, яка передбачає орієнтування на нормативні документи (*Тому що це передбачено Вашими обов'язками; Згідно з наказом міністра…*).

Так само дієвим у запобіганні мобінгу буде більш широке використання комунікативних стратегій співробітництва (*Це наше спільне завдання; Ми разом подолаємо труднощі; Ви згодні, що так буде краще для всіх нас*?) та ввічливості (*Зробіть це, будь ласка; Пане курсант, Ви встигнете виконати це до 12 грудня?*), оскільки вони сприяють згуртуванню колективу, формуванню поваги до кожного його учасника як до окремої особистості, яка має право на свої погляди та індивідуальні особливості.

Ще однією комунікативною стратегією, необхідною в запобіганні мобінгу, вважаємо стратегію орієнтування на узгодженість дій (*Панове курсанти, якщо наша група не встигне виконати свою частину завдання до 12 грудня, то весь інститут не зможе вчасно поїхати в зимову відпустку*), оскільки вона сприяє формуванню взаємопідтримки та взаємодопомоги, а також відповідальності за власні вчинки та слова.

Ефективним у запобіганні мобінгу у військовому дискурсі вважаємо урізноманітнення комунікативних тактик, зокрема застосування поряд з основними тактиками – команди (командир→підлеглий) і рапорту (підлеглий→командир) – комунікативних тактик зближення, відкритості, зацікавленості, орієнтування на спільне вирішення проблем, доброзичливості, схвалення. Це дозволить, по-перше, послабити той тиск, що вже випливає зі статутних обмежень, а по-друге, запобігти хибному розумінню командиром свого права застосовувати команду й вимагати рапорту – як можливості постійно тиснути на підлеглого в різних комунікативних ситуаціях, зокрема і в неофіційному спілкуванні. Одним із яскравих виявів такого тиску у військовому дискурсі є, на жаль, зловживання тактикою критикування. Схильність багатьох командирів до постійної критики підлеглих пов'язуємо зі статутними вимогами контролювання різних напрямів діяльності військовослужбовців. Ці вимоги, у свою чергу, можна пояснити ціннісною домінантою військового дискурсу – готовністю до захисту (боєготовністю) [9]. Проте учасникам військового дискурсу варто пам'ятати, що критика буде ефективною, не деструктивною, якщо будуть витримані такі комунікативні умови: критикувати потрібно конструктивно, підкріплюючи зауваження пропозиціями, порадами; критикувати слід дію, вчинок, а не саму особу; критика не має принижувати; критику слід поєднувати зі схваленням; критика повинна ґрунтуватися на об'єктивних оцінках, а не на суб'єктивному ставленні. Упровадження у військовий дискурс цих визнаних суспільством правил вважаємо однією з найважливіших умов запобігання мобінгу, а також подолання його виявів.

На мовному рівні запобіганню цькуванню у військовому колективі сприятиме дотримання культури мовлення (передусім відсутність позалітературних елементів) та мовного етикету (він для більшості ситуацій передбачений Статутами Збройних Сил України), застосування мовних засобів виявлення поваги до особистості.

Протидія мобінгу в кожному окремому випадку передбачає передусім виявлення причин, визначення особливостей конкретної комунікативної ситуації та вибір комунікативних і мовних засобів із названих вище, відповідно до спільних завдань професійної діяльності, комунікативних цілей, індивідуальних особливостей та соціальних ролей комунікантів.

Висновки і пропозиції. Аналіз комунікативної протидії мобінгу у військовому дискурсі дозволяє стверджувати, що сьогодні, за відсутності нормативного закріплення поняття мобінгу та відповідальності за вчинення тих дій, які відпо-

відають змісту цього поняття, існує необхідність і можливість зосередження на комунікативних і мовних чинниках боротьби з мобінгом. На комунікативному та мовному рівні найбільш ефективними засобами запобігання та протидії мобінгу у військовому колективі вважаємо застосування комунікативних стратегій співробітництва, орієнтування на вияв доброзичливості та поваги в повсякденному спілкуванні. Такі засоби сприятимуть зниженню агресивності, формуванню толерантності, створенню психологічного комфорту в комунікації для забезпечення ефективного виконання службових завдань. Доцільно також розробити чітке визначення мобінгу у військовій сфері, оскільки спілкування у військовому колективі має виражену специфіку.

Як перспективу подальших досліджень розглядаємо порівняльну характеристику особливостей мобінгу у військовому та правоохоронному дискурсі.

Список літератури:

1. Дисциплінарний статут Збройних Сил України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text
2. Статут внутрішньої служби Збройних Сил України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text
3. Белых-Силаев Д. В. Проблема моббинга в работах зарубежных исследователей. *Юридическая психология*. 2008. № 1. С. 46–48.
4. Карчевський І. Р. Проблемна міжособистісна взаємодія особового складу військової частини та особливості її діагностики і попередження : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09 / І. Р. Карчевський. Хмельницький : Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, 2005. 19 с.
5. Кирейчев А. Моббинг как социально-психологическое явление в сфере управления человеческими ресурсами. *Культура народов Причерноморья*. 2005. № 58. С. 43–45.
6. Колодей К. Моббинг. Психотеррор на рабочем месте и в школе / пер. с нем. Харьков : Изд-во Гуманитарный Центр, 2021. 404 с.
7. Коляда Т. А. Моббінг у трудових (службово-трудових) відносинах: до постановки проблеми. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ :* зб. наук. праць. Харків : ХНУВС, 2010. № 2 (49). С. 265–273.
8. Кохан В. Г. Діяльність військового керівника по збереженню психічного здоров'я військовослужбовців : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09. Нац. акад. прикорд. військ України ім. Б. Хмельницького. Хмельницький, 2003. 182 с.
9. Посмітна В. В. Особливості військового дискурсу. *Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць Харківського нац. педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.* Харків, 2010. Вип. 30. С. 90–97.
10. Сімакова С. І., Кравченко О. С. Актуальні проблеми запобігання мобінгу в трудових відносинах в Україні. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 8. С. 137–142. URL: http://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/2488/1/Aktualni_ problemy.pdf
11. Хіміч В. В. Особливості діяльності командирів прикордонних підрозділів з розв'язання міжособистісних конфліктів серед підлеглих : дис. ... канд. психол. анук: 19.00.09 / В. В. Хіміч; Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. Хмельницький, 2008. 152 с.
12. Шамшиева А. В., Юричка Ю. И. Моббинг как форма проявления межличностного конфликта в организации. *Психолого-педагогические проблемы личности и общества : материалы Международной научно-практической конференции (20 февраля 2014 года)*. Днепропетровск : Т. К. Середняк, 2014. С. 112–115.
13. Юшко А. М., Чехун Д. Р. Мобінг у трудових відносинах. *Право та інновації.* № 4 (32). 2020. С. 13–19.
14. Leymann Heinz. Mobbing and Psychological Terror at Workplaces. *Violence and Victims.* Vol. 5. № 2 (1990). 119–126. URL: http://www.mobbingportal.com/leymanh.html

Posmitna V. V. COMMUNICATIVE MEANS OF COUNTERING MOBBING IN MILITARY DISCOURSE

In the article is raised the problem about communicative counteraction to mobbing in the military sphere.

In accordance with the peculiarities of military discourse and taking into account the lack of legal regulation of mobbing in Ukrainian society, the need to focus on communicative and linguistic factors in the fight against mobbing is justified.

The peculiarities of mobbing in the military team are revealed, their connection with the specifics of military discourse is characterized.

Communicative strategies and tactics are identified, that within the military discourse can be effectively used in preventing and combating mobbing.

The relevance of the study is lied in the public interest in the development and functioning of the military sphere, as well as in the focus of modern scientific research to identify factors of communicative resistance to psychological pressure, aggressive speach behavior.

The main means of preventing and counteracting mobbing in military discourse are defined: regular using of communicative strategies of cooperation, as they contribute to the cohesion of the team, the formation of respect for each of its members as an individual; clear demarcation and awareness of the differences between communicative strategies of subordination and domination, followed by the abandonment of the strategy of domination, which is characterized by emphasizing personal supremacy, and the associated strategy of confrontation – in favor of the strategy of subordination, which focuses on regulations; increased use of the communicative strategy of focusing on coherence of actions, as it promotes the formation of mutual support and mutual assistance, as well as responsibility for their own actions and words; diversification of communicative tactics, use not only of typical for military discourse tactics of command and report, but also communicative tactics of rapprochement, openness, interest, focus on joint problem solving, friendliness, approval; caution in the use of tactics of criticizing subordinates; adherence to the culture of speech and language etiquette, the use of language means of respect for the personality.

The analysis suggests that the effectiveness of communicative counteraction to mobbing in military discourse depends on the use of communicative tools that reduce aggression, tolerance, psychological comfort in official communication, in accordance with common tasks of professional activity, communicative goals, individual characteristics and social roles of communicators.

The comparative characteristics of the peculiarities of mobbing in military and law enforcement discourse are considered as a research perspective.

Key words: *mobbing, communicative counteraction, military discourse, communicative strategy, communicative tactics, speech influence.*

УДК 316.776.23
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/44

Сухаревська Г. В.
Національний університет водного господарства та природокористування

КОМ'ЮНІТІ – ОСОБЛИВА ФОРМА МЕРЕЖЕВИХ СПІЛЬНОТ: СПЕЦИФІКА І АЛГОРИТМИ ДІЯЛЬНОСТІ

Результатом впливу розвитку електронних мультимедіа на суспільну комунікацію, стала переорієнтація вектору комунікативних актів в сторону локальних груп, в сектор приватних інтересів і захоплень. В результаті цього утворилися численні комунікаційні майданчики. Саме тому соціальні спільноти у віртуальному просторі об'єктивні по своїй природі і на них розповсюджується дія існуючих у фізичному світі законів розвитку соціуму (зрозуміло, з урахуванням специфіки віртуального простору). Соціальне співтовариство кіберпростору є формою суспільного життя людей, що вперше в історії людства носить глобальний, наднаціональний, надкласовий і надполітичний характер. При цьому локальні спільноти можуть мати національну специфіку, відображати особливості політичних режимів своїх країн і в цьому полягає один з проявів діалектики соціальних відносин у віртуальній реальності. Форми комунікації користувачів мережі можуть бути абсолютно різноманітними. Саме ж середовище мереж у своєму функціонуванні, підкоряється закономірностям розвитку великих соціальних груп кіберпростору. Функцію форми при цьому можуть виконувати лише такі чинники, які володіють властивістю створювати відносно міцну форму взаємозалежності, саме в межах цієї форми і розгортаються змістовні процеси під впливом формоутворюючого чинника. Вказана сфера якраз і створюється саме межами соціальної системи віртуальних мережних співтовариств. Конкретні процеси передачі та обробки інформації, пов'язані як раз із взаємодією віртуальних співтовариств, що формують цю систему. Віртуальні мережеві співтовариства мають різноманітні підстави для свого утворення, різну внутрішню структуру, використовують різноманітні форми розширення свого складу. При цьому у всіх видах мережних співтовариств, неодмінною умовою їх існування є інформаційна стратифікація. Інтеракція суб'єктів в соціальних мережах призводить до формування окреслених утворень – ком'юніті. Ком'юніті, створювані на основі віртуальних запитів користувачів, являють собою єдиний конгломерат (мережу), де всі події поєднуються з інтернет-простором.

Ключові слова: *ком'юніті, соціальні мережі, мережеві спільноти, комунікації в Інтернеті.*

Постановка проблеми. Розширення та інтенсифікація зв'язків людей, що належать до різних культур, національних спільнот, цивілізацій, часто надає цим зв'язкам знеособлений, чисто функціональний характер. Сучасні засоби комунікації – такі, як Інтернет або супутникове телебачення,- роблять можливими повсякденні контакти індивіда з будь-яким іншим індивідом, що живуть на планеті, з кожного, найвіддаленішого від нього соціально-культурного середовища. У принципі це створює можливості для формування людських спільнот, що не розділені національно-етнічними та культурними кордонами, здатних до об'єднання навколо великих, планетарного масштабу цілей. Однак у сьогоднішній практиці швидше відбувається витіснення традиційних групових зв'язків, що припускають ту чи іншу ступінь солідарності і взаємного співчуття, функціональними інформаційними зв'язками, часто сполученими з взаємним психологічним відчуженням людей. В цьому сенсі найбільший інтерес представляє особливість комунікації в мережі, її специфіка, форми і тенденції. Так, міжособистісна комунікація в комунікативному просторі Інтернету може відбуватися в приватному або публічному режимі. Становище індивіда як члена спільноти характеризується традиційними категоріями статусу в системі відносин спільноти і соціальної ролі. Розглянемо особливості спільнот сформованих в інтернет, перш за все в соцмережах, зокрема тих які прийнято називати ком'юніті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика мережевого суспільства і особливості комунікації в ній привертала увагу багатьох дослідників сучасного суспільства, класиків інформаційного суспільства. Ці питання підіймали в своїх працях М. Кастельс, М. Хоркхаймер, З. Бауман, М. Маклюєн, А. Турен, Д. Масуда,

П. Сервала-Шрайбер, Ю. Хабермас, Н. Луман, Д. Белл, А. Тоффлер, Р. Бард і багато інших.

Серед сучасних вітчизняних дослідників комунікативних процесів в інтернет-просторі можна назвати: Г. Почепцова, В. Іванова, С. Коноплицького, В. Щербину, О. Горошко, Н. Шульгу, С. Шевченко, В. Бебика, Л. Хижняк, О. Матвеєва, Н. Кузнецову, О. Сусську, Н. Білан, Н. Бойко, М. Кіцу, К. Олійник, О. Лабу, О. Дзюбіну, К. Когана, С. Нерян, О. Якимчук; і російських дослідників: Д. Іванова, А. Лавренчука, А. Бондаренко, А. Лещенко, В. Сазонова. А. Кацай, В. Нестеров.

Питанням трансформації комунікації особистості в соцмережах як з позиції комунікаційного, філологічного аспектів так і психологічного аспектів, приділяли увагу такі західні дослідники як Р. Хойслинг, Ш. Теркл, С.-Ж. Лі і Б. Куіглі, Е. Пірсон, Н. Постер, К. Янг, Р. Баумайстер, К. Янг, М. Гриффитс, П. Келли, Д. Донас і на пострадянському просторі В. Нестеров, І. Горєлов, К. Сєдов, М. Ляпон, Б. Огибенин, А. Радиіонова, а також праці вітчизняних дослідників С. Заборовської, О. Горошоко, І. Кузнєцової, С. Коноплицького, К. Гоцуляк, Л. Дідик, О. Немеш, І. Крейтор-Бантиш, Л. Березовської, В. Щербатюк, А. Кургузова і багато інших.

Постановка завдання. Провідною методологією є структурно-функціональний аналіз феномену ком'юніті. Особлива ж увага приділена соціальній взаємодії у соціальних мережах. Серед теорій які описують та вивчають соціальну взаємодію варто виділити декілька визначальних для даного аналізу теорій. До них належать соціометрія Д. Морено, теорія обміну Дж. Хоманса і П. Блау, а також теорія символічного інтеракціоналізму Г. Міда і концепт соціального конструювання реальності Т. Лукмана і П. Бергера. Зазначені теорії описують різноманітні аспекти соціальної взаємодії які є визначальними і для мережевої комунікації. Ми ж, не заглиблюючись в теорії обміну, використовуємо структурно-функціональний аналіз феномену ком'юніті, що знайшло відображення в описі структури і основних функціональних задач ком'юніті. Важливим для нас в контексті вивчення цього феномену є і процесний підхід, започаткований М. Арчер, Т. Лукманом і П. Бергером, а також продовжений Т. Заславською, П. Штомпкою і іншими дослідниками, динамічних соціальних явищ і процесів в соціумі. Процесний підхід зокрема дозволив позиціонувати ком'юніті як динамічну структуру, яка постійно змінюється в наслідку комунікації. Саме в цьому сенсі нами переосмислювався фактор комунікативної ролі актора в мережі і динамічні процеси інституалізації спільноти, чинники її трансформації і моделювання з боку комунікаторів.

Виклад основного матеріалу. Прикладом, що характеризує вплив розвитку електронних мультимедіа на суспільну комунікацію, стала переорієнтація вектора комунікативних актів в сторону локальних груп, в сектор приватних інтересів і захоплень. В результаті цього утворилися численні комунікаційні майданчики – так звані «форуми» або попередні їм «конференції», а згодом соціальні мережі – об'єкти, аналізу яких присвячено наше дослідження. Однією з останніх цікавих відкриттів соціальної мережі є так званий феномен «малого світу». Це поняття увійшло в обіг з подачі І. Карінті і С. Мілграма [1]. Стенлі Мілграм відомий як автор багатьох досліджень, зокрема «теорії шести рукостискань». Це згідно, згідно з якою дві будь-які особи на планеті знайомі через п'ять рівнів спільних знайомих та шість напрямів опосередкованих зв'язків. Відома компанія вирішила перевірити цю теорію на користувачах соцмереж і дійшла висновку що теорія працює.

Міланський університет разом з Facebook також перевірили цю теорію і підтвердили її ефективність. На основі цього дослідження, було виявлено, «що двох будь-яких користувачів Facebook віддаляє 4,74 рівня зв'язку. Для США кількість рівнів виявилась ще меншою – 4,37. На основі «теорії шести рукостискань» працюють чи не всі соціальні мережі» [2]. Це відбувається таким чином що коли користувач реєструється, вводячи персональні дані, соціальна мережа вже пропонує йому обрати знайомих, спираючись на його профіль.

Основа зв'язку, об'єднуючого користувачів телекомунікаційних мереж в соціальну спільноту, завжди об'єктивна. Відносно спільноти кіберпростору, це може бути зацікавленість в безперебійному функціонуванні інфраструктури глобальних мереж. Стосовно локальних спільнот можуть превалювати економічні інтереси, пов'язані з розцінками на підключення до комп'ютерних і стільникових мереж, питання свободи розповсюдження інформації, різноманітності інформаційних ресурсів і інші параметри об'єктивної соціальної реальності.

Саме тому соціальні спільноти у віртуальному просторі об'єктивні по своїй природі і на них розповсюджується дія існуючих законів функціонування суспільства. Соціальне співтовариство кіберпростору є формою суспільного життя людей, що вперше в історії людства носить світовий, загальний характер. При цьому локальні спіль-

ноти можуть мати національну специфіку, відображати особливості політичних устроїв своїх держав і в цьому полягає один з проявів діалектики соціальних відносин у віртуальній реальності [3].

Сам кіберпростір кожну мить трансформується, змінюється: з'являються нові і припиняють свою діяльність старі інформаційні ресурси і відповідно з'являються і припиняють своє існування віртуальні мережні співтовариства.

Цікаво відзначити, що середовище мереж у їх функціонування, підкоряється закономірностям розвитку великих соціальних груп кіберпростору. При цьому функцію форми можуть виконувати лише такі чинники, які володіють властивістю створювати відносно міцну форму взаємозалежності, в межах якої під впливом формоутворюючого чинника розгортаються змістовні процеси. Межі соціальної системи віртуальних мережних співтовариств якраз і створюють вказану сферу. Конкретні процеси передачі та обробки інформації, пов'язані як із взаємодією віртуальних співтовариств, що формують цю систему.

Взагалі, дослідження цієї проблеми почалися на Заході на початку 90-х. В них фігурують такі терміни як:

– ***«virtual community»*** (віртуальне співтовариство), вказуючи на віртуальний характер агрегації людей в кіберпросторі;

– ***«online community»*** (співтовариство онлайна, співтовариство «на зв'язку») – термін використовується на протиставлення off-line співтовариствам, як такий, що вказує на інтерактивність спілкування і взаємодії людей мережі, в реальному режимі часу.

Головним визначальним поняттям тут є поняття «community», що означає «співтовариство». Звернемось трохи в історію цього поняття.

Ф. Тьонніс (1887 г.) описав відмінності між поняттями суспільство (Gesellschaft) і спільнота (Gemeinschaft). Цей останній аспект соціальних відносин був поставлений в контекст сучасності і дегенерації традиційних соціальних структур. Процес урбанізації і індустріалізації повинен привести до руйнування традиційного співтовариства з його безпекою і інтимністю взаємостосунків [5].

Комп'ютерно-опосередковане спілкування може допомогти зрозуміти природу комунікації. Це стосується як наших міжособистісних стосунків («діадні соціальні стосунки»), так і до природи співтовариства (мережі соціальних відносин). Віртуальні співтовариства включають усі вимірювання співтовариства: економічні, політичні, соціальні і культурні.

Співтовариство, що склалося в кіберпросторі, укріплює колективність інтересів, що звичайно пов'язано з темою дискусії. Це може привести до колективного відношення (духу нашого віртуального кола) і прояснити соціальні зобов'язання.

Віртуальні мережеві співтовариства мають різноманітні підстави для свого утворення, різну внутрішню структуру, використовують різноманітні форми розширення свого складу. При цьому у всіх видах мережних співтовариств, неодмінною умовою їх існування є інформаційна стратифікація.

Коноплицький С. визначає наступні показники «успішності» мережного співтовариства:

– побудові співтовариства повинна надаватися необхідна увага, оскільки це співтовариство повинно приваблювати людей;

– успішні онлайн-співтовариства повинні беззастережно бути сфокусовані на потребах своїх членів, а не на потребах спонсорів і рекламодавців.

– дуже сильний контроль за функціюванням співтовариства спричинить зниження кількості його членів. Надмірні поліцейські заходи в співтовариствах онлайна, можуть просто їх вбити.

– онлайн-співтовариства мають тенденцію бути більш активними, коли присутній загальний дух, переконання, що «немає нікого розумніше за нас, всіх разом узятих».

Проаналізувавши вищезгадані підходи до розуміння принципів конструювання мережних співтовариств, ми можемо виділити наступні:

– Межі групи чітко визначені, члени групи мають нагоду зустрічатися, впізнавати один одного, мають інформацію про загальну історію;

– Існують чіткі правила, що управляють використанням колективних благ, відповідно до локальних потреб і умов, причому більшість індивідів, на яких розповсюджуються ці правила, можуть брати участь в їх зміні;

– Існує система спостереження за поведінкою членів співтовариства, яка проводиться самими членами співтовариства, з використанням усталеної системи санкцій [6, с. 45].

Цікавими є ї етапи входження, долучення до групи. Так, вітчизняна дослідниця Кузнецова І. наводить такий алгоритм влиття неофіта до соціальної мережи і мережевих спільнот.

Період початку дій. Учасник починає презентувати власні переконання – частини своєї ментальної моделі світу.

1. Період влиття. На цьому етапі учасник починає отримувати визнання у спільноті

у вигляді звертань до нього, підтвердження чи заперечення його погляду. На цьому етапі дуже важлива підтримка адміністраторів, модераторів та інших членів спільноти для того, щоб людина не відчувала себе «чужою». У цей період починають з'являтися соціальні контакти між учасником та іншими членами спільноти.

2. Період конфронтації. Відчуваючи міцність своєї позиції, учасник відчуває можливість конфронтації з іншими членами спільноти. Він відстоює свої погляди та намагається переконати в ній інших людей. Це етап дуже емоційного спілкування, що нерідко супроводжується суперечками та образами. У період конфронтації учасник доводить правильність лише власного світосприйняття, не припускаючи можливості існування інших поглядів. На цьому етапі, якщо учасник залишається на егоцентричній позиції, не визнаючи права інших людей на власні погляди та ігноруючи норми мережевого етикету, він зазнає засудження у мережевій спільноті та отримує статус відторгнутого.

3. Період активного функціонування. Людина починає функціонувати в мережевій спільноті форуму як повноправний член, що має власні погляди, але також визнає таке ж право за іншими. Кількість контактів між учасниками та іншими членами спільноти досить велика. Людина почуває в собі сили впливати своїми переконаннями на когось, а також припускає можливість впливу іншої людини на свої переконання. На п'ятому етапі, за нашими спостереженнями, віртуальне спілкування може сприяти розвитку овіментальної моделі користувача.

4. Період виходу. З часом для кожного користувача настає момент, коли його активна діяльність на певному ресурсі починає знижуватись. Зазвичай це відбувається тоді, коли людина дослідила цей ресурс та вичерпала для себе всі його потенційні можливості. Після цього люди повністю перестає користуватися ресурсом або відвідує його час від часу [7, с. 74].

Система суспільних цінностей та переконань породжує у членів соціальної мережі почуття своєрідності, яке засноване у дусі приналежності. Користувачі можуть визначити для себе важливість соціальних мережах. Соціальні мережі, крім смислів, виробляють також і відносини. Для цього зокрема використовуються показники актуальності контенту того чи іншого користувача. За допомогою цього соціальні мережі вибудовують внутрішню стратифікацію. Своєрідним показником успішності того чи іншого користувача є рейтинг. Форми комунікації користувачів мережі можуть бути абсолютно різноманітними. Це можуть бути як суто професійні поширення інформації та налагодження комунікативних зв'язків, так і специфічні види дозвілля, такі як створення графічних колажів (такій формі присвячено, наприклад, ком'юніті). Цей і подібні йому види комунікативної діяльності спрямовані на самореалізацію суб'єкта.

Інтеракція суб'єктів в соціальних мережах призводить до формування окреслених утворень – ком'юніті. Ком'юніті, створювані на основі віртуальних запитів користувачів, являють собою єдиний конгломерат (мережу), де всі події поєднуються з інтернет-простором. Процес їх формування відбувається за рахунок диференціації внутрішньосистемних комунікацій: одні комунікації звертаються до інших комунікацій, використовуючи при цьому комунікативні коди-розрізнення. У свою чергу глобальна мережа телекомунікаційних систем є основним медіумом, який надає комунікації єдине поле тут-і-тепер з'єднань з практично необмеженою варіативністю. Результатом самоконструюючої взаємодії перерахованих вище систем є власні значення. Їх функція полягає в забезпеченні автономності рекурсивних процесів.

Комунікація користувачів підтримується таким чином, що пристрій для користувача аккаунтів в ряді систем виключає анонімність, дає можливість проводити ідентифікацію користувачами один одного. Користувачі, що утворюють ком'юніті, набувають відчуття приналежності, натомість вони переносять в мережу власні ідентичності. Аналіз даної обставини дозволяє зробити висновок про те, що ми маємо справу з принципово новим типом співпраці, свого роду співпраця людини з техносоціальним об'єктом, *їх коеволюція*. Об'єкт анітрохи не менш активний будівник системи відносин (мережі), ніж включений в його функціонування суб'єкт. І якщо суб'єкт-об'єктні відносини з боку активності пізнаючого суб'єкта ґрунтовно досліджені в європейській філософській традиції ще з часів Канта, то з боку «активності пізнаючого об'єкта» вони досліджені недостатньо.

Користувачі, що утворюють ком'юніті, підтримують мережу таким чином, що на час користування делегують їй власні ідентичності. У свою чергу, мережа розподіляє, інтегрує, розширює і змінює конфігурацію рамок користувацьких репрезентацій. Іншими словами, система здійснює нееквівалентний обмін. З одного боку, вона споживає змодельований користувачем

образ, з іншого – повертає користувачеві його ж модифікований образ. Тим самим відбувається перемикання і пристосування потреб суб'єкта-користувача до внутрішнього розрізнення самої мережі, яка в свою чергу «не збігається з собою», з будь-якою власною встановленою сутністю, конфігурацією, кінцевим порядком. Ця невідповідність контингентно провокується віртуальними вимогами і бажаннями користувачів. Користувач отримує можливість включатися в «нееквівалентний обмін» з соціальною мережею інтернет-простору. Він впливає на неї, виступаючи замовником певного, як йому представляється, продукту. Зі свого боку, соціальна мережа разом з виробленим «на замовлення» продуктом подає (явно або неявно) конфігурацію тих трансформацій, які пропонуються для користування даними модифікованим продуктом. Так, користувач всередині соціальної мережі може переступати кордони суспільного життя, які до цього чітко дотримувались, коли мережа вимагає від нього трансляцію конкретних проявів приватного життя, які, будучи переміщеними в тотальне полеінтернет-комунікації, служать підживленням для подальших аналогічних запитів, адресованих іншим користувачам.

Політолог Е. Усланер прийшов до висновку, що участь в ком'юніті не приводить до виникнення довірчих відносин. «Ми самі, наша загальна соціалізація, важливіше для нас, ніж інтернет. Взагалі кажучи, немає жодного прямого зв'язку між участю в конкретних спільнотах (заснованих на спільності проживання або на спільності інтересів) і «загальним соціальним довірою» – здатністю співпрацювати [8]. Згідно з опитуванням, проведеним у 2010 році Проектом Інституту П'ю, користувачі, на відміну від «Не користувачів», набагато частіше є учасниками різних громадських об'єднань [3]. З цього ми робимо висновок, що суб'єкти, схильні до громадянської активності та участі в груповий діяльності, будуть використовувати як соціальні мережі, так і безпосередні комунікаційні своєї громади, незалежно від їх видів комунікації. Чим міцніше соціальні зв'язки між суб'єктами, тим активніше вони комунікують один з одним, використовуючи всі можливі форми взаємодії.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи викладене ми погодимся з твердження російського дослідника Є. Лавренчука, що «комунікаційні взаємодії в соціальних мережах дуже варіативні і складні, вони можуть здійснюватися, наприклад, в рамках однієї групи, коли користувачі додають в друзі друзів своїх друзів і т.п., таким чином, у них проявляється інтерес до інтересів інших. Подібна варіативність взаємодій (легкість переходу) багато в чому зумовлюється віртуальністю, що відбуваються [3]. Адже, як було зазначено вище, бар'єр для вступу в комунікацію в інтернеті набагато менше, до того ж істотно спрощує взаємодії доступність самої інтернет-комунікації. Цьому сприяє, з одного боку, швидкість комунікативних актів і можливість розведення типів комунікації, з іншого – інтерфейс всіляких спільнот, що дозволяє користувачеві орієнтуватися в групах за допомогою «серчінга» (searching). Внаслідок чого користувачі знаходять все нові і нові контакти, багато з яких виходять за рамки інтернет-спілкування. Таким чином, відбувається перетин основних «магістралей комунікації»: безпосереднього і віртуального спілкування.

Існуючі мережеві спільноти розрізняються за такими ознаками, як наявність і первинність реальних комунікацій між членами спільноти, тривалість існування спільноти, більш або менш жорстка регламентація його діяльності. Так, задум творців зумовив те, чим інтернет в решті решт стане, саме так вважає М. Кастельс [9] Тобто з'єднання об'єктивних підстав (соціальних, економічних і навіть політичних) і генетичний фактор дозволяють назвати інтернет «засобом вільної глобальної комунікації». Крім того, нам здається вірною ідея з'єднання процесів глобалізації виробництва, свободи особистості і розвитку мікроелектроніки. Саме поєднання цих досягнень дозволяє нам говорити про інтернет як про соціокультурно-технічну реальність, інформаційно-комунікативний простір.

Список літератури:

1. Блау П. М. Різні точки зору на соціальну структуру і їх загальний знаменник. *Американська соціологічна думка : Тексти.* 1996. № 1. М. : Видання Міжнародного Університету Бізнесу та Управління.

2. Кастельс М. Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / Пер. с англ. А. Матвеева под ред. В. Харитонова. Екатеринбург : У-Фактория (при участии Гуманитарного ун-та), 2004. 328 с. (Серия «Академический бестселлер»).

3. Коноплицький С. М. Соціальні аспекти комунікації в мережі Інтернет: феноменологічний аналіз : дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.01; НАН України; Інститут соціології. К., 2006. 154 с.

4. Кузнєцова І. В. Психологічний аналіз тренінгу в середовищі Інтернет. Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К. : Гнозіс, 2006. Т. 8, ч. 9. С. 186–194.

5. Лавренчук Е. А. Аутопойезис социальных сетей в интернет-пространстве : дис. ... кандидата философских наук: 09.00.11; Рос. гос. гуманитар. ун-т (РГГУ). Москва, 2011. 186 с.

6. Тённис Ф. Общность и общество. *Социологический клуб «Экстрим»*. URL: http://sociology.extrim.ru/tennis_obshnost.htm

7. Чи працює правило шести рукостискань: мій експеримент. Що таке теорія шести рукостискань, і чому вона працює. Теорія 5 рукостискань. URL: https://monplan.ru/uk/rabotaet-li-pravilo-shesti-rukopozhatii-moi-eksperiment-chto-takoe.html

8. Milgram Stanley. Behavioral Study of Obedience. *Journal of Abnormal and Social Psychology.* 1963. № 67. P. 376.

9. Uslaner E. Democracy and Social Capital, in Democracy and Trust / edited by M. E. Warren. New York: Cambridge University Press, 1999. Pp. 121–150.

Sukharevska H. V. COMMUNITY IS A SPECIAL FORM OF NETWORK COMMUNITIES: SPECIFICS AND ALGORITHMS OF ACTIVITY

The impact of the development of electronic multimedia on public communication was the reorientation of the vector of communicative acts towards local groups, towards the sector of private interests and hobbies. As a result, numerous communication platforms were formed. That is why social communities in cyberspace are objective in nature and they are affected by the existing in the physical world laws of social development (of course, taking into account the specifics of cyberspace). The social community of cyberspace is a form of social life of people, which for the first time in the history of mankind has a global, supranational, supra-class and supra-political character. At the same time, local communities can have national specificity, reflect the peculiarities of the political regimes of their countries and this is one of the manifestations of the dialectic of social relations in virtual reality. The forms of communication between network users can be completely different. The very same environment of networks in its functioning is subject to the laws of development of large social groups in cyberspace. In this case, the function of form can be performed only by such factors that have the property to create a relatively strong form of interdependence, it is within this form that meaningful processes are deployed under the influence of the formative factor. This area is created precisely within the limits of the social system of virtual network communities. Specific processes of transmission and processing of information are connected precisely with the interaction of virtual communities that form this system. Specific processes of transmission and processing of information are connected precisely with the interaction of virtual communities that form this system. Virtual network communities have different bases for their formation, different internal structure, use various forms of expansion. At the same time, in all types of network communities, information stratification is an essential condition for their existence. The interaction of subjects in social networks leads to the formation of outlined entities – the community. All the communities created on the basis of virtual user requests are a single conglomerate (network), where all events are combined within the Internet space.

Key words: *community, social communities, social networks, Internet communications.*

СОЦІАЛЬНА ІНФОРМАТИКА

УДК 316.77:[351.077:004](477)
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/45

Бондаренко І. С.
Запорізький національний університет

Санакоєва Н. Д.
Запорізький національний університет

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ВИМІРИ ВІТЧИЗНЯНОЇ МОДЕЛІ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ

У статті досліджуються історичні етапи розвитку системи електронного урядування в Україні. Водночас у розвідці вітчизняний досвід розбудови електронного урядування оцінюється у контексті світових тенденцій залучення інформаційно-комунікаційних технологій до процесів державного управління. Авторки статті стверджують, що наразі більшість систем державного управління націлені на розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, які постають концептуальним виміром електронної демократії. Основною соціальною місією / філософією Е-урядування та Е-демократії постає економія часу, зусиль, витрат (а в умовах поширення коронавірусної інфекції COVID-19 і збереження життя) бенефіціарів (громадян, державних і приватних організацій) у процесі отримання необхідних державних послуг. Роль та успішне впровадження електронного урядування у будь-яку систему державного управління потребує вивчення конкретних етапів його розвитку. Авторки, спираючись на солідний фактологічний матеріал, визначають декілька моделей електронного урядування, реалізованих у різних країнах. В умовах соціального дистанціювання й карантинних заходів цифрові ініціативи постають життєво важливим інструментом для вирішення проблем ізоляції, інформування й залучення спільноти до співпраці з органами державного управління. Основним висновком розвідки постає теза, що централізована й уніфікована система електронного урядування значно удосконалює процеси й процедури взаємодії влади й суспільства, підвищує якість надання державних послуг і, зокрема, модифікує соціокультурний статус феномена інформація.

Ключові слова: *електронна демократія, електронне урядування, публічна влада, інформаційне суспільство, інформаційно-комунікаційні технології, соціальні комунікації.*

Постановка проблеми. У 2020 році відбулися трансформаційні зміни у глобальному розвитку, спричинені пандемією COVID-19. В умовах соціального дистанціювання й карантинних заходів цифрові ініціативи постають життєво важливим інструментом для вирішення проблем ізоляції, інформування й залучення спільноти до співпраці з органами державного управління. Уряди провідних країн світу вивчають нові способи взаємодії й надання відкритої й актуальної інформації населенню щодо поширення коронавірусної інфекції, запроваджують оптимальні програми розвитку малого бізнесу й соціальної підтримки громадян. Тотальне залучення інформаційно-комунікаційних технологій до процесів державного управління постає основним чинником функціонування ефективної програми електронного урядування. Централізована й уніфікована система електронного урядування значно удосконалює процеси й процедури взаємодії влади й суспільства, підвищує якість надання державних послуг і, зокрема, модифікує соціокультурний статус феномена інформація. Отже, основною метою електронного урядування є створення нової динамічної платформи взаємодії органів публічної влади і громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблем вивчення електронного урядування як інформаційно-комунікаційної моделі державного управління неодноразово зверталися українські вчені, зокрема, С. Барегамян [1], В. Дреш-

пак [2], А. Константинівська [3], Ю. Мохова [4], А. Семенченко [2], Ю. Соломко [5]. Електронне урядування ставало об'єктом дослідження закордонних науковців – Д.-Я. Кіма та Дж. Гранта [8], К. Лейн та Ч. Лі [9], К. Реддіка [10] та ін.

Постановка завдання. Запровадження програми електронного врядування в Україні постає першорядним завданням державних органів управління, оскільки від показників єдиної інфраструктури міжвідомчої автоматизованої інформаційної взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування з громадянами й суб'єктами господарювання залежить реформування суспільно-економічної системи у цілому, а також підвищення конкурентоспроможності країни. У розрізі проблематики дослідження нам імпонує позиція К. Реддіка щодо продукування урядами країн більш нових і креативних підходів до електронного обслуговування громадян та розширення свободи інформації [10].

Виклад основного матеріалу. Починаючи з 2001 р., Департамент ООН з економічних і соціальних питань (UN DESA) щорічно публікує дослідження рівня розвитку електронного урядування (E-Government) – «United Nations E-Government Survey». Воно постає єдиним глобальним звітом, що надає об'єктивний зріз динаміки електронного урядування у 193 державах-членах ООН, зосібна, оцінюється ефективність електронного управління під час надання різноманітних державних послуг, виявляються моделі розвитку й ефективності електронного державного управління, а також визначаються країни й регіони з критичним показником задіяння інформаційно-комунікаційних технологій та Е-урядування. Слід зауважити, попри позитивну світову динаміку розвитку Е-демократії й Е-врядування, ця сфера потребує безпрецедентного захисту інформаційних ресурсів. Мається на увазі ескалація загроз у просторі кібербезпеки – урядової програми захисту комп'ютерних систем, мереж і програм від цифрових атак. Так, в Україні з 2016 р. діє Стратегія кібербезпеки, завданням якої постає посилення спроможностей суб'єктів сектору безпеки й оборони для забезпечення ефективної боротьби із кіберзагрозами воєнного характеру, кібершпигунством, кібертероризмом і кіберзлочинністю.

Дотепер Україна дещо відстає від світових темпів розвитку електронного урядування й електронної участі громадян у державотворенні. Так, за даними United Nations E-government Survey, протягом останніх 17 років наша країна демонструвала такі показники цифрової трансформації державного управління –E-Government Development Index: 2003 р. – 54 місце у світовому рейтингу (індекс розвитку е-урядування (далі Index – авт.) – 0,46167); 2004 р. – 45 місце (Index – 0,53255); 2005 р. – 48 місце (Index – 0,54561); 2008 р. – 41 місце (Index – 0,57208), 2010 р. – 54 місце (Index – 0,51808); 2012 р. – 68 місце (Index – 0,56530); 2014 р. – 87 місце (Index – 0,50316); 2016 р. – 62 місце (Index – 0,60756); 2018 р. – 82 місце (Index – 0,61650); 2020 р. – 69 місце (Index – 0,71190) [12]. Високим показником розвитку е-урядування є коефіцієнт EGDI, що варіюється від 0,75 до 1,00. Зауважимо, у процесі дослідження до уваги бралися 3 виміри ефективності електронного урядування: 1) обсяг і якість онлайн-послуг (Online Service Index, OSI); 2) статус розвитку телекомунікаційної інфраструктури (Telecommunication Infrastructure Index, TII); 3) людський капітал (Human Capital Index, HCI).

Важливим параметром оцінки рівня розвитку електронного урядування постають показники електронної участі. Терміном «e-participation» позначається використання онлайн-сервісів для надання публічної інформації («обмін електронною інформацією»), взаємодія із зацікавленими сторонами («електронна консультація») й участь громадян у прийнятті важливих суспільних рішень («прийняття електронних рішень»). Зауважимо, програма електронної участі є частиною електронної демократії, що базується на активному використанні інформаційно-комунікаційних технологій органами державного управління, мас-медіа, політичними партіями, організаціями громадянського суспільства, міжнародними урядовими організаціями або громадянами й виборцями у межах реалізації будь-якого суспільно значущого проєкту.

За даними United Nations E-government Survey, протягом останніх 17 років наша країна демонструвала такі показники електронної участі – E-Participation Index: 2003 р. – 24 місце у світовому рейтингу (Index – 0,39660); 2004 р. – 24 місце (Index – 0,34426); 2005 р. – 28 місце (Index – 0,36507); 2008 р. – 14 місце (Index – 0,56818), 2010 р. – 48 місце (Index – 0,25714); 2012 р. – 83 місце (Index – 0, 15790); 2014 р. – 77 місце (Index – 0,43137); 2016 р. – 32 місце (Index – 0,74576); 2018 р. – 75 місце (Index – 0,68540); 2020 р. – 46 місце (Index – 0,80950) [12].

До найбільш успішних країн у галузі розвитку електронного урядування стабільно входять Данія, Південна Корея, Естонія, Фінляндія, Австралія, Швеція, Сполучене Королівство Великої Британії й Ірландії, Нова Зеландія, Сполучені

Штати Америки, Нідерланди, Сінгапур, Ісландія, Норвегія і Японія.

Україна, поряд з Вірменією, Азербайджаном, Грузією, Угорщиною, Ісламською Республікою Іран, Киргизстаном, Республікою Філіппіни, Шрі-Ланкою, попри високі показники людського капіталу не досягає найвищого рівня е-урядування через недостатньо розвинену телекомунікаційну інфраструктуру (відображено в балах ТІІ у діапазоні від 0,5289 до 0.7475) [7, с. 21]. Ба більше, наша держава не входить до тих 33 європейських країн, що мають найвищі показники EGDI (приміром, Естонія у цьому рейтингу посідає 2 місце, Польща – 16, Білорусь – 25) [7, с. 51].

Зауважимо, розвиток е-урядування постає пріоритетним завданням політичного курсу держав, однак основна увага надається національним програмам цифрової трансформації уряду. Органи державної влади більшості країн світу використовують цифрові технології для інноваційного перетворення управлінських методів, обміну інформацією, прийняття рішень, надання «безконтактних» державних послуг, а також для взаємодії й партнерства з громадянами щодо подальшого розвитку країни.

Так, за даними United Nations E-government Survey, серед 193 країн-членів ООН найбільш поширеними транзакційними онлайн-послугами, що надаються державами, є реєстрація комерційної діяльності (станом на 2020 р. надається у 162 державах), заяви щодо вакансій в органах державного управління (156 держав), заява на ліцензію щодо ведення комерційної діяльності (151 держава), заява на свідоцтво про народження (147 держав), заява на свідоцтво про шлюб (146 держав), оплата комунальних послуг (145 держав), заява на водійське посвідчення (144 держави), подача податку на прибуток (143 держави), заява на дозвіл будівництва (136 держав), заява на засвідчення особи (135 держав), оплата штрафів (115 держав), заяви на програми соціального захисту (113 держав), заяви до поліції (90 держав) [7, с. 26]. Водночас у світі зросла частка країн (66 %), у яких уряди використовують мобільні додатки або SMS для оновлення публічної інформації щодо питань освіти, працевлаштування, охорони здоров'я, екологічної ситуації, соціального захисту і правосуддя.

Отже, визначимо основні параметри концепту електроне / цифрове урядування:

1) цифрове урядування – це засіб оптимізації надання державних послуг, максимізація залучення спільноти до державотворення, прозорість, підзвітність й інклюзивність влади;

2) Е-урядування – це використання державним сектором інформаційно-комунікаційних технологій з метою оптимізації надання інформації й адміністративних послуг, заохочення участі громадян у процесі прийняття рішень та підвищення відповідальності уряду, його прозорості й ефективності;

3) Е-урядування – це використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) з метою оптимізації державного менеджменту, створення спрощеної онлайн-моделі надання державних послуг, розширення доступу громадян до публічної інформації;

4) Е-урядування – це інструмент громадської взаємодії, засіб взаємозв'язку між органами публічної влади й громадянами суспільства;

5) Е-урядування – це зручний спосіб надання адміністративних послуг у сфері державної реєстрації актів цивільного стану, доступу до публічної інформації, звернень громадян у режимі 24/7;

6) Е-урядування – це фундаментальна трансформація виробничих процесів надання державних послуг, що призводить до разючих змін у взаємовідносинах державних органів з громадянами, бізнесом та іншими урядами;

7) Е-урядування – це нові стилі управління, нові способи обговорення й прийняття рішень щодо політики й інвестицій, нові шляхи доступу до освіти, нові способи суспільного діалогу;

8) Мобільний уряд / М-уряд (M-govemment) – це використання бездротових технологій – стільникових / мобільних телефонів, ноутбуків, кишенькових персональних комп'ютерів для пропозиції й надання державних послуг. М-уряд постає частиною електронного урядування.

Наразі ООН визначила 9 ключових компонентів переходу урядування на цифрові технології: перспективи, лідерство, світогляд: зміцнення трансформаційного лідерства, зміна мислення й цифрового потенціалу на індивідуальному рівні; інституціональні й регуляторні рамки: створення комплексної інституціональної екосистеми на основі всеосяжної нормативно-правової бази; організаційна структура й культура: трансформація організаційної структури й культури суспільства – правила соціальної комунікації й поведінки; системне мислення й інтеграція: сприяння системному мисленню й розробці інтегрованих підходів до формування політики й надання публічних послуг; управління даними: забезпечення стратегічного й професійного управління даними з метою формування політики відкритого доступу й використання публічної інформації;

інформаційно-телекомунікаційна інфраструктура й доступність ІТ-технологій; ресурси: мобілізація стратегічних ресурсів й узгодження пріоритетів, планів і бюджету, що сприятимуть встановленню партнерських відносин між державною й приватним сектором; удосконалення системи державного управління: посилення потенціалу шкіл державного управління; соцієтальний потенціал: розвиток людського капіталу й подолання цифрового розриву.

Кожна з країн з високим показником EGDI демонструє інноваційний досвід розбудови е-урядування, який би міг стати частиною практики цифрової трансформації державного управління України. Так, стратегія цифровізації Данії орієнтована на створення централізованої інфраструктури ІКТ, що пов'язує національні урядові структури, органи місцевого самоврядування й муніципалітети з низкою важливих проєктів цифрової інфраструктури, повторного використання даних, захисту даних, цифрового добробуту. Данія пропонує різноманітні спеціалізовані портали для громадян і бізнесу, а також один національний портал охорони здоров'я. Нещодавно уряд розпочав низку більш конкретних цифрових стратегій, приміром, Національну стратегію штучного інтелекту.

Естонія вважається однією з найбільш динамічних країн у світі щодо цифрової трансформації державного управління. Естонці онлайн можуть реалізувати величезну кількість правовідносин, за винятком дуже небагатьох речей, приміром, реєстрації одруження / розлучення або продажу / покупки нерухомості. X-road – протокол багатоканального зв'язку, розроблений для надання онлайн-послуг, забезпечує функції ідентифікації, електронного голосування, електронного оподаткування й електронного бізнесу. Eesti.ee –єдиний дозвільний центр («one-stop shop») державної інформації й електронних послуг. Водночас уряд Естонії розробив Стратегію розвитку громадянського суспільства, яка залучає громадян до розробки політичних рішень і правових актів. Портал Громадської ініціативи (rahvaalgatus.ee) дає можливість писати пропозиції, проводити дискусії, складати й надсилати колективні петиції з цифровим підписом до парламенту Естонії.

Фінляндія має на меті розбудувати до 2023 року орієнтоване на людину цифрове (безпечне й етичне) суспільство з усіма публічними послугами, доступними у цифровому форматі. Уряд країни запровадив обов'язкову участь місцевих органів влади, муніципалітетів, бізнесу, академічної спільноти й організацій громадянського суспільства у програмах розвитку ефективної політики державного сектору. Органи державного управління Фінляндії згенерували централізований мультиканальний портал «єдиного вікна», що уможливив рівний доступ кожного громадянина до цифрових технологій і державних послуг.

Швеція в останні роки значно розширила національну технічну інфраструктуру, а урядові програми цифрової трансформації зосереджені на п'ятьох пріоритетах – цифрових навичках, цифрових інноваціях, цифровій безпеці, цифровому лідерстві, цифровій інфраструктурі. Government.se – офіційний національний портал, пов'язаний з низкою інших порталів і послуг електронного урядування. Портал OGD містить відкриті реєстри даних й публічної інформації, що сприяє прозорості діяльності органів державної влади. Уряд Швеції вважає штучний інтелект й ІТ-технології найважливішим каталізатором модернізації країни. Водночас орієнтиром діяльності уряду постає програма ООН Цілі сталого розвитку (The Sustainable Development Goals (SDG) 2030), боротьба зі зміною клімату і створення нових робочих місць.

Програма цифрової трансформації Нідерландів охоплює усі сектори економіки країни. Уряд розробив Цифрову стратегію (Digital Strategy), орієнтовану на розвиток ІКТ й управління державним сектором. Водночас у країні функціонує загальна інфраструктура ІКТ, яка оптимізує цифрові рішення на усіх інституційних рівнях. У Нідерландах запроваджена спеціальна нормативна база, що підтримує інвестиції в цифрові інфраструктури, а також правовий масив, що захищає основні права людини й суспільні цінності. Уряд Нідерландів має централізований портал «єдиного вікна» («one-stop-shop»), у якому зосереджена інформація про державні послуги. Окремі вебсайти публічної влади пов'язані та доступні для електронної участі й електронних послуг. Міністерство внутрішніх справ Нідерландів працює спільно з муніципалітетами над створенням коаліції Blockchain для проєктування розумних міст з акцентом на зростанні суспільних цінностей.

Уряд України лише у 2016 р. виніс на порядок денний питання цифрової трансформації й висловив готовність до рішучих дій у подоланні електронної відсталості органів державного управління. Так, у Концепції розвитку електронного урядування в Україні (2017) зауважувалося на недостатньому рівні єдиної координації, контролю і взаємодії замовників завдань і проєктів

у сфері інформатизації та розвитку електронного урядування; низькій якості управління розробленням, впровадженням, підтримкою функціонування та розвитком інформаційно-телекомунікаційних систем (бази даних, реєстри) і ресурсів (центри обробки даних, телекомунікаційні мережі тощо) органів влади; відсутності автоматизованого обміну даними й інтероперабельності між інформаційно-телекомунікаційними системами органів влади; недостатньому рівні інформаційної безпеки й захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах органів влади; низьких темпах запровадження електронних форм взаємодії між органами влади і фізичними та юридичними особами, зокрема надання електронних послуг і доступу до відкритих даних; неврегульованості питання електронної ідентифікації й автентифікації фізичних та юридичних осіб під час взаємодії з органами влади; цифровій нерівності у використанні інформаційно-комунікаційних технологій між органами влади на центральному та місцевому рівнях.

Концепція розвитку електронного урядування (2017) як нормативний документ уперше в історії державотворення України окреслила шляхи і способи розбудови цифрового суспільства й визначила основні принципи реалізації програми цифровізації країни – доступність і залучення громадян; відкритість і прозорість; довіра й безпека. Водночас український уряд поставив перед собою низку важливих завдань у царині модернізації державного управління шляхом реінжинірингу існуючих і проєктування оновлених адміністративних процесів в органах влади:

1. Розвиток електронної взаємодії: запровадження системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів; розвиток електронної взаємодії суб'єктів владних повноважень на базі системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів; підключення базових державних реєстрів і баз даних, центрів надання адміністративних послуг, а також розвиток транскордонної електронної взаємодії.

2. Розвиток електронного документообігу: розвиток систем внутрішнього електронного документообігу в органах влади та системи електронної взаємодії органів виконавчої влади; запровадження державного електронного архіву й електронних архівів органів влади і визначення порядку передачі електронних документів у державний електронний архів та порядку їх архівного зберігання.

3. Електронне урядування базовими галузями (зокрема, у сферах охорони здоров'я, екології та природних ресурсів, освіти і науки, соціального захисту, фінансової й бюджетної політики, охорони прав і свобод людини, організації влади) і підтримка пріоритетних реформ шляхом використання перспективних геоінформаційних технологій, Інтернету речей, технологій опрацювання даних великих обсягів (Big Data) і Blockchain з метою запровадження інформаційно-телекомунікаційних систем підтримки прийняття управлінських рішень й автоматизації адміністративних процесів.

Так, пріоритетними завданнями цифровізації галузі охорони здоров'я України постає створення базових медичних реєстрів; запровадження електронної медичної картки пацієнта й електронного рецепту; розвиток інтегрованих медичних інформаційних систем для автоматизації основних процесів роботи закладів охорони здоров'я, у тому числі реєстратури, лікарів, лабораторій, діагностування, звітності, управління, фінансування; розвиток телемедицини.

Останній проєкт набуває особливої значущості в умовах поширення коронавірусної інфекції й світового локдауну. Слід зауважити, що у світовій медицині паралельно використовуються поняття «телездоров'я» («telehealth») / «телемедицина» («telemedicine»). Телемедицина або медицина на відстані – це віддалена діагностика й лікування пацієнтів за допомогою телекомунікаційних технологій. Телемедицина охоплює використання технологій і телекомунікаційних систем для надання медичної допомоги пацієнтам, які географічно віддалені від лікаря.

Перші згадки про технології телемедицини з'являються у XIX ст. Так, у 1879 р. у спеціалізованому часописі «The Lancet» була розміщена інформація анонімного дописувача щодо випадку, коли лікар посеред ночі успішно поставив дитині діагноз за телефоном. У цьому ж випуску «The Lancet» обговорювався потенціал віддаленої допомоги пацієнтам. Під час громадянської війни у США програми телездоров'я спиралися на телеграфічну передачу інформації щодо списків смертності й медичної допомоги солдатам. Наразі у США існує окрема державна програма – Telehealth. На офіційному сайті проєкту (telehealth.hhs.gov) вказується: «Телездоров'я: турбота про здоров'я у безпеці вашої оселі. Незалежно від того, чи є Ви пацієнтом, який потребує медичної допомоги, або лікарем, який її надає, телездоров'я дозволяє нам залишатися на зв'язку – навіть у ситуації соці-

ального дистанціювання під час COVID-19» [11]. У нормативних документах Департаменту охорони здоров'я і соціальної служби США телездоров'я тлумачиться як «застосування електронної інформації й телекомунікаційних технологій для підтримки клінічної медичної допомоги на далеких відстанях, навчання пацієнтів і професійної медичної освіти, громадської охорони здоров'я й управління сектором охорони здоров'я. Технологіями телездоров'я постають відеоконференції, Інтернет, передача зображень, потокова передача мультимедіа, ефірний і бездротовий зв'язок». До цієї ж категорії відносяться технології mHealth (або мобільне здоров'я), відео- й аудіотехнології, цифрова фотографія, віддалений моніторинг пацієнтів (RPM), а також технології зберігання й пересилання.

На разі в Україні програма телемедицини не набула позитивної динаміки. На сайті Міністерства охорони здоров'я знаходимо лише побіжні згадки застосування принципів телездоров'я. Ба більше, в умовах пандемії коронавірусу ця вкрай важлива технологія надання медичної допомоги залишається зовсім незатребуваною.

Одним із основних завдань забезпечення розвитку електронного урядування в Україні є створення інформаційно-телекомунікаційних систем підтримки прийняття управлінських рішень *у сфері екології й природних ресурсів*, а саме: запровадження системи екологічного моніторингу; запровадження електронного інтегрованого дозволу у сфері екології та природних ресурсів; запровадження електронної системи водного балансу України. Слід наголосити, що урядом здійснені конкретні кроки щодо реалізації цих завдань. Так, на профільному сайті Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України розміщена інформація щодо функціонування державної системи моніторингу довкілля з посиланням на нормативно-правові документи й методичні рекомендації щодо інструментів вимірювання екоситуації. На офіційному веб-сайті Міністерства представлена зручна навігація щодо різнобічної інформації про актуальний стан довкілля у різних регіонах України. Приміром, наявні розділи щодо системи державного моніторингу якості атмосферного повітря, стану атмосферного повітря, екологічного моніторингу в зоні АТО. Утім, у процесі роботи з цим сайтом нами були виявлені суттєві перешкоди у доступі до відкритих баз даних: по-перше, надається неактуальна (минулорічна) інформація щодо певних екологічних показників, по-друге, інформація подається у неадаптованому для різних груп населення форматі: незручна інфографіка, використання табличного процесора Microsoft Excel, який не пристосований до потреб людей з інвалідністю (це основна вимога до дизайн-системи державних сайтів України), по-третє, відсутні загальні експертні висновки щодо стану довкілля (не вказуються допустимі норми, а також наслідки впливу шкідливих речовин на організм людини). Тобто, спираючись на результати такого моніторингу, середньостатистичний громадянин не зможе реалізувати своє право на прийняття управлінських рішень, а отже, порушується засадничий принцип електронного урядування – запровадження електронної взаємодії.

Концепція розвитку електронного урядування в Україні визначила й коло нагальних завдань щодо впровадження інструментів е-урядування до *сфери охорони прав і свобод людини*. Утім, програма охоплює тільки цифрову трансформацію інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ, зосібна, національної системи викликів екстрених оперативних служб й інших служб життєзабезпечення за єдиним безоплатним телефонним номером 112, а також розвиток єдиного демографічного реєстру. Зауважимо, в Україні формування єдиного демографічного реєстру розпочалося ще 2012 р. з набуттям чинності Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус». За Законом, єдиний державний демографічний реєстр – це електронна інформаційно-телекомунікаційна система, призначена для зберігання, захисту, обробки, використання і поширення визначеної цим Законом інформації про особу та про документи, що оформлюються із застосуванням засобів Реєстру, із забезпеченням дотримання гарантованих Конституцією України свободи пересування і вільного вибору місця проживання, заборони втручання в особисте та сімейне життя, інших прав і свобод людини та громадянина. Саме з уведенням у дію цього Закону українці отримали біометричні паспорти, що містять безконтактний електронний носій із біометричними даними власника документа. На нашу думку, цифровізація сфери охорони прав і свобод людини не повинна обмежуватися тільки формуванням електронних реєстрів, зосереджених в органах системи МВС України – Державній прикордонній службі, Державній міграційній службі, Державній службі України з надзвичайних ситуацій. Для українців гарним цифровим додатком міг би стати мобільний маршрутизатор

звернень громадян до органів державного управління у разі порушення їх прав і свобод.

Водночас Міністерство цифрової трансформації здійснило перше в історії України соціологічне дослідження цифрових навичок громадян. Ключовими висновками дослідження стали такі показники цифрової грамотності наших громадян: 37,9 % українців віком від 18 до 70 років мають цифрові навички на рівні нижче базового, 15; взагалі не володіють ними. Отже, 53 % населення України знаходяться нижче позначки «базовий рівень» [6, с. 8]. Слід зауважити, що у процесі соціологічного опитування вимірювалися чотири сфери цифрових компетенцій: інформаційні навички (завантаження або друк офіційних бланків; отримання інформації з вебсайтів; пошук інформації про товари і послуги та ін.), комунікаційні навички (використання миттєвих повідомлень через Telegram, Messenger, Viber; завантаження тексту, фотографій, музики, відео; участь в онлайн консультаціях і голосуванні й т. ін.), навички вирішення проблеми (Інтернет-банкінг; перегляд відеострімів; проходження навчання онлайн; спілкування з викладачами, які користуються навчальними вебсайтами і порталами й ін.), навички програмного забезпечення (володіння відео-, аудіо-, фоторедакторами; користування Word, Excel, написання коду мовою програмування; створення мультимедійних презентацій). Приміром, Південний регіон має такі показники цифрової грамотності з маркером «above basic skills»: інформаційні навички – 81,5 %, комунікаційні навички – 84,4 %, навички вирішення проблеми – 48,3 %, навички програмного забезпечення – 25,6 % [6, с. 11].

Слід зауважити, в останні два роки українському уряду вдалося здійснити своєрідний прорив у розбудові Е-врядування. Про це свідчать позиції України щодо рівня розвитку Е-врядування й Е-участі, відображені у всесвітньому рейтингу E-Government Survey 2020: у 2018 р. наша держава посідала 82 місце, у 2020 р. – 69. Ця робота пожвавилася з початком функціонування профільного центрального органу виконавчої влади – Міністерства цифрової трансформації. На це відомство покладається формування й реалізація державної політики у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування й електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; у сфері розвитку цифрових навичок і цифрових прав громадян; у сферах відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, розвитку інфраструктури широкосмугового доступу до Інтернету та телекомунікацій, електронної комерції та бізнесу; у сфері надання електронних та адміністративних послуг; у сферах електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; у сфері розвитку IT-індустрії.

Наразі Міністерством цифрової трансформації реалізовано низку важливих проєктів – «Дія», «Дія. Цифрова освіта», «Дія. Бізнес», «Безпека дітей в Інтернеті», «е-Резидентство», «Дія City», «Євроінтеграція», кожен з яких акумулює важливі принципи цифрового врядування – швидке і зручне надання державних онлайн-послуг, створення мобільного застосунку з цифровими документами, допомога малому і середньому бізнесу, функціонування мобільних центрів адміністративних послуг у кожному куточку України, навчання (приміром, планується залучення 6 млн. українців до програми розвитку цифрових навичок до 2024 року).

Висновки і пропозиції. розбудова електронного врядування постає важливою передумовою модернізації суспільно-політичної системи України, а також уможливлює розвиток цифрової економіки й цифрового ринку. Водночас програма впровадження електронного урядування докорінно трансформувала модель державного менеджменту й участі українців у прийнятті важливих рішень. За останні роки Україна значно посилила свої позиції у цифровому реформуванні державного апарату й підзвітності влади. Цьому сприяє створення профільного центрального органу виконавчої влади – Міністерства цифрової трансформації. Цифровізація охопила не лише простір електронного документообігу органів державної влади й накопичення сфери відкритих даних (Open Data), а й сферу цифрової освіти й електронної участі громадян України. Цифрові стандарти ведення інформаційної діяльності структур державного управління потребують докорінних змін системи освіти фахівців у цій галузі й поступового узгодження освітньо-професійної програми з технологічною й інформаційно-комунікаційною динамікою українського суспільства.

Список літератури:

1. Барегамян С. Х., Карпі Ю. В. Електронне урядування на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях: сучасний стан та перспективи впровадження в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2019. № 11. DOI: 10.32702/2307-2156-2019.11.30.

2. Електронне урядування та електронна демократія : навч. посіб.: у 15 ч. / за заг. ред. А. І. Семенченка, В. М. Дрешпака. Частина 2. Київ : ФОП Москаленко О. М., 2017. 72 с.

3. Константинівська А. К. Особливості запровадження електронного урядування в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління.* 2018. Том 29 (68). № 6. С. 46–50. URL: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/6_2018/12.pdf

4. Мохова Ю. Л. Інституційно-правовий механізм забезпечення електронного урядування в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 13–14, 2021. С. 93–97. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.13-14.93

5. Соломко Ю. Електронне урядування: поняття, сутність, принципи та напрями розвитку. *Ефективність державного управління*. 2018. Вип. 2 (55). Ч. 1. С. 135–144. http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/edu_55/fail/16.pdf

6. Цифрова грамотність населення України – 2019: соціологічне дослідження. Київ : Міністерство цифрової трансформації, 2019. URL: https://osvita.diia.gov.ua/uploads/0/585-cifrova_gramotnist_naselenna_ukraini_2019_compressed.pdf

7. E-Government Survey 2020. Digital Government in the Decade of Action for Sustainable Development. With addendum on COVID-19 Response. New York : United Nations, 2020. 364 p. URL: https://publicadministration.un.org

8. Kim D.-Y., Grant G. E-government maturity model using the capability maturity model. *Journal of Systems and Information Technology*. 2010. Vol. 12 No. 3. Pp. 230–244. DOI: https://doi.org/10.1108/13287261011070858

9. Layne K., & Lee J. Developing fully functional E-government: A four stage model. *Government Information Quarterly*. 2001. 18 (2). Pp. 122–136. DOI: https://doi.org/10.1016/S0740-624X(01)00066-1

10. Reddick Ch. G. Citizen interaction and e-government: Evidence for the managerial, consultative, and participatory models. *Transforming Government: People, Process and Policy*. 2011. Vol. 5. N. 2. Pp. 167–184. DOI : https://doi.org/10.1108/17506161111131195

11. Telehealth: Health care from the safety of our homes. URL: https://telehealth.hhs.gov/

12. UN E-Government Knowledgebase. Ukraine. URL: https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/180-Ukraine/dataYear/2020

Bondarenko I. S., Sanakoieva N. D. INFORMATION AND COMMUNICATION DIMENSIONS OF THE UKRAINIAN MODEL OF E-GOVERNANCE

The article studies the historical stages of development of the E-government system in Ukraine. At the same time, the article assesses the Ukrainian experience in the development of E-government in the context of global trends in the involvement of information and communications technologies in public administration processes. The authors of the article argue that most public administration systems are aimed at the development of information and communications technologies, which are the conceptual dimension of E-democracy. The main social mission / philosophy of E-government and E-democracy is to save time, effort, costs (and in the context of the spread of coronavirus infection COVID-19 and saving lives) of beneficiaries (citizens, public and private organizations) in obtaining the necessary public services. The role and successful implementation of E-government in any public administration system requires the study of specific stages of its development. The authors rely on solid factual material and identify several models of E-governance that are implemented in different countries. In the face of social distancing and quarantine measures, digital initiatives are becoming a vital tool to address isolation, inform and engage the community in cooperation with governments. The main conclusion of the article is the thesis that a centralized and unified E-government system significantly improves the processes and procedures for interaction between government and society, improves the quality of public services and, in particular, modifies the social and cultural status of the information phenomenon.

Key words: *E-democracy, E-government, information society, information and communications technologies, social communications.*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФІЛОЛОГІЇ ТА ЖУРНАЛІСТИКИ

UCD 070.19
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.1-3/46

Zolyak V. V.
cand. of science in soc. com., prof. at the department of social communications
Private higher education establishment named after academician Stepan Demianchuk
"International University of Economics and Humanities"

Horchikova A. O.
senior teacher at the department of Theory and methodology of journalistic work
Private higher education establishment named after academician Stepan Demianchuk
"International University of Economics and Humanities"

THE MAIN ASPECTS OF THE FUNCTIONING OF MODERN MEDIA IN THE CONDITIONS OF CONTENT CONVERGENCE

Actuality of analysis of the public setting of content convergence consists first of all in that it is necessary to outline the organizational aspects of modern Medias as an important factor of mass communication activity in the cut of responsibility for realization of interests of certain community groups, which consume a media product. The aim of secret service consists in research of basic social factors of hierarchy of content convergence in modern mass-media, analysis of organizational aspects of activity of modern Medias. Directions are outlined of possible development of convergence mass communication as engine of transformation of the systems of certain social and humanitarian options. Certainly, the factors of activity of Medias can be examined as the social phenomenon that exists and functions as accommodation cooperation between the subjects of society. Within the limits of former Soviet Union efficiency of activity of facilities of mass communication was an obvious political problem. In general, mass communication activity as management form performed the concrete ideological order, oriented on three layers created by the totalitarian system. Two factors were founded of mass communication activity: first - an unreserved observance of ideological cleanness, second, taking into account proletarian consciousness of soviet people. Taking into account them in practice, it is not enough to take place activity of facilities of mass communication peremptorily. In the conditions of democratic Ukraine a situation changed substantially. Activity of facilities of mass communication however a management form already must not unreservedly take into account someone, only ideological loading, class structured, maintenance of interests of the single political system. Achievements in-process facilities of mass communication at modern terms had to depend not so much from realization of some concrete interests, and from social and political efficiency of system of facilities of mass communication, level of competence and maturity of facilities of mass communication, general culture, moral internals of journalists.

Key words: *convergence, content, media, promotion strategies, social management.*

Problem statement. Actuality of analysis of the public setting of content convergence consists first of all in that it is necessary to outline the organizational aspects of modern Medias as an important factor of mass communication activity in the cut of responsibility for realization of interests of certain community groups, which consume a media product. The aim of secret service consists in research of basic social factors of hierarchy of content convergence in modern mass-media, analysis of organizational aspects of activity of modern Medias. Directions are outlined of possible development of convergence mass communication as engine of transformation of the systems of certain social and humanitarian options. Certainly, the factors of activity of Medias can be examined as the social phenomenon that exists and functions as accommodation cooperation between the subjects of society.

Analysis of recent research and publications. To the problem of study of social factors that influence on functioning of content such home researchers paid attention at modern facilities of mass communication: V. Ivanov, N. Zrazhevska, V. Rizun, Y. Finkler, V. Vladimirov, S. Demchenko. From the foreign inheritance of science of journalism first of all it costs to remember such scientists as R. Ammon, D. Bell, J. Benidzher, Z. Bzhezinskiy, R. Boguslav, O. Vartanova, M. Kastells, G. Lazzuell, M. MakKlyuen, M. Oleyn.

The **aim** of the article is research of social factors of hierarchy of content convergence in modern mass-media, analysis first of all organizational aspects of that model of activity of facilities of mass communication, that actual for Ukraine and has the appearance of the ambiguous, double system of semantic descriptions of activity of facilities of mass communication. By a research object content convergence as factor of activity of modern facilities of mass communication.

The task of research consists in the analysis of general objective and subjective semantic factors of modern Medias, which apply the convergence going near of mass communication practice and estimation of this practice.

It is possibility to such management that operates not only the separate semantic filling of activity of facilities of mass communication but also convergence approach of the systems to convents in activity of facilities of mass communication on the whole.

For research of certain theme the row of scientific works that touch our secret service was analyzed, the analytical is used, and method content of analysis for finding out of degree and level of preparedness of audience to perceive information, and also essence of content value of information.

Research methods. To achieve this goal, an integrated approach is used, which contains the following research methods: empirical and analytical method in order to clarify and generalize the theoretical basis of the work; content analysis to obtain quantitative and qualitative characteristics of the analyzed materials.

Main material. The value of problem of strategies of activity of facilities of mass communication consists in the first turn in that facilities of mass communication come forward as a transmitter of actions and aspirations of politicians, parties, power on the whole, - if it can be generalized, then speech goes about express of basic professional functions of imperious followers. Responsibility for development and realization of the semantic loading of mass communication activity as the public phenomenon has the special value; it hardly can be compared to some by other type of responsibility before society. It is necessary to mark that behavior of facilities of mass communication in the context of responsibility before society converts their activity into the special type of public activity. The attributes of convergence organization of activity of facilities of mass communication swim out from here. Errors in the content filling of work of journalists as objective result and human public factors necessarily affect moods of audience and public calmness. However, speaking about content errors in activity of facilities of mass communication, it costs to pay attention to these errors often are consequence not absence of possibilities to expound that a journalist wants (that, by the way, creates space for maximally correct clarification of positions of every participant of content convergence at the informative market). There is in modern Ukraine of facilities of mass communication are within the framework of the concrete organizational, structural and public pressing.

The role of operative element of influence is taken convergence facilities of realization of concrete strategy of activity of facilities of mass communication (more detailed see: [1, p. 100] on multidimensional of possible resonance in society, a priori offering here the complete set of concrete facilities of the content filling of influence on an audience. In activity of facilities of mass communication content is related to tactics behavior of facilities of mass communication, but in the context of "application domain".

Content convergence of facilities of mass communication envisages that facilities of mass communication can execute perspective and current tasks. In first case of tactician of behavior of facilities of mass communication must take into account basic tendencies and conformities to law of development of journalism in society. In the same time tactical facilities of mass communication influence must not be more difficult, than perspective task, as elements of content, that is pulled out on a foreground during realization of facilities of mass communication of influence on an audience, are lost [2, p.118].

Tactical actions of facilities of mass communication are display level of the concrete providing of public interests on some clearly certain phase of development of society. But actuality performance of perspective goal of activity of concrete means the mass communication stopped up by the concrete public factor of scope content does

not diminish here. Efficiency of public descriptions of facilities of mass communication depends on many factors. Activity of facilities of mass communication can objectively come forward as an effective factor of public management only then, if she is practice of the use of content convergence that certainly will result in a reflection in facilities of mass communication of totality interests of different community groups, their intercommunication and interdependence.

The phenomenon of alternativeness in activity of facilities of mass communication is directly related to the variety of going near an audience and gives a feed-back within the limits of environment, in that the content filling of work concrete facilities of mass communication.

But and activity of facilities of mass communication comes forward as the special form of social management. From it in her limits it is necessary to distinguish the organizational and creative beginning of the convergence going near realization of influence on society. Organizational aspect of the convergence going near realization of influence on society it costs to bind to the necessity to adhere to structural principles of activity of concrete means of mass communication in the context of existence of the legal field, political personal interests, and audience interests. Creative aspect of the convergence going near realization of influence on society correctly to bind attitude facilities of mass communication toward principles and receptions of realization of own possibilities from interpretation of that content that is passed by facilities of mass communication.

Divergences that are the basis of activity of facilities of mass communication are based on two contradictions: social (those consist of audience descriptions of activity of facilities of mass communication) and objective (those swim out from content nature of social interests the reflection of that folds principles of functioning of facilities of mass communication). If to conduct speech about the perspective aim of functioning of facilities of mass communication, then description of divergences can be so wide, that even the list of basic hierarchical interesting aspects of these contradictions it is difficult to imagine within the limits of one article. In fact this hierarchy includes for itself all spectrums of relations that dominate in society.

Efficiency of activity of facilities of mass communication is determined by not only level of development of communication emotions, but ability of content to settle those contradictions that arise up in public structures and concerning that (whether in connection with those) activity of facilities of mass communication comes true. The analysis of content convergence will allow getting around understanding of essence of contradictions, those stages on that they could ripen. These stages it can be three:

First is primitive stage (initiated by founders or proprietors of facilities of mass communication with the aim of study of events)

Second is the content stage (on a way to realization of mass communication of informing facilities of something)

Third is eventual stage (proportionality of content to the audience queries).

Social contradictions in activity of facilities of mass communication are related to the degree and level of preparedness of audience to perceive information, and the last is related to the level of preparation, level of development of audience. An of communication management society in the context of understanding of contradictions in society can result in the removal of many contradictions by means of application exceptionally of communication methods. Contradiction into the certain convergence measuring can have different level of tension - up to the attempt of separate proprietors of separate facilities of mass communication to change the rules of playing the informative field of Ukraine.

Text basis of reports, that they are passed by facilities of mass communication, always has news balance is certain. Thus there are not products of "newsroom". Except a news value, that is all anymore important in facilities of mass communication, that, actually, and explain socio-political changes that take place in society, they as if will become more soft that negative aspect that, as a rule, present person in reports.

Mark Olein lined up the formula of content value of information: he asserts, that value of information of equals utility, quality, speed [3, p. 54]. Content convergence determines a value as factor of such content components:

first is possibility of convergence of any by other group of reports;

second is a presence of knowledge necessary for the acceptance of that or other decision;

third is existence of possibilities of competition expectation;

fourth is a prospect of symbolic value.

Perfection of technologies that result in content convergence are a market element, that converted of communication market into such that develops or most dynamically in modern terms. This market operates huge informative resources, developed infrastructure, and operates the newest information

technologies. This market grew into powerful control system by community development.

Depending on a volume and course of communication interests are various possibilities for realization of such content filling of mass communication activity, which will fix tasks that stand before facilities of mass communication in a concrete sentinel interval. The hierarchies of tasks create the hierarchies of facilities of mass communication that take into account the processes of realization of tasks in the activity. Therefore it is possible to assert, that activity of facilities of mass communication envisages existence of permanent convergence accomplice (useful on this stage of functioning facilities of mass communication content) and temporal accomplice (participation in a decision limit in time of order).

Content convergence purchased social meaningfulness. There is a requirement in "intellectual" of those reports that create essence of content convergence. Thus, the role of informative industry grows substantial character. In addition, lately a clear tendency appeared: influence of different after content informative streams. All real ways of decision of communication task include for itself both internal and external terms of realization of content convergence a way. Under such circumstances a spotlight lies not in communication possibility, namely in essence of communication task that stands before content convergence. Priority of possibilities on a way to communication job processing often results in a content imbalance, when, for example, the volumes of communication influence of some public factor create the illusion of boundless possibilities of influence on an audience in general.

In realization of mass communication activity a substantial role convergence campaigns play facilities of mass communication as a method of organization of object of content convergence and communication influence on implementations of those tasks, that stand before editions. Campaign as system of communication influences on the certain (certain in good time) groups of audience, that is counted on a certain term, it is possible to examine rather as preparation of opinion of audience concerning those content filling that carry in itself the report of facilities of mass communication.

On the stage of campaign there is content approbation of that decision, what content is passed, and it can be considered the exposure of minimum borders him convergence efficiency. Content convergence does not envisage some soft variant of approbation in society of possible future decision, does not create concrete models as methods of previous concordance with society on the whole or by the separate community group of possible perception of this decision. Content convergence that assists of communication campaigns in facilities of mass communication carries out influence on political consciousness of society, on behavior of people. It is not experimental sector convergence activity, but direct influence on consciousness of audience. Participating in the communication campaigns of audience is perceived as influence on public factors with the aim of certain answer for the content filling of campaign in facilities of media.

Campaigns in facilities of mass communication at the level of audience are estimated in accordance with concrete regional interest that unavoidable must be taken into account convergence. But this regional interest in the conditions of communication campaign is already involved, and it causes a necessity to take into account the convergence specific facilities of mass communication in a regional cut, to avoid frank manipulation consciousness of audience. In a context national content convergence in large part depends exactly on such going near work of facilities of media.

The reverse process of activity of facilities of mass communication is developed in democratic societies. His essence consists in this activity which is controlled by society. A public inspection is in principle property of democratic societies, though task, and mechanisms, and control effect in different democratic societies is different. Not a single communication system operates uncontrolledly, none of her representatives. Limitations mass of communication activity exist always. Democratic society wants objective control, but also here is limitation of subjective character - even already because in these limitations the stopped up necessity control itself.

Conclusions. Activity of facilities of mass communication in content convergence is presented in a functional kind as a certain set of organizational and creative receptions and methods of influence on society that serves to forming in society certain vision of problems, receptions of behavior and making decision. What more substantially activity of facilities of mass communication influences on life of society, is possible higher to count self-organization of society. Activity of facilities of mass communication as convergence phenomenon comes forward as a management not only in connection with the necessities of management object but also through the sharp requirement of society in communication influence on him. There is known all-sufficient ness

of facilities of mass communication as forms in this connection.

Convergence organization of activity of facilities of mass communication does not depend on one source of reports and can be considered all-sufficient. The all-sufficient ness is often associated with independence, and sometimes - with neglect to the source of this independence. Consciousness of the masses sees the material point of communicative alienation that is determined by imperious maintenance of communication as to the management process, herein. Thus, speed of informative streams increases, pulling after itself the loop of new problems. Transformation of the surrounding world that is given by communication facilities, so quickly gets older, that sometimes content filling of convergence does not answer the state of businesses in the real life. The epoch of the system thinking comes.

Self-distribution of the system (group) thinking that shows a soba an alternative to the analytical (individual) variant of rational cognition is related to that processes of adaptation of content to reports become all more dependency upon speed of receipt to the consumer. Complication of social and humanitarian realities swims out from wide system ideas, characterizing character of the article of report here. The system thinking that swims out from convergence principles of mass communication activity is based on three key axioms.

References:

1. Фінклер Ю. Українські друковані мас-медіа крізь призму теорії еволюції. Реалії і перспективи українського книжкового ринку: (Про інформаційний маркетинг. І не лише про нього...). Збірка наук. статей і матеріали Круглого столу “Розвиток інформаційного маркетингу на книжковому ринку України”. Львів, 1997. С. 100 –110.

2. Різун В. Маси. Київ, 2003. 118 с.

3. Alleyne Mark. News Revolution. New York, 1997. P. 54.

4. Владимиров В.М. Індивідуальне й соціальне у масово-інформаційних процесах. Актуальні питання масової комунікації. Київ, 2002. Вип. 3. Ч. 1.

5. Nietzsche F.W. Umschuld Werdens. Stuttgart, 1956. S. 3.

6. Ручка А.О. Культурно-комунікаційні орієнтації населення України. Ефір і закон. Київ, 1996. С. 16 – 19.

7. Терин В.П. Массовая коммуникация: Исследование опыта Запада. Москва, 2000. 23 с.

8. Демченко С. Маніпулятивні технології в сучасних мас-медіа. Українська журналістика: умови формування та перспективи розвитку. Зб. наукових праць. Черкаси, 2007. С. 272 – 275.

9. Austin E.W., Pinkleton B.E. Strategic Public Relations Management: Planning and Managing Effective Communication Programs. Mahwah, New Jersey, 2001. P. 189 – 192.

10. Bell Daniel. The end of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties. Harvard University Press, 2000. P. 113.

1. Finkler Y. Ukrainian print media through the prism of the theory of evolution. Realities and Prospects of the Ukrainian Book Market: (About information marketing.). Collection of Sciences. articles and materials of the Round Table “Development of information marketing in the book market of Ukraine”. Lviv. 1997. P. 100 - 110.

2. Rizun V. Masses. Kyiv, 2003. 118 p.

3. Alleyne Mark. News Revolution. New York, 1997. P. 54.

4. Vladimirov V.M. Individual and social in mass-media processes // Actual issues of mass communication. Kiev, 2002. Issue. 3. Part 1.

5. Nietzsche F.W. Umschuld Werdens. Stuttgart, 1956. P. 3.

6. Ruchka A.O. Cultural and communication orientations of the population of Ukraine . Ether and Law. Kiev, 1996. P. 16 - 19.

7. Terin V.P. Mass Communication: A Study of the Experience of the West. Moscow, 2000. 23 p.

8. Demchenko S. Manipulative technologies in modern mass media. Ukrainian journalism: conditions of formation and prospects of development: Coll. scientific works. Cherkasy, 2007. P. 272 - 275.

9. Austin E.W., Pinkleton B.E. Strategic Public Relations Management: Planning and Managing Effective Communication Programs. Mahwah, New Jersey, 2001. P. 189 – 192.

10. Bell Daniel. The end of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties. Harvard University Press, 2000. P. 113.

Золяк В. В., Горчикова А. О. ОСНОВНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНИХ ЗМІ В УМОВАХ КОНВЕРГЕНТНОГО КОНТЕНТУ

Актуальність аналізу суспільного налаштування змістової конвергенції полягає насамперед у тому, що необхідно окреслити організаційні аспекти сучасних ЗМІ як важливого чинника масовокомунікаційної діяльності в розрізі відповідальності за реалізацію інтересів певних груп суспільства, які споживають

медіапродукт. Метою є дослідження основних соціальних факторів ієрархії конвергенції контенту в сучасних ЗМІ, аналіз організаційних аспектів діяльності сучасних ЗМІ. Окреслено напрями можливого розвитку конвергентної масової комунікації як двигуна трансформації систем окремих соціально-гуманітарних параметрів. Безумовно, чинники діяльності медіа можна розглядати як соціальне явище, що існує і функціонує як пристосувальна служба між суб'єктами суспільства.

В межах колишнього Радянського Союзу ефективність діяльності засобів масової комунікації була очевидною політичною проблемою. Загалом масова комунікаційна діяльність як форма управління виконувала конкретне ідеологічне замовлення, орієнтоване на три шари, створені тоталітарною системою. Основою масової комунікаційної діяльності були беззастережне дотримання ідеологічної чистоти та врахування пролетарської свідомості радянських людей. Враховуючи їх на практиці, недостатньо безапеляційно здійснювати діяльність по передачі інформації, необхідно також суттєво розширювати спектр роботи з інформацією.

В умовах демократичної України ситуація суттєво змінилася. Діяльність засобів масової комунікації вже не настільки залежна, адже форма управління вже не повинна беззастережно враховувати ідеологічне навантаження, класову структурованість, забезпечення інтересів єдиної політичної системи. Досягнення в роботі засобів масової комунікації в сучасних умовах повинні залежати не стільки від реалізації якихось конкретних інтересів, скільки від соціально-політичної ефективності системи засобів масової комунікації, рівня компетентності і зрілості медіа, загальної культури та моральних якостей журналістів.

Ключові слова: *конвергенція, контент, медіа, стратегії просування, соціальний менеджмент.*

Відомості про авторів

Абрамович С. Д. – доктор філологічних наук, професор, академік Національної академії наук вищої освіти України, професор кафедри слов'янської філології та загального мовознавства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Бабаєва Г. А. – дисертант Бакинского слов'янського університету (Азербайджан)

Бабаєва Ш. Г. – дисертант відділу азербайджано-туркменсько-узбецьких літературних зв'язків Інституту літератури імені Нізамі Гянджеві Національної академії Наук Азербайджану (Азербайджан)

Бабенко В. С. – аспірант кафедри журналістики факультету журналістики Запорізького національного університету

Бесклетна О. О. – старший викладач кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Бондаренко І. С. – доцент кафедри соціальних комунікацій та інформаційної діяльності Запорізького національного університету

Боровик Л. А. – кандидат педагогічних наук, член-кореспондент Міжнародної кадрової Академії, доцент кафедри теорії і методики журналістської творчості Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука

Васильянц О. С. – викладач кафедри англійської мови Інституту філології Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Волик А. В. – провідний фахівець відділу науково-технічної інформації Науково-дослідної частини Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Гамбарова Г. Р. – доктор філософії з філології, старший науковий співробітник відділу дитячої літератури Інституту літератури імені Нізамі Гянджеві Національної Академії Наук Азербайджану (Азербайджан)

Гафарова Р. І. – кандидат філологічних наук, доцент, перекладач Асоціації Кавказьких університетів (Туреччина)

Георгієвська В. В. – доктор наук з соціальних комунікацій, професор кафедри журналістики та нових медіа Інституту журналістики Київського університету імені Бориса Грінченка

Гіленко О. І. – здобувачка кафедри історії журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Горболіс Л. М. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

Григораш С. М. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності Інститут гуманітарної підготовки та державного управління Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Гридчина В. В. – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, доцент кафедри військової журналістики Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Грищенко І. В. – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри мовної підготовки Навчально-наукового центру «Інститут біології та медицини» Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Досенко А. К. – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, доцент кафедри журналістики та нових медіа Київського університету імені Бориса Грінченка

Дроздовський Д. І. – кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу західних і слов'янських літературу Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України

Жижченко Л. Б. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Загороднюк В. С. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української й слов'янської філології та журналістики Херсонського державного університету

Коваль А. С. – аспірант факультету журналістики Запорізького національного університету

Кравець О. М. – кандидат філологічних наук, доцент, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Кузнєцова Т. В. – доктор наук із соціальних комунікацій, професор, професор кафедри журналістики Національного університету «Одеська юридична академія»

Кутуза Н. В. – докторка філологічних наук, професорка, завідувачка кафедри нових медіа та медіадизайну факультету журналістики, реклами та видавничої справи Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Лесюк О. О. – студентка групи ІСм-21-1 кафедри документознавства та інформаційної діяльності Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Любченко Ю. В. – кандидат наук із соціальних комунікацій, кандидат наук із соціальних комунікацій доцент кафедри журналістики Запорізького національного університету

Мусаєва Ф. В. – кандидат філологічних наук, доцент, Бакинський слов'янський університет (Азербайджан)

Муханова О. М. – старший викладач кафедри англійської мови гуманітарного спрямування № 3 Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Науменко Н. В. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іноземних мов професійного спрямування Національного університету харчових технологій

Ніколенко К. С. – аспірантка кафедри світової літератури Львівського національного університету імені Івана Франка

Партико З. В. – доктор філологічних наук, професор кафедри журналістики, реклами та PR Навчально-наукового інституту філології та журналістики Житомирського державного університету імені Івана Франка

Погребняк І. В. – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри журналістики та нових медіа Інституту журналістики Київського університету імені Бориса Грінченка

Поліщук Л. Б. – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри слов'янських мов та зарубіжної літератури Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Полумисна О. О. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Полякова К. О. – магістерка філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Посмітна В. В. – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри мовної підготовки Київського інституту Національної гвардії України

Пуздрак Л. І. – аспірантка кафедри польської філології Львівського національного університету імені Івана Франка

Пустовіт В. Ю. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української філології та журналістики Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Рогова Т. А. – кандидат наук із соціальних комунікацій, старший викладач кафедри журналістики Запорізького національного університету

Санакоєва Н. Д. – доцент кафедри соціальних комунікацій та інформаційної діяльності Запорізького національного університету

Сафарова А. К. – завідувач відділу азербайджанознавства та національної цифрової пам'яті Центральної наукової бібліотеки Національної Академії Наук Азербайджану, докторант Бакинського державного університету (Азербайджан)

Свириденко О. М. – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання Університету Григорія Сковороди в Переяславі

Семенець О. О. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри слов'янської філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Соломахін А. Ф. – кандидат філолологічних наук, доцент кафедри української й слов'янської філології та журналістики Херсонського державного університету

Сухаревська Г. В. – кандидатка наук з соціальних комунікацій, старший викладач кафедри журналістики та українознавства Національного університету водного господарства та природокористування

Тахірлі Абід – провідний науковий співробітник відділу азербайджанської емігрантської літератури Інституту літератури імені Нізамі Гянджеві Азербайджанської Національної Академії Наук (Азербайджан)

Третяк А. О. – магістер факультету журналістики Запорізького національного університету

Фісенко Т. В. – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри видавничої справи та редагування Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Ципердюк І. М. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики, реклами та зв'язків з громадськістю приватного вищого навчального закладу Університет Короля Данила

Чернявська О. К. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземної філології, перекладу та професійної мовної підготовки Університету митної справи та фінансів

Чорна В. Л. – старша викладачка кафедри мовної підготовки Державного біотехнологічного університету

Чорний І. В. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства Харківського національного університету внутрішніх справ

Шепелєва О. В. – старший викладач кафедри англійської мови гуманітарного спрямування № 3 Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Яременко В. П. – аспірант Сумського державного університету

Науковий журнал

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Серія: Філологія. Журналістика

Том 33 (72) № 1 2022

Частина 3

Коректура • *Н. Пирог*

Комп'ютерна верстка • *О. Данильченко*

Адреса редакції:
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
м. Київ, вул. Івана Кудрі, 33
Електронна пошта: editor@philol.vernadskyjournals.in.ua
Сторінка журналу: www.philol.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 25,97. Ум. друк. арк. 35,11. Зам. № 0322/106
Підписано до друку 21.03.2022. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.